SOU 1976:27

Den internationella bakgrunden

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

LO 76

Bilaga 1

SOU 1976:27

Den internationella bakgrunden

LU75

Bilaga 1

39/6

Statens offentliga utredningar
1976:27
Finansdepartementet

Den internationella bakgrunden

Långtidsutredningen 1975
Bilaga 1

Jan Herin
Per Magnus Wijkman
under medverkan av
Sven Grassman

Institutet för internationell ekonomi
Stockholm 1976

Omslag Håkan Lindström
ISBN 91-38-02759-3
ISSN 0375-250X
Gotab, Stockholm 1976

Förord

1975 års långtidsutredning uppdrog den 17 oktober 1973 åt Institutet för internationell ekonomi att under perioden 1.3.1974–1.9.1975 studera den internationella ekonomiska utvecklingens betydelse för den svenska ekonomin under planeringsperioden. I denna bilaga presenteras detta arbete under titeln: Den internationella bakgrunden.

Huvudansvarig för utarbetandet av denna bilaga har varit fil. lic. *Jan Herin.* Han har författat kapitlen 1, 3 och 4, förutom avsnittet 4.11 som utarbetats av fil. dr *Sven Grassman* samt avsnittet 3.3.1 som Herin och Grassman författat tillsammans. Fil. lic. *Per M Wijkman* är författare till kapitel 2. Han har även bidragit med underlag till del av kapitel 1. Forskarna, som är verksamma vid Institutet för internationell ekonomi, svarar själva för de bedömningar som görs och de slutsatser som dras i respektive avsnitt.

Ett stort antal personer har underlättat arbetet på denna bilaga. Forskare vid Institutet för internationell ekonomi, Handelshögskolan i Stockholm samt vid Nationalekonomiska institutionen vid Stockholms universitet har lämnat värdefulla synpunkter på innehållet. Fil.lic. Eva Hamberg, fil. kand. Elisabeth Hägglund, civ.ekon. Jan Häggström, fil. kand. Felix Nordström samt fil. kand. Eva Srejber har i olika skeden hjälpt till med framtagande och bearbetande av det statistiska underlaget. Manuskriptet har utskrivits av Gerd von Dahn, Edda Liljenroth, Ann-Marie Soler samt Ingrid Tander vid Institutet för internationell ekonomi samt redigerats av Birgitta Mattsson vid Finansdepartementet.

Stockholm den 1 april 1976
Institutet för internationell ekonomi

Assar Lindbeck

Innehåll

1 *Den internationella ekonomiska bakgrunden – en sammanfattning* 15
1.1 Utvecklingen 1960–1975 15
1.1.1 Tillväxten i potentiell och faktisk bruttonationalprodukt inom OECD-länderna 15
1.1.2 Världshandelns utveckling 20
1.1.3 Prisutvecklingen inom OECD 23
1.1.4 Det internationella betalningssystemet 27
1.2 Utvecklingen 1975–1980 31
1.2.1 De ekonomisk-politiska utgångspunkterna 31
1.2.2 Produktionens och produktionskapacitetens utveckling 32
Den potentiella produktionsutvecklingen inom OECD-länderna 33
Arbetskraftsresursernas utveckling 34
Realkapitalbildningen 35
Den faktiska produktionsutvecklingen inom OECD-länderna 36
1.2.3 Den internationella handelns utveckling 40
Handels- och betalningssystemet 40
Ekonomisk-politiska följder av oljeprishöjningen .. 41
Livsmedel 43
Råvaror 44
Färdigvaror 45
1.2.4 Prisutvecklingen 46

2 *Det internationella utbytet av varor och tjänster: utvecklingstendenser och handelsvillkor* 53
2.1 Inledning 53
2.2 Det internationella utbytets effekter och den globala fördelningen av produktionsfaktorer 56
2.2.1 Vinsten av handel och drivkrafterna till faktoromflyttningar 56
2.2.2 Vissa negativa effekter för nationalstaten av handel och faktorrörelser 58
2.2.3 Medel att reglera de internationella ekonomiska transaktionerna 59

2.3 Det internationella utbytet av varor ... 62
2.3.1 Översikt av utvecklingen 1960–1975 ... 62
2.3.2 Specialiseringstendenser i världshandeln till följd av användning av varuspecifika handelshinder ... 67
A. Bränslen ... 68
Bränslehandelns geografiska struktur ... 68
Oljeprisutvecklingen ... 70
OPEC-ländernas överskott ... 73
OECD-ländernas underskott ... 75
Fördelningen av OECD-ländernas underskott på medlemsländerna ... 78
Återflödets geografiska fördelning och placeringsformer ... 80
Sveriges upplåningsbehov ... 82
B. Livsmedel ... 83
Inledning ... 83
Den nuvarande handelsstrukturen ... 85
Långsiktiga utvecklingstendenser ... 88
Prognos för livsmedelshandeln 1980 ... 92
Prisutvecklingen för livsmedel 1975–1980 ... 93
Livsmedelslager och -bistånd ... 94
Förändringar i industriländernas jordbrukspolitik ... 96
Nationella och internationella konsekvenser av skydd genom högprislinje respektive inkomsttillägg ... 96
Sammanfattning ... 99
C. Råvaror ... 99
Inledning ... 99
Den nuvarande handelsstrukturen ... 100
Prisutveckling för råvaror 1975–1980 ... 102
Allmänna förutsättningar för kartellbildning ... 103
Kartelliseringsutsikter för vissa råvaror ... 105
D. Tillverkningsindustrins produkter ... 108
Den nuvarande handelsstrukturen ... 108
Anpassningen till de högre oljepriserna 1975–1980 114
Prisutvecklingen på färdigvaror 1975–1980 ... 115
Handelspolitiska frågeställningar ... 117
Utsikter för fortsatt tullavveckling 1975–1980 ... 121
2.3.3 Prisutvecklingen på världsmarknaden 1975–1980 ... 123
2.3.4 Regionaliseringstendenser i världshandeln till följd av primärt länderdiskriminerande åtgärder ... 124
A. Politiska faktorer ... 124
B. Ekonomiska faktorer ... 126
C. Politiska och ekonomiska konsekvenser av tendenser till regionalisering ... 130
2.4 Det internationella utbytet av tjänster ... 131
2.4.1 Tjänstehandelns bestämningsfaktorer 132
2.4.2 Tjänstehandelns struktur ... 135
2.4.3 Protektionism inom tjänstehandeln ... 138

2.5 Den internationella ekonomiska politiken ... 140
2.5.1 Det stabiliseringspolitiska problemet under planeringsperioden ... 140
2.5.2 Bakgrunden till valutasystemets omvandling under 1970-talets första hälft ... 142
2.5.3 Aktuella handelspolitiska frågor 1975–1980 ... 144
2.6 Avslutning ... 146
Appendix ... 153

3 *Den svenska internationaliseringsprocessen* ... 155
3.1 Internationaliseringen av marknader för varor och tjänster ... 155
3.1.1 Varumarknaden ... 156
3.1.2 Tjänstemarknaden ... 164
A. Sveriges internationella handel med teknologiskt kunnande ... 173
Licenser, royalities och patent ... 176
Administrationskostnader ... 182
Provisioner ... 184
Entreprenadarbeten ... 186
B. Transporttjänster ... 188
Sjöfartsnettot ... 188
Övriga transporter ... 197
C. Resevaluta ... 199
3.1.3 Transfereringsbalansen ... 206
Löner ... 206
U-landsbiståndet ... 207
Remitteringar samt emigrationsvaluta ... 208
Försäkringar ... 211
Räntor och utdelningar ... 212
3.2 Arbetsmarknaden ... 219
3.3 Kapitalmarknaden ... 225
3.3.1 De korta kapitalrörelsernas bestämningsfaktorer ... 233
3.4 Teknologi och företagande ... 239
3.5 Internationaliseringens drivkrafter och konsekvenser ... 241
3.5.1 Drivkrafter ... 241
3.5.2 Konsekvenser för den mer långsiktiga ekonomiska politiken ... 246

4 *Den internationella inflationens genomslag på den svenska prisstegringstakten* ... 255
4.1 Inledning ... 255
4.2 Inflationens spridningskanaler ... 256
4.3 Hur mäts den internationella inflationen? ... 260
4.4 Prisbildningen ... 264
4.4.1 Prisekvationer ... 267
4.5 EFO-modellen ... 278
4.6 Lönebildningen ... 281
4.6.1 Arbetsmarknadsläget ... 286

4.6.2 Pris- och skatteförväntningar ... 287
4.6.3 Estimationer ... 288
4.7 En modell med samtidig pris- och lönebildning ... 291
4.8 Växelkursförändringars inverkan på pris- och lönebildningen . 300
4.9 Prisspridning genom den monetära mekanismen ... 310
4.10 Världsmarknadsprisernas bestämningsfaktorer ... 314
4.11 Det flytande växelkurssystemets inverkan på utrikeshandeln 323
Växelkurserna och de enskilda ekonomierna ... 325
Valutarisk: kursernas trend och variabilitet ... 327
Företagens beteende vid ökad valutarisk ... 332
Ekonomisk politik med flytande växelkurser ... 336
Extern balans vid flytande valutakurser ... 337
Stabiliseringspolitiken i enskilda länder ... 338
Risken för handelshinder ... 338
Slutsats ... 338
4.12 Sammanfattning samt utblick inför slutet av 1970-talet ... 339
Pris- och löneutvecklingen 1974–1975 ... 342
Höga internationella prisstegringar ... 344
Kraftiga pris- och lönestegringsförväntningar ... 348
Försämrad produktivitetstillväxt ... 349
Försök till prognos på inflationstakten på perioden 1975–1980 ... 350

Tabeller

1:1 Den genomsnittliga tillväxttakten i potentiell BNP i OECD-länderna 1960–1975 ... 16
2 Utvecklingen av världsexporten och världsproduktionen 1960–1974 ... 21
3 Bytesbalanssaldon i vissa länder och länderområden 1973–1975 ... 30
4 Bruttoinvesteringarnas andel av den totala produktionen inom OECD åren 1960–1975 ... 35
5 Bruttonationalproduktens tillväxt 1960–1980 ... 39
6 Världsexportprisindex uppdelat på varugrupper ... 47
7 Världsexportprisindex uppdelat på varugrupper deflaterade med BNP-deflatorn ... 48
8 Den reala världsmarknadsprisutvecklingen för olika varugrupper 1975–1980 ... 51
9 Sveriges export- och importprisindexutveckling vid en ökning av BNP-deflatorn inom OECD-länderna med 6 procent per år. 51

2:1 Världsexporten och världsproduktionen av olika varuslag 1960–1970 ... 63
2 Världsexporten och världsproduktionen av olika varuslag 1970–1974 ... 64
3 Varuexportens fördelning på ländergrupper 1970 ... 64
4 Varuexportens fördelning på ländergrupper 1974 ... 65

5 U-ländernas andelar i procent av världshandeln 1950–1974 . 67
6 Fördelning av världshandeln i bränslen 1970 68
7 Saldot i OPEC:s löpande betalningar 1974–1980 73
8 Värdet av OPEC:s ackumulerade tillgångar 1974–1980 74
9 Bytesbalansen och löpande transaktioner för olika ländergrupper 1973–1976 76
10 OECD:s löpande betalningar gentemot OPEC och övriga u-länder 1973–1976 76
11 Underskott i de löpande betalningarna (exkl offentliga transfereringar) 1973 och 1974 samt den ökade oljeräkningen 1974 för OECD-länder 79
12 Placeringsformer för OPEC:s finansiella överskott 1974 80
13 Sveriges beräknade årliga och kumulerade upplåning 1975–1980 till följd av oljeprishöjningen 82
14 Export av livsmedel, fördelad på länderområden 1970 86
15 Beräknad produktions- och efterfrågetillväxt för livsmedel i olika regioner under perioden 1970–1985, FAO II 88
16 Prisförändringar nödvändiga för global balans på olika livsmedelsmarknader 1980 89
17 Matris för världshandeln i spannmål 1970 90
18 De underutvecklade marknadsekonomiernas spannmålsunderskott enligt USDA:s alternativa beräkningar för 1985 92
19 Uppskattade handelsbalanser i jordbruksprodukter och i livsmedel 1980 93
20 Export av råvaror fördelad på ländergrupper 1970 102
21 Uppskattad årlig nominell prisstegring på råvarornas delgrupper 103
22 Egenskaper relevanta vid kartellbildning 105
23 Egenskaper hos andra mineraler än bränslen som påverkar kartellbildning 107
24 Export av tillverkningsindustrins produkter fördelad på ländergrupper 1970 109
25 Exportvärdet av verkstadsprodukter fördelat på länderområden 1970 111
26 Exportvärdet av övriga produkter från tillverkningsindustrin fördelat på länderområden 1970 111
27 Exportvärdet av textilier och kläder fördelat på länderområden 1970 113
28 Genomsnittliga tullsatser på tullbelagda varor 1972 118
29 Procentuella andelar primära produkter (P) och färdigvaror (F) i varje ländergrupps export till annan ländergrupp 1973 . 119
30 Prisutvecklingen i världshandeln 1975–1980 123
31 Prisutvecklingen i Sveriges handel 1975–1980 124
32 Export och import av tjänster fördelade på utvecklade och underutvecklade länder 1964–1971 135
33 Export och import av tjänster fördelade på regioner 1964–1971 136
34 Intäkter av och utgifter för utländskt kapital 1964 och 1971 137

35 Export och import av övriga tjänster 1964 och 1971 137
36 Export och import av transporttjänster 1964 och 1971 138
37 Export och import av resetjänster 1964 och 1971 138

3:1 Export av varor och tjänster som andel av bruttonationalprodukten för stora och små länder (1974) 157
2 Exportens andel av förädlingsvärdet i varu- och tjänstesektorn 158
3 Exportens andel av produktionen samt importens andel av tillförseln för vissa sektorer 158
4 Näringsgrenarnas andelar av den totala produktionen 159
5 Näringsgrenarnas andelar av den totala produktionen 160
6 Pris- och inkomstelasticiteter för Sveriges export av verkstadsprodukter 162
7 OECD-ländernas tjänstehandel 1960 och 1974 165
8 Enskilda OECD-länders handel med tjänster 1960 och 1974 . 166
9 Vissa länders handel med licenser, royalties och patent etc. 1960, 1964 och 1971 176
10 Enskilda länders forskningsutgifter uträknade såsom andel av BNP till löpande priser år 1971 177
11 Prognostiserade värden på BNP i Sverige samt i utlandet för åren 1975–80 181
12 Prognostiserade värden för valutaflöden i samband med betalningar för patent, licenser och royalties 182
13 Sveriges export av varor och tjänster samt BNP-utveckling under perioden 1975–1980 184
14 Prognos för perioden 1975–1980 av tjänsteposten administrationskostnader 184
15 Export och import av varor och tjänster åren 1975–1980 .. 186
16 Prognostiserade betalningar för provisioner åren 1975–1980 186
17 BNP-tillväxt i Sverige och utlandet 1975–1980 188
18 Prognos på valutainflöde samt valutautflöde för entreprenader 1975–1980 188
19 Enskilda OECD-länders inkomster och utgifter av transporter 1960 och 1974 189
20 Cif-respektive fob-balanser 1973 191
21 Kalkyl över verkningarna på enskilda sjöfartsnationer av en marknadsuppdelning av sjöfarten 196
22 Volymtillväxt för export och import av varor samt förändringar i sjöfartsprisindex 1975–1980 197
23 Sjöfartsnettot 1975–1980 197
24 Volymtillväxt för export och import av varor samt prisutveckling övriga transporter 1975–1980 198
25 Prognostiserade valutautgifter och -inkomster för övriga transporter 1975–1980 199
26 Enskilda OECD-länders inkomster och utgifter av turism 1960 och 1974 200
27 Pris- och inkomstutveckling 1975–1980 205
28 Resenettot 1975–1980 206

29 Lönebetalningar till och från utlandet åren 1964–1974 ... 206
30 Lönebetalningar 1975–1980 ... 207
31 U-landsbiståndet 1975–1980 ... 207
32 Invandrarnas överföring av valuta 1965–1974 ... 208
33 Den utländska arbetskraftens remitteringar i vissa OECD-länder 1960, 1972 och 1974 ... 209
34 Utländsk arbetskraft i vissa länder i Västeuropa ... 210
35 Remitteringarnas storlek per invandrare i ett antal länder med import av arbetskraft 1960–1972 ... 210
36 Utflöde av remitteringar samt emigrationsvaluta 1975–1980 . 211
37 Försäkringar 1975–1980 ... 212
38 Enskilda OECD-länders inkomster och utgifter av räntor och utdelningar 1960 och 1974 omräknat till miljoner kronor .. 213
39 Sektorsfördelad utlandsportfölj 31.12 1974 ... 214
40 Bytesbalansen 1976–1980 ... 217
41 Räntor, netto 1975–1980 ... 218
42 Tjänste- och transfereringsnettot 1975–1980 ... 219
43 Utländska medborgare och arbetsanmälda utlänningar i Sverige åren 1950, 1960, 1970 och 1974 ... 220
44 Fraktkostnaderna för den svenska importen som andel av det svenska importvärdet ... 244
45 Den årliga procentuella ökningen av "arbetskraftskostnaden" i dollar per producerad enhet inom industrin ... 252

4:1 Procentuella prisökningar inom utrikeshandeln samt i den vägda BNP-deflatorn för OECD-länderna ... 263
2 Procentuell förändring i export- och importprisindex för några länder inom OECD, mätt i inhemsk valuta ... 264
3 Procentuella förändringar i konsumentprisindex uppdelat på komponenter, uträknat som ett årsgenomsnitt för var och en av perioderna 1960–1969, 1970–1974 samt år 1975 ... 265
4 Importprishöjningarnas procentuella andel av inflationstakten i ett antal länder under perioden 1967–1974 ... 273
5 EFO-modellen tillämpad på perioderna 1960–1969 samt 1970–1974 ... 280
6 Olika faktorers bidrag till den ökade inflationstakten under 1960- och 1970-talet. ... 296
7 Beräknade värden för $\dot{p}_{c,t}$ 1974–1983 ... 298
8 Den monetära basens tillväxt 1960–1969 och 1970–1974 uppdelad på externa respektive interna faktorer ... 312
9 Sambandet mellan procentuella förändringar i penningutbudet och prisstegringstakt ... 314
10 Vissa länders exportprisekvationer 1955–1970 ... 316
11 Inflationstakten inom OECD samt USA:s underskott i betalningsbalansen 1965–1973 ... 321
12 Eurodollarmarknadens expansion 1965–1973 ... 322
13 Prisstegringstakten inom OECD 1961–1972 ... 323
14 Ormmedlemmarnas handel med OECD. Total ökning mellan

1 kv. 1973 och 4 kv. 1974 331
15 Procentuella förändringar i exogena variabler (V-U mäts i tusental) 352

Diagram

1:1 Faktisk och potentiell BNP, exporttillväxt samt prisutveckling för OECD-länderna 1960–1974 17
2 Tillväxt i BNP inom enskilda OECD-länder 1960–1980 ... 18
3 Standardavvikelse för BNP-gapet i enskilda OECD-länder 1960–1974 19
4 Den procentuella fördelningen av världsexporten av varor på ländergrupper 1960, 1970 och 1974 22
5 Världsexportprisindex för olika varugrupper 1965–1975 .. 26
6 Index för viktigare valutakurser mot kronan 1966–1975 ... 29
7 Bytesförhållandet mellan färdigvaror och råvaror 1965–1975 47

2:1 Schematisk framställning av det internationella utbytet mellan ländergrupper 54
2 Exempel på olika medel varmed olika internationella transaktioner kan påverkas 60
3 Den procentuella fördelningen av världsexporten av varor på ländergrupper 1960, 1970 och 1974 66
4 Den procentuella fördelningen av världsexporten av bränslen på ländergrupper 1960, 1970 och 1974 69
5 Den procentuella fördelningen av världsexporten av varor på fyra ländergrupper 1970 77
6 Index för världsmarknadspriser för SITC 1–4 sammanställd av Hamburg Institut für Wirtschaftsforschung 1965–1975 .. 84
7 Den procentuella fördelningen av världsexporten av livsmedel på ländergrupper 1960, 1970 och 1974 87
8 Procentuell fördelning av världsexporten av råvaror på ländergrupper 1960, 1970 och 1974 101
9 Procentuell fördelning av världsexporten av tillverkningsindustrins produkter på ländergrupper 1960, 1970 och 1974 . 110
10 Procentuell fördelning av världsexporten av tillverkningsindustrins produkter exkl. verkstadsprodukter på ländergrupper 1960 och 1970 112
11 Procentuell fördelning av världsexporten av textilier och kläder på ländergrupper 1960 och 1970 114
12 Världsexportprisindex för färdigvaror, inflationstakt och kapacitetsutnyttjande i OECD-länderna 1960–1975 115
13 Andel av importen inom olika tulltariffer för några länder .. 120

3:1 Sveriges export (X) och import (M) av varor och tjänster som andel av BNP 1950–1975 156
2 Export och import av varor samt handelsbalansens saldo 1950–1975 163

3 Utvecklingen av Sveriges bytesförhållande för varor 1960–1975 164
4 De svenska valutatransaktionerna med utlandet uppdelade på varor, tjänster, transfereringar och kapital 1960 och 1974 .. 167
5 Den svenska tjänstehandelns utveckling 1950–1974 168
6 Transfereringarna netto 1950–1974 169
7 Sjöfart och resevaluta 1950–1974 170
8 Räntor och utdelningar, lincenser, royalties, patent och entreprenader samt övriga tjänster 1950–1974 171
9 Faktisk och trendmässig utveckling 172
10 Licenser, royalties och patent 1964–1974 179
11 Administrationskostnader 1964–1974 183
12 Provisioner 1964–1974 185
13 Entreprenader 1964–1974 187
14 Sjöfraktprisindexutveckling 1960–1975 190
15 Sjöfarten 1960–1974 192
16 Övriga transporter 1964–1974 197
17 Resevaluta 1964–1974 201
18 Sveriges utgifter och inkomster av turism fördelade på de viktigaste länderna 1974 202
19 Försäkringar 1964–1974 212
20 Räntor och utdelningar 1964–1974 214
21 Företags- och banksektorns utländska skulder och tillgångar samt räntor och utdelningar netto 1966–1974 216
22 In- och utvandring, brutto samt netto 1950–1974 221
23 In- och utvandring samt nettoinvandring av svenskar och utlänningar 1959–1974 222
24 Immigration från Finland till Sverige, emigration från Sverige till Finland samt den procentuella arbetslösheten i de båda länderna, 1960–1974 224
25 Kapitalbalansens utveckling 1962–1974 226
26 Statliga kapitaltransaktioner 1962–1974 227
27 Värdepappershandel 1962–1974 229
28 Övriga privata långfristiga lån 1962–1974 230
29 Direktinvesteringar 1962–1974 231
30 Övriga privata kapitaltransaktioner 1962–1974 232
31 Restposten 1960–1974 233
32 a) Faktisk och potentiell BNP, b) Lediga platser (V) minus antalet arbetslösa (U), c) Årlig lönekostnadsstegring, d) Handelsbalansens saldo 248
33 Sveriges handelsbalanssaldo och skillnaden i kapacitetsutnyttjande mellan Sverige och fem viktiga OECD-länder, halvårsdata 1957–1974 249
34 Bruttoinvesteringar (I) i tillverkningsindustri (årlig procentuell förändring), räntabilitet (R) beräknad som avkastning på realkapital efter avskrivningar men före skatt samt handelsbalansens saldo 251

4:1 Sveriges export- och importprisindex 1960–1974 261
2 Världsmarknadsprisindex tillväxt samt prisutvecklingen på varor från K-sektorn 1960–1974 262
3 Svenska kronans växelkurs vägd med exportandelar 274
4 Phillipskurvor för Sverige, industriarbetare 282
5 Inflationsförväntningarnas inverkan på lönebildningen 285
6 Phillipssamband 1960–1969 samt 1970–1974 294
7 Beräknade värden för den inhemska inflationstakten vid olika antaganden om prisutvecklingen i världshandeln 299
8 En revalverings verkan på p_x^{sv} samt p_m^{sv} 302
9 En revalverings effekt på utrikeshandeln 310
10 Årliga förändringar i den monetära basen (B) samt i penningmängden (M) 313
11 Den långsiktiga Phillipskurvan inom OECD-länderna 319
12 Arbetslöshetens utveckling inom OECD-länderna 1955–1971 320
13 Index för viktigare valutakurser mot kronan 1966–1975 ... 324
14 Industriproduktionens utvecklingen inom OECD; basår 1960 respektive 1970, 1 kv. 328
15 Världshandelns utveckling (export), fasta priser; basår 1960 respektive 1970, 1 kv. 330
16 Handelns utveckling i fem OECD-länder med uppdelning på transaktioner mellan länder som inbördes har fasta respektive flytande växelkurser, 1 kv. 1973-4 kv. 1974, procentuell förändring 333
17 Volym och valutasammansättning av svenska bankers terminskontrakt 1966–1974 vid slutet av månaden. Skulder .. 334
18 Volym och valutasammansättning av svenska bankers terminskontrakt 1966–1974 vid slutet av månaden. Fordringar . 335
19 Lönebildningens bestämningsfaktorer på kort och lång sikt . 341
20 Världsexportprisindex på färdigvaror, BNP-deflator samt BNP-gapet i OECD-länderna 1960–1975 345

1 Den internationella ekonomiska bakgrunden – en sammanfattning

I detta kapitel sammanfattas den förväntade internationella utvecklingen under åren fram till 1980.[1] Med hänsyn till de senaste årens omvälvande händelser är det ovanligt svårt att urskilja trender och förväntade utvecklingsförlopp. Kapitlet har därför kommit att innehålla mera av redogörelse för olika problemområden än av numeriskt preciserade prognoser för utvecklingen. I vissa fall har det dock med hänsyn till utredningsarbetet i övrigt varit nödvändigt att trots den stora osäkerheten precisera sådana.

1.1 Utvecklingen 1960–1975

Kapitlet är uppdelat i två delar. I denna del lämnas en översikt av utvecklingen av produktion, handel och priser åren 1960–1975. I nästa del behandlas den förväntade utvecklingen 1976–1980.

1.1.1 *Tillväxten i potentiell och faktisk bruttonationalprodukt inom OECD-länderna*

Det är lämpligt att skilja mellan ekonomiernas tillväxtpotential å ena sidan och den faktiska produktionsutvecklingen å den andra. I diagram 1:1a anges hur dessa två har utvecklats under åren 1960–1975. Den *potentiella* bruttonationalproduktens utveckling bestäms av faktorer såsom kapitalackumulation, ökade insatser av arbetskraft, förbättrad teknologi och organisation, ökad kompetens hos arbetskraften, överflyttningsvinster m. m. Den potentiella bruttonationalprodukten inom OECD-området uppskattas ha växt med ungefär 4,7 procent per år, vilket framgår av tabell 1:1.

Jämför man perioderna 1960–1965 och 1965–1970 visar det sig att den årliga volymökningen i potentiell BNP varit praktiskt taget oförändrad eller mellan 4,8 och 4,9 procent. Tillväxttakten för potentiell BNP under 1970-talets första hälft uppskattas ha minskat till 4,5 procent per år. Den något högre tillväxttakten under 1960-talet i jämförelse med 1970-talet kan förklaras av att arbetskraftsresurserna ökade mer under 1960-talet samt av att en snabb sektoriell och regional strukturomvand-

[1] Kapitlet sammanfattar vissa analyser av den internationella bakgrunden, som redovisas i de följande kapitlen samt diskuterar ett antal problem som inte behandlas på annat ställe i bilagan.

Tabell 1:1 Den genomsnittliga tillväxttakten i potentiell BNP i OECD-länderna 1960–1975

	Procentuell volymförändring
1960–1965	4,8
1965–1970	4,9
1970–1975	4,5
1960–1975	4,7

Källor: OECD Economic Outlook July 1973, Occasional Studies, The Measurement of Domestic Cyclical Fluctuations samt ECE-material.

ling, framtvingad bl. a. av den ökade internationella ekonomiska integrationen, möjliggjorde en högre produktivitetsstegringstakt i de större OECD-länderna.

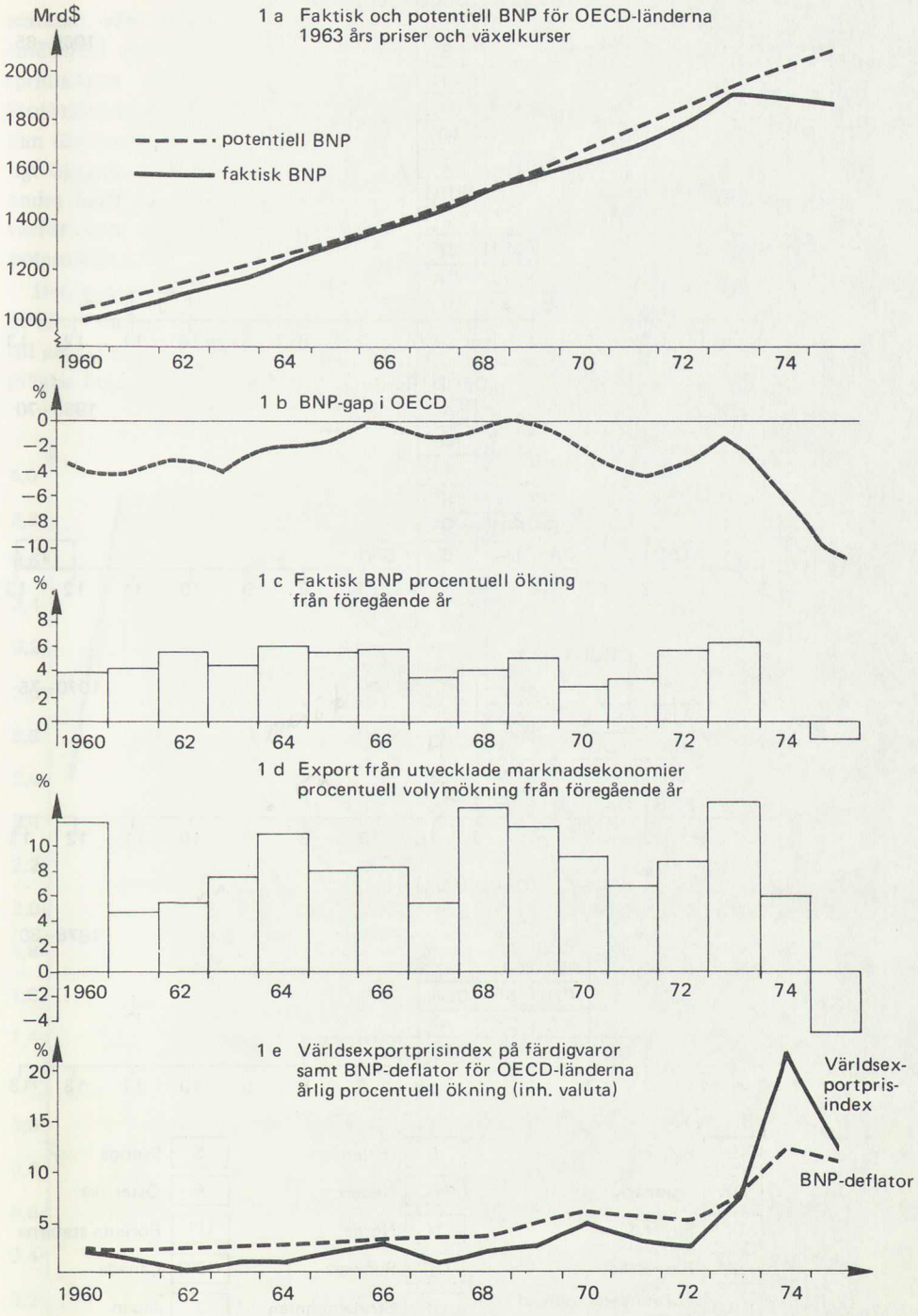
Som ett genomsnitt för perioden 1960–1975 kan ungefär hälften av tillväxttakten tillskrivas ökad kapitalstock och arbetsinsats. Resterande hälft förklaras av den tekniska utvecklingen.[1] Beroende bl. a. på mättekniska problem är dessa uppskattningar av sambandet mellan insatserna av produktionsfaktorer och resulterande produktion behäftade med fel. Resultaten får därför ses som en grov uppskattning av de verkliga förhållandena.

Den *faktiska* bruttonationalproduktens utveckling inom OECD, som anges i diagram 1:1a, bestäms förutom av kapaciteten av ländernas totala efterfrågan. Stabiliseringspolitikens huvudsakliga uppgift är att styra den faktiska produktionsutvecklingen så att den så nära som möjligt ansluter sig till den potentiella BNP. Att få den att fullständigt sammanfalla med den totala kapaciteten lyckas inga länder med. Under kraftiga högkonjunkturer, såsom år 1966 och 1968, slår den faktiska BNP i kapacitetstaket och utlöser inflationistiska effekter. På motsvarande sätt utmärks lågkonjunkturår, som 1974 och 1975, av en ökad avvikelse mellan faktisk och potentiell BNP. Detta kan avläsas i figur 1:1b där differensen mellan faktisk och potentiell BNP har beräknats. BNP-gapet har fortgående minskat mellan perioderna 1960–1962 och 1966–1968 då det genomsnittligt utgjorde 4 respektive 0,5 procent. BNP-gapets genomsnittliga storlek under 1970-talets första hälft kan beräknas till 6,0 procent och är sålunda markant större än under 1960-talet.

De konjunkturella variationerna i den faktiska BNP-tillväxten framträder tydligt i diagram 1:1c. Varje gång BNP-gapet sluts under en konjunkturuppgång ökar den faktiska tillväxten och överstiger den potentiella till följd av det ökade kapacitetsutnyttjandet i ekonomierna. På motsvarande sätt kommer den faktiska BNP-tillväxten att understiga den potentiella i en konjunkturnedgång.

Under 1960-talet och 1970-talets första hälft varierade den faktiska BNP-tillväxten inom OECD-området kraftigt. Detta gäller både under loppet av tidsperioden och mellan de olika länderna. Av diagram 1:2 framgår att den snabbaste tillväxttakten för det europeiska OECD-området uppnåddes under perioden 1960–1965 då den uppgick till cirka 5 procent per år. Under denna period är också jämnheten mellan länderna påfallande. Endast Storbritannien och Japan avviker på ett

[1] *Källa:* H, Brems, Økonomiske langtidsperspektiver, Sparvirke 1971.

Källa: OECD- och ECE-material.

Diagram 1:1 Faktisk och potentiell BNP, exporttillväxt samt prisutveckling för OECD-länderna 1960–1974.

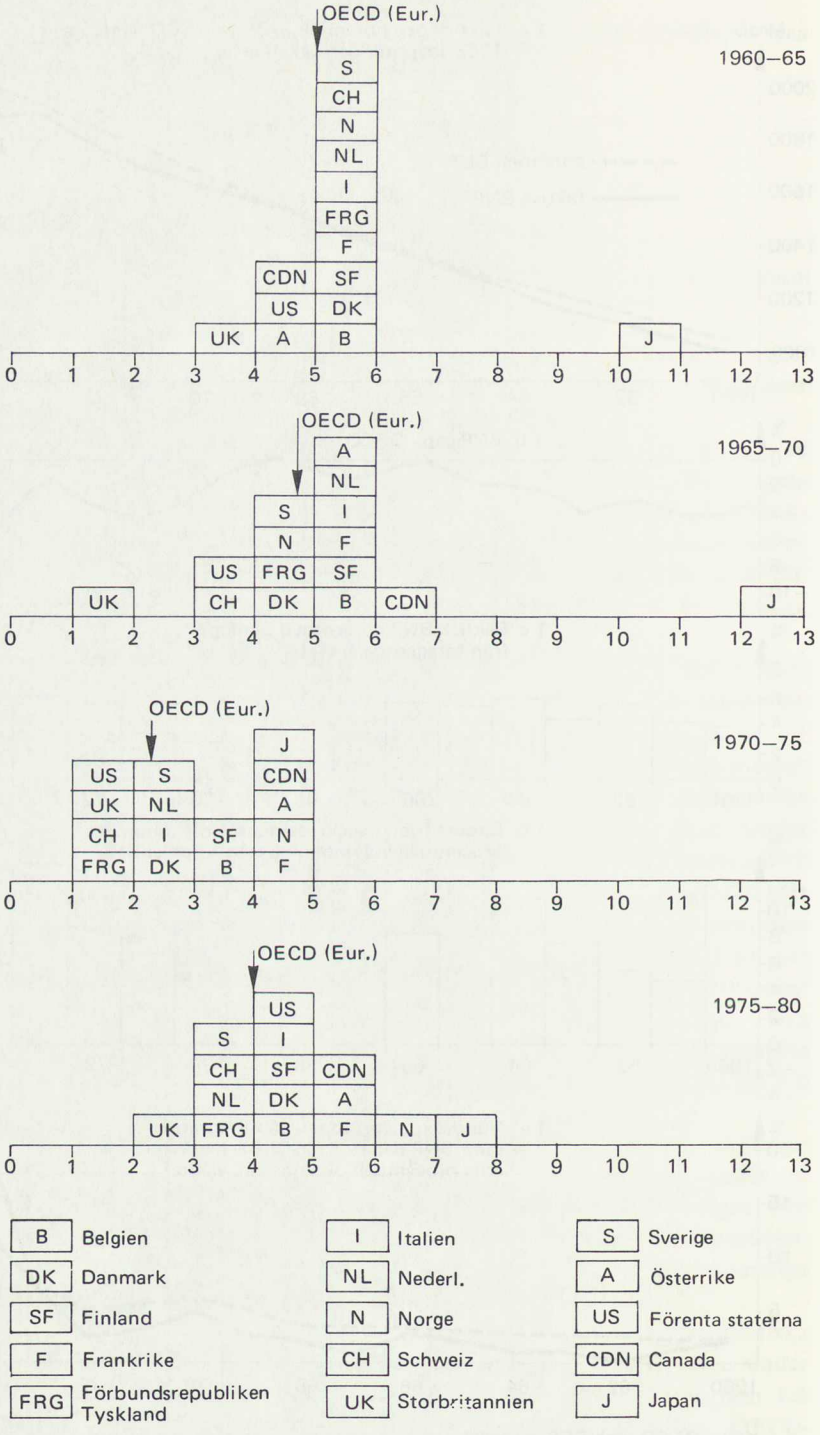

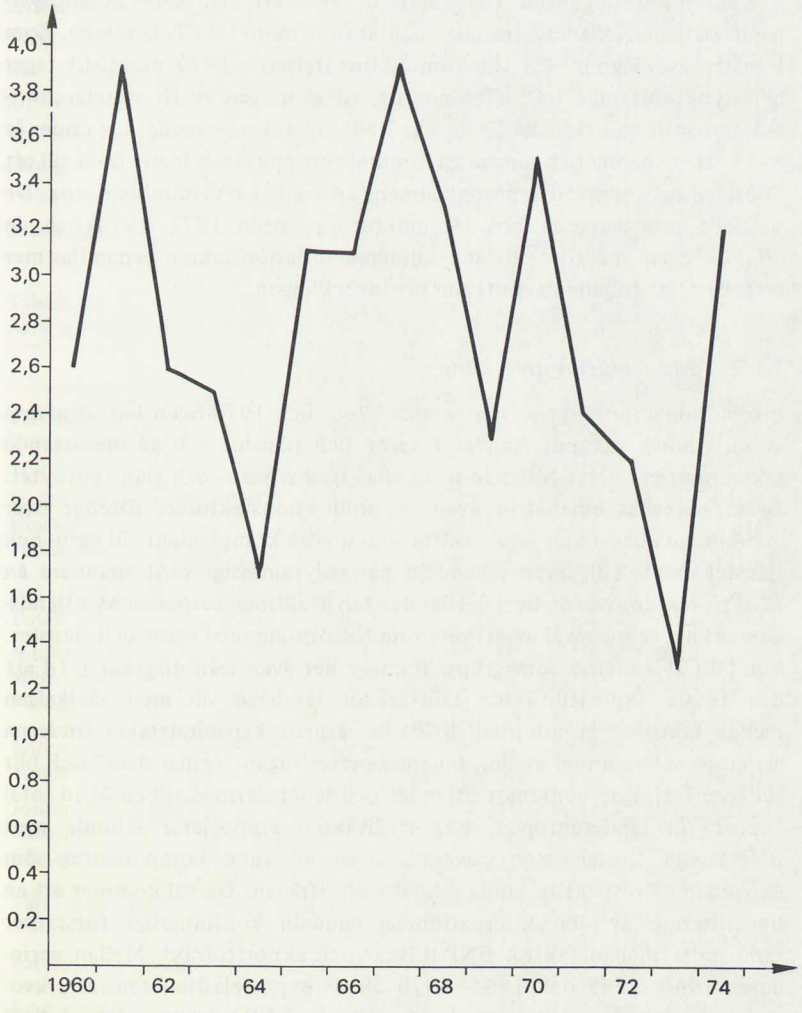
Diagram 1:2 Tillväxt i BNP inom enskilda OECD-länderna 1960–1980. Årlig procentuell volymförändring. Se även tabell 1.5.

Källor: OECD och konjunkturinstitutets höstrapport 1975. Prognos utarbetad för perioden 1975–1980.

markant sätt från övriga länder. Under 1960-talets senare del sjönk emellertid den genomsnittliga tillväxten till 4,5 procent, samtidigt som spridningen blev större. Liksom tidigare låg dock Japan högst och Storbritannien lägst. Den snabba tillväxten under 1960-talets första hälft kan förklaras av produktionskapacitetens tillväxt samt av det kontinuerligt ökande kapacitetsutnyttjandet i OECD-länderna. Under 1960-talets andra hälft hade länderna ett genomsnittligt högt kapacitetsutnyttjande varför den faktiska BNP-tillväxten i stort sett sammanföll med den potentiella.

Den genomsnittsutveckling som nu kan beräknas för perioden 1970–1975 – cirka 2,5 procent per år – tyder på att de angivna tendenserna till en fallande faktisk BNP-tillväxt ytterligare förstärkts.[1] Denna period präglas främst av en omkastning från faktiskt realiserade ökningar i BNP

[1] *Källa:* OECD, Economic Outlook No 18, December 1975.

Källa: OECD och ECE material.

Diagram 1:3 Standardavvikelse för BNP-gapet i enskilda OECD-länder 1960–1974

på 6 till 7 procent under 1972 och 1973 till stagnation eller t. o. m. minskningar under 1974 och 1975. Orsakerna till denna utveckling torde främst vara den fallande utnyttjandegrad som gjort sig gällande mellan år 1970 och år 1975. Denna faktor kan beräknas i genomsnitt ha dragit ner den faktiska BNP-tillväxten cirka 1 procent per år. De kraftiga tillväxttalen under åren 1972 och 1973 härrör från ett osedvanligt kraftigt konjunkturuppsving som under de senaste åren vänts i efterkrigstidens djupaste konjunktursvacka. I diagram 1:1b framstår inte konjunkturtoppen år 1973 som särskilt markerad jämfört med högkonjunkturerna 1968–1969 och 1966. BNP-gapet är dock något missvisande som ett mått på trycket mot kapacitetstaket. När en hopvägning sker av de olika ländernas faktiska respektive potentiella produktionstillväxt döljs hur det framräknade BNP-gapet är fördelat på varje land. Ju jämnare det är fördelat, desto starkare tycks trycket bli mot kapacitetstaket.

Konjunkturuppgången 1972 startade från ett lågt kapacitetsutnyttjande och utvecklades samtidigt och snabbt inom OECD-länderna. Som framgår av diagram 1:3 var konjunkturrörelserna 1973 praktiskt taget helt synkroniserade i OECD-länderna, vilket utvisas av att standardavvikelsen för de individuella ländernas BNP-gap var osedvanligt låg under år 1973. Den snabba och samtidiga konjunkturuppgången ledde även till att "flaskhalsar" uppstod i produktionen, speciellt i råvaruindustrierna. De speciella egenskaperna hos konjunkturuppgången 1972–1974 och de effekter detta medförde för den allmänna inflationstakten behandlas mer utförligt i ett följande avsnitt om prisutvecklingen.

1.1.2 *Världshandelns utveckling*

Internationaliseringsprocessen under 1960- och 1970-talen har utmärkts av en snabbt växande handel i varor och tjänster och av omfattande faktorrörelser. I det följande behandlas främst varu- och tjänsteutbytet. Detta påverkas emellertid även av produktionsfaktorers rörelser över gränserna då dessa kan såväl ersätta som utgöra komplement till varu- och tjänstehandel. Tillväxten i handeln har volymmässigt varit snabbare än BNP-tillväxten, varför flertalet länder blivit alltmer beroende av utländska marknader för såväl avsättning som försörjning med varor och tjänster. För OECD-länderna som grupp framgår det även från diagram 1:1d att den totala exporttillväxten samvarierar tämligen väl med avvikelsen mellan faktisk och potentiell BNP. Ju närmare kapacitetstaket länderna är, desto större andel av den inhemska efterfrågan "spiller över" och blir till en efterfrågan gentemot utlandet och leder därmed till en ökad total export för ländergruppen. Exporttillväxten samvarierar sålunda med BNP-gapets storlek men påverkas även av vilka komponenter som expanderar i respektive lands faktiska efterfrågan. Därtill kommer att en liberalisering av den internationella handeln kontinuerligt förstärker sambandet mellan faktisk BNP-tillväxt och exporttillväxt. Mellan perioderna 1960–1965 och 1965–1970 ökade exportelasticiteten, dvs. kvoten mellan exporttillväxten och den faktiska BNP-tillväxten, från 1,4 till 2,2 främst till följd av det högre kapacitetsutnyttjandet under den senare

perioden men också som ett resultat av den ökande internationella handelsintegrationen. För åren 1970–1975 beräknas exportelasticiteten för OECD-länderna ha fallit till cirka 2.0, vilket bl. a. kan ses som ett resultat av ett lägre genomsnittligt kapacitetsutnyttjande under denna period.

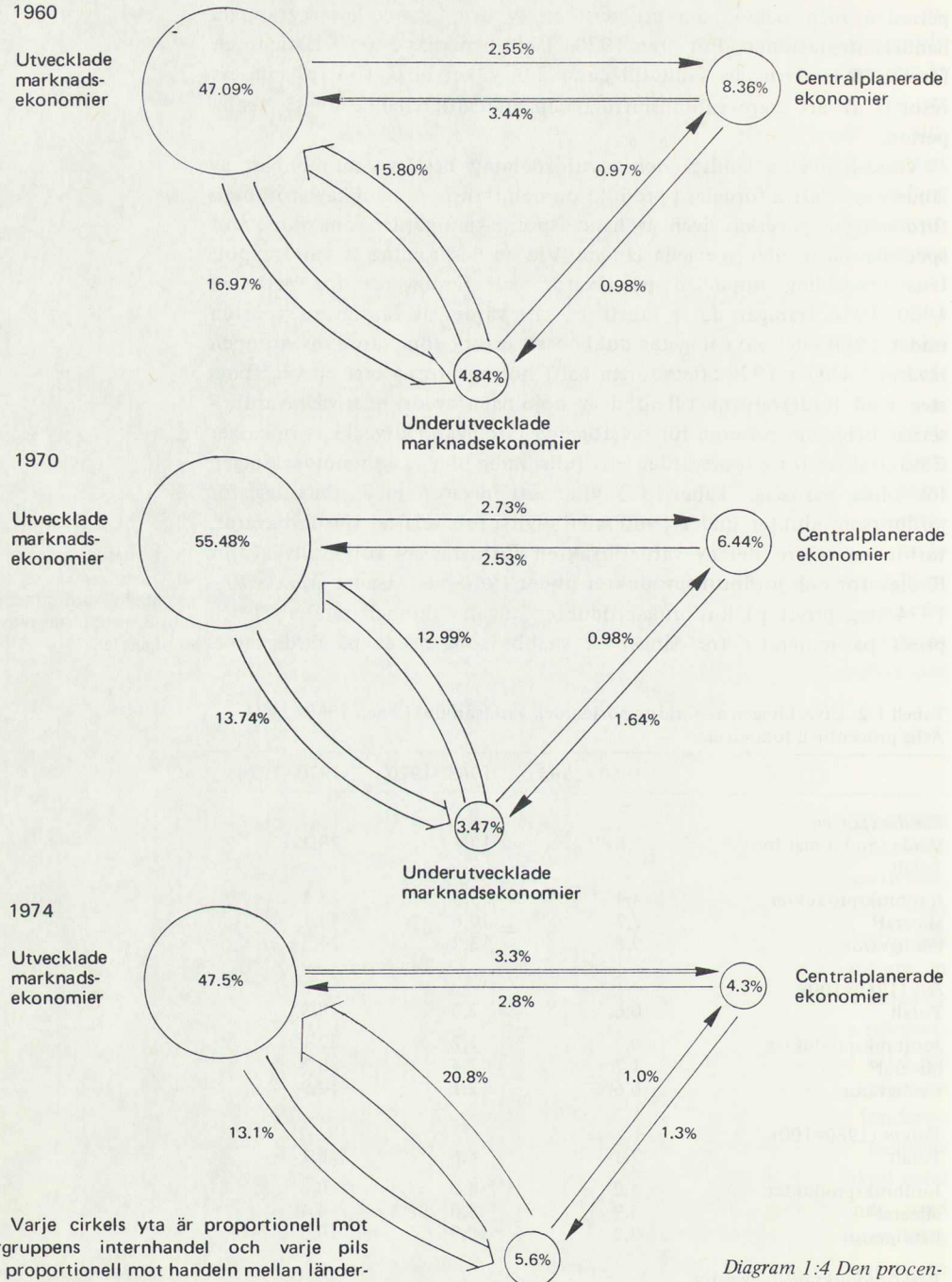
Världshandelns länder- och varufördelning bestäms inte enbart av ländernas relativa fördelar i produktion och transport av olika varor, utan fördelningen påverkas även av handelspolitiska åtgärder som riktas mot speciella varor eller speciella länder. Vid en beskrivning av världsexportens utveckling uppdelad på råvaror och färdigvaror för perioden 1960–1975 framgår det i tabell 1:2 att värdet av färdigvaruexporten under 1960-talet växt ungefär dubbelt så snabbt som värdet av gruppen råvaror.[1] Under 1970-talets första hälft höll råvarorna mer än väl jämna steg med färdigvarorna till följd av höjningen av de relativa råvarupriserna. Eftersom priserna för råvaror och färdigvaror utvecklats olika ger tillväxttakter för exportvärden en ofullständig bild av volymutvecklingen för olika varuslag. Tabell 1:2 visar att råvaror med undantag för jordbruksprodukter under 1960-talet stigit i pris relativt till färdigvaror, varför en större del av värdetillväxten förklaras av volymtillväxt för färdigvaror och jordbruksprodukter under 1960-talet. Under åren 1970–1974 steg priset på jordbruksprodukter ungefär dubbelt så snabbt och priset på mineraler tre gånger så snabbt som priset på färdigvaror.

[1] Med råvaror avses jordbruksprodukter plus mineraler.

Tabell 1:2 Utvecklingen av världsexporten och världsproduktionen 1960–1974
Årlig procentuell förändring

	1960–1965	1965–1970	1970–1974
Världsexporten			
Värde (mrd dollar fob)			
Totalt	7,8	10,8	28,3
Jordbruksprodukter	4,4	5,3	23,3
Mineral[a]	7,7	10,6	44,1
Färdigvaror	9,8	13,2	24,3
Pris (1960=100)			
Totalt	0,6	2,0	18,8
Jordbruksprodukter	0,2	1,2	22,1
Mineral[a]	1,7	2,4	38,3
Färdigvaror	0,6	2,1	12,9
Volym (1960=100)			
Totalt	7,1	8,6	8,1
Jordbruksprodukter	4,2	4,0	0,8
Mineral[a]	5,9	8,0	4,4
Färdigvaror	9,2	10,9	10,2
Världsproduktionen av varor			
Volym	5,4	5,5	5,2
Jordbruksprodukter	2,5	2,7	2,1
Gruvindustri	4,9	5,6	3,6
Färdigvaror	5,9	7,2	6,3

[a] Inkl. bränslen och non-ferro-metaller.
Källa: GATT, International Trade, olika årgångar.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT; International Trade, olika årgångar.

Diagram 1:4 Den procentuella fördelningen av världsexporten av varor på ländergrupper 1960, 1970 och 1974.

Utvecklingen under år 1975 tyder dock på prisfall för råvarornas del.

Då de utvecklade marknadsekonomiernas export till tre fjärdedelar består av den snabbt växande färdigvarugruppen har de ökat sin andel av världsexporten under 1960-talet från 66 procent till 72 procent. Huvuddelen av deras export går till andra industriländer och denna andel har som framgår av diagram 1:4 i stort sett svarat för hela ökningen.

De underutvecklade ländernas export består till tre fjärdedelar av den långsamt växande råvarugruppen. Dessa länders andel av världsexporten har därför fallit från 22 procent till 17,5 procent under 1960-talet. U-ländernas export till de industrialiserade marknadsekonomierna har vuxit något snabbare än deras export till andra u-länder, varför i-ländernas betydelse för dem som exportmarknader har ökat.

De centralplanerade ekonomiernas andel av världshandeln har under samma period varit ungefär konstant.

De utvecklade marknadsekonomierna har sålunda svarat för en allt större del av världshandeln under 1960-talet. Denna utveckling som varit markant under hela efterkrigstiden har avstannat under 1970-talets första hälft (se diagram 1:4). Genom prisstegringar på råvaror och då i synnerhet på olja steg de underutvecklade marknadsekonomiernas andel av världsexporten från 17,4 till 27,4 procent under åren 1970 till 1974.

Denna handelns varumässiga och geografiska utveckling har, som ovan påpekats, vid sidan av produktionstillväxten även påverkats av handelspolitiska åtgärder. Den handelsliberalisering som bedrivits under 1960- och 1970-talen utmärks av att avvecklingen av handelshindren har koncentrerats till tullar på industrivaror medan tullar på råvaror samt övriga handelshinder uppmärksammats mindre. Avvecklingen av industritullarna har även koncentrerats till handeln mellan de utvecklade industriländerna. Härigenom har en internationell arbetsfördelning etablerats som i viss mån tenderar att gynna de utvecklade länderna så att de alltmer kommit att specialisera sig på export av färdigvaror och import av råvaror från u-länderna. Dessa senare länder har följaktligen inte fått del av de snabbt växande delarna av varuhandeln och alltmer avskilts från världshandeln. Bl. a. mot denna bakgrund har u-ländernas krav på en ny ekonomisk världsordning vuxit fram.

1.1.3 *Prisutvecklingen inom OECD*

Som framgår av diagram 1:1e steg prisstegringstakten inom OECD, mätt med BNP-deflatorn, från 3,5 procent per år i genomsnitt under 1960-talet till drygt 8 procent under 1970-talets första hälft. Bakom den trendmässigt ökade inflationstakten döljer sig ett återkommande konjunkturmönster. Detta typiska mönster belyses av samvariationen mellan prisutvecklingen och kapacitetsutnyttjandet inom OECD-området beskrivet i diagram 1:1b. Såväl BNP-deflatorn som prisutvecklingen av exporten för industriella färdigvaror stiger under högkonjunkturerna, dvs. år med lågt BNP-gap. Med viss tidsfördröjning i förhållande till konjunkturtopparna når inflationstakten sin höjdpunkt. I detta läge är färdigvarornas inflationstakt praktiskt taget lika med den inhemska

prisstegringstakten inom OECD mätt med BNP-deflatorn. Annars överstiger BNP-deflatorns tillväxttakt prisstegringarna på färdigvaror då prisspridningen från varor i internationell handel går via lönebildningen och prisutvecklingen inom den från utländsk konkurrens skyddade sektorn. Denna prisspridningsprocess kan pågå mer än ett år efter det att en internationell prisimpuls initierats.

Prisutvecklingen under högkonjunkturåren 1972–1973 avvek från det mönster som tidigare gjort sig gällande främst till följd av oljekrisen och prishöjningarna på råvaror. Priserna på färdigvaruexporten steg år 1973 med 7 procent, dvs. i ungefär samma takt som den inhemska BNP-deflatorn inom OECD-området. Med det växande BNP-gapet kunde man förvänta en lägre prisstegringstakt på världsexporten under åren 1974–1975. Emellertid ökade världsexportpriset under 1974 med 22 procent, främst till följd av de rubbningar från utbudssidan som världsekonomin utsattes för under närmast föregående år. Ökningstakten för världsexportpriset kom därvid att överstiga den inhemska BNP-deflatorns ökningstakt för första gången under 1960- och 1970-talen.

Vid sidan av de speciella faktorer som gjort sig gällande under perioden 1972–1975 och som behandlas mer utförligt i det följande kvarstår att förklara de tendenser till en permanent ökande inflationstakt som framkommer i diagram 1:1e. Varje konjunktursvacka tycks under 1960- och 1970-talen starta från en allt högre inflationsnivå. Detta nya prismönster torde för det första främst sammanhänga med det allt högre kapacitetsutnyttjandet i OECD-länderna under 1960-talet och 1970-talets tre första år (se diagram 1:1a). Detta ökade kapacitetsutnyttjande hänger i sin tur samman med den kraftiga omfördelning av resurser till den offentliga sektorn som genomförts inom flertalet OECD-länder. En allt starkare strävan att uppnå full sysselsättning har tvingat regeringarna att driva en kostnadsackommoderande finans- och penningpolitik, dvs. en politik som medfört en omfördelning av resurser till den offentliga sektorn utan att efterfrågan dämpats i motsvarande grad i den privata sektorn, varvid prisstegringar blivit följden. Framförallt USA och Västtyskland svarade för det allt högre kapacitetsutnyttjandet under 1960-talet.[1]

Speciellt viktig är den amerikanska expansionen i samband med Vietnam-kriget och de sociala reformerna i anslutning till president Johnsons "Great Society"-program. Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet bidrog detta till ökade underskott i den amerikanska betalningsbalansen och därmed till en likviditetsökning i omvärlden. Bl. a. härigenom spreds inflationen till andra delar av världen.

En andra förklaring till de permanenta inflationstendenserna kan vara att löntagare och företagare lärt sig anpassa sina löne- och priskrav till alltmer stigande inflationsförväntningar. Strävanden att uppnå kompensation för inträffad eller förväntad inflation har förstärkts. En förklaring kan vara att graden av "penninglöneillusion"[2] har minskat med de allt högre inflationstakterna. Så t. ex. tycks nu löneförhandlingarna i allt högre utsträckning föras i termer av real lönestegring efter skatt.

En tredje faktor som kan ha bidragit till den trendmässiga ökningen i inflationstakten under senare år är övergången till ett friare växelkurs-

[1] Se A. Lindbeck, Konjunkturer, politik och utlandsberoende, Skandinaviska Enskilda Bankens kvartalsskrift, 2, 1975.

[2] Med "penninglöneillusion" menas att en bestämd reallön anses vara mer värd ju högre den nominella lönen är.

system under åren 1971–1973. Införandet av friare växelkurser i viktiga länder kan ha mildrat betalningsbalansrestriktionen för vissa regeringar som därmed fört en mer expansiv ekonomisk politik. Inflationstakten i världsekonomin som helhet skulle härigenom ha blivit högre. Det är emellertid svårt att exakt ange det fria växelkurssystemets bestående effekter på inflationstakten. Systemet har inneburit att den inhemska prisutvecklingen har frigjorts från omvärlden. Denna frihet har t. ex. inneburit att Englands inflationstakt kunnat öka då pundet skrivits ner och Tysklands inflationstakt kunnat hållas lägre än i omvärlden då D-marken revalverats. Vilken nettoeffekten blir på den globala inflationstakten är svårt att uttala sig om då detta beror av ländernas relativa vikt i världsekonomin. Det troliga är emellertid att själva införandet av det friare växelkurssystemet har haft en engångshöjande effekt på inflationstakten i och med att betalningsbalansrestriktionen "mjukats upp".

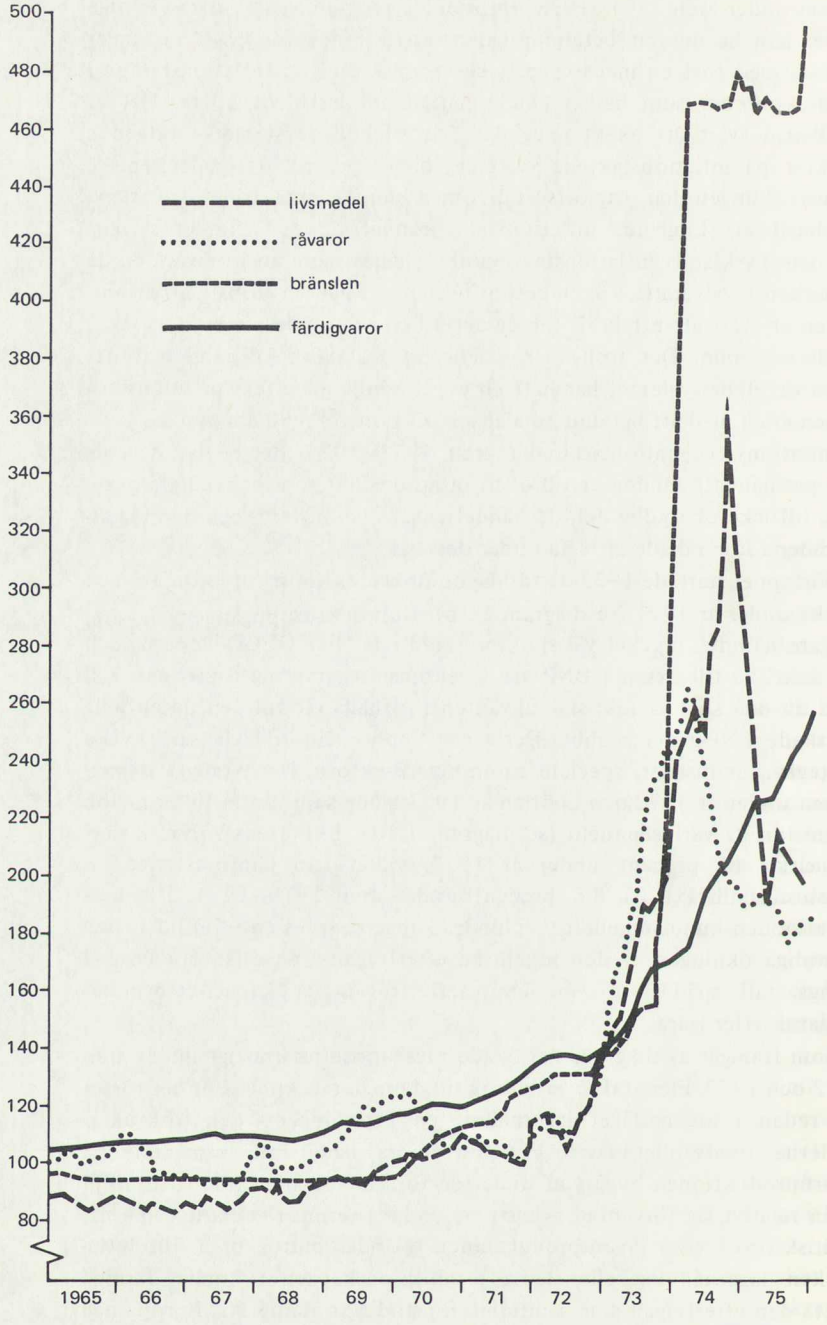
Inflationsaccelerationen under åren 1973–1975 återspeglar dels de mer permanenta tendenser till ökad inflationstakt som behandlats ovan, dels, till icke obetydlig del, de händelser på olje-, råvaru- och livsmedelsområdena som råkade inträffa under dessa år.

Förloppet startade 1972 då världskonjunkturen var på uppgång från en svacka under år 1971 (se diagram 1:1b). Konjunkturuppgången var, som tidigare nämnts, mycket väl synkroniserad i de olika OECD-länderna och den faktiska tillväxten i BNP var i genomsnitt omkring 6 procent. Till följd av den snabba faktiska tillväxten i förhållande till den potentiella minskade BNP-gapet snabbt. Detta gav upphov till "flaskhalsar" i vissa strategiska industrier, speciellt inom råvarusektorn. Den kraftiga expansionen under år 1972 och i början av 1973 ledde som väntat till en snabb expansion av världshandeln (se diagram 1:1d). Exportens volymtillväxt var cirka 12 procent under år 1973, vilket kan jämföras med en genomsnittstillväxt på 8,5 procent under åren 1970–1974. Handelsexpansionen kunde emellertid ej hindra kapacitetspressen till följd av den samtidiga ökningen av den inhemska efterfrågan i de olika länderna. I många fall spädde t. o. m. exportefterfrågan på kapacitetsbegränsningarna ytterligare.

Som framgår av diagram 1:5 ökade råvarupriserna kraftigt under åren 1972 och 1973. Flera faktorer bidrog till denna utveckling. För det första var redan i utgångsläget lagerhållningen i producent- och förbrukarländerna osedvanligt låg.[1] För det andra hade inte kapaciteten i råvaruproduktionen byggts ut under de föregående åren, främst till följd av en relativt låg förväntad avkastning på investeringar i råvaruutvinning. Politisk oro i vissa råvaruproducerande u-länder bidrog bl. a. till detta. Varken lagerhållning eller ledig produktionskapacitet kunde därmed mätta den efterfrågan som samtidigt uppstod i Nordamerika, Europa och Japan. Under tidigare konjunkturuppgångar hade kapacitetsbristen inom råvarusektorn inte blivit så akut, då ekonomierna inte samtidigt arbetat under högt kapacitetsutnyttjande. Åren 1972–1973 var emellertid konjunkturuppgången ovanligt väl synkroniserad.

För livsmedel hade även utbudsbegränsningar en kraftig inverkan på prisstegringstakten (se diagram 1:5). Under år 1972 medförde en global missväxt att världsproduktionen av vete föll samtidigt som efterfrågan

[1] *Källa:* OECD-material.

Källor: Färdigvaror (SITC 5–8), Monthly Bulletin of Statistics, olika årgångar samt OECD. Economic Outlook, December 1975.
Råvaror (SITC 2, 67, 68), livsmedel (SITC 0, 1, 4, 22) samt bränslen (SITC 3) Intereconomics Hamburg, olika årgångar.

Diagram 1:5 Världsexportprisindex för olika varugrupper 1965–1975. 1963 = 100.

ökade, dels till följd av inkomst- och befolkningstillväxten, dels som följd av att Sovjet uppträdde som en stor uppköpare på världsmarknaden. Kombinationen av utbudsbegränsningar och en stigande efterfrågan ledde till att livsmedelspriserna tredubblades mellan åren 1972 och 1974.

Till följd av kapacitetsbegränsningar och en restriktiv ekonomisk politik vände konjunkturen nedåt i de större OECD-länderna efter mitten av år 1973. Samtidigt fyrdubblades oljepriset vilket utgjorde ytterligare en broms på den faktiska tillväxten dels genom de inledande utbudsbegränsningarna, dels genom minskningen av effektiva efterfrågan i OECD-länderna. Det uppkomna efterfrågebortfallet, som sålunda inte motverkades av en expansiv ekonomisk politik, uppskattades till cirka 2 procent av industriländernas BNP. I de större länderna beräknas ökningen av livsmedelspriserna ha bidragit med inemot hälften av stegringen i konsumentprisindex ökningstakt mellan åren 1973 och 1974 och oljeprishöjningen med cirka en fjärdedel.[1]

När nu livsmedels- och råvarupriserna har fallit under år 1975, har den inhemska kostnadsutvecklingen kommit att bli främsta drivkraften bakom den pågående inflationen. Trots ett mycket stort BNP-gap och fallande priser för vissa varugrupper beräknas BNP-deflatorn inom OECD-länderna stiga med cirka 10 procent under år 1975 främst till följd av de krafter som med viss tidseftersläpning verkar via lönebildningen.

1.1.4 *Det internationella betalningssystemet*

Det internationella valutasystemet har genomgått en nästan fullständig omvandling sedan början av 1970-talet. Det system med fastlagda, av centralbankerna garanterade valutapariteter som tillämpats under större delen av efterkrigstiden, utsattes redan under 1960-talets sista år för stora påfrestningar genom att de officiella växelkurserna mellan stora industrinationer som Storbritannien, Västtyskland och Japan inte tillräckligt snabbt kunde anpassas till realistiska nivåer i anslutning till respektive länders interna ekonomiska utveckling. I och med att även USA-dollarn, som utgjort hörnstenen i det fasta Bretton Woods-systemet, både rent tekniskt i egenskap av reservvaluta och såsom den största industrinationens valuta, successivt kom att få ett alltmer orealistiskt värde i relation till övriga valutor och till guld, bröt systemet definitivt samman. En akut krissituation uppstod först sommaren 1971, vilket ledde till att den amerikanska regeringen i augusti beslöt att upphäva dollarns utbytbarhet mot guld. Det nya läge som härigenom uppstod för betalningssystemet ledde i december 1971 till att man inom 10-gruppen kom överens om nya växelkurser, som bl. a. innebar en devalvering av dollarn. Efter ytterligare en nedskrivning av dollarn i februari 1973 övergavs det fasta växelkurssystemet helt. Centralbankerna upphörde att stödja rådande pariteter, och växelkurserna har sedan mars 1973 fått röra sig mer eller mindre fritt mellan olika valutablock, som ett resultat dels av marknadskrafternas spel, dels av de interventioner som vissa centralbanker genomfört under olika perioder.

En bidragande orsak till att det fasta växelkurssystemet övergavs var

[1] *Källa:* Federal Reserve Bulletin, October 1974.

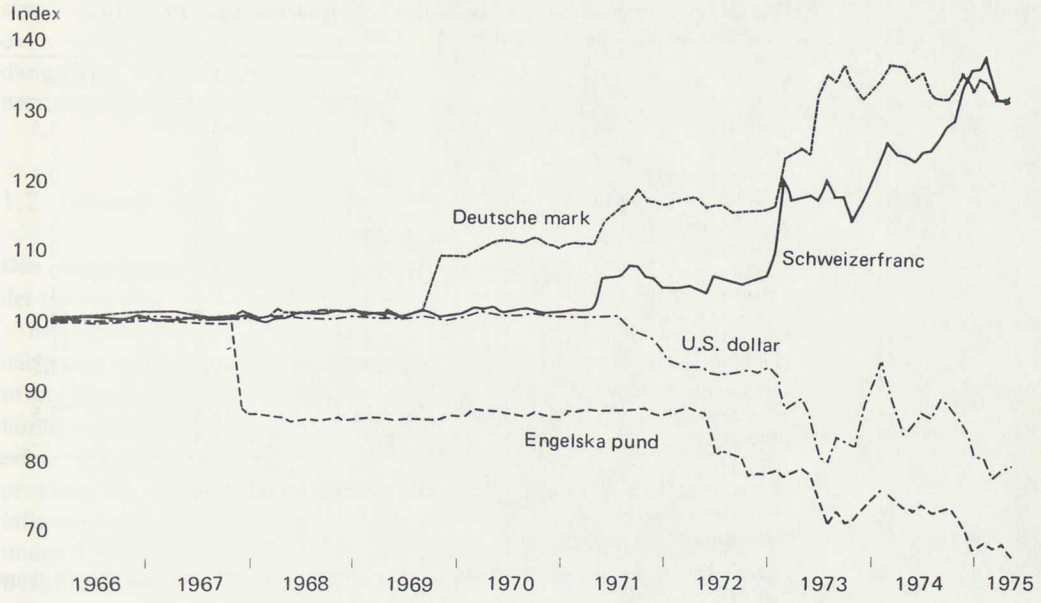
att alltför få paritetsförändringar vidtogs under 1960-talet för att bota de rådande strukturella obalanserna i utrikesbetalningarna. Dessa obalanser uppstod främst som en följd av skillnader i olika länders pris- och produktivitetstillväxt. Dessutom uppvisade reservvalutalandet, USA, under denna period ett stigande underskott i sin betalningsbalans. Tidigare hade ett underskottsland tvingats devalvera sin valuta senast då valutareserven och andra internationella lånemöjligheter tog slut. Men USA hade en outtömlig valutareserv genom dollarns ställning som reservvaluta och hade ej samma tvång att vidta åtgärder. USA hävdade att problemet med dess underskott därför skulle lösas genom att de länder, som hade motsvarande överskott, tillät en högre inflationstakt eller apprecierade sina valutor. Då underskottslandet USA och överskottsländerna, främst Tyskland och Japan, inte kunde enas om hur anpassningsbördan skulle fördelas emellan dem, upphörde valutasystemets anpassningsmekanism för jämvikt i de internationella transaktionerna att fungera tillfredsställande. 1960-talets andra hälft präglades därför av allt svårare betalningsproblem, som fick dramatiska inslag av valutakris genom spekulativa kapitalrörelser.

Sammanbrottet framkallades även av att reservvalutalandet i ett system med fasta växelkurser kunde bestämma världens penningmängd och influerade därmed den allmänna prisnivån. Härigenom förlorade övriga länder i ett system med fasta växelkurser i viss mån kontroll över sin egen prisnivå. USA fick fungera som internationell centralbank så länge det stabiliserade prisnivån, men mot slutet av 1960-talet ingångsatte de allt större amerikanska betalningsbalansunderskotten en högre inflationstakt genom att öka omvärldens penningmängd.

Reservvalutans tilltagande övervärdering, anpassningsmekanismens lamslagning samt USA:s betalningsbalansunderskott var faktorer som undergrävde systemet med fasta växelkurser baserade på dollarn som reservvaluta.

Det nya växelkurssystem, som nu tillämpas, kännetecknas inte av fullständigt fritt flytande växelkurser. Vissa länder har intervenerat systematiskt för att hålla en fast relation åtminstone gentemot något land. Sverige och sex andra länder har inom den s. k. valutaormen knutit sina valutor till D-marken. Andra har valt att föra en aktiv valutapolitik i deprecierande eller apprecierande riktning (Storbritannien respektive Schweiz); en del länder har i huvudsak låtit sin växelkurs röra sig fritt (USA). Det valutasystem som tillämpats sedan år 1973 är alltså ett blandat system där inslaget av rörliga kurser dominerat. Detta gäller både världshandeln totalt och Sveriges utrikeshandel, som till knappt två tredjedelar ägt rum med länder utanför valutaormen.

Utmärkande för de första åren med fria växelkurser har varit betydande svängningar i växelkursernas nivå (se diagram 1:6). Den s. k. stabiliserande spekulation som förväntades uppkomma vid flytande växelkurser tycks ha varit otillräcklig för att ge en jämn och lugn anpassning. Över- och underskott kvarstår även i de enskilda OECD-ländernas betalningsbalanser (tabell 1:3). Dessa obalanser har ej eliminerats genom växelkursernas anpassning.

Källa: SHB, arbitrageavd.

Diagram 1:6. Index för viktigare valutakurser mot kronan 1966–1975. Januari 1966 = 100.

De bestående underskotten på de löpande betalningarna för OECD-området förklaras emellertid till stor del av oljeprishöjningen. Det är ej möjligt att eliminera detta samlade underskott genom en växelkursanpassning, dvs. genom en devalvering av de övriga marknadsekonomiernas valutor gentemot de oljeproducerande ländernas valutor, eftersom en substitution av OECD-varor för OPEC-varor i vardera ländergruppen inte påskyndas genom en sådan åtgärd.

OECD-områdets samlade bytesbalans, som återfinns i tabell 1:3, har till följd av den osedvanligt djupa konjunkturavmattningen under 1974 och 1975 blivit något bättre än vad som ursprungligen förutsågs. Särskilt bedömningen för 1975 har successivt förbättrats. Så sent som vid årsskiftet 1974/1975 beräknade man att OECD-ländernas underskott för år 1975 skulle bli av storleksordningen 30 miljarder dollar. Som framgår av tabell 1:3 beräknar man nu att det skall stanna vid 3,5 miljarder. Underskottet är emellertid ännu betydande och dess fördelning på länder ojämn. De sju största OECD-länderna erhåller ett överskott på cirka 7,5 miljarder dollar, medan de mindre länderna, som fört en mer kontracyklisk politik, drabbas av ett underskott. Dessutom har de icke-oljeproducerande u-ländernas underskott ökat kraftigt. Hur dessa regionala balanser utvecklas under åren 1975–1980 blir uppenbarligen av avgörande betydelse för världsekonomin och därmed även för utvecklingen i Sverige.

Valutakurssvängningarna har sålunda varit betydande, och man frågar

Tabell 1:3 Bytesbalanssaldon i vissa länder och länderområden 1973–1975
Miljarder dollar, årliga förändringar

	1973	1974	1975[c]
OECD	2,0	– 34,0	– 3,5
Canada	0	– 1,7	– 5
Frankrike	– 0,7	– 5,9	– 0,5
Förbundsrepubliken Tyskland	4,3	9,3	5
Italien	– 2,7	– 7,9	0
Japan	– 0,1	– 4,7	0
Storbritannien	– 2,9	– 9,0	– 4
USA	0,3	– 0,9	12
Övriga OECD	3,8	– 13,2	– 11
OPEC[a]	3,0	69,0	42,5
Icke oljeexporterande u-länder	– 2,5	– 16,5	– 27,5
Övriga[b]	6,0	– 9,5	..

[a] Medlemsländerna i de oljeexporterande staternas organisation.
[b] Inkl. felkällor.
[c] Prognos.

Källa: OECD Economic Outlook, olika årgångar samt bedömningar gjorda inom OECD.

sig om det nya valutasystemet har en inneboende instabilitet eller om oljekrisen och den kraftiga inflationen 1973–1974 utgjort tillfälliga, yttre störningar som inte kunnat absorberas utan dessa stora kursfluktuationer. Övergångsproblem samt förekomsten av speciella påfrestningar, vilka i själva verket var så starka att de ledde till det tidigare systemets sammanbrott samt extrema påfrestningar 1973–1974, förklarar troligen en stor del av kursfluktuationerna 1973–1975, men den relativa betydelsen av dessa olika faktorer kan ej avgöras för den begränsade tidsperiod det här är fråga om.

Det är svårt att belägga om de senaste årens dramatiska omvälvningar på valutaområdet haft någon inverkan på utrikeshandelns volym. Både för enskilda länder och för världshandeln totalt har handelsvolymen nära följt den reala produktions- och inkomstutvecklingen. Under 1973, det flytande växelkurssystemets första år, ökade världshandeln snabbare än något år under efterkrigstiden genom den snabba inkomst- och efterfrågeexpansionen inom hela den industrialiserade världen. 1974 karaktäriserades av den djupaste konjunkturavmattningen på flera decennier, varvid produktion och internationell handel krympte (se diagram 1:1). Trots att valutasystemet utsattes för stora påfrestningar under båda dessa år med åtföljande kraftiga svängningar i växelkurserna, så kan man inte finna belägg för att de senare har påverkat utrikeshandelns utveckling negativt.

Sammanfattningsvis tycks inte det nya växelkurssystemet ha hämmat de reala handelsflödena på något avgörande sätt hitintills. Handelsflödenas tillväxt synes såsom tidigare främst bero på den totala efterfrågeutvecklingen och dess relation till den totala produktionskapacitetens tillväxt. Det är t. o. m. möjligt att de friare men av centralbankerna

styrda växelkurserna kan få stimulerande effekter på världshandeln om de externa anpassningsmekanismerna förbättras och nationalstaterna därigenom bättre lyckas upprätthålla full sysselsättning vid jämvikt i betalningsbalansen.

1.2 Utvecklingen 1975–1980

Den svenska ekonomin är en öppen ekonomi och mycket beroende av det internationella varu-, tjänste- och kapitalutbytet.

Bedömningen av den internationella ekonomiska utvecklingen spelar därför en väsentlig roll vid alla överväganden om den svenska ekonomins utvecklingsmöjligheter. Att i dag söka skapa sig en klar bild av vad som kommer att hända under perioden fram till 1980 är emellertid mycket svårt. Marknadsekonomierna står i nuläget inför större ekonomiska problem än vad som varit fallet på många år. Arbetslösheten är högre, inflationen kraftigare och de externa balansbristerna större än någon gång under 1950- och 1960-talen. I synnerhet har de icke-oljeproducerande u-ländernas situation ytterligare försämrats. Utvecklingen under 1975–1980 kommer därför i betydande utsträckning att präglas av vilka lösningar regeringen finner på de problem som nu dominerar världsekonomin – lösningar som inte kan urskiljas klart.

Det har därför inte varit möjligt att på alla punkter precisera prognoserna för den internationella utvecklingen, utan den följande genomgången siktar mera till att redovisa strategiska problemområden. I de fall numeriskt preciserade prognoser görs har de närmast karaktär av räkneexempel.

1.2.1 *De ekonomisk-politiska utgångspunkterna*

Av central betydelse för den internationella ekonomiska utvecklingen under den närmaste femårsperioden blir självfallet hur de olika länderna utformar sin ekonomiska politik. Som tidigare framgått kännetecknas den ekonomiska situationen i de större OECD-länderna av kraftig om än avtagande inflation, en uppbromsad tillväxt i den faktiska produktionen och därmed en hög arbetslöshet samt av betydande underskott i ländergruppens betalningsbalans. Varje land ställs därmed inför den svåra uppgiften att återföra ekonomin till en stabil tillväxt som garanterar en hög sysselsättning och en lägre prisstegringstakt samt balans i utrikesbetalningarna. En utgångspunkt för denna bilagas bedömningar av den ekonomiska utvecklingen under 1970-talets senare del är att länderna med hänsyn till de politiska betingelserna söker återföra den ekonomiska situationen till ett mera normalt läge.

Prioriteringarna av olika målsättningar skiljer sig emellertid mellan de olika länderna, och de ekonomisk-politiska medlen används olika. Som ett gemensamt drag framträder dock de ökade satsningarna på exportindustrin och på åtgärder som medför en ökad självförsörjning på energiområdet. En sådan utveckling kräver att den totala konsumtionen hålls

tillbaka, så att utrymme skapas för en ökad exportproduktion och för ökade industriinvesteringar. I nuläget är det emellertid inte bristande produktionskapacitet som framtvingar dessa avvägningsproblem, utan det är snarare rädslan för en försämrad betalningsbalans samt en ökad inflationstakt som begränsar expansionen av den totala efterfrågan.

Den privata konsumtionen i OECD-länderna växte snabbare än totalproduktionen under första hälften av 1970-talet. En satsning på industriinvesteringar och export skulle därför nödvändiggöra en motsvarande återhållsamhet från hushållens sida. Även den offentliga sektorns andel av bruttonationalprodukten har ökat trendmässigt. Med hänsyn till de sannolika oförändrat starka kraven på en fortsatt expansion av denna torde även här den ekonomiska politiken ställas inför besvärliga avvägningsproblem.

Bilden kompliceras ytterligare av att frågorna kring tillväxtens innehåll och fördelning alltmer kommit i blickpunkten i den internationella diskussionen.[1] I allt fler industriländer reses krav på att den ekonomiska tillväxten inriktas på en kvalitativ snarare än kvantitativ förbättring av individernas standard och att dess resultat fördelas jämnare.

Det är uppenbart att den ekonomiska politiken här står inför svårförenliga målsättningar. Å ena sidan ställs krav på relativt snabba ökningar av industriproduktionen för att kunna tillgodose den ökade efterfrågan från i första hand de oljeproducerande länderna och därigenom återställa industriländernas utrikesbalanser. Å andra sidan ställs krav på en ökad offentlig service. Vilken avvägning mellan dessa intressen som de olika länderna kommer att stanna för i sin ekonomiska politik under de närmaste åren kan endast göras till föremål för allmänna förmodanden. Om man skall döma efter de senaste årens faktiska handlande synes man dock ha anledning att räkna med att den ekonomiska politiken kommer att inriktas på att först lösa de mera iögonfallande bristerna på ekonomisk balans – arbetslösheten, inflationen och bristen på utrikesbalans fastän med varierande prioritering av dessa mål – för att därefter, sedan erforderligt handlingsutrymme skapats, mera uppmärksamma sociala och fördelningspolitiska målsättningar.

1.2.2 *Produktionens och produktionskapacitetens utveckling*

Ovan har redovisats vissa allmänna utgångspunkter för den ekonomiska politiken och utvecklingen i OECD-området 1975–1980. För långtidsutredningens kalkyler är det emellertid nödvändigt – hur osäkert detta än är – att i siffror precisera utvecklingen av bl. a. den totala produktionen i de enskilda länderna. Helst borde man då också ha tillgång till prognoser över produktionskapacitetens utveckling samt över utvecklingen av viktigare delkomponenter i försörjningsbalansen, som t. ex. den privata konsumtionen och importen. I flera tidigare LU-omgångar har man haft tillgång till ett konsistent prognosmaterial i form av sammanställningar från olika internationella organisationer, främst OECD. Denna

[1] Se t. ex. "Factors and conditions of long-term growth", en rapport från FN-seminariet om långsiktiga tillväxtfrågor i Stockholm 1973.

gång föreligger inte någon sådan total bedömning. I flera länder fick arbetet med femårsprognoserna avbrytas eller skrinläggas i och med oljekrisens utbrott.

För närvarande pågår inom OECD ett arbete med insamling av plan- och prognosmaterial från de olika länderna. EG-kommissionen utarbetar löpande projektioner för medlemsländerna. Inom ECE pågår sammanställning av ett s. k. "overall economic perspective" som skall belysa de mera långsiktiga utvecklingstendenserna. För våra bedömningar har vi haft tillgång till visst preliminärt material från det senare projektet samt vissa underhandsuppgifter från organisationer och planinstitutioner i Västeuropa.

Den faktiska och den potentiella produktionsutvecklingen påverkar ömsesidigt varandra. Stabiliteten i den faktiska produktionen samt inriktningen av dess användning har stor betydelse för den potentiella BNP-tillväxten under en femårsperiod. När ett stort kapacitetsöverskott uppstått, som under åren 1974–1975, hämmas tillväxtpotentialen t. ex. genom en lägre investeringstakt, ett minskat arbetskraftsutbud eller en oförmånlig strukturomvandling. Samtidigt påverkar kapacitetsutvecklingen den faktiska produktionen genom att ge den ekonomiska politiken minskat utrymme för en efterfrågeexpansion. Det är bl. a. av dessa skäl svårt att diskutera efterfrågesidan isolerad från utbudssidan. Trots detta behandlas i det följande avsnittet, för att göra framställningen mer överskådlig, först den potentiella och sedan den faktiska produktionsutvecklingen under perioden 1975–1980.

Den potentiella produktionsutvecklingen inom OECD-länderna

Den framtida produktionskapacitetens tillväxt påskyndas av ett ökat användande av arbetskraft, kapital och naturresurser, utvidgat utnyttjande av teknologisk och organisatorisk kunskap samt ändringar i den inhemska och utländska efterfrågan. Beroende av bl. a. mättekniska problem är, som tidigare påtalats, sambandet mellan insatser av produktionsfaktorer och produktionsutvecklingen svårt att exakt fastställa. De bedömningar av den potentiella kapacitetsutvecklingen inom OECD-länderna som redovisats i avsnitt 1.1.1 baserades främst på en uppskattning av hur arbetskraften och dess produktivitet har utvecklats. Man finner vid en sammanvägning av olika länders potentiella tillväxt att denna i genomsnitt varit cirka 4,7 procent per år under perioden 1960-1975. En mycket svag uppbromsning i tillväxten kunde noteras för 1970-talets fem första år. Detta förklaras främst av den nedgång i produktivitetstillväxten som gjort sig gällande i de större och mer utvecklade OECD-länderna. Den under 1960-talet snabba produktivitetsutvecklingen förklaras främst av den snabba sektoriella och regionala strukturomvandlingen, den höga kapitalbildningstakten samt av bidragen från den internationella handelns liberalisering. Vinsterna vid överflyttning av arbetskraft från lågproduktiva näringar, såsom jord- och

skogsbruk, till högproduktiva har ebbat ut och snarare vänts till "överflyttningsförluster" genom den förskjutning av produktionsstrukturen som nu gör sig gällande. En allt större andel av efterfrågan riktar sig mot de tjänsteproducerande sektorerna, vilka jämfört med de varuproducerande sektorerna som regel både har en lägre produktivitetsnivå och produktivitetstillväxt.

Vid den preliminära genomgång av medlemsländernas långsiktiga utveckling som i början av 1975 utförts av den ekonomiska europakommissionens (ECE) sekretariat framhåller man att för marknadsekonomierna följande tendenser kommer att alltmer vinna i styrka:

- Tillväxttakterna i BNP kommer att bromsas upp då tjänstesektorerna, och särskilt den offentliga sektorn, kommer att få större vikt än hittills.
- Jämlikhetsaspekter kommer att i ökande grad påverka den ekonomiska aktiviteten och de internationella relationerna. Utjämningen avser både regioner, inkomstgrupper, ålders- och könsgrupper. Ökad vikt kommer att ges åt arbetsförhållanden, och då särskilt frågor om medinflytande i beslutsprocessen.
- Lagstiftningen som växer fram på miljöområdet kräver ökade investeringar för att förbättra miljön. I den mån denna efterfrågan tränger undan mer produktiva investeringar inom andra sektorer kan detta få begränsade effekter på tillväxten.[1]
- I flertalet ekonomier sker inom vissa sektorer en övergång från prestationsbaserad lön till månadslön, vilket även kan komma att få återhållande effekter på produktivitetsutvecklingen.

Man kan sålunda inte utesluta att flera av de här nämnda faktorerna kan få en uppbromsande effekt på produktionskapacitetens utveckling. Om så blir fallet kan detta emellertid tolkas som att länderna gör ett medvetet val mellan en kvantitativ och kvalitativ standardstegring.

Arbetskraftsresursernas utveckling

Vad gäller arbetskraftsresursernas utveckling tyder tillgängliga internationella prognoser på en årlig tillväxt i arbetskraften 1975–1980 på cirka 1 procent per år för de sju största OECD-länderna. Detta är en något högre tillväxttakt än under första hälften av 1970-talet. Arbetstidens längd väntas dock bli förkortad med i genomsnitt cirka 1/2 procent per år, eller med i stort samma takt som under 1960-talet.[2] I Europa påverkas tillgången på arbetskraft i hög grad av migrationen av arbetare från i första hand medelhavsländerna till de högindustrialiserade västeuropeiska länderna. På längre sikt förefaller det som om denna källa till arbetskraft kommer att begränsas. Ursprungsländernas ökade sociala och sysselsättningsmässiga ambitioner liksom ett inhemskt politiskt tryck i mottagarländerna torde komma att dämpa möjligheterna till import av billig arbetskraft. I ett sådant perspektiv kan tillgången på arbetskraft komma att bli en restriktion för den ekonomiska tillväxten. Under perioden

[1] Kalkyler inom ECE-sekretariatet kommer fram till att den potentiella tillväxten inom industriländerna reduceras med cirka 0,3 procent per år om miljövårdsinvesteringarnas andel av de totala bruttoinvesteringarna i framtiden årligen utgör 10 procent i stället för nuvarande cirka 2 procent.

[2] *Källa:* ECE-material.

1975–1980 kommer dock sannolikt detta problem inte att bli aktuellt. Mot bakgrund av den för närvarande höga konjunkturella och strukturella arbetslösheten i OECD-området är det snarare utsikterna att skapa full sysselsättning som ter sig problematiska.

Realkapitalbildningen

Den realkapitalbildning som ägt rum inom OECD-länderna under 1960- och 1970-talen har medfört en snabb stegring av kapitalinsatsen per arbetstimme och därmed bidragit till en hög produktionstillväxt. Investeringarnas genomsnittliga andel av den totala faktiska produktionen har successivt stigit, vilket framgår av tabell 1:4.

Lågkonjunkturen 1974–1975 med den mycket låga resursutnyttjandegraden har emellertid medfört att industriinvesteringarna främst i de stora industriländerna minskat och dragit ner investeringskvoten till strax under 20 procent för år 1975. Om denna genomsnittligt sett låga nivå skulle bli bestående sätts den potentiella tillväxten ned i en omfattning som uppskattas motsvara cirka 1 procent av BNP per år fram till 1980 enligt beräkningar som gjorts inom OECD:s sekretariat.

Vidare har de förändringar av relativpriserna som oljeprishöjningarna framkallat fått till följd att den existerande kapitalstocken blivit mindre effektiv än tidigare, genom att den är sämre anpassad till den nya efterfrågestrukturen. Erfarenheten visar dock att produktionsapparaten i marknadsekonomierna reagerar tämligen snabbt på dylika relativprisförändringar, varför effekterna av denna inoptimalitet i produktionsstrukturen torde bli begränsande. Detta utesluter inte att omställningsprocessen inom vissa sektorer kan bli relativt långvarig och medföra ett produktionsbortfall inom just dessa sektorer.

Effekterna på medellång sikt kan sägas utgöras av kostnaderna för att anpassa produktionsapparaten till de nya relativpriserna och den nya efterfrågebild som dessa ger upphov till. Denna kommer att vara inriktad på mera energisnåla varor och tjänster, på exportprodukter som svarar mot de oljeproducerande ländernas efterfrågestruktur samt på produktion och besparing av energi. För de två första kategorierna kan man inte utan vidare dra slutsatsen att produktionen skulle bli mera kapitalintensiv. De sannolikt ökade investeringarna inom energisektorn, för vilka kapitalkvoten i allmänhet är ungefär dubbelt så hög som genomsnittet, leder däremot förmodligen till en generell ökning av kapitalintensiteten.

Tabell 1:4 Bruttoinvesteringarnas andel av den totala produktionen inom OECD åren 1960–1975
Procent

	1960	1965	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Investeringskvot	19,1	20,7	21,7	22,0	22,0	22,3	21,3	19,9

Källa: National Accounts of OECD Countries.

Under antagande om att det totala investeringsutrymmet är givet skulle en ökning av investeringarna inom energisektorn därför medföra en lägre total tillväxt till följd av att den existerande kapitalstocken får en lägre effektivitet är tidigare då investeringar omfördelas från sektorer med lägre till dem med högre kapitalkvot. Den effekt detta får på den potentiella tillväxten har inom OECD beräknats till 1/4 procent av BNP per år fram till år 1980.

Den vikande investeringsviljan till följd av det låga kapacitetsutnyttjandet och effekterna av oljeprishöjningarna kan alltså sägas motsvara en potentiell produktionsförlust om cirka 1 1/4 procent av BNP per år fram till 1980. Flera omständigheter talar för att man inte kommer att tillåta att denna förlust helt realiseras. Redan i anslutning till den tidigare diskussionen av den ekonomiska politikens uppläggning framhölls att regeringarna i i-länderna med all sannolikhet inte kommer att acceptera den nuvarande sjunkande trenden för industriinvesteringarna. För det första är det ett allmänt mål att öka exporten, i första hand till de oljeproducerande staterna så att den ackumulerade utlandsskulden minskar. Av prisstabiliseringsskäl är det vidare viktigt att bygga bort de trånga sektorer i produktionsapparaten som bidrog till ökningen av inflationstakten under den första hälften av 1970-talet. Möjligheterna att reducera arbetslösheten är också beroende av investeringsutvecklingen. Regeringarna i flertalet större OECD-länder har också satt in åtgärder för att stimulera industriinvesteringarna, vilket i en successivt bättre konjunktursituation bör kunna medföra en påtaglig ökning av investeringsverksamheten och produktionspotentialen.

Sammantaget torde dessa bedömningar trots allt innebära en viss minskning i den totala produktionskapacitetens tillväxt under perioden 1975–1980. Den genomsnittliga årliga tillväxten i potentiell BNP beräknades under åren 1960–1975 utgöra 4,7 procent. En viss avsaktning av den potentiella tillväxten skulle därmed kunna innebära en potentiell volymutveckling på cirka 3,5–4 procent per år fram till år 1980. Det är emellertid utomordentligt svårt att översätta de tidigare bedömningarna i preciserade tillväxttal, varför 4 procent får ses som en grov uppskattning av den totala produktionskapacitetens tillväxt under åren fram till år 1980.

Den faktiska produktionsutvecklingen inom OECD-länderna

Den faktiska produktionstillväxten blir beroende av i vilken utsträckning potentialen blir utnyttjad. Utgångsläget 1975 kännetecknas av ett lågt kapacitetsutnyttjande. För vissa av länderna – däribland Förenta staterna – uppgår underutnyttjandet till drygt 10 procent av den potentiella BNP. Detta innebär att frågan om den faktiskt realiserade BNP-utvecklingen under åren 1975–1980 inte endast kommer att avgöras av produktionskapacitetens utveckling utan i hög grad även av den takt i vilken det nuvarande underutnyttjandet avvecklas. Om man exempelvis förutsätter att ett land vid ingången av perioden har ett underutnyttjande som uppgår till 10 procent av BNP och att detta i sin

helhet avvecklas under åren fram till 1980 så bidrar detta till att öka den faktiska BNP-ökningen med 2 procentenheter mer än vad som följer av produktionskapacitetens utveckling.

För att kunna ge en bedömning av den framtida konjunkturutvecklingen inom OECD-länderna är det för det första av vikt att undersöka de inneboende krafter i ekonomierna som vid en given ekonomisk politik ger upphov till cykliska svängningar. För det andra är det väsentligt att kunna bedöma den framtida ekonomiska politiken. De cykliska krafterna vilka orsakar konjunktursvängningar på cirka 4–5 års längd modifieras ibland dämpande ibland förstärkande av den ekonomiska politiken. Det är därför angeläget att bilda sig en uppfattning om vilken ekonomisk politik som kommer att föras i omvärlden.

Den internationella konjunkturen tycks i slutet av år 1975 ha nått sin botten i de större industriländerna och ser nu ut att vända uppåt under loppet av år 1976 främst till följd av de inbyggda expansionskrafter som verkar i ekonomierna men även till viss del som ett resultat av den stimulerande politik som vidtagits i vissa OECD-länder. Man kan från detta utgångsläge tänka sig *två alternativa utvecklingsvägar.* En *första* möjlighet är att man genom en kraftfullt stimulerande ekonomisk politik, för 1970-talets återstående del, återtar det genomsnittliga kapacitetsutnyttjande som varit förhärskande under 1960-talet och 1970-talets tre första år innan oljekrisen utbröt. Under denna period var det genomsnittliga BNP-gapet, dvs. differensen mellan potentiell och faktisk BNP, ungefär 2 procent.[1] Om kapacitetsgapet i utgångsläget år 1975 beräknas till cirka 10 procent och den potentiella BNP-tillväxten blir cirka 4 procent medför detta att den faktiska BNP-tillväxten blir ungefär 5,5 procent per år under perioden 1975–1980.

En *andra* tänkt utvecklingsväg bygger på förutsättningen att länderna kommer att föra en mer försiktigt expanderande politik under konjunkturuppgången så att anpassningen till ett högre kapacitetsutnyttjande dras ut över en längre följd av år. Det genomsnittliga kapacitetsgapet under planeringsperioden skulle därmed bli högre än under tidigare perioder. Om man förutsätter att detta genomsnitt skulle uppgå till cirka 4 procent under perioden kan den faktiska BNP-tillväxten som ett resultat härav beräknas till cirka 5 procent per år under samma förutsättningar om utgångsläget och kapacitetstakets tillväxt som i det första fallet.

Stor osäkerhet råder givetvis om vilket av dessa båda alternativ som den framtida utvecklingen närmast kommer att ansluta sig till. Flera faktorer pekar emellertid i nuläget mot att det *lägre tillväxtalternativet* framstår som mest realistiskt. Länderna tycks prioritera prisstabilitets- och externbalansmålet mer än tidigare på bekostnad av målet om full sysselsättning. Den internationella lågkonjunkturen 1974–1975 med den historiskt sett mycket höga arbetslösheten kan ses som en konsekvens av detta.[2] Det tycks även råda en rädsla för att stimulera efterfrågan så att nya kapacitetsbrister återuppstår i vissa "nyckelindustrier". Detta kan på nytt driva fram en tvåsiffrig inflation och ökade underskott i betalningsbalansen. En alltför snabb återhämtning bedömes med andra ord kunna

[1] Följande BNP-gap kan approximativt beräknas för OECD-länderna (se avsnitt 1.1.2).

1960–65	2,8
1965–70	0,9
1970–73	2,6
Genomsnitt	2,0

[2] I slutet av år 1975 är cirka 17 miljoner individer arbetslösa inom OCED-området.

medföra ytterligare skärpta målkonflikter. Härav följer att det genomsnittliga kapacitetsgapet kommer att bli något större under planeringsperioden än vad en snabb återgång till normalt kapacitetsutnyttjande skulle innebära.

Den grundläggande förutsättning som gjorts för prognoserna över den faktiska BNP-utvecklingen är att återgången till ett mera normalt kapacitetsutnyttjande skulle ske relativt långsamt efter de mycket låga tal som registrerats för i synnerhet 1975. Detta skulle för hela femårsperioden leda till ett genomsnittligen klart lägre utnyttjande än vad som varit fallet under närmast tidigare femårsperioder. Kapacitetsgapet skulle enligt de här gjorda förutsättningarna komma att ligga på i genomsnitt 4 procent men med en utvecklingsprofil som innebär att man mot slutet av 1970-talet skulle uppnått de lägre tal som observerats under 1960-talet. En självklar förutsättning är därvid att utvecklingen mot denna högre utnyttjandegrad inte kommer att bromsas av en på nytt förvärrad inflations- och bytesbalanssituation. Riskerna i en sådan förutsättning kommer att diskuteras i de följande avsnitten i detta kapitel.

En konsekvens av denna förutsättning är att de beräknade produktionsökningarna för perioden 1975–1980 i ett flertal fall kommer att ligga över dem som observerats för åren 1970–1975. Men detta är en följd av att talen för 1970–1975 i hög grad är präglade av den kraftiga nedgången i kapacitetsutnyttjandet under 1974 och 1975 medan den senare perioden är präglad av ett motsatt förhållande. De förutsättningar som gjorts om den underliggande kapacitetstrenden innebär att denna förutsatts tillväxa drygt en halv procent långsammare under 1970-talets senare del. Den väsentligaste anledningen härtill är den tidigare diskuterade förutsättningen om en långsammare tillväxt av arbetsproduktiviteten.

Tabell 1:5 och diagram 1:2 innehåller de tal för åren 1975–1980 som konjunkturinstitutet använt som utgångspunkt i exportberäkningarna.[1] Dessa tillväxttal, vilka är trendmässigt anpassade, bygger på det lägre tillväxtalternativ för den faktiska BNP-utvecklingen som redovisats ovan. De beräkningsmetoder som använts ger dock till resultat att summan av de olika ländernas trendtillväxt blir något högre än den kapacitetstillväxt som ovan beräknats för området som helhet. Bland de enskilda länderna väntas Japan och Norge tillväxa klart kraftigare än övriga. I Japans fall är det dock fråga om nära nog en halvering i förhållande till tidigare tillväxttakter. För Norges vidkommande spelar övergången till en oljeekonomi en betydande roll men även förutom denna väntas en historiskt sett snabb tillväxt. I likhet med tidigare perioder finns även Frankrike, Canada, Italien och Österrike i en grupp med klart högre tillväxt än genomsnittet. I en grupp med klart lägre tillväxttakt befinner sig Storbritannien, Sverige, Schweiz och Förbundsrepubliken Tyskland. För Sveriges vidkommande spelar det relativt sett höga kapacitetsutnyttjandet i utgångsläget en väsentlig roll för förklaring av detta.

Av särskild vikt för bedömningen av OECD-områdets utveckling är prognosen för den amerikanska ekonomin. Här har införts ett antagande

[1] Se bilaga 2 till långtidsutredningen.

Tabell 1:5 Bruttonationalproduktens tillväxt 1960–1980
Årlig procentuell förändring

	1960–1965	1965–1970	1970–1975	1975–1980
Belgien	5,3	5,7	3,3	4,5
Danmark	5,2	4,6	2,5	4
Finland	5,2	5,4	3,4	4
Frankrike	5,8	5,8	4,0	5
Förbundsrepubliken Tyskland	5,0	4,8	1,4	3,5
Italien	5,4	5,8	2,2	5
Nederländerna	5,2	5,7	2,5	3,5
Norge	5,2	4,8	4,3	6
Schweiz	5,5	3,2	1,7	3,5
Storbritannien	3,5	1,8	1,7	2,5
Sverige	*5,1*	*4,0*	*2,5*	*3*
Österrike	4,4	5,1	4,3	5
Förenta staterna	4,9	3,4	1,7	4
Canada	4,5	6,4	4,2	5
Japan	10,1	12,1	4,9	7
OECD-Europa	5,0	4,7	2,3	4
OECD-totalt	5,2	4,6	2,5	4,5

Anm: 1960–1975 avser faktisk utveckling. 1975–1980 avser en konjunkturmässigt utjämnad utveckling. Se vidare konjunkturinstitutets redogörelse i bilaga 2.

Källor: OECD och konjunkturinstitutets höstrapport 1975.

om en realiserad produktionsökning på cirka 4 procent i volym per år, dvs en större ökning än under perioden 1970–1975, då tillväxten endast var knappt 2 procent per år. Men även i detta fall ligger förklaringen i ett kraftigt minskat kapacitetsutnyttjande under 1974 och 1975 och en förutsatt återgång till ett högre kapacitetsutnyttjande under åren fram till 1980.

För u-ländernas del föreligger endast prognoser inom internationella organ fram till år 1978. Enligt dessa prognoser väntas produktionen i de oljeproducerande staterna öka med cirka 8 procent per år och capita och med mellan 3 och 4 procent per år och capita i hög- och mellaninkomstländerna. För låginkomstgruppen bland u-länderna, vilken svarar för 1/4 av jordens befolkning, väntas per capita-produktionen öka med 0,7 procent per år.[1] Såväl produktions- som efterfrågeutvecklingen i dessa länder kommer emellertid att påverkas av olika politiska ställningstaganden till de framtida förhållandena mellan i- och u-länder – ställningstaganden som knappast är ägnade att behandlas med ekonomiska prognosmetoder.

Arbetet med femårsplanerna 1975–1980 i statshandelsländerna (SEV)

[1] U-länderna grupperas efter per capita-inkomst:

höginkomstländer	> 300 dollar/cap.
mellaninkomstländer	200–300 dollar/cap.
låginkomstländer	< 200 dollar/cap.
samt oljeproducerande u-länder för sig.	

Källa: IBRD.

är för närvarande i full gång, och några uppgifter om planerade tillväxttakter för de olika länderna föreligger ännu inte. Internationella prognoser pekar dock på en tillväxttakt i nettomaterialprodukten med cirka 6 procent per år.[1]

De här presenterade prognoserna kan uppfattas som medelalternativen i ett ganska brett spektrum av andra möjliga utvecklingsvägar. Det hade självfallet varit önskvärt att man mera konsekvent kunnat analysera alternativa utvecklingsmönster för att därigenom identifiera de situationer och händelseförlopp som på ett avgörande sätt kan försvåra genomförandet av de ekonomisk-politiska målsättningarna i vårt land. Mängden av olika omständigheter och alternativa utvecklingsförlopp är dock så överväldigande att detta inte varit möjligt att genomföra på ett konsekvent sätt.

1.2.3 *Den internationella handelns utveckling*

Vid sidan av den allmänna efterfrågeutvecklingen påverkas världshandeln under den framförliggande femårsperioden även av de nyligen genomförda och förväntade förändringarna i betalnings- och handelssystemet och av oljeprishöjningens direkta och indirekta effekter. Kombinationen under 1970-talet av nytt betalningssystem, ökat missnöje med handelssystemet, inkomstomfördelning till oljeproducerande länder, nya ekonomiska relationer till följd av avspänningspolitiken medför sannolikt att planeringsperioden 1975–1980 kommer att kännetecknas av nya ekonomiska utvecklingstendenser. Det är följaktligen svårt att ge kvantitativa prognoser över utvecklingen, varför den följande bedömningen främst söker att ge en kvalitativ beskrivning av den troligaste utvecklingstendensen.

Handels- och betalningssystemet

Övergången från fasta till mer rörliga växelkurser för de större valutorna kan ha en positiv effekt på världshandelns tillväxt. I första hand bör anpassningsmekanismen i det internationella utbytet förbättras. Härigenom kan länderna få det lättare att upprätthålla ett högt kapacitetsutnyttjande och en hög kapacitetstillväxt med bibehållen jämvikt i de internationella betalningarna.

Under trycket av betalningsbalansproblemen vid 1960-talets slut och 1970-talets början ökade användningen av protektionistiska handelspolitiska åtgärder i syfte att skydda betalningsbalansen och konkurrensutsatta näringar med sysselsättningsproblem. Om betalningssystemet i fortsättningen uppvisar en effektivare anpassningsmekanism, bör tendensen till ökad protektionism i handelspolitiken kunna brytas. Man kan emellertid inte generalisera om eventuell liberalisering av handelspolitiken, eftersom problemen mellan industriländerna inbördes är av annat slag än mellan dessa som grupp och u-länderna. De protektionistiska tendenser som framträtt under de senaste åren i förbindelserna mellan industriländerna bör huvudsakligen ha varit en följd av brister i

[1] Nettomaterialprodukten skiljer sig från BNP därigenom att avskrivningar och s. k. icke produktiva tjänster inte inräknas. Med icke-produktiva tjänster avses verksamheter av typen försvar utbildning, privata tjänster osv., vilka inte direkt bidrar till varuproduktionen.

anpassningsmekanismen. Troligen avtar denna typ av protektionism till följd av en förbättrad anpassningsmekanism. Det är dock tveksamt om handelsliberaliseringen fortsätter mellan industriländerna i samma takt som under 1960- och 1970-talen. Tullavvecklingen förefaller inte kunna gå mycket längre utan att komma i konflikt med vissa enskilda länders näringspolitik, eller att urholka de preferenser som vissa handelsblock nu åtnjuter gentemot utomstående länder och därmed hota sammanhållningen av dessa politiska grupperingar.

De handelspolitiska förbindelserna mellan i- och u-länder utmärks av de förras försök att skydda sig mot u-ländernas starka komparativa fördelar i arbetsintensiva färdigvaror och i vissa jordbruksprodukter. Här föreligger en strukturell protektionism som knappast kommer att lättas av förbättrade anpassningsmekanismer i betalningssystemet. Det förefaller rimligt att tro att i-länderna inte kommer att förbättra u-ländernas tillträde till färdigvarumarknaden under planeringsperioden. Samtidigt som tillväxten i färdigvaruexporten från u-länder sålunda snarare avtar än ökar, kommer sannolikt de handelspolitiska spänningarna mellan de utvecklade och de underutvecklade marknadsekonomierna att tillta. U-länderna kan väntas försöka att vidta flera protektionistiska motåtgärder av det slag som den "nya ekonomiska världsordningen" ger prov på. De viktigaste konsekvenserna av dessa planeringspolitiska tendenser för handelns utveckling 1975–1980 torde bli att:

(1) handeln mellan industriländerna fortsätter att växa några procentenheter snabbare än världshandeln i genomsnitt. De utvecklade industriländerna ökar därför sin andel av världshandeln.

(2) handeln mellan de utvecklade plan- och marknadsekonomierna ökar snabbare än världshandeln.

(3) de underutvecklade marknadsekonomiernas andel av världshandeln fortsätter att falla efter avbrottet till följd av oljeprishöjningen om man inte snabbt uppnår avgörande framsteg i de pågående underhandlingarna mellan i- och u-länder om handels- och biståndspolitiken.

Ekonomisk-politiska följder av oljeprishöjningen

De väsentligt ändrade relativa priserna och den kraftiga omfördelningen av inkomsterna i världsekonomin som oljeprishöjningen medfört har skapat ett behov av en mycket omfattande anpassning i flertalet länders ekonomiska struktur. Osäkerheten om hur handels- och betalningsströmmar utvecklas under planeringsperioden är därför särskilt stor. Omfattningen av den behövliga anpassningen och osäkerheten huruvida viktiga länder kommer att vidta de nödvändiga ekonomisk-politiska åtgärderna gör kvantitativa prognoser alltför osäkra. Allmänt sett kan dock följande synpunkter anföras.

En ofrånkomlig konsekvens av oförändrat höga relativpriser på olja är att de oljeimporterande länderna får ett underskott i bytesbalansen vid fullt kapacitetsutnyttjande under de närmaste 5 à 10 åren. Främst gäller detta de mindre OECD-länderna och de icke oljeproducerande

u-länderna. Dessa länder måste därför låna för att betala oljeräkningen under en avsevärd period. Hur snart de kan betala oljan kontant samt börja amortera en viss del av den tidigare skuldsättningen beror på de oljeproducerande ländernas absorptionsförmåga och de oljeimporterande ekonomiernas omställningsförmåga. Bytesbalansunderskotten utgör inte ett kortsiktigt stabiliseringspolitiskt problem, som kan lösas med traditionella medel för externbalans, utan ett långsiktigt skuldbördeproblem. För att detta skall lösas tillfredsställande krävs dels att de oljeimporterande länderna besitter tillräcklig kreditvärdighet för att kunna låna på den internationella kapitalmarknaden på rimliga villkor, dels att de kan omställa sin produktionskapacitet så att exporten ökar efterhand för att betala den ökade oljeräkningen kontant samt återbetala tidigare skuldsättning.[1] Kreditvärdigheten är avhängig av bl. a. omställningsförmågan och besitts i varierande utsträckning av olika ländergrupper. Avgörande för utvecklingen av världshandeln blir därför om de utvecklade och de underutvecklade marknadsekonomierna utan olja genom upplåning på den internationella kapitalmarknaden lyckas upprätthålla sin kapacitetsutnyttjandegrad vid de högre oljepriserna samt vidare om de utformar sin ekonomiska politik i syfte att omställa produktionskapaciteten för att på längre sikt lösa skuldbördeproblemet. Misslyckas de oljeimporterande länderna i dessa avseenden blir resultaten en lägre kapacitetsutnyttjandegrad och högre arbetslöshet i marknadsekonomierna och en därav följande sänkning i världshandelns tillväxt och en ökad konkurrens på den internationella marknaden.

OECD:s beräkningar visar att OPEC-länderna får jämvikt i bytesbalansen omkring 1985 *vid ett oförändrat realpris* på olja. OECD-länderna väntas uppnå jämvikt i bytesbalansen något tidigare än OPEC-länderna, eftersom de har ett överskott gentemot de oljefattiga u-länderna. Detta förutsätter emellertid att de underutvecklade ländernas traditionella handelsmönster kan upprätthållas, trots oljeprishöjningen, genom lämplig finansiering av deras oljeunderskott. OECD-sekretariatets kalkyler har under 1975 kompletterats med andra som visar ett något snabbare återställande av bytesbalansjämvikt för OPEC-länderna och följaktligen ett mycket mindre upplåningsbehov för OECD-länderna och de oljefattiga u-länderna. Minst tre faktorer förklarar detta för OECD gynnsamma resultat.

OPEC-ländernas ekonomier har hittills visat större absorptionsförmåga än tidigare räknades med. Samtidigt har OECD-ländernas efterfrågan på importerad olja legat ungefär konstant volymmässigt på grund av recessionen 1974 och 1975 i stället för att växa ens med det av OECD antagna blygsamma talet. Som en följd av denna stagnerande tillväxt har Morgan Guaranty Trusts och First National City Banks kalkyler antagit att växande avsättningsproblem för OPEC:s olja skall resultera i att oljepriset faller realt med 50 procent fram till 1980. Dessa tre faktorer beräknas samverka till att omvandla OPEC-ländernas överskott till ett underskott redan före 1980.

Flera faktorer gör det emellertid rimligt att tro att bytesbalansjämvikt för OECD-länderna sannolikt kommer att uppnås efter 1980 snarare än

[1] Det bör här påpekas att en fortgående inflation hjälper de oljeimporterande länderna att amortera ner den utestående skulden genom att låneräntan är lägre än inflationstakten.

före. För det första kommer den väntade högkonjunkturen 1977/1978 att åter öka oljeimporten från OPEC-länderna. För det andra bör den väntade konjunkturuppgången i OECD-området mildra de överskottsproblem som kännetecknar OPEC-ländernas oljeproduktion. Detta bör hjälpa till att bibehålla ett oförändrat realpris på olja. För det tredje synes det föreligga betydande problem för de oljefattiga u-länderna att erhålla tillräckliga lån eller transfereringar för att kompensera de högre oljepriserna. Dessa länder kommer i det fall finansieringsproblemen inte löses att tvingas skära ner sitt underskott i bytesbalansen dels gentemot OPEC men framför allt gentemot OECD-länderna. Handelsströmmarna gentemot dessa senare länder är ju betydligt känsligare för traditionella utgiftsomfördelande och utgiftsreducerande medel.

Tillsammanstagna tyder dessa faktorer på att OECD-området inte uppnår externbalans förrän några år in på 1980-talet. Om OPEC- och OECD-länderna inte inser omfattningen av de skuldbördeproblem som de själva och de oljefattiga u-länderna står inför kan de vara obenägna att acceptera den nödvändiga upplåning och att vidta de nödvändiga ekonomisk-politiska åtgärderna för att lösa skuldbördeproblemet. I stället kan då varje enskilt land komma att genom importhindrande och exportstimulerande åtgärder söka minska sitt bytesbalansunderskott. Effekten härav blir emellertid endast att det samlade underskottet gentemot OPEC omfördelas mellan de oljeimporterande länderna och minskas endast genom en sänkning av deras kapacitetsutnyttjande. Det förefaller för närvarande troligt att flertalet oljeimporterande länder kommer att söka förbättra sin externa balans genom att hålla ett genomsnittligt relativt lågt kapacitetsutnyttjande i sina ekonomier under resten av 1970-talet. Transfereringar och långivningen (genom t. ex. IMF:s oljefacilitet) till de oljefattiga u-länderna är klart otillräckliga.[1] De större OECD-länderna är alltjämt obenägna att enas om en samordnad expansionspolitik trots den nyinrättade solidaritetsfonden. Varje land avvaktar en utgiftsstimulans utifrån. Realpriset på oljan ligger fast efter den 10-procentiga oljeprishöjningen i oktober 1975 och dollarns ökade värde.

Prognosen tyder därför på att främst de större oljeimporterande länderna kommer att söka förbättra sin externa balans genom att hålla en genomsnittligt låg kapacitetsutnyttjandegrad i sina ekonomier under resten av 1970-talet. Detta kommer att något dämpa världshandelns volymtillväxt och öka konkurrensen på världsmarknaden. En numerisk precisering, som givetvis är betingad av de antaganden som gjorts om den allmänna ekonomiska aktiviteten, pekar mot en handelstillväxt i storleksordningen 6–8 procent per år. Detta innebär en återgång till de tillväxttal som förelåg i början av 1960-talet.

Vad gäller handelsutvecklingen för olika varugrupper kan följande tendenser göra sig gällande.[2]

Livsmedel

Bedömningar av långsiktiga produktions- och efterfrågetrender inom FAO synes leda till slutsatsen att omfattande strukturförändringar i

[1] Vid utgången av år 1975 kan endast cirka hälften av de oljeimporterande u-ländernas betalningsbalansunderskott finansieras genom lån och gåvor från internationella organ samt enskilda länder.

[2] En mer noggrann behandling av varugruppernas utveckling återfinns i kap. 2.

världshandeln i livsmedel är att förvänta redan under planeringsperioden.

U-ländernas överskott i livsmedel gentemot de utvecklade länderna bedöms bli förbytt i ett betydande underskott år 1980, framför allt till följd av ökad spannmålsimport. Storbritanniens anslutning till EG höjer den genomsnittliga skyddsnivån och ökar självförsörjningen i Västeuropa. Transocean livsmedelsexport omställs från Väst- till Östeuropa genom att Sovjetunionen söker stabilisera och öka sin animaliekonsumtion genom import av spannmål.

Priserna på livsmedel bedöms vid 1975 års slut bli oförändrade realt under planeringsperioden. Härigenom skulle den höga protektionsnivå som kännetecknat Västeuropa under 1960-talet komma att återställas. Införs inte produktionskontroll i jordbrukssektorn uppstår överskottsproduktion i Västeuropa. Samtidigt kan de underutvecklade länderna finna svårigheter att finansiera det växande importbehovet av livsmedel på grund av bristande inhemsk köpkraft eller utländsk valuta. Uteblir ökat bistånd t. ex. i form av livsmedelsbistånd kan u-ländernas stora importöverskott för livsmedel endast materialiseras genom omfattande anpassningar på andra marknader – främst genom minskade importöverskott för färdigvaror.

Avvecklingen av det amerikanska lagersystemet och livsmedelsbiståndet, Sovjetunionens ökade inköp på världsmarknaden, eventuell framväxt av överskottsproduktion i Västeuropa och u-ländernas ökade behov av livsmedelsbistånd gör internationella beslut om livsmedelsbistånd och lagersystem nödvändiga för att undvika fortsatt prisinstabilitet och ökad världssvält fram till 1980.

Råvaror

Utvecklingen av råvaruhandeln bestäms dels av produktionstillväxten i de utvecklade marknadsekonomierna som svarar för cirka 80 procent av världsimporten, dels av produktionskapacitetens tillväxt i såväl de utvecklade som i de underutvecklade marknadsekonomierna som svarar för 60 respektive 30 procent av världsexporten.

Råvaruhandeln har växt långsammare än någon annan varugrupp under 1960-talet (4,5 procent årligen). En återgång till ett högre kapacitetsutnyttjande i industriländerna under planeringsperioden bör stärka framför allt handeln i mineraler. De stora lager av mineraler som ackumulerats under lågkonjunkturen 1974/1975 torde dock verka prisdämpande under planeringsperioden. Flertalet andra råvaror än mineraler utgör en stagnerande grupp på grund av konkurrensen från syntetprodukter och låg inkomstelasticitet – t. ex. gummi, hudar, skinn och textilier. Markanta undantag är skogsprodukter och gödningsämnen.

Utsikterna att råvarupriserna förbättras genom OPEC-liknande producentkarteller eller avtal med konsumentländerna är mycket begränsade på grund av konkurrens från syntetmaterial eller på grund av omfattande produktion i utvecklade länder. De gynnsammaste omständigheterna föreligger för fosfat, bauxit och tropiskt timmer. Oljeprishöjningen har ökat prismarginalen till syntetiska substitut främst för rågummi men inte

nämnvärt för fibrer. Det är inte troligt att internationella prisstabiliserande avtal genomförs eller börjar verka under planeringsperioden trots de förhandlingar som pågår inom olika internationella organ. Mera troligt är att enstaka producentkarteller inrättas i syfte att höja råvarans pris över marknadsjämviktsnivån. Med ovan angivna undantag är förutsättningarna små för att detta skall lyckas varför resultatet främst blir ökad prisstabilitet. Sannolikheten för denna utgång ökar om liberalisering av handeln i livsmedel och/eller färdigvaror uteblir, samtidigt som den reala biståndsvolymen från OPEC/OECD fortsätter att falla.

Färdigvaror

Vid oförändrat realt oljepris uppstår ett kraftigt ökat överskott för u-länderna på bränslebalansen. (Cirka 40–50 miljarder dollar i 1974 års värde.) Detta överskott reduceras till knappt hälften genom u-ländernas omslag från över- till underskott i livsmedelshandeln, förutsatt att tillräckliga transfereringar till de oljefattiga u-länderna kommer till stånd antingen direkt från OPEC-länderna eller genom förmedling av OECD-länderna.

Huvuddelen av återstoden kommer att omvandlas till efterfrågan på tjänster eller på färdigvaror från u-ländernas sida under planeringsperioden. Hur ökningen i de utvecklade ländernas varuexport fördelas mellan de oljerika och de oljefattiga u-länderna beror bl. a. på transfereringar dem emellan. Anpassningen skulle medföra att värdet av världshandeln i färdigvaror ökar årligen 2 procentenheter snabbare än den trendutveckling som annars beräknas råda under planeringsperioden. Huvuddelen av denna tillväxtökning för exporten av färdigvaror kommer emellertid att koncentreras på exporten till u-länderna vars import då växer med cirka 13 procent årligen om jämvikt skall uppnås under planeringsperioden.

Ju mindre transfereringar och lån som kommer de *oljefattiga* u-länderna till del, desto större andel av ökningen i färdigvaruexporten måste koncentreras på de *oljerika* u-länderna med kraftiga procentuella årliga ökningar till följd. Därav följer också att de oljefattiga u-länderna samtidigt måste minska sin kapitalvaruimport från de utvecklade marknadsekonomierna och söka öka sin export av enklare färdigvaror såväl dit som till de oljerika länderna. Anpassningen kommer då att mer ta formen av en omfördelning av existerande handelsströmmar snarare än genom en expansion av världshandeln. Detta kommer i så fall att bryta med de utvecklingstrender som dominerat 1960-talet och 1970-talets början.

Tillväxten i intrahandeln mellan de utvecklade marknadsekonomierna kommer att dämpas, från att tidigare varit det mest dynamiska elementet i världshandeln, då viktiga länder bedöms komma att hålla ett lågt kapacitetsutnyttjande under resten av 1970-talet. Intrahandeln mellan de underutvecklade marknadsekonomierna förutses å andra sidan få en kraftigt ökad tillväxt från att tidigare ha varit en långsamt växande handelspost.

Den snabbast växande posten i världshandeln blir exporten från de utvecklade marknadsekonomierna till de oljerika länderna samtidigt som

de oljefattiga länderna kan väntas öka sin konkurrens med de utvecklade länderna dels på dessas hemmamarknader, dels på tredje lands marknad.

Slutresultatet kan väntas bli en ökad konkurrens på den kvantitativt viktigaste delen av världsmarknaden för färdigvaror och ökade handelspolitiska spänningar mellan de utvecklade och underutvecklade marknadsekonomierna.

1.2.4 *Prisutvecklingen*

I avsnitt 1.1.3 konstaterades att inflationstrenden i OECD-länderna stigit under 1960- och 1970-talen. Den främsta förklaringen till denna utveckling synes vara det allt högre kapacitetsutnyttjandet i OECD-länderna (se diagram 1:1). De tre senaste årens historiskt sett mycket höga inflationstakt återspeglar en samtidig inverkan av ett flertal speciella faktorer. Den ovanligt synkroniserade konjunkturuppgången inom OECD-länderna 1972–1973 medförde en kraftig efterfrågepress på färdigvarupriserna. Under efterfrågeuppgången steg även priserna på råvaror mycket snabbt främst som följd av ett oelastiskt utbud för denna varugrupp. Livsmedelspriserna ökade efter det att missväxt i ett antal länder minskat produktionen och dragit ner lagren. Dessa faktorer satte igång en pris- och lönespiral som fick ytterligare en stark impuls genom oljeprishöjningen 1973–1974. Genom de senaste två årens ökande differens mellan faktisk och potentiell produktion har prisstegringarna för färdigvarugruppen avtagit kraftigt och t. o. m. vänts till ett prisfall för vissa råvaror. Den allmänna prisstegringstakten i OECD-länderna mätt med BNP-deflatorn eller konsumentprisindex har emellertid inte avtagit i samma mån bl a till följd av kompensationsmekanismer i lönebildningen samt fördröjda prisspridningseffekter i producent- och konsumentleden. Dessa eftersläpningsfenomen kan i samband med förväntningar om en fortsatt hög inflation hålla uppe prisstegringstakten i konsumentledet flera år innan dämpade internationella prisstegringar fullt slår igenom på ländernas inhemska konsumentprisindex. Ett lågt efterfrågetryck måste i dylika fall bibehållas under tämligen lång tid innan man kan bryta inflationsspiralen och erhålla en markant sänkning av inflationstakten.[1]

En slutsats man kan dra av den tidigare inflationsperioden är att när konjunktursvängningarna i de större OECD-länderna ligger i fas med varandra så kommer verkningarna på inflationstakten att bli starkare. Om emellertid konjunkturrörelserna kommer något i otakt kan efterfrågeöverskotten inom länderna omfördelas och utjämnas via utrikeshandeln så att de inflationsdrivande krafterna inte blir så starka. Till följd av den fortgående internationaliseringsprocessen på marknader för varor, tjänster och produktionsfaktorer har världsekonomin integrerats alltmer med resultatet att konjunktursvängningarna blivit alltmer synkroniserade. En motverkande faktor till denna utveckling utgör emellertid införandet av ett friare växelkurssystem som kan leda till en större spridning i konjunkturutvecklingen än vad som hittills varit fallit under perioden med fasta växelkurser.

Inflationstrenden inom OECD-länderna har under 1960-talet lett till

[1] Detta problem behandlas utförligt i kap. 4.

Tabell 1:6 Världsexportprisindex uppdelat på varugrupper
Genomsnittlig procentuell årlig ökning (dollar)

	Livsmedel SITC 0,1	Bränslen SITC 3	Övriga råvaror SITC 2,4	Färdigvaror SITC 5–8	Totalt
1960–1970	1,7	0,8	–0,1	1,8	1,2
1970–1974	21,9	50,5	20,5	12,3	18,1

Källa: Monthly Bulletin of Statistics, FN, olika årgångar.

en prishöjning på färdigvaror. Som framgår av tabell 1:6 har priserna på livsmedel, bränslen samt övriga råvaror under samma period stigit långsammare än färdigvarugruppens.

Resultaten av detta har blivit att bytesförhållandet för livsmedel, bränslen och övriga råvaror under 1960-talet har försämrats relativt färdigvaror. Låga inkomstelasticiteter, konkurrens från syntetprodukter samt protektionism inom de utvecklade länderna är några av skälen till denna utveckling. För 1970-talets första år gäller emellertid att samma bytesförhållande förbättrats.

Bytesförhållandets utveckling under konjunkturcykeln uppvisar även ett återkommande mönster. Råvarupriserna stiger snabbare än färdigvarorna när lågkonjunkturen vänder samt under konjunkturuppgången.[1]

[1] Med råvaror avses här livsmedel, bränslen samt övriga råvaror.

Källor: Färdigvaror (SITC 5–8) Monthly Bulletin of Statistics, olika årgångar samt OECD, Economic Outlook, December 1975.
Råvaror (SITC 0–4) Intereconomics, Hamburg, olika årgångar.

Diagram 1:7 Bytesförhållandet mellan färdigvaror och råvaror 1965–1975.

Tabell 1:7 Världsexportprisindex uppdelat på varugrupper deflaterade med BNP-deflatorn
Genomsnittlig procentuell ökning

	Livsmedel SITC 0,1	Bränslen SITC 3	Övriga råvaror SITC 2,4	Färdigvaror SITC 5–8	Totalt
1960–1970	–1,6	–2,5	–3,4	–1,5	–2,1
1970–1974	12,0	40,6	10,6	2,4	8,2

När efterfrågan mattas av faller råvarupriserna medan färdigvarugruppens priser i stället uppvisar en långsammare ökningstakt. Råvaruproducenternas bytesförhållande förbättras därvid under en kortare fas i början av konjunkturuppgången, men försämras vanligtvis därefter. Vad nettoeffekten blir på bytesförhållandet under en hel konjunkturcykel avgörs av de olika förändringarnas relativa styrka (se diagram 1:7).

Konjunkturuppgången 1972–1973 och nedgången 1974–1975 följer även detta mönster fastän det kvantitativa utslaget under dessa år var ovanligt stort, sannolikt beroende på de historiska engångsföreteelser på råvaruområdet som tidigare omtalats.

En prognos över den internationella prisutvecklingen fram till år 1980 är utomordentligt svår att göra. Denna bestäms i stor utsträckning av hur den faktiska produktionsutvecklingen i de större OECD-länderna utvecklas relativt den potentiella. I tidigare avsnitt angavs flera skäl att förvänta en något lägre kapacitetsutnyttjandegrad under planeringsperioden. Det främsta skälet är den betydande politiska beslutsamheten att nedbringa prisstegringarna samt att förbättra betalningsbalansen som nu och ett antal år framöver kan väntas göra sig gällande i ett flertal länder. I det fall denna bild av den framtida ekonomiska utvecklingen förverkligas får detta konsekvenser för prisutvecklingen under planeringsperioden.

Om man deflaterar prisutvecklingen för de olika varugrupperna i tabell 1:6 med BNP-deflatorns tillväxttakt inom OECD-länderna under motsvarande perioder (3,3 respektive 9,9 procent) erhålles den reala prisutvecklingen.

Som framgår av tabell 1:7 har samtliga varugruppers reala pris, dvs. efter justering för den allmänna inflationen, stigit under perioden 1970–1974, främst till följd av den kraftiga konjunkturuppgången 1972–1973. Trenden för 1960-talet har, som visas i tabell 1:7, varit fallande.

Vid mer normalt kapacitetsutnyttjande i råvaruindustrierna är utbudet på några års sikt mycket okänsligt för prisförändringar beroende på att det av tekniska skäl tar lång tid att utöka produktionskapaciteten. En efterfrågehöjning slår därför igenom kraftigt på priserna i de fall inte befintliga lager kan utgöra en tillräcklig buffert mellan efterfrågan och produktion. Prisförändringar på industriella råvaror bestäms därför främst av industriproduktionens nivå i OECD-länderna. Kombinationen av en samtidig konjunkturuppgång och små lager i utgångsläget skapade de starka prishöjningar på råvaror som vi upplevde 1973–1974. Under år 1975 har det inträffat kraftiga prisfall till följd av konjunkturnedgången i OECD-länderna (se diagram 1:5).

För resterande delen av 1970-talet är prisutvecklingen på *övriga*

råvaror mycket svårbedömbar.[1] Nuläget kännetecknas av betydande kapacitetsöverskott i råvaruproduktionen. Lagerhållningen är hög i såväl konsument- som producentländerna. Då man av flera skäl har anledning att förvänta en lugnare konjunkturuppgång än den som gav upphov till råvaruboomen 1973–1974 pekar dessa faktorer på en återgång till samma reala prisutveckling som rått under 1960-talet. Mot detta talar emellertid det förhållandet att stigande råvarupriser tidigare (t. ex. efter Korea-boomen) utlöst starka krafter på utbudssidan i form av ökade investeringar, sökande efter nya fyndigheter, bättre utnyttjande av gamla fyndigheter etc. I nuläget tycks emellertid inte investeringsaktiviteterna vara av samma omfattning som efter Korea-boomen. Det främsta skälet till detta förhållande är de kraftigt höjda energi- och kapitalkostnaderna som vid nuvarande råvarupriser och efterfrågan gjort flertalet ny- och ersättningsinvesteringar olönsamma. Miljökrav samt politisk oro i vissa producentländer har även begränsat utvidgningar av produktionskapaciteten. Detta förhållande kan för de förestående åren komma att utgöra en prishöjande faktor på råvaruområdet. För närvarande pågår även i olika sammanhang diskussioner mellan konsumenter och producenter i syfte att stabilisera råvarumarknaderna. Huvudelementen i en sådan politik skulle utgöras av långtidskontrakt mellan producenter och konsumenter samt upprättande av buffertlager för att stabilisera både prisutvecklingen på råvarumarknaden och/eller u-ländernas exportintäkter från råvaror. Dessa åtgärder syftar sålunda till att utjämna de konjunkturbetingade prisfluktuationerna men kan knappast komma att ändra den framtida trendmässiga prisrelationen mellan råvaror och färdigvaror. Råvaruproducenterna har i olika former krävt att priserna på deras produkter skall knytas till priserna på i-ländernas exportvaror. Meningarna om detta är emellertid starkt delade och man har svårt att se att det förhandlingsarbete som nu pågår i olika internationella organ skall leda till några resultat under de närmaste åren.

Mot bakgrund av dessa i vissa fall motverkande faktorer har olika bedömare ansett det troligt att den reala prisutvecklingen för övriga råvaror kan komma att förbättras under resten av 1970-talet i förhållande till den trendutveckling som gjort sig gällande under 1960-talet.[2] På basis av dessa källor har i denna bilaga prisutvecklingen för råvaror för perioden 1975–1980, i konstant penningvärde, uppskattats till cirka 0,5 procent per år.[3] Denna bedömning innebär en klart lägre real prisstegringstakt än den som rått 1970–1974 men högre än den som gällde under 1960-talet (jfr tabell 1:7).

En explicit förutsättning har gjorts om *oljeprisnivån* och därmed om priset på bränsle, som i bilagans kalkyler förutsätts komma att utveckla sig på samma sätt som prisutvecklingen på färdigvaror.

För prisutvecklingen på *livsmedel* föreligger motstridiga tendenser. Flera faktorer tyder på att den kraftiga livsmedelsprisstegringen under åren 1972–1975 i stor utsträckning förklaras av en sällsam kombination av naturbetingade skördekatastrofer och av högkonjunkturen betingad allmän råvaruknapphet. Skördebortfallet tömde de spannmålslager som främst USA hållit som en del av den amerikanska jordbrukspolitiken.

[1] Gruppen "övriga råvaror" i tabell 1:7 innehåller främst mineraler.

[2] För att beräkna den reala prisutvecklingen på övriga råvaror har den nominella prisutvecklingen deflaterats med den förväntade utvecklingen på BNP-deflatorn inom OECD-länderna.

[3] *Källor:* B. Varon and K. Takeguchi, Developing Countries and non-fuel Minerals, Foreign Affairs, vol. 52, April 1974 samt World Bank, Price forecasts for primary commodities, July 1975, Report no. 814. Faktiska BNP inom OECD-området antas i dessa kalkyler växa med 4–5 procent per år under perioden 1975–1980.

Utan lager lämnade varje svängning i produktionen relativt till efterfrågan kraftiga utslag i livsmedelspriserna på grund av den relativt oelastiska efterfrågan. Tillgängliga beräkningar av underliggande efterfråge- och utbudsutveckling för livsmedel i olika delar av världen bedömer att relativpriset på livsmedel, dvs. efter det att hänsyn tagits till den allmänna inflationstakten, kommer att sjunka någon procent per år under en kommande tioårsperiod.[1]

Eftersom lagren praktiskt taget är tömda efter de exceptionella förhållandena under de senaste åren krävs emellertid att de internationella lager- och biståndssystemen utvidgas under de närmaste åren så att inte framtida missväxter pressar upp priserna på livsmedel. Förenta staternas beslut i samband med en omläggning av jordbrukspolitiken att inte hålla lager för världen i övrigt nödvändiggör internationella avtal om lagerhållning. Vid livsmedelskonferensen i Rom år 1974 uppnåddes inte fullständig internationell enighet om fördelningen av kostnaderna för livsmedelslagren eller livsmedelsbiståndet. De beslut som så småningom fattas om omfattningen av livsmedelslager och livsmedelsbistånd kan få en viss prishöjande inverkan tills dess att tillräckliga lager byggts upp. Mot denna bakgrund görs här bedömningen att realpriset på livsmedel blir oförändrat under resten av 1970-talet. Det nominella priset på livsmedel antas därmed stiga i samma takt som den allmänna prisnivån.

Under föregående perioder har *färdigvarupriserna* på årsbasis i genomsnitt stigit cirka 1,5 procent långsammare än den allmänna prisnivån. För den kommande femårsperioden kommer emellertid färdigvaruexportens prisutveckling sannolikt att påverkas av den starka satsning på exportindustrin som kan förväntas i flertalet industriländer. Detta kan då leda till att konkurrensen på världsmarknaden kommer att hårdna, vilket borde inverka dämpande på den internationella prisstegringen för denna varugrupp. I den följande kalkylen har därför antagits att färdigvarupriserna faller cirka 2 procent per år relativt den allmänna prisnivån, här representerad av BNP-deflatorn.

Sammanvägs de tendenser för realprisutvecklingen inom olika varugrupper som skisserats ovan med respektive varas vikt i världshandeln erhålles den årliga genomsnittliga reala prisutvecklingen på världsmarknaden.

Färdigvarupriset antas stiga med 2 procentenheter mindre än BNP-deflatorn oavsett dess absoluta nivå, vilket innebär en realprissänkning för färdigvaror med 2 procent per år. Priset på bränsle förutsätts följa färdigvarugruppens reala prisutveckling, vilket innebär att oljeländerna bedöms kunna hålla ihop kartellen. Råvarupriserna antas stiga med 0,5 procent per år i förhållande till den allmänna prisutvecklingen. Livsmedelspriserna slutligen bedöms komma att ligga kvar på oförändrad realnivå åren 1975–1980. Som framgår av tabellen 1:8 medför dessa kalkyler att prisnivån på de varor som går i internationell handel realt faller med cirka 1,5 procent per år under planeringsperioden.

Mot bakgrund av tidigare redovisade bedömningar av det förväntade kapacitetsutnyttjandet inom OECD-länderna förefaller det rimligt att utgå ifrån att BNP-deflatorns tillväxttakt under planeringsperioden

[1] United Nations World Food Conference, Assessment of the World Food Situation, Rome 1974 samt US. Departement of Agriculture, The World Food Situation and Prospects to 1985 – Foreign Agricultural Economic Report No. 98. Washington 1974.

Tabell 1:8 Den reala världsmarknadsprisutvecklingen för olika varugrupper 1975–1980

Varugrupp	Varugruppens vikt i världshandeln år 1974 (procent)	Real prisutveckling
Färdigvaror	58,2	−2
Bränslen	21,4	−2
Råvaror	7,6	+0,5
Livsmedel	12,8	0
Totalt	100	−1,6

kommer att dämpas och närma sig den genomsnittliga utveckling som rådde under 1960-talet och 1970-talets tre första år (dvs. före oljekrisen), vilket innebär en tillväxt på cirka 6 procent per år. Om BNP-deflatorn stiger 6 procent per år, så leder detta till att *prisnivån i den samlade internationella handeln kommer att stiga med omkring 4,5 procent per år under perioden 1975–1980.* I huvudbetänkandet räknas med ett alternativ där den vägda BNP-deflatorn i OECD-länderna stiger med 5 procent per år 1975–1980. Vid samma antagande om realprisutvecklingen för de olika varugrupper som redovisas ovan leder detta till en prisutveckling i världshandeln på drygt 3 procent per år.

Som framgår av tabell 1:6 innebär de beräknade talen för prisutvecklingen en snabbare prisstegring än som noterats för perioden 1960–1970 men en markant uppbromsning jämfört med utvecklingen 1970–1975.[1] Det måste härvid understrykas att dessa slutsatser angående den framtida prisutvecklingen är av naturliga skäl behäftade med mycket stor osäkerhet och även starkt beroende av de antaganden som görs. En strategisk faktor, som dessa bedömningar av prisutvecklingen utgår från, är att kapacitetsutnyttjandet av OCED-länderna under planeringsperioden antas förbli något "under normalt".

En grov uppfattning kan nu erhållas om utvecklingen för Sveriges import- och exportpriser under åren 1975–1980. Antas en världsinflation på 6 procent under planeringsperioden samt att Sveriges import- och exportpriser bestäms på världsmarknaden erhålles följande utveckling.

Tabell 1:9 Sveriges export- och importprisindexutveckling vid en ökning av BNP-deflatorn inom OECD-länderna med 6 procent per år

Varugrupp	Nominell prisökning på världsmarknaden	Varugruppens vikt i den svenska utrikeshandeln 1974 (procent)		Export prisökning (andel)	Import prisökning (andel)
		Export	Import		
Bränslen	4	1,3	18,0	0,052	0,720
Livsmedel	6	2,5	7,4	0,150	0,444
Råvaror	6,5	19,1	4,9	1,242	0,319
Färdigvaror	4	76,8	69,7	3,072	2,788
Totalt		100	100	4,5	4,3

[1] Vilka konsekvenser dessa och andra antaganden om den internationella prisutvecklingen har för den svenska inflationstakten analyseras i kap. 4.

Den årliga ökningen av Sveriges export- och importpriser kan vid 6 procents internationell inflation beräknas till omkring 4,5 procent per år. Kalkylen ger vid handen att bytesförhållandet förbättras två tiondels procent per år. Eftersom bedömningarna innehåller betydande osäkerhet förefaller det naturligt att anta ett *oförändrat bytesförhållande för varor* under planeringsperioden.[1]

Som en konsekvens av antagandet om en lägre prisstegringstakt i världshandeln bedöms i huvudbetänkandet Sveriges export- och importpriser stiga med något mer än 3 procent per år.

[1] I kap. 3 behandlas den svenska tjänstehandelns pris- och volymutveckling närmare.

2 Det internationella utbytet av varor och tjänster: utvecklingstendenser och handelsvillkor[1]

2.1 Inledning

Detta kapitel beskriver utvecklingen på världsmarknaden för varor och tjänster och de handelspolitiska alternativ som denna utveckling aktualiserar. Beskrivningen utgör en bakgrund till projektionen av den svenska ekonomiens utveckling under planeringsperioden 1975–1980. Öppenhet och internationellt beroende gör att den svenska ekonomins långsiktiga utveckling i hög grad betingas av den internationella bakgrunden.

De internationella transaktionernas utveckling är emellertid ovanligt vansklig att bedöma 1975. Politiska och institutionella villkor för det internationella utbytet har förändrats under decenniets första hälft och är alltjämt under omvandling. Osäkerhet råder om hur omfattande förändringar de internationella handels- och betalningssystemen utsätts för och vilka förskjutningar i politiska och ekonomiska styrkeförhållanden som inträffar. Effekten på handels- och betalningsströmmar är därför svår att förutse och alltför riskabel att kvantifiera. Förändringarna är av den arten att extrapoleringar av tidigare trender inte är meningsfyllda. Vidare undandrar sig lösningen av aktuella internationella ekonomiska frågor och utvecklingen av det internationella utbytet en enbart ekonomisk bedömning och förutsätter i ovanlig grad även politiska överväganden.

1975 betecknade slutet på en efterkrigstid som kännetecknades av handelsliberalisering och av friare faktorrörelser mellan de utvecklade marknadsekonomierna. Denna ländergrupp omfattade de politiskt och ekonomiskt dominerande staterna, som följaktligen alltmera integrerades. De förändringar i denna ekonomiska och politiska struktur som kulminerade under 1970-talets första hälft motiverar att framställningen inleds i avsnitt 2.2 med en översikt över de grundläggande sambanden mellan handel och produktionens lokalisering.

De ekonomiska transaktionerna omfattar såväl utbyte av varor och tjänster som förflyttningar av produktionsfaktorer. I den följande framställningen ligger visserligen tyngdpunkten på varu- och tjänsteutbytet, men dessa påverkas av produktionsfaktorernas rörelser genom att kunna substitueras för eller komplettera dessa. Dessa samband repeteras i avsnitt 2.2.1. Avsnitt 2.2.2 tar upp några för- och nackdelar av frihandel och oreglerade faktorrörelser. I flera nationalstater riskerar ytterligare inter-

[1] Detta kapitel har författats av fil. lic. Per Magnus Wijkman.

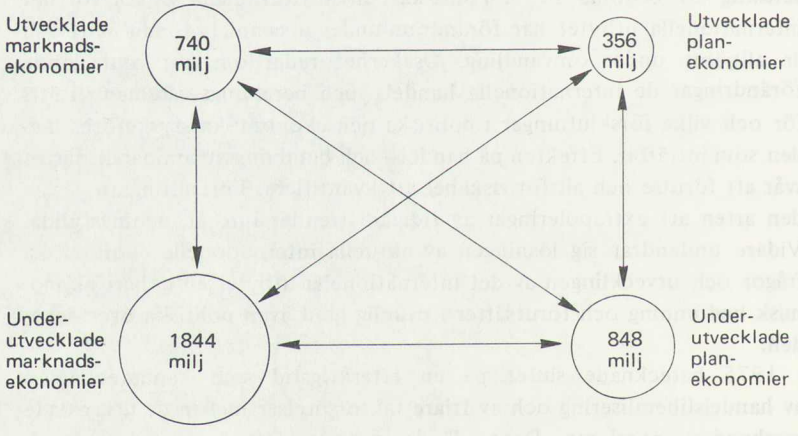
nationalisering av ekonomin att komma i konflikt med viktiga närings- och fördelningspolitiska mål. Avsnitt 2.2.3 behandlar de medel varmed det offentliga kan kontrollera de internationella transaktionerna.

De politiska och institutionella förändringar som inträffat avser dels förbindelserna mellan länder som tillämpar *olika ekonomiska system*, dels förbindelserna mellan länder som uppnått *olika grad av utveckling*. Dessa grupperingar, som geografiskt ungefär sammanfaller med en öst-väst- respektive en nord-syd-uppdelning, illustreras i nedanstående schema (se diagram 2:1).

Bedömningen av det internationella utbytet under det närmaste decenniet beror på utvecklingen av handelspolitiska frågeställningar som berör de ekonomiska transaktionerna mellan dessa ländergrupper och som avser olika slag av varutransaktioner.

Avsnitt 2.3 behandlar därför faktorer som förväntas påverka varuhandelsutveckling fram till 1980 dels med avseende på handeln mellan olika ländergrupper dels med avseende på olika varuslag. Avsnitt 2.3.1 inleder med en översikt av varuhandelns utveckling 1960 till 1975.

Framställningen i avsnitt 2.3.2 ägnas därefter åt en genomgång av handelsutvecklingen för bränslen, livsmedel, råvaror och varor från tillverkningsindustrin. Särskild uppmärksamhet ägnas därvid effekten av oljeprishöjningen på handels- och betalningssystemet. I varje avsnitt

Anm: Cirklarnas yta är proportionell mot ländergruppernas befolkning 1972.

Utvecklade marknadsekonomier: Västeuropa inkl. Jugoslavien, Nordamerika, Sydafrika, Australien, Nya Zeeland och Japan.
Underutvecklade marknadsekonomier: Afrika exkl. Sydafrika, Latinamerika exkl. Kuba, Asien exkl. Japan, Kina, Mongoliet, Nordvietnam och Nordkorea samt Oceanien exkl. Australien och Nya Zeeland.
Utvecklade planekonomier: Österuropa och Sovjetunionen.
Underutvecklade planekonomier: Kina, Mongoliet, Nordvietnam, Nordkorea och Kuba.
Enligt internationellt språkbruk används begreppet 'utvecklingsländer för att beteckna underutvecklade länder. I detta kapitel särskiljs centralplanerade och marknadsekonomier på olika utvecklingsnivåer. FN:s officiella beteckning 'developing market economies' har här genomgående översatts med 'underutvecklade marknadsekonomier'. Begreppet 'utvecklingsmarknadsekonomier' vore mera korrekt men något oskönt. Motsvarande språkbruk har använts för de centralplanerade ekonomierna.

Diagram 2:1 Schematisk framställning av det internationella utbytet mellan ländergrupper.

behandlas de handelspolitiska frågor som den förväntade utvecklingen av handeln aktualiserar under planeringsperioden. Då osäkerheten om de underliggande politiska och institutionella faktorerna är stor inför planeringsperioden har inga kvantitativa prognoser gjorts. Vissa räkneexempel har emellertid gjorts som belyser den troliga utvecklingen av handelns priser och volymer fram till 1980.

Förutom av de handelspolitiska villkoren för handel med olika varor, påverkas handelns flöden av länderdiskriminerande åtgärder. Avsnitt 2.3.4 illustrerar förväntade utvecklingstendenser inom handeln till följd av avspänningspolitiken och avkolonialiseringen. Dessa institutionella förändringar bör bidraga till att ekonomiska transaktioner i stigande utsträckning baseras på ekonomiska faktorer och att politiskt bestämda ekonomiska block uppluckras. Ökade transaktioner kan väntas dels mellan de utvecklade plan- och marknadsekonomierna, dels mellan underutvecklade länder i ett ekonomiskt system och länder i ett annat system.

Några kvalitativa gissningar om den fortsatta utvecklingen görs och sannolikheten av att uppluckringen av de politiska blockbildningarna efterträds av ekonomiska block diskuteras.

Avsnitt 2.4 behandlar det internationella tjänsteutbytet. Tjänstehandeln och de handelspolitiska villkoren därför kan väntas genomgå betydande förändringar i protektionistisk riktning under planeringsperioden.

Avsnitt 2.5 ägnas åt en genomgång av några av de ekonomisk-politiska implikationerna av den förväntade globala obalansen. Härvid spelar de ekonomisk-politiska konsekvenserna på olika områden av oljeprishöjningen en central roll. Vid sidan av OECD-ländernas utgiftspolitik och därav följande kapacitetsutnyttjandegrad spelar handels- och biståndspolitiken gentemot de underutvecklade marknadsekonomierna en viktig roll.

De internationella kapital- och valutamarknaderna kan följaktligen väntas påverkas. En av de mest uppmärksammade institutionella förändringarna är nyordningen av marknadsekonomiernas betalnings- och handelssystem. Sammanbrottet i betalningssystemet under 1970-talets första år har följts av och skärpt krisen i det handelssystem som marknadsekonomierna tillämpat under efterkrigstiden. Härigenom har förbindelserna mellan de utvecklade marknadsekonomierna sinsemellan utsatts för påfrestningar samtidigt som förbindelserna mellan de utvecklade och de underutvecklade marknadsekonomierna uppvisat allt starkare politiska spänningar. Utvecklingen på längre sikt av handeln mellan marknadsekonomierna påverkas av utgången av GATT:s innevarande förhandlingsgång. Dessa handelspolitiska beslut kommer emellertid knappast att få nämnvärd effekt på handeln före 1980. Översikten av betalningssystemets sammanbrott och konsekvenserna för handelssystemet som lämnas i detta avsnitt är därför kortfattad. Några viktiga handelspolitiska frågeställningar i marknadsekonomierna nämns.

I avslutningsavsnittet 2.6 sammanfattas det geografiska och det varumässiga mönstret av under- och överskott i handeln 1980. Det ger en uppfattning om de anpassningstendenser på olika marknader som

kommer att uppstå under olika ekonomisk-politiska antaganden, och antyder en kraftig förstärkning under planeringsperioden av vissa existerande obalanser i utbytet av varor och tjänster mellan framför allt OECD, OPEC och övriga underutvecklade marknadsekonomier.

2.2 Det internationella utbytets effekter och den globala fördelningen av produktionsfaktorer

De internationella ekonomiska transaktionerna omfattar traditionellt handel i varor och i tjänster (bytesbalansen) och handel i värdepapper samt äganderättsbevis (kapitalbalansen). Tillsammans med privata och offentliga gåvobrev (transfereringsbalansen) registreras dessa transaktioner i ett lands betalningsbalans.

Betalningsbalansens uppställning visar sålunda överföring av varor, tjänster och förmögenhetsobjekt mellan länder.

Saldot av de *löpande betalningarna*[1] – bytesbalansen och transfereringarna – visar *förändringar* i landets nettoförmögenhetsställning gentemot utlandet. En ökning av nettoförmögenheten är inte i sig god eller dålig. En stor skuldsättning i utlandet t. ex. är inte negativt om landet förvaltar de upplånade medlen så att räntor och amorteringar därpå kan betalas.[2] De löpande betalningarna anger endast landets internationella solvens, dvs förmåga att leverera eller mottaga reala resurser i samband med utländska lån. *Kapitalbalansen* visar vilka *former* en given nettoförmögenhetsförändring tagit. Vi kan där avläsa hur likvida skulder och fordringar blivit under perioden. Kapitalbalansen anger förändringar i landets internationella likviditet.

2.2.1 *Vinsten av handel och drivkrafterna till faktoromflyttningar*

Länder bedriver utrikeshandel av två grundläggande skäl; dels för att utnyttja relativa fördelar i produktionen av vissa varor, dels för att ersätta produktionsfaktorer som det kan vara lönsamt att låna från utlandet.

Vilka är effekterna av internationellt utbyte? Betrakta först effekterna i en värld som saknar *handelshinder*.[3]

I klassiska bevisföringar visade Eli Heckscher och Bertil Ohlin hur utrikeshandelns varusammansättning i varje region bestäms av regionens ursprungliga uppsättning av produktionsfaktorer. Hur skevt naturtillgångar, kapital och arbetskraft än fördelats i världen kommer i teorin alla produktionsfaktorer att sysselsättas om de produktionsaktiviteter som kräver mycken arbetskraft förläggs till områden rikligt utrustade med arbetskraft och de aktiviteter, som kräver mycket kapital förläggs till kapitalrikligt utrustade områden osv. Därefter byter dessa områden kapitalintensiva produkter mot arbetsintensiva produkter så att specialisering i produktionen kan förenas med mångsidighet i konsumtionen i varje region. Regionerna delar de samhällsekonomiska vinsterna av denna specialisering och utsträcker handeln så länge som produkternas priser är olika i olika delar av världen. Denna teori visar vidare hur utrikeshandel leder till att produktionsfaktorer överallt i världen får samma ersättning. En ut-

[1] Man bör observera, att vissa uppställningar – t. ex. Riksbankens – inräknar transfereringarna i bytesbalansen, varför den senare blir synonym med löpande betalningar. En transferering utgör definitionsmässigt inte ett byte utan något som lämnas utan krav på motprestation. I denna framställning avser därför bytesbalansen de löpande betalningarna *exklusive* privata och offentliga transfereringar.

[2] Under Sveriges industrialiseringsskede 1870–1914 spelade sålunda utländsk upplåning en viktig roll. Utländskt sparande svarade för i genomsnitt en tredjedel av inhemsk realkapitalbildning.

[3] Med handelshinder avses dels naturliga hinder såsom transportkostnader och olika språkliga och kulturella skillnader mellan marknader, dels artificiella hinder skapade av nationalstaterna såsom olika lagstiftning, affärsvanor, valuta- och skattesystem etc. Se Å. Landqvist & N. Lundgren, Integration i Västeuropa, Stockholm 1974. Kap. 5.

jämning av varupriserna leder till en utjämning av faktorpriserna, varför inga ytterligare samhälleliga vinster finns att hämta genom att omfördela produktionsfaktorer mellan världens olika delar. Alla arbetare får samma lön för lika arbete och alla kapitaliser får samma avkastning för lika risktagande var de än bor och hur skevt de än ursprungligen fördelats i världen.[1]

Traditionell utrikeshandelsteori har emellertid också visat, att dessa resultat – kända under namnen faktorproportionsteoremet och faktorprisutjämningsteoremet – endast framkommer om vissa antaganden är uppfyllda. Detta är sällan fallet i verkligheten varför teorins tillämpning leder till betydligt mera komplicerade resultat.

Sålunda förekommer *handelshinder* av olika slag t. ex. transportkostnader, tullar och vissa informations- och introduktionskostnader på olika marknader. Dessa kostnader vid handel driver in en kil mellan priserna för samma vara i olika delar av världen och förhindrar att de utjämnas. Då ej heller faktorpriserna utjämnas uppstår samhällsekonomiska vinster genom att produktionsfaktorerna flyttar tills deras ersättning utjämnats och inga incitament längre finns för ytterligare faktormigration. Incitamenten till faktoromflyttningar blir särskilt starka för regioner med höga transportkostnader till sina viktigaste marknader, t. ex. Australien, eller för regioner, t. ex. Israel, som efterfrågar varor med mycket höga transportkostnader, t. ex. bostäder.

Faktormigration kan förekomma även sedan varupriserna utjämnats nämligen när *olikheter* i produktionsteknologi medför att produktionsfaktorerna får högre ersättning i en region än i en annan. Om ny kunskap om produktionsteknologi inte kan eller får spridas omedelbart på grund av höga överföringskostnader eller patentbeläggning kan geografiska skillnader i faktorpriser bestå kortare eller längre tider. Produktionsfaktorer får då incitament att flytta till den region, t. ex. USA, som först uppfinner och kontrollerar den ekonomiskt överlägsna teknologin. Personer, som genom patent eller förvärvade kunskaper behärskar den nya teknologin, söker också överflytta den till andra regioner för att där dra fördel av de lägre övriga faktorersättningarna.

Vidare kan förekomsten av produktionsfunktioner, som uppvisar *stordriftsfördelar,* ge den region ett försprång som först upptäcker och utnyttjar dem. Faktorersättningar i industrier med stordriftsfördelar blir högre och lockar fram invandring till de regioner där de kanske av en historisk slump lokaliserats.

Dessa exempel illustrerar tre av de många faktorer, som *förhindrar* faktorprisutjämning genom varuhandel. Då utrikeshandel inte kan ersätta faktorrörelser som mekanism att utjämna faktorpriser finns incitament för produktionsfaktorerna – inklusive teknologi och företagarförmåga – att flytta dit deras ersättning är högst samtidigt som en livlig utrikeshandel förekommer.

I exemplen ovan skulle produktionsfaktorer flytta till områden med gynnsamma transportekonomiska lägen, med rika naturtillgångar, med ett teknologiskt försprång eller med stordriftsfördelar.

Handelsströmmar och faktorflöden mellan världens regioner påverkar varandra och avgör tillsammans produktionens regionala lokalisering. En

[1] *Per capita-inkomsterna* utjämnas mellan regioner endast om äganderätten till kapitalet och naturtillgångarna är jämnt fördelad i världen. Man kan ju tänka sig att personer, som bor i en viss region, äger en oproportionerligt stor andel av den i världen utspridda kapitalutrustningen. Per capita-inkomster fördelas då skevt trots faktorprisutjämning därför att världens kapitalister koncentrerats till vissa regioner.

viktig bestämningsfaktor blir därvid kostnaden för att flytta produktionsfaktorer relativt till kostnaden för att flytta varan eller tjänsten i vilken produktionsfaktorerna ingår. Ett företags val mellan export till, direkt investering i, eller licensavtal med utlandet bestäms av kostnaderna för att förflytta varor, själv bedriva produktion i utlandet, respektive att kontrollera utländsk produktion.[1]

Betalningsbalansens olika poster är sålunda beroende av varandra, varför de internationella transaktionerna inte kan analyseras fristående från varandra. Högre överföringskostnader eller restriktioner för varurörelser leder lätt till ökade kapitalrörelser eller ökad tjänstehandel och omvänt. Lägre överföringskostnader eller mindre restriktioner på produktionsfaktorernas rörelser leder till minskat behov av varuhandel.

I en marknadsekonomi bestämmer faktorrörelser och utrikeshandel i ett komplicerat samspel produktionens lokalisering. Den slutliga fördelningen av produktionsfaktorerna i världen blir effektiv i den meningen att den ger den högsta möjliga produktionen av varor och tjänster för en given uppsättning produktionsfaktorer och given produktionsteknik.[2]

2.2.2 *Vissa negativa effekter för nationalstaten av handel och och faktorrörelser*

Kombinationen frihandel och oreglerade faktorrörelser har ovan framställts som fördelaktig för världen som helhet förutsatt att privata kostnader överensstämmer eller bringas att överensstämma med samhälleliga kostnader. Denna förenklade framställning bortser emellertid från att nationalstaten eftersträvar att maximera sin egen och inte världens BNP och söker även att tillvarata icke-ekonomiska intressen.

T. ex. sammanfaller nationalstatens gränser oftast med etniskt, språkligt, kulturellt och ideologiskt särpräglade grupperingar av människor. Dessa olikheter kan ge upphov till samhälleliga kostnader vid oreglerade faktorrörelser, varför nationella regleringar eller avgifter kan vara motiverade även från global välfärdssynpunkt. Vidare kan nationalstaten söka upprätthålla en ekonomiskt olönsam näringsgren av sociala eller andra skäl.

Nationalstaten söker sålunda att dels omfördela inkomster till – och inom – den egna befolkningsgruppen, dels undvika nationella samhällsekonomiska kostnader av oreglerad global faktorrörlighet.[3]

[1] Olika slag av internationella transaktioner blir följden av företagets beslut. Om tullar och transportkostnader är låga uppstår varuexport som noteras i handelsbalansen. Om merkostnaderna för att driva ett dotterföretag i utlandet är små men transferkostnaderna för varan är stora företas en direkt investering som noteras i kapitalbalansen som ett utflöde, och avkastningen under följande år noteras i tjänstebalansen som ett inflöde av valuta. Slutligen noteras försäljning eller uthyrning av kunskap i tjänstebalansen (som en royalty eller licensavgift) om kunskapsöverföring är det lönsammaste alternativet.

[2] Det är välkänt att marknadsbrister, t. ex. ofullständig konkurrens eller externa effekter, måste korrigeras genom statliga ingrepp om detta resultat skall uppnås.

[3] Följande exempel visar hur frihandel och oreglerade faktorrörelser minskar nationalstatens möjligheter att påverka den inhemska fördelningen av resurser och inkomster.
Frihandel kan medföra
(a) att nationalstaten avstår från att omfördela inkomster till sina medborgare från

För detta syfte besitter nationalstaten medel att reglera inflödet av utländska varor och produktionsfaktorer. Genom handelspolitik, migrations- och kapitalreglering vid gränsen eller diskriminerande beviljning av arbets- och etableringstillstånd innanför gränsen kan konkurrens från utlandet regleras.

2.2.3 *Medel att reglera de internationella ekonomiska transaktionerna*

Efterkrigstiden har utmärkts av att många hinder för varors och produktionsfaktorers rörlighet avskaffats och att det internationella utbytet tilltagit varvid de utvecklade marknadsekonomierna alltmera integrerats. De internationella betalningsproblemen vid 1970-talets början utlöste emellertid tendenser till bilateralism och protektionism i handelspolitiken och självförsörjning på i första hand råvaruområdet. Det är möjligt att efterkrigstidens liberaliseringsprocess endast tillfälligt har avstannat i marknadsekonomierna. De ökade ingreppen i och regleringarna av de internationella transaktionerna kan emellertid vara ett mera permanent inslag i mindre industristater, som finner sin nationella välfärd hotad av ytterligare produktionsspecialisering. Små länder liksom tidigare stora kan då väntas uppvisa allt större skicklighet i att använda *olika medel* för att påverka *olika internationella transaktioner*. Det kan därför vara skäl att behandla sambandet mellan mål och medel.

De medel som en regering förfogar över består av olika typer av restriktioner på den internationella rörligheten av varor, tjänster, kapital och arbetskraft. Alternativa medel att påverka varje flöde för sig skulle kunna analyseras i tur och ordning. Detta tillvägagångssätt har fördelen att uppmärksamma den medel-uppsättning som kan användas i syfte att skydda viss varuproduktion då vissa medel, t. ex. tullar, regleras av internationella avtal.

Av institutionella skäl ser regeringar ofta internationell ekonomisk politik genom detta raster. Handelsministern använder vissa medel att påverka det internationella utbytet av varor, riksbankschefen eller industriministern söker med andra medel reglera de finansiella kapitalrörelser-

---

övriga världen vid en nationell monopol eller monopson situation.
(b) negativa näringspolitiska effekter i form av ensidig näringslivsstruktur, nedläggning av vissa näringsgrenar som betraktas som strategiska ur vissa (icke-ekonomiska) aspekter, ökad sårbarhet för internationella impulser genom hög specialiseringsgrad
(c) negativa arbetsmarknadspolitiska effekter i form av en smalare uppsättning yrken och/eller industribranscher att välja mellan på arbetsmarknaden, utdöende av vissa yrkesfärdigheter och en kanske därmed förknippad arbetskultur
(d) utflyttning av den inhemska arbetskraften från vissa regioner i landet som är beroende av en viss industribransch som inte längre är internationellt konkurrenskraftig, kraftig utflyttning av den inhemska arbetskraften från hela landet till följd av sämre produktionsförutsättningar för industriell aktivitet – för mindre stater kan den ekonomiska basen för den nationella kulturen ryckas undan.
Oreglerade faktorrörelser kan medföra
(e) inflyttning till en stat på grund av bättre förutsättningar för industriell aktivitet med spänningar mellan invandrargruppen och den lokala befolkningen om kulturell och språklig gemenskap saknas
(f) förskjutning av den ekonomiska beslutanderätten till utlandet genom ett inflöde av utländska direktinvesteringar, varvid produktions- och investeringsbeslut fattas av utländska i stället för inhemska kapitalister.

na och direkta investeringarna. Arbetsministern slutligen inriktar sig på att kontrollera arbetskraftsmigrationen.

Nackdelen med att på detta sätt inrikta analysen på typ av transaktion som skall regleras är att den är illa lämpad för att fånga upp den substitution *mellan olika transaktioner,* som hushåll och företag igångsätter då ett departement söker att påverka en viss internationell transaktion. Den tidigare översikten av sambandet mellan internationellt utbyte och faktorrörelser betonade vikten av dessa substitutionsmöjligheter.

En annan möjlighet vore att disponera framställningen efter medel och, var för sig, behandla de internationella spelreglerna för användning av olika medel som en regering har till sitt förfogande för att påverka de internationella transaktionerna: tullar, kvantitativa regleringar, övriga icketariffära medel, avgifter på inhemsk konsumtion och produktion etc. Därvid bör hänsyn tas till varje medels *indirekta effekter* (genom att inducera substitution) på andra internationella transaktioner än den som regeringen direkt avser att träffa.

Institutioner, som utformar internationella spelregler för ekonomisk politik, arbetar ofta enligt denna princip med särskilda arbetsgrupper för *varje medel.* Men genom inriktningen av de internationella organen som "övervakar" de internationella transaktionerna – GATT, IMF och IBRD samt ILO – på var sin del av betalningsbalansen är interdependensen mellan dess olika poster illa bevakad.[1]

Substituerbarheten mellan å ena sidan olika medel och å andra sidan mellan olika internationella transaktioner åskådliggörs i diagram 2:2.

[1] Betydelsen av detta inbördes sammanhang mellan de internationella transaktionerna vid utformningen av internationella regler för internationell ekonomisk politik har särskilt betonats av R. Cooper i "The Nexes among Foreign Trade, Investment, and Balance-of-Payments Adjustment", i U.S. International Economic Policy in an Interdependent World, Papers submitted to the Commission on International Trade and Investment Policy and published in conjunction with the Commission's Report to the President, Washington, D.C., July 1971, del 2, sid. 55.

	Subventioner/ avgifter på internationellt utbyte	Kvantitativa regleringar			Övriga icke-tariffära medel	Subventioner/ avgifter på inhemsk produktion/ konsumtion
		Frivilliga avtal	Licenser	Kvoter		
Varor	1	1	1	1		
Tjänster		2	2	2		
Finansiellt kapital	2	2	2	2	2	
Direkta investeringar	2		2			
Humankapital						

Diagram 2:2 Exempel på olika medel varmed olika internationella transaktioner kan påverkas.

1 Regleras av GATT.
2 Regleras av IMF, OECD.

En effektiv ekonomisk politik kräver att samtliga tillgängliga medel användas i rätt proportion inom ramen för de internationella spelreglerna för att uppnå den önskade effekten på samtliga internationella transaktioner. Detta förutsätter en ökad samordning *inom* nationalstaten av den nationella ekonomiska politiken. Dessutom blir en samordning av den ekonomiska politiken *mellan* nationalstater nödvändig.

Den allmänna interdependensen i ekonomiska system försvårar den internationella ekonomiska politiken i en värld med decentralisering av ekonomiska beslut till nationella regeringar och till enskilda företag och hushåll. Vi har sett hur nationalstaten genom att substituera ett medel för ett annat av internationella avtal reglerat medel kan söka kringgå syftet med de internationella spelreglerna. Vi har också sett hur företag och hushåll genom att substituera en internationell transaktion för en annan har möjlighet att kringgå effekten av regeringens medelanvändning. Internationaliseringsprocessen har inneburit såväl en inskränkning genom internationella avtal av regeringens frihet att använda vissa ekonomisk-politiska medel som en ökning av hushållens och företagens möjligheter att substituera olika internationella transaktioner för varandra. Ökade institutionella bindningar och ökad internationell faktor- och varurörlighet försvårar regeringarnas uppgift att bedriva ekonomisk politik.

En grundläggande fråga är om liberaliseringen nu nått så långt att ytterligare steg mot frihandel och oreglerade faktorrörelser hotar vad allt flera regeringar uppfattar som väsentliga icke-ekonomiska intressen för nationalstaten. Dagens protektionism skulle i så fall inte vara övergående utan ett vaktslående om nationalstatens existens. Små industriländer som traditionellt varit frihandelsvänliga kan i så fall förväntas vidta ekonomisk-politiska åtgärder som neutraliserar effekterna av fortsatt handelsliberalisering. Mycket tyder på att många industristater nu befinner sig i detta läge. När nationalstatens existens står på spel, kommer de mindre nationernas regeringar att söka bromsa den internationalisering av institutioner och av varu- och faktormarknader, som hittills präglat efterkrigstiden, och kanske även bryta ingångna globala kontrakt.

Den följande framställningen av handelspolitiska frågor behandlar endast de medel, som varit särskilt viktiga för de viktigaste typerna av transaktioner för marknadsekonomierna. Framställningen koncentreras på de utvecklade marknadsekonomierna, vars handel med varandra svarar för mer än hälften av världshandeln (55 procent). Den dominerande delen (85 procent) av Sveriges export går till denna grupp.

Även de underutvecklade marknadsekonomiernas särskilda handelsproblem behandlas. Den handelspolitik som i-länder tillämpar kan avgöra om u-länderna kvarstannar i en internationell marknadsekonomi eller ansluter sig till gruppen centralplanerade ekonomier. Vid det första alternativet kommer de i stigande utsträckning att uppträda som konkurrenter till etablerade industriintressen i i-länderna, dels på hemmamarknaden, dels på tredjelands marknad.

Framställningen behandlar inte de aktuella problemen i öst-västhandel, fastän avspänningspolitiken kan väntas leda till att den ännu blygsamma handeln mellan de utvecklade marknadsekonomierna och planekonomier-

na fortsätter att växa snabbare än världshandeln. Ej heller behandlas problem förknippade med u-ländernas transaktioner med de centralplanerade ekonomierna.

2.3 Det internationella utbytet av varor

Världshandelns grundläggande länder- och varusammansättning bestäms av ländernas relativa fördelar i produktion och transport av olika varor till marknader med stor efterfrågan. Detta mönster påverkas emellertid av handelssnedvridningar, som kan vara riktade mot *speciella varor* eller mot *speciella länder*. Varje handelspolitiskt medel påverkar såväl världshandelns varu- som dess ländersammansättning. Handelsåtgärder riktade mot ett visst land drabbar sålunda särskilt hårt just de varor som detta land har en komparativ fördel i att producera. Handelsåtgärder riktade mot en viss varugrupp drabbar särskilt hårt just de länder som har en relativ fördel i att producera dessa.

Världshandelns utveckling påverkas följaktligen av den sammansatta effekten av primärt länderdiskriminerande åtgärder respektive av primärt varudiskriminerande åtgärder.

I det följande skall emellertid effekterna av dessa olika åtgärder på utvecklingen av handelns regionala fördelning och på dess fördelning på varuslag behandlas för sig. Syftet är att mot bakgrunden av världshandelns utveckling under de senaste 10–15 åren ge ett underlag för bedömning av hur vidtagna handelspolitiska åtgärder kan påverka dels handelns länderfördelning, dels dess varufördelning 1976–1980.

2.3.1 *Översikt av utvecklingen 1960–1975*

Under 1970-talets första år bryts vissa trender i världshandelns länder- och varusammansättning som präglat efterkrigstiden. Det är därför lämpligt att behandla perioderna före och efter 1970 för sig.

Liksom 1950-talet utmärktes 1960-talet av en snabb tillväxt i BNP och i världshandeln. Förbättrade internationella kontakter, fallande transportkostnader och tullavveckling är faktorer som bidragit till att värdet av varuexporten under 1960-talet växte med 9,5 procent årligen, alltså något snabbare än BNP i marknadsekonomierna (8,4 procent årligen). Eftersom priserna stigit snabbare för de varor och tjänster som ingår i BNP än för dem som går i internationell handel har exportens volymtillväxt varit ännu något snabbare än BNP-tillväxten i fasta priser. Ländernas beroende av utländska marknader för såväl avsättning som för försörjning har emellertid ökat olika för varuproduktionen och för tjänsteproduktionen.

Privata och offentliga tjänster uppvisar lägre exportkvoter än varuproduktionen och har samtidigt kraftig ökat sin andel av BNP i flertalet marknadsekonomier. Detta betyder att den blygsamma ökningen av exportens andel av BNP som skett under 1960-talet är en följd av en mycket kraftigare ökning av exportandelen för enbart varuproduktionen.

Tabell 2:1 Världsexporten och världsproduktionen av olika slag 1960–1970
Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt

	Jordbruks-produkter	Mineraler[a]	Tillverk-ningsindu-strins pro-dukter	Totalt
Exportvolym	4.14	6.91	10.03	7.85
Exportpris	0.68	2.09	1.32	1.32
Exportvärde	4.83	9.16	11.48	9.29
Produktionsvolym	2.58	5.26	6.52	5.45

[a] Inkl. bränslen och metaller utom järn och stål.

Källa: GATT, International Trade, olika årgångar.

Den varuproducerande delen av marknadsekonomierna har sålunda utsatts för en kraftigt ökad utländsk konkurrens på såväl export som importsidan i flertalet länder. I de utvecklade marknadsekonomierna har 'internationaliseringsprocessen' lett till en ökad arbetsfördelning och produktionsspecialisering såväl *inom* som *mellan* olika industrigrenar.

Varusammansättningens utveckling. Flera karakteristika för 1960-talets utveckling sammanfattas nedan och i tabell 2:1.

1. Varuexportens värde har vuxit mindre snabbt (med 9,3 procent årligen) än den totala exporten av varor och tjänster, och följaktligen ännu långsammare än tjänsteexporten. Eftersom priserna på tjänsterna stigit betydligt snabbare än varupriserna, har varornas volymtillväxt (7,8 procent årligen) varit snabbare än tjänsternas.
2. I varuhandeln har tillverkningsindustrins produkter varit den volymmässigt klart snabbast växande posten (10,0 procent årligen). Insatsvaror och halvfabrikat från jordbrukssektorn har vuxit drygt hälften så snabbt i volym som varuhandeln som helhet, medan produkterna från gruvsektorn vuxit nästa lika snabbt.
3. Jordbrukssektorns andel av exportvärdet har även sänkts genom en relativt till tillverkningsindustrin hälften så snabb prisstegring. Priset på insatsvaror och halvfabrikat från gruvsektorn har stigit en halv gång snabbare än priserna på tillverkningsindustrins produkter. Exportutvecklingen för produkter från jordbrukssektorn har följaktligen varit klart sämst beroende på en kombination av ofördelaktig pris- och volymutveckling.
4. Varu*exportens* volym har årligen vuxit nästan en halv gång snabbare än den totala varu*produktionens* volym. Förändringen i internationaliseringsgraden har varit störst för tillverkningsindustrin och för jordbrukssektorn och minst för gruvsektorn.

De olika varuslagens utveckling hittills under 1970-talet uppvisar nya drag av vilka några sammanfattas nedan och i tabell 2:2.

1. Insatsvaror och halvfabrikat från jordbrukssektorn och från gruvsektorn bibehåller nu sina andelar av den totala varuexportens värde. Den

Tabell 2:2 Världsexporten och världsproduktionen av olika varuslag 1970–1974
Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt

	Jordbruks-produkter	Mineraler[a]	Tillverk-ningsindu-strins pro-dukter	Totalt
Exportvolym	0,82	4,44	10,24	8,05
Exportpris	22,12	38,30	12,87	18,79
Exportvärde	23,32	44,07	24,34	28,30
Produktionsvolym	2,07	3,55	6,30	5,17

[a] Inkl. bränslen och metaller utom järn och stål.

Källa: GATT, International Trade, olika årgångar.

traditionellt stigande andelen för tillverkningsindustrins produkter avbryts följaktligen.

2. Denna omkastning beror främst på prisutvecklingen. Volymtillväxten har snarast avtagit för jordbruket och mineraler medan den förblivit oförändrad för tillverkningsindustrin. Priserna på jordbruksprodukter stiger däremot dubbelt så snabbt och på mineraler en halv gång så snabbt som priserna på tillverkningsindustrins produkter.
3. Ökningen av internationaliseringsgraden har avtagit jämfört med 1960-talet. Exportvolymen för de olika varuslagen har alltjämt vuxit snabbare än motsvarande produktionsvolym, dock är skillnaden nu inte lika stor som under 1960-talet.

Tabell 2:3 Varuexportens fördelning på ländergrupper 1970
(Miljoner dollar fob.) Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknads-ekonomier	Underutveck-lade mark-nadsekono-mier	Central-planerade ekonomier	
Utvecklade marknads-ekonomier	172 295 (10,9)	41 315 (6,8)	8 430 (10,8)	222 040 (10,0)
Underutvecklade mark-nadsekonomier	40 530 (7,5)	10 905 (5,8)	3 100 (9,8)	54 535 (7,2)
Centralplanerade ekonomier	7 790 (10,7)	4 325 (13,1)	19 910 (6,3)	32 025 (9,9)
Totalt	220 615	56 545	31 440	308 600 (9,2)
Saldo	+ 1 425	–2 010	+ 585	

Anm: Australien, Nya Zeeland och Sydafrika inkluderas bland utvecklade marknadsekonomier.

Källa: GATT, International Trade, olika årgångar.

Ländersammansättningens utveckling. De geografiska handelsflödena 1970 och 1974 presenteras i tabell 2:3 och 2:4. Av dessa och diagram 2:3 framgår att de utvecklade marknadsekonomierna dominerar världshandeln och hade 1970 ett överskott på 1,5 miljarder dollar i handelsutbytet.

Denna dominans ökade under 1960-talet. De utvecklade marknadsekonomiernas export består till tre fjärdedelar av tillverkningsindustrins produkter. Då denna varugrupp växer snabbt har ländergruppen ökat sin andel av världsexporten under 1960-talet (från 59 till 72 procent). Två tredjedelar av de utvecklade marknadsekonomiernas export var intern handel 1960 (se diagram 2:3). De utvecklade marknadsekonomierna utgjorde de helt dominerande köparna och säljarna på världsmarknaden och var varandras bästa kunder. Som framgår av tabell 2:3 växte denna interna handel med 11 procent årligen och sålunda snabbare än världshandeln totalt. 1970 gick tre fjärdedelar av de utvecklade ekonomiernas export till varandra.

Då de underutvecklade ländernas export till tre fjärdedelar består av långsamt växande primära produkter har deras andel av världsexporten fallit under 1960-talet från 21,6 till 17,5 procent. Deras internhandel var obetydlig 1960, och genom att den varit den långsammast växande handelsströmmen (se tabell 2:3), har internhandelns andel fallit ytterligare under 1960-talet. Samtidigt har i-ländernas betydelse som exportmarknad för u-länderna ökat. De centralplanerade ekonomiernas andel av världshandeln har varit ungefär konstant.

Hittills under 1970-talet har några av 1960-talets trender i ländersammansättningen brutits. Dessa framgår av tabell 2:4 och diagram 2:3 och sammanfattas nedan.

Tabell 2:4 Varuexportens fördelning på ländergrupper 1974
(Miljoner dollar fob). Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1970–1974 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	398 600 (23,3)	110 645 (27,9)	28 235 (35,3)	537 480 (24,7)
Underutvecklade marknadsekonomier	174 810 (44,1)	46 765 (43,9)	8 345 (28,1)	229 920 (43,3)
Centralplanerade ekonomier	23 550 (31,9)	8 040 (16,8)	36 130 (16,1)	67 720 (20,6)
Totalt	596 960 (28,3)	165 450 (30,8)	72 710 (23,3)	835 120 (28,3)
Saldo	–59 480	+64 470	–4 990	

Anm: Se tabell 2:3.
Källa: Se tabell 2:3.

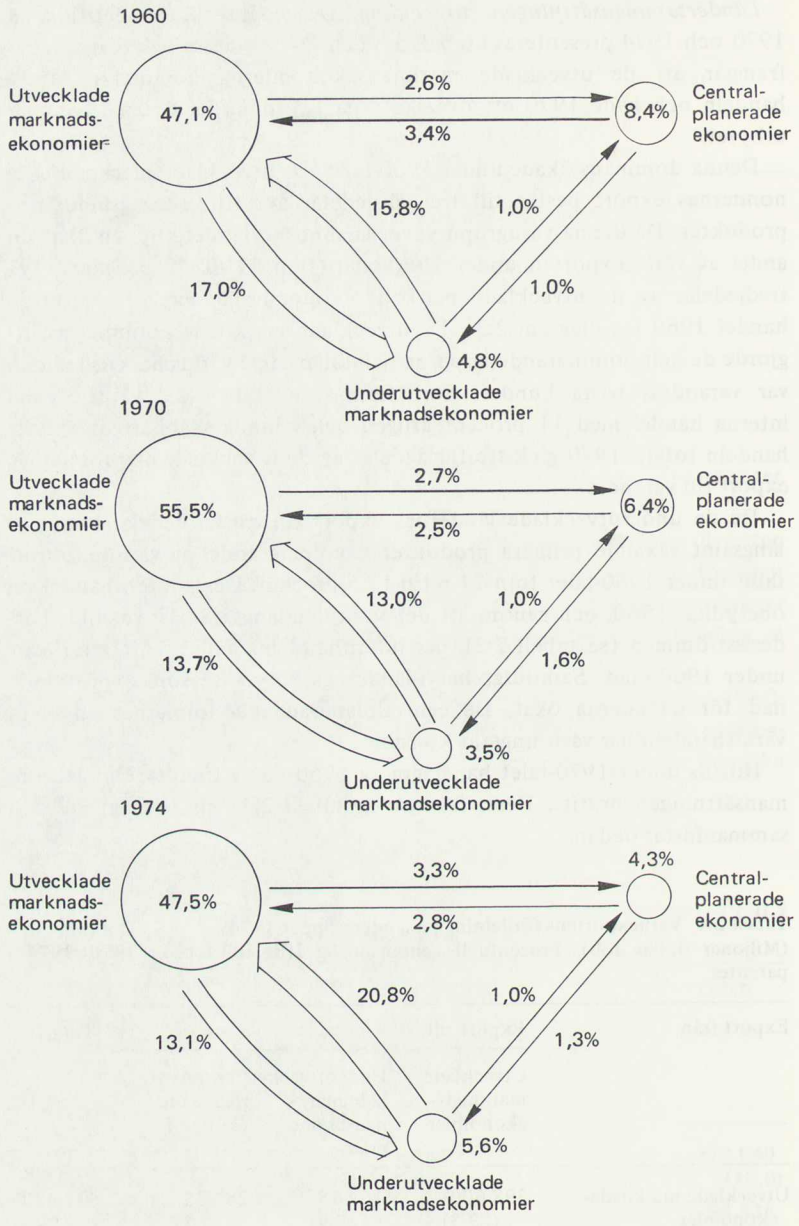

Diagram 2:3 Den procentuella fördelningen av världsexporten av varor på ländergrupper 1960, 1970 och 1974.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade, Genève, olika årgångar.

Tabell 2:5 U-ländernas andelar i procent av världshandeln 1950–1974

	1950	1960	1970	1974[a]
Oljeexporterande länder	7,0	7,0	6,3	16,8
Övriga u-länder	27,8	18,7	15,5	14,3
Samtliga u-länder	35,4	26,2	22,2	31,4

[a] Uppskattningar.

Anm: Gruppen oljeexporterande länder omfattar OPEC samt några mindre ickemedlemmar.
Källa: IBRD, Prospects for Developing Countries 1976–1980, July 8, 1975, sid. 47.

1. De underutvecklade marknadsekonomierna har ökat sin andel av världshandeln tack vare prishöjningarna på primära produkter.
2. Internhandeln i de underutvecklade marknadsekonomierna har nu hållit jämna steg med internhandeln i de utvecklade marknadsekonomierna.
3. De underutvecklade marknadsekonomierna har ett överskott i varuutbytet med 64,5 miljarder dollar 1974.

Oljeprishöjningarna hittills under sjuttiotalet och framför allt efter oktober 1973 och råvaruprishöjningarna under den samordnade konjunkturuppgången 1972–1973 har sålunda i ett slag återgivit de underutvecklade marknadsekonomierna de andelar i världshandeln som de hade 1955. Denna förbättring är emellertid mycket skevt fördelad. I stort sett hela ökningen är koncentrerad på de oljeexporterande länderna. Andelarna för de övriga underutvecklade marknadsekonomierna har fortsatt att falla (se tabell 2:5). På samma sätt gäller att det stora överskottet i varuutbytet i sin helhet återspeglar de oljeexporterande ländernas förbättrade bytesförhållande.

Sammanfattningsvis kan sjuttiotalet sägas uppvisa nya trender i världshandelns varu- och ländersammansättning jämfört med 1960-talet. Tillverkningsindustrins produkter är inte längre den snabbast växande varugruppen, utan mineraler och jordbruksvaror håller jämna steg; internationaliseringsprocessen avsaktar; u-ländernas andel av världshandeln ökar och tillväxtcentrum förskjuts från i-ländernas till u-ländernas internhandel. Dessa förändringar är troligen tillfälliga och övergående och kan inte sägas utgöra en ny trend. Denna uppfattning motiveras i de närmaste avsnitten där de olika varugrupperna behandlas ingående var för sig.

2.3.2 *Specialiseringstendenser i världshandeln till följd av användning av varuspecifika handelshinder*

I det följande behandlas utvecklingen av handeln i olika varugrupper.

Framställningen går i tur och ordning igenom bränslen, livsmedel, råvaror och produkter från tillverkningsindustrin. För varje varugrupp anges det geografiska handelsmönstrets utveckling under 1960-talet och

en prognos för 1980 görs. Därefter behandlas konsekvenserna av den väntade utvecklingen för den globala balansen i handelsutbytet och olika handelspolitiska alternativ diskuteras. På grund av oljeprishöjningens genomgripande konsekvenser för världshandeln inleds framställningen med varugruppen bränslen.

A. Bränslen

Bränslehandelns geografiska struktur

Världsexporten av bränslen[1] domineras av u-länderna (se diagram 2:4 och tabell 2:6), vilka 1970 svarade för 2/3 av världsexporten. De utvecklade marknadsekonomiernas import av bränslen från u-länderna var 1960 dubbelt så stor som deras import från andra utvecklade länder, och detta starka beroende av u-länderna har ökat något under 1960-talet. En tredjedel av u-ländernas bränsleexport gick till andra u-länder 1960 men denna andel föll till en femtedel under 1960-talet. Planekonomierna har varit självförsörjande i bränslen. De utvecklade marknadsekonomierna hade 1970 ett underskott på 14,7 miljarder dollar varav 13,5 utgjorde ett överskott för de underutvecklade marknadsekonomierna.

Värdet av bränsleexporten från marknadsekonomierna har växt med cirka 8 procent årligen under perioden 1950–1970. Bränslen är den enda primärprodukt som trots fallande priser hållit samma tillväxttakt som den totala exporten från marknadsekonomierna fram till 1970-talets råvaru- och livsmedelsprisstegring.

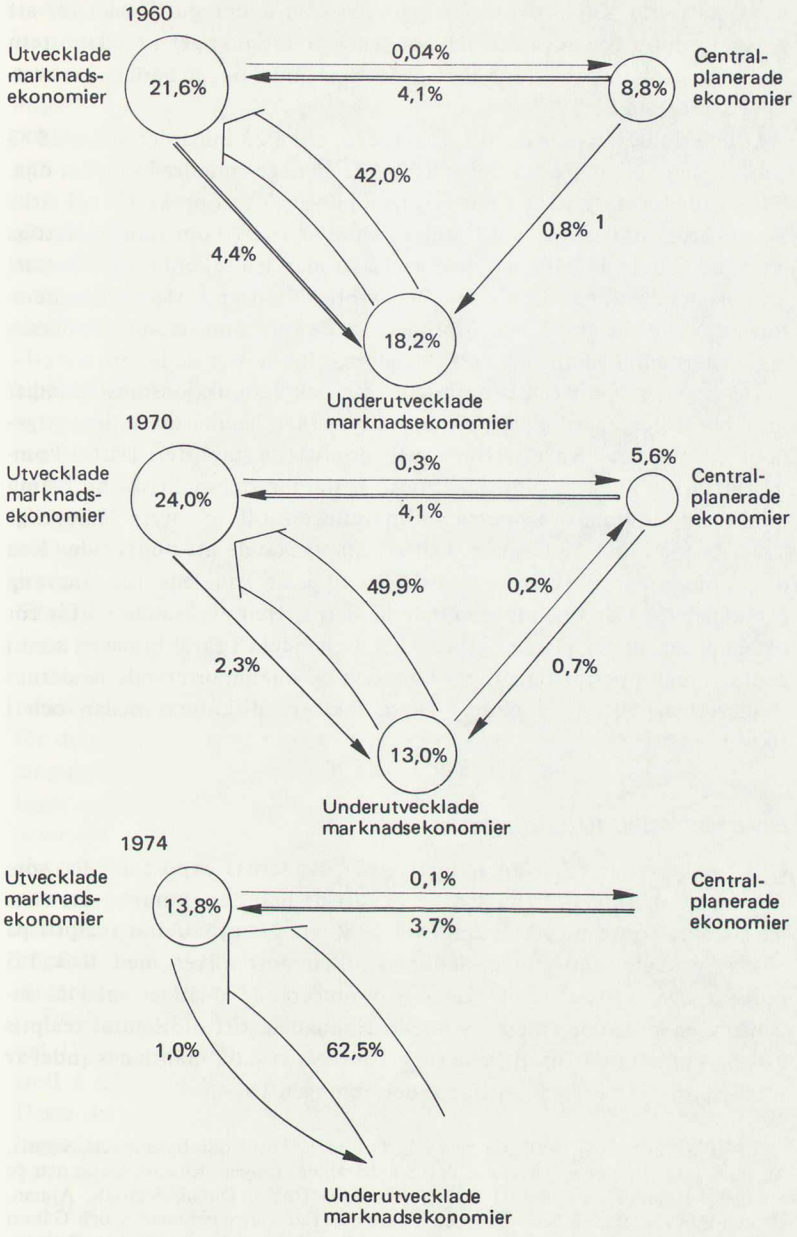
Sedan 1970 har de oljeproducerande länderna lyckats att dels öka värdlandets andel av oljeintäkterna vid givet oljepris, dels höja världs-

Tabell 2:6 Fördelning av världshandeln i bränslen 1970
(Miljoner dollar fob.) Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	6 890 (10,0)	650 (1,8)	90 (31,1)	7 630 (9,0)
Underutvecklade marknadsekonomier	14 310 (10,8)	3 730 (5,3)	50 –	18 090 (9,4)
Centralplanerade ekonomier	1 180 (8,8)	190 (7,4)	1 600 (4,0)	2 970 (5,8)
Totalt	22 380 (10,4)	4 570 (4,7)	1 740 (4,8)	28 690 (8,9)
Saldo	–14 750	+13 520	+1 230	

Anm: Se tabell 2:3.
Källa: Se tabell 2:3.

[1] Med bränslen avses SITC sektion 3 – dvs. avdelningarna 321 stenkol, brunkol, torv samt koks och briketter härav; 331 mineralolja, rå och delvis renad; 332 mineraloljeprodukter; 341 petroleumgaser, kolgas etc; 351 elektrisk ström.

1 Uppgift saknas för export från underutvecklade marknads-ekonomier till centralplanerade ekonomier för 1960.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade, Genève, olika årgångar.
Bränslen omfattar SITC sektion 3. Uppgifter för 1974 ofullständiga.

Diagram 2:4 Den procentuella fördelningen av världsexporten av bränslen på ländergrupper 1960, 1970 och 1974.

marknadspriset. Oljepriset har stigit successivt under sjuttiotalet för att sedan fyrdubblas under ett och ett halvt år efter kriget i Mellanöstern 1973 (se diagram 2:6, sid. 84). U-ländernas andel ökade härigenom kraftigt (se diagram 2:4).

OPEC-ländernas[1] oljeexport uppgick till cirka 23 miljarder dollar 1973 och till cirka 87 miljarder dollar 1974 för en något mindre kvantitet olja. Inkomstöverföringen till följd av prishöjningen kan uppskattas till cirka 64 miljarder dollar. Cirka 13 miljarder dollar härav kom från oljefattiga u-länder och 51 miljarder från utvecklade marknadsekonomier förutsatt att dessa två grupper drabbades lika av prishöjningen.[2] Denna transferering utgjorde mellan 2 och 3 procent av de oljeimporterande ländernas inkomster och fördubblade OPEC-ländernas inkomster under ett år.

De betydande inkomstomfördelningar och produktionsomställningar som blir följden av oljeprishöjningen påverkar handelsutvecklingen genom att etablera nya efterfråge- och produktionsmönster. Därtill kommer att prishöjningens plötslighet orsakar stabiliseringspolitiska problem i de oljeimporterande länderna. Anpassningen till ett nytt långsiktigt jämviktsläge blir tidskrävande, och ett misslyckande att under tiden lösa de stabiliseringspolitiska problem som uppstår kan leda till långvarig överkapacitet i de oljeimporterande länderna. Helt avgörande därför för utvecklingen under planeringsperioden av handeln i såväl bränslen som i andra varugrupper är oljeprisets höjd och de oljeimporterande ländernas stabiliseringspolitiska åtgärder. Dessa faktorer diskuteras nedan och i avsnitt 2.5.1.

Oljeprisutvecklingen

OECD-sekretariatet har antagit att OPEC-ländernas export av olja, som dominerar marknadsekonomiernas export av bränslen, kommer att växa med 1 à 1,5 procent per år fram till 1980 vid ett oförändrat realpris på olja samtidigt som OECD-ländernas oljeimport växer med 0 à 1,5 procent. Detta innebär att icke-oljeproducerande u-länder med få inhemska energikällor svarar för mellanskillnaden. Ett oförändrat realpris på olja kommer därför att leda till ett successivt fall i bränslenas andel av totalexporten efter den kraftiga andelsökningen 1974.[3]

[1] Till OPEC räknas här i enlighet med OECD:s tidigare bruk dels Indonesien, Nigeria, Algeriet, Iran, Irak och Venezuela, dels Saudiarabien, Libyen, Kuwait, Qatar och de förenade arabiska emiraten (U.A.E.), dvs Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, Ajman, Ummal-Qawain, Ras al Khaimah och Fujairah. (Därefter har Ecuador och Gabon tillkommit.) Den förra gruppen med en befolkning på 260 miljoner betecknas av OECD som "high absorbers" och den senare med en befolkning på endast 11 miljoner betecknas som "low absorbers". Den totala oljeproduktionen 1972 var densamma i vardera gruppen, nämligen 12,2 miljarder dollar. BNP i vardera gruppen var 54,7 respektive 12,1 miljarder dollar, dvs. sammanlagt 66,8 miljarder dollar 1972.

[2] Mot slutet av 1974 började OPEC tillämpa en form av prisdiskriminering. Genom transfereringar till vissa oljeimporterande u-länder, bl. a. Indien, debiterades i praktiken olika priser för olja till i- och u-länder.

[3] Se OECD, Economic Outlook 17, June 1975. Här nämner OECD möjligheten att OECD-ländernas importvolym för olja är densamma 1980 som 1974 sid. 78.

Antagandet att oljekartellen lyckas bibehålla oljepriset på 1975 års nivå (10.50 dollar per barrel) fram till 1980 är grundläggande för denna prognos. Avgörande härför blir producentländernas förmåga att införa en för medlemmarna acceptabel produktionskontroll och enas om fördelningen av de blygsamma ökningarna av oljeproduktionen vid det höga priset. OPEC består av två grupper med helt skilda behov av valutaintäkter under planeringsperioden, och dessa intressemotsättningar kan utsätta oljekartellen för starka påfrestningar. Vid oförändrad fördelning av oljeproduktionen mellan de deltagande länderna måste sannolikt de s. k. low absorbers låna oanvända oljeintäkter till de s. k. high absorbers.[1] I annat fall måste de nedskära sin oljeproduktion och ge utrymme för ökad oljeproduktion hos den senare gruppen för att bibehålla oförändrat oljepris. OECD:s beräkning av OPEC:s överskott 1980 antar att de högabsorberande länderna ökar sin andel av oljeproduktionen från 50 till 55 procent. Denna ökning synes redan nu vara otillräcklig för att tillmötesgå de högabsorberande ländernas behov utan lån från övriga OPEC-länder.

Kartellen kan även hotas av utanförstående länder som söker öka sin produktion på OPEC:s bekostnad. I den mån som utanförstående stater infogas i OPEC och underkastas dess produktionskontroll i framtiden kan detta förstärka de interna intressemotsättningarna inom kartellen.

Dessa strukturella motsättningar pekar på ett sammanbrott för oljekartellen och fallande oljepris. Detta har tidigare varit det omedelbara målet för den amerikanska utrikespolitiken. En amerikansk uppskattning av det långsiktiga "marknadsjämvikspriset" fram till 1985 fob Persiska viken ligger vid 5.50 dollar i 1974 års priser. Också *First National City Bank* förutser att kartellens sammanhållning sviktar och att priset 1980 ligger på cirka 6.50 dollar i 1974 års priser.[2] Hittills har emellertid oljeproduktionen på den arabiska halvön visat tillräckligt stor flexibilitet för att bibehålla oljepriset. Dessutom finns ju möjligheter till lån från de låg- till de högabsorberande oljeländerna vid oförändrad fördelning av den totala oljeproduktionen.

De tendenser till överproduktion och ökade oljelager som kännetecknat 1974–1975 har visserligen ansetts tyda på bristande produktionskontroll i OPEC och som förebud om ett sammanbrott av oljekartellen. Dessa är dock troligen konjunkturfenomen och kan väntas försvinna då kapacitetsutnyttjandegraden åter stiger i marknadsekonomierna under 1976–1977.

Ett annat alternativ som bör nämnas är möjligheten att ett oförändrat realpris på olja 1980 uppnås genom kraftig prisinstabilitet under planeringstiden. OPEC kan nämligen besvara hotande utbyggnad av alternativa energikällor i industriländerna med tillfälliga prissänkningar för att slå ut planer på en ökad inhemsk energiproduktion. Utsikten för kraftig prisinstabilitet kan vara ett argument för ökad inhemsk energiproduktion. Övergången till inhemska energikällor medför stora investerings- och omställningskostnader.[3] Stor osäkerhet om framtida priser är oförenlig med planer på ökad inhemsk produktion. För att minska denna osäkerhet – antingen som ett mål i sig eller som ett medel att underlätta

[1] Se fotnot 1 sid. 70 för definition av dessa grupper.

[2] J.A. Yager och E.B. Steinberg et al. Energy and U.S. Foreign Policy, A Report to the Energy Policy Project of the Ford Foundation, Ballinger Publishing Co., Cambridge Mass., 1974, och Brookings Research Report 141, Toward an International Energy Policy for the United States, sid. 3. Den amerikanske finansministern William E. Simon "förutsåg" att ett pris på 7–8 dollar per barrel skulle gälla 1975, New York Times, 25 juli 1974. First National City Bank, Monthly Economic Letter, June 1975, sid. 11–15. H. Chenery håller för troligt att priset 1980 fallit till 7–8 dollar per barrel (1974 års priser). Se "Restructuring the World Economy", Foreign Affairs, January 1975, sid. 253.

[3] Chenery anger i anförda arbete kostnader på 100 miljarder dollar för att i OECD-länderna öka dagens produktionskapacitet i OPEC med 33 procent fram till 1985.

utbyggnaden av den inhemska produktionen – blir ett system med garanterade minimipriser nödvändigt.

Ett flertal argument kan anföras för att etablera ett dylikt system med garanterade priser: stor osäkerhet om framtida priser, beredskapsskäl vid osäkerhet om leveranser, strävan att öka den utrikespolitiska handlingsfriheten, samt höga omställningskostnader vid övergången till alternativa energikällor. Regeringar som sätter stor vikt vid hög beredskap, stor utrikespolitisk handlingsfrihet och som har alternativa inhemska energikällor (vattenkraft eller atomkraftskapacitet) kan förväntas ge energipolitiken en utformning som liknar jordbrukspolitikens. Världshandeln i olja kommer då att inskränkas med risk för kraftig prisinstabilitet, och den globala fördelningen av energiproduktionen kommer inte längre att motsvara ländernas komparativa kostnader.

Det är för närvarande oklart vilken tyngd de anförda faktorerna tilldelas vid utformning av svensk energipolitik, varför det inte är möjligt att bedöma sannolikheten av att Sverige tillämpar ett system med t. ex. rörliga avgifter vid import från OPEC-länderna.

Sverige har vid överläggningar inom OECD:s internationella energiorgan (IEA) ej anslutit sig till ett system av garanterade minimipriser inom IEA. Sverige kan då minska osäkerheten om framtida priser och leveranser genom att ingå långsiktiga leveransavtal, dvs ett system av garanterade minimipriser begränsat till OPEC-länderna, Norge eller Sovjetunionen. Om risken för prisinstabilitet bedöms som stor, bör valet rimligen avgöras av vilket alternativ som bäst tillvaratar beredskapsintresset och skyddar landets utrikespolitiska handlingsfrihet.

Om viktiga oljeimporterande länder finner att importerad olja minskar deras utrikespolitiska handlingsfrihet, försämrar deras beredskap vid krig eller internationella kriser samt ökar osäkerheten om framtida leveranser, stimuleras självförsörjning. Härigenom sänks OECD:s prognos på en 0,5-procentig ökning per år av oljeimporten från OPEC fram till 1980. Härigenom ökar risken för överproduktion och prisinstabilitet på oljemarknaden, vilket kan ytterligare förstärka strävandena till självförsörjning på energiområdet på samma sätt som skett inom jordbruksområdet. Den långsiktiga omläggningen till ökad energisjälvförsörjning i förening med konjunkturmönstret pekar på att sannolikheten av prisfall på oljemarknaden blir störst åren 1979 och 1980.

I den följande analysen antar vi att oljepriset kommer att vara oförändrat realt – dvs. i förhållande till färdigvaror – under huvuddelen av planeringsperioden. Detta grundläggande antagande motiveras på följande sätt:

1. Lagerökningen som framträtt på oljemarknaden under lågkonjunkturåren 1974–1975 försvinner då kapacitetsutnyttjandegraden i industristaterna stiger under 1976–1977, vilket stagar upp prisutvecklingen under resten av decenniet. Normala vintrar 1975–1976 och 1976–1978 skulle likaså bidra till ökad efterfrågan.
2. Den amerikanska utrikespolitiken har inte lyckats ena konsumentländerna eller splittra OPEC-länderna från de övriga råvaruproducerande länderna och synes ej längre ha till syfte att på *kort sikt* genomdriva en

oljeprissänkning.

3. Sammanhållningen inom OPEC lika väl som mellan OPEC och övriga u-länder som uppvisats vid olika internationella och regionala sammankomster under 1974 och 1975 ger lika stort fog för bedömningen att de inre och yttre trycken på oljekartellen är otillräckliga för att spräcka den som för motsatsen.[1]
4. Prisinstabilitet på oljemarknaden är inte utesluten, men risken härför ökar först under planeringsperiodens sista år då en ny lågkonjunktur kan sammanfalla med effekterna av ökad självförsörjning.[2]

Oljeprisets höjd berör inte enbart bränslehandeln, utan får konsekvenser för viktiga handels- och betalningsflöden i världsekonomin samt påverkar de politiska relationerna mellan de utvecklade och de underutvecklade marknadsekonomierna under planeringsperioden. Några beräkningar över oljehandelns utveckling fram till 1980 skall därför presenteras. Dessa beräkningar anger under olika antaganden storleksordningen och varaktigheten av det bytesbalansunderskott som uppstår för OECD-gruppen respektive för Sverige. Kännedom härom behövs för att kunna bedöma det upplåningsbehov som uppstår till följd av oljeprishöjningen och för att utforma den ekonomiska politiken därefter. Oljeprishöjningens stabiliseringspolitiska konsekvenser behandlas i avsnitt 2.5.1. Det bör i det följande hållas i minnet att OPEC:s exportpris och -volym för olja under de närmaste 5–10 åren bestäms av ett ovanligt invecklat samspel av ekonomiska och politiska faktorer.

[1] T.O. Enders bedömer också en sprängning av kartellen som osannolik t. o. m. 1977. Se "OPEC and The Industrial Countries: The Next Ten Years". Foreign Affairs, July 1975, sid. 629.

[2] Konkurrensen från energikällor i Nordsjön, Alaska, Mexiko och Kinesiska sjön förväntas bli särskilt hård åren 1981–1985.

OPEC-ländernas överskott

Ett flertal alternativa beräkningar av OPEC-ländernas samlade betalningsbalansutveckling under perioden 1975–1980 föreligger. Beräkningar –

Tabell 2:7 Saldot i OPEC:s löpande betalningar 1974–1980
Miljarder dollar i 1974 års priser[a]

Beräknings-alternativ	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1985
Morgan Guaranty Trust (MGT)	63.0	48.5	41.0	28.0	8.0	–14.0	–40.6	
OECD I	62.5	52.5	42.5	42.0	38.0	34.6	30.5	
OECD II	67.0	45.0	40.5	37.5	33.5	29.0	25.5	–4.0
First National City Bank (FNCB)	66.0	44.0	30.0	21.9	13.8	4.6	– 5.5	

[a] Beräkningarna har deflaterats till 1974 års priser genom MGT-antaganden om prisutvecklingen 1975–1980.

Källa: "Morgan Guaranty Medium-Term Projections". Morgan Guaranty Trust Company of New York, World Financial Markets. Jan. 21, 1975. Se även Oct. 20, 1975. First National City Bank, Monthly Economic Letter, June 1975. OECD I: OECD Economic Outlook, nr 15, July 1974, sid. 94–96. MGT:s beräkningar har omräknats till fasta priser i OECD Memorandum, Jan. 31, 1975, Michael P. Finer. OECD II: OECD Economic Outlook, nr 17, July 1975, "Medium Term Outlook for Current Balances", sid. 78–85. Tabell 33.

Tabell 2:8 Värdet av OPEC:s ackumulerade tillgångar 1974–1980
Miljarder dollar i 1974 års priser

	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Morgan Guaranty Trust	100.0	148.6	189.5	217.6	225.6	211.7	171.1
Morgan Guaranty Trust (realvärde)[a]	100.0	132.7	158.2	169.7	164.4	144.2	108.9
OECD I	100.0	152.5	196.0	238.0	276.5	311.1	341.5
OECD I (realvärde)[a]	100.0	139.2	163.6	183.6	197.5	207.9	207.4
First National City Bank (FNCB)	100.0	144.0	174.0	195.9	209.7	214.3	208.8

[a] Denna rad visar realvärdet av OPEC:s tillgångar i 1974 års priser. I ovanstående rad har varje års överskott i 1974 års priser lagts till de föregående utan deflatering av de senare. För att erhålla ett realvärde för t. ex. 1980 måste tidigare underskott deflateras med en prisindex.

Källa: Se tabell 2:7.

eller räkneexempel – har gjorts av *Morgan Guaranty Trust* (MGT), OECD, samt *First National City Bank* (FNCB). Saldot i OPEC:s löpande betalningar och de ackumulerade överskotten enligt dessa beräkningar jämförs i tabellerna 2:7 respektive 2:8.

Bedömningarna ger klart olika resultat först år 1977 då MGT visar ett kraftigt fall i OPEC-ländernas överskott som slår om till ett underskott på 40 miljarder dollar 1980 under det att OECD:s beräkningar visar på överskott på 25–30 miljarder samma år. Först 1985 kommer OPEC:s löpande betalningar att väga jämnt enligt OECD. FNCB:s beräkning ligger mittemellan OECD:s och MGT:s med balans i de löpande betalningarna 1980. Nedan redovisas de olikheter i antaganden som förklarar större delen av skillnaden på 70 miljarder dollar 1980 mellan OECD:s och MGT:s beräkningar.

Oljeintäkter. MGT räknar med att OPEC-ländernas export i fasta priser faller från 112 till 100 miljarder dollar mellan 1975 och 1980, under det att OECD räknar med en stegring från 105 till 120 miljarder dollar. Denna skillnad på cirka 20 miljarder dollar i prognoserna beror på att MGT antar att efterfrågan på oljekvantiteter växer "obetydligt", vilket under intryck av växande överproduktion leder till att oljepriset faller något realt under perioden. OECD:s beräkningar däremot antar ett oförändrat realt oljepris samt en volymtillväxt av oljeexporten på 1 à 1,5 procent. Detta antagande innebär att oljekartellen lyckas anpassa produktionen till den långsamma konsumtionstillväxten. FNCB redovisar fallande oljeintäkter *realt* fram till 1980. Detta förklaras av stagnerad oljeproduktion i OPEC p. g. a. recession i OECD-området, ökad substitution av inhemska energikällor för importerad olja, samt en halvering av oljepriset till 5.60 dollar per barrel (i 1975 års priser) fram till 1980 under trycket av överskottskapacitet i OPEC. Av ovan redovisade skäl har detta kapitel ansett OECD:s alternativ mest realistiskt.

OPEC:s import. MGT antar att importkvantiteten till OPEC växer med 20 procent årligen under perioden under det att OECD:s beräkningar antar att importkvantiteten till gruppen högabsorberande oljeländer växer med 13 procent årligen, men endast med 11,5 procent årligen till de lågabsorberande länderna – dvs. med 12,5 procent för OPEC som helhet. Skillnaden i sammansatt ränta bidrar till att OPEC:s import blir 46 miljarder dollar större 1980 enligt MGT än enligt OECD. Den årliga 20-procentiga volymökningen slår särskilt hårt i *absoluta* tal under de sista åren. FNCB:s importutveckling motsvarar en volymtillväxt på cirka 5 procent årligen 1976–1980, en alltför försiktig bedömning av OPEC-ländernas absorptionsförmåga. OPEC:s import ökade i volym med nära 30 procent årligen 1974 och 1975 men från en låg bas och med betydande transportflaskhalsar som följd. En halvering av tillväxttakten under decenniets återstående år förefaller rimlig.

Kapitalavkastning. Av skillnaden på 70 miljarder dollar mellan de två beräkningarna för 1980 förklaras de återstående 5 miljarderna av att avkastningen på OPEC:s kapital i utlandet är så mycket större det året enligt OECD:s beräkningar än enligt MGT:s. Huvuddelen av denna skillnad förklaras av att de *ackumulerade överskotten* för varje år blir betydligt större enligt OPEC:s kalkyl än enligt MGT:s. Räntesatserna är däremot i stort sett desamma i de två beräkningarna. MGT arbetar med en nominell räntefot på 8 procent samt en inflation på 7 procent för alla år utom för 1975 (12 procent) under det att OECD antar en real ränta på en procent varje år. FNCB redovisar inte ränteberäkningarna eller de antaganden dessa bygger på.

Sammanfattningsvis beror beräkningarnas olika resultat på olika antaganden om (kartellens förmåga att upprätthålla) oljepriset och på OPEC-ländernas importförmåga. Med reservation för planeringsperiodens sista år, har OPEC:s överskott här ansetts ligga i linje med OECD-sekretariatets prognoser.

OECD-ländernas underskott

Motsvarande beräkningar saknas för OECD-ländernas samlade underskott. Detta beror på hur OPEC:s överskott fördelar sig på dessa länder och på icke-oljeproducerande u-länder. Därför måste en prognos av utvecklingen av OECD:s saldo i de löpande betalningarna även bedöma utbyte med u-länder utan olja. Osäkerheten vid dylika bedömningar är mycket stor.

De faktiska saldona under 1973 och 1974 samt de beräknade saldona för 1975 och 1976 (sex månader) för de olika ländergrupperna framgår av tabell 2:9.

Observera att OPEC:s överskott i bytesbalansen fördelades tämligen jämnt mellan OECD-området och de oljefattiga u-länderna 1974, men att offentliga transfereringar på knappt 10 miljarder dollar från den förra till den senare gruppen gjorde att underskottet för OECD-området var dubbelt så stort på löpande transaktioner. Observera vidare att OECD-området minskade underskottet i bytesbalansen kraftigt under 1975

Tabell 2:9 Bytesbalansen och löpande transaktioner för olika ländergrupper 1973–1976
Miljarder dollar, årliga uppgifter, löpande priser.

	1973			1974			1975			1976[a]		
	Bytes-balans	Off. transf.	Löp. trans.	Bytes-balans	Off. transf.	Löp. trans.	Bytes-balans	Off. transf.	Löp. trans.	Bytes-balans	Off. transf.	Löp. trans.
OPEC	3	+ 0,5	3,5	69,0	−2,0	67,0	49,0	− 2,0	47,0	51,5	− 2,5	49,0
OECD	10	−7,5	2,5	−24,5	−9,5	−34,0	− 4,0	−11,0	−15,0	−14,5	−12,5	−27,0
Oljefattiga u-länder	−11,0	+ 6,0	−0,5	−25,5	+ 8,0	−17,5	−32,0	+ 9,5	−22,5	−30,0	+ 12,5	−18,5
Övriga plus rest. post.	− 6,0	−1,0	−7,0	− 3,0	−2,5	− 5,5	−13,0	− 2,5	−15,5	−13,0	− 2,5	−15,5

[a] Uppgiften avser första halvåret 1976, är säsongrensad och på årsbasis.

Källa: OECD. Economic Outlook, No 17, July 1975, sid. 59.

huvudsakligen genom lågkonjunkturen under det att de oljefattiga u-ländernas underskott ökade ytterligare. Dessa har under 1974 och 1975 kunnat leva på den valutareservökning och terms-of-trade-förbättring de gjorde åren 1971–1973. Dessa vinster torde emellertid vara helt förbrukade senast vid halvårsskiftet 1976, då de beräknas ha ett underskott i de löpande transaktionerna på 18,5 miljarder dollar på årlig basis. Detta innebär ett dramatiskt ökat finansieringsbehov för de oljefattiga u-länderna jämfört med 1973.

Som framgår av tabell 2:10 har OECD-områdets underskott med OPEC i icke ringa omfattning uppvägts av en ökning av det traditionella överskottet gentemot de oljefattiga underutvecklade länderna under 1974 och 1975.

Denna utveckling är delvis en följd av olika konjunkturförlopp i OECD-området och i de oljefattiga u-länderna. 1975 medförde dels mindre import till OECD-området på grund av lågkonjunkturen där, dels ett större överskott gentemot de oljefattiga u-länderna, eftersom exporten dit har hållits uppe genom att dessa u-länder utnyttjat valutareservs- och terms-of-trade-författningen från de goda åren 1971–1973. För att OECD:s underskott skall försvinna innan OPEC:s överskott är borta måste den återstående delen av OPEC:s överskott återspeglas i form av ett underskott i de löpande betalningarna för de oljefattiga u-länderna.

OECD har beräknat att om OECD-gruppen skall uppnå balans i sina

Tabell 2:10 OECD:s löpande betalningar gentemot OPEC och övriga u-länder 1973–1976
Miljarder dollar i löpande priser

	1973	1974	1975	1976
OECD:s saldo mot OPEC	−3	−50	−35,5	−42,5
OECD:s saldo mot icke-OPEC	+ 5	+ 17	+23,5	+ 20,5
OECD:s totala saldo	+2	−33	−15	−27

Anm: Uppgifter för 1975 är preliminära och för 1976 är prognoser.

Källa: OECD-uppgifter.

löpande betalningar omkring 1980, måste de oljefattiga ländernas ökade underskott finansieras genom lån från OECD på 10 miljarder dollar och transfereringar från OECD på 2 och från OPEC på 3 miljarder dollar 1980.[1] Den avgörande frågan för OECD-områdets saldo är därför huruvida de oljefattiga u-länderna kan finansiera ett ökat underskott av denna omfattning eller om de tvingas vidta åtgärder för att anpassa ekonomin till ett lägre underskott i de löpande transaktionerna. I det senare fallet inträffar balans för OECD-länderna först efter år 1980.

Hur snabbt OECD-länderna som grupp uppnår balans i de löpande betalningarna bestäms därför i sista hand av politiska beslut om långivning och bistånd till u-länder utan olja vid givna oljepriserna.

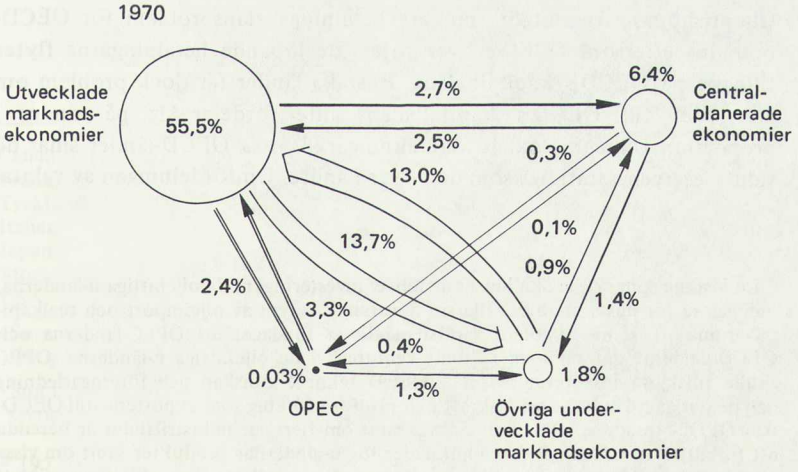
Realvärdet av biståndet från OECD-länderna har fallit hittills under 1970-talet och det är oklart hur stora transfereringar eller lån som OPEC är berett att bevilja de oljefattiga u-länderna. IMF:s oljefacilitet, som avser lån till just oljefattiga u-länder, är otillräcklig i planerad omfattning och nuvarande anslutning. Dessa länders kreditvärdighet vid kommersiella lånevillkor är dessutom låg. Hänsyn till politiska realiteter motiverar därför stor försiktighet vid uppskattning av omfattningen av resursöverföringen till u-länderna fram till 1980.

Det kan därför vara skäl att ange hur OECD-området påverkas om ökade transfereringar till de oljefattiga u-länderna inte framkommer.

De oljefattiga u-länderna som grupp står då inför valet att minska underskottet gentemot OPEC genom att skära ned sin industriella aktivitet och uppskjuta sina utvecklingsplaner eller att söka minska underskottet gentemot OECD eventuellt med likartade konsekvenser.

De har de största utsikterna att minska sitt totala underskott genom att påverka handelsutbytet med OECD-området. En given *absolut* förändring i det totala saldot kräver nämligen en mindre *procentuell* förändring i handelsflödena med OECD än med OPEC (se diagram 2:5). Inhemsk

[1] Samt naturligtvis ett motsvarande belopp varje år dessförinnan. OECD, Economic Outlook, 17. July 1975, sid. 85.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Diagram 2:5 Den procentuella fördelningen av världsexporten av varor på fyra ländergrupper 1970.

produktion kan vidare troligen lättare ersätta import från OECD-länderna än från OPEC-länderna. De oljefattiga u-länderna kommer därför att söka minska sin import från i första hand OECD och/eller öka sin export dit. De u-länder som för sin utveckling är beroende av importerad olja från OPEC och av importerade kapitalvaror från OECD kommer att i första hand försöka öka sin export till de utvecklade marknadsekonomierna. Om ökat tillträde till de utvecklade ländernas marknader inte beviljas blir följderna bl. a. ökade handelshinder i u-länderna riktade mot i-länderna och en krympande handelsström mellan i-länderna och OPEC-länderna. Såväl de liberaliseringskrav som u-länderna ställer på i-länderna som alternativet ökad protektionism i oljefattiga u-länder riktad mot i-länderna kommer att anstränga de ekonomiska och politiska förbindelserna mellan dessa två ländergrupper ytterligare.

För att undvika en kontraktiv effekt på världshandeln måste de oljefattiga u-länderna beredas tillräckliga gåvor/krediter eller förbättrat tillträde till i-ländernas marknader för att betala de ökade oljeräkningarna. Eftersom flertalet av dessa u-länder har svårigheter att klara av ytterligare kommersiella krediter måste OPEC och OECD förr eller senare överenskomma om hur biståndet till u-länderna skall fördelas dem emellan.[1]

Osäkerheten om handels-, låne- och biståndspolitiken som de viktigaste ländergrupperna kommer att bedriva efter oljeprishöjningen gör utvecklingen av handelsflödena mellan de utvecklade länderna, OPEC och övriga u-länder mycket svår att prognostisera inför planeringsperioden 1975–1980. Sannolikheten av en sänkt tillväxttakt i de oljefattiga u-länderna med ökade underskott i OECD-ländernas bytesbalans som följd måste bedömas som stor vid de politiska förhållanden som råder 1975.

Fördelningen av OECD-ländernas underskott på medlemsländerna

Oljeprishöjningarna utgör inte ett betalningsbalansproblem för OECD-området eftersom OPEC:s överskott i de löpande betalningarna flyter tillbaka på OECD:s kapitalbalans. Enstaka länder får dock problem om återflödet till OECD:s kapitalbalans inte fördelar sig på länder i proportion till deras ökade oljeräkningar. I vissa OECD-länder sinar då valutareserven samtidigt som den ökar i andra. Omfördelningen av valuta-

[1] En lösning som skulle öka lönsamheten av investeringar i de oljefattiga u-länderna, möjliggöra för dessa att bibehålla sin nuvarande volym av oljeimport och realkapitalvaruimport samt stimulera världshandeln är förslaget att OPEC-länderna och OECD-länderna går samman i "joint ventures" i de oljefattiga u-länderna. OPEC skulle tillskjuta investeringskapital, OECD teknisk kunskap och företagarledning och de övriga u-länderna arbetskraft och råvaror i företag som exporterar till OECD- och OPEC-områdena. Det är dock tveksamt om flertalet industriländer är beredda att förbättra tillträdet till sina marknader för u-ländernas produkter samt om vissa viktiga industriländer är beredda att på detta sätt underlätta för världsekonomin att leva med de högre oljepriserna. Se J. Tumlir, "Oil Payments and Oil Debt in the World Economy" Lloyds Bank Review, No. 113, July 1974.

reserver *inom* OECD-området utgör ett balansproblem *mellan* OECD-länderna och inte mellan OECD och OPEC. De länder för vilka inflödet på kapitalbalansen överstiger försämringen på bytesbalansen måste återlåna mellanskillnaden till de OECD-länder som befinner sig i motsatt situation. I annat fall kan dessa senare genom en av betalningsskäl dikterad restriktiv ekonomisk politik dra ned den samlade effektiva efterfrågan i OECD-området, och bidraga till ökad arbetslöshet.

Länderfördelningen av OECD-områdets underskott i de löpande betalningarna samt den del därav som kan tillskrivas oljeräkningen 1974 framgår för de viktigaste medlemsländerna av tabell 2:11.

Tabellen visar att de tre stora länderna tillsammans – USA, Tyskland och Japan – låtit sina bytesbalanser försämras med betydligt mindre (1,25 miljarder dollar) än ökningen i deras oljeräkningar (36,45 miljarder dollar). Detta tyder på att de bedrivit en restriktivare ekonomisk politik än övriga OECD-länder.

Övriga stora länder (Frankrike, Italien och Storbritannien) har låtit oljeprishöjningen slå igenom fullt i sina bytesbalanser. Detta betyder att de övriga små OECD-ländernas bytesbalanser försämrats mycket mera än som motiverats av de högre oljepriserna.

För att dessa små länder inte skall dra ned sina valutareserver, måste de dra till sig direkt eller via andra länder en oproportionerlig del av kapitalutflödet från OPEC-länderna. Härigenom kan dessa länder upprätthålla full sysselsättning genom utländsk upplåning. Genom de större

Tabell 2:11 Underskott i de löpande betalningarna (exkl. offentliga transfereringar) 1973 och 1974 samt den ökade oljeräkningen 1974 för vissa OECD-länder
Miljarder dollar

	(1) 1973	(2) 1974	(3) Förändring från 1973 till 1974 (1)–(2)	(4) Ökad oljeräkning[a] 1974
Canada	–0,50	–1,50	–1,00	–0,25
Frankrike	–0,10	–5,30	–5,20	6,70
Tyskland	6,82	11,80	4,98	6,90
Italien	–1,18	–7,00	–5,82	5,10
Japan	0,07	–4,20	–4,27	12,80
Storbritannien	–2,25	–8,60	–6,35	6,90
USA	3,30	1,40	–1,96	16,75
Summa			–19,64	54,90
Övriga OECD	5,07	–11,65	–16,72	10,75
Summa OECD	11,29	–25,05	–36,34	65,65
Övriga u-länder				9,00

[a] 1973 års importvolym vid 1974 års oljepriser.

Källa: R. Solomon, "The Allocation of 'Oil Deficits'," Brooking Papers on Economic Activity, (1:1975) sid. 64.

ländernas restriktiva ekonomiska politik övervältras emellertid en del av deras "oljeunderskott" på de länder som har en högre sysselsättnings- (lägre prisstabilitets-)ambition. Även om dessa länder kan finansiera sina sålunda ökade underskott, är det rimligt att de genom utgiftsomfördelande medel söker finansiera endast sina egna och inte andras "oljeunderskott". Länder med en hög sysselsättningsambition som t. ex. Sverige bör därför vara beredda att devalvera sina valutor gentemot de länder – f. n. främst USA och Tyskland – som söker hålla prisstegringstakten under genomsnittet för OECD-länderna och är beredda att acceptera konsekvenserna av denna politik för sysselsättningen.

Återflödets geografiska fördelning och placeringsformer

OPEC-ländernas totala finasiella överskott 1974 låg mellan 50 och 60 miljarder dollar. Tabell 2:12 ger en uppfattning om i vilka länder och i vilka tillgångar dessa "petrodollar" placeras.

Några viktiga drag i tabellen sammanfattas nedan:

1. OECD-länderna som grupp vinner mer på kapitalbalansen än de förlorar på bytesbalansen till följd av oljeprishöjningen. OPEC-länderna placerar nämligen huvuddelen av det överskott som uppstår i handeln med övriga u-länder i OECD-länderna. 2,5 miljarder petrodollar återflöt 1974 direkt till oljefattiga u-länder i form av gåvor, ytterligare cirka 5 miljarder dollar återflöt som lån genom IMF:s oljefacilitet och genom Världsbanken.

Tabell 2:12 Placeringsformer för OPEC:s finansiella överskott 1974
Miljarder dollar.

Land/Institution	Placeringsform					
	Summa	Likvida tillgångar		Direkta inv.	Direkta lån	Transfereringar
		Banktillgång	Statsp.			
USA	11,0	4,5	6,0	0,5		
Europa	5,0				5,0	
Storbritannien	8,0	2,5	3,5		1,5	
Japan, Canada	1,5				1,5	
Eurovalutor	20,5	20,5				
(varav London)		(13)				
Övriga u-länder	2,5				2,5	
IMF:s oljefacilitet	2,0				2,0	
EG:s oljelån	?					
IBRD etc.	2,25				2,25	
Oidentifierade	4,75			4,75		
Summa	57,5	27,5	9,5			

Källa: Morgan Guaranty Trust Company of New York, World Financial Markets, January 21, 1975. Sammanställning av uppgifter från sid. 2–5.

2. OPEC placerar sitt sparande i länder med säkra valutor och med utvecklade kapitalmarknader, varför återflödet tenderar att koncentreras till ett fåtal länder – USA, Tyskland och Schweiz samt eurodollarmarknaden (främst London).

Någon överflyttning av reservvalutor från de utvecklade industriländerna till OPEC har inte ägt rum. Däremot har reserver flyttats från oljefattiga u-länder till industriländerna samt från små till stora industriländer.

3. Betalningsbalansproblem uppstår för de oljefattiga u-länderna och traditionellt betalningssvaga industriländer när de inte får låna från de övriga. De kan då tillgripa protektionistiska åtgärder, devalveringar eller utgiftsdämpande åtgärder i avsikt att förbättra sina bytesbalanser – inte mot OPEC-länderna utan mot övriga oljeimporterande länder. Detta kan ytterligare öka svårigheterna för industriländerna att upprätthålla den effektiva efterfrågan vid en nivå som ger full sysselsättning. Flertalet OECD-länder har under 1974 och 1975 misslyckats att genom en samordnad utgiftspolitik upprätthålla full sysselsättning. Erfarenheterna från 1975 tyder på att de stora OECD-länderna under ett antal år kommer att prioritera prisstabilitet framför full sysselsättning. Genom att föra en restriktiv finanspolitik skulle de då överflytta en del av sina "oljeunderskott" på de OECD-länder, som upprätthåller en högre sysselsättningsnivå.

4. Tre femtedelar av petrodollarna återflöt i form av likvida fordringar på banksystemet som hade att omvandla denna kortfristiga inlåning till långfristig utlåning. Detta utsatte banksystemet för en i längden ohållbar likviditetspåfrestning. Under 1975 kommer troligen direkta former för återlåningen att spela större roll. IMF:s oljefacilitet som förmedlar petrodollar till oljefattiga u-länder avser att öka sin låneförmedling från 2 till 7,5 miljarder dollar. EG:s oljefond avser att placera obligationer för 2 miljarder dollar i OPEC-länderna. Direkta bilaterala lån från OPEC till enskilda länder – i synnerhet övriga u-länder – väntas öka. OECD:s *Financial Support Fund* avser att under 1975 och 1976 förmedla cirka 12 miljarder dollar vartdera året *mellan* OECD-länderna så att inflödet av oljedollar till OECD-området fördelas mellan medlemsländerna. Därigenom minskas risken att de mindre lyckligt lottade OPEC-länderna frestas att bedriva en kontraktiv ekonomisk politik som sprider sig till handelspartnerna inom OECD.

Sannolikheten att OECD-området närmar sig normalt kapacitetsutnyttjande i genomsnitt under planeringsperioden bör f. n. inte överskattas. Härför talar svårigheterna att institutionellt lösa de låneförmedlingsproblem som oljeprishöjningen gett upphov till samt den restriktiva ekonomiska politik som dominerande industristater bedrivit. I avsaknad av draghjälp från omvärlden måste därför mindre länder som har en hög sysselsättningsambition vara beredda att bedriva en aktiv växelkurspolitik.

Sveriges upplåningsbehov

I detta avsnitt redovisas några räkneexempel i avsikt att för Sverige uppskatta storlek och varaktighet av det underskott som oljeprishöjningen orsakar och få en uppfattning om de upplåningskrav som den ställer.[1] På basis av denna uppskattning och en bedömning av villkoren för en marknadsmässig upplåning bör sedan statsmakterna fatta beslut om önskvärdheten av alternativa former för upplåningen. Dessa räkneexempel måste betraktas som tentativa. De kan bidra till att rikta uppmärksamheten på rimligheten i vissa antaganden som är avgörande för utvecklingen. De följande räkneexemplen vilar på två grundläggande antaganden.

1. Oljeprishöjningen antas inte i sig påverka handelsflödena mellan OECD-länderna. OECD-ländernas *samlade* underskott gentemot OPEC är oundvikligt och kan ej påverkas av gängse ekonomisk-politiska medel vid bibehållen sysselsättningsnivå i OECD-området. Om därför OECD-länderna upprätthåller sysselsättningen och inkomstnivåerna kommer oljeprishöjningen inte att minska utgifterna på deras produkter och försämra deras bytesbalanser, vilket blir fallet om något eller några länder söker förbättra sina löpande betalningar genom en kontraktiv politik. Genom att oljeprishöjningen har olika effekter i olika länder på grund av deras skilda ekonomiska strukturer och skilda sätt att anpassa sig uppstår effekter på OECD-ländernas internhandel som dock kan bortses ifrån.[2]

2. Återflödet av petrodollar antas gå Sverige helt förbi. Marknadsbestämda återflöden kommer rimligen att passera Sverige helt, bl. a. på grund av valutaregleringen. Däremot är det möjligt att den svenska regeringen genom särskilda ekonomisk-politiska beslut fångar upp en del av dessa genom direkta överenskommelser med oljeexportörer eller OECD-länder om obliationsförsäljning, handelskrediter etc.

[1] Beräkningarna baseras på en partialanalys av effekterna av en bestående höjning av oljepriset relativt till tillverkningsindustrins produkter. De tar ej hänsyn till andra effekter, t. ex. förändringar i råvaru- eller livsmedelspriser som är oberoende av oljeprishöjningen. De underskott som då uppstår i Sveriges bytesbalans – allt annat lika – kan finansieras antingen genom en svensk upplåning i utlandet eller genom en minskning av svenska tillgångar i utlandet. Kapitlet har valt att genomgående anta att det är fråga om en upplåning.

[2] I den mån OECD-länderna som grupp inte lyckas upprätthålla sysselsättningsnivån i oljekrisens spår får prishöjningen en effekt på medlemsländernas bytesbalanser utöver den som vi skall beräkna för Sveriges del. Avsnittet bedömer den direkta effekten för Sverige av oljeprishöjningen, inte effekterna av en oskicklig ekonomisk politik. Det ekonomisk-politiska problemet behandlas i avsnitt 2.5.1 sid. 140. Detta avsnitt tar alltså inte hänsyn till dylika ytterligare försämringar.

Tabell 2:13 Sveriges beräknade årliga och kumulerade upplåning 1975–1980 till följd av oljeprishöjningen
Miljoner dollar, 1974 års priser

År	Årlig upplåning		Kumulerad upplåning[a]	
	I lägsta fall	I högsta fall	I lägsta fall	I högsta fall
1973	0	0	0	0
1974	898	898	898	898
1975	907	943	1 807	1 841
1976	894	975	2 701	2 816
1977	851	995	3 552	3 811
1978	874	1 002	4 331	4 813
1979	672	993	5 003	5 806
1980	522	967	5 525	6 673

[a] Nettoförändringen i utlandsställningen erhålls genom en kumulering av enstaka års upplåningsbehov, vart och ett uttryckt i 1974 års priser.

Alternativa beräkningar har gjorts av de årliga underskotten som uppstår i Sveriges betalningsbalans åren 1975–1980 som en direkt följd av höjningen av oljepriset (se appendix sid. 153). I tabell 2:13 jämförs det högsta och det lägsta alternativ som de olika antagandena ger tillsammans med det ackumulerade upplåningsbehovet varje år.

Beräkningarna tyder på att Sveriges "oljeunderskott" får en längre varaktighet än flertalet OECD-länders. MGT uppvisar ju ett omslag till *underskott* för OPEC redan 1979. I lägsta fallet för Sverige förbättras underskottet med 40 procent 1980 jämfört med 1974 medan OECD:s beräkning visar en 50-procentig minskning av OPEC:s överskott och följaktligen en ännu större minskning av OECD:s underskott. I det högsta fallet är det svenska underskottet större 1980 än 1974 men når sitt maximum 1978. Maximum inträffar 1975 i det lägsta fallet. Sveriges "oljeskuld" 1980 utgör mellan 2 och 3 procent av OPEC:s beräknade fordringar.

OCED-sekretariatets beräkningar antar att balans i OECD:s löpande betalningar inträffar 1980 under förutsättning av transfereringar och lån på 15 miljarder dollar till oljefattiga u-länder år 1980. Det är emellertid svårt att beräkna de indirekta effekterna på Sverige av alternativa användningar av OPEC:s finansiella överskott. Sveriges underskott 1980 skulle visserligen förbättras med den del (1,9 procent[1]) av dessa 15 miljarder dollar som oljefattiga u-länder kan antas använda för köp av svenska produkter – högst 285 miljoner dollar. Detta utgör nettoförbättringen av Sveriges bytesbalans 1980 endast under förutsättning att överföringen av lån och gåvor till u-länderna inte innebär en nedskärning av den effektiva efterfrågan på annat håll som drabbar svenska produkter. Förbättringen minskas i den mån Sverige genom ökat bistånd bidrar till dessa 15 miljarder dollar. Detta räkneexempel ger vid handen att den svenska bytesbalansförsämringen till följd av oljeprishöjningen blir mera långvarig än för OECD-gruppen vid likartade beräkningar.

Då den svenska kapitalmarknaden är relativt outvecklad och omgärdas av valutaregleringen, blir särskilda riksbanksbeslut om upplåning utomlands nödvändiga för att finansiera dessa underskott på fördelaktiga villkor.

B. Livsmedel

Inledning

Livsmedelspriserna steg kraftigt 1972–1973; vetepriset tredubblades, majspriset fördubblades, prisstegringen på sojabönor låg ungefär mittemellan. Livsmedelspriserna följde i stort övriga råvarupriser (se diagram 2:6).

Dessa höga relativpriser överträffade i konstant penningvärde livsmedelspriserna under Koreaboomen[2] och bestod under 1974 men uppvisade stora fluktuationer bl. a. på grund av kraftigt reducerade spannmålslager. 1975 började priserna att falla.

[1] Sveriges andel av OECD:s export till icke-OECD-området.

[2] Se tabell 13 i US Department of Agriculture, The World Food Situation and Prospects to 1985, Foreign Agricultural Economic Report No 98, Washington, 1974.

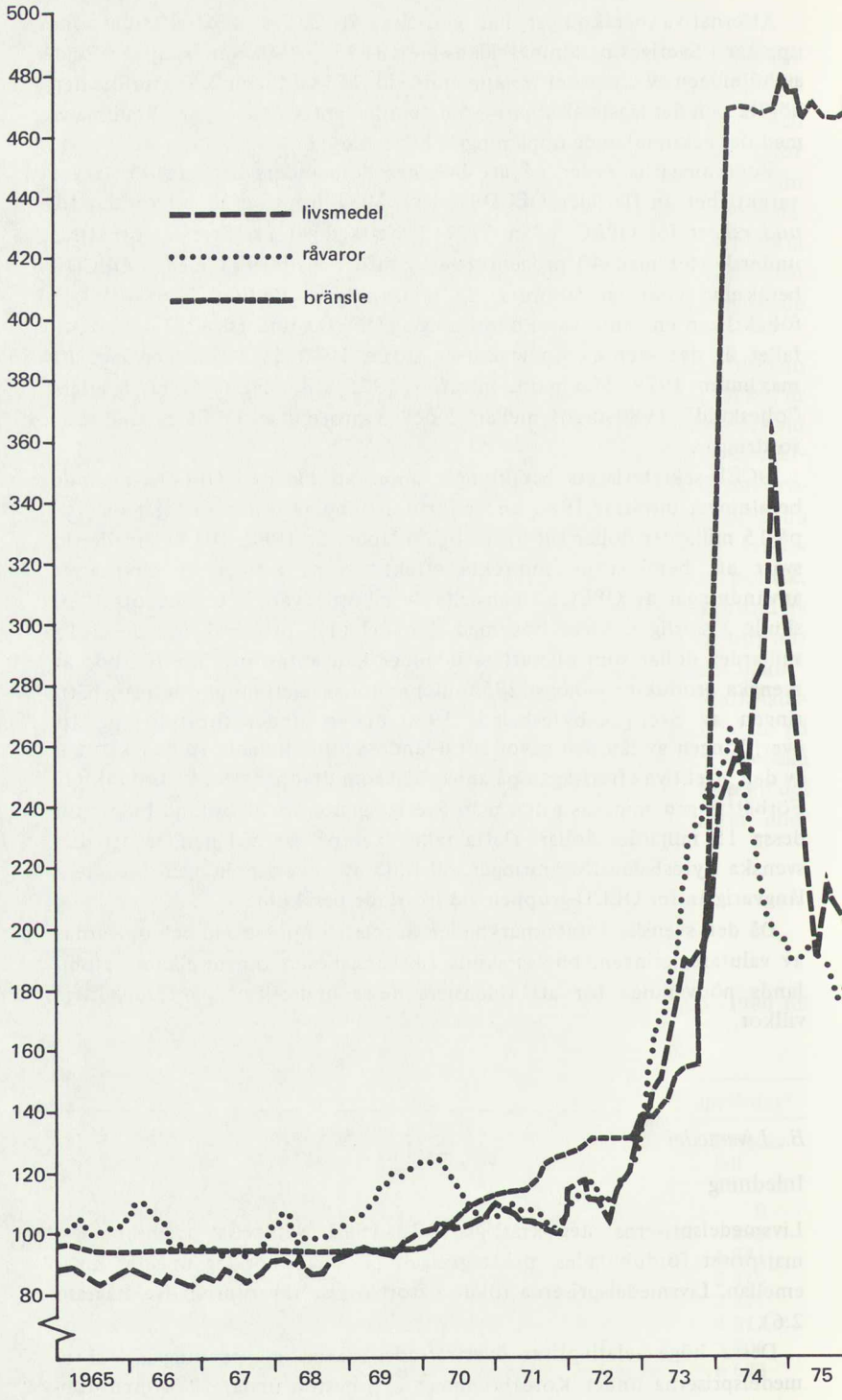

Diagram 2:6 Index för världsmarknadspriser för SITC 1–4 sammantällt av Hamburg Institut für Wirtschaftsforschung 1965–1975.

Anm: Prisutvecklingen anges av HWWA:s index sammanställt av Institut für Wirtschaftsforsch Hamburg. Livsmedel representeras av varor från sektionerna 0,1, 4 samt avdelningen 22 bränslen av sektion 3. Råvaror omfattar som i övrigt i denna bilaga varor i sektion 2 ex avd. 22 men dessutom avd. 67 (järn och stål) och 68 (andra metaller än järn och stål).

Källa: Intereconomics, Hamburg. Olika nummer.

Flera faktorer tyder på att den kraftiga livsmedelsprisstegringen i stor utsträckning förklaras av en sällsam kombination av naturliga skördekatastrofer och av allmän råvaruknapphet under högkonjunkturen.

Kombinationen av natur- och väderleksfenomen minskade världens livsmedelsproduktion 1972 (med 1,6 procent) för första gången på tjugo år.[1] Eftersom världens befolkningstillväxt ligger på drygt 2 procent årligen, innebar detta att produktionen låg ca 4 procent under behovet för oförändrad per capita-konsumtion. Återgång till normal livsmedelsproduktion skedde inte heller under åren 1973 och 1974, vilka medförde Sahel-katastrofen och det sämsta skördeåret för spannmål i USA på 25 år. Den upprepade missväxten tömde de spannmålslager USA traditionellt har hållit som en del av den amerikanska jordbruks- och utrikespolitiken. Utan lager lämnade varje svängning i produktionen kraftiga utslag i livsmedelspriserna på grund av den relativt konstanta och oelastiska efterfrågan. Denna prishöjning förstärktes av en samtidig konjunkturuppgång i de industrialiserade marknadsekonomierna åren 1972–1973. Bristen på ett värdebeständigt internationellt betalningsmedel efter dollarns devalveringar ledde till att även lagringsbara livsmedel utsattes för spekulativa köp under den allmänna flykten till realvärden.

Om normala väderleksförhållanden återkommer, spannmålslagren återuppbyggs och inflationstendenserna dämpas, torde relativpriset på livsmedel sänkas efter de exceptionella förhållandena 1972–1974. Det är emellertid omöjligt att förutse när dessa händelser inträffar.

Den nuvarande handelsstrukturen

De utvecklade marknadsekonomierna svarade 1970 för 60 procent av världsexporten av livsmedel[2] och de underutvecklade marknadsekonomierna för närmare 30 procent. Tre fjärdedelar av vartdera de utvecklade och de underutvecklade ländernas export gick till utvecklade länder. De utvecklade marknadsekonomierna är följaktligen stora nettoimportörer av livsmedel (5,8 miljarder dollar) samtidigt som de är den största exportörgruppen. U-ländernas exportöverskott på 5,1 miljarder dollar

[1] Torka i Sovjetunionen minskade spannmålsskörden där med 7,5 procent (13 miljarder metriska ton) samtidigt som skörden var under det normala i Argentina och Australien. Monsunens partiella uteblivande i Indien försämrade skörden där samtidigt som majsskörden i USA var under det normala 1972 p. g. a. försenad plantering och dåliga skördebetingelser. Detta inträffade efter ett kraftigt skördebortfall 1970 p. g. a. skadeangrepp på vissa typer av hybridmajs. Även de två viktiga produkterna fiskmjöl och sojamjöl, vilka båda används som höns- och svinfoder, råkade ut för samtidiga försämringar. Utfiskning och strömförändringar 1972 minskade anchovetasfångsten utanför Peru samtidigt som regnigt skördeväder försämrade sojabönskörden i USA – den största producenten.

[2] Som livsmedel räknas i detta avsnitt SITC sektioner 0 (livsmedel och levande djur), 1 (drycker och tobak), 4 (animaliska och vegetabiliska fetter) samt avd. 22 (oljefrön). Jordbruksprodukter är sålunda ett vidare begrepp och omfattar förutom livsmedel vissa icke-ätliga råvaror – t. ex. fibrer, hudar.

1970 gentemot de utvecklade marknadsekonomierna utgör en viktig positiv post i deras bytesbalans (se tabell 2:14 och diagram 2:7).

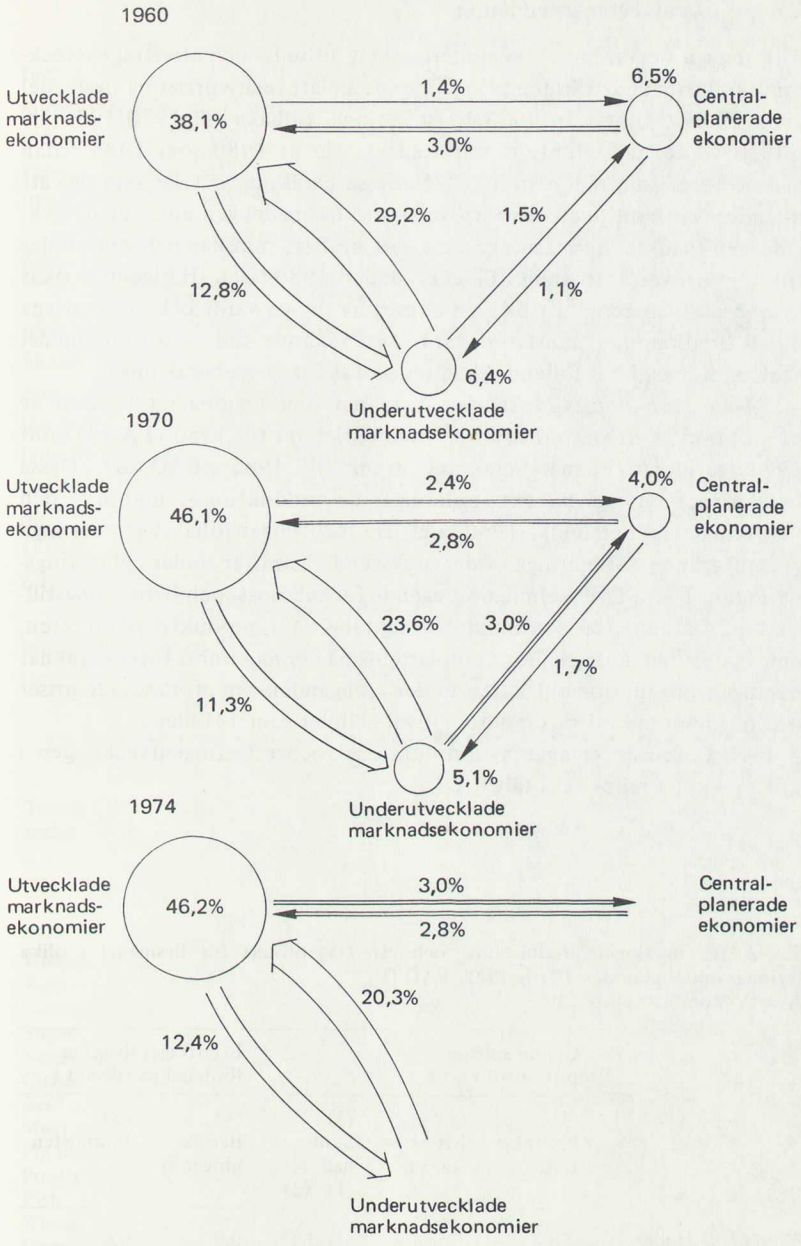
Världsexporten (i löpande priser) har växt med 6,3 procent årligen under 1960-talet – ungefär hälften av tillväxttakten för industriprodukter. Av denna relativt stagnerande marknad har de underutvecklade marknadsekonomiernas andel fallit under perioden. (Den årliga tillväxttakten har legat på 4,7 procent jämfört med 7,8 procent för de utvecklade marknadsekonomierna.) Under 1960-talet har u-ländernas import från de utvecklade marknadsekonomierna ökat och deras export dit växt mindre än genomsnittet för livsmedel. Samtidigt har de utvecklade marknadsekonomiernas export till varandra ökat kraftigt (8,4 procent årligen under 1960-talet.) Dessa tendenser har fortsatt under 1970-talet.

Denna utveckling är resultatet av två faktorer: en mera protektionistisk jordbrukspolitik i framför allt Västeuropa och Japan medför att inhemsk (hög-kostnads)produktion ersätter billig import; snabbare efterfrågetillväxt i u-länderna än produktionstillväxt innebär att deras tidigare export omfördelas till den inhemska marknaden och importen ökas. Tillgängliga prognoser pekar på en fortsättning av dessa tendenser fram till 1980. Då livsmedel utgör en viktig post i flertalet u-länders export, får denna utveckling konsekvenser för handeln mellan i- och u-länderna även på andra områden.

Tabell 2:14 Export av livsmedel, fördelad på länderområden 1970
Miljoner dollar fob. samt procentuell årlig tillväxttakt 1960–1970 inom parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	20 970 (8,4)	5 160 (5,1)	1 090 (11,9)	27 220 (7,8)
Underutvecklade marknadsekonomier	10 750 (4,1)	2 330 (4,0)	1 370 (14,0)	14 450 (4,7)
Centralplanerade ekonomier	1 270 (5,5)	760 (11,35)	1 820 (1,3)	3 850 (4,05)
Totalt	32 990	8 250	4 280	45 520
Saldo	–5 770	+6 200	–430	(6,3)

Anm: Se tabell 2:3.
Källa: Se tabell 2:3.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade, Genève, olika årgångar. Livsmedel omfattar SITC sektion 0, 1 och 4 samt avd. 22. Uppgifter för 1974 ofullständiga.

Diagram 2:7 Den procentuella fördelningen av världsexporten av livsmedel på ländergrupper 1960, 1970 och 1974.

Långsiktiga utvecklingstendenser

Tillgängliga beräkningar[1] av underliggande utbuds- och efterfrågeutveckling i olika delar av världen stöder hypotesen att relativpriset på livsmedel år 1980 har fallit från 1973/1974 års nivå tillbaka till 1970/1971 års nivå. Överskottsproduktion framträder såväl år 1980 som 1985 redan vid de priser som rådde 1970/1971. Dessa beräkningar visar samtliga att u-ländernas traditionella exportöverskott i livsmedel gentemot de utvecklade marknadsekonomierna kommer att kraftigt minskas och omvandlas till importöverskott fram till eller under 1980-talet. Härigenom ökas kraven på u-länderna att öka sin export av övriga varor och att mottaga ökade krediter eller transfereringar om ett växande underskott i livsmedel skall realiseras. I det följande skall redogöras för dessa beräkningar.

FAO:s beräkningar. FAO har beräknat den regionala tillväxten av produktion av och efterfrågan på livsmedel fram till 1980 (FAO I) samt 1974 reviderat denna beräkning fram till 1985 (FAO II). Dessa beräkningar baseras på extrapoleringar av produktions-, inkomst- och befolkningstrender under 1960-talet. De förutsätter följaktligen att inga grundläggande förändringar i dessa avseende inträffar under planeringsperioden. Detta är ett rimligt antagande för inkomst- och befolkningstillväxten. Däremot är det mindre acceptabelt för produktionstillväxten, och FAO:s beräkningar bör kompletteras på denna punkt. FAO beräknar nämligen produktionstillväxten under antaganden om oförändrade priser och oförändrad jordbrukspolitik i såväl i-länder som u-länder.

FAO:s framskrivningar av produktions- och efterfrågeutvecklingen i olika regioner redovisas i tabell 2:15.

[1] FAO, Agricultural Commodity Projections, 1970–1980, vol. I & II, Rome 1971 (FAO I). United Nations World Food Conference, *Assessment of the World Food Situation: Present and Future.* Rome 1974, (FAO II). U S Department of Agriculture, *The World Food Situation and Prospects to 1985,* Foreign Agricultural Economic Report No 98. Washington 1974 (USDA).

Tabell 2:15 Beräknad produktions- och efterfrågetillväxt för livsmedel i olika regioner under perioden 1970–1985, FAO II
Årligt genomsnitt i procent

	Genomsnittlig procenttillväxt i			Efterfrågetillväxten fördelad på tillväxt i	
	(1) Produktion	(2) Efterfrågan	(3) Skillnad (1)–(2)	(4) Befolkningen	(5) Inkomsten
Utvecklade länder	2,8	1,5	1,3	0,9	0,6
marknadsekonomier	2,4	1,4	1,0	0,9	0,5
planekonomier	3,5	1,7	1,8	0,9	0,8
Underutvecklade länder	2,6	3,4	–0,8	2,4	1,0
marknadsekonomier	2,6	3,6	–1,0	2,7	0,9
planekonomier	2,6	3,1	–0,5	1,6	0,5
Världen	2,7	2,4	0,3	2,0	0,4

Källa: Sammanställt från United Nations World Food Conference, Assessment of the World Food Situation: Present and Future, Rome, 1974, tabellerna 14 och 19.

Beräkningen leder till följande slutsatser:

1. Produktionstillväxten vid oförändrad jordbrukspolitik och de antagna extrapoleringar av befolknings- och inkomsttillväxt skapar ett globalt utbudsöverskott 1985 vid de relativpriser för livsmedel som rådde vid prognostillfället (1970/1971). Priset på livsmedel relativt till andra varor måste falla något från 1970 års nivå om global jämvikt på livsmedelsmarknaden skall uppnås.

FAO:s uppskattning av de prisförändringar på olika marknader som blir nödvändiga 1980 sammanfattas i tabell 2:16.

2. Produktionstillväxten är i stort densamma i de utvecklade som i de underutvecklade länderna men efterfrågetillväxten är markant olika. Skillnaden i efterfrågetillväxt förklaras nästan helt av skillnader i befolkningstillväxt. Vid 1970/1971 års relativpriser kommer de utvecklade länderna att producera växande livsmedelsöverskott och de underutvecklade länderna att uppleva växande underskott. Detta leder till en kraftig ökning av exporten av livsmedel från de utvecklade till de underutvecklade länderna förutsatt att bytesbalansen inte sätter en restriktion. U-länderna blir beroende av i-ländernas livsmedelsproduktion om de skall bibehålla oförändrad per capita-konsumtion av livsmedel.

3. Importberoendet blir större för de underutvecklade marknadsekonomierna än för de underutvecklade planekonomierna bl. a. beroende på en lägre befolkningstillväxt i de senare.

4. De utvecklade ekonomierna blir de dominerande exportörerna.

Det är inte möjligt att använda FAO:s beräkningar för att extrapolera

Tabell 2:16 Prisförändringar nödvändiga för global balans på olika livsmedelsmarknader 1980

Commodity	Percentage change in price relative to 1970
Wheat	−14.5
Rice	1.7
Coarse grains	−14.8
Sugar	1.7
Vegetable oils	−5.7
Citrus fruit	−0.7
Beef and veal	0.9
Mutton and lamb	22.0
Pig meat	−17.6
Poultry meat	−16.8
Fish	7.9
Whole milk	3.0
Consumer milk	3.9
Cheese	3.8
Butter	3.8
Cofee	−1.8
Cocoa	1.2
Tea	8.7

Anm. Uppgifter hämtade från "A World Price Equilibrium Model", i Agricultural Commodity Projections, 1970–80. CCP 71/20, FAO, Rom, 1971.

Källa: T. E. Josling, "Expansion of Commercial Trade in Agricultural Products" i F. McFadzean, Towards an Open World Economy, Macmillan, London, 1972, sid. 78.

Tabell 2:17 ,Matris för världshandeln i spannmål 1970
Miljoner dollar fob. Genomsnitt för åren 1969–1971

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	2 193	1 577	441	4 211
Underutvecklade marknadsekonomier	557[a]	490	99	1 146
Centralplanerade ekonomier	108	190	422	720
Totalt	2 858	2 257	962	6 077
Saldo	+1 353	−1 111	−242	

[a] Varav Argentina svarar för cirka 80 procent.

Källa: FAO, The State of Food and Agriculture 1974, Rome, 1975, sid. 102.

fram det absoluta värdet i 1974 års priser av gapet mellan beräknad produktion och konsumtion av livsmedel i varje ländergrupp. Basvärden för den totala konsumtionen och produktionen av samtliga livsmedel i de olika regionerna saknas.

Utvecklingen av den viktigaste enskilda posten i livsmedelsproduktionen har emellertid undersökts. Spannmål svarar för mellan 30 och 80 procent av livsmedelsproduktionen i flertalet länder. Den svarade för endast cirka 13 procent av den totala världshandeln i livsmedel 1970. Det är därför inte möjligt att dra slutsatser om utvecklingen av handeln i livsmedel som grupp från de nedan presenterade beräkningarna av handeln i spannmål 1985.

Handeln i spannmål uppvisar ett motsatt geografiskt mönster mot handeln i livsmedel som helhet (se tabell 2:17). Här är de utvecklade marknadsekonomierna stora nettoexportörer och de underutvecklade marknadsekonomierna nettoimportörer.

Genom prisstegringarna på spannmål har kostnaden för u-ländernas spannmålsimport (inkl. centralplanerade u-länder) ökat med cirka 5,2 miljarder dollar 1973 och med 8,4 miljarder 1974 jämfört med genomsnittet för 1970–1972.[1] FAO:s beräkningar för 1985 tyder på att u-ländernas ökade importbehov kvantitetsmässigt uppväger den förväntade nedgången i spannmålspriser varför deras underskott 1985 kommer att ligga på storleksordningen 9–10 miljarder dollar i 1974 års priser.[2]

[1] OECD, Development Cooperation Review, 1974, sid. 69.

[2] OECD, Development Cooperation Review, 1974, sid. 72. FAO:s beräkning av ett spannmålsunderskott för u-länderna på 85 miljoner metriska ton och det här gjorda antagandet av ett genomsnittligt spannmålspris i 1974 års priser av 111 dollar per metrisk ton. Detta pris har erhållits genom att vikta prisalternativ I nedan med spannmålsslagens förväntade andelar av spannmålsimporten 1980 enligt FAO Commodity Projections. 1970–1980, sid. 69. Vete 120 dollar per ton och 57 procent av spannmålsimporten, ris 175 dollar per ton och 10 procent av spannmålsimporten samt övriga 75 dollar per ton och 33 procent av spannmålsimporten.

Iowa State Universitys beräkningar. Beräkningar har också gjorts av forskare vid Iowa State University (ISU)[1] för utvecklingen av handeln i spannmål.

Dessa beräkningar visar att exportöverskottet för de utvecklade marknadsekonomierna växer från 43,2 miljoner metriska ton 1975 till 84,6 miljoner metriska ton 1985. Motsvarande underskott för de underutvecklade länderna exklusive Folkrepubliken Kina är 34,0 respektive 65,9 miljoner metriska ton. Planekonomierna ökar sitt importöverskott av spannmål från 9,2 till 18,7 miljoner metriska ton. Dessa har översatts till värdeuppgifter med användning av alternativa prisprognoser.[2] Dessa utvisar ett underskott för de marknadsekonomiska u-länderna på 7–9 miljarder dollar i 1974 års priser. En linjär extrapolering av ISU:s prognoser för 1975 och 1985 till 1980 ger ett beräknat spannmålsunderskott det året på mellan 5 och 7 miljarder dollar i 1974 års priser.

ISU-prognosen publicerades 1973 men beräkningarna bygger på extrapoleringar från 1960-talets första hälft. Utvecklingen i Asien till följd av införandet av högt avkastande utsäden inträffade senare samtidigt som en för låg prisnivå kanske ligger till grund för prognosen. U-ländernas produktionstillväxt har därför kanske underskattats och deras spannmålsunderskott (66 miljoner metriska ton 1985) överskattats. FAO II:s beräkningar (ett underskott på 85 miljoner metriska ton för u-länderna 1985) tar hänsyn till den högre teknologinivån i u-länderna mot slutet av sextiotalet. Den tar inte hänsyn till de högre livsmedelspriser men väl till de högre insatspriser (gödningsämnen, olja) som rådde åren 1972–1974. Härigenom kan även FAO-beräkningen ha underskattat u-ländernas produktionstillväxt fram till 1985 samt ha överskattat deras spannmålsunderskott.

United States Department of Agricultures prognoser. Det kan vara skäl att presentera prognoser gjorda samtidigt med FAO II av det amerikanska jordbruksdepartementet där olika alternativ för efterfråge- och produktionstillväxten används. Dessa (USDA) sammanfattas i tabell 2:18.

USDA:s alternativ visar att prognosen är känslig för en mängd svårbedömbara faktorer.

Förväntade BNP-tillväxttakter i såväl utvecklade som underutvecklade länder under decenniets slut spelar en avgörande roll. Industriländerna har hittills visat sin oförmåga att upprätthålla sysselsättning och tillväxt efter oljeprishöjningen. Om hushållens disponibla inkomster fortsätter att växa långsamt även under de återstående åren av decenniet blir USDA alternativ I och III mest rimliga. Handelspolitiska förändringar lämnar också kraftigt utslag. Någon liberalisering av de handelsavledande medel som de västeuropeiska länderna tillämpar i sin jordbrukspolitik är inte att vänta, varför USDA alternativ II är mindre troligt. Produktionsutvecklingen i u-ländernas jordbruk är mest avgörande för handeln i livsmedel. Utsikterna är stora att de oljefattiga u-länderna tvingas avbryta den innovationsprocess som den "gröna revolutionen" påbörjade. Betalningsbalansproblem orsakade av ökade olje-, gödnings- och livsmedelspriser och av minskat bistånd och krediter försämrar drastiskt u-ländernas möjligheter att upprätthålla en tillfredsställande produktionstillväxt.

[1] L Blakeslee, E Heady and C. Framingham, World Food Production, Demand and Trade, Iowa State University Press, Ames, 1973.

[2] Se sid. 93.

Tabell 2:18 De underutvecklade marknadsekonomiernas spannmålsunderskott enligt USDA:s alternativa beräkningar för 1985

Beräknings-alternativ	Antaganden	Prisprognos	Saldoprognos (miljoner metriska ton)	
			Utvecklade marknads-ekonomier	Underut-vecklade marknads-ekonomier
USDA I	Inkomsttillväxt i u-länder: 3 %. Låg im-porttillväxt p. g. a. fortsatt protektionis-tisk politik och EG-utvidgning	Låga priser	+ 61	– 55
USDA II	Handelspolitisk libera-lisering, bl. a. i EG, snabbare övergång till animaliediet i socia-listländerna och u-länderna. 20 % högre in-komsttillväxt i i-länder och 40 % högre i u-länder	25 % högre än i USDA I men lägre än 1974	+ 75	– 72
USDA III	33 % lägre inkomsttill-växt än i USDA I	Lägre än i USDA I	+ 54	– 48
USDA IV	1 à 1,5 % högre årlig tillväxt av insats-varor i u-länder (be-vattning, hybridutsäden, besprutningsmedel, etc.) än i tidigare alternativ	Ungefär som USDA I	+ 24	– 16

Källa: Sammanställt från US Department of Agriculture, The World Food Situation and Prospects to 1985, Foreign Agricultural Economic Report No. 98, Washington 1974.

USDA alternativ IV kan därför bortses ifrån. Tillsammans pekar dessa faktorer på alternativ USDA I och USDA III som de mest troliga. Prognosen för såväl priser som kvantiteter blir då entydig.

De underutvecklade marknadsekonomierna får ett underskott i spann-mål på 50–55 miljoner metriska ton 1985. De centralplanerade underutvecklade länderna importerar cirka 5 miljoner ton. Enligt bägge alternativen blir lågprisalternativet det troliga.

Det bör observeras att den mindre bytesbalansbörda som detta innebär jämfört med ISU-prognosen och FAO IIs prognos framför allt följer av ett lägre antagande om tillväxt i såväl i- som u-länder. Vid högre BNP-tillväxt i u-länderna ökar deras spannmålsunderskott.

Prognos för livsmedelshandeln 1980

Det är önskvärt att trots betydande svårigheter söka uppskatta värdet av spannmålshandeln i 1974 års priser och att sätta dessa flöden i samband med utvecklingen i livsmedelshandeln 1980 eller 1985.

Tabell 2:19 Uppskattade handelsbalanser i jordbruksprodukter och i livsmedel 1980

	Jordbruks-produkter[a] i 1970 års priser	Jordbruks-produkter[b] i 1974 års priser	Livsmedel[c] i 1974 års priser
Utvecklade marknads-ekonomier	9 243	12 330	10 658
Underutvecklade marknads-ekonomier	−11 391	−15 196	−13 135
Centralplanerade ekonomier	892	1 190	1 029

[a] FAO Commodity Projections, 1970–1980, sid. 78.

[b] Som prisindex har använts

1970	100
1971	105
1972	110.25
1973	121.27
1974	133.40

[c] Enligt FAO Commodity Projections, 1970–1980, sid. 71 förväntas icke-ätliga jordbruksprodukter svara för 13,56 procent av totala värdet av exporten av jordbruksprodukter 1980 i 1970 års priser. Värdet av föregående kolumn har därför minskats med 13,56 procent. Det bör observeras att detta ger minimivärdet på u-ländernas underskott 1980, dels därför att icke-ätliga jordbruksprodukter troligen är starkare representerade i deras export än för andra grupper, dels därför att denna grupp varor kan förväntas falla ytterligare i pris mellan 1970 och 1980 i förhållande till livsmedel.

Genom att extrapolera USDA alternativen I och III för 1985 linjärt bakåt till 1980 får vi ett underskott för de underutvecklade länderna på ca 45–50 miljoner metriska ton. Med användning av mellanpris-alternativet ger detta ett troligt värde av 5–6 miljarder dollar i 1974 års priser. FAO:s beräkning är ungefär det dubbla och ISU:s mittemellan. Dessa värden kan sedan jämföras med värdet av handelsbalanserna 1980 enligt FAO I. Denna uppskattning avser emellertid inte livsmedelshandeln utan handeln i jordbruksprodukter i 1970 års priser. Tabell 2:19 redovisar omvandlingen till livsmedel i 1974 års priser.

Det är sålunda troligt att u-ländernas överskott i livsmedelshandeln på cirka 5 miljarder dollar 1970 har omvandlats till ett underskott 1980 på *minst* 13 miljarder dollar i 1974 års penningvärde. Cirka hälften av detta underskott skulle uppstå genom import av spannmål.

Prisutvecklingen för livsmedel 1975–1980

Ovannämnda undersökningar av utvecklingen på livsmedelsmarknaden pekar på ett fall räknat i reala termer i de höga priser som gällde åren 1973 och 1974.

FAO:s prognos i Agricultural Commodity Projections, 1970–1980 vol. III, visade på ett fall i priset för viktiga varugrupper – framför allt spannmål – 1980 jämfört med 1970 (se tabell 2:16). Ett ovägt

genomsnitt av de 18 varorna i FAO:s beräkning ger ett prisfall på 0,7 procent 1980 jämfört med 1970. Med andra ord ett oförändrat realpris på livsmedel.

D.G. Johnson har förmodat att livsmedelspriserna kommer att inom en opreciserad framtid falla tillbaka till en real nivå med 10–20 procent över åren i 1970-talets början.[1] Detta innebär att de spannmålspriser som rådde under första kvartalet 1975 kommer att falla med 15–25 procent.

Två alternativ har bedömts vara de mest troliga och kallats lågprisalternativet och högprisalternativet. Lågprisalternativet innebär att de livsmedelspriser som gällde 1974 halveras fram till 1980. Eftersom spannmålspriserna som är bestämmande för utvecklingen på livsmedelmarknaden redan fallit med cirka en tredjedel under 1975, skulle ett realt prisfall på cirka 17 procent eller 3,4 procent årligen ske under åren 1976 till 1980. Detta alternativ innebär alltså en återgång till de reala priser som rådde 1972.

Högprisalternativet innebär att livsmedelspriserna väntas falla med en tredjedel från 1974 års exceptionellt höga nivå. Eftersom huvuddelen av detta prisfall redan inträffat under 1975 innebär detta antagande oförändrade realpriser på livsmedel under resten av 1970-talet.

Uttryckt i 1974 års priser innebär detta antagande att följande priser kommer att råda på spannmål 1980.

	1974	Lågprisalternativet 1980	Högprisalternativet 1980
Vete	240	120	150
Ris	350	175	219
Övrigt spannmål	150	75	94
Vägt genomsnitt	221	111	138

Anm. Dollar/ton.

Förutsatt normala väderleksförhållanden under planeringsperioden ligger lågprisalternativet närmast till hands. Politiska beslut att bygga upp livsmedelslagren skulle å andra sidan staga upp spannmålspriserna under planeringsperioden. Omfattningen av de underutvecklade ländernas förväntade importunderskott under de närmaste 10 åren får viktiga jordbruks- och handelspolitiska konsekvenser. Några av dessa behandlas i de följande avsnitten.[2]

Livsmedelslager och -bistånd

Producentländernas lager- och biståndspolitik undergår f. n. förändringar med långtgående effekter för jordbrukspolitiken.

Spannmålslager har traditionellt hållits av exportländerna, främst USA. De har därvid utgjort en del av deras prisstödspolitik, och försäljning från

[1] D.G. Johnson, World Food Problems and Prospects, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C. June 1975, sid. 50.

[2] Det bör observeras att vi hittills diskuterat u-ländernas förväntade efterfrågan vid rådande inkomster. Det borde vara välkänt att *behovet* av livsmedel är väsentligt större än *efterfrågan*. Cirka 800 miljoner människor lider av allvarlig undernäring p. g. a. för låga inkomster.

och köp till lagren har utgjort den främsta metoden att reglera priset på spannmål och har bidragit till de mycket stabila priser som rått under 1950- och 1960-talen. Då lagren blivit för stora har exportländerna, framför allt USA, använt lageröverskotten som livsmedelsbistånd till u-länder. Såväl lagren som biståndet har varit bieffekter av den förda *nationella* jordbrukspolitiken. Exportörländerna är emellertid inte längre villiga att hålla lager för konsumentländerna eller att bekosta huvuddelen av livsmedelsbiståndet. Genomgripande förändringar kan väntas på dessa områden.

Till följd av missväxten 1972–1974 har lagren fallit till cirka en tredjedel av den normala nivån under 1960-talet. Då marknaden slog om från produktionsöverskott till efterfrågeöverskott föll också den del av spannmålshandeln som utgjorde livsmedelsbistånd. Samtidigt lade Nixon-administrationen om den amerikanska jordbrukspolitiken och övergick till mera marknadsbestämda spannmålspriser som kompletterades vid behov med inkomsttillägg direkt till jordbrukarna. Det federala lagringssystemet avvecklades. Lagren behövdes ej längre för prisreglering och har aldrig behövts för att garantera *amerikansk* självförsörjning vid dåliga skördeår. Lagerutrymmena såldes av regeringen till privata spannmålsintressenter. Omfattningen av världens livsmedelslager bestäms följaktligen f. n. till stor del av de amerikanska spannmålshandlarnas förväntningar om det framtida priset på spannmål. Vid allmänna förväntningar om fallande priser uppskjuts lageruppbyggnaden. Om spannmålshandlarna förväntar sig att priserna faller fram till 1980 i enlighet med prognoserna ovan kommer den internationella lageruppbyggnaden att fördröjas ännu några år.

Privat lagerhållning tenderar att stabilisera spannmålspriser på lång sikt. Detta sker emellertid inte vid oförutsedda skördeförändringar som inträffar till följd av vädret. Kommersiella lager tar icke heller hänsyn till de behov som betingas av humanitära motiv såsom att förhindra massvält vid katastrofer p. g. a. bristande köpkraft hos stora befolkningsgrupper. Lagerhållning för att stabilisera priset och lindra nöd vid naturkatastrofer är främst en uppgift för regeringar.

Behovet av sådan lagerhållning har ökat. Sovjetunionens nya importpolitik innebär att de av nederbördsförhållanden notoriskt ojämna sovjetiska skördarna skall balanseras genom inköp på världsmarknaden i stället för genom inhemsk nödslaktning av kreatur och fjäderfä. Därtill kommer att allt flera personer i de underutvecklade länderna genom undernäring befinner sig i riskzonen vid tillfälliga skördeförsämringar. Båda dessa faktorer kommer att utöva ett starkt tryck på regeringar att enas om ett internationellt lagringssystem. Exportländernas ståndpunkt är att lagerhållning och livsmedelsbistånd utgör internationella problem som måste lösas genom internationell samverkan av regeringar. Vid livsmedelskonferensen i Rom 1974 uppnåddes inte internationell enighet om fördelningen av kostnaderna för och fördelarna av livsmedelslager och livsmedelsbistånd. De beslut som till slut måste fattas rörande omfattningen av livsmedelsbistånd och livsmedelslager kommer att påverka priser och kvantiteter på den internationella marknaden dels under en övergångsperiod av lager-

uppbyggnad, dels på längre sikt. "Internationaliseringen" av lager och biståndsproblemet kommer också att påverka utformningen av nationernas jordbrukspolitik.

Förändringar i industriländernas jordbrukspolitik

Ett internationellt lagrings- och biståndssystem förutsätter i sin tur internationell enighet om reglerna för nationell jordbrukspolitik. Det är därför möjligt att internationalisering av lagerhållningen och livsmedelsbiståndet leder till en internationell översyn av användningen av nationella jordbrukspolitiska medel t. ex. i samband med de pågående GATT-förhandlingarna. Men det är också möjligt att oenigheten om reglerna för inhemsk jordbrukspolitik förhindrar internationella överenskommelser om lagerhållning och bistånd. Under alla förhållanden kommer länder att tvingas ta större hänsyn till internationella konsekvenser vid utformningen av den inhemska jordbrukspolitiken.

De anförda prognoserna pekar på fallande livsmedelspriser till 1980. Detta tyder på en återgång till den höga skyddsnivå som t. ex. Västeuropa tillämpade omkring 1970. Det kan därför vara skäl att diskutera konsekvenserna av västeuropeisk jordbrukspolitik för världsmarknaden och utländska producenter.

Nationella och internationella konsekvenser av skydd genom högprislinje respektive inkomsttillägg.

Liksom Sverige tillämpar flertalet västeuropeiska länder (främst EG) en jordbrukspolitik som innebär bl. a. att det inhemska producentpriset hålls konstant (i realvärde) genom ett system av rörliga importavgifter. Detta system har den dubbla effekten att dels kompensera jordbrukssektorn i en region som har sämre naturliga produktionsförutsättningar än andra regioner, dels att förhindra att producenter och konsumenter påverkas av *förändringar* i produktions- och efterfrågeförhållanden utomlands. Varje förändring i världsmarknadens priser neutraliseras av förändringar i importavgifterna. Det inhemska jordbruket isoleras sålunda från produktivitets- och smakförändringar utomlands. Effektivare produktionsmetoder utomlands kommer inte det egna landets konsumenter till godo genom lägre priser till följd av ökad import eller bättre inhemska produktionsmetoder. Ej heller innebär knapphet i resten av världen och stigande världsmarknadspriser att det egna landets konsumenter skär ned sin konsumtion. De inhemska priserna blir oförändrade genom en minskning av importavgifterna. Priserna på spannmål steg t. ex. med 10 procent i EG (Italien undantaget) samtidigt som de två- och trediubblades på världsmarknaden mellan 1971 och 1974.[1]

Följaktligen vältras anpassningen till förändringar i produktions- och efterfrågeförhållanden över på de producenter och konsumenter som saknar ett nationellt jordbruksskydd. Dessa länder får då ett intresse av att själva avskärma sig från världsmarknadens svängningar varvid denna blir allt "tunnare" och instabilare. De tendenser till instabilitet som uppstår då bara några konsumenter och producenter på en marknad

[1] Se D.G. Johnson, "Are High Farm Prices Here to Stay?" The Morgan Guaranty Survey, New York, August 1974, sid. 9.

anpassar sig till grundläggande förändringar har förstärkts av att systemet med rörliga importavgifter i flertalet fall saknar medel för produktionskontroll.[1] Tendenser till överproduktion uppstår vid produktivitetstillväxt i jordbrukssektorn och fasta realpriser; dessa överskott exporteras sedan genom exportsubventioner som ersätter de förluster som uppstår då varor säljs på världsmarknaden till priser som är lägre än produktionskostnaderna.

Då jordbruket skyddas genom ett system med importavgifter återspeglar världsmarknadspriserna inte konsumenternas värderingar av alternativa livsmedel eller producenternas kostnader för att producera dessa. Härigenom felallokeras produktionsfaktorer, och effektivitetsförluster uppstår i varje land *inom* jordbrukssektorn.

Omfattningen av kostnaderna för jordbruksskyddet och deras *fördelning* mellan inhemska konsumenter och utländska producenter beror på valet av jordbrukspolitiska medel. En given inkomstfördelning till jordbrukarna kan åstadkommas genom ett system med gränsskydd eller genom ett system med inkomsttillägg till jordbrukarna. Gränsskyddet (fasta tulltariffer eller rörliga importavgifter) drabbar främst inhemska konsumenter och utländska producenter av livsmedel genom att höja priset som de förra betalar och sänka pris och/eller kvantitet för de senare. Inkomsttillägg drabbar främst inhemska skattebetalare. Erfarenheterna pekar på att högprislinjen genom gränsskydd drabbar de fattigaste konsumenterna proportionellt hårdast och gynnar de största producenterna relativt till de andra.

Ytterligare stöd till såväl konsumenter som producenter blir då nödvändigt för att kompensera högprislinjens nackdelar. Detta stöd tar formen t. ex. av ökade barnbidrag eller folkpensioner samt av särskilda stöd till småbrukare eller regionala brukare (t. ex. det särskilda norrlandsstödet i Sverige). En viss subventionering av viktigare varor i konsumentledet kan rentav förekomma för att motverka höjningen av priserna i producentledet genom högprislinjen.

Ett skattefinansierat system med inkomsttillägg är troligen en billigare metod att åstadkomma en given inkomstomfördelning till inhemska jordbrukares fördel av följande skäl:

1. Det innebär en mindre välfärdsförlust för konsumenterna/skattebetalarna än högprislinjen.
2. Det minskar det totala stödet som utgår till jordbruket genom att undvika att jordräntor betalas till jordbrukare som inte behöver stödjas.
3. Det bevarar prissystemets förmåga att allokera produktionsfaktorer effektivt inom världens jordbruk.

1969/1970 låg EG:s producentpriser cirka 90 procent över världsmarknadspriserna och EFTA:s producentpriser cirka 60 procent över världsmarknadspriserna.[2] Genom EG:s utvidgning till att omfatta även Storbritannien, Danmark och Irland stiger den genomsnittliga protektionsnivån i Västeuropa, då de nyanslutna ländernas skyddsnivå var mellan en tredjedel och hälften av EG:s. Rest-EFTA har ett mycket kraftigare skydd för sitt jordbruk än EG.

Jordbruksprotektionism utgör idag marknadsekonomiernas mest dyr-

[1] I EG t. ex. tillämpas produktionskontroll endast för sockerbetsodling.

[2] Se UNCTAD, Research Memorandum No 46, Agricultural Protection and the Food Economy, March 30 1972, UNCTAD/RD/44/Rev 1, sid. 9.

bara handelssnedvridning. Dessutom innebär de utvecklade ländernas jordbrukspolitik en betydande inkomstomfördelning från fattiga till rika länder jämfört med alternativa metoder.

Jordbruksprotektionismen är inte enbart ett konfliktämne mellan utvecklade och underutvecklade länder. U-länderna har ett gemensamt intresse med vissa lågkostnadsproducenter i de utvecklade länderna att liberalisera handeln i jordbruksprodukter.

Genom att skära tvärsigenom i-landsgruppen kan jordbruksfrågan spela en strategisk roll vid den pågående GATT-förhandlingen. Fortsatt protektionism kommer att skärpa motsättningarna såväl mellan industriländerna inbördes – främst mellan EG och USA – som mellan de utvecklade och de underutvecklade marknadsekonomierna.

Framgångsrika liberaliseringssträvanden på jordbruksområdet å andra sidan skulle väsentligt gagna u-länderna samt troligen dyrka upp den fastlåsta positionen för förhandlingarna om fortsatt liberalisering på industriområdet. USA kommer att insistera kraftigare än vid Kennedyomgången på jordbruksliberalisering som villkor för industritullavveckling, då Storbritanniens anslutning till EG:s jordbrukspolitik ytterligare skärpt de redan tidigare påtagliga negativa effekterna av EG för USA:s jordbruksexport.

Vid fallande världsmarknadspriser under resten av 1970-talet kommer flertalet västeuropeiska länder att på nytt behöva avsätta sina produktionsöverskott till förlustpriser på världsmarknaden eller införa produktionskontroll. Erfarenheterna från Förenta staterna visar att metoder att kontrollera produktionen inte är vare sig lätta att införa eller särskilt effektiva. Även vid tillämpning av produktionskontroll är det därför troligt att överskottsproduktion uppstår. Dessa problem måste lösas antingen genom övervältring på exportmarknaden medelst exportsubventioner, genom förstörelse (t. ex. uppeldning av spannmål) eller genom annan icke-ekonomisk användning (t. ex. användning av mjölkprodukter som utfoder för djur). Dylika metoder, som i varierande utsträckning använts i det förgångna, blir svåra att förena med ett internationellt lager- och biståndssystem för livsmedel.

Vid låga livsmedelspriser kommer vidare högprislinjens kostnader för Västeuropas konsumenter liksom för lågkostnadsproducenter utanför Västeuropa att öka. FAO har beräknat att en liberalisering av jordbrukspolitiken skulle innebära en ökning 1980 av nationalprodukten i de underutvecklade länderna med 6 procent (och i de utvecklade marknadsekonomierna med knappt 1 procent).[1]

Världsbanken har beräknat att liberalisering av handeln i jordbruksprodukter skulle 1980 förbättra u-ländernas bytesbalans med 7,9 miljarder dollar.[2]

Omfattningen av de kostnader som inhemska konsumenter och utländska producenter tvingas bära kan resultera i ett starkare utrikespolitiskt och inrikespolitiskt tryck på Västeuropas regeringar att använda andra medel än högprislinjen för att uppnå sina jordbrukspolitiska målsättningar.

[1] Se "A World Price Equilibrium Model", in Agricultural Commodity Projections, 1970–80. CCP 71/20 (Rome: Food and Agriculture Organisation, 1971).

[2] IBRD, Report No 4771, Prospects for the Developing Countries, July 8, 1974, sid. 8.

Sammanfattning

Den internationella handeln i livsmedel kommer sannolikt att kännetecknas av stora förändringar under planeringsperioden jämfört med 1970-talets första hälft.

1. Relativpriset på livsmedel kan väntas falla från de höga nivåer som rådde under åren 1971–1974 till den nivå som gällde vid 1970-talets början – troligen med 3,4 procent årligen 1976–1980.

2. Fortsatt snabb per capita-tillväxt i produktionen av livsmedel i de utvecklade marknadsekonomierna tillsammans med obetydlig tillväxt av per capita-produktionen i de underutvecklade länderna kan leda till en kraftig ökning i exporten av livsmedel – framför allt spannmål – från marknadsekonomierna till de underutvecklade länderna. Denna utveckling får återverkningar på övriga internationella varumarknader.

3. De utvecklade planekonomierna uppträder i stigande omfattning som köpare av spannmål på världsmarknaden vid övergång till en mera animalisk proteindiet.

4. Utvidgningen av EG leder vid fortsatt självförsörjningspolitik till en betydande handelsavledning till nackdel för framför allt USA.

Förenta staternas beslut att inte hålla lager för världen i övrigt och att inte ensamt finansiera livsmedelsbiståndet till underutvecklade länder, Sovjetunionens ökade beroende av världsmarknaden och u-ländernas ökade behov av livsmedelshjälp nödvändiggör internationella beslut om lagerhållning om prisinstabilitet och ökad svält skall undvikas.

Härför är emellertid internationell enighet om fördelningen av kostnaderna för och fördelarna av internationella lagersystem och internationellt livsmedelsbistånd nödvändig. Dylik enighet kommer att påverka och påverkas av utformningen av nationell jordbrukspolitik.

C. Råvaror

Inledning

Sedan den dramatiska oljeprishöjningen 1973 har möjligheten av ytterligare råvarukarteller väckt stor uppmärksamhet. OPEC:s sedan 1970 framgångsrika kartellprissättning har anförts som exempel på vad som kan förväntas på andra råvarumarknader.[1] Uppmärksamheten bör ses mot bakgrund av dels råvarornas stora betydelse för u-länderna, dels de begränsade handelspolitiska alternativ som u-länderna anser står dem till buds.

Detta avsnitt skall mot bakgrund av den rådande strukturen i världens råvaruhandel bedöma utvecklingen fram till 1980 samt söka avgöra sannolikheten för OPEC-liknande aktioner för råvaror. Den preliminära slutsatsen är att förutsättningarna för kartellisering av andra råvarumarknader än olja begränsas till några enstaka och ekonomiskt obetydliga råvaror. Kartellbildning kan trots detta förekomma t. ex. som ett led i en handelspolitisk förhandlingsprocess, och sannolikheten härför ökas om handelspolitiska åtgärder till de råvarurpoducerande ländernas fördel

[1] Denna uppfattning har förfäktats främst av F.C. Bergsten. Se "The Threat from the Third World" i Foreign Policy, No 11, Summer 1973 och "The New Era in World Commodity Markets" i Challenge, September/October, 1974. För ett genmäle till Bergsten se R.F. Mikesell, "More Third World Cartels Ahead" i Challenge, November/December, 1974. Se även M. Radetzki, "Blir det flera u-landskarteller i oljekrisens spår?" Ekonomisk debatt, 1974:3 och "The Potential for Monopolistie Commodity Pricing by Developing Countries" i G.K. Helleiner (utgivare), A World Divided: The Less Developed countries in the International Economy, Cambridge, 1975.

uteblir. De oljefattiga u-länderna står inför bl. a. följande handelspolitiska alternativ för att förhindra att bytesbalansrestriktionen sänker antingen tillväxttakten eller per capita-konsumtionen av livsmedel.

1. liberalisering av handeln i livsmedel
2. liberalisering av handeln i färdigvaror
3. ökad upplåning i eller bistånd från OPEC- och/eller OECD-gruppen.

I samtliga dessa fall är u-länderna beroende av åtgärder som vidtas av andra länders regeringar och som kan kräva motprestationer från u-ländernas sida. Om u-ländernas regeringar anser att otillräckliga åtgärder kommer att vidtas av i-ländernas regeringar är det naturligt att de börjar granska de handlingsalternativ som de själva förfogar över. Kartellbildningar av u-länderna på råvaruområdet är ett dylikt handlingsalternativ. Detta faktum kan medföra en överdriven tro på kartellens effektivitet.

Misslyckade försök att bilda råvarukarteller kan resultera i kraftiga prissvängningar. Under de närmaste åren riskerar därför handelspolitiska konfrontationer mellan de underutvecklade och de utvecklade marknadsekonomierna att leda till betydande prisinstabilitet på råvarumarknaderna.

Den nuvarande handelsstrukturen

Som framgår av diagram 2:8 svarade de utvecklade marknadsekonomierna 1970 för 58 procent av den totala exporten och för 78 procent av importen av de SITC-avdelningar som utgör gruppen råvaror.[1] Motsvarande siffror för de underutvecklade länderna 1970 var 29 procent respektive 10 procent. Planekonomiernas handel svarar för cirka 12 procent av vardera exporten och importen.

Som framgår av tabell 2:20 hade de underutvecklade länderna ett överskott i råvaruhandeln på 5,6 miljarder dollar 1970, varav 4,7 uppstod i handeln med de utvecklade länderna. Råvaruexporten är sålunda en viktig valutaintäkt för u-länderna.

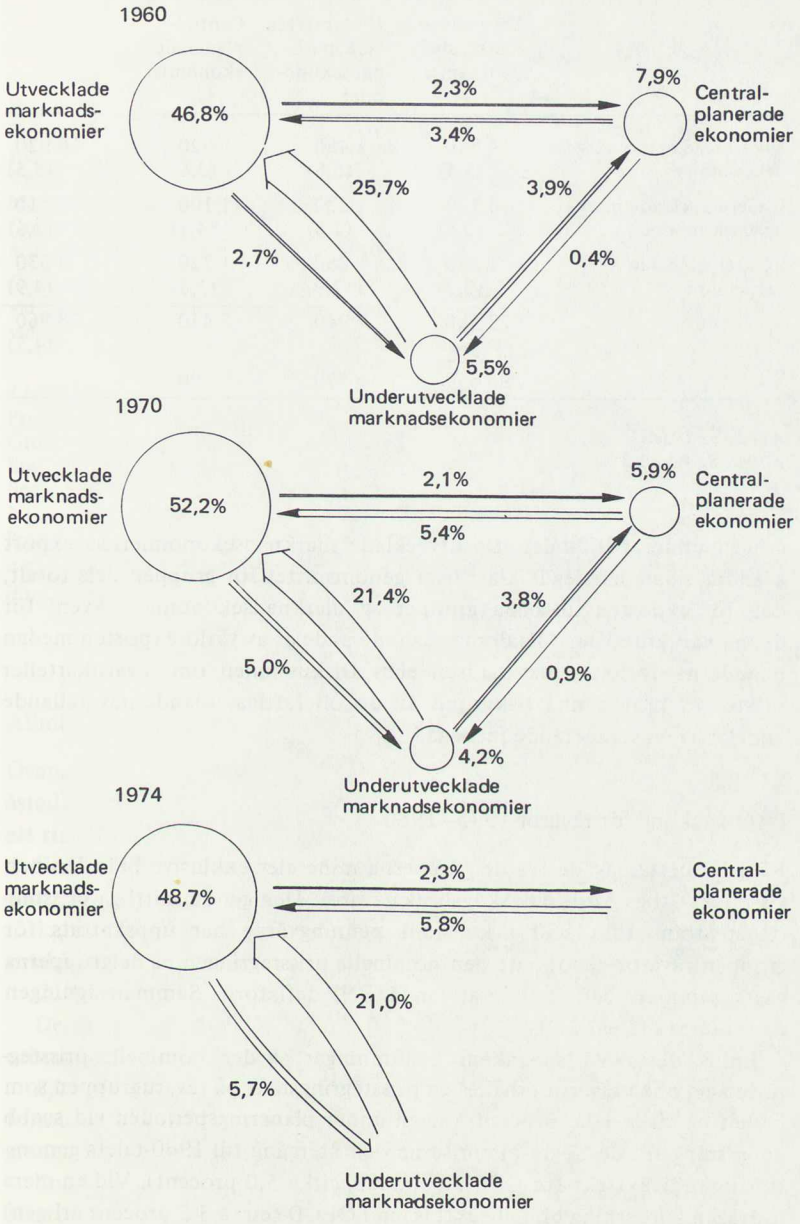
Råvaruexporten är en långsamt växande post i världshandeln. Råvaruexporten i löpande priser har växt med 4,5 procent årligen under 1960-talet, dvs. hälften av totalexportens tillväxt. U-ländernas andel av denna marknad har avtagit genom att deras exporttillväxt legat på 2,6 procent

[1] Råvarugruppen omfattar sektion 2 i SITC utom avdelning 22. Den består sålunda av:

Vissa skogsprodukter
23 rågummi inkl. syntetgummi
24 virke, timmer och kork
25 papper och massa

Vissa icke-ätliga jordbruksprodukter
21 hudar, skinn och pälsar, oberedda
26 naturliga textilfibrer (bomull, ull, jute etc.)
29 animaliska och vegetabiliska råvaror icke annorstädes upptagna

Vissa mineraler utom bränslen
27 obearbetade gödningsämnen och mineraler
28 malmer

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade, Genève, olika årgångar. Råvaror omfattar SITC sektion 2 exklusive avd. 22. Uppgifter för 1974 ofullständiga.

Diagram 2:8 Procentuell fördelning av världsexporten av råvaror på ländergrupper 1960, 1970 och 1974.

Tabell 2:20 Export av råvaror fördelad på ländergrupper 1970
Miljoner dollar fob. och procentuell genomsnittlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	14 840 (5,4)	1 460 (6,6)	620 (3,6)	16 920 (5,5)
Underutvecklade marknadsekonomier	6 190 (2,6)	1 220 (1,8)	1 100 (4,1)	8 510 (2,6)
Centralplanerade ekonomier	1 550 (9,3)	260 (12,9)	1 720 (1,6)	3 530 (4,9)
Totalt	22 580	2 940	3 440	28 960 (4,5)
Saldo	–5 660	5 570	90	

Anm: Se tabell 2:3.
Källa: Se tabell 2:3.

årligen under 1960-talet. De utvecklade marknadsekonomiernas export å andra sidan har legat klart över genomsnittet för gruppen dels totalt, dels för exporten till båda grupper av marknadsekonomier. Även för denna varugrupp tar i-länderna växande andelar av världsexporten medan u-länderna förlorar marknadsandelar. Diskussionen om råvarukarteller måste ses mot denna bakgrund av de oljefattiga u-ländernas fallande andelar av en stagnerande marknad.

Prisutveckling för råvaror 1975–1980

Råvaror består av de två delgrupperna mineraler exklusive bränslen och vissa icke-ätliga jord- och skogsbruksråvaror. Den genomsnittliga prisstegringen fram till 1980 i konstant penningvärde har uppskattats för gruppen råvaror genom att den nominella prisstegringen på delgrupperna vägts samman och deflaterats med BNP-deflatorn. Sammanvägningen presenteras i tabell 2:21.

Enligt dessa Världsbankens bedömningar av den nominella prisstegringen på olika råvaror erhålles en prisstegringstakt på råvarugruppen som helhet på cirka 10,6 procent årligen under planeringsperioden vid snabb anpassning till de högre oljepriserna och återgång till 1960-talets genomsnittliga tillväxttakt för OECD-området (cirka 5,0 procent). Vid en mera utdragen anpassning blir tillväxttakten i OECD (cirka 3,5 procent årligen) och den årliga råvaruprisstegringen cirka 9,6 procent.

Eftersom samma källor förutser en allmän inflation mätt med BNP-deflatorn på 9 procent årligen[1] under planeringsperioden innebär denna beräkning en real prisstegring för råvarugruppen på 1,5 procent respektive 0,5 procent årligen under planeringsperioden.

[1] Se IBRD, Report No 477, Prospects for Developing Countries, July 8, 1974, sid. 15.

Tabell 2:21 Uppskattad årlig nominell prisstegring på råvarornas delgrupper
Procent

Varugrupp	Beräknad årlig prisstegring 1974–1980 vid		Varugruppernas andel 1970 av OECD-ländernas	
	Hög OECD-tillväxt	Låg OECE-tillväxt	Export	Import
Hudar och skinn avd. (21) Textilfibrer avd. (26)	7,2[a]	6,1[a]	21,3	21,6
Rågummi avd. (23)	8,0[b]		4,5	5,4
Timmer avd. (24) Massa avd. (25)	9,7[c]		36,1	29,1
Gödningsämnen avd. (27)	10,0[d]	8,0[d]	10,4	9,0
Mineraler avd. (28)	14,5[a]	12,7[a]	27,7	34,9
Genomsnittlig årlig prisstegring för råvaror				
vid hög tillväxt i OECD (4, 7 %)			10,4	10,8
vid låg tillväxt i OECD (3, 5 %)			9,5	9,7

[a] International Bank for Reconstruction and Development, Report No. 477, Prospects for the Developing Countries, July 8, 1974. Background paper IV: Growth Prospects of LDC's, Table 5 p. 11. Denna källas uppskattning av prisutvecklingen för gruppen Non-Food Agricultural Products har fått representera prisutvecklingen för SITC avdelningarna (21) och (26).

[b] International Bank for Reconstruction and Development, Report No. 477, Prospects for the Developing Countries, July 8, 1974, sid. 8.

[c] Se not b. Prisstegringstakten avser endast timmer.

[d] Egen uppskattning.

Allmänna förutsättningar för kartellbildning

Ovanstående prognoser för 1980 antar att inga prishöjningar på råvaror åstadkoms genom kartellbildning. Det är nödvändigt att se om detta är ett rimligt antagande.

För att en kartell skall löna sig för deltagarna måste två grundläggande förutsättningar vara uppfyllda:

1. Marknadsefterfrågan på varan måste vara tillräckligt okänslig för prishöjningar (oelastisk).

2. Det *totala* utbudet på marknaden måste kunna kontrolleras centralt.

Dessa förutsättningar är sällan uppfyllda på vare sig efterfråge- eller utbudssidan.

Efterfrågans elasticitet. Förutsättningen för en lönsam kartell kan formuleras som ett starkt respektive ett svagt antagande beträffande graden av oelasticitet hos efterfrågan.

Enligt det starka antagandet skall elasticiteten vara mindre än 1.[1] Härvid medför en höjning av exportvarans pris i utländsk valuta att totalintäkterna i utländsk valuta *stiger* trots att försäljningen och produktionen *minskar.* Då kartellbildning diskuteras som metod att öka ett lands *valutaintäkter* brukar detta starka antagande anföras. Detta är emellertid en förenkling, vilket inses när man beaktar att privata företag är intresserade av att maximera vinsterna i inhemsk valuta, inte av att

[1] Efterfrågans priselasticitet definieras här som positiv i normala fall.

maximera valutaintäkterna vid given växelkurs. Det kan löna sig för företag att inskränka produktionen trots att valutaintäkterna *faller* förutsatt att produktionskostnaderna faller mer än intäkterna.

Det är följaktligen företagsekonomiskt lönsamt med kartellbildning i det svagare fallet då efterfrågan har en eleasticitet större än 1. Detta är även samhällsekonomiskt lönsamt om det är rimligt att anta att regeringen kan upprätthålla full sysselsättning. Genom att produktionen faller under den volym där efterfrågans elasticitet övergår från att vara mindre till att bli större än 1 faller visserligen valutaintäkterna av produktionen. De produktionsfaktorer som friställs kan emellertid användas för att genom export- eller importkonkurrerande produktion intjäna utländsk valuta i annan verksamhet, eventuellt efter en devalvering av valutan. Förutsatt alltså att produktionsfaktorerna har en alternativ användning blir kartellbildning oftast en effektiv metod att öka landets valutaintäkter om monopolisering av marknaden är företagsekonomiskt lönsamt.

Det starka antagandet brukar emellertid anföras då förutsättningarna för kartellisering diskuteras. Detta beror antingen på att de friställda produktionsfaktorerna saknar alternativanvändning utan stora omställningskostnader vid given växelkurs, eller på att växelkursens möjligheter att upprätthålla full sysselsättning förbises.

Två egenskaper hos en vara brukar bidraga till en låg efterfrågeelasticitet. Varor som vid de relevanta inkomstnivåerna har karaktären av nödvändighetsvaror är (definitionsmässigt) okänsliga för prisförändringar. Varor kan vara prisokänsliga på kort sikt, men relativt priskänsliga efter hand som konsumenter finner substitut. Nödvändighetsvaror utan nära ersättningsvaror på längre sikt brukar sålunda uppfylla förutsättningarna på efterfrågesidan för kartellbildning bland producenter.

Produktionskontroll. Efterfrågans låga priselasticitet är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för att kartellbildning skall lyckas. Eftersom produktionen måste inskränkas jämfört med marknadsprisbildning vid fri konkurrens, måste någon form av central produktionskontroll och -fördelning genomföras. Här föreligger oftast den främsta svårigheten för kartellbildning. Produktions*inskränkning* är lönsam för producenterna som grupp, men varje enskild producent vinner på att *öka* produktionen vid det högre kartellpriset.

Avgörande för kartellens framgång är därför dess förmåga att genomföra en för alla deltagare – enskilda producenter likaväl som nationer – acceptabel produktionsinskränkning. Dessa möjligheter ökar ju färre producenter och nationer som deltar i kartellen. Samordnings- och kontrollproblem blir rimligen mindre ju färre producenter som måste enas och övervakas, samt ju färre länder som måste jämka ihop olika intressen.

Då många företag finns på marknaden är utsikter att kartellbildningen består större om de är relativt jämstarka. Vid relativt jämstora företag fördelas för- och nackdelar av att ansluta sig till produktionsinskränkningen relativt jämnt mellan företagen. Förekommer enstaka större företag och många små företag har de stora men inte de små företagen in-

citament att vart för sig ansluta sig till produktionsinskränkningen. Svarar de små företagen tillsammans för en tillräckligt stor andel av marknaden kan deras oreglerade produktion få kartellpriset att efter hand svikta. Samma resultat uppstår om nya småföretag lockas att etablera sig för att dra fördelar av kartelliseringen. Även ett fåtal producenter på marknaden kan emellertid ha problem att överenskomma om hur produktionsinskränkningen skall fördelas sinsemellan om de är olika stora eller uppvisar markant olika kostnadsstrukturer.

Förekommer tillräckligt många producenter, har varje producent enbart fördelar och inga nackdelar av att *ensam* kringgå produktionsinskränkningen. Om övervaknings- eller sanktionsmöjligheterna är ringa kan flertalet företag efter hand överskrida sina produktionskvoter varvid kartellen bryter samman. Flertalet råvarukarteller har brutit samman just därför att samordningen av den nödvändiga produktionsinskränkningen varit svår och övervakningen ofullständig. Även om antalet regeringar som måste samverka är litet, måste de se till att kanske tusentals producenter iakttar beslut om produktionsinskränkningar som går mot varje enskild producents intressen även om producenterna som grupp vinner på kartellen.

Kartelliseringsutsikter för vissa råvaror

Tabell 2:22 sammanfattar förutsättningarna för kartellbildning för vissa råvaror från skogs- och jordbrukssektorerna.

Samtliga varor har en priselasticitet som är mindre än 1 varför en prishöjning i utländsk valuta skulle leda till ökade valutaintäkter för exporten av varan. För samtliga varor förekommer syntetiska substitut. Detta fenomen utesluter emellertid inte varorna som potentiella kartell-

Tabell 2:22 Egenskaper relevanta vid kartellbildning

	Priselasticitet	Substitut förekommer	U-ländernas andel av (Procent)		Graden av länderkoncentration hos exporten[c]
			Världsproduktionen	Världsexporten	
Fetter och oljor	<1	ja	100	100	50–60[b]
Gummi	<1	ja	100	100	51
Skogsprodukter	<1	ja	38[a]	93	43
Bomull	<1	ja	47	63	33
Ull	<1	ja			68
Jute	<1	ja	82	93	97
Sisal	<1	ja	100	100	52

[a] Rundvirke ej av barrträ.

[b] Kokosnötsolja (59), palmolja (52),

[c] Gini-Hirschman koefficienten förklaras i not c tabell 2:23.

Källa: Samtliga uppgifter har hämtats från International Bank for Reconstruction and Development, Commodity Paper No 1, Opportunities for OPEC-type Action in Agricultural Commodities (3/73), prepared by B. Varon, februari 1973. Denna bilagas tolkning av dessa data avviker emellertid något från Varons.

kandidater, utan sätter en övre gräns för det pris kartellen kan ta ut utan att riskera att i längden ersättas av syntetiska substitut. Var denna gräns ligger måste undersökas i varje enskilt fall. Gränsen torde dock ligga mycket nära dagens priser för flertalet fibrer och gummi.

De sista tre kolumnerna återger uppgifter om produktionssidan som är viktiga för att bedöma förutsättningarna för att genomföra den nödvändiga produktionskontrollen. För bomull svarar u-länderna för en låg andel av världsproduktionen och handeln och många u-länder är dessutom representerade. Kartellmöjligheterna måste rimligen betraktas som obefintliga. För fetter, oljor och sisal har u-länderna 100 % av såväl produktionen som exporten i världen. Men enligt sista kolumnen är exporten fördelad på ett stort antal u-länder varför samordnings- och kontrollsvårigheter väsentligt minskar utsikterna för en kartell av producentländerna. Fetter och oljor är dessutom mycket heterogena grupper, och sisal konkurrerar med andra fibrer.

Ull uppvisar stark koncentration på ett fåtal u-länder men konkurrensen från utvecklade marknadsekonomier torde vara tillräckligt stark (uppgift saknas) för att utesluta även ull som kartellföremål. Jute framstår som den enda varan med utmärkta förutsättningar för produktionssamverkan och kontroll. Kartellbildning är här mycket möjlig, men troligen inte särskilt lönsam på grund av hård konkurrens från syntetiska substitut.

Gummi och timmer från tropiska skogar kvarstår som eventuellt både lönsamma och möjliga kartellobjekt. I dessa två fall är det osäkert hur stort utrymme för prishöjningar som substitut tillåter samt hur stora utsikter de berörda u-länderna har att samverka. En bedömning av politiska faktorer är nödvändig för att avgöra den sista punkten och skall ej göras här. Det bör emellertid betonas att själva övergången till kartellbildning lätt förbättrar de politiska förutsättningarna för samverkan mellan u-länderna. Ett visst politiskt solidaritetstryck och en fungerande kontrollmekanism etableras därigenom. Under dylika förhållanden sätts den övre gränsen för kartellpriser av syntetiska substitut i gummis fall – och av konkurrensen från industriländerna i timrets fall (låg u-landsandel av världsproduktionen). I båda fallen är troligen gränsen relativt låg.

B. Varon drar slutsatsen att endast timmer utgör en kandidat för kartellbildning. Slutsatsen här är alltså mera nyanserad. Förekomsten av substitut utesluter inte kartellbildning, utan bestämmer endast hur högt kartellen kan sätta priset. Denna marginal har ökat något för fibrer genom att de syntetvaror som är petroleumderivat stigit i pris efter oljeprishöjningen. Utsikterna till en timmerkartell är goda endast för de tropiska timmersorter som saknar substitut. Tropiskt hårt virke har troligen fler substitut på längre sikt än Varon räknar med.

Under ovannämnda förutsättningar begränsas möjligheterna att väsentligt höja priset på ovanstående råvaror genom förekomsten av syntetvaror. I bästa fall finns utrymme för marginella prisjusteringar till följd av ändrade konkurrensförhållanden. Dessa justeringar kan ske utan kartellbildning. Den främsta uppgiften för en kartell skulle vara att stabilisera –

snarare än höja – råvarupriset vid den övre gräns som substitut sätter, inför konjunktursvängningar i industriländerna. Härför krävs emellertid att kartellen håller råvarulager. Lagerhållning skulle emellertid ställa sig dyrt för flertalet av de berörda råvarorna.

Andra mineraler än bränslen. Förutsättningarna för kartellbildningar på det övriga råvaruområdet förefaller ännu sämre än för de ovan refererade råvarorna. Mineraler skiljer sig från dessa i fyra väsentliga avseenden.

1. P. g. a. sitt större värde i förhållande till omfång medför mineraler lägre lagringskostnader. Framför allt USA håller stora lager som för vissa mineraler (mangan och tenn) överstiger världens årliga förbrukning. Genom att minska konsumentländernas sårbarhet vid uteblivna leveranser ökar förekomsten av dessa lager u-ländernas kostnader för att genom produktionsinskränkningar i en kartell genomdriva högre priser.

2. Substitut förekommer på längre sikt dels för dessa mineraler som insatsvaror, dels för de färdigvaror i vilka de ingår som insatser. Förekomsten av stora lager i förening med substituerbarhet på längre sikt minskar utrymmet för kartellprishöjningar på såväl kort som lång sikt.

3. Samtliga dessa mineraler lämnar skrot som kan återanvändas. Den nuvarande omfattningen av återanvändningen och kostnaderna för att höja denna andel påverkar en kartells möjligheter att höja priset för nyupptagna mineraler. F. n. varierar denna grad från 17 procent för bauxit i aluminium till 40–45 procent för järnmalm, koppar och bly i USA. Återanvändningsgraden torde rimligen vara högre i länder med lägre arbetskostnader.

Tabell 2:23 Egenskaper hos andra mineraler än bränslen som påverkar kartellbildning

	Priselasticitet på		Nära substitut förekommer	U-ländernas andelar av världens		Graden av länderkoncentration i produktionen[a] (Gini-Hirschman koefficient)[c]
	Kort sikt	Lång sikt		Kända reserver	Produktion[a]	
Koppar	0.20[b]	2.50[b]	Ja		37,0	46,7
Järnmalm					25,3	35,4
Tenn	0.55[b]	1.25[b]	Ja, mycket nära		92,0	49,9
Bauxit					59,7	46,9
Alumina/ aluminium	0.20[b]	1.35[b]				
Fosfat					39,7	50,8
Zink					18,9	42,8
Silver					35,5	55,1
Bly					20,2	39,2
Mangan-malm					37,6	46,5
Genomsnitt	samtliga <1	samtliga >1		40–45 %	40,6	45,9

[a] Beräknade från uppgifter för år 1970 i United Nations, Statistical Yearbook 1972.

[b] B. Varon & K. Takeuchi, "Developing Countries and Non-Fuel Minerals", Foreign Affairs, April 1974.

[c] Koefficienten är 100 då ett land svarar för hela produktionen i de underutvecklade marknadsekonomierna och faller ju flera länder som bidrar till denna.

4. Kända mineralreserver är tämligen jämnt fördelade mellan utvecklade marknadsekonomier, planekonomier och underutvecklade marknadsekonomier. Därtill kommer ofantliga reserver nickel, koppar, mangan och kobolt på havsbotten i form av noduler. Det är ännu osäkert till vilka kostnader dessa reserver kan utvinnas och denna osäkerhet avhåller från kartellbildning.

Samtliga dessa faktorer gör det föga troligt att mineralerna som grupp lämpar sig för kartellbildning från de underutvecklade producentländernas sida. Som framgår av sammanställningen i tabell 2:23 av fakta relevanta för en bedömning av kartelliseringsutsikterna är dessa gynnsamma endast för fosfat, bauxit och tenn.

Då utsikterna för kartellbildning diskuteras avses vanligen karteller omfattande enbart u-länderna och inte producentländer av olika utvecklingsgrad. Implicit i detta synsätt ligger antagandet att samarbetsmöjligheterna u-länderna inbördes är större än mellan producentländer av olika utvecklingsgrad. Utsikterna för kartellbildning skulle förbättras för ull och timmer om de omfattande såväl utvecklade som underutvecklade producentländer. För andra mineraler än fosfat och bauxit är samverkan mellan u-länderna och utvecklade marknadsekonomier eller planekonomier förutsättningar för framgångsrik kartellbildning. Om vidare substitutionsmöjligheterna är tillräckligt begränsade för att kartellen skall vara lönsam måste producentländerna dock räkna med eventuella motåtgärder från konsumentländernas sida. För u-länderna framstår råvarukarteller som en sista utväg och de är beredda att utsätta sig för risken av motåtgärder då de anser sig sakna handelspolitiska alternativ i förbindelserna med de utvecklade länderna. Utvecklade marknadsekonomier å andra sidan har mindre att vinna och mera att förlora på att deltaga i råvarukarteller p. g. a. sitt mångsidiga näringsliv och större integretion med övriga konsumentländer. Planekonomierna kan för sin del finna det svårt att bedriva avspänningspolitik med de utvecklade marknadsekonomierna samtidigt som de konfronterar dessa med råvarukarteller. Över huvud förefaller det f. n. mindre troligt att konfrontationen mellan u-länder och i-länder över den nya ekonomiska världsordningen skulle gynna kartellbildningar omfattande länder av markant olika utvecklingsgrad. Därmed begränsas utsikterna påtagligt att etablera producentkarteller före 1980 på råvaruområdet. Om försök till kartellbildning ändå görs kommer de främst att resultera i prisinstabilitet under åren 1976–1980.

D. Tillverkningsindustrins produkter

Den nuvarande handelsstrukturen

De tidigare avsnitten har visat att de underutvecklade marknadsekonomierna 1970 hade ett överskott i handeln i bränslen (13,5 miljarder dollar), livsmedel (6,2) samt råvaror (5,5) på sammanlagt 25,2 miljarder dollar. Detta överskott finansierade ett underskott i utbytet av produkter från tillverkningsindustrin på 25,7 miljarder dollar 1970 för de underutvecklade marknadsekonomierna.

Tabell 2:24 Export av tillverkningsindustrins produkter fördelad på ländergrupper 1970
Miljoner dollar fob. Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	129 050 (11,8)	32 780 (7,3)	6 600 (11,9)	168 430 (10,8)
Underutvecklade marknadsekonomier	9 600 (14,2)	3 670 (12,6)	540 (20,5)	13 810 (14,0)
Centralplanerade ekonomier	3 390 (14,2)	3 060 (14,6)	14 610 (8,3)	21 060 (9,8)
Totalt	142 040 (12,0)	39 510 (8,1)	21 750 (9,5)	203 300 (10,8)
Saldo	+26 390	−25 700	−690	

Anm: Se tabell 2:3.
Källa: Se tabell 2:3.

Handeln i denna grupp[1] domineras helt av de utvecklade marknadsekonomierna (se tabell 2:24 och diagram 2:9).

De utvecklade marknadsekonomierna svarar 1970 för 82,2 procent av exporten och 69,9 procent av importen av produkter från tillverkningsindustrin jämfört med 6,8 procent respektive 19,4 procent för de underutvecklade marknadsekonomierna. Planekonomiernas export och import svarar vardera för cirka 10,5 procent av världshandeln. Nästan två tredjedelar av världshandeln utgör intern handel för de utvecklade marknadsekonomierna. Dessa dominerar därför denna varugrupp såväl som köpare som säljare.

Under 1960-talet har emellertid de underutvecklade marknadsekonomierna uppträtt som allt större konkurrenter på världsmarknaden för tillverkningsindustrins produkter. Deras totala export har årligen vuxit en halv gång snabbare än världsexporten och dubbelt så snabbt som deras import från de utvecklade marknadsekonomierna. Dessa tendenser har förstärkts hittills under 1970-talet. Det är troligt att den ökade konkurrensen från de underutvecklade marknadsekonomierna på marknaderna för tillverkningsindustrins produkter kommer att skärpas under planeringsperioden.

Hälften av handeln i tillverkningsindustrins produkter består av handel i verkstadsprodukter inkl. transportmedel (SITC sektion 7 division 69) vilka tillika var den mest dynamiska gruppen produkter. Denna varugrupp växte med 15,1 procent årligen under 1960-talet, vilket var dubbelt så snabbt som alla övriga produkter från tillverkningsindustrin (8,1 procent). Specialiseringen är här mycket utpräglad med ett överskott för de utvecklade marknadsekonomierna gentemot de underutvecklade på cirka 18 miljarder dollar 1970 (se tabell 2:25). De utvecklade marknads-

[1] SITC, sektioner 5 (kemiska produkter), 6 (bearbetade varor), 7 (maskiner, apparater, transportmedel) och 8 (diverse färdiga varor).

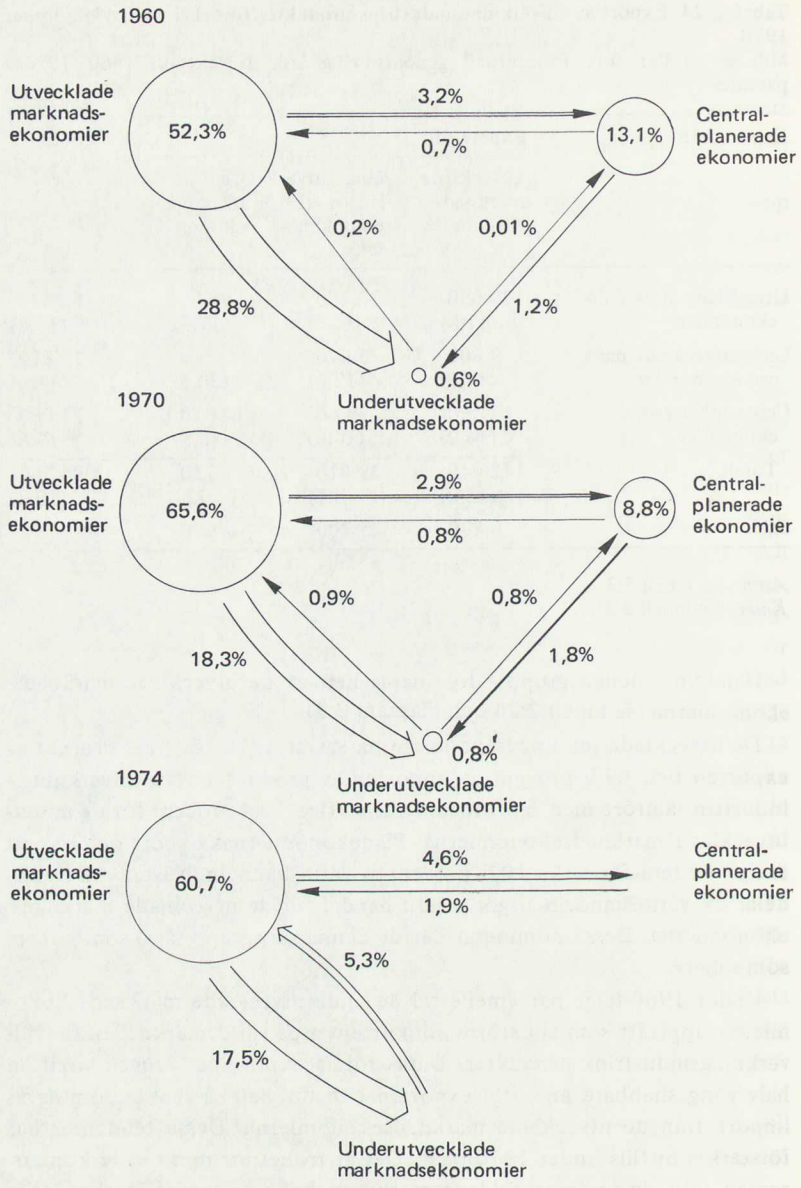

Diagram 2:9 Procentuell fördelning av världsexporten av tillverkningsindustrins produkter på ländergrupper 1960, 1970 och 1974.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade, Genève, olika årgångar. Gruppen omfattar SITC sektion 5, 6, 7 och 8. Uppgifter för 1974 ofullständiga.

ekonomiernas andel är också större (84,3 procent 1970) än i handeln i tillverkningsindustrins produkter i deras helhet. Denna andel ökade under 1960-talet (till 86,8 procent 1970). De underutvecklade marknadsekonomiernas export växte snabbast (24,9 procent årligen) och särskilt snabbt

Tabell 2:25 Exportvärdet av verkstadsprodukter fördelat på länderområden 1970
Miljoner dollar. Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	63 470 (17,7)	17 710 (10,0)	2 810 (14,0)	83 990 (15,4)
Underutvecklade marknadsekonomier	890 (34,8)	800 (19,4)	20 (17,5)	1 710 (24,9)
Centralplanerade ekonomier	790 (17,1)	1 700 (10,0)	8 530 (10,6)	11 020 (12,0)
Totalt	65 150	20 210	11 360	96 720 (15,1)
Saldo	+18 840	−18 500	−340	

Anm: Se tabell 2:3. Omfattar SITC sektion 7 och avd. 69.
Källa: Se tabell 2:3.

till de utvecklade marknadsekonomierna. På grund av låga ingångsvärden kan det vara missvisande att extrapolera de underutvecklade marknadsekonomiernas höga tillväxttakter för denna varugrupp alltför långt fram i tiden. De tyder emellertid på en hårdnande konkurrens för de utvecklade marknadsekonomiernas verkstadsindustri.

Tabell 2:26 Exportvärdet av övriga produkter från tillverkningsindustrin fördelat på länderområden 1970
Miljoner dollar. Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier	65 580 (8,1)	15 070 (4,9)	3 790 (10,6)	84 440 (7,6)
Underutvecklade marknadsekonomier	8 710 (13,3)	2 870 (11,3)	520 (20,6)	12 100 (13,0)
Centralplanerade ekonomier	2 600 (13,5)	1 360 (10,3)	6 080 (5,7)	10 040 (7,8)
Totalt	76 890	19 300	10 390	106 580 (8,0)
Saldo	+7 550	−7 200	−350	

Anm: Se tabell 2:3. Omfattar SITC sektion 5, 6 exkl. avd. 69, och 8.
Källa: Se tabell 2:3.

Tendensen till ökad konkurrens från de underutvecklade marknadsekonomierna är också påtaglig i gruppen övriga produkter från tillverkningsindustrin.[1] De utvecklade marknadsekonomierna är visserligen även här helt dominerande (med 83,1 procent av världsexporten 1960) men denna dominans föll under 1960-talet (till 79,2 procent av världsexporten). (Se tabell 2:26 och diagram 2:10). De underutvecklade marknadsekonomiernas export växte dubbelt så snabbt (13,0 procent) som de utvecklade marknadsekonomiernas (7,6 procent) under 1960-talet. Särskilt anmärkningsvärt är den höga tillväxten av de underutvecklade ekonomiernas export till de utvecklade marknadsekonomierna och den låga tillväxten i deras import därifrån (importsubstitution). De underutvecklade ländernas underskott i utbytet är här betydligt mindre än för handeln i verkstadsprodukter inkl. transportmedel.

[1] Denna grupp omfattar SITC sektion 5 (kemiska produkter), avdelningarna 65 och 84 (textilier och kläder) samt övriga produkter i sektionerna 6 och 8 exklusive avdelning 69 (metallarbeten).

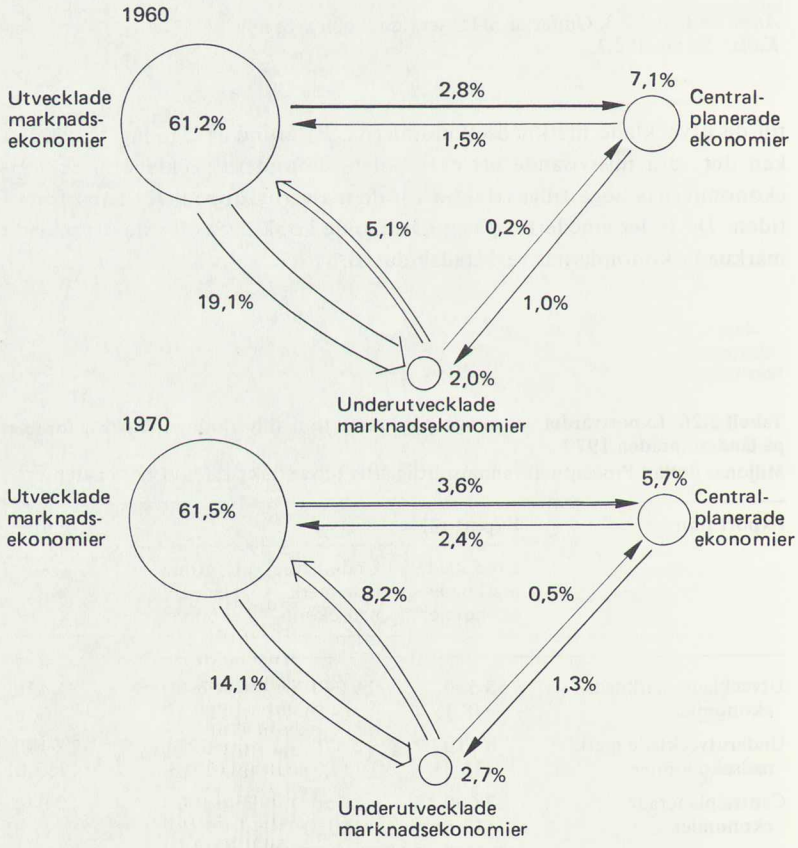

Diagram 2:10 Procentuell fördelning av världsexporten av tillverkningsindustrins produkter exkl. verkstadsprodukter på ländergrupper 1960 och 1970.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade, 1973/74, Genève 1974. Tabell G. Gruppen omfattar SITC sektion 5, 6 exklusive avd. 69 och sektion 8.

Tabell 2:27 Exportvärdet av textilier och kläder fördelat på länderområden 1970
Miljoner dollar. Procentuell genomsnittlig årlig tillväxttakt 1960–1970 i parentes.

Export från	Export till			Totalt
	Utvecklade marknadsekonomier	Underutvecklade marknadsekonomier	Centralplanerade ekonomier	
Utvecklade marknadsekonomier[a]	10 640 (12,3)	2 430 (0,7)	560 (19,8)	13 630 (9,1)
Underutvecklade marknadsekonomier[b]	2 120 (18,3)	950 (12,0)	260 (26,4)	3 330 (16,5)
Centralplanerade ekonomier	410 –	350 –	920 –	1 680 –
Totalt	13 170	3 730	1 740	18 640 (10,2)
Saldo	+460	−400	−60	

[a] 1960: NA, EEC, EFTA, Japan.
[b] 1960: Indien, Hongkong.

Anm: Tillväxttakterna kan överdrivas av att endast de viktigaste u-landsexportörerna är medtagna 1960. Det är oklart hur stor täckningen är. Gruppen omfattar SITC avd. 65 och 84.

Av särskilt intresse i gruppen övriga produkter är handeln i textilier och kläder. Dessa har därför brutits ut ur gruppen övriga produkter från tillverkningsindustrin och redovisas i tabell 2:27 och diagram 2:11. De utgör de tillverkningsindustrins produkter som arbetskraftsrikligt utrustade länder är särskilt väl lämpade att producera. Som framgår av tabellen är handelsflödena för denna grupp mycket jämnt fördelade men en fortsatt omfördelning av arbetet till de underutvecklade länderna borde kunna väntas. De underutvecklade marknadsekonomierna har ökat sin andel av världsexporten av textilier och kläder under 1960-talet genom en snabb ökning av exporten till de utvecklade länderna samtidigt som importen därifrån legat i stort sett stilla. Denna omfördelning av handelsflöden hade säkerligen varit betydligt mera utpräglad om inte de utvecklade länderna skyddat sin beklädnadsindustri från en allt hårdare internationell konkurrens genom olika typer av handelshinder.

Betydande förändringar kan väntas i handeln i de olika produkterna från tillverkningsindustrin under planeringsperioden. Detta beror dels på att vissa av handelsflödena uppvisat i längden ohållbara tillväxttakter, att starka handelspolitiska spänningar skapats samt att en betydande del av anpassningen till högre oljepriser oundvikligen sker i handeln i tillverkningsindustrins produkter. En prognos av tillväxttakten fram till 1980 skall här inte göras. Något skall dock sägas om de krav på anpassning som oljeprishöjningen medför och de därmed relaterade handelspolitiska frågeställningarna.

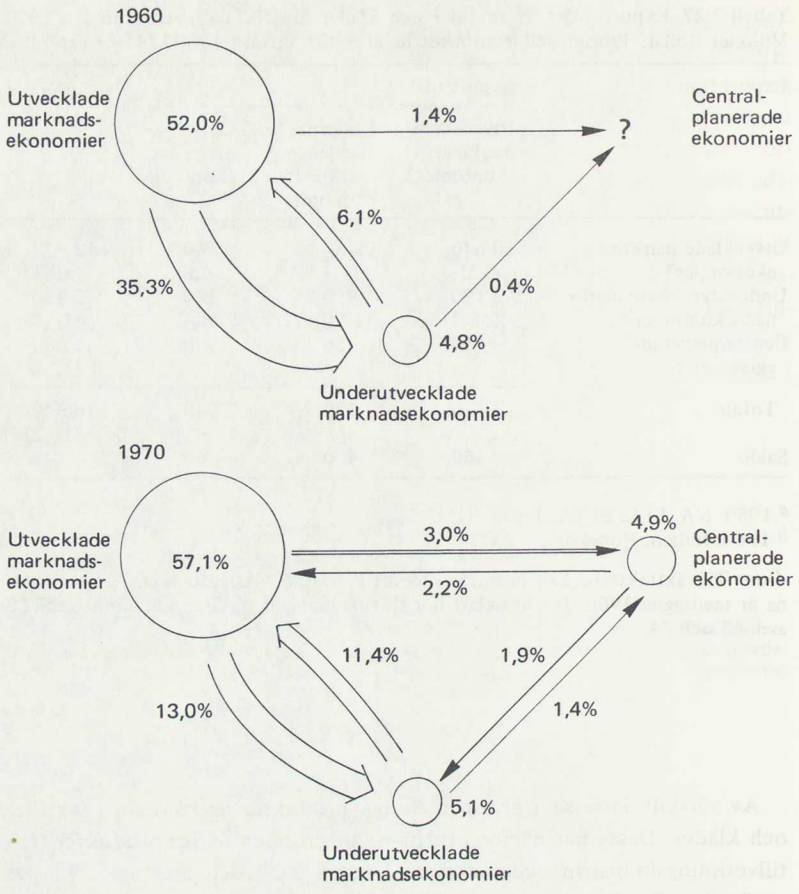

Diagram 2:11 Procentuell fördelning av världsexporten av textilier och kläder på ländergrupper 1960 och 1970.

Anm: Varje cirkels yta är proportionell mot ländergruppens internhandel och varje pils bredd proportionell mot handeln mellan ländergrupperna. De anger procentuella andelar av världshandeln respektive år.

Källa: GATT, International Trade 1973/74, Genève 1974. Tabell G. Gruppen omfattar SITC avd. 65 och 84.

Anpassningen till de högre oljepriserna 1975–1980

Vid en oförändrad nettoresursöverföring till de oljefattiga u-länderna ställer de prognostiserade förändringarna under planeringsperioden i utbytet av livsmedel, bränslen och råvaror krav på motsvarande anpassningar i handeln i tillverkningsindustrins produkter eller i tjänster.

Vid oförändrad handelspolitik uppstår för u-länderna ett troligt underskott i livsmedelsutbytet på cirka 13,0 miljarder dollar 1980, ett överskott i bränsleutbytet som är i stort detsamma 1980 som 1974 förutsatt oförändrat oljepris realt samt obetydliga möjligheter att öka u-ländernas överskott i råvaruutbytet. Överskottet i oljeutbytet blir då 40–50 miljarder dollar större 1980 än 1970. Av denna ökning kommer cirka 20 miljarder att absorberas av omsvängningen i livsmedelsutbytet om den nödvändiga långivningen eller transfereringen kommer till stånd från de

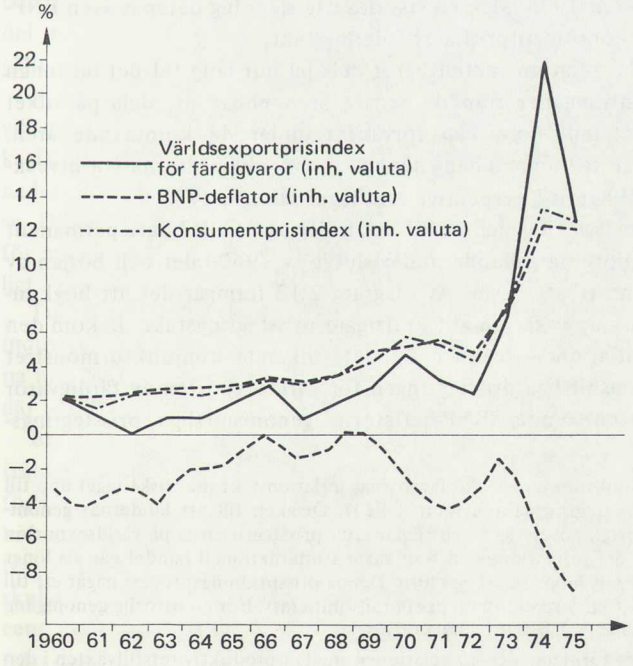
oljerika till de oljefattiga u-länderna.

Huvuddelen av återstående 20–30 miljarder dollar kommer troligen att resultera i ökad export av produkter från tillverkningsindustrin till u-länderna. Förutom sedvanlig trendtillväxt skulle därför världshandeln i dessa varor få en engångsökning med cirka 10 procent fram till 1980 vid oförändrat oljepris realt. Detta motsvarar blott ca ett års tillväxt men förutsätter en omfattande strukturomvandling i handeln som kan ge upphov till betydande handelspolitiska spänningar. De utvecklade marknadsekonomierna skulle t. ex. öka exporten av tillverkningsindustrins produkter till de underutvecklade marknadsekonomierna med cirka 66 procent.

En geografisk omfördelning av handelsströmmar inom ramen för en oförändrad global handel ger upphov till starka spänningar. Konkurrensen ökar på industriländernas egna marknader genom ökad import från oljefattiga u-länder och minskad export dit samtidigt som exporten till andra i-länder överflyttas till oljerika länder. Denna av oljeprishöjningen dikterade omställning kommer att skärpa den av underliggande trender redan hårda konkurrensen mellan utvecklade och underutvecklade marknadsekonomier på färdigvarumarknaden om den sker vid stagnerande i stället för vid växande världshandel.

Prisutvecklingen på färdigvaror 1975–1980

Betydande svårigheter föreligger att göra en någorlunda tillförlitlig prognos på prisutvecklingen för färdigvaror fram till år 1980. Världsekono-

Källa: Se diagram 4:20

Diagram 2:12 Världsexportprisindex för färdigvaror, inflationstakt och kapacitetsutnyttjande i OECD-länderna 1960–1975. Procentuella årliga förändringar. BNP-gap: halvårsdata.

min kännetecknas i nuläget av en kraftig obalans, och stor osäkerhet råder om hur snabbt den kan elimineras.

Utgångspunkten för den följande analysen är den historiskt belagda samvariationen mellan inflationstakten och kapacitetsutnyttjandet inom OECD-området. Såväl BNP-deflatorn, konsumentprisindex som prisutvecklingen på världsexporten av färdigvaror uppvisar ett återkommande konjunkturmönster, vilket framgår av diagram 2:12. Under högkonjunkturerna, dvs. år med lågt BNP-gap, ökar färdigvarornas inflationstakt. Med något halvårs eftersläpning når BNP-deflatorn och konsumentprisindex i OECD-länderna sin höjdpunkt. Detta typiska konjunkturmönster är genomgående för hela efterkrigstiden.[1]

Högkonjunkturåren 1973–1974 var dock speciella i detta avseende till följd av oljekrisen och de kraftiga prishöjningarna på råvaror. Färdigvarorna steg år 1973 med 7 procent dvs. i ungefär samma takt som den inhemska BNP-deflatorn inom OECD-området. Med det växande BNP-gapet kunde man förvänta en lägre prisstegringstakt på världsexporten under åren 1974–1975. Emellertid ökade världsexportpriset under år 1974 till 22 procent, främst till följd av de rubbningar från utbudssidan som världsekonomin utsattes för under samma period. Ökningstakten för världsexportpriset kom därvid att överstiga de inhemska konsumentprisstegringarna inom OECD för första gången under 1960- och 1970-talen. Under år 1975 beräknas färdigvaruprisernas tillväxttakt falla tillbaka till ungefär samma nivå som den inhemska BNP-deflatorn, dvs. cirka 12 procent. Den normala utvecklingen för resten av 1970-talet torde innebära att världsexportprisindex för färdigvaror faller ytterligare till följd av det stora BNP-gapet år 1975. Med en viss tidseftersläpning dämpas även BNP-deflatorns och konsumentprisindex stegringstakt.

Den framtida inflationstakten beror dels på hur lång tid det tar innan inflationsförväntningarna från de senare åren ebbar ut, dels på vilket kapacitetsutnyttjande som kan förväntas under de kommande åren.

Man kan i detta sammanhang tänka sig två olika alternativa utvecklingsvägar ett "högpris-" respektive ett "lågprisalternativ".

Högprisalternativet bygger på att det inslag av en allt högre permanent inflation som gjort sig gällande under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet kommer att bestå. Av diagram 2:12 framgår det att högkonjunkturtopparna uppvisar en allt kraftigare prisstegringstakt. Bakom den permanenta inflationen tecknar sig det välkända konjunkturmönstret med den genomsnittliga prisstegringen för världsexporten av färdigvaror cirka 1,5 procent under BNP-deflatorns genomsnittliga prisstegringstakt.[2]

[1] Under högkonjunkturåren når färdigvarornas inflationstakt praktiskt taget upp till den inhemska prisstegringstakten inom OECD. Orsaken till att ländernas genomsnittliga inflationstakt överstiger och släpar efter prisstegringarna på världsexporten av färdigvaror är att prisspridningen från varor i internationell handel går via löner och prisutvecklingen inom tjänstesektorn. Denna prisspridningsprocess pågår ett till två år efter det att en internationell prisimpuls initierats. För en utförlig genomgång av dessa frågor, se kap. 1 och 4 i denna bilaga.

[2] Denna differens förklaras dels av relationen mellan produktivitetstillväxten i den skyddade och konkurrensutsatta sektorn, dels av den skyddade sektorns storlek i förhållande till BNP. Detta förklaras mera utförligt i kap. 4.

Det föreligger vissa nationella prognoser över prisutvecklingen i enskilda länder åren 1975–1980. Vägs dessa ihop med BNP-vikterna erhålls en genomsnittlig tillväxt av BNP-deflatorn inom OECD på cirka 7 procent per år. I detta högprisalternativ erhålles sålunda en prisutveckling för färdigvarugruppen på cirka 5,5 procent per år.

Lågprisalternativet implicerar ett antagande om en återgång till den genomsnittliga prisstegringstakt som rådde under 1960-talet samt 1970-talets tre första år. BNP-deflatorn antas stiga med cirka 5 procent per år under perioden 1975–1980. Världsmarknadsprisindex för färdigvaror antas som följd därav stiga med 3,5 procent per år.

Handelspolitiska frågeställningar

De utvecklade marknadsekonomiernas dominans i världsexporten av färdigvaror kan inte tillfredsställande förklaras av komparativa fördelar och gynnsamt transportläge.[1] En betydande del av förklaringen måste sökas i den handelspolitik som förts i såväl u- som i-länder. Tullavvecklingen under efterkrigstiden har koncentrerats till färdigvaror som de utvecklade industriländerna exporterar till varandra. Denna skevhet i tullavvecklingen kommer att stå i centrum för det handelspolitiska intresset under planeringsperioden och försvåra de strukturomvandlingar i världshandeln som oljeprishöjningen nödvändiggör.

GATT:s traditionella system med bilaterala förhandlingar vara för vara mellan "principal suppliers" har bidragit till att tullreduktioner framkommit i första hand på varor av intresse för de större industriländernas exportindustrier. Småstater och u-länder har visserligen också fått del av dessa tullsänkningar genom MGN-behandlingen, men dessa har gällt varor som varit av mindre eller inget intresse för dem.

Vidare har u-länderna ofta anfört, att en strikt tillämpning av GATT:s viktiga ömsesidighetsprincip missgynnat dem. Genom sin begränsade köpkraft har de inte kunnat erbjuda i-länderna tillräckligt intressanta marknader för att erhålla tullsänkningar på varor av specifikt u-landsintresse. Dessutom har u-länderna sällan varit huvudleverantörer till i-länderna för andra varor än råvaror och därför inte kunnat kräva förhandlingar enligt "principal supplier rule".

Tullstrukturen i de viktiga industriländerna återspeglar följaktligen industriländernas produktionsförutsättningar med låga tullar där i-länderna har komparativa fördelar gentemot varandra och höga tullar på varor där i-länderna har komparativa nackdelar gentemot u-länderna.

Bl. a. för att undvika att tullsänkningarna koncentrerades på varor som främst intresserade länder med stark förhandlingsposition förändrades förhandlingsmetoden vid den s. k. Kennedyomgången 1963–1967. En bidragande orsak var också att det ökade antalet deltagarländer gjort bilaterala förhandlingar alltför komplicerade och tidskrävande. Länderna skulle i princip acceptera en generell tullsänkning på alla varor på 50 procent och förhandla endast om vilka varor som skulle vara undantagna från denna sänkning (s. k. undantagslistor).

Kennedyomgången ledde trots betydande svårigheter till väsentliga

[1] Se H. B. Lary, Imports of Manufactures from Less Developed Countries, NBER, New York, 1968.

Tabell 2:28 Genomsnittliga tullsatser på tullbelagda varor 1972

Land	Industriprodukter			Råvaror
	Totalt	Färdig-varor	Halv-fabrikat	
EG	8,0	8,3	8,5	3,4
Förenta staterna	8,5	9,2	8,3	5,7
Canada	14,1	14,3	14,0	6,4
Japan	10,7	12,3	7,6	11,2
Storbritannien	10,5	10,5	10,6	6,3
Schweiz	3,7	4,3	3,2	0,6
Sverige	7,7	7,6	8,1	6,8
Danmark	8,6	8,7	8,2	1,9
Österrike	16,9	17,6	14,3	12,0
Norge	10,6	10,0	12,9	6,9
Finland	10,7	10,3	12,7	4,0
Ovägt genomsnitt	10,0	10,3	9,8	5,9
Världen	–	10,4	9,0	6,2

Anm: Tullsatserna har sammanvägts med varans andel av landets tullpliktiga import.

Källa: OECD Policy Perspectives for International Trade and Economic Relations, Paris 1972, sid. 54 och 162.

tullsänkningar jämfört med tidigare omgångar. Förenta staterna, EG och Japan sänkte sina industritullar med i genomsnitt 35 procent och sina jordbrukstullar med 20 procent. Tullsänkningarna genomfördes under perioden 1967–1972, och sedan de avslutats låg OECD-ländernas genomsnittliga tullnivå för industriprodukter på 10 procent (se tabell 2:28). Resultatet för u-länderna har ansetts vara betydligt gynnsammare än vid tidigare förhandlingar.[1]

Framgången på tullområdet var utan motstycke i GATT:s historia. Men bakom de till synes låga tullsatserna, som tillämpats sedan 1972, då de sista tullsänkningarna verkställts, fanns alltjämt betydande problem. Dessa framträder nu som viktiga förhandlingsfrågor vid den innevarande GATT-omgången.

1. *Högt tillverkningsskydd.* Framför allt u-länderna har hävdat att de låga nominella tullsatserna på i-ländernas färdigvaruimport överdriver handelsliberaliseringen, eftersom det faktiska tillverkningsskyddet gentemot u-länderna alltjämt kan vara betydande. Detta beror på den speciella varusammansättningen i i-ländernas handel. Som framgår av tabell 2:29 importerar i-länderna huvudsakligen primära produkter medan de huvudsakligen exporterar färdigvaror. Motsatsen gäller för u-länderna.

Om tullen på insatsvarorna avviker från den på färdigvaran kommer tillverkningsskyddet i produktionens olika led att avvika från den nominella tullsatsen. Låga tullar på råvaror och höga tullar på färdigvaror innebär att det effektiva tullskyddet är högre än den nominella tullsatsen på färdigvaran som anges i tulltaxan.

Tabell 2:28 visar att OECD-länderna (med undantag för Japan) tillämpar låga tullar på råvaror och högre tullar på halvfabrikat och på färdigvaror. Härigenom blir det effektiva tullskyddet för i-ländernas

[1] Se J.M. Finger, "GATT Tariff Concessions and the Exports of Developing Countries", Economic Journal, 84, (September 1974) I. M. Little, T. Scitovsky & I. Scott, Industry and Trade in some Developing Countries: A Comparative Study. Oxford University Press, London 1970.

Tabell 2:29 Procentuella andelar primära produkter (P) och färdigvaror (F) i varje ländergrupps export till annan ländergrupp 1973

Export från	Export till						Totalt	
	I-länder		U-länder		Centralplanerade länder			
	P	F	P	F	P	F	P	F
I-länder	24,3	74,5	18,0	78,5	26,5	73,3	22,8	75,5
U-länder	76,9	22,6	65,6	32,9	77,7	19,4	74,3	24,8
Centralplanerade länder	49,0	42,0	24,1	60,1	23,3	76,6	30,1	64,1
Totalt	36,9	61,7	28,2	67,1	30,9	68,8	34,2	63,8

Anm: Summorna avviker från 100 procent p. g. a. förekomsten av en mindre post oidentifierade varor.
Källa: International Trade 1973/1974, GATT.

tillverkningsindustri i regel dubbelt så stort som anges av de nominella tullsatserna på i genomsnitt 10 procent.

Industriländernas höga tillverkningsskydd anförs ofta av u-länderna som en viktig förklaring till att de ej tidigare fått del av den snabba tillväxten i världshandeln.

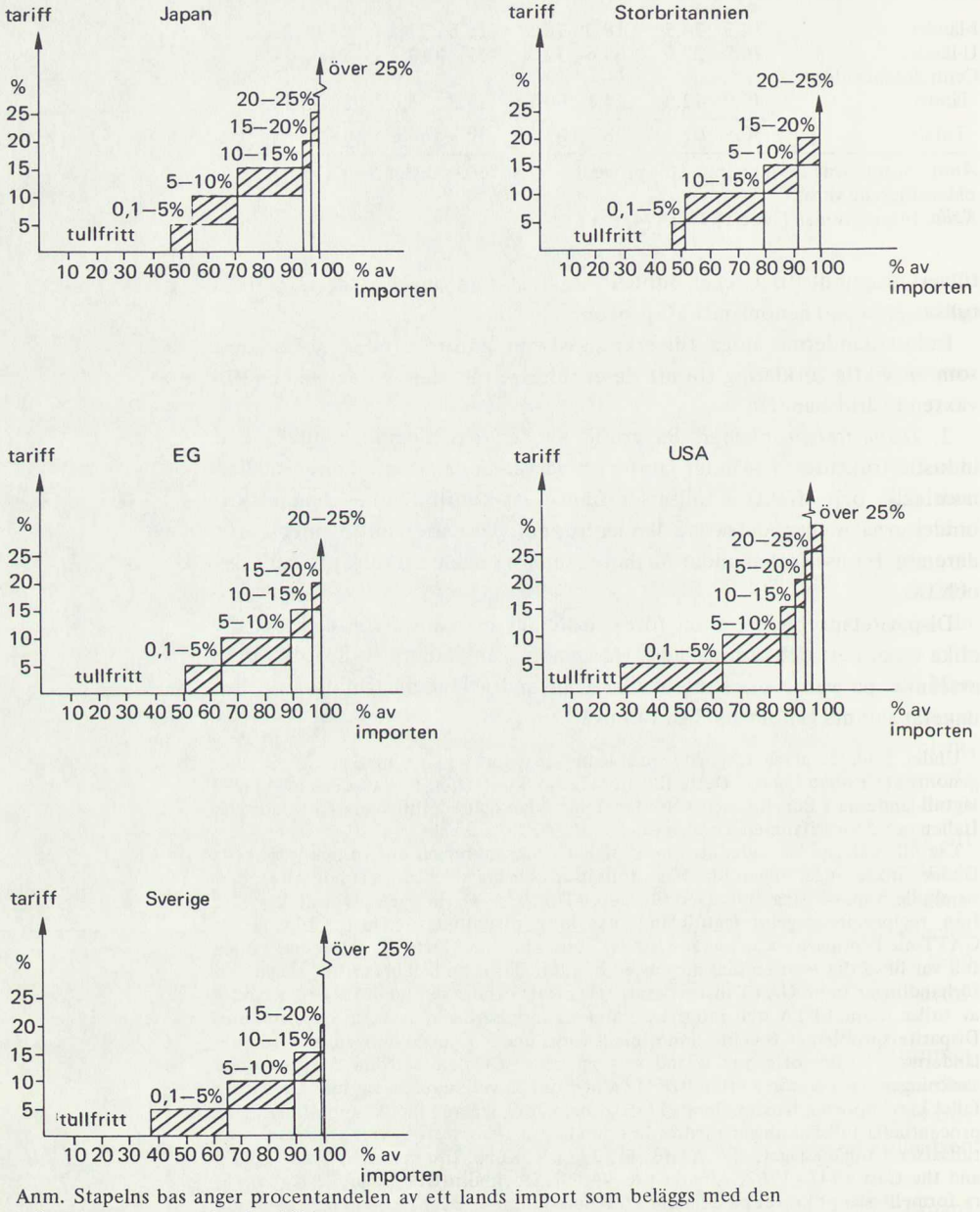
2. *Disparitetsproblemet.* På grund av den existerande handels- och industristrukturen i i-länder jämfört med i u-länder är avvikelsen mellan nominella och effektiva tullsatser främst ett konfliktämne i handelsförbindelserna mellan dessa två ländergrupper. Disparitetsproblemet berör däremot främst förhållandet mellan i-länderna och då främst mellan USA och EG.

Disparitetsproblemet avser förekomsten av markant olika tullsatser för olika varor i ett och samma land. Härigenom kan landets "tullprofil" med avseende på varor markant avvika från andra länders trots att de har ungefär samma genomsnittliga tullnivå.[1]

[1] Under 50-talet avsåg disparitetsproblemet förekomsten av markant olika tullgenomsnitt i olika länder. Detta illustrerades av kontrasten mellan de traditionella lågtull-länderna i Benelux och i Norden å ena sidan och högtull-länderna Frankrike, Italien och Storbritannien å den andra.

Lågtull-länderna hävdade, att ömsesidighet i tullsänkningar endast skulle gälla då länder sänkte ungefärligen lika höga tullsatser och krävde därför att högtull-länderna skulle anpassa sina tullsatser till lågtull-länderna. Detta var ett formellt avsteg från reciprocitetsregeln; lågtull-ländernas krav tillgodosågs endast såtillvida att GATT-medlemmarna accepterade att en "bindning" av (löfte att inte höja) en låg tull var likvärdig med en sänkning av en hög tull. Trots omfattande utredningar och förhandlingar inom GATT löstes denna fråga först genom det inbördes avskaffandet av tullar inom EFTA och inom EG samt harmoniseringen av EG:s yttre tullmur. Disparitetsproblemet tog lite annorlunda form under Kennedyomgången. Högtull-länderna – som ofta var u-länder – menade att den avsedda 50-procentiga sänkningen var en större eftergift vid en hög tull än vid en redan låg tull. I det förra fallet kan importen ha stimulerats kraftigt men i det senare fallet knappast alls. Lika procentuella tullsänkningar medförde sålunda olika stora eftergifter vid olika höga tullsatser i utgångsläget. (Se vidare sid. 72 i K. Kock, International Trade Policy and the Gatt 1947–1967, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1969.) GATT har numera formellt släppt kravet på u-länder att lämna tullsänkningar i utbyte mot beviljade tullsänkningar (tillägg 1966 till GATT-överenskommelsen: sektion IV). Härigenom har ömsesidighetsprincipen formellt upphört att gälla för en stor grupp högtull-länder.

Som framgick av tabell 2:28 har de stora industriländerna bland marknadsekonomierna ungefär samma genomsnittliga nominella tullsatser på industrivaror. Spridningen kring dessa likartade tullgenomsnitt är emellertid mycket olika i olika länder. Som framgår av diagram 2:13 är spridningen betydligt större för USA än för såväl EG som Japan.

Anm. Stapelns bas anger procentandelen av ett lands import som beläggs med den tullsats som anges av stapelns höjd.

Källa: OECD, Policy Perspectives for International Trade and Economic Relations, Paris 1972 sid. 54.

Diagram 2:13 Andel av importen inom olika tulltariffer för några länder.

Detta disparitetsproblem var ett betydande konfliktämne vid Kennedyomgången och kvarstår vid GATT:s aktuella förhandlingsomgång.

3. *Icke-tariffära handelssnedvridningar.* Den centrala roll i GATT:s förhandlingsmetoder som ömsesidighetsprincipen har spelat har bidragit till att handelsliberalisering huvudsakligen ägnats åt avveckling av *tullar* framför andra handelssnedvridande medel. Tullsatser och handelsflöden möjliggör ju en kvantifiering av effekten i någon mening av en tullsänkning.

Icke-tariffära snedvridningar å andra sidan är svåra att kvantifiera och deras effekt på handelsflödena svårmätbar. Efter hand som tullar sänks har användningen av icke-tariffära hinder ökat – i synnerhet mot u-ländernas export. Det viktigaste medlet härvid har varit "frivilliga" exportbegränsningar på beklädnadsområdet.[1]

Utsikter för fortsatt tullavveckling 1975–1980

Ytterligare sänkningar av genomsnittliga industritullar förväntas inte under resten av 1970-talet, dels därför att den låga nominella tullnivån för industrivaror har minskat intresset hos industriländerna för ytterligare sänkningar, dels därför att intressemotsättningar mellan EG och USA ökat svårigheten att enas om tullförhandlingsmetod.

U-länderna saknar intresse för generella tullsänkningar på industriprodukter i i-länderna, vilka skulle minska deras redan blygsamma preferensmarginaler. De har ett större intresse av att GATT-förhandlingarna koncentreras på andra varor än industrivaror och på andra handelssnedvridande medel än tullar. T. ex. är u-länderna intresserade av att sänka hindren på handel i jordbruksprodukter, avskaffa kvantitativa restriktioner på vissa industrivaror samt inkludera flera varor i de "allmänna" preferenssystemen. U-ländernas intressen sammanfaller därför delvis med Förenta staternas, vars primära mål vid de pågående förhandlingarna är att sänka handelshindren för sin jordbruksexport till Europa. I utbyte mot förändringar i EG:s jordbrukspolitik är Förenta staterna berett att sänka sina industritullar. Än mindre än vid den föregående Kennedyomgången är USA nu intresserat av att inskränka förhandlingarna till att gälla tullsänkningar på enbart industriprodukter.

EG å sin sida har bestämt motsatt sig Förenta staternas sammankoppling av handelsliberalisering för jordbruksprodukter med fortsatt tullavveckling för industrivaror. EG:s motstånd mot denna "bytesaffär" bottnar i Gemenskapens vakthållning om den gemensamma jordbrukspolitiken och den yttre industritullmuren. Dessa båda ger medlemsländerna preferentiell behandling. De är dessutom, vilket kanske är viktigare, symboler för EG:s sammanhållning i en tid då valutaunionen är uppriven och planerna för en ekonomisk union uppskjutits på obestämd tid. Upptagen av inre problem saknar EG intresse för fortsatt handelsliberalisering på såväl jordbruks- som industriområdet. EG har också redan i början rönt framgång i sina försök att frikoppla jordbruksområdet från

[1] I. Walters har visat att underutvecklade länders export till u-länder tenderar att koncentreras till varugrupper som är utsatta för icke-tariffära hinder. Se I. Walters, "Non-Tariff Barriers and the Export Performance of Developing Economies", American Economic Review, (May 1971).

industriområdet vid GATT-förhandlingarna.[1]

Sannolikheten är därför stor, att denna förhandlingsomgång resulterar i obetydliga sänkningar av de genomsnittliga industritullarna.[2]

Intresset kan komma att inriktas dels på industritullarnas struktur snarare än på deras genomsnittliga höjd, dels på en utsträckning av handelsliberaliseringen till att omfatta andra hinder än tullar och andra varor än industriprodukter.

Framför allt EG – och då ministerrådet i motsats till kommissionen – har under ledning av Frankrike och Italien prioriterat en harmonisering av tullprofilerna framför ytterligare tullsänkningar för industrivaror (AiH, nr 2, 1975).

Detta ställningstagande återspeglar dels dessa länders betalningsbalansproblem, dels det faktum att Förenta staterna har en mycket mer ojämn tullprofil än EG. Harmonisering kräver därför större anpassningar av Förenta staterna än av EG.

U-länderna å sin sida har ett intresse av att utjämna skillnaderna mellan nominella tullsatser på färdigprodukten och det faktiska tillverkningsskyddet på den del av förädlingsprocessen som bedrivs i i-länder. Detta skulle kräva en harmonisering sektorsvis av de tullsatser som tillämpas på insatsvaror, halvfabrikat och färdigvaror. En dylik utjämning skulle stimulera u-ländernas industrialisering genom vidareförädling av egna råvaror. Detta förklarar u-ländernas intresse för sektorförhandlingar och vara-för-vara-förhandlingar.

Förenta staterna har förklarat sig villigt att sänka den effektiva tullsatsen på råvaruförädling i utbyte mot säkra leveranser av råvaror.[3] Framsteg i handelsliberalisering kräver att GATT:s förestående förhandlingar vidgas till nya områden. Härvid träder handel i jordbruksvaror och användningen av andra handelssnedvridande medel än tullar i förgrunden. Båda dessa frågor var upptagna på dagordningen för Kennedyomgången men de främsta resultaten uppnåddes på industritullområdet. Deras lösning kan därför sägas ha uppskjutits till den nu inledda förhandlingsomgången. Det är inte möjligt att förutsäga utgången. Emellertid kommer handelsutvecklingen under resten av 1970-talet att understryka behovet

[1] GATT:s förhandlingskommitté upprättade den 1 februari 1974 sex *särskilda* arbetsgrupper: tullar, icke-tariffära hinder, skyddsklausuler, jordbruk, sektorsförhandlingar, tropiska produkter. Härigenom kom ju jordbruksfrågor att isoleras från tullavvecklingen på industriprodukter och icke-tariffära hinder i allmänhet, vilket EG till yttermera visso särskilt har betonat i en unilateral deklaration (Aktuellt i handelspolitiken (AiH), nr 2, 1974, sid. 26).

[2] Detta tycks också vara den svenska regeringens bedömning. I den svenska regeringsdeklarationen den 20 mars 1974 heter det apropå GATT-förhandlingarna att Sverige "ämnar verka för en kraftig sänkning av tullarna på industrivaror". Regeringsdeklarationen den 19 mars ett år senare är betydligt försiktigare i tonen: "Sverige har i det inledande förhandlingsskedet förordat en fullständig avveckling av industrivarutullarna mellan i-länderna. På grund av de förhandlingsmandat som EG:s och Förenta staternas förhandlare har, kan detta mål inte förverkligas redan i denna förhandlingsomgång. Vi kommer alltfort att söka få till stånd största möjliga generella tullsänkning och därvid främst inrikta oss på att uppnå särskilt stora sänkningar av de högsta tullarna" (AiH, nr 3, 1975, sid. 4).

[3] Se International Herald Tribune, June 21–22, 1975.

av att åstadkomma ett genombrott i dessa två frågor under förhandlingsomgången.

2.3.3 *Prisutvecklingen på världsmarknaden 1976–1980*

Den prognostiserade prisutvecklingen för de olika varugrupperna som tidigare redovisats kan sammanvägas för att ge den årliga genomsnittliga prisutvecklingen på världsmarknaden under planeringsperioden.

Fyra alternativa beräkningar presenteras i tabell 2:30. I samtliga fallen antas att oljepriset – och därmed priset på bränslen – följer utvecklingen av priset på tillverkningsindustrins produktion. Detta prisindex antas stiga 1,5 procentenheter mindre än BNP-deflatorn oavsett dennas absoluta nivå, vilket innebär en realprissänkning för färdigvaror på världsmarknaden med 1,5 procent per år.[1]

Råvaruprisutvecklingen ligger på + 1,5 procent eller + 0,5 procent vid en antagen OECD-tillväxt på cirka 5,0 procent respektive 3,5 procent årligen: alternativ 1 och 3 respektive 2 och 4. Också för livsmedel har osäkerheten föranlett två alternativ. I alternativ 1 och 2 antas att livsmedelspriserna faller tillbaka till 1972 års nivå i konstant penningvärde dvs. med 50 procent från 1974 års nivå. Eftersom ett fall på cirka 33 procent redan inträffat hittills under 1975 innebär detta ett årligt fall 1976–1980 på 3,4 procent. I alternativ 3 och 4 antas att livsmedelspriserna redan anpassat sig helt 1975 varför de ligger kvar på oförändrad realnivå 1976–1980.

Som framgår av tabell 2:30 innebär dessa alternativ att prisnivån på de varor som går i internationell handel faller mellan 1,6 procent och 1,0 procent årligen under planeringsperioden.[2]

Vid en årlig inflationstakt på 7 procent i BNP-deflatorn är det rimligt att anta att livsmedels- och råvarupriserna utvecklas enligt de gynnsammaste alternativen ur producenternas synvinkel (alt 3). Den nominella prisstegringen på världshandelns varor kommer då att ligga på cirka 6,0 procent årligen. Vid en årlig inflationstakt på 5 procent blir däremot alternativ 2 rimligare varför den nominella prisstegringen på världsmarknaden skulle bli 3,4 procent.[3]

En grov uppfattning om utvecklingen av Sveriges import- och exportprisindex kan nu erhållas. Antas en världsinflation på 7 procent under plane-

Tabell 2:30 Prisutvecklingen i världshandeln 1975–1980
Procent

Varugrupper	Varugruppens vikt i världshandeln 1970	Prisutveckling[a]			
		Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3	Alt. 4
Bränslen	9,4	– 1,5	– 1,5	–1,5	– 1,5
Livsmedel	14,8	– 3,4	– 3,4	± 0	± 0
Råvaror	9,5	+ 1,5	+ 0,5	+ 1,5	+ 0,5
Tillverkningsindustrins produkter	66,3	– 1,5	– 1,5	– 1,5	– 1,5
	100,0	– 1,5	– 1.6	– 1,0	– 1,1

[a] Prisutvecklingen har beräknats i konstant penningvärde – dvs. nominalprisutveckling deflaterad med BNP-deflatorn.

[1] Vid en antagen hög inflationstakt till följd av den förväntade konjunkturuppgången under planeringsperioden kan prisutvecklingen på färdigvaror tänkas upprepa beteendet från högkonjunkturen 1973–1974 och ligga på samma eller högre nivå än BNP-deflatorn.

[2] Den genomsnittliga BNP-deflatorns utveckling har här betraktats som exogent given och världsmarknadspriserna på färdigvaror och primära varor har bestämts av den globala kapacitetsutnyttjandegraden. Denna ansats är dock inte tillämplig för ett enskilt land där ju den internationella prisutvecklingen påverkar BNP-deflatorn. Denna kan därför i det fallet icke betraktas som exogent given.

[3] I denna bilagas kapitel 1, 3 och 4 har ett medelalternativ valts som kalkylunderlag med en genomsnittlig inflationstakt på 6 procent inom OECD-länderna och en därav följande prisstegringstakt i internationell handel på 4,5 procent per år i genomsnitt. LU:s huvudbetänkande å andra sidan utgår i sina beräkningar emellertid från en genomsnittlig prisstegring på varor i internationell handel på 3 procent per år.

Tabell 2:31 Prisutvecklingen i Sveriges handel 1975–1980
Procent

Varugrupper	Antagen nominell prisstegringstakt per år		Varugruppernas vikt i Sveriges	
	Vid 7 % BNP deflator	Vid 5 % BNP deflator	Export	Import
Bränslen	+ 5,5	+ 3,5	1,3	18,0
Livsmedel	+ 7,0	+ 1,6	2,5	7,4
Råvaror	+ 8,5	+ 5,5	19,1	4,9
Tillverkningsindustrins produkter	+ 5,5	+ 3,5	76,8	69,0
Genomsnittlig prisstegring				
vid 7 % inflation			6,1	5,6
vid 5 % inflation			3,8	3,5

ringsperioden kommer Sveriges import- och exportpriser att stiga med cirka 6 procent årligen (se tabell 2:31). Sveriges import- och exportpriser bestäms på världsmarknaden och anges av de världsmarknadspriser som prognostiserats ovan. Genom den svenska utrikeshandelns varusammansättning erhålls en årlig förbättring av Sveriges bytesförhållande med 0,5 procent.

Genom att en låg internationell inflation (BNP-deflator på 5 procent) antas leda till en lugnare prisutveckling för såväl råvaror som livsmedel blir den årliga stegringen av Sveriges export- och importpriser i detta fall betydligt mindre (cirka 3,8 procent) liksom också förbättringen i bytesförhållandet.

2.3.4 *Regionaliseringstendenser i världshandeln till följd av primärt länderdiskriminerande åtgärder*

A. Politiska faktorer

Avkolonialiseringsprocessen mellan nord och syd slutfördes under 1970-talets första hälft samtidigt som avspänningspolitiken mellan öst och väst inleddes. Dessa två politiska förändringar kommer att få konsekvenser även för de internationella ekonomiska relationerna. Den svenska utrikeshandeln kan tänkas vara särskilt känslig för dessa förändringar p. g. a. landets geografiska läge, blandekonomiska system och kolonifria historia. Härigenom intar Sverige en särställning mellan öst och väst och mellan i-länder och u-länder.

Avkolonialiseringen. Avkolonialiseringen har minskat de underutvecklade marknadsekonomiernas beroende av kolonialmakterna.[1] Deras beroende av de utvecklade marknadsekonomierna som grupp har emellertid inte avtagit under efterkrigstiden. I stora drag gäller att de utvecklade marknadsekonomierna varit viktigare för de underutvecklade marknadsekonomierna i Asien och i Afrika än tvärtom. Samtidigt som de underutvecklade länderna blivit av allt mindre vikt som handelspartner för de utvecklade länderna har dessa under efterkrigstiden bibehållit sin

[1] Se E. Kleiman, Trade and the Decline of Colonialism, Seminar Paper No. 49, Institute for International Economic Studies, Stockholm 1975.

stora vikt för de underutvecklade länderna, huvudsakligen tidigare kolonier. Detta mönster gäller inte för Latinamerika i förhållande till Nordamerika. Under efterkrigstiden har Latinamerika svarat för en allt mindre andel av Nordamerikas export och import; även Nordamerika har blivit mindre betydelsefullt som exportmarknad för Latinamerika och som ursprungsland för Latinamerikas import.

Ökad politisk självständighet i förening med ökat ekonomiskt beroende kommer troligen att öka spänningarna mellan de underutvecklade marknadsekonomierna och andra marknadsekonomier. Avkolonialiseringen decentraliserar de politiska institutioner som formulerar olika befolkningsgruppers ekonomiska önskemål. Decentraliseringen av den politiska makten på internationell nivå till allt fler etniska grupper genom tillkomsten av suveräna nationalstater förskjuter den politiska maktbalansen i världen på lång sikt. Då nya stater får säte och stämma i Förenta nationerna och i dess fackorgan får de fattiga länderna principiellt möjlighet att påverka den ekonomiska utvecklingen i världen. De kräver bl. a. att den nya politiska maktbalansen återspeglas i omröstningsförfaranden i Förenta nationernas ekonomiska organ. I det långa loppet kommer de fattiga ländernas ökade politiska tyngd att leda antingen till en jämnare global fördelning av ekonomisk beslutandemakt och välstånd eller till ökade politiska spänningar. Sedan avkolonialiseringsprocessen nu i stort fullbordats, står marknadsekonomierna inför en längre period av ökade politiska spänningar mellan de utvecklade och de underutvecklade ländergrupperna då de nya nationerna gör bruk i ekonomiska frågor av sin nyvunna förhandlingsmakt.

Avspänningspolitiken. Ökade spänningar mellan planekonomierna, 1960-talets "fredliga samexistens" och 1970-talets "avspänningspolitik" mellan marknads- och planekonomierna håller på att förändra handelsflödenas geografiska mönster. Delvis innebär detta en återgång till handelsmönster som gällde före kriget. De östliga och de västliga allierade delade upp Europa i politiska intressesfärer efter kriget. Uppdelningen innebar att de centralplanerade ekonomierna fick en fördubblad tyngd i världshandeln. Till följd av tilltagande motsättningar (det kalla kriget) mellan öst- och västallierade skedde en kraftig omfördelning av handelsströmmarna mellan plan- och marknadsekonomierna. De tidigare mycket omfattande öst-västliga handelsflödena i Europa över en linje mellan Szczecin och Trieste upphörde. I Asien upphörde det östasiatiska fastlandet att vara en viktig handelspartner för Japan, och Japan förlorade sin dominerande betydelse för detta område. Den japanska ekonomin omorienterades mot Nordamerika och Västeuropa, vilka blev allt viktigare för Japans export och import. Japans förbindelser med de underutvecklade marknadsekonomierna i Asien undergick inte lika dramatiska förändringar.

Även Nordamerikas andel av de asiatiska planekonomiernas export och import föll kraftigt efter Koreakriget.

Splittringen mellan Kina och Sovjetunionen har 1970 resulterat i en kraftig ökning av marknadsekonomiernas betydelse för de asiatiska planekonomiernas utrikeshandel. Östeuropas andel av de asiatiska plan-

ekonomiernas export föll från 66 procent till 19 procent och för deras import från 64 till 27 procent från 1960 till 1973. På motsvarande sätt föll de asiatiska planekonomiernas andelar av Östeuropas export och import från 10 procent till 3,1 procent respektive till 1,8 procent 1973 – dvs. tillbaka till samma nivå som 1938.

I stället har Västeuropa under 1960-talet ökat sin andel av Östeuropas handelsströmmar – framför allt av dess import (från 18 till 25 procent). Även för de asiatiska planekonomierna har Västeuropa och framför allt Japan återinträtt som viktiga marknader. Japans andel av deras handel har stigit från 1 till 20 procent från 1960 till 1970. Västeuropa har i stort återtagit de andelar av detta områdes handel som det hade 1938. Detta gäller dock inte Japan. Nordamerika uppträder åter 1973 som en väsentlig leverantör till de asiatiska planekonomierna, troligen huvudsakligen till följd av veteleveranser till Kina.

Japan och Nordamerika har troligen en stor transportkostnadsfördel gentemot det under 1950-talet helt dominerande Östeuropa på den asiatiska marknaden.

Avspänningspolitiken mellan marknads- och planekonomierna leder till att de naturliga handelsströmmarna i Europa och Asien som avbröts genom kriget och uppdelningen av dessa områden i marknadsekonomier och planekonomier återupptas. Fortsätter avspänningspolitiken kan denna utveckling förstärkas. Japan kan väntas orientera sin handel mera åt Asien och öst-västhandel i Europa kommer att stiga i omfattning.

Politisk avspänning och ökade ekonomiska transaktioner mellan marknadsekonomierna och planekonomierna kan skärpa den politiska spänningen mellan utvecklade och underutvecklade ekonomier. De underutvecklade marknadsekonomierna kan väntas utvidga sina relationer med utvecklade planekonomier på samma sätt som bl. a. Folkrepubliken Kina omorienterat sina relationer med marknadsekonomierna efter brytningen med Sovjetunionen.

De underutvecklade länderna kan i stigande utsträckning söka att spela ut de utvecklade ekonomierna mot varandra samtidigt som dessa senare söker närma sig varandra ekonomiskt. Även om marknadsekonomiernas dominerande ekonomiska styrka gör att de också i fortsättningen spelar en avgörande roll för de underutvecklade marknadsekonomierna och får ökad betydelse för de underutvecklade planekonomierna, kommer de ändrade politiska förhållandena att främja förändringar till u-ländernas förmån i de internationella ekonomiska institutionerna under det närmaste decenniet.

B. Ekonomiska faktorer

Handelns geografiska fördelning påverkas också av handelspolitiska åtgärder som diskriminerar mot olika länder. GATT:s mest-gynnad-nationsprincip (MGN) avsåg att förbjuda preferentiell behandling genom tillämpning av skilda tullsatser för samma varor mot olika länder. Trots denna viktiga princip åtnjuter troligen en mindre del av världshandeln mest-gynnad-nations-behandling i dag än då GATT grundades. Denna princip

har urholkats genom att företrädesvis industriländerna har beviljat varandra förmånsbehandling genom frihandelsområden (EFTA), tullunioner (EG) samt diverse handelsavtal.

GATT-avtalet tillåter preferentiell behandling under vissa villkor. Frihandelsområden accepteras förutsatt att medlemmarnas inbördes tullar *helt* avskaffas samt att *samtliga* varor omfattas. För en tullunion gäller dessutom att den gemensamma yttre tullmuren inte får överstiga genomsnittet av medlemmarnas tidigare tullsatser. I annat fall har utanförstående länder rätt att kräva omförhandlingar med tullunionen.[1] Formellt uppfyller inte EFTA, men väl EG, GATT:s villkor.

Såväl en tullunion som ett frihandelsområde kan medföra samhällsekonomiska förluster. När en medlem flyttar över sin import från en effektiv producent utanför området till en ineffektiv producent innanför kan denna effektivitetsförlust uppväga frihandelsvinsten som uppstår då mindre effektiva inhemska leverantörer ersätts med mera effektiva i andra medlemsländer. Ju större frihandelsområdet eller tullunionen är, desto mindre blir sannolikheten för att de mest effektiva producenterna lämnas utanför.

Men samtidigt diskriminerar båda mot utanförstående länder, som måste betala tull vid export till ett medlemsland, vilket en konkurrent inom området slipper.

Under 1960-talet har industriländerna i Västeuropa beviljat varandra förmånsbehandling och därigenom diskriminerat mot andra faktiska och potentiella industristater. Hand i hand med tillämpningen av denna förmånsbehandling har Västeuropa ökat sin andel av världshandeln. Under 1960-talet har exporten vuxit snabbare mellan EFTA-länderna (11,2 procent årligen) och mellan EG-länderna (12,7 procent årligen) än världshandeln (9,3 procent). Samtidigt har deras handel med tredjeland vuxit långsammare (7,4 procent respektive 8,8 procent). Detta betyder inte att handelsblockens handelsavledande effekter varit större än de handelsalstrande effekterna. Däremot är det klart att utanförstående länder utsatts för diskriminerande behandling, vilket ökat de handelspolitiska motsättningarna mellan industriländerna.

Under 1970-talet har ytterligare några viktiga länderdiskriminerande steg vidtagits som kommer att påverka handelsflödenas fördelning fram till 1980. Dessa är (1) utvidgningen av den gemensamma marknaden, (2) den utvidgade marknadens frihandelsavtal med de resterande länderna i EFTA, (3) införande i industriländer av "allmänna" preferenssystem för u-länder, (4) särskilda handelsavtal med enstaka u-länder.

Den samlade effekten av de två första handelspolitiska åtgärderna blir att öka handelsutbytet inom Västeuropa. Den tredje åtgärden däremot torde ha mycket begränsade tillväxtstimulerande effekter på handelsflödet från u-länder till de utvecklade marknadsekonomierna.

Eftersom handelspolitisk diskriminering av ett visst land samtidigt innebär en diskriminering av de varor som detta land har särskilt gynnsamma produktionsförutsättningar för, kommer även världshandelns varusammansättning att påverkas av dessa åtgärder.

Ökningen av den västeuropeiska internhandeln. Storbritanniens, Ir-

[1] Se artikel XXIV i GATT-överenskommelsen.

lands och Danmarks anslutning till EG samt upprättandet av ett frihandelsområde i industriprodukter omfattande det utvidgade EG och rest-EFTA innebär båda en ökad diskriminering av utanförstående industristater. Utvidgningen av EG:s gemensamma jordbrukspolitik till tre nya länder innebär vidare en diskriminering av utanförstående jordbruksexportörer. 1977 har handeln i industriprodukter i huvuddelen av Västeuropa befriats från tullar och den gemensamma jordbrukspolitiken tillämpats inom EG.[1]

I och med att de effektivaste producenterna av vissa färdigvaror och jordbruksvaror finns utanför EG och finner sin export ersatt av de nya unions- eller frihandelsmedlemmarnas produktion innebär utvidgningen samhällsekonomiskt slöseri förutom diskriminering av utomstående.

De samhällsekonomiska förlusterna är mest uppenbara på jordbruksområdet. Genom att Storbritannien höjt sina låga livsmedelstullar till EG:s nivå köper det jordbruksprodukter från detta områdes mindre effektiva jordbrukare i stället för från mera effektiva transoceana producenter. Detta missgynnar Förenta staterna som därför har krävt omförhandlingar med EG för att få kompensation för de skador som amerikanska exportintressen tillfogas genom EG:s utvidgning[2] och genom frihandelsavtalet med rest-EFTA och övriga associeringsavtal. Parterna har emellertid inte kunnat slita denna tvist utan hänskjutit frågan till GATT-förhandlingarna (AiH nr 1, 1974 sid. 7–12).

Den omfattande preferensbehandling, som industrinationerna beviljat varandra, förklarar en stor del av u-ländernas missnöje med det nuvarande handelssystemet. Deras reaktion har naturligen varit att på egen hand söka skapa motsvarande frihandelsområden eller tullunioner (t. ex. Latin American Free Trade Area, LAFTA, den gemensamma marknaden mellan de andiska bergsländerna, etc.). Dessa har emellertid varit föga framgångsrika, eftersom en sammanslagning av flera marknader med låg köpkraft inte i sig ger tillträde till en stor köpstark exportmarknad. U-länderna har därför haft två motdrag till skapandet av preferentiella handelsblock bland i-länderna: att *som grupp* erhålla tullpreferenser (general system of preferences) hos gruppen i-länder eller att *varje land för sig* träffa den mest fördelaktiga preferentiella uppgörelsen med ett eller flera i-länder. Dessa arrangemang innebär båda avsteg från MGN-principen men det diskriminerande inslaget och effekten på handelsflödena blir olika.

Allmänna preferenssystem. Sedan 1962 har UNCTAD krävt att i-länderna skall bevilja u-länderna allmänna, globala preferenser på industriprodukter. Samtliga i-länder skulle anta samma system att gälla samtliga u-länder. Härigenom skulle det diskriminerande inslaget i preferensbehandlingen minimeras, då alla u-länder skulle få samma förmånsbehandling.[3]

Denna princip vann inte gehör bland i-länderna. Under åren 1971 och 1972 införde 12 i-länder var sitt allmänna preferenssystem i föregivet syfte att stimulera tillväxten av u-ländernas export av industriprodukter. Från och med 1972 tillämpar även Sverige ett eget system, som efter två år omfattade 59 länder – däribland även några i-länder.[4]

[1] Tullavvecklingen mellan rest-EFTA och EG sker etappvis med 20 procent per år under perioden 1.4.73–1.7.77. Särregler gäller för tullavvecklingen gentemot Sverige för vissa varor. Den är fullt genomförd för specialstål m m 1.1.80 och för papper den 1.1.84. (Se Aktuellt i Handelspolitiken (AiH) nr 6, 1972.) De nya medlemmarna i EG anpassar sina tullar till den gemensamma yttre tullnivån under tiden 1.1.74–1.1.77.

[2] Enligt artikel XXIV i GATT. EG hävdar att kompensation inte är berättigad.

[3] När preferenssystem till förmån för u-länderna diskuterades var USA den främsta förespråkaren för ett enhetligt globalt system under det att EG föredrog att varje land självt skulle få utforma sitt preferenssystem.

[4] Dessa länders totala export till Sverige uppgick till 3,5 miljarder kronor varav 2,0 miljarder redan tidigare insläpptes tullfritt. Varor för ett värde av endast 237 miljoner kronor åtnjöt preferensbehandling, medan ett importvärde för hela 1,2 miljarder alltjämt var tullbelagt, främst textil- och lädervaror, skor och vissa jordbruksprodukter (AiH, nr 5. 1974, sid. 13–14).

Också Förenta staterna kan nu tillämpa ett preferenssystem för u-länderna i kraft av *Trade Reform Act* av 1975. Liksom andra system inskränker det amerikanska förslaget väsentligt tidsperiod, varor och u-länder som kan ifrågakomma för preferensbehandling.[1]

Fördelen för u-länderna av dessa allmänna preferenssystem är därför mycket begränsad. Handelsstimulansen begränsas av främst två faktorer. Först och främst har de viktigaste handelsländerna i sina preferenssystem maximerat det importvärde från u-länderna som kan åtnjuta tullpreferenserna. Härigenom sätts ett (lågt) tak på den u-landsexport som har tillväxtpotential. För det andra undantar avtalen oftast textil-, konfektions- och skoartiklar i vars produktion u-länderna är konkurrenskraftiga även vid rådande tullsatser. U-länder tvingas i stället att frivilligt begränsa sin export av för i-länderna "känsliga" varor. EG:s preferenssystem undantar ej textilvaror men effekten blir densamma eftersom endast de u-länder får delta som undertecknat GATT:s textilavtal om frivilliga exportbegränsningar. I själva verket är en tredjedel av u-ländernas export av produkter från tillverkningsindustrin till i-länderna undantagen preferensbehandling.

Då preferenssystemen inte stimulerar exporttillväxt blir effekten främst att vissa tullintäkter till i-länder på existerande handelsströmmar "återgår" till u-länderna. Murray[2] uppskattar den "tullättnad" u-länderna får till cirka 100 miljoner dollar 1972, dvs. cirka 1 procent av OECD-ländernas totala officiella bistånd. De "allmänna" preferenssystem som nu tillämpas ger inte anledning att uppskriva tillväxten för u-ländernas export till de utvecklade marknadsekonomierna under perioden 1975–1980 jämfört med tidigare perioder. Tvärtom kan tillväxttakterna avta jämfört med 1960-talet då basvärdet för u-ländernas export av färdigvaror blivit större och då de negativa verkningarna för i-länderna lett till motåtgärder.

Särskilda preferenssystem med i-länder. Det långa dröjsmålet med att införa allmänna preferenssystem kan förutom av politiska skäl förklaras av den lätthet med vilken preferensområden blir självtillräckliga och inåtvända. De motsätter sig globala tullsänkningar, eftersom dessa minskar den förmånsbehandling som de deltagande länderna åtnjuter. I stället beviljar de preferenser *selektivt* till utomstående. För ett enstaka u-land kan speciella förmåner i något enstaka i-land ha större värde än allmänna preferenser som måste delas med andra u-länder. Små stater och u-länder, som är beroende av tillträde till stora varumarknader för att

[1] Presidenten kan bevilja sådan behandling för högst 10 år och för länder som inte tillhör en strategisk råvarukartell och som avstår från att nationalisera amerikanskägd egendom utan vederbörlig ersättning. Vidare är behandlingen inskränkt till varor som ej omfattas av textilavtalet, fotbeklädnadsartiklar och andra specificerade eller icke specificerade importkänsliga varor. Dessutom maximeras det värde som kan preferensbehandlas till 25 miljoner dollar per artikel och land 1974, plus amerikansk BNP-tillväxt därefter, eller till 50 procent av den totala US-importen av artikeln (AiH, nr 1, sid. 2–6).

[2] T. Murray, "How helpful is the Generalized System of Preferences to Developing Countries?" Economic Journal, 83, (June 1973). Se även artikel av samma författare i vol. 83 (September 1973).

utnyttja stordriftsfördelar i produktionen och till stora faktormarknader (kapital och teknologi), frestas därför att träffa egna preferentiella avtal med något i-land när den globala handelsliberaliseringen avtar.

Härigenom blir preferentiella handelsområden allt större och genom sitt motstånd mot tullsänkningar på global nivå utvecklas de mot isolationistiska handelsblock. De motverkar tendenser till multilateral handel baserad på ländernas komparativa fördelar. Denna process framträder särskilt klart i EG:s handelspolitiska förbindelser med tidigare besittningar. Genom ett nätverk av associerings- och frihandelsavtal har EG knutit huvuddelen av det självständiga Afrika till sig liksom flertalet av Medelhavets kuststater.[1]

Genom att dessa områdens export till EG förmånsbehandlas, diskrimineras konkurrerande producenter i andra u-länder – i Asien och i Latinamerika. Dessa får då ett naturligt intresse att uppnå motsvarande förmåner på annat håll. Detta innebär i praktiken att de måste knyta sig handelspolitiskt till någon annan stormarknad. De latinamerikanska staterna kan t. ex. söka återuppliva sitt speciella handelspolitiska förhållande till och politiska beroende av den nordamerikanska marknaden.

USA kan som kompensation för diskriminerande behandling i Europa skapa speciella handelsarrangemang i Stillahavsområdet med Australien, Nya Zeeland, Canada, Japan och vissa mindre stater i Sydostasien.

Ovannämnda tendenser till regionala handelsblock innebär avsteg från en friare multilateral världshandel som varit ett traditionellt svenskt intresse. Detta principiella intresse torde inte bli mindre till följd av att Sverige numera handelspolitiskt knutits närmare till det europeiska blocket, ehuru det kanske blir svårare att realisera.

C. Politiska och ekonomiska konsekvenser av tendenser till regionalisering

Om ovan berörda tendenser till regionalisering fortsätter kommer efterkrigstidens uppdelning av världsekonomin i politiska block att ge vika för en ny geografisk indelning. Kärnorna i de nya handelsgrupperingarna skulle bli de ekonomiska stormakterna USA, EG och Japan, som från att tidigare ha varit nära ekonomiskt beroende alltmera kommit i handelspolitisk motsättning.

Kring ett EG upptaget av sina inre problem har knutits Medelhavets kuststater och Afrika.

Latinamerika söker finna motvägande fördelar i ett ekonomiskt förhållande till ett USA, som efter Vietnamkriget drar sig tillbaka från

[1] GATT-överenskommelsen tillåter också associeringsavtal och frihandelsavtal med tullunionen utanförstående stater. EG har t. ex. ett associeringsavtal som syftar till fullt medlemskap för Grekland och Turkiet, samt associeringsavtal med Malta och Tunisien. Preferentiella handelsavtal har slutits med Israel, Spanien och Algeriet. Genom Lomé-avtalet, undertecknat den 28.2.75 mellan EG och 46 förutvarande EG-besittningar, får 37 självständiga afrikanska stater söder om Sahara plus några stater i det karibiska området och i Indiska oceanen tullfritt tillträde för industriprodukter till EG utan att behöva bevilja motsvarande tullsänkningar gentemot EG. Dessutom ingår i avtalet ett prisgarantisystem för råvaror samt upprättande av en utvecklingsfond (Europa, nr 3, 1975).

Sydostasien. Mexiko och Canada är redan så beroende av den amerikanska ekonomin att de vanligen undantas från diskriminerande amerikanska handelspolitiska åtgärder.

Japan, oroat av amerikanska restriktioner på export till Japan (sojamjöl) likaväl som på import från Japan (textilier etc.), är på väg att fylla det ekonomiska och politiska tomrum som uppstår i Sydostasien då USA drar sig tillbaka. De stora oljefyndigheter, som påträffats i Sydostasien, är därvid särskilt intressanta för det energifattiga Japan.

De främsta fördelarna liksom nackdelarna av en dylik utveckling är troligen politiska snarare än ekonomiska. Om blocken blir tillräckligt stora och får en nordsydlig utsträckning, kan frihandel internt med yttre tullar vara att föredra framför multilateral, icke-diskriminerande handel med vissa tullar kvar.

De negativa konsekvenserna är främst två. För det första byggs handelsblocken oftast upp kring en stormakt till vilka småstaterna söker sig för beskydd. Härigenom uppstår ett småstaternas politiska beroende av stormakterna.

För det andra ökas motsättningarna mellan de dominerande blocken. Förenta staterna t. ex. har tidigare accepterat diskriminering av amerikanska produkter som priset för skapande av en politisk union i Europa i förbund med Amerika. Men utsikterna till såväl europeisk politisk enhet som en europeisk utrikespolitisk bundsförvant syns alltmera avlägsna. Förenta staterna blir naturligt nog alltmera ovilligt att utan strid acceptera handelspolitisk diskriminering av sina produkter om den amerikanska administrationen anser att den politiska utdelningen på europeisk integration ej längre uppväger skadeverkningarna för viktiga amerikanska ekonomiska intressen.

Slutligen innebär framväxten av en oligopolistisk förhandlingssituation att varje handelsblock frestas att använda sin förhandlingsstyrka på ett område för att uppnå fördelar på andra. Härigenom tenderar handelspolitik i stigande utsträckning att ingå i paketuppgörelser omfattande inte bara valutapolitik och ekonomisk politik utan även säkerhetspolitik och utrikespolitik.[1] Tendenserna till kontinentalblockbildning och till sammankoppling av handels- och utrikespolitik kommer troligen att förstärkas under planeringsperioden. En dylik utveckling torde väsentligt försvåra svensk handelspolitik vid oförändrad säkerhets- och utrikespolitik.

2.4 Det internationella utbytet av tjänster

Valutafondens medlemmar avstår ifrån regleringar av tjänstehandeln liksom av varuhandeln. Tjänstehandeln har emellertid inte inkluderats i

[1] Denna uppfattning framförs ofta av amerikanska ekonomer. Se t. ex. R. Cooper: "Such arrangements will be politically damaging because in an international trading environment in which preferential arrangements are acceptable, the temptations will be strong to exchange trade concessions for political favours, thus introducing a divisive element into foreign relations that MFN treatment was designed to avoid". R. Cooper, Issues for Trade Policy in the Seventies, Kieler Vorträge nr 66,Tübingen, 1971, sid. 10.

GATT:s liberaliseringsarbete, dels emedan tjänsternas karaktär av "osynliga poster" försvårar tulluppbörden vid nationsgränsen, dels emedan tjänster vid krigsslutet svarade för en mindre del av de löpande betalningarna. 1960 utgjorde tjänsteexporten för samtliga marknadsekonomier cirka 23 procent av deras löpande valutaintäkter. Tjänsteexporten har vuxit snabbare än varuexporten (11,7 procent respektive 9,5 procent årligen under 1960-talet) och tjänsterna har successivt stigit till 25 procent av de löpande betalningarna 1971.[1] Snabbast har den internationella turismen vuxit. Handeln i tjänster är koncentrerad till industriländerna – de tio främsta svarar för 71,2 procent av den totala tjänsteexporten från marknadsekonomierna. Förhandlingarna om tjänster har därför främst skett inom OECD, som utarbetat en liberaliseringskod för tjänster.

Till följd av den ökade uppmärksamheten på icke-tariffära handelssnedvridningar har även förekomsten av "osynliga hinder" för handeln i de "osynliga posterna" uppmärksammats. Samma egenskap som gjort tjänstehandeln svår att påverka med tullar främjar användningen av avgifter eller bidrag direkt på produktionen och/eller konsumtionen. Samtidigt har tjänstehandeln blivit en allt viktigare internationell transaktion under efterkrigstiden.

Tjänsterna är särskilt utsatta för ökad användning av handelssnedvridande medel. Genom sin snabba tillväxt framstår de som "boven" vid betalningsbalansproblem, och genom sin speciella karaktär är de lätta att påverka utan att det omedelbart uppmärksammas, samtidigt som ingrepp i varuhandeln blivit allt svårare. Tjänstehandeln spelar en central roll i internationaliseringsprocessen. Om denna fortsätter i oförändrad takt kan handelskonflikter om tjänster väntas bli allt vanligare mellan marknadsekonomierna.

2.4.1 *Tjänstehandelns bestämningsfaktorer*

Tjänstesektorn har traditionellt betraktats som skyddad från utländsk konkurrens genom höga transferkostnader. För t. ex. Sveriges del har tjänsteexporten svarat för cirka 10 procent av förädlingsvärdet i tjänstesektorn från 1950 till 1970.[2] Under samma tid steg varuexporten från 40 procent till 60 procent av den varuproducerande sektorns förädlingsvärde. Den relativt till varor låga exportkvoten, som dessutom fallit under 1960-talet genom den offentliga sektorns expansion, medger dock inte slutsatsen att tjänsterna kommer att spela en underordnad roll i de internationella transaktionerna. Tjänsternas andel av bytesbalansen har tvärtom ökat under 1960-talet. Flera *a priori-skäl* talar för att denna tendens kommer att fortsätta för de utvecklade marknadsekonomierna. Med fortsatt tillväxt av per capita-inkomster och fortsatt internationaliseringsprocess kan handeln i vissa tjänster vara bland de snabbast växande posterna i betalningsbalansen trots tjänsternas trögrörlighet som helhet jämfört med varor. Därför skall de teoretiska argumenten sammanfattas för denna utveckling. Omvänt gäller att internationaliseringsprocessens och inkomsttillväxtens avstannande i industriländerna skulle drabba handeln i tjänster särskilt hårt, liksom en fortsatt höjning av råvarornas relativpriser

[1] Se Committee on Invisible Exports. World Invisible Trade. London July 1974, tabell 1. Jämförbara uppgifter för 1950 saknas, men preliminära beräkningar tyder på en andel på cirka 20 procent.

[2] Under 1960-talet skedde en nedgång i denna kvot då offentliga tjänster steg på bekostnad av privata tjänster. Offentliga tjänster är än mindre geografiskt rörliga än privata.

och inkomstomfördelning till u-länder. De inträffade förändringarna i dessa avseenden under 1970-talets första hälft tyder på att tjänstehandeln står inför en andhämtning under planeringsperioden.

Tjänsteproduktionens ökade betydelse. Stigande inkomster och ökad arbetsfördelning mellan företag och hushåll går hand i hand. Liksom länder kan koncentrera sina produktionsansträngningar på aktiviteter, där de har komparativa fördelar, kan enskilda företagen och hushållen specialisera sig på aktiviteter, där de förvärvat en speciell skicklighet. Med ökad specialisering inom företag och hushåll ökar de sina inköp av varor och tjänster från andra företag och hushåll i stället för att utföra arbetsuppgifterna själva. Härigenom uppstår en marknad för halvfabrikat och för tjänster. Det är ett välkänt fenomen att hushållen vid stigande inkomster tenderar att köpa tjänster på marknaden i stället för att producera dem själva. Man har observerat hur hushållen köpt förädlade livsmedel i stället för att bereda råvarorna i hemmet, hur de lämnat ut vissa städ- och tvättuppgifter och köpt underhållning utifrån i stället för att producera dessa tjänster själva. Inom företagen äger en motsvarande utveckling rum. Specialiseringens och stordriftens fördelar medför att vissa tjänsteproducerande aktiviteter bryts ut från företagen för att produceras av specialistföretag och säljas på marknader. Juridiska och tekniska konsultuppgifter är exempel på dylika externa privata tjänster. Där stordriftsfördelarna är särskilt markerade har tjänsteproduktionen ofta omhändertagits av den offentliga sektorn – såsom fallet varit med transport- och utbildningsväsendet.

Resultatet av denna ökade specialisering är att efterfrågan på tjänster stiger som en andel av den totala produktionen vid vissa inkomstnivåer. Ökad nationell handel i tjänster bidrar i sin tur till ökad internationell handel. Då nationella tjänstemarknader väl uppstått avgör tjänsternas transferkostnader och ländernas skillnader i komparativa fördelar i olika tjänsteproducerande aktiviteter hur det internationella handelsmönstret utformas.

Ökad handel i tjänster. P. g. a. de egenskaper som särskilt avmärker tjänster från varor kan internationaliseringsprocessen förväntas särskilt stimulera den internationella handeln i tjänster.

En viktig egenskap hos tjänster är att de utgör avkastning av materiella eller immateriella tillgångar. De tjänsteproducerande "stockarna" kan uppdelas i finansiellt kapital, oskolad arbetskraft samt kunskap. Tjänstehandel uppstår genom en *tillfällig* geografisk förflyttning av dessa produktionsfaktorer. Med tillfällig menas att produktionsfaktorns ägare förblir mantalsskriven i hemlandet och endast lånar ut sin egendom över nationsgränsen. I arbetskraftens fall kan produktionsfaktorn och dess ägare inte skiljas åt. Migrationen är därför tillfällig i meningen att arbetaren blir gränsgångare genom pendling eller betraktar sig själv som en tillfällig besökare på värdlandets arbetsmarknad. I det senare fallet har han ofta i hemlandet kvarlämnat ett hushåll till vilket han har en juridisk försörjningsskyldighet och som därför kan sägas ha äganderättsanspråk på hans arbetskraft.

Kunskap förkroppsligas antingen i realkapital (direkta investeringar)

eller i humankapital. Kunskap kan säljas eller lånas ut i olika former, t. ex. genom informationsspridning om produktionsmetoder, marknadsföring, organisationsmetoder osv. i böcker, anteckningar, muntlig framställning etc. I samtliga dessa fall kan den som gör anspråk på att ha uppfunnit kunskapen inte kontrollera att hans "produkt" inte säljs vidare om inte hans äganderättsanspråk skyddas av lagstiftning. Internationella copyright-konventioner och patentöverenskommelser skyddar äganderättigheter vid internationella förflyttningar av kunskap.[1]

I dylika fall ger kunskapsspridning upphov till internationella betalningar i form av licensavgifter, royalties etc.

Om förtroendet saknas för äganderättsskyddet uppstår den internationella tjänsten i stället genom en tillfällig förflyttning av produktionsfaktorn. Företaget bibehåller produktionshemligheten och produktionskontrollen genom att genomföra en direkt investering i utlandet eller genom att utsända tekniska experter och konsulter vid kritiska steg i produktionsprocessen. Kunskapens problemlösande förmåga måste delges genom informationssamling och informationsöverföring på ort och ställe om utbyte av den nödvändiga informationsmängden genom telefon eller telex kräver större kostnader än personliga besök. Härvid kan i princip såväl producenten som konsumenten av kunskapen flytta på sig.

Internationaliseringsprocessen påverkar handeln i tjänster på ett invecklat sätt. Denna process innebär ju att varor och faktorer blir mera rörliga bl. a. till följd av lägre transferkostnader samt att hushåll och företag får allt större geografiska beslutsområden.

Genom att transferkostnaderna för tjänstealstrande produktionsfaktorer sänks stimuleras de för tjänstehandeln nödvändiga tillfälliga faktorrörelserna. Om rättssäkerheten för kapitalister och kunskapsägare ökar genom t. ex. en harmonisering av länders lagstiftning, bl. a. patent- och copyrightlagstiftning, blir dessa villigare att låna ut sina tillgångar till andra länder. Genom lägre transportkostnader för producenter och konsumenter av tjänster stimuleras handeln i de tjänster – t. ex. turism – som måste konsumeras och produceras på samma ställe. Dessutom uppstår komplicerade komplimentaritets- och substitutabilitetsförhållanden mellan varu- och faktorrörelserna å ena sidan och tjänstehandeln å den andra.

Vissa komplementära effekter är tämligen uppenbara. Då varuhandeln växer, växer också behovet av frakt-, försäkrings- och banktjänster. Förutsatt att länder inte samtidigt söker att ersätta utländska tjänster med inhemska, kommer den internationella handeln i tjänster att växa samtidigt med den internationella varuhandeln. På motsvarande sätt innebär ökade finansiella och direkta investeringar att räntor och avkastning växer på tjänstebalansen. Ökad arbetskraftsmigration ger upphov till ökad turism och ökade remissor till utlandet.

Men även andra komplementära effekter är möjliga. Ökad andel av kapitalvaror i varuhandeln kan leda till behov av handel i olika typer av konsulttjänster om kapitalvarorna skall skräddarsys för kunden eller om underhåll efter leverans är viktig. Såväl direkta investeringar som licensproduktion kan kräva att moderbolaget regelbundet kontrollerar

[1] Huruvida dylika konventioner befrämjar eller förhindrar spridningen av kunskap skall inte behandlas här. Genom att avnämaren tvingas betala ett pris för information hålls efterfrågan tillbaka, men samtidigt stimuleras utbudet av ny information.

produktionsprocessen, produktkvalitet, försäljningsmetoder och företagsorganisation genom att sända ut egna experter.

Det har tidigare noterats att den ökade specialiseringen inom företag ökar marknaden för externa tjänster och därmed troligen även den internationella handeln i tjänster. Samma resultat erhålls genom att produktions- och konsumtionsenheterna får större geografiska verksamhetsfält. Även om företag i ökad utsträckning tenderar att inköpa vissa tjänster externt och då främst lokalt, kan en ökning av den internationella tjänstehandeln uppkomma genom att företagen utbreder sig över större internationella områden. Handel i tjänster som tidigare var intern för dessa företag blir nu plötsligt externa för landet och registreras som en internationell tjänstehandel. I synnerhet i de fall där äganderättsanspråken till kunskap inte skyddas internationellt innebär framväxten av de multinationella företagen en stimulans till handeln i tjänster.

2.4.2 *Tjänstehandelns struktur*

Mot denna bakgrund ges här en bild av handelsströmmarna i de viktigaste tjänsterna mellan marknadsekonomierna. Bristen på statistik över tjänstehandelns utveckling över tiden inskränker framställningen till att behandla perioden 1964–1971 och utesluter planekonomierna. Statistiken är därtill mycket bristfällig.

Det regionala handelsmönstret

De utvecklade och underutvecklade ländernas tjänstehandel för åren 1964 samt 1968–1971 anges i tabell 2:32.

Ett framträdande drag i det globala handelmönstret är att de utvecklade länderna dominerar tjänstehandeln på såväl import som exportsidan. U-ländernas andel av marknadsekonomiernas totala tjänsteexport är därför låg och dessutom fallande under perioden (från 17 till

Tabell 2:32 Export och import av tjänster fördelade på utvecklade och underutvecklade länder 1964–1971

Miljoner dollar[a]

År	Utvecklade länder[b]			Underutvecklade länder[c]			Samtliga		
	Export	Import	Saldo	Export	Import	Saldo	Export	Import	Saldo
1964	38 123	32 043	6 080	7 677	12 457	–4 780	45 800	44 500	1 300
1968	59 220	51 062	8 158	8 380	15 438	–7 058	67 600	66 500	1 100
1969	68 294	59 915	8 379	9 806	19 085	–9 279	78 100	79 000	–900
1970	80 037	72 649	7 388	12 773	20 731	–7 958	92 810	93 380	–570
1971	91 536	81 281	10 255	14 769	23 274	–8 505	106 305	104 555	1 750

[a] Uppgifterna för 1971 är i miljoner SDR-enheter.

[b] Omfattar USA, Canada, Frankrike, Italien, BRD, Benelux, Storbritannien, Norge, Schweiz, Sverige, Österrike, Danmark, Portugal, Finland, Spanien, Jugoslavien, Grekland, Irland, Japan, Australien, Sydafrika.

[c] Övriga länder som är medlemmar i IMF.

Källa: Committee on Invisible Exports. World Invisible Trade, London, July 1974, tabell 2. Boken sammanställer IMF:s betalningsbalansstatistik.

14 procent. Importandelen är betydligt högre, men även här fallande (från 28 till 22 procent).

Ett annat drag är att de underutvecklade länderna har ett stort och växande underskott på tjänstebalansen under perioden. IMF-medlemmarna som grupp hade ett överskott i sin tjänstehandel som i den mån det inte betingas av statistiska missvisningar uppstår gentemot icke-medlemmarna, dvs huvudsakligen de centralplanerade ekonomierna.

Eftersom tjänstehandeln sålunda domineras av de utvecklade länderna blir en regional disaggregering av denna grupp belysande. Denna lämnas i tabell 2:33.

Som framgår av tabellen är EG den dominerande exportören av tjänster bland de uppräknade regionerna. Eftersom det är lika dominerande som tjänsteimportör är EG:s exportöverskott emellertid blott en femtedel av Nordamerikas och knappt hälften av EFTA:s. Nordamerika är alltså den dominerande nettoexportören av tjänster. Japan samt Australien och Sydafrika är nettoimportörer av tjänster, främst ersättning för utländsk teknologi och kapital. Övriga Västeuropa (Spanien, Jugoslavien och Grekland) är nettoexportörer av tjänster, främst turisttjänster.

Tabell 2:33 Export och import av tjänster fördelade på regioner 1964–1971
Miljoner dollar[a]

År	Nordamerika[b]			EG[c]			EFTA[d]		
	X	M	X-M	X	M	X-M	X	M	X-M
1964	13 434	9 662	3 772	16 310[f]	14 945[f]	1 365	4 786	2 804	1 982
1968	19 292	14 033	5 259	26 864	24 827	2 037	6 886	4 160	2 726
1969	22 123	17 089	5 034	31 226	28 728	2 498	7 599	4 725	2 874
1970	24 723	19 760	4 963	37 002	35 950	1 052	9 074	5 669	3 405
1971	26 983	20 687	6 296	42 635	41 254	1 381	10 513	6 626	3 887

År	Övriga Västeuropa[e]			Japan			Australien och Sydafrika		
	X	M	X-M	X	M	X-M	X	M	X-M
1964	1 730	606	1 124	986	2 077	−1 091	877	1 949	−1 072
1968	2 733	1 206	1 527	2 006	3 864	−1 858	1 439	2 972	−1 533
1969	3 178	1 418	1 760	2 593	4 614	−2 021	1 575	3 341	−1 766
1970	4 144	1 756	2 388	3 317	5 714	−2 397	1 777	3 800	−2 023
1971	5 226	2 121	3 105	4 195	6 520	−2 325	1 984	4 072	−2 088

[a] Uppgifterna för 1971 är i miljoner SDR-enheter.
[b] USA, Canada.
[c] Frankrike, Italien, IBRD, Benelux, Storbritannien, Irland, Danmark.
[d] Norge, Schweiz, Sverige, Österrike, Portugal, Finland.
[e] Spanien, Jugoslavien, Grekland.
[f] Uppgifter för Frankrike saknas.

Källa: Committee on Invisible Exports, World Invisible Trade, London, July 1974, tabell 2.

Tabell 2:34 Intäkter av och utgifter för utländskt kapital 1964 och 1971
Miljoner dollar

År	Utvecklade länder			Underutvecklade länder[a]		
	X	M	X-M	X	M	X-M
1964	11 879	7 323	4 556	721	4 677	−3 956
1971	27 933	20 299	7 634	1 577	10 671	−9 094

[a] Uppgifter saknas om inkomsten för mexikanska rederier.

Källa: Se tabell 2:33.

Tabell 2:35 Export och import av övriga tjänster 1964 och 1971
Miljoner dollar

År	Utvecklade länder			Underutvecklade länder[a]		
	X	M	X-M	X	M	X-M
1964	7 064	6 921	778	2 631	2 909	−278
1971	20 001	17 208	2 793	3 194	3 652	−458

[a] Uppgifter för mexikanska medborgare som arbetar utomlands inkluderas 1971.

Källa: Se tabell 2:33.

Det kapital- och teknologirikligt utrustade Europa och Nordamerika är följaktligen stora exportörer av tjänster med exportöverskott 1971 på 8,3 respektive 6,3 miljarder dollar. Cirka 85 procent av deras tjänstehandel skedde emellertid med varandra.

De utvecklade ländernas stora tjänsteöverskott uppstår nästan helt till följd av kapitalavkastning i utlandet (se tabell 2:34) samt av posten övriga tjänster (huvudsakligen ersättning för teknologi i form av licensavgifter, royalties etc., se tabell 2:35).

De utvecklade ländernas nettointäkter av utländskt kapital förklaras nästan helt av Nordamerikas – i praktiken USA:s – markanta borgenärsposition. Intäkterna från utlandet är nästan dubbelt så stora som utbetalningarna till utlandet, medan för EG:s del kapitalinkomsterna från utlandet är två tredjedelar av de nordamerikanska och överstiger utbetalningarna till utlandet med endast 10 procent. Bruttoflödena för de övriga regionerna är mindre än 10 procent av EG:s och resulterar i ett nettoutflöde för övriga Västeuropa, Japan samt Australien och Sydafrika.

Den regionala fördelningen av de utvecklade ländernas exportöverskott för övriga tjänster uppvisar ett likartat mönster med överskott i de europeiska och nordamerikanska länderna och underskott i de övriga. Här bör dock observeras att bruttoflödena för övriga tjänster är ungefär lika stora som för kapitalavkastning i EG, medan de fallit till en tredjedel av kapitalavkastningsflödena för Nordamerika. Detta kan tyda på att Europa tenderar att exportera teknologi i form av uthyrning snarare än i form av direkta investeringar jämfört med Nordamerika.

Handel i transporttjänster uppvisar en mycket splittrad regional bild. Se tabell 2:36.

Tabell 2:36 Export och import av transporttjänster 1964 och 1971
Miljoner dollar

År	Utvecklade länder			Underutvecklade länder		
	X	M	X-M	X	M	X-M
1964	11 726	11 640	86	2 074	2 760	– 686
1971	25 833	26 318	–485	3 667	5 332	–1 665

Tabell 2:37 Export och import av resetjänster 1964 och 1971
Miljoner dollar

År	Utvecklade länder			Underutvecklade länder		
	X	M	X-M	X	M	X-M
1964	7 449	6 790	659	2 251	2 110	141
1971	17 769	17 456	313	6 331	3 619	2 712

Återigen dominerar de utvecklade länderna helt handeln, men i detta fall uppvisar såväl utvecklade som underutvecklade ländergrupper underskott. Bland de utvecklade länderna är endast EFTA och övriga Västeuropa överskottsområden, vilket troligen förklaras av att de stora sjöfartsnationerna Norge och Sverige befinner sig i den första gruppen och Grekland i den andra. Bilden här kompliceras emellertid av att en del av de utvecklade ländernas handelsflottor kan segla under bekvämlighetsflagg i underutvecklade länder. Några enstaka u-länder i Afrika och Centralamerika skulle i så fall svara för en väsentlig del av u-ländernas sjöfartsintäkter. Dessa intäkter skulle emellertid uppvägas av ett motsvarande utflöde från u-länderna då de utländskt ägda rederierna tar hem sina vinster.

Såväl exporten som importen av resetjänster domineras av de utvecklade länderna, men u-länderna når här upp till 25 procent av marknadsekonomiernas totala export av resetjänster. Genom att u-ländernas import av resetjänster är mindre har de ett betydande exportöverskott medan i-ländernas export är av samma storleksordning som deras import av resetjänster.

Nordamerika och EG uppvisar underskott tillsammans med Japan, Australien och Sydafrika. Övriga Västeuropa – enbart Medelhavsländer – uppvisar helt naturligt ett betydande överskott, vilket också är fallet för EFTA som ju innehåller Portugal och Schweiz.

2.4.3 *Protektionism inom tjänstehandeln*

De underutvecklade ländernas stora underskott i tjänsteutbytet (cirka 8,0 miljarder dollar 1970) är naturligt med tanke på de utvecklade ländernas bättre relativa tillgång på de tjänstealstrande stockarna av kapital och kunskap. Om de underutvecklade länderna genom protektionistiska åt-

gärder förhindras exportera de varor som de har en komparativ fördel i att producera kommer de att genom mot-protektionistiska åtgärder söka hindra import av tjänster från de utvecklade marknadsekonomierna. I första hand kommer import av transporttjänster att bli föremål för regleringar. Här finns redan ett välutvecklat medelsystem i många utvecklade länder. Som ett exempel kan nämnas ett lagförslag i det amerikanska representanthuset. Enligt detta skulle 30 procent av Förenta staternas råoljeimport efter den 1 juli 1978 reserveras för amerikanskägda och -byggda tankfartyg.

Amerikanska hamnar har utgjort en allt viktigare destination för svenska tankfartyg de senaste åren. Detta lagförslag skulle därför utgöra ett kännbart slag mot svenska rederier och även mot svenska varv. Därtill kommer att risken är stor att andra såväl oljeproducerande som -konsumerande länder svarar med motsvarande krav att oljetransporter sker på egna kölar. Flaggdiskriminering skulle då sprida sig till allt fler länder. (AiH nr 2, 1975.) Då 10 procent av tanktonnaget f. n. är upplagt på grund dels av höga oljepriser, dels av lågkonjunkturen, vilka tillsammans lett till lägre oljekvantiteter, växer de protektionistiska intressena sig starkare. Förutom genom flaggdiskriminerande regleringar skyddar USA sin handelsflotta på andra sätt. Subventionerna till den amerikanska handelsflottan uppgick till 200 miljoner dollar 1965.[1] USA är emellertid inte det enda land som skyddar sina fartyg.

Andra utvecklade länder har följt det amerikanska exemplet, t. ex. Japan. Det är därför inte förvånansvärt att u-länderna, vilka som grupp har ett betyande underskott i internationella transporter med de utvecklade länderna, även på detta område söker tillämpa en importsubstitutionspolitik. Det av UNCTAD 1972 och av FN 1974 antagna *Code of Conduct on Liner Conferences* måste ses som ett försök att på global nivå systematisera och till u-länderna utsträcka fördelarna av den typ av sjöfartsprotektionism, som vissa utvecklade länder redan praktiserat. Enligt detta förslag skall 80 procent av linjetrafiken delas lika mellan avsändarlandets och destinationslandets fartyg. Förslaget omfattar alltså inte chartertrafiken. Endast de återstående 20 procenten skulle vara öppna för konkurrens från tredjeland (AiH nr 5, 1974).[2]

Den svenska sjöfarten svarar för ett årligt nettoinflöde av valuta av samma storleksordning som u-landsbiståndet, f. n. cirka 2,5 miljarder kronor. Cirka 80 procent av den svenska handelsflottan är huvudsakligen sysselsatt med transporter mellan tredje land och skulle drabbas mycket hårt om UNCTAD:s förslag tillämpas. Syftet är att ge u-ländernas rederier en skyddad fraktmarknad men förslaget ger också vissa i-länder samma skydd. Dessa är i första hand länder med de stora terminalhamnarna (USA, Tyskland, Frankrike, Nederländerna och Belgien).

Liksom sjöfarten kommer den internationella luftfarten troligen att utsättas för fortsatta regleringar i protektionistiskt syfte. Även här förekommer betydande överkapacitet till följd av den nuvarande lågkonjunkturen. Nationella flygbolag söker subventioner hos sina regeringar eller begär att dessa skall minska konkurrensen från utländska bolag genom att inskränka deras landningsrättigheter. Också bank- och försäkringstjänster

[1] Se United States International Economic Policy in an Interdependent World, vol. 1, sid. 650.

[2] Effekterna för svensk sjöfart av detta förslag diskuteras i denna bilagas kapitel 3 sid. 195. .

kan väntas få ett ökat skydd mot utländsk konkurrens. Importen av finansiella tjänster kan lätt regleras genom etableringskontroll eller valutakontroll. Nationaliseringar av utländska banker och försäkringsbolag är det enklaste sättet att substituera inhemsk för delvis utländsk produktion. Även u-ländernas export eller importsubstitution av tjänster kan väntas gynnas genom olika slag av öppna eller dolda produktionssubventioner.

2.5 Den internationella ekonomiska politiken

2.5.1 *Det stabiliseringspolitiska problemet under planeringsperioden*

Ett ekonomisk-politiskt problem framför andra kommer att prägla planeringsperioden. Stabiliseringspolitiken i de oljeimporterande länderna måste inriktas på att återställa fullt utnyttjande av produktionskapaciteten samtidigt som näringslivets struktur anpassas till de högre oljepriserna. Denna anpassning innebär dels en omställning av produktionsprocessen till nya relativpriser och efterfrågeförhållanden, dels en geografisk omställning av de internationella handels- och kapitalflödena för att betala för den importerade oljan. De interna resursomallokeringar som blir följden av denna anpassning skall inte behandlas. Här skall istället det stabiliseringspolitiska problemet att vidmakthålla full sysselsättning vid en plötslig fyrdubbling av oljepriserna behandlas mera ingående. Förståelse för detta problem är nödvändig för en framgångsrik stabiliseringspolitik åren 1976–1980.

Då 2–3 procent av industriländernas nationalinkomst på ett år genom högre oljepriser omfördelas till länder med högre sparkvot stiger världens totala sparande vid givna inkomster. Ökat sparande vid givna inkomster innebär ett efterfrågebortfall på konsumtionsvaror som leder till minskade inkomster och ökad arbetslöshet om det inte motsvaras av ökade investeringar. Fördubblade inkomster i OPEC-länderna kan emellertid endast leda till ökade *inhemska* investeringar i de oljeexporterande länderna efter en betydande anpassnings- och projekteringstid. (Även konsumtionsökningar i OPEC-länderna kan endast ske efter en viss tid, vilket delvis förklarar den höga sparkvoten på kort sikt i dessa länder.) Eftersom OPEC-länderna under de närmaste åren förväntas ha en hög sparbenägenhet och en låg inhemsk investeringsbenägenhet, söker det ökade sparandet lönsam placering i *utländska* finansiella och reala tillgångar i stället. OPEC-länderna kan med sitt finansiella överskott köpa fordringar antingen på OECD-området, på planekonomierna eller på u-länder utan olja. De får troligen den högsta avkastningen för en given grad av risk på fordringar utställda av företag, finansinstitut och regeringar i OECD-länderna. Deras ökade sparande kommer då till sin huvuddel att investeras i finansiella och reala tillgångar i OECD-länderna. När OPEC för sina ökade oljeintäkter köper utländska värdepapper och äganderättsbevis i stället för varor och tjänster (för konsumtion eller inhemsk realkapitalbildning) får OECD ett underskott i de löpande

betalningarna och ett överskott i kapitalbalansen.

Tre stabiliseringspolitiska implikationer av detta förlopp förtjänar att särskilt betonas. (1) OECD-länderna som grupp står inte inför ett betalningsbalansproblem, (2) de står inför ett sysselsättnings (och prisstabilitets-)problem, (3) de står inför ett skuldbördeproblem.

Den ekonomiska politiken i OECD-området måste följaktligen inriktas på att anpassa den ekonomiska strukturen så att länderna kan "bära skuldbördan" vid bibehållen full sysselsättning. Betrakta dessa problem i tur och ordning.

(1) Underskottet på de löpande betalningarna utgör inget betalningsbalansproblem för OECD-området så länge som OPEC önskar hålla sina ökade oljeintäkter som fordringar på OECD-länderna i stället för att inköpa varor och tjänster där. OECD:s samlade valutareserv påverkas ju inte. Underskottet på bytesbalansen finansieras automatiskt och är dessutom oundvikligt. OECD-området kan inte med framgång använda traditionella utgiftsomfördelande eller utgiftsreglerande medel för att avskaffa underskottet vid bibehållen full sysselsättning.

Utgiftsomfördelande medel som t. ex. en gemensam OECD-devalvering eller lägre inhemsk prisstegringstakt vilka sänker priset på OECD-produkter i OPEC-området och höjer priset på OPEC-produkter i OECD, verkar på betalningsbalansen genom att substituera OECD-varor för OPEC-varor i vardera ländergruppen. Eftersom importkonkurrerande produktion av de varor som OPEC och OECD utbyter knappast förekommer i någotdera området och eftersom efterfrågan på importprodukter är mycket oelastisk i vartdera området, får utgiftsomfördelande medel ingen verkan på flera års sikt. Utgiftsdämpande åtgärder i OECD-området å andra sidan minskar importen från OPEC genom att sänka den industriella aktivitetsnivån och öka arbetslösheten. Försök av något enstaka land att avskaffa sitt underskott genom t. ex. en devalvering leder följaktligen till att andra OECD-länders underskott försämras utan att OECD-områdets totala underskott gentemot OPEC förbättras. Resultatet blir ökad protektionism och ökad arbetslöshet i OECD-området då länderna söker omfördela områdets totala underskott sinsemellan.

(2) Eftersom OPEC-ländernas ökade oljeintäkter inte spenderas på varor och tjänster utan placeras i OECD-länderna faller huvudansvaret för att upprätthålla den globala effektiva efterfrågan och därmed sysselsättningen på dessa länders regeringar. De måste stimulera investeringarna i OECD-området för att uppväga OPEC-ländernas ökade sparande eller stimulera konsumtionen inom OECD-området för att minska det egna sparandet i proportion till OPEC:s ökade sparande. I annat fall innebär oljeprishöjningen ett bortfall i effektiv efterfrågan och ökad arbetslöshet i marknadsekonomierna.

(3) Valet mellan konsumtionsstimulerande och investeringsstimulerande medel avgörs främst genom omfattningen av den skuldbörda som oljeprishöjningen placerar på varje enskilt land. Varje regering måste bedöma hur länge den skall låna för att betala sin ökade oljeräkning, hur stora skulder den härigenom ackumulerar över tiden, samt vilka krav på

räntebetalningar och amorteringar som denna upplåning ställer under de närmaste åren. Den ekonomiska politiken måste därefter inriktas på att skapa utrymme i betalningsbalansen genom ökad export och minskad import så att landet utan att utsättas för likviditetspåfrestningar kan övergå till att betala oljeräkningen kontant och dessutom betala räntor på och amortera av upplåningen från den tid då det köpte olja på kredit. Varje oljeimporterande land tvingas sålunda skuldsätta sig för att bibehålla full sysselsättning på kort sikt. De upplånade medlen skall finansiera anpassningen av produktionsstrukturen så att fortsatt upplåning blir onödig vid de högre oljepriserna.

Den genom oljeprishöjningen uppkomna situationen kan sammanfattningsvis beskrivas på följande sätt.

För det första har industriländerna i kraft av sin förmåga att få högre avkastning på realkapital hamnat som finansiella förvaltare i stor skala för OPEC. Deras uppgift är att investera OPEC:s finansiella överskott i realkapital så att avkastningen täcker de överenskomna ränte- och amorteringsströmmarna. För det andra är det delvis på dessa intäktsströmmar som befolkningen i vissa ökenområden skall leva när de inte längre kan pumpa upp olja ur sina källor med vinst. Vissa oljeländer ersätter med andra ord sina oljetillgångar med finansiella tillgångar i takt med att oljekällorna pumpas ur.

För de oljeländer som saknar förutsättningar för egen industriell aktivitet skall OECD under en relativt lång tid fungera som förvaltare av dessa nationers "pensionsmedel". Pensionsmedlen skall utbetalas i form av varor och tjänster, och den ekonomiska strukturen i industriländerna måste anpassas till att klara av dessa leveranser då denna dag inträffar. Detta kräver att OECD-länderna under de närmaste åren investerar i en utbyggnad av den konkurrensutsatta industrin.

De stabiliseringspolitiska implikationerna av oljeprishöjningen torde numera vara klara för industriländernas regeringar. Vissa stora länders regeringar har dock bedrivit en kontraktiv politik med hög arbetslöshet som följd. Anledningen kan har varit att bryta inflationsförväntningarna eller oljekartellen. Härigenom har emellertid dessa länder övervältrat en del av sitt "oljeunderskott" på länder med en högre sysselsättningsambition. Dessa senare måste då vara beredda att tillgripa utgiftsomfördelande medel (delvalveringar) för att uppnå sin sysselsättningsambition.

2.5.2 *Bakgrunden till valutasystemets omvandling under 1970-talets första hälft*

Valutasystemets huvuduppgift är att främja utländska transaktioner samtidigt som jämvikt skapas i de enskilda ländernas utrikestransaktioner. Vid långvariga betalningsbalansproblem tillgriper enskilda stater selektiva medel som stör handeln i varor eller tjänster, i finansiella eller reala tillgångar. När anpassningsmekanismen inte fungerar tillfredsställande växer följaktligen användningen av protektionistiska medel i omfattning. Härigenom finns ett direkt samband mellan valutasystemets funktionssätt och handelssystemets tillämpning.

Efterkrigstidens internationella betalningssystem utsattes för stigande påfrestningar under 1960-talet och ersattes av rörligare växelkurser under 1970-talets första år. Det är inte möjligt att säga vilken effekt byte av valutasystem kommer att ha på den internationella handeln. Det valutasystem som IMF var satt att övervaka innebar att medlemsländerna eftersträvade att hålla ett fast pris på sin valuta och att ändra detta pris först sedan *internationell kontroll* konstaterat att det var nödvändigt för jämvikt i betalningsbalansen. Fasta växelkurser ansågs främja utrikeshandeln genom att öka säkerheten om det framtida priset på utländsk valuta.

För att stabilisera priset på valutan (växelkursen), då betalningsbalansen undergick tillfälliga och oförutsebara svängningar i export och import, måste varje riksbank vara beredd att stödköpa och stödförsälja utländsk valuta och härför krävdes ett lager – valutareserven.

Guld som varit det traditionella internationella betalningsmedlet blev olönsamt att bryta i tillräcklig omfattning då alla andra priser steg vid konstant guldpris. Den amerikanska dollarn övertog rollen av internationell reservvaluta. Valet betingades av att USA vid krigsslutet hade fått huvuddelen av den existerande monetära guldstocken till följd av försäljning av krigs- och återuppbyggnadsmaterial. Detta guld ansågs utgöra "säkerhet" för dollarns internationella solvens. Vidare var Amerika den dominerande ekonomiska makten sedan världskriget förstört produktionsapparaten i stora delar av Europa.

Efterkrigstidens valutasystem var sålunda ett system av internationellt kontrollerade växelkurser baserade på dollarn som reservvaluta. Härigenom fick den amerikanska dollarn en institutionell roll, som motsvarade den amerikanska ekonomins dominans under den omedelbara efterkrigstiden. Efter hand som denna dominans avtog framstod dollarns institutionella roll som allt mindre självklar.

Under 1960-talet växte missnöjet med USA:s centrala roll i valutasystemet i styrka och omfattning. Tre huvudinvändningar mot USA:s sätt att sköta det internationella betalningssystemet bör nämnas.

För det första bröt den internationella kontrollen av växelkursförändringar snart samman. Kursförändringar lyckades allt sämre att återställa jämvikt i de internationella betalningarna, när reservvalutalandet självt råkade ut för stigande underskott i sin betalningsbalans. Tidigare hade ett underskottsland alltid tvingats att devalvera sin valuta senast då valutareserven och internationella lånemöjligheter tog slut. Men USA hade en outtömlig valutareserv genom att dollarn var reservvaluta. Dessutom innebar en devalvering av dollarn att USA ensidigt bestämde reservvalutans värde i förhållande till andra valutor, en egenskap som andra länder inte accepterade hos en reservvaluta. USA hävdade att dess underskott därför skulle lösas genom att de länder som hade motsvarande överskott tillät en högre inflationstakt eller apprecierade sina valutor. Då underskottslandet USA och överskottsländerna, främst Tyskland och Japan, inte kunde enas om hur anpassningsbördan skulle fördelas mellan dem, upphörde valutasystemets anpassningsmekanism för jämvikt i de internationella transaktionerna att fungera tillfredsställande. 1960-talets andra

hälft präglades av allt svårare betalningsproblem, som fick dramatiska inslag av valutakris genom spekulativa kapitalrörelser (hot money).

För det andra hävdades, att handelsnationerna visserligen drog fördel av användningen av billiga papperspengar i stället för dyrbart guld som internationellt betalningsmedel, men att dessa fördelar hamnade helt hos det land vars valuta kom att fungera som internationell reservvaluta. Frankrike efterlyste en jämnare fördelning av fördelarna och fick stöd av allt flera medlemsländer.

Slutligen, genom att reservvalutalandet i ett system med fasta växelkurser bestämde världens penningmängd, kontrollerade det därmed den allmänna prisnivån. Härigenom förlorade övriga länder i ett system med fasta växelkurser kontroll över sin egen prisnivå. USA accepterades som internationell centralbank så länge det stabiliserade sin prisnivå, men mot slutet av 1960-talet, hävdade kritikerna, missbrukade det sin centrala ställning. Genom att trycka för mycket pengar igångsatte USA en världsinflation.

Reservvalutans tilltagande övervärdering, anpassningsmekanismens lamslagning, förmenta fördelar till USA genom dollarns roll som reservvaluta och USA:s missbruk av sin internationella sedelutgivningsrätt – dessa faktorer undergrävde systemet med fasta växelkurser baserade på dollarn som reservvaluta. Genom att devalvera dollarn i december 1971 och åter i februari 1973 övergav Nixon-administrationen dess roll som reservvaluta och de västliga marknadsekonomierna övergick till ett system med rörligare växelkurser.

Om systemet med SDR tillfredsställande förser handelsnationerna med internationell likviditet och om rörliga växelkurser förbättrar anpassningsmekanismen för marknadsekonomierna bör ländernas ökade förmåga att upprätthålla full sysselsättning vid jämvikt i betalningsbalansen innebära fortsatt snabb tillväxt av den internationella handeln. Samtidigt bör rörligare växelkurser innebära att de spekulativa kapitalrörelserna, som utmärkte de fasta växelkursernas tid, avtar och behovet av att reglera de internationella kapitalrörelserna minskar. Rörligare växelkurser bör sammanfattningsvis leda till mindre användning av selektiva ingrepp i de internationella transaktionerna på såväl kapital- som löpande balansen. De bör också underlätta för enskilda länder att själva påverka sin inhemska pris- och sysselsättningsnivå efter oljeprishöjningen.

2.5.3 *Aktuella handelspolitiska frågor 1975–1980*

Som betonats ovan hänger betalningssystem och handelssystem samman. GATT-reglerna tillåter sålunda vissa avsteg från handelsliberalisering vid betalningsbalansproblem, och såväl tillåtna som otillåtna handelsstörningar har använts av länder med svag betalningsbalans. Efter hand som efterkrigstidens valutasystem misslyckades upprätthålla jämvikt i de viktigare ländernas betalningsbalanser, utsattes handelssystemet för ökade påfrestningar. Allt flera avsteg gjordes från GATT:s principer om icke-diskriminerande multilateral och friare handel.

Vid valutasystemets sammanbrott knöts förhandlingarna om ett nytt

valutasystem till nya handelspolitiska förhandlingar. USA fick i februari 1972 först EG och därefter Japan att i principdeklarationer uttala sig för en ny omgång förhandlingar inom GATT. Dessa förhandlingar som inleddes under 1975 kommer att bedrivas under för fortsatt handelsliberalisering exceptionellt ogynnsamma förutsättningar samt mot bakgrunden av ett ackumulerat missnöje med hur systemet hittills fungerat i vissa avseenden.

Valutasystemets sammanbrott 1971–1973, de reala och de finansiella återverkningarna av oljeprishöjningen 1973, den rekordhöga arbetslösheten 1974 och 1975 i kombination med starka inflationsimpulser på bl. a. flertalet råvarumarknader under 1973 och 1974 samt ökad osäkerhet om tillgången på väsentliga råvaror samverkar alla för att ge ländernas handelspolitik en protektionistisk inriktning. Under trycket av dessa exceptionella händelser växer idag protektionistiska, bilaterala och autarkiska tendenser sig starkare.[1] Detta sker även i de länder som tidigare varit de främsta förespråkarna för en internationell marknadsekonomi utan regleringar av de internationella transaktionerna.

I botten på dessa exceptionella och kortsiktiga förhållanden ligger ökade handelspolitiska motsättningar mellan i-länder och u-länder samt mellan i-länderna inbördes, som visar ett ackumulerat missnöje från de underutvecklade ländernas och USA:s sida över hur GATT-reglerna hittills tillämpats.

Bland de viktigare frågorna vid GATT-förhandlingar, där förändringar kan väntas, är EG:s protektionistiska jordbrukspolitik vars medel u-länderna och USA har ett gemensamt intresse av att ändra och icke-tariffära handelsstörningar vars främsta användning varit att minska importen av varor i vars produktion u-länderna har en komparativ fördel.

Tullnivåns höjd förväntas bli mindre intressant som förhandlingsämne och intresset riktas i stället mot tulltariffernas struktur med avseende dels på olika länder (tullpreferenser), dels på olika varor (bl. a. effektiva tullsatser, disparitetsproblemet). Vid en befarad användning av leveransvägran som politiskt och ekonomiskt vapen kommer frågan om ökad tillgång till råvaror att växa i betydelse.

GATT:s innevarande förhandlingsomgång kommer dock troligen inte att påverka handelsflöden under resten av 1970-talet. Den amerikanske presidentens förhandlingsmandat utgår först den 1 januari 1980 och det ogynnsamma förhandlingsklimat under 1975 års lågkonjunktur gör det troligt att förhandlingarna blir färdiga först mot slutet av mandattiden. Däremot kan tendenser till protektionism vid förhandlingsbordet prägla också användningen av handelspolitiska medel under resten av 1970-talet i avvaktan på förhandlingarnas resultat.

Övergången till ett rörligare växelkurssystem kommer troligen att förbättra anpassningsmekanismen för de internationella betalningarna och därmed bidra till fortsatt handelsliberalisering. Mot detta måste emellertid vägas det faktum att viktiga handelspolitiska tvisteämnen berör förbindelserna mellan u-länder och i-länder och avser den grundläggande strukturen i de internationella transaktionerna. Då de inte avser kortsiktiga betalningsbalansproblem avhjälps de inte genom växelkursför-

[1] Ett exempel på den protektionistiska tendensen är det faktum att det tog två år innan den amerikanske presidenten av kongressen fick fullmakt att förhandla genom Trade Reform Act av den 3 januari 1975.

ändringar. Förbättringar i anpassningsmekanismen kan inte förväntas mildra den strukturella protektionismen gentemot de underutvecklade länderna. Denna förväntas öka de handelspolitiska spänningarna under planeringsperioden. Frågan måste också ställas om inte tullsänkningarna fört många industristater till den gräns där liberaliseringens negativa effekter överväger de positiva för landet. Nationalstaten söker då förhindra en alltför snabb strukturomvandling genom att vidta tillåtna eller otillåtna medel som motverkar konsekvenserna av handelsliberaliseringen. De handelspolitiska förbindelserna mellan de utvecklade marknadsekonomierna förväntas därför präglas av avstannad handelsliberalisering och av ökad dold protektionism.

2.6 Avslutning

Detta kapitel har behandlat de internationella varu- och tjänstemarknaderna i avsikt att beskriva den internationella bakgrunden för den svenska ekonomins utveckling under planeringsperioden. Den behandlar sålunda inte utsikterna för enstaka svenska exportprodukter eller för svensk export till enstaka länder.[1]

Kapitlets genomgång utpekar framför allt två internationella faktorer som avgörande för utvecklingen i Sverige under planeringsperioden. Den ena faktorn är OPEC-ländernas möjligheter att hålla oljepriset oförändrat realt t. o. m. 1980. Den andra är vilken ekonomisk politik som de utvecklade marknadsekonomierna kommer att bedriva om OPEC-länderna skulle lyckas.

Detta kapitel har antagit att det i förhållande till tillverkningsindustrins produkter fördubblade priset på olja sedan oktober 1973 kommer att bestå under huvuddelen av planeringsperioden. Detta antagande har baserats på följande överväganden.

1. Den konjunkturuppgång i industriländerna som förväntas 1976 och 1977 kommer att öka efterfrågan på olja, minska oljelagren och stävja de tendenser till öppna eller dolda rabatteringar som framträtt under 1975.

2. Sammanhållningen mellan OPEC-länderna och de oljefattiga u-länderna har hittills visat sig tillräcklig för att bibehålla kartellen, och sammanhållningen mellan de utvecklade marknadsekonomierna otillräcklig för att spränga den.

3. Eventuella intressemotsättningar mellan de hög- och de lågabsorberande länderna inom OPEC kan förväntas lösas antingen genom att en ökad andel av den totala oljeproduktionen tilldelas de högabsorberande länderna, eller vid oförändrad fördelning av oljeproduktionen att de högabsorberande länderna lånar från de lågabsorberande.

Dessa överväganden talar för att oljekartellen inte sprängs vare sig utifrån eller inifrån och att oljepriset stagas upp realt till slutet av planeringsperioden.

Förväntade bestående höga oljepriser påskyndar övergången till alternativa, inhemska, energikällor och utvecklingen av nya. Även osäkra framtida priser och i synnerhet osäkra leveranser främjar självförsörjning

[1] För en genomgång av dessa frågor se Bilaga 2 till LU 1975, SOU 1976: 22.

på energiområdet i industriländerna. Länder drivs i varierande utsträckning av olika motiv. Beredskapsskäl, rädsla för minskad utrikespolitisk handlingsfrihet, höga omställningskostnader vid övergång till alternativa energikällor, främjar användningen av ekonomisk-politiska medel såsom rörliga importavgifter för att garantera ett minimipris för inhemska energiproducenter. En framgångsrik substitution av inhemska för importerade energikällor skapar emellertid nya problem. Ökad självförsörjning på energiområdet minskar importen från OPEC, vilket ökar påfrestningarna på kartellens sammanhållning. Härmed ökar sannolikheten av kartellens sammanbrott eller att den utlöser periodiska prissänkningar i avsikt att slå ut planer på konkurrerande produktion. Den prisinstabilitet och osäkerhet som då uppstår utgör i sig själv argument för ökad självförsörjning i många industriländer.

Ökad inhemsk produktion framkommer först om 4–5 år och kan förväntas sammanfalla med en lågkonjunktur 1979–1980 och därav minskad efterfrågan. Sannolikheten för fallande oljepriser realt är därför störst åren kring 1980.

De globala allokerings- och fördelningskonsekvenserna av olika alternativ blir betydande. Vid oförändrat höga oljepriser utan självförsörjning i marknadsekonomierna överförs inkomster uppgående till cirka 2 procent av deras BNP till OPEC-länderna. Om detta oljepris utgör ett marknadsjämviktspris med tanke på kommande generationer förbättras resursallokeringen. Om viktiga marknadsekonomier däremot av ovan nämnda skäl väljer självförsörjning på energiområdet (liksom tidigare på jordbruksområdet) uppstår mycket kostsamma felallokeringar av produktionsfaktorer och risk för prisinstabilitet på en marginell världsmarknad.

Marknadsekonomiernas stabiliseringspolitiska reaktioner på oljeprishöjningarna tillsammans med deras avvägning mellan inhemsk inflation och arbetslöshet bestämmer deras genomsnittliga aktivitetsnivå under planeringsperioden och därmed världshandelns tillväxt.

Detta kapitel har understrukit att oljeprishöjningen vid full sysselsättning i industriländerna med nödvändighet leder till underskott i dessa länders samlade bytesbalans. Detta underskott är oundvikligt och kan ej påverkas under planeringsperioden av traditionella utgiftsomfördelande medel på grund av den mycket speciella näringslivsstrukturen i OPEC-länderna. Eftersom OECD-området vinner på kapitalbalansen vad den förlorar på bytesbalansen utgör underskottet inget betalningsbalansproblem utan ett "skuldbördeproblem". Skuldbördeproblemet är av helt hanterliga dimensioner. Detta gäller även för Sveriges del, fastän kapitlets beräkningar antyder att skuldbördan som följer av oljeprishöjningen är något större för Sverige än genomsnittet för OECD-länderna. Särskilda åtgärder för att introducera svenska varor och tjänster på de oljeproducerande ländernas marknader kan krävas för att Sverige skall hämta in större, vapenexporterande länders eventuella försprång.

Eftersom återflödet av oljepengar på OECD-områdets kapitalbalans inte fördelar sig på länder på samma sätt som ökningen i deras oljeräkningar, kan enskilda länder förlora valutareserver och till skillnad från OECD-gruppen som helhet uppleva betalningsbalansproblem.

Följande stabiliseringspolitiska konsekvenser följer av denna utveckling.

1. OECD-ländernas regeringar bär ansvaret att upprätthålla effektiv efterfrågan och sysselsättning i världsekonomin fram till 1980, då balans väntas i OECD-områdets bytesbalans enligt OECD:s bedömning.

2. Dessa regeringar måste avstå ifrån att använda utgiftsdämpande eller utgiftsomfördelande medel för att lösa enskilda länders betalningsbalansproblem. Användning av dylika medel *sänker* den samlade aktivitetsnivån och *omfördelar* mellan OECD-länderna det samlade underskottet gentemot OPEC.

3. OECD-regeringarna måste acceptera att låna från OPEC-området minst lika mycket som OECD-områdets underskott i bytesbalansen vid full sysselsättning.

4. OECD-länderna måste genom återlån omfördela detta kapitalinflöde sinsemellan i proportion till ländernas ökade oljeräkningar.

5. Varje lands regering måste inrikta den ekonomiska politiken på att med de upplånade medlen förr eller senare skapa utrymme i bytesbalansen för kontantbetalning av oljeräkningen. För Sveriges del har LU:s huvudbetänkande satt 1980 som mål för detta. Därefter måste dessutom skapas utrymme för räntebetalningar på och amorteringar av skulden från de tidigare åren då oljan köptes på kredit. De upplånade medlen måste därför investeras i den utlandskonkurrerande sektorn.

Erfarenheterna hittills ger vid handen att industriländernas regeringar inte kunnat enas om en tillräckligt expansiv sysselsättningspolitik eller om en lämplig återlåning av oljemedlen. En högre genomsnittlig arbetslöshet i dessa länder är sannolik under planeringsperioden jämfört med 1960-talet men mindre än 1970-talets första hälft. Detta kapitel bedömer därför att världshandelns volymtillväxt blir lägre än under 1960-talet.

Särskild anledning finns att uppmärksamma att vissa (större) länder genom en restriktiv finanspolitik för närvarande söker förbättra sin betalningsbalans eller prioriterar en låg inflationstakt framför högre sysselsättning. Detta innebär att en större del av det givna bytesbalansunderskottet i OECD-området får bäras av de övriga länderna. Dessa får följaktligen en större skuldbörda om de håller fast vid en hög sysselsättningsambition. Deras regeringar måste då vidta *utgiftsomfördelande* åtgärder (devalveringar) för att förhindra att de belastas med en oproportionerlig del av områdets oljeunderskott till följd av andra industriländers *utgiftsdämpande* politik.

Situationen för de oljefattiga u-länderna är ett skuldbördeproblem av likartat slag som för OECD-området. Ett marknadsmässigt återflöde av oljepengar på dessa länders kapitalbalanser kommer emellertid knappast till stånd, eftersom deras internationella kreditvärdighet är mycket lägre än OECD-områdets. Därför måste en betydande del av kapitalflödet dit ta formen av bistånd i stället för lån. OPEC- och OECD-länderna bör överenskomma om fördelningen av biståndet till de oljefattiga u-länderna. Detta kapitel tar inte avstånd från de pessimistiska bedömningar som de oljefattiga länderna för närvarande gör av möjligheterna av en för dem gynnsam överenskommelse.

Uteblir nödvändiga bistånd och lån nödgas de oljefattiga länderna skära ned sin oljeimport och sänka sina tillväxttakter, att minska livsmedelsimporten och öka undernäringen. De måste även minska importen av färdigvaror och av tjänster från de utvecklade länderna eller öka exporten av dessa dit. Om de två första alternativen inte anses önskvärda ökas konkurrensen från de oljefattiga u-länderna. Dessutom kan dessa tillgripa handelshindrande åtgärder som ett alternativ till ökat bistånd eller lån. Detta skulle dämpa tillväxten i världshandeln och försena den tidpunkt på OECD-länderna uppnår balans i de löpande betalningarna. Hur snabbt balans inträffar bestäms därför i sista hand av politiska beslut om långivning och bistånd till u-länder utan olja.

Osäkerheten om vilken stabiliserings-, biståndS- och handelspolitik som OECD-länderna kommer att bedriva är så stor att detta kapitel funnit det meningslöst att lämna en kvantitativ prognos av utvecklingen av handelsflödena mellan de utvecklade länderna, OPEC och de övriga underutvecklade länderna under de kommande fem åren.

Kapitlet har även diskuterat troliga utvecklingsalternativ på andra varumarknader.

Det internationella utbytet av livsmedel under åren 1976–1980 kommer att genomgå betydande förändringar. Dessa är dels följden av grundläggande omläggningar av nationell jordbrukspolitik, dels följden av skiljaktiga efterfråge- och produktionstrender i olika grupper av länder.

Den globala produktions- och efterfrågetillväxten förväntas generera ett produktionsöverskott 1980. Jämvikt på den globala livsmedelsmarknaden implicerar att relativpriserna återgår till de nivåer som rådde omkring 1970. Regionala obalanser framväxer emellertid med produktionsunderskott i de underutvecklade länderna. Från att ha haft ett betydande exportöverskott förväntas ett importöverskott för de underutvecklade marknadsekonomierna på cirka 13 miljarder dollar i 1974 års priser 1980, varav hälften utgörs av importöverskott för spannmål. Livsmedelspriserna förväntas falla med 3,4 procent årligen 1976–1980.

En viktig institutionell förändring är Sovjetunionens beslut att i fortsättningen genom inköp på världsmarknaden kompensera skördevariationer till följd av osäkra nederbördsförhållanden. Detta ökar behovet av lager i världen. Samtidigt har emellertid USA beslutat att avveckla sitt lagersystem. Det ökade behovet och den minskade tillgången på lager förväntas resultera i mycket kraftigare svängningar i jordbrukspriserna än vad som förekommit under 1960-talet. Huvuddelen av produktions- och konsumtionsanpassningen till dessa prissvängningar kommer att ske i underutvecklade länder som inte tillämpar ett system med rörliga importavgifter. Samtidigt innebär USA:s övergång från prisstöd till inkomsttillägg för producenterna att produktionsöverskott inte framkommer i USA. Dessa överskott har tidigare varit en av de viktigaste källorna för livsmedelsbistånd till underutvecklade länder. Dessa länders behov av livsmedelsimport har emellertid ökat. Deras besvärliga bytesbalanssituation gör ökat snarare än minskat livsmedelsbistånd angeläget.

Det internationella behovet av ökade livsmedelslager och livsmedelsbistånd borde rimligen framtvinga internationella lösningar. Alternativet

blir en oacceptabel grad av prisinstabilitet på världsmarknaden och av svält i underutvecklade marknadsekonomier. Dessa utsikter är emellertid ingen garanti för att de nödvändiga lösningarna framkommer. Beslutas emellertid om en internationell lageruppbyggnad under 1976–1980 kommer detta att motverka de i detta kapitel förväntade tendenserna till realt prisfall.

Behovet av ökad livsmedelsimport är tämligen jämnt fördelat mellan de underutvecklade länderna, samtidigt som förbättringen av oljeutbytet begränsas till ett dussintal relativt glest befolkade länder. Övriga underutvecklade marknadsekonomier står inför ökade underskott i såväl livsmedelsutbytet som oljeutbytet och kan söka förbättra sin handelsbalans genom att bilda råvarukarteller. Framgångsrika utsikter begränsas härvid till ett fåtal råvaror – vissa träslag, bauxit och fosfat. Råvaruexporten är en stagnerande grupp av vilken de underutvecklade marknadsekonomierna svarar för en fallande andel. Eventuella karteller blir av begränsad betydelse ur valutasynpunkt. Kartellbildning skulle underlättas om producentkartellerna omfattade såväl utvecklade som underutvecklade länder och såväl planekonomier som marknadsekonomier. Kapitlet bedömer de politiska utsikterna för dylikt samarbete som mycket begränsade.

Råvarukarteller förväntas följaktligen påverka u-ländernas situation endast marginellt. Detta utesluter inte att de bildas. Då de inte blir långlivade bidrar de främst till prisinstabilitet på råvarumarknaden. Råvarupriserna förväntas stiga realt med 0,5 procent årligen under planeringsperioden vid låg BNP-tillväxt i OECD (3,5 procent) eller med 1,5 procent årligen vid högre BNP-tillväxt (5,0 procent).

Tillverkningsindustrins produkter svarar för två tredjedelar av världens varuhandel och tillsammans med tjänster för ett importöverskott för de underutvecklade marknadsekonomierna på 35 miljarder dollar 1970. Anpassningen till högre oljepriser och till u-ländernas ökade livsmedelsbehov måste följaktligen ta formen av förändringar i handelns geografiska sammansättning i främst tjänsterna och tillverkningsindustrins produkter. Dessa förändringar innebär ökad export från de utvecklade marknadsekonomierna till OPEC-länderna men även ökad import från och/eller minskad export till de oljefattiga underutvecklade länderna. Någon preciserad prognos av utvecklingen av denna handel 1980 har inte gjorts. Utvecklingen beror på vilka biståndS- och lånebeslut som OECD- och OPEC-länderna enas om. Även handelspolitiska åtgärder för att underlätta anpassningen till nya handelsmönster vid högre oljepriser påverkar de oljeimporterande ländernas möjligheter att upprätthålla sysselsättning och tillväxt.

Detta kapitel har understrukit att oljeprisets nivå och OECD-ländernas sätt att sköta den därmed sammanhängande skuldbördan avgör kapacitetsnivån i deras ekonomier. OECD:s/OPEC:s biståndspolitik avgör importförmågan, produktionstillväxten samt näringsnivån i de underutvecklade marknadsekonomierna. Ju lägre kapacitetsutnyttjandet blir, desto lägre blir världshandelns volymtillväxt. Ju lägre denna tillväxt blir, desto svårare blir den nödvändiga strukturanpassningen till högre olje-

priser. Detta skapar lätt handelspolitiska spänningar. Detta kapitel kan inte utesluta en förstärkning av den "strukturella protektionism", som underutvecklade och utvecklade marknadsekonomier i stigande utsträckning tillgriper för att motverka varandras komparativa fördelar. Denna protektionism kommer i första hand att drabba de underutvecklade ländernas export av arbetskraftsintensiva produkter från tillverkningsindustrin och de utvecklade marknadsekonomiernas export av tjänster.

Selektiv diskriminering av u-länderna är redan inbyggd i de handelsblock som bildats i den utvecklade delen av världen. Tendensen för närvarande är att blockbildningen fördjupas under planeringsperioden genom framväxten av handelsblock med Västeuropa, Nordamerika respektive Japan som dominerande makt. Dessa block kan i varierande utsträckning mildra den gemensamma strukturella protektionismen gentemot u-länderna genom förmånsbehandling av vissa länder och vissa produkter. Detta kapitel drar slutsatsen att dessa tendenser till regional blockbildning kommer att förstärkas under perioden genom redan fattade beslut. Öst-västhandeln ökar i Europa, och Japan omorienterar sin handel mot Asien.

En årlig inflation i OECD-området på 7 och 5 procent beräknas ge en prisstegring på världsmarknaden på 6 respektive 3, 4 procent årligen.

Vid en kombination under planeringsperioden av oförändrat oljepris, långsamt växande världshandel och fördjupning av blockbildning blir målsättningarna för svensk utrikes-, handels- och biståndspolitik alltmera svårförenliga.

Appendix

Antagandena i beräkningen av Sveriges upplåningsbehov till följd av oljeprishöjningen

De kritiska antagandena i beräkningen anges nedan.

1. *Det normala underskottet gentemot OPEC.* Sverige hade före oljeprishöjningen i oktober 1973 "normalt" ett underskott i handeln med OPEC-länderna på 456 milj. dollar per helår. Här har antagits att detta underskott betalades på sedvanligt sätt vid multilateral handel, dvs genom ett svenskt överskott på annat håll. Detta "normala" underskott har följaktligen räknats bort från varje följande års underskott.

2. *Importen av olja.* Olja från OPEC kommer till Sverige dels direkt som råolja för raffinering här, dels via raffinaderier i Västeuropa.[1] Beräkningen omfattar import av olja från OPEC, såväl råolja som i Västeuropa raffinerad olja efter avdrag för vidareförädling utanför OPEC. Att likviden för råoljan passerar raffinaderier på sin väg från Sverige till OPEC bör inte dölja att det svenska underskottet i sista hand måste justeras mot OPEC.

3. *Tillväxten av svensk oljeimport 1975–1976.* Tre alternativ har beräknats.

a. Årlig tillväxt 0,5 procent (OECD-sekretariatets antagande för OECD-området). Importvärde 1980:986 milj. dollar.

b. Årlig tillväxt 1 procent. Här har antagits att Sverige har sämre möjligheter än OECD-gruppen att substituera inhemska energikällor för importerad olja. Å andra sidan har länder i kalla klimatzoner större möjlighet att spara bränsle utan att drabba industriproduktionen genom att sänka och effektivisera uppvärmning av hushåll. Importvärde 1980: 1 016 milj. dollar.

c. konjunkturanpassad bedömning: 0 procent 1975
0,5 procent 1976
1 procent 1977–1980
Importvärde 1980: 1 001 milj. dollar

Alternativ a och b har använts i beräkningarna.

4. *Oljepriset.* Liksom OECD, men i motsats till MGT, antas ett oförändrat realt oljepris 1975–1980. Detta antagande är förenligt med höjningar av OPEC:s oljepris i oktober 1975 med 10 procent.

[1] Cirka 20 procent importerad raffinerad olja kommer från Östeuropa samt Canada och Norge 1974. Denna del ingår ej i beräkningen.

5. *Varuexport till OPEC.* Två alternativ har beräknats.

a. 20 procent årlig volymökning 1975–1980 (som MGT).

b. 11,5 procent för Sveriges export till OPEC:s "low absorbers", 13 procent för Sveriges export till "high absorbers" (OECD:s antagande). Detta ger 12,5 procent årlig volymökning för Sverige liksom för OECD-området som helhet.

Användningen av MGT:s och OECD:s genomsnittstal för volymtillväxt implicerar att Sveriges andelar av OPEC:s import blir oförändrade. OECD anger att Sveriges andel av OPEC:s import från de elva viktigaste OECD-länderna från 1973 till första halvåret 1974 var oförändrad 1,5 procent. Emellertid föll Sveriges andel av "high absorbers" import från 1,5 till 1,25 procent medan andelen av "low absorbers" import steg från 1 till 1,25 procent. Under tredje kvartalet 1974 föll Sveriges andel av totala OPEC:s import från de elva OECD-länderna från 1,5 till 1,25 procent.

Dessa uppgifter antyder att Sverige förlorat marknadsandelar under 1974 vilket bör medföra en nedjustering av volymtillväxtantagandena – förutsatt att dessa f. ö. är riktiga för OECD-områdets export till OPEC.

En nedjustering vore särskilt påkallad om tendensen från första halvåret 1974 håller i sig – dvs. en fallande andel för Sverige av OPEC:s totala import samtidigt som Sveriges andel omfördelas från de snabbt växande till de långsammare växande delarna av OPEC. Tendensen till fallande andelar totalt skulle då förstärkas med tiden. Det är möjligt att dessa uppgifter underskattar den svenska exportens tillväxtmöjligheter på OPEC-ländernas marknader av två skäl. För det första avser uppgifterna endast varuexporten. Den svenska exporten till oljeexportörerna kan emellertid bestå av tjänsteexport (konsultuppdrag) i större utsträckning än i andra länder. För det andra missgynnar viktiga OPEC-länders import av krigsmaterial för närvarande Sverige p. g. a. den svenska vapenexportpolitiken. Vapenköpen är kanske ett övergående fenomen.

6. Räntesatsen 9 procent har använts i stället för 8 procent som i OECD:s beräkningar, eftersom det är rimligt att anta Sverige måste betala en något högre räntesats än de stora kapitalmarknadsländerna.

7. Beräkningen tar inte hänsyn till några viktiga indirekta effekter av användningen av OPEC:s oljeintäkter. OPEC:s utgifter på OECD:s produkter har indirekta effekter på Sverige bestämt av OECD-områdets utgiftsmatris. Eftersom Sveriges andel av OPEC:s importutgifter är låg jämfört med andra OECD-länders (1,5 procent) är det möjligt att den indirekta efterfrågan på svenska produkter till följd av OPEC:s utgifter på övriga OECD är väl så viktig som den direkta effekten på Sverige. Denna indirekta effekt är i princip möjlig att beräkna vilket dock inte gjorts här.

3 Den svenska internationaliseringsprocessen

3.1 Internationaliseringen av marknader för varor och tjänster

Syftet med detta kapitel är att belysa och förklara arten och omfattningen av den svenska ekonomins integration med omvärlden. Vi vill då främst förklara krafterna bakom internationaliseringsprocessen samt även studera de problem som den ekonomiska politiken ställs inför under planeringsperioden 1975–1980 till följd av det ökande internationella beroendet.

Vanligtvis skiljer man mellan internationaliseringen av marknader för varor och tjänster samt produktionsfaktorer å ena sidan och internationaliseringen av institutioner å den andra.[1] Det ökade internationella utbytet av varor och tjänster samt produktionsfaktorer kan mätas genom de växande flöden som passerar våra gränser. Internationaliseringsprocessen har även medfört att de växande flödena blivit alltmer känsliga för förändringar i ekonomiska förhållanden i och utanför vårt land. Denna ökade känslighet innebär att flödenas elasticitet med avseende på olika ekonomiska variabler vuxit med tiden. Kostnadsförändringar i Sverige i förhållande till utlandet ger t. ex. snabbt upphov till att varu- eller faktorströmmar värde- och volymmässigt förändras. Internationaliseringsprocessen återspeglas även av de växande bestånd av kapital eller arbetskraft av utländskt ursprung som ackumulerats inom landet. Dessa kan vara mer känsliga för ändrade ekonomiska förhållanden än motsvarande tillgångar av inhemskt ursprung.

Detta kapitel har följande disposition. Först kartläggs empiriskt, på marknader för varor och tjänster (3.1), den svenska ekonomins beroende av utlandet samt hur detta beroende har utvecklats över tiden. Denna del avslutas med en bedömning av bytesbalansens utveckling under planeringsperioden 1975–1980. I kapitlets andra del belyses marknaderna för produktionsfaktorer: arbetskraft (3.2), kapital (3.3) och företagande (3.4). Inledningsvis görs en statistisk beskrivning av flödesstorheter som migration och kapitalrörelser. Därefter belyses även beståndsstorheter av utländskt utsprung. Kapitlet avslutas med en analys av drivkrafterna bakom de olika sidorna av internationaliseringsprocessen samt vilka konsekvenser dessa har för den mer långsiktiga ekonomiska politiken (3.5).

[1] Källa: A. Lindbeck, The National State in the Internationalized World Economy, Seminar paper 26, Institute for International Economic Studies, 1973.

3.1.1 *Varumarknaden*

Under efterkrigstiden har fallande transportkostnader och förbättrade internationella kommunikationer bidragit till en kraftig ökning av de internationella kontakterna mellan länder. Redan vid krigsslutet var Sverige i egenskap av ett litet land kraftigt beroende av transaktioner med utlandet. Detta beroende har sedan vad avser utbytet av varor och tjänster ökat alltmer under efterkrigstiden.

Som framgår av diagram 3:1 har exporten och importen av varor och tjänster som andel av BNP utgjort drygt en femtedel och varit tämligen konstant under åren 1953–1974. Man kan under denna period inte avläsa någon påtaglig trendmässig ökning av det internationella beroendet på marknaderna för varor och tjänster. Denna utveckling har emellertid tillfälligt störts av de kraftiga internationella inflationsimpulser som den svenska ekonomin utsatts för under åren 1951 och 1973–1974. Under dessa år har såväl export- som importkvoten ökat till cirka en tredjedel. Exportens och importens andel av BNP faller emellertid tillbaka så snart som de internationella priserna sprider sig till den skyddade sektorn via lönebildningen.

Om vi börjar med att studera exportkvoten framgår det av tabell 3:1

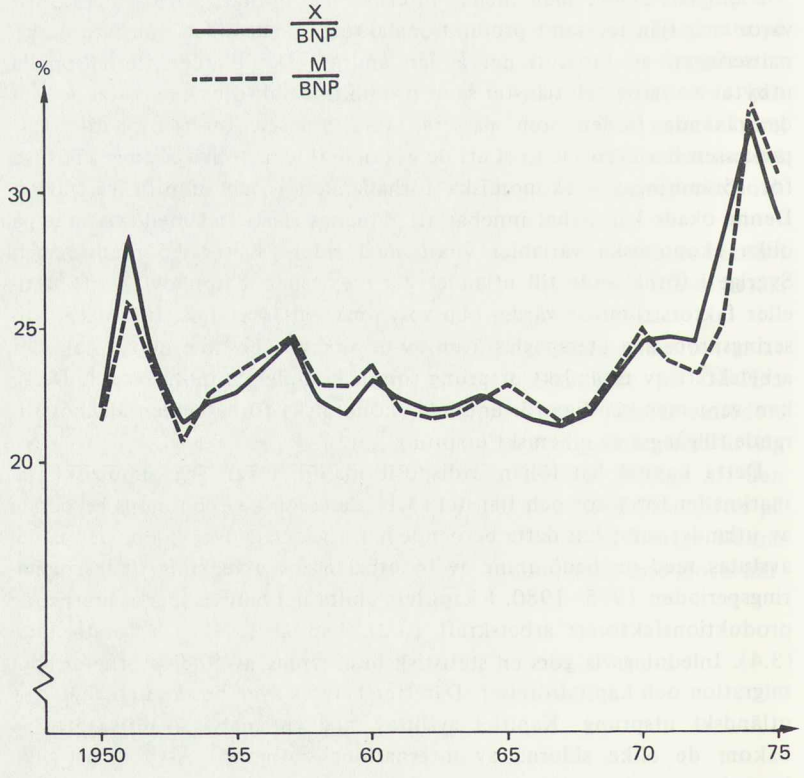

Diagram 3:1 Sveriges export (X) och import (M) av varor och tjänster som andel av BNP, 1950–1975. Löpande priser.

Källa: Statistiska centralbyrån.

att Sverige år 1974 är mer beroende av utländska marknader än vad länder med en större befolkning är. Ju större länderna är, desto lägre är exportkvoten. Mest exportberoende synes Benelux-länderna vara, med exportkvoter omkring 0,6. För Sveriges del upptar exporten av varor och tjänster drygt 30 procent av bruttonationalprodukten. Motsvarande tendenser gör sig även gällande på importsidan där beroendet i genomsnitt t. o. m. synes vara något större. De osedvanligt höga utrikeshandelskvoterna år 1974 återspeglar den kraftiga inflation som detta år rådde på världsmarknaden.

Exportkvoten för varuproduktionen har utvecklats annorlunda än exportkvoten för tjänsteproduktion (se tabell 3:2). Exporten av varor har stigit betydligt snabbare än varusektorns totala förädlingsvärde. Den varuproducerande sektorn har sålunda blivit betydligt mer beroende av utländska marknader och är utsatt för allt starkare internationell konkurrens.

Tjänstesektorn har däremot bibehållit en oförändrad andel av förädlingsvärdet. Samma utveckling kännetecknar importsidan.

Tabell 3:1 Export av varor och tjänster som andel av bruttonationalprodukten för stora och små länder (1974) Löpande priser

Befolkning	Exportkvot	Importkvot
0–20 milj		
Australien	0,173	0,159
Österrike	0,344	0,361
Belgien-Luxemburg	0,679	0,661
Danmark	0,351	0,388
Finland	0,320	0,376
Grekland	0,178	0,273
Irland	0,476	0,614
Nederländerna	0,582	0,554
Norge	0,478	0,517
Portugal	0,293	0,364
Sverige	0,342	0,352
Schweiz	0,396	0,376
Genomsnitt	0,384	0,416
20–100 milj		
Canada	0,273	0,285
Frankrike	0,188	0,182
Västtyskland	0,284	0,236
Italien	0,275	0,327
Spanien	0,178	0,237
Turkiet	0,129	0,156
Storbritannien	0,310	0,353
Genomsnitt	0,234	0,254
>100 milj		
USA	0,102	0,099
Japan	0,160	0,170
Genomsnitt	0,131	0,135

Källa: OECD-statistik.

Tabell 3:2 Exportens andel av förädlingsvärdet i varu- och tjänstesektorn
Miljoner kronor, löpande priser

	1950	1960	1970	1973	1974
(1) Varuexport	5 755	13 233	35 150	53 153	70 514
(2) Varusektorns förädlingsvärde	12 605	25 212	50 787	67 038	86 128
(1):(2)	0,46	0,52	0,69	0,79	0,82
(3) Tjänsteexport	1 637	4 079	6 314	8 383	13 327
(4) Tjänstesektorns förädlingsvärde	16 474	38 843	100 722	124 949	33 148
(3):(4)	0,10	0,10	0,06	0,07	0,10

Källor: SOU, 1971:31.
Nationalräkenskaper 1950–1971.
Riksbankens förvaltningsberättelse 1971, 1972.
Konjunkturläget, Reviderad nationalbudget 1973.
Konjunkturläget, hösten 1975.

Som framgår av tabell 3:3 har exportens och importens andel inom flertalet varusektorer ökat. I vissa sektorer har det internationella beroendet, mätt med dessa tal, t. o. m. fördubblats mellan åren 1960 och 1974 (verkstad, gummi och textil).

Tabell 3:3 Exportens andel av produktionen samt importens andel av tillförseln i vissa sektorer
LU:s sektorindelning, 1968 års priser

Sektor (SNR-indelning)	1960		1965		1970		1974	
	$\frac{X}{P}$	$\frac{M}{T}$	$\frac{X}{P}$	$\frac{M}{T}$	$\frac{X}{P}$	$\frac{M}{T}$	$\frac{X}{P}$	$\frac{M}{T}$
Jordbruk och fiske	0,04	0,15	0,07	0,15	0,06	0,18	0,08	0,17
Skogsbruk	0,03	0,04	0,06	0,02	0,09	0,02	0,05	0,03
Gruvor och mineralbrott, extraktiv industri	0,73	0,32	0,65	0,30	0,72	0,39	0,67	0,32
Skyddad livsmedelsindustri	0,03	0,03	0,03	0,04	0,03	0,05	0,04	0,05
Konkurrensutsatt livsmedelsindustri	0,04	0,16	0,04	0,16	0,04	0,17	0,07	0,19
Dryckesvaru- och tobaksindustri	0,02	0,03	0,02	0,04	0,03	0,05	0,04	0,05
Textil- och beklädnadsindustri	0,06	0,15	0,10	0,18	0,20	0,26	0,30	0,31
Trä-, massa- och pappersindustri	0,46	0,02	0,41	0,03	0,42	0,04	0,44	0,05
Grafisk industri	0,02	0,02	0,03	0,03	0,03	0,04	0,05	0,04
Gummivaruindustri	0,17	0,16	0,21	0,20	0,24	0,21	0,41	0,29
Kemisk industri	0,19	0,29	0,22	0,30	0,27	0,32	0,30	0,33
Petroleum- och kolindustri	0,24	0,33	0,30	0,31	0,41	0,29	0,70	0,32
Jord- och stenindustri	0,09	0,12	0,07	0,11	0,08	0,12	0,15	0,17
Järn-, stål- och metallverk	0,27	0,29	0,28	0,23	0,35	0,24	0,42	0,24
Verkstadsindustri exkl. varv	0,27	0,22	0,30	0,22	0,40	0,23	0,49	0,25
Varv	0,50	0,14	0,69	0,15	0,68	0,13	0,52	0,26
Övrig tillverkningsindustri	0,17	0,21	0,22	0,24	0,37	0,28	0,53	0,30
El-, gas-, värme- och vattenverk	0,01	0,00	0,02	0,01	0,01	0,03	0,02	0,03

X = export
M = import
P = produktionsvärde (brutto)

$\frac{X}{P}$ = exportens andel av produktionen

$\frac{M}{P+M} = \frac{M}{T}$ = importens andel av tillförseln

Källa: SCB enl. LU:s indelning.

En betydligt mindre del av tjänstesektorns förädlingsvärde exporteras på grund av tjänsternas höga och i vissa fall hindrande transportkostnader. Till stor del torde den oförändrade exportkvoten bero på den ökande andelen offentliga tjänster i den totala tjänsteproduktionen under 1960- och 1970-talen. Offentliga tjänster har en ännu lägre exportkvot än vad privata tjänster har. Följaktligen har tjänstesektorns exportkvot som helhet hållit sig omkring 10 procent under perioden (tabell 3:2). För att förklara den totala exportkvotens relativa konstans, trots att varusektorns exportkvot har stigit och tjänstesektorns varit oförändrad, kan man förvänta sig att tjänsteproduktionen svarat för en allt större andel av den totala bruttonationalprodukten under perioden. Tabell 3:4, som visar näringsgrenarnas andel av den totala produktionen, bekräftar inte en stigande andel av tjänster i BNP. Tvärtom har tjänsteproduktionen svarat för en något fallande andel under perioden 1950–1974. Tabellen visar emellertid utvecklingen i fasta priser, dvs. tjänste- och varusektorns volymmässiga andel av BNP.

Eftersom prisutvecklingen varit snabbare för tjänster än för varor har de i tabell 3:4 angivna konstanta volymandelarna lett till en ökning av tjänstesektorns andel i löpande priser. Tabell 3:5 visar tjänstesektorns stigande andel av BNP i löpande priser.

Tabell 3:4 Näringsgrenarnas andelar av den totala produktionen
Procent av BNP till faktorkostnad. 1968 års priser

	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
Jordbruk, skogsbruk och fiske	8,8	7,1	6,4	4,9	4,2	4,3	4,7
Industri[a]	24,8	24,8	26,1	29,4	29,7	30,2	31,9
El, gas, vatten och avlopp	1,8	2,1	2,3	2,7	2,5	2,7	2,7
Byggnadsverksamhet	9,8	9,6	8,8	9,5	8,9	9,7	10,0
Summa varu- och kraftproduktion	45,3	43,6	43,6	46,5	45,3	46,9	49,3
Varuhandel[b]	12,5	12,6	12,7	12,5	11,9	10,6	11,1
Samfärdsel[c]	7,1	7,2	7,5	7,1	7,1	7,0	7,4
Privata tjänster[d]	15,0	16,0	16,5	15,3	14,8	14,8	12,9
Offentliga tjänster[e]	20,1	20,5	19,8	18,5	21,0	20,9	19,3
Summa tjänsteproduktion	54,7	56,4	56,4	53,5	54,7	53,1	50,7
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

[a] Tillverkningsindustri, gruvor och mineralbrott.
[b] Varuhandel, restaurang- och hotellrörelse.
[c] Samfärdsel, post- och televerk.
[d] Banker och försäkringsinstitut, fastighetsförvaltning, uppdragsverksamhet.
[e] Offentlig förvaltning och andra tjänster.

Källor: Nationalräkenskaper 1950–1971.
SOU 1973:21, sid. 101.
Konjunkturläget, hösten 1975.
SOU 1975:89.

Enligt tabell 3:5 bytte varuproduktionen och tjänsteproduktionen i stort sett andelar av BNP före inflationsboomen 1974. Tjänsteproduktionen steg i löpande priser med cirka 8 procentenheter på varuproduktionens bekostnad under perioden 1950–1973. Kontrasten mellan den trendmässigt konstanta export- och importkvoten för ekonomin som helhet och de kraftigt ökande export- och importandelarna inom varusektorn förklaras sålunda av att den från konkurrens mer skyddade tjänstesektorn vuxit medan den mer konkurrensutsatta varuproducerande sektorn minskat sin andel i BNP i löpande priser. Dessa motriktade krafter har tagit ut varandra så att den svenska ekonomins totala utlandsberoende förblivit oförändrat. För år 1974 har bilden förändrats något till följd av de historiskt sett mycket kraftiga internationella prisstegringarna. I och med att de externa prisimpulserna dämpas och inhemska krafter blir drivande i inflationsprocessen återgår de olika måtten på utlandsberoendet till mer normala värden.

Sammanfattningsvis har såväl varu- som tjänstesektorn blivit alltmer konkurrensutsatt än tidigare. Samtidigt har tjänstesektorn med låg export- och importkvot ökat sin andel av BNP i löpande priser, huvudsakligen till följd av att priserna stigit snabbare i tjänste- än i varusektorn.

Tabell 3:5 Näringsgrenarnas andelar av den totala produktionen
Procent av BNP till faktorkostnad, löpande priser

	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
Jordbruk, skogsbruk och fiske	11,0	9,9	7,7	6,1	4,2	4,3	5,5
Industri[a]	32,3	31,6	31,7	31,9	29,4	30,6	34,5
El, gas, vatten och avlopp	2,1	2,1	2,9	2,9	2,2	2,4	2,3
Byggnadsverksamhet	8,1	8,8	8,3	9,3	9,0	7,9	7,4
Summa varu- och kraftproduktion	53,5	52,5	50,5	50,2	44,7	45,2	49,7
Varuhandel[b]	11,0	11,2	10,8	12,0	11,7	10,0	10,3
Samfärdsel[c]	7,5	8,1	7,9	7,1	6,9	6,8	6,4
Privata tjänster[d]	15,3	14,1	16,0	14,4	15,1	14,8	12,6
Offentliga tjänster[e]	12,7	14,1	14,8	16,4	21,6	23,2	21,0
Summa tjänsteproduktion	46,5	47,5	49,5	49,8	55,3	54,8	50,3
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

[a] Tillverkningsindustri, gruvor och mineralbrott.
[b] Varuhandel, restaurang- och hotellrörelse.
[c] Samfärdsel, post- och televerk.
[d] Banker och försäkringsinstitut, fastighetsförvaltning, uppdragsverksamhet.
[e] Offentlig förvaltning och andra tjänster.

Källa: Nationalräkenskaper 1950–1971.
SOU 1973:21.
SOU 1975:89.

Andelsförskjutningen beror i sin tur dels på att tjänsteefterfrågan har en hög inkomstelasticitet men låg priselasticitet, dels på att produktivitetstillväxten är relativt lägre i tjänste- än i varusektorn, varför priserna stiger snabbare i denna sektor. Indelningen av ekonomin i två sektorer, en sektor som är utsatt för internationell konkurrens, K-sektorn, och en sektor som är skyddad för utländsk konkurrens, S-sektorn, har utnyttjats i denna bilagas kapitel 4 där inflationsproblematiken behandlas.

Om vi studerar utvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn, dvs inom varusektorn, visar sektoruppdelningen i tabell 3:3 att exportens och importens andel av olika branschers produktion vuxit kraftigt för flertalet under perioden 1960–1974. Ett genomgående drag är att export- och importkvoterna ökat mest för sektorer som producerar färdigvaror, speciellt gäller detta för verkstadsindustrin. Tendenserna till en ökad förädling inom landet påvisas av att exportens andel av produktionen faller i flertalet råvarusektorer såsom gruvor, trä och massa samtidigt som den växer för järn-, stål- och verkstadsindustri.

För de flesta varugrupperna har utrikeshandeln berört en allt större del av produktionen. Vanligtvis bestäms handelsströmmarnas storlek av pris- och inkomstutvecklingen i avsändar- och mottagarlandet.[1] Har då dessa flöden blivit alltmer känsliga för förändringar i pris- och inkomstvariabler? I flertalet länder ger data belägg för att olika länders totala importelasticitet, dvs. importens känslighet för inkomstförändringar i landet, har ökat. För hela OECD-området beräknas importelasticiteten genomsnittligt ha stigit från 1,7 under perioden 1960–1965 till 2,0 för perioden 1970–1973.

Om vi ser på hur pris- och inkomstelasticiteten har utvecklats för enskilda exportvarugrupper framstår den ökade graden av internationalisering i form av att dessa elasticiteter har vuxit med tiden. Exporten av verkstadsprodukter spelar en nyckelroll i den svenska totalexporten, speciellt som denna varugrupp utgör nästan hälften av totalexporten. I tabell 3:6 visas hur pris- och inkomstelasticiteterna för denna varugrupp har förändrats för ett antal länder. Inkomstelasticiteterna synes i genomsnitt ha vuxit något mellan de båda perioderna. De olika ländernas

[1] I en vanlig specifikation för den svenska exporten har denna följande bestämningsfaktorer (se SOU 1973:21, sid. 222).

$$X_s = \beta_0 \cdot Y^{\beta_1} \cdot \left(\frac{P_{xs}}{P_h}\right)^{\beta_2} \cdot U^{\beta_3} \cdot U_s^{\beta_4} \cdot e^{\beta_5 t}$$

där X_s = Sveriges export till respektive land

Y = importgenererande efterfrågan i mottagarlandet (t. ex. BNP)

$\frac{P_{xs}}{P_h}$ = förhållandet mellan svenskt exportpris och hemmamarknadspris för importlandet

U = kapacitetsutnyttjande i importlandet

U_s = kapacitetsutnyttjande i Sverige

t = tiden

$ß_1$ och $ß_2$ anger inkomst- respektive priselasticiteten.

priselasticiteter tycks dock i de flesta fall ha fallit i absoluta tal. En orsak till detta kan vara att varugruppen verkstadsprodukter till sina delar kännetecknas av stordriftsfördelar samt en långt driven produktdifferentiering. En allt högre grad av specialisering har i så fall skett inom varugruppen, vilket gjort varorna mindre känsliga för prisförändringar.

På en mer aggregerad nivå framstår specialiseringsmönstret över tiden som alltmer likartat mellan olika industrier varför handelsflödena torde ha blivit mer priskänsliga.[1] Minskade tullhinder, fallande transportkostnader samt en förbättrad information om nya varor och försäljningskanaler har även medverkat till att öka priskänsligheten.

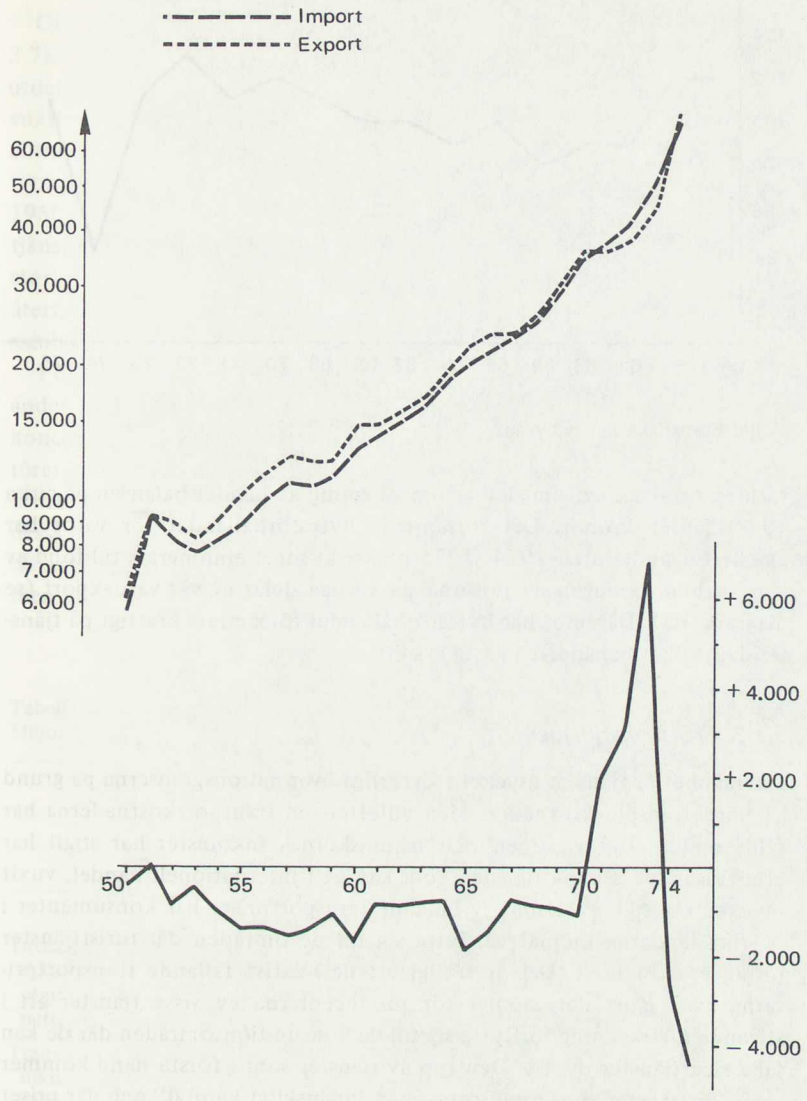
Utvecklingen för varuhandeln med utlandet under perioden 1950–1975 visas i diagram 3:2. Betalningarna till utlandet och från utlandet för varor har ökat med 8,7 respektive 9,4 procent årligen eller med mer än dubbelt så mycket som bruttonationalproduktens genomsnittliga tillväxt under samma period. Märkligt nog har valutautgifterna för utländska varor ökat i ungefär samma takt som valutaintäkterna under många år. Som följd härav har saldot på handelsbalansen varit relativt konstant. Med undantag för underskotten 1960, 1965 och 1970 samt de stora överskotten år 1971–1973 har det årliga underskottet på handelsbalansen varit i genomsnitt cirka en miljard kronor. Denna balans i vårt byte av varor är till stor del ett resultat av den svenska ekonomins balanserade struktur. Såväl exporten som importen har inslag av både råvaror, halvfabrikat och förädlade produkter i grovt taget likartade proportioner. Samma slags varor förekommer, grovt sett, i såväl exporten som importen. Resultatet av detta mönster är att handelsbalansen i Sverige är mindre känslig för de förändringar som ständigt äger rum i världshandeln än vad fallet är i många andra länder. Detta gäller såväl för störningar i

[1] Se R. N. Cooper, The economics of interdependence, Mc Graw Hill, 1968, sid. 75.

Tabell 3:6 Pris- och inkomstelasticiteter för Sveriges export av verkstadsprodukter

	Importelasticitet med avseende på			
	1958–1968 BNP	1960–1972 BNP	1955–1972 pris	1960–1972 pris
Norge	1,56	2,03	–1,30	–0,77
Danmark		2,35	–1,66	–0,58
Finland		2,05	–0,73	
Storbritannien	1,75	4,15		
Österrike		2,56	–1,60	–1,29
Schweiz		3,03		–1,17
Västtyskland	1,74	1,52	–2,07	–0,51
Frankrike	2,40	2,17	–2,38	–1,46
Nederländerna		1,36	–4,52	–0,43
Belgien		1,30	–5,23	
Italien		1,32	–2,36	–2,06
Förenta staterna	1,85	1,72	–1,92	–0,44
Canada	1,81	2,66	–0,66	–1,08
Japan	1,07	2,62	–1,06	–2,55

Källa: SOU 1971:40 och SOU 1973:21.
Material från Konjunkturinstitutet.

Källa: Statistiska centralbyrån.

Diagram 3:2 Export och import av varor (logaritmisk skala) samt handelsbalansens saldo 1950–1975. Milj. kr.

världshandeln till följd av kvantitativa förändringar i efterfrågan och produktion som för effekter av ändrade prisförhållanden mellan länder. Denna utrikeshandelns sammansättning bidrar till att internationella prisförändringar lämnar vårt bytesförhållande relativt opåverkat.[1] Över- och underskott i svensk utrikeshandel med varor har därför i huvudsak återspeglat avvikelser från ett normalt kapacitetsutnyttjande i Sverige och vår omvärld.

Ett tillfälligt undantag från detta samband skedde genom den fyrdubbling av oljepriserna som genomfördes i slutet av år 1973 och under år 1974. Försämringen i bytesförhållandet samt konjunkturnedgången i om-

[1] Se E. Lundberg, Varför har Sverige inga allvarliga valutaproblem? Fagersta Forum, 18, 1963.

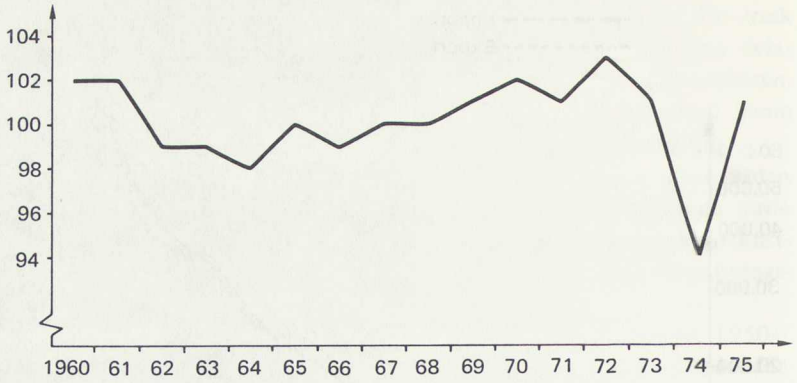

Diagram 3:3 Utvecklingen av Sveriges bytesförhållande för varor 1960–1975 (exportprisindex/importprisindex, basår 1968).

Källa: Statistiska centralbyrån.

världen orsakade en omedelbar omsvängning av handelsbalansen på cirka 10 miljarder kronor. Det försämrade bytesförhållandet för varor har emellertid under åren 1974–1975 praktiskt taget eliminerats till följd av den snabba ökningen av priserna på viktiga delar av vår varuexport (se diagram 3:3). Däremot har bytesförhållandet försämrats kraftigt på tjänstesidan, vilket behandlas i nästa avsnitt.

3.1.2 *Tjänstemarknaden*

I allmänhet är tjänster mycket trögrörliga över nationsgränserna på grund av höga transportkostnader. Men allteftersom transportkostnaderna har fallit under efterkrigstiden och människornas inkomster har stigit har efterfrågan på sådana tjänster, som kan gå i internationell handel, vuxit mycket kraftigt. På grund av fallande transportpriser har konsumenter i de rika länderna kunnat förflytta sig till de områden där turisttjänster produceras billigast. Det är troligt att de relativt fallande transportpriserna även gjort det möjligt för producenterna av vissa tjänster att i stigande utsträckning förflytta sig till de konsumtionsområden där de kan sälja sina tjänster dyrast. Den typ av tjänster som i första hand kommer ifråga är tjänster som produceras med "mänskligt kapital" och där priset är relativt högt i förhållande till transportkostnaden. Det är då fråga om olika typer av expert- och konsulttjänster.

Kombinationen hög inkomstelasticitet och fallande transportkostnader för tjänster har bidragit till att den internationella handeln i tjänster växer snabbare än varuhandeln. Varuexporten steg under 1960- och 1970-talen med cirka 10 procent årligen medan tjänsteexporten steg med cirka 13 procent. I tjänstehandeln inberäknas följande huvudgrupper av transaktioner: transporter,[1] turism,[2] räntor och utdelningar, samt övriga tjänster.[3] För länderna inom OECD uppgår tjänsteexportens värde till cirka 30 procent av varuexportens. Ungefär samma relation råder mellan tjänsteimporten och varuimporten. Tjänstehandeln utgör sålunda en betydelsefull och växande andel av det totala internationella utbytet.

[1] Sjö-, flyg- och landtransporter.

[2] Resevaluta.

[3] I övriga tjänster ingår bl. a. licenser, royalties och patent; entreprenader, provisioner samt administrationskostnader.

OECD-länderna som helhet uppvisar en nettoexport av tjänster (tabell 3:7). Den viktigaste posten i tjänstehandeln år 1974 är räntor och utdelningar med omkring 30 procent av totalbeloppet. Denna post, som vuxit snabbast under 1960- och 1970-talen, är främst ett resultat av de alltmer omfattande internationella direktinvesteringarna. År 1960 var transporterna den största posten i tjänstebalansen. Då dess tillväxt under 1960- och 1970-talen varit långsammare än genomsnittet för samtliga tjänstetransaktioner har transporterna år 1974 intagit en andraplats i storleksordning efter räntor och utdelningar. Under övriga tjänster återfinns bl. a. handeln med tekniskt kunnande som även har ett starkt samband med de internationella koncernernas tillväxt.

För enstaka länder utgör tjänstehandeln en betydande och växande andel av utrikeshandeln, vilket framgår av tabell 3:8. Handeln är koncentrerad till en liten grupp industriländer. De största tjänsteexportörerna år 1974 är USA, med cirka en fjärdedel av totalbeloppet, samt Storbritannien. Västtyskland, Frankrike och Japan. Tillsammans svarar dessa fem länder för omkring två tredjedelar av OECD:s totala tjänsteexport. På importsidan är koncentrationen i stort sett densamma men med Västtyskland i stället för Storbritannien på andra plats. Vissa

Tabell 3:7 OECD-ländernas tjänstehandel 1960 och 1974
Miljoner kronor

	1960		1974		Tillväxt % per år
	Milj. kr.	Andel av tjänste-handeln %	Milj. kr.	Andel av tjänste-handeln %	
Turism					
inkomster	26 734	19,0	122 638	15,1	11
utgifter	25 580	20,7	130 137	17,1	12
netto	1 154		−7 499		
Transport					
inkomster	46 390	33,0	212 582	26,2	11
utgifter	47 885	38,8	216 312	28,3	11
netto	−1 495		−3 730		
Räntor o utdelningar					
inkomster	36 829	26,2	272 418	33,5	15
utgifter	24 794	20,1	219 930	28,8	17
netto	12 035		52 488		
Övriga tjänster					
inkomster	30 858	21,9	203 051	25,0	14
utgifter	25 104	20,4	196 737	25,8	16
netto	5 754		6 314		
Totalt					
inkomster	140 810	100,0	810 689	100,0	13
utgifter	123 364	100,0	763 116	100,0	14
netto	17 447		47 573		

Källa: OECD-material.

länder har mycket stora överskott i sina tjänstebalanser såsom USA, Storbritannien, Spanien och Schweiz med mellan 10 och 40 miljarder kronor. Stora underskottsländer är Japan, Canada, Västtyskland och Australien.

För att ge en uppfattning om den svenska tjänstehandelns betydelse i betalningsbalansen har de totala valutatransaktionerna med utlandet indelats i fyra huvudgrupper i diagram 3:4: varor, tjänster, transfereringar och kapital. Som framgår är varuhandeln dominerande. Tjänstehandeln svarar för nära en femtedel av de totala valutatransaktionerna. Tjänstetransaktionerna har ökat snabbare än varuhandeln på samma sätt som på hemmamarknaden tjänsteproduktionen expanderat snabbare än varuproduktionen. Valutautgifterna för tjänster har ungefär fyrdubblats sedan år 1960. Den snabba utvecklingen beror framför allt på den stigande utlandsturismen men också på ökande utbetalningar i form av räntor och utdelningar och ersättningar för teknologiskt kunnande.

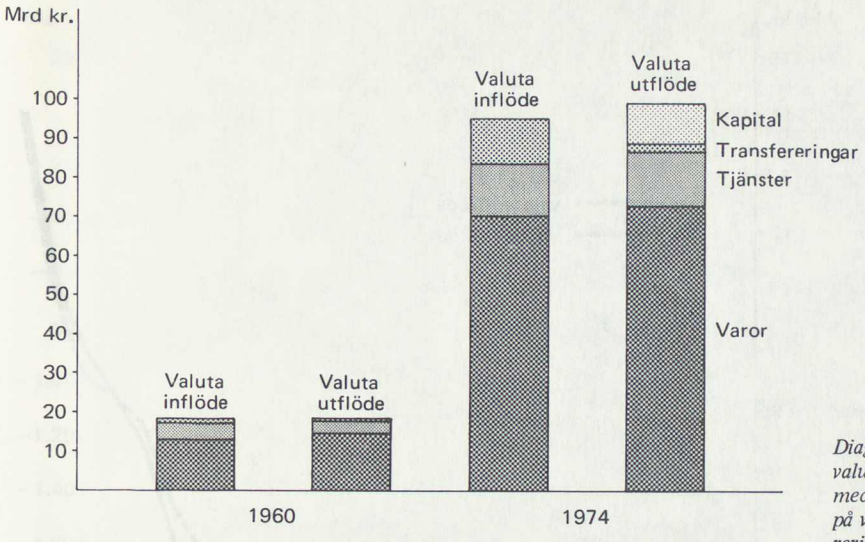
Tjänsteinkomsternas tillväxttakt är betydligt långsammare. År 1960 utgjorde dessa nära en fjärdedel av de totala exportinkomsterna, men har i dag sjunkit till cirka en femtedel. Den dominerande posten är sjöfarten, som svarar för närmare två tredjedelar av det totala inflödet.

Tabell 3:8 Enskilda OECD-länders handel med tjänster 1960 och 1974
Miljoner kronor

	1960			1974		
	Inkomster	Utgifter	Netto	Inkomster	Utgifter	Netto
Australien	1 945	4 910	−2 965	9 059[a]	17 708[a]	−8 649[a]
Belgien-Luxemburg	4 781	4 325	456	39 587	37 791	1 796
Canada	6 421	12 443	−6 022	23 171	39 231	−16 060
Danmark	2 468	1 697	771	14 183	11 296	2 887
Finland	926	1 092	−166	5 802	7 018	−1 216
Frankrike	12 894	12 661	233	54 417[a]	51 828[a]	2 589[a]
Grekland	973	579	394	7 687	5 289	2 398
Irland	1 273	771	502	3 409	3 231	178
Island	166	135	31			
Italien	9 293	5 852	3 441	49 359	46 258	3 101
Japan	4 889	5 422	−533	53 436	79 673	−26 237
Nederländerna	6 700	4 325	2 375	46 218	38 277	7 941
Norge	5 314	3 337	1 977	22 601	16 741	5 860
Portugal	895	828	67	6 136	5 891	245
Schweiz	4 631	2 365	2 262	26 317	14 638	11 679
Spanien	2 178	911	1 267	25 671	13 729	11 942
Storbritannien	30 216	26 853	3 363	95 751	76 501	19 250
Sverige	4 079	2 749	1 330	13 327	14 035	−708
Turkiet	533	693	−160	9 919	5 115	4 804
USA	40 569	44 698	−4 129	202 515	165 037	40 478
Västtyskland	14 777	15 351	−574	82 538	96 967	−14 429
Österrike	1 801	1 180	621	15 756	11 612	4 144

[a] 1973.

Källa: OECD-material.

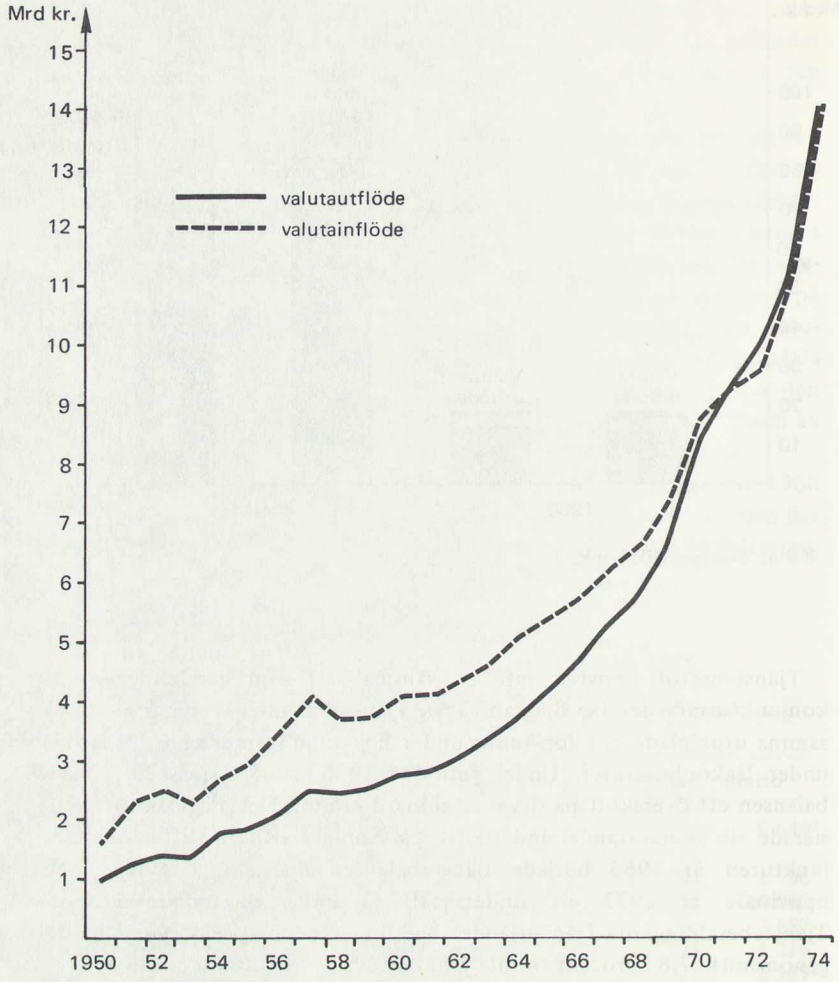

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:4 De svenska valutatransaktionerna med utlandet uppdelade på varor, tjänster, transfereringar och kapital 1960 och 1974.

Tjänstenettot uppvisar inte på samma sätt som handelsnettot ett konjunkturmönster (se diagram 3:5). Tjänstebalansen tenderar ej att på samma utpräglade sätt försämras under högkonjunkturer samt förbättras under lågkonjunkturer. Under perioden 1950–1965 uppvisade tjänstebalansen ett överskott på drygt en miljard kronor. Detta överskott finansierade då motsvarande underskott på handelsbalansen. Efter högkonjunkturen år 1965 började tjänstebalansen markant försämras och uppvisade år 1973 ett underskott på cirka en miljard kronor. Tjänstebetalningarna från utlandet har under denna period vuxit med i genomsnitt 7,8 procent samt betalningarna till utlandet med 11,1 procent. Under en period av 6–7 år slog tjänstebalansen om med cirka 2 miljarder. Dessutom skedde en kraftig stegring av transfereringar som efter att ha varit obetydliga år 1960 visade ett underskott på knappt 2,5 miljarder år 1974 (se diagram 3:6). Huvudanledningen till denna omsvängning var statsmakternas beslut att höja u-landshjälpen till 1 procent av bruttonationalprodukten budgetåret 1975–1976. En annan bidragande faktor har varit tillväxten av underskottet på de privata transfereringarna, som huvudsakligen består av gästarbetares remissor till hemlandet.

Vilka tjänster har svarat för omsvängningen av tjänstebalansens traditionella överskott till ett underskott? Diagram 3:7 visar två av de viktigaste tjänsteposterna, nämligen sjöfart och turism. Båda posterna har uppvisat en kraftig tillväxt, men under det att sjöfartsnettot har bibehållit och ökat sitt överskott till cirka 3,5 miljarder har underskottet på turistbalansen vuxit i snabb takt under 1970-talet, för att år 1974 vara knappt 2,5 miljarder. Som framgår av diagram 3:7 har sjöfartsnettot haft

Tjänstebalansens saldo

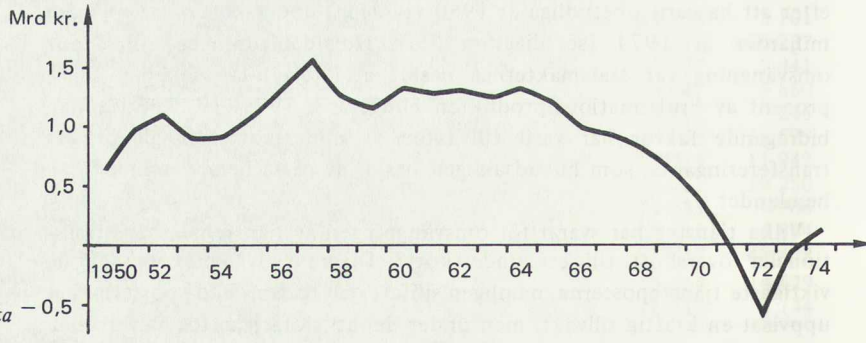
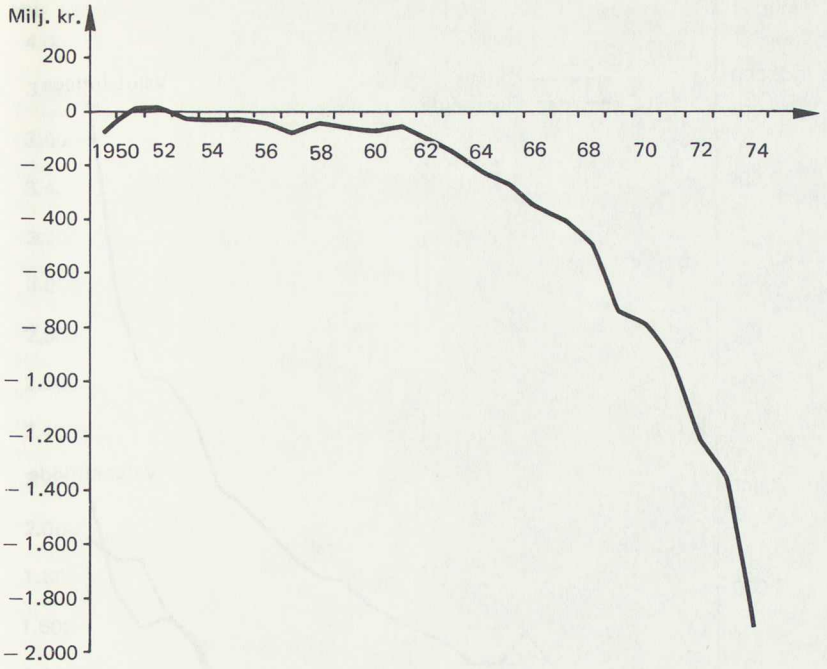

Diagram 3:5 Den svenska tjänstehandelns utveckling 1950–1974.

Anm: inkl. korrigeringspost på + 800
Källa: Sveriges Riksbank

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:6 Transferingarna netto 1950–1974.

en tendens att öka i samband med högkonjunkturperioderna samt falla under lågkonjunkturerna. Ökningen framträder tydligt även under konjunkturtopparna 1969–1970 samt 1974.

En annan faktor som bidragit till försämringen av tjänstebalansen under 1960- och 1970-talen är det internationella utbytet av kapital, företagande och teknisk kunskap. Av diagram 3:8 framgår att Sveriges traditionella överskott av kapitalavkastning från utlandet under 1960-talets andra hälft förvandlats till ett underskott genom snabbt växande betalningar till utlandet av räntor och utdelningar på utländskt kapital i Sverige. Det rör sig här främst om att utdelning och räntor från internationella dotterbolag verksamma i Sverige är större än motsvarande från svenska företag i utlandet. Samtidigt med denna utveckling har Sverige fått växande betalningar till utlandet för erhållande av utländsk teknologi (licenser, royalties, patent m. m.) under det att betalningarna från utlandet till Sverige för nyttjanderätten till svensk kunskap och svensk teknologi vuxit mycket blygsamt (se diagram 3:8). Även posten "Övriga tjänster" (såsom provisioner, försäkringar m. m.) har visat ett växande underskott. Sammanfattningsvis framgår det att försämringen i tjänstebalansen sedan 1960-talets slut främst har orsakats av en kraftig försämring av turistbalansen och av en ogynnsam utveckling av teknologibalansen med utlandet.

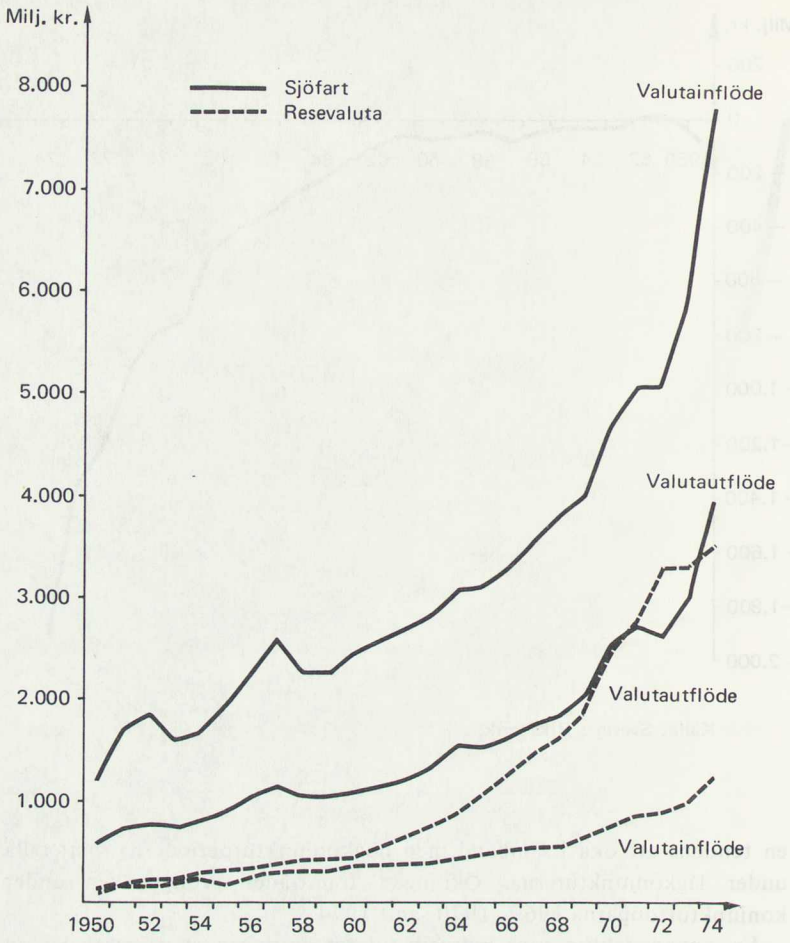

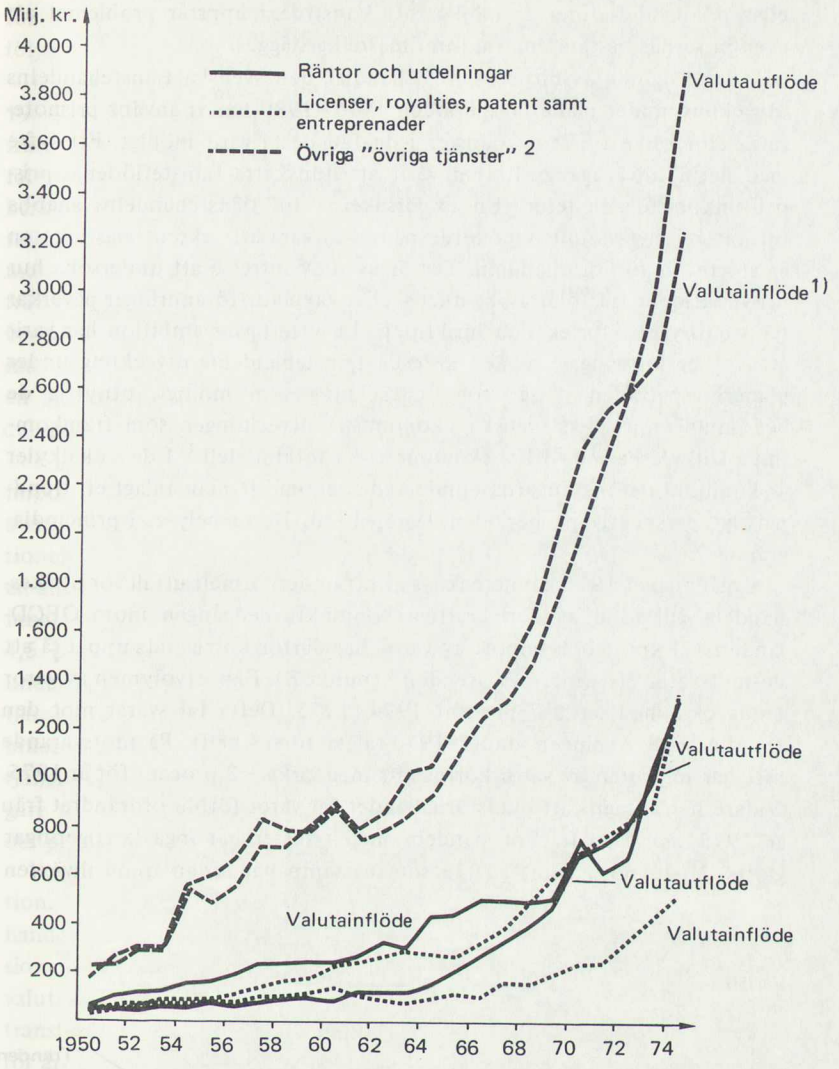
Diagram 3:7 Sjöfart och resevaluta 1950–1974.

Handelns drivkrafter är ganska väl kända. Detsamma gäller emellertid inte för tjänsterna.[1] Om vi följer riksbankens uppdelning av tjänster framgår det att dessa är mycket heterogena till sin natur och synes ha vitt skilda förklaringsfaktorer.[2] Vi skall därför dela in tjänsteposterna i mer homogena undergrupper, som lämpar sig för en studie av dessa drivkrafter.

I ekonometriska modeller över betalningsbalansen klumpas vanligtvis varor och tjänster ihop, vilket minskar möjligheterna att förklara bytesbalansens variationer. Vi väljer i stället att disaggregera tjänstesidan för att om möjligt bättre kunna förstå vilka faktorer det är som påverkar dessa posters utveckling. Därmed kan man även visa hur den ekonomiska politiken påverkar denna del av bytesbalansen. Man stöter emellertid på problem vid en undersökning av tjänstehandelns bestämningsfaktorer. För det första är teorin på detta område mycket underutvecklad. För det

[1] För en mer ingående diskussion av den internationella tjänstehandelns utveckling och bestämningsfaktorer se denna bilagas kap. 2.4. Empiriskt belyses tjänstehandeln även i C-J. Bouveng och A. Söderman, Världsmarknaden, SNS 1974 samt E. Merigo och S. Potter, Invisibles in the 1960's, OECD Economic Outlook, July 1970.

[2] Se Riksbankens årsbok, olika årgångar.

1) Inkl. korrigeringspost.

2) De största posterna bland övriga "övriga tjänster" är biljettavgifter, försäkringar, provisioner samt administrationskostnader.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:8 Räntor och utdelningar; licenser, royalties, patent och entreprenader samt övriga tjänster 1950–1974.

andra är tjänsteflödena sämre belagda empiriskt i jämförelse med varuhandeln. För att skatta efterfrågefunktioner för olika typer av tjänster bör man ha tillgång till prisindex så att utvecklingen i fasta priser (volymutvecklingen) kan studeras. För ett flertal tjänster saknas tillförlitliga uppgifter om prisutvecklingen. I de fall prisuppgifter finns att tillgå

eller då prisdeflatorer är möjliga att konstruera uppstår problemet att även prisernas bestämningsfaktorer måste kartläggas.

I det följande avsnittet, som behandlar den svenska tjänstehandelns utveckling under planeringsperioden 1975–1980 har vi använt prisnoteringar för olika typer av tjänster i de fall detta varit möjligt. Ett syfte med detta tillvägagångssätt har varit att uppskatta tjänsteflödenas pris- och inkomstelasticiteter. En av orsakerna till tjänstehandelns snabba tillväxt relativt varuutbytet torde nämligen vara att inkomstelasticiteten är större än för varuhandeln. Det är även av intresse att undersöka hur prisvariationer till följd av kostnads- eller växelkursförändringar påverkar tjänsteutbytets storlek och inriktning. En ytterligare ambition har varit att vid beskrivningar av den svenska tjänstehandelns utveckling under planeringsperioden, i så stor utsträckning som möjligt, utnyttja de bedömningar av den svenska ekonomiska utvecklingen som framkommit i kalkylerna med LU:s ekonometriska totalmodell.[1] I dessa kalkyler är konjunktursvängningarna eliminerade genom att man anlagt ett trendmässigt perspektiv på perioden 1975–1980. Detta belyses i principdiagram 3:9.

Utgångsläget 1975 kännetecknas av ett undernormalt utfall för utrikeshandeln till följd av den kraftiga konjunkturnedgången inom OECD-länderna. Export och import av varor har därför korrigerats uppåt så att de motsvarar ett värde på "trenden" (punkt B). Exportvolymen av varor antas öka med cirka 7 procent 1974–1975. Detta tal svarar mot den trendmässiga ökningen under 1970-talets första hälft. På motsvarande sätt har importen av varor korrigerats med cirka + 3 procent för år 1975. Vidare har antagits att bytesförhållandet för varor förblir oförändrat från år 1975 och framåt. För handeln med tjänster har inga korrigeringar gjorts. Med "normalåret" 1975 som avstamp har sedan trendtillväxten

[1] Se Långtidsutredningen 1975, SOU 1975:89, kap. 4.

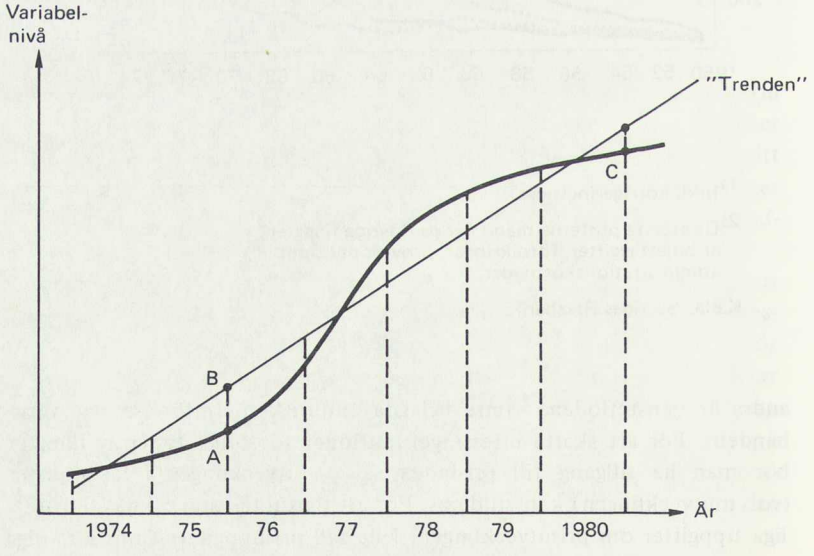

Diagram 3:9 Faktisk och trendmässig utveckling.

för olika poster i tjänstebalansen beräknats på det sätt som beskrivs i följande avsnitt.

Om slutåret 1980 skulle befinna sig i samma konjunkturfas som år 1975 (jfr A och C) påverkas inte tillväxttalen om beräkningarna utgår från de faktiska värdena år 1975 i stället för från de trendmässiga. I det fall att utfallet år 1980 skulle komma att ligga ovanför detta läge blir den beräknade tillväxttakten högre än trendtillväxten. Ett utfall under punkten B ger på motsvarande sätt en lägre tillväxttakt. Det har inte varit möjligt att förutsäga konjunkturläget och de därav betingade avvikelserna från trenden vid en så avlägsen tidpunkt som år 1980. I stället grundas beräkningarna på årliga trendgenomsnitt, dvs. det antas att år 1980 kommer att ligga på trenden. Eftersom planeringsperioden vanligen omfattar en hel konjunkturcykel kan felen som härrör från avvikelser kring trenden i det stora hela beräknas ta ut varandra.

I kalkylerna har det även gjorts speciella antaganden om export- och importpriserna för varor och tjänster. I kap. 1 redovisades förutsättningen som ledde till att den internationella prisutvecklingen på varor i internationell handel förutsattes öka med cirka 4,5 procent per år 1975–1980 vid en allmän inflationstakt i OECD-länderna på cirka 6 procent per år. Detta innebär att de svenska export- och importpriserna för varor antas stiga 4,5 procent per år, dvs. bytesförhållandet för varor antas oförändrat under planeringsperioden. Prisutvecklingen på export och import av tjänster bedöms bli cirka 6,5 procent per år vilket även i detta fall innebär ett i stort sett oförändrat bytesförhållande. Totalt för varor och tjänster blir då prisutvecklingen cirka 5 procent per år och någon ytterligare förändring i bytesförhållandet har inte förutsatts komma att ske under perioden i förhållande till utgångsläget år 1975.[1]

Avsnittet om den svenska tjänstemarknaden har fått följande disposition. Först behandlas Sveriges handel i teknologiskt kunnande, dvs. handeln i patent, licenser och royalties; administrationskostnader, provisioner samt entreprenader. Därefter undersöks transporternas och resevalutans utveckling. Slutligen studeras faktorbetalningar samt övriga transfereringar. Avsnittet avslutas med en sammanställning av prognosen för åren 1975–1980.[2]

A. Sveriges internationella handel med teknologiskt kunnande

Under senare år har den internationella handeln i teknologiskt kunnande vuxit kraftigt. Med teknologiskt kunnande menas här inte enbart kun-

[1] Utvecklingen för de nedan redovisade posterna på tjänste- och transfereringsbalansen har även kalkylerats utifrån förutsättningen att den internationella prisutvecklingen på varor i internationell handel blir cirka 3 procent per år vid en allmän inflationstakt inom OECD på 5 procent per år. Resultaten från dessa kalkyler redovisas i huvudbetänkandet. Även vissa andra förutsättningar som redovisas nedan avviker från dem som gjorts i huvudbetänkandet. Beräkningsresultaten är därför inte utan vidare jämförbara.

[2] Med hänsyn till utredningsarbetet i övrigt har det varit nödvändigt att bedöma ("prognosticera") tjänstehandelns utveckling, trots de teoretiska och empiriska svårigheter som föreligger.

skap om olika produktionsprocesser utan även kunskap om marknadsföring och företagsledning. Det internationella utbytet av kunnande kan ske på många olika sätt. För det första kan kunnande överföras genom varuhandel, t. ex. vid leverans av en maskin i vilken kunskapen är inkluderad. En annan form av kunskapsöverföring sker vid internationella direktinvesteringar. Företag startar egen verksamhet i utlandet och överför därigenom tekniskt och administrativt kunnande likaväl som marknadsföringskunskap. En tredje form av kunskapsöverföring innebär att kunnandet säljs på en marknad. Denna senare typ av kunskapsöverföring, som skall specialstuderas i detta avsnitt, redovisas på betalningsbalansen under olika poster. När kunnande överförs genom beskrivningar för framställning av en viss produkt eller utnyttjande av ett visst system eller varumärke bokförs detta i den svenska betalningsbalansen under *patent, licenser och royalties.* Royalty betalas vanligtvis vid utnyttjande av ett visst varumärke eller en viss "copyright". Licenser utväxlas oftast när ett företag köper rätten att använda en patenterad produktionsmetod. Patentbetalningar slutligen görs när nya patent registreras eller när gamla patentskydd förnyas. Om utbytet av det tekniska kunnandet är sammanknutet med administration, företagsledning eller utbildning av arbetskraft bokförs detta antingen under *administrationskostnader* eller *entreprenader.* Administrationskostnader gäller främst administrativa konsultuppdrag i samband med marknadsföring eller företagsledning och entreprenader hänför sig till tekniska konsultuppdrag.

Den unika kunskap, som ett företag besitter, kan sålunda utnyttjas på tre olika sätt. Den kan utnyttjas i produktionen, varefter varan exporteras, eller säljas på en marknad i form av t. ex. licens- eller patenträtter. En tredje möjlighet är att kunskapen överförs via direktinvestering till utlandet. Dessa olika vägar att utnyttja ett teknologiskt kunnande kan såväl ersätta som komplettera varandra. Av detta skäl är det väsentligt att bilda sig en uppfattning om drivkrafterna bakom dessa olika former för överförande av kunnandet för att bedöma hur den svenska utrikeshandeln i teknologiskt kunnande kan tänkas utvecklas i framtiden. Låt oss först såsom en bakgrund lägga några allmänna aspekter på dessa problem.[1]

Utrikeshandelsteorin förklarar den internationella arbetsfördelningens geografiska struktur. Den besvarar frågan varför en viss ekonomisk aktivitet bedrivs i ett land snarare än i ett annat. Oftast är det så att landet i fråga har gynnsamma förutsättningar för viss produktion genom att ha riklig tillgång på de produktionsfaktorer som används intensivt i den specifika produktionen. Produktionsfördelarna kan vidare förstärkas eller motverkas av naturliga eller artificiella handelshinder såsom transportkostnader eller protektion. Vid en jämviktsväxelkurs framstår ett lands komparativa fördelar såsom absoluta kostnadsfördelar för det enskilda företaget. Utrikeshandelsteorin förklarar sålunda den globala produktionsfördelningen, men den kan inte förklara varför produktionen bedrivs i ett dotterföretag till en utländsk koncern snarare än i ett inhemskt företag. Ytterligare förklaringsfaktorer behövs för att klargöra varför utländska i stället för inhemska företag etablerar sig på områden

[1] Framställningen bygger på den mer ingående diskussion av dessa frågor som återfinns i N. Lundgren, Internationella koncerner i industriländer, SOU 1975:50, kap. 5–7.

där ett land tycks ha en komparativ fördel. Vanligtvis är det tvärtom så att inhemska företag har fördelar gentemot utländska genom sin ingående kunskap om det egna landets särdrag. Man känner redan till arbetsmarknadens funktionssätt, leverantörer och kunder, lagstiftning etc. Det inhemska företaget har en klar kostnadsfördel i detta avseende som det utländska företaget måste kompensera på något sätt för att bli konkurrenskraftigt. En vanligt förekommande faktor som uppväger detta handikapp är att det direktinvesterande landet har en rikligare tillgång på administrativ skicklighet, marknadsföringskunskap eller teknisk kunskap. När det är billigt att överflytta denna kunskap till andra länder jämfört med motsvarande varutransporter kan vi vänta oss att kunskapen flyttar internationellt.

Men varför tar denna ekonomiska process formen av utlandsetablering snarare än handel med patent eller licenser? Inhemska företag borde kunna betala något mer än vad utländska företag själva kan få ut genom att utnyttja patentet i lokala dotterföretag, då de inhemska företagen har en kostnadsfördel genom sin lokala kännedom om landets speciella förhållanden. Patentägaren borde kunna ta ut en monopolränta genom försäljning av patentet eller tillverkningsrätten till inhemska företag i främmande länder. Denne skulle därvid vinna något genom att slippa den extra resursåtgång en etablering av dotterbolag skulle kräva på grund av företagets sämre information om den lokala marknaden.

Varför säljs inte företagets unika tillgång på en marknad så att monopolräntan erhålles på detta sätt snarare än genom utlandsetablering eller export? För att kunnandet skall överföras i form av försäljning av licenser, patent eller annan form av konsultverksamhet krävs att den teknologiska kunskapen kan värderas och skyddas på ett effektivt sätt. Det är ett välkänt förhållande att handeln i tekniskt kunnande i viss utsträckning hindras av de speciella egenskaper som varan tekniskt kunnande har. Hindren ligger i att säljaren är tvungen att undanhålla väsentlig information om varan, eftersom han annars inte kan hindra att en potentiell köpare tillgodogör sig idén utan att betala för den. Samtidigt är det svårt för den potentiella köparen att fatta beslut om köp på grundval av bristfällig information. Ytterligare en faktor är att en effektiv användning av den tekniska kunskapen eventuellt förutsätter en företagsledning med speciella kunskaper. En effektiv marknad för utbyte av teknisk kunskap har därmed svårigheter att utvecklas då utnyttjandet av teknologin är beroende av vissa administrativa egenskaper. Dessa båda komponenter är ofta komplementära, varför de måste säljas i "paket". Dylika arrangemang skapas då ofta inom koncernbolag.

Omfattningen av ett lands handel med kunnande i form av utbyte av patent, licenser etc. beror sålunda på om landet har komparativa fördelar i produktion av kunnande, samt i vilken form som det är mest lönsamt att sälja denna unika kunskap. En växande handel med patent, licenser m. m. är ett resultat av att komparativa fördelar föreligger samt att dessa bäst utnyttjas genom denna handel snarare än genom internationell företagsbildning eller genom export av varor som överför kunnandet. I de

följande avsnitten studeras mot denna bakgrund den svenska handeln med teknologiskt kunnande.

Licenser, royalties och patent

Det internationella utbytet av licenser, royalties och patent har vuxit snabbt under 1960- och 1970-talen. För de sex länderna (dvs. exkl. Schweiz) i tabell 3:9 ökade exporten av tekniskt kunnande med cirka 13 procent per år under perioden 1964–1971, medan importen steg med omkring 14 procent.

Japan och Västtyskland är stora nettoimportörer av tekniskt kunnande. USA, Schweiz och Storbritannien är nettoexportörer. USA svarar för närmare två tredjedelar av ländergruppens teknikinkomster medan dess utgifter för tekniskt kunnande är relativt små.

USA och Storbritannien tycks ha komparativa fördelar i framställningen av forskningsresultat, vilket framgår av dessa länders överskott på teknologibalansen. Detta är i sin tur avhängigt av den mängd resurser dessa länder satsar på forskning och utveckling. Som framgår av tabell 3:10 använder USA och England en större andel av BNP till forskning och utveckling än flertalet andra länder.

Tabell 3:9 Vissa länders handel med licenser, royalties och patent etc. 1960, 1964 och 1971
Miljoner kronor

		1960	1964	1971
Frankrike	Inkomster	249	743	1 348
	Utgifter	470	985	2 301
	Netto	–221	–243	–953
Japan	Inkomster	12	73	307
	Utgifter	491	803	2 494
	Netto	–479	–730	–2 187
Storbritannien	Inkomster	–	636	1 445
	Utgifter	–	594	1 353
	Netto	–	42	92
Sverige	Inkomster	–	52	82
	Utgifter	–	129	271
	Netto	–	–77	–189
USA	Inkomster	3 363	5 453	12 596
	Utgifter	347	655	1 114
	Netto	3 016	4 798	11 482
Västtyskland	Inkomster	–	320	761
	Utgifter	–	791	2 071
	Netto	–	–471	–1 310
Schweiz	Inkomster	–	–	5 395[a]
	Utgifter	–	–	1 373[a]
	Netto	–	–	4 022[a]

[a]Häri ingår även bankkommissioner; uppgifterna gäller 1973.

Källa: C.J. Bouveng och A. Söderman, Världsmarknaden SNS 1974 sid. 80 samt uppgifter från Schweiz ambassad i Stockholm.

Vid jämförelse mellan de båda tabellerna framgår det att överskotten på teknologibalansen är större ju större forskningsinsatsen är. Det tycks inte vara så att små länder generellt har underskott på teknologibalansen (se t. ex. Schweiz). Detta skulle man kunna förvänta sig om det råder utpräglade stordriftfördelar i forskningsverksamheten.

En komparativ fördel i produktion av kunnande kan även utnyttjas i form av direktinvesteringar i utlandet. Om man studerar statistiken över direktinvesteringar finner man att USA och England även är de största nettoinvesterarna i utlandet.[1]

Såväl teknikhandeln som direktinvesteringarna uppvisar en mycket snabb internationell tillväxt. En av orsakerna till teknikhandelns snabba tillväxt kan vara att denna kräver mindre resurser och oftast möter färre handelshinder än direktinvesteringar och varuexport. Åtgärder som verkar för bättre fungerande marknader för patent, licenser, konsulttjänster kan därför bidraga till att minska de internationella koncernernas spridning och omfattning genom att öka handeln i tekniskt kunnande. Å andra sidan tenderar det att vara så att ju mer komplex den teknologi är som skall överföras och ju snabbare innovationstakten är, desto troligare är det att kunnandet överförs i form av direktinvesteringar än i form av

[1] Källa: N. Lundgren, Internationella koncerner i industriländer. SOU 1975:50, sid. 107.

Tabell 3:10 Enskilda länders forskningsutgifter beräknade såsom andel av BNP till löpande priser år 1971

	Forskningsutgifter i procent av BNP
USA	2,6
Storbritannien[a]	2,3
Västtyskland	2,1
Nederländerna	2,0
Schweiz	1,9
Frankrike	1,8
Japan	1,6
Sverige	1,6
Belgien	1,2
Canada	1,2
Norge[a]	1,1
Danmark[a]	0,9
Italien	0,9
Finland	0,8
Irland	0,7
Österrike[a]	0,6
Island	0,5
Portugal	0,3
Grekland	0,2
Spanien[a]	0,2

[a]Uppgifterna avser 1970.

Källor: OECD, Directorate for Scientific Affairs; "International survey of the resources devoted to R–D in 1971 by OECD Member Countries", Paris 1971. OECD, National Accounts of OECD Members 1960–1971.

teknikhandel. Till följd av de höga fasta kostnaderna vid utlandsetableringar tycks det vara stora företag som direktinvesterar medan mindre företag i större utsträckning överför kunnandet i form av licensavtal m. m.

Om vi mot bakgrund av den snabba internationella utvecklingen studerar den svenska utrikeshandeln i teknologiskt kunnande finner vi att denna främst bokförs under följande poster på tjänstebalansen:

	Bestående bl. a. av:
licenser, royalties och patent	industriella produkt- och metodpatent; licensrätter samt royalties i form av varumärkesrättigheter, kulturella royalties och copyrights
administrationskostnader	administrationskostnader för konsulter samt för försäljningsbolag och representanter i utlandet
provisioner	betalningar till och från underleverantörer, agenter och försäljningsbolag
entreprenader	teknisk utveckling, tekniska konsultkostnader

Uppgifter om betalningar under dessa poster baseras på företagens valutaanmälningar till riksbanken. Transaktionerna på detta område är otillfredsställande belysta i statistiken.[1] Gränsdragningen mellan de olika posterna är ej heller helt klar. Man kan t ex inte erhålla uppgifter om hur stora delar av dessa transaktioner som går inom koncernföretag. I det senare fallet kan betalningarna mer få karaktären av internpriser, vilka inte skulle ha gällt om tjänsteutbytet hade skett mellan fristående företag på samma marknad.[2]

Det är väl omvittnat att multinationella företag har möjligheter att anpassa prissättningen i utbytet av bl. a. teknologiskt kunnande för att reducera skattebelastningen eller undgå valutaregleringar och tullar. Dessa handlingsalternativ står inte i samma utsträckning rent nationella företag till buds. Detta medför att teknologihandeln blir felaktigt registrerad i statistiken och betydande problem uppstår när det gäller att förklara dess nuvarande eller framtida utveckling.

De svenska utgifterna för *licenser, royalties och patent* har i fråga om såväl storlek som ökningstakt avsevärt överstigit inkomsterna. Underskottet var under 1970-talet cirka 200 miljoner kronor (se diagram 3:10). Att Sverige har ett underskott i handeln med licenser, royalties och patent är troligen ett resultat av den internationellt sett låga insatsen av forskningsresurser i relation till BNP. Under 1970-talets början utgjorde de totala forskningsutgifterna i Sverige cirka 1,6 procent av BNP (se tabell 3:10). Den internationella jämförelsen visar att länder med en relativt stor forskningsinsats även har ett överskott på sin teknologibalans. En tolkning av denna statistik kan vara att Sverige importerar kunnande

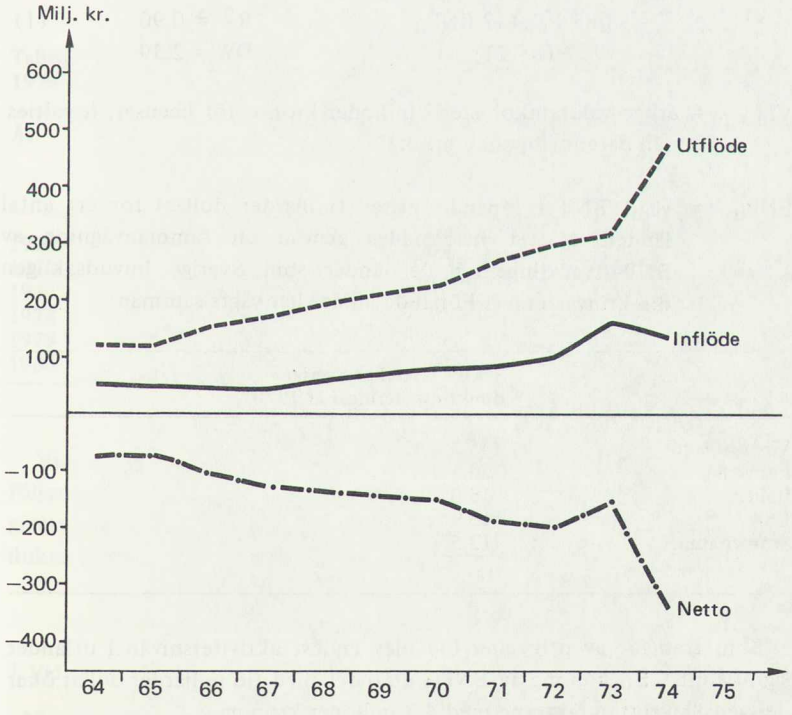
[1] Riksbanken justerar upp hela valutainflödet under "Övriga tjänster", där teknikhandeln registreras, med 800 miljoner kronor.

[2] För USA:s del är det känt att cirka tre fjärdedelar av dessa transaktioner går inom amerikanska koncernföretag. Survey of Current Business okt. 1973.

genom sitt underskott i handeln med licenser, patent och royalties, men exporterar en del av detta kunnande genom ett nettoutflöde på balansen för direkta investeringar. Underskottet i teknikhandeln med utlandet bekräftas även av patentstatistiken. Denna visar att det år 1971 var fler utländska patent som godkändes i Sverige än svenska patent som godkändes i utlandet. Huvuddelen av detta underskott i utbytet av patent uppstod gentemot USA och Västtyskland. De flesta svenska patenten beviljades i Frankrike, Storbritannien och Norden. Denna spridning av de svenska patenten över världsmarknaden överensstämmer tämligen väl med de svenska utlandsinvesteringarnas fördelning.[1]

På basis av redovisningen i den svenska betalningsbalansstatistiken kan man beräkna att utgifter och inkomster i samband med handeln i licenser, royalties och patent växer med 13,8 respektive 13,2 procent årligen (se diagram 3:10). Trots de teoretiska och empiriska brister som föreligger har vi försökt testa denna posts bestämningsfaktorer för att prognostisera dess utveckling under planeringsperioden 1975–1980. Royalties och licensavgifter betalas troligtvis på basis av vad det förväntade nyttjandevärdet är av det kunnande som överförs till köparen. I flertalet fall är licens- och royaltykontrakt så utformade att betalningen står i proportion till vinsten eller försäljningsvärdet i det företag som utnyttjar kunnandet. Detta innebär att betalningsbalansflödena för patent, licenser och royal-

[1] Källa: C.-J. Bouveng och A. Söderman, Världsmarknaden, SNS, 1974 sid. 215.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:10 Licenser, royalties och patent 1964–1974.

ties dels beror på antalet nya kontrakt som etableras, dels på den försäljningsframgång som de köpande företagen har. En svårbedömbar faktor i detta sammanhang gäller i vilken utsträckning samma principer är tillämpbara för de betalningar som går inom koncernföretag. Moderbolag etablerar ej alltid formella licenskontrakt med sina dotterbolag när konsultuppdrag eller annat kunnande överförs. Betalningar inom ett koncernföretag regleras ofta utifrån andra bedömningar än värdet av kunskapsöverföringen. I den svenska betalningsbalansstatistiken för patent, licenser och royalties kan man inte få information om hur stor del av dessa betalningar som går mellan moder- och dotterbolag. Man kan ej heller på ett lättillgängligt sätt erhålla löpande uppgifter om svenska dotterbolags försäljning och vinster i utlandet för att ställa dessa uppgifter i relation till betalningarna för patent, licenser och royalties. Då dataunderlaget är så pass bristfälligt prövades i stället i vilken utsträckning som betalningarna samvarierar dels med den relativa aktivitetsnivån i Sverige och utlandet, dels med den årliga omsättningen på handelsbalansen.

Härvid undersöktes sambandet mellan valutaintäkter från handel med patent, licenser och royalties samt aktivitetsnivån i de länder som Sverige har de största direktinvesteringarna till. Därutöver studerades även valutaintäkternas samband med den svenska varuexporten. Följande resultat erhölls för perioden 1964–1974.

$$VI_{1,r,p} = -38{,}85 + 0{,}432\ BNP_u \qquad R^2 = 0{,}90 \qquad (1)$$
$$(85{,}21) \qquad DW = 2{,}39$$

$VI_{1,r,p}$ = årliga valutainkomster i miljoner kronor för licenser, royalties och patent (löpande priser)

BNP_u = vägd BNP i löpande priser (miljarder dollar) för ett antal länder. Måttet beräknades genom en sammanvägning av BNP-utvecklingen i de länder som Sverige huvudsakligen direktinvesterar i. Följande länder har vägts samman:

	Vikter (andel av Sveriges direktinvesteringar år 1970)
Västtyskland	35,2
Frankrike	20,4
Italien	18,0
USA	13,9
Storbritannien	12,5
	100

Som framgår av uttrycket (1) blev endast aktivitetsnivån i utlandet signifikant.[1] En höjning av BNP i utlandet med tio miljarder dollar ökar de svenska valutaintäkterna med 4,3 miljoner kronor.

På motsvarande sätt testades valutautgifternas beroende av aktivitets-

[1] Det kritiska F-värdet är på 1-procentsnivån lika med 12.

nivån i Sverige och det svenska importvärdet. Följande samband estimerades för åren 1964–1974.

$$VU_{1,r,p} = \underset{(144)}{124{,}8 + 0{,}0022\ BNP_{Sv}} \qquad R^2 = 0{,}96 \quad DW = 1{,}91 \qquad (2)$$

$VU_{1,r,p}$ = årliga valutautgifter i miljoner kronor för licenser, royalties och patent.

BNP_{Sv} = årliga nivån på den svenska bruttonationalprodukten (miljoner kronor, löpande priser).

I detta fall förklaras valutautflödet bäst av den svenska bruttonationalproduktens värde i löpande priser. En höjning av den svenska bruttonationalprodukten med 1 miljard kronor ökar valutautgifterna med 2,2 miljoner kronor.

De bestämningsfaktorer som vi här testat förklarar valutaflödena för licenser, royalties och patent signifikant bättre än om dessa enbart antas vara en funktion av tiden.[1] Vid en framskrivning av de oberoende variablerna i uttrycken (1) och (2) för planeringsperioden 1975–1980 erhålls en prognos för nettoutflödet. Följande värden på de oberoende variablerna har därvid utnyttjats.[2]

Tabell 3:11 Prognostiserade värden på BNP i Sverige samt i utlandet för åren 1975–1980

År	BNP_{SV} (milj. kr.)	Volymtillväxt (%)	Prisutveckling (%)	BNP_u (miljarder dollar)	Volymtillväxt (%)	Prisutveckling (%)
1975	273.314	0,5	10	483,4	–2	11
1976	297.639	2,9	6	534,2	4,5	6
1977	324.129	2,9	6	590,2	4,5	6
1978	352.976	2,9	6	652,2	4,5	6
1979	384.391	2,9	6	720,7	4,5	6
1980	418.602	2,9	6	796,4	4,5	6

Vid substitution av dessa värden i uttrycken (1) och (2) erhålls följande prognos för valutaflödena under perioden 1975–1980. Denna är givetvis helt beroende av de antaganden som görs för bruttonationalproduktens utveckling i Sverige och i utlandet.

[1] Vid en exponentiell trendanpassning erhålles:

$VI_{1,r,p} = 32{,}96 \cdot 1{,}138^t \qquad R^2 = 0{,}84$

$VU_{1,r,p} = 100 \cdot 1{,}132^t \qquad R^2 = 0{,}92$

[2] Som underlag för prisutvecklingen utnyttjas här och i fortsättningen bedömningar som redovisas i kapitel 1 samt i detta kapitels avsnitt 3.1.2. Antaganden om volymtillväxten baseras på resultaten från LU:s ekonometriska modell (alt. II). Se huvudbetänkandet SOU 1975:89, sid. 89, tabell 4.1.

Tabell 3:12 Prognostiserade värden för valutaflöden i samband med betalningar för licenser, royalties och patent
Miljoner kronor

År	Valutainflöde	Valutautflöde	Nettoflöde
1975	170	476	−306
1976	192	530	−338
1977	216	588	−372
1978	243	652	−409
1979	272	721	−449
1980	305	796	−491

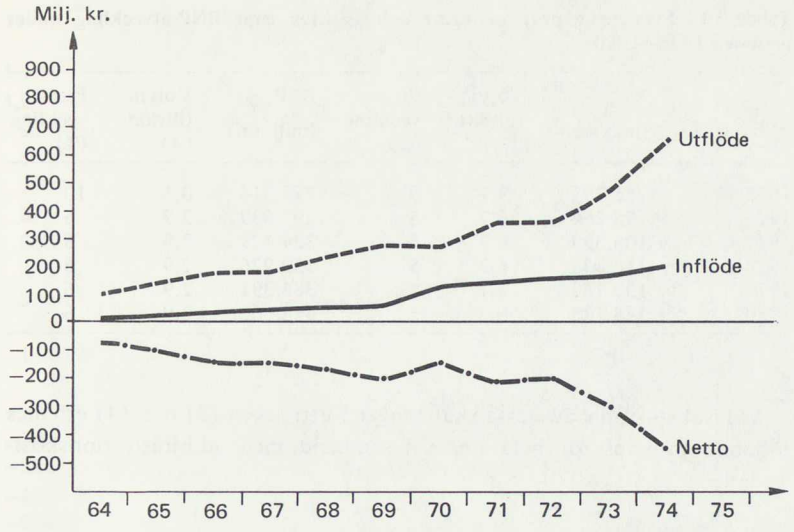
Administrationskostnader

Posten *administrationskostnader* innehåller till viss del en internationell handel i kunnande mellan Sverige och utlandet. I denna post ingår nämligen betalningar för administrativa konsultuppdrag. Därutöver inräknas som valutautgift de kostnader som svenska företag har för försäljningsbolag i utlandet samt som valutaintäkt utländska företags betalning för försäljningsbolag i Sverige. Betalningarna består i dessa fall främst av hyror och löner. Denna posts utveckling sammanhänger i stor utsträckning med expansionen av den internationella marknadsföringen samt den därav följande etableringen av försäljningsbolag i utlandet. Under den senaste tioårsperioden har tillkomsten av försäljningsbolag spelat den största rollen vid expansionen av svenska internationella koncerner samt av utlandsägda företag verksamma i vårt land.[1] Som följd härav har under perioden 1964–1974 betalningarna i samband med administration uppvisat ett växande underskott som år 1974 uppgick till 454 miljoner kronor (se diagram 3:11). Valutainflödet har under samma period tillväxt med 31,2 procent medan motsvarande tal för utflödet är 18 procent.

Tillväxten av betalningarna i samband med administrationskostnader är sålunda nära förbunden med den växande internationella marknadsföringen. När varor och tjänster i allt större utsträckning säljs utanför landets gränser utgörs kanalerna för denna försäljning antingen av en export av varan eller en etablering i utlandet. Ett företags utveckling går normalt från export till fasta kunder eller via en fristående representant till export genom eget försäljningsbolag. Denna process är främst ett resultat av en tilltagande produktdifferentiering som för med sig krav på specialiserad kunskap om hur marknadsföring av olika varor och tjänster bör bedrivas i utlandet.

Att förklara drivkrafterna bakom tillväxten av betalningar i samband med det internationella utbytet av administrativa tjänster är svårt. Valutaintäkterna har här antagits bero på den svenska importen samt på den ekonomiska aktiviteten i Sverige. Aktivitetsnivån skattas med bruttonationalproduktens storlek. På motsvarande sätt torde valutautgifterna för administrationstjänster öka med värdet för den svenska exporten samt med den totala aktiviteten i utlandet. Tanken är här att växande internationella transaktioner med varor och tjänster kräver som komple-

[1] N. Lundgren, op.cit. sid. 158.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:11 Administrationskostnader 1964–1974.

ment ökade insatser av administrationstjänster. Vid testning av denna hypotes erhölls följande samband:[1]

$$VI_A = -145{,}24 + 0{,}00144 \cdot BNP_{Sv} \qquad R^2 = 0{,}96 \qquad (3)$$
$$(202) \qquad DW = 1{,}49$$

$$VU_A = -56{,}5 + 0{,}0083 \cdot X_{v,tj} \qquad R^2 = 0{,}99 \qquad (4)$$
$$(641) \qquad DW = 2{,}32$$

VI_A = årliga valutaintäkter under posten administrationskostnader (miljoner kronor)

VU_A = årliga valutautgifter under posten administrationskostnader (miljoner kronor)

BNP_{Sv} = den årliga svenska bruttonationalprodukten i löpande priser (miljoner kronor)

$X_{v,tj}$ = årsvisa exporten av varor och tjänster (miljoner kronor).

Som framgår av uttrycket (3) är valutaintäkterna signifikant relaterade till den svenska bruttonationalproduktens storlek. Importen av varor och tjänster blev ej signifikant, då denna kraftigt samvarierar med den inhemska aktivitetsnivån. Valutautgifterna synes dock främst vara beroende av den svenska exporten av varor och tjänster till utlandet. Aktivitetsnivån i utlandet fick ingen signifikant inverkan.

I syfte att göra en bedömning av utvecklingen för valutautgifter och valutaintäkter utnyttjas följande värden på den svenska export- och bruttonationalproduktutvecklingen i löpande priser.[2]

[1] Det kritiska F-värdet är på 1-procentsnivån 11,26.

[2] Kalkylen bygger på den reala utvecklingsväg för exporten och BNP som framräknats med hjälp av LU:s ekonometriska modell (alt II), se huvudbetänkandet SOU 1975:89, tabell 4.1.

Tabell 3:13 Sveriges export av varor och tjänster samt BNP-utveckling under perioden 1975–1980

	$X_{v,tj}$ (milj. kr.)	Volym-tillväxt (%)	Prisut-veckling (%)	BNP_{SV} (milj. kr.)	Volym-tillväxt (%)	Prisut-veckling (%)
1975	85.297	–9,1	9	273.314	0,5	10
1976	95.254	6.7	5	297.639	2,9	6
1977	106.399	6,7	5	324.129	2,9	6
1978	118.848	6,7	5	352.976	2,9	6
1979	132.753	6,7	5	384.391	2,9	6
1980	148.285	6,7	5	418.602	2,9	6

Vid substitution av dessa skattningar i uttrycken (3) och (4) erhålles följande prognos för betalningar i samband med administrationskostnader.

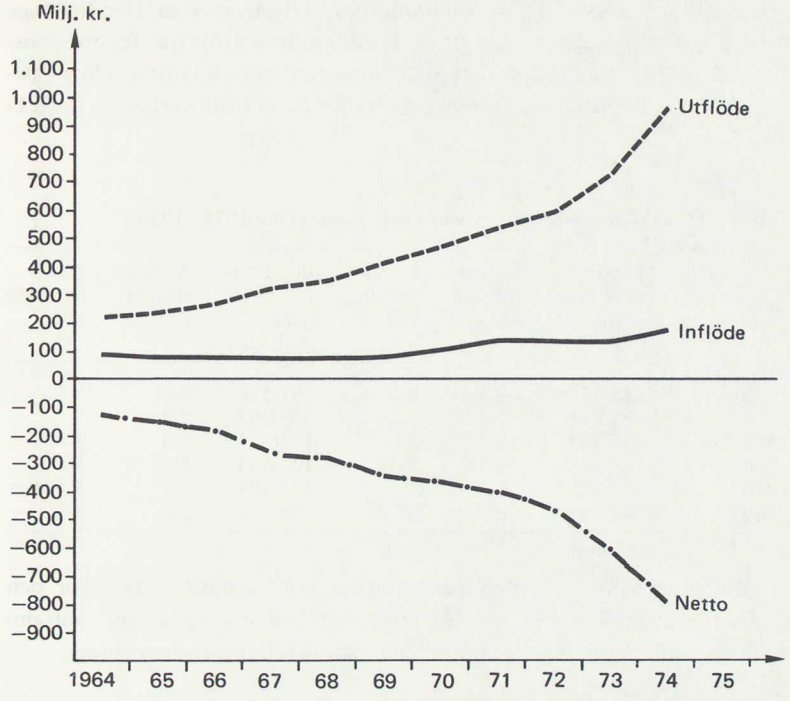
Tabell 3:14 Prognos för perioden 1975–1980 av tjänsteposten administrationskostnader
Miljoner kronor

	Valutainflöde	Valutautflöde	Nettoflöde
1975	248	651	–403
1976	283	734	–451
1977	322	827	–505
1978	363	930	–567
1979	408	1 045	–637
1980	458	1 174	–716

Provisioner

Betalningar för *provisioner* i samband med utrikeshandeln är närbesläktade med de betalningar som uppkommer till följd av handeln i administrationstjänster. Valutautflöde uppstår när betalningar görs för tjänster som utförs av utländska representanter och agenter, vilka säljer svensk vara eller tjänst i utlandet. På motsvarande sätt härrör valutainflödet från ersättning av tjänster i samband med försäljning av utländsk vara eller tjänst i Sverige. Då gränsdragningen mellan agent- och försäljningsbolag är svår att göra kan betalningar som rätteligen borde hänföras till posten administrationskostnader komma att bokföras under posten provisioner och vice versa. Betalningar för provisioner visar ett kraftigt växande nettoutflöde då valutainflödet tillväxer med 8,9 procent per år medan utflödet ökar med hela 15,3 procent per år under perioden 1964–1974. Som framgår av diagram 3:12 gav provisionsbetalningarna år 1974 upphov till ett nettoutflöde på 783 miljoner kronor. Vid sidan av turistnettot ger denna post det största negativa bidraget till tjänstebalansens underskott.

Provisionsbetalningarna har liksom administrationskostnaderna ett

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:12 Provisioner 1964–1974.

nära samband med handeln i varor och tjänster. Valutainkomsterna ökar med växande import av varor och tjänster och valutautgifterna stiger när exporten av varor och tjänster ökar. Detta bekräftas av följande estimationer för åren 1964–1974.[1]

$$VI_p = \underset{(5,7)}{1,779} + \underset{(13,9)}{0,530} \cdot VI_{p,t-1} + 0,001307 M_{v,tj} \qquad R^2 = 0,90 \quad DW = 1,49 \qquad (5)$$

$$VU_p = \underset{(13,1)}{47,15} + \underset{(33,5)}{0,515}\, VU_{p,t-1} + 0,00742\, X_{v,tj} \qquad R^2 = 0,99 \quad DW = 2,05 \qquad (6)$$

VI_p = årliga valutainkomster i miljoner kronor från provisionsbetalningar

VU_p = årliga valutautgifter i miljoner kronor från provisionsbetalningar

$M_{v,tj}$ = import av varor och tjänster, årliga värdet i miljoner kronor

$X_{v,tj}$ = export av varor och tjänster, årliga värdet i miljoner kronor

Som framgår av uttrycken (5) och (6) samvarierar valutabetalningar för provisioner väl med utrikeshandeln i varor och tjänster. De tidseftersläpande förklaringsvariablerna, vilka ingår i såväl uttrycket för valuta-

[1] Signifikansgräns på 5-procentsnivån: $F > 4,74$.

intäkter som uttrycket för valutautgifter, fångar in den trendmässiga utvecklingen. Om dessa båda uttryck skall kunna utnyttjas för prognosändamål måste först exportens och importens framtida utveckling fastställas. Följande bedömningar har gjorts för dessa båda variablers utveckling.[1]

Tabell 3:15 Export och import av varor och tjänster åren 1975–1980

	Export av varor och tjänster (milj. kr.)	Volym-tillväxt (%)	Prisut-veckling (%)	Import av varor och tjänster (milj. kr.)	Volym-tillväxt (%)	Pris-utveckling (%)
1975	85.277	–9,1	9,0	91.538	0,3	5,1
1976	95.254	6,7	5	100.963	5,3	5
1977	106.399	6,7	5	111.362	5,3	5
1978	118.848	6,7	5	122.833	5,3	5
1979	132.753	6,7	5	135.484	5,3	5
1980	148.285	6,7	5	149.439	5,3	5

Substitueras dessa värden på exporten samt importen av varor och tjänster i uttrycken (5) och (6) erhålles följande prognos på valutainkomster samt valutautgifter i samband med betalning av provisioner.

Tabell 3:16 Prognostiserade betalningar för provisioner åren 1975–1980
Miljoner kronor

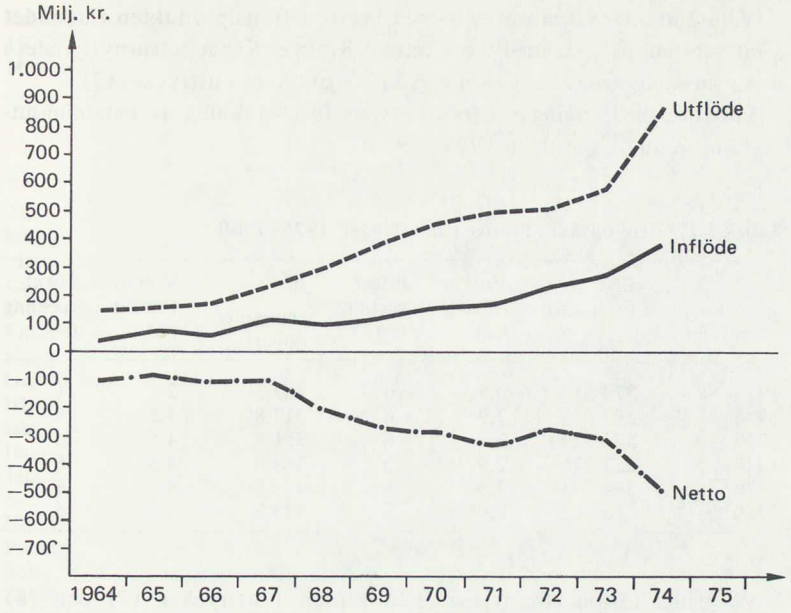
	Valutainkomster	Valutautgifter	Nettoflöde
1975	213	1 082	– 869
1976	243	1 217	– 974
1977	273	1 369	–1 096
1978	303	1 540	–1 237
1979	336	1 731	–1 395
1980	372	1 945	–1 573

Entreprenadarbeten

Posten *entreprenadarbeten* innehåller främst betalningar till följd av svenska företags byggnadsverksamhet i utlandet samt utländska företags motsvarande aktiviteter i Sverige. I denna post ingår även svensk konsultverksamhet i utlandet och utländska konsulters aktiviteter i Sverige. Betalningarna har under 1960- och 1970-talen uppvisat ett stigande nettoutflöde, som år 1974 uppgick till 462 miljoner kronor (se diagram 3:13). Utflödet har mellan åren 1964 och 1974 vuxit med 19,4 procent. Inflödets tillväxttakt har under samma period varit 23,2 procent. Trots att valutainflödet växer snabbare än valutautflödet ökar underskottet i betalningarna gentemot utlandet då utflödet ligger på en markant högre nivå.

Den snabba ökningen i internationaliseringen av entreprenadarbeten och tekniska uppdrag under senare år kan till viss del förklaras av en ökad

[1] Den antagna volymtillväxten bygger på LU-modellens resultat (alt. II). Se SOU 1975:89 kap. 4.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:13 Entreprenader 1964–1974.

specialisering och stordrift inom byggnadsproduktionen. Samtidigt har de nationella marknaderna blivit för små vilket lett till att en optimal produktionsvolym endast kan uppnås genom en växande export av entreprenadtjänster. Svenska företags engagemang i utlandet har även påskyndats av att det offentliga byggandets expansionstakt inom landet har dämpats kraftigt under 1970-talet. Mot denna bakgrund prövades hur betalningsströmmarna för entreprenadarbeten samvarierar med aktivitetsnivån i Sverige och omvärlden, samt med kapacitetsutnyttjandet i den svenska byggnadsindustrin. Följande resultat erhölls för perioden 1964–1974:

$$VI_E = \underset{(170,4)}{-168,12 + 1,957 \cdot BNP_u} \qquad R^2 = 0,96 \quad DW = 2,67 \quad P(F > 11.26) = 0.01 \qquad (7)$$

$$VU_E = \underset{(166,2)}{-410,44 + 0,00490\ BNP_{Sv}} \qquad R^2 = 0,95 \quad DW = 1,71 \quad P(F > 11.26) = 0.01 \qquad (8)$$

VI_E = valutainkomster entreprenader (miljoner kronor)

VU_E = valutautgifter entreprenader (miljoner kronor)

BNP_{Sv} = svenska bruttonationalprodukten (miljarder kronor)

BNP_u = bruttonationalprodukten i utlandet vägd med svenska exportandelar år 1973 (miljarder dollar)

Valutaintäkterna samvarierar med bruttonationalprodukten i utlandet samt valutautgifterna med aktiviteten i Sverige. Kapacitetsutnyttjandet i den svenska byggnadsindustrin blev inte signifikant i uttrycket (7).

Följande bedömningar har utnyttjats för beräkning av betalningsutvecklingen under perioden 1975–1980:

Tabell 3:17 BNP-tillväxt i Sverige och utlandet 1975–1980

	BNP_{Sv} (milj. kr.)	Volym-tillväxt (%)	Prisut-veckling (%)	BNP_u (miljarder dollar)	Volym-tillväxt (%)	Prisut-veckling (%)
1975	273.314	0,5	10	287,5	–2	11
1976	297.639	2,9	6	317,8	4,5	6
1977	324.129	2,9	6	351,2	4,5	6
1978	352.976	2,9	6	388,0	4,5	6
1979	384.391	2,9	6	428,8	4,5	6
1980	418.602	2,9	6	473,8	4,5	6

Vid substitution av ovanstående värden i uttrycken (7) och (8) erhålles:

Tabell 3:18 Prognos på valutainflöde samt valutautflöde för entreprenader 1975–1980
Miljoner kronor

	Valutainflöde	Valutautflöde	Nettoflöde
1975	395	929	–534
1976	454	1 048	–594
1977	519	1 178	–659
1978	591	1 319	–728
1979	671	1 473	–802
1980	759	1 641	–882

Som framgår av tabell 3:18 beräknas underskottet öka från 534 miljoner kronor år 1975 till 882 miljoner kronor år 1980.

B. Transporttjänster

Sjöfartsnettot

Transportbetalningarna svarar för drygt en fjärdedel av OECD-ländernas tjänstehandel.[1] Mellan 1960 och 1974 ökade de totala transportinkomsterna och -utgifterna för OECD-länderna med cirka 11 procent per år. På såväl utgifts- som inkomstsidan dominerar Storbritannien, USA, Japan och Västtyskland. Norge har det största överskottet på transportbalansen med drygt 8 miljarder kronor (se tabell 3:19).

Transportbetalningarna påverkas i stor utsträckning av fraktsatserna, vilka uppvisar kraftiga svängningar för olika typer av transportmedel.

[1] Större delen av posten transporter avser person- och godsbefordran till och från utlandet med båt, bil samt flyg. Därtill kommer vissa andra internationella betalningar i samband med transporter såsom bunkringsavgifter m. m.

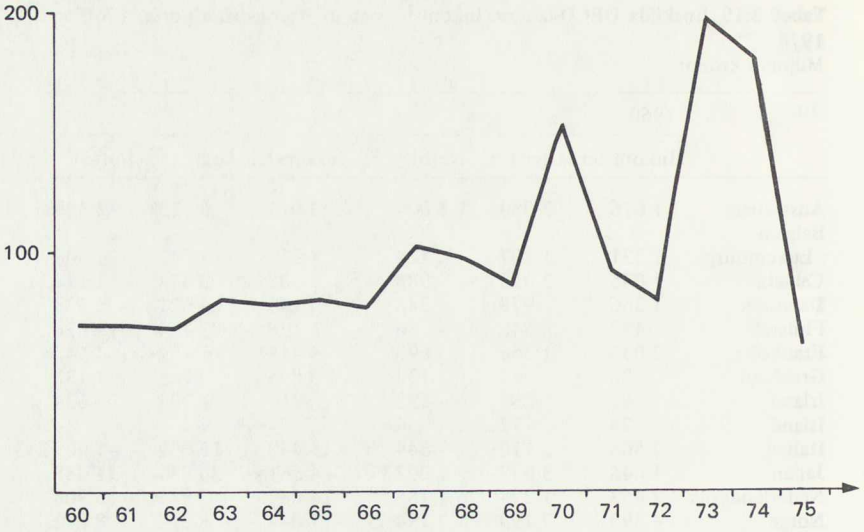
Tabell 3:19 Enskilda OECD-länders inkomster och utgifter av transporter 1960 och 1974
Miljoner kronor

	1960			1974		
	Inkomster	Utgifter	Netto	Inkomster	Utgifter	Netto
Australien	1 076	2 080	−1 004	4 015[a]	6 323[a]	−2 308[a]
Belgien-Luxemburg	1 231	1 107	124	7 950	7 642	308
Canada	1 045	2 028	−983	3 333	5 474	−2 141
Danmark	1 366	978	388	6 149	4 621	1 528
Finland	492	548	− 56	2 126	2 754	−628
Frankrike	2 039	1 366	693	4 415[a]	6 162[a]	−1 747[a]
Grekland	398	264	134	3 895	2 763	1 132
Irland	62	254	−192	713	1 337	−624
Island	78	72	6	–	–	–
Italien	2 566	3 110	−544	11 443	13 052	−1 609
Japan	1 645	3 037	−1 392	24 561	36 049	−11 488
Nederländerna	2 463	1 278	1 185	14 887	7 981	6 906
Norge	4 393	2 199	2 194	17 044	8 212	8 832
Portugal	124	228	−104	798	1 444	−646
Schweiz	207	611	−404	905	3 315	−2 410
Spanien	217	171	46	4 812	4 991	−179
Storbritannien	10 617	10 850	233	33 580	35 394	−1 814
Sverige	2 740	1 166	1 574	8 992	4 961	4 031
Turkiet	88	269	−181	891	2 161	−1 270
USA	9 220	9 908	−688	30 256	33 603	−3 347
Västtyskland	4 227	5 019	−792	20 894	11 742	9 152
Österrike	93	305	−212	940	1 203	−263
Totalt	46 390	47 885	−1 495	212 582	216 312	3 730

[a] 1973.
Källa: OECD-material.

Något sammanfattande fraktprisindex existerar inte. I diagram 3:14 har vi för att belysa fraktprisutvecklingen för olika typer av sjötransporter konstruerat ett ihopvägt fraktprisindex. I detta har de årliga löpande internationella prisnoteringarna för olika typer av transporter vägts samman med den svenska handelsflottans årsvisa sammansättning.

De kraftiga fluktuationerna i den internationella prisutvecklingen sammanhänger såväl med tonnageutbudets storlek som med världshandelns utveckling. Politiska händelser, såsom Suez-krisen år 1967 samt oljekrisen år 1973, återspeglar sig även i fraktprisutvecklingen. År 1975, när sjöfartskonjunkturen är mycket svag främst till följd av den internationella lågkonjunkturen men även som ett resultat av i-ländernas mer långsiktigt dämpade efterfrågan på olja, når fraktprisindex sin bottennivå under 1960- och 1970-talen. Stor överskottskapacitet råder inom världens totala handelstonnage. På lite längre sikt kan externa politiska händelser i form av en ökad flaggdiskriminering med en övergång till nationella transportbolag ytterligare förvärra konkurrensvillkoren för vissa länder även om en förväntad konjunkturuppgång kommer att förbättra fraktpriserna samt öka tonnagets sysselsättning.

Fraktprisindex (P_s) har erhållits genom sammanvägning av tankfartygsprisindex (Ptank) och torrlastfartygsprisindex (Ptorrlast).

$$P_S = P_{tank} \cdot W_{tank} + P_{torrlast} \cdot W_{torrlast}$$

W_{tank}	= andelen tankfartyg av totala antalet svenska lastfartyg (dwt)
$W_{torrlast}$	= andelen torrlastfartyg av totala antalet svenska lastfartyg (dwt)
Tankfartyg	= tankfartyg + 50 % av malm-tankfartyg + 70 % av bulk- och tankfartyg
Torrlastfartyg	= 50 % av malm-tankfartyg + 30 % bulk- och tankfartyg + malmfartyg + bulkfartyg + övriga torrlastfartyg

Diagram 3:14 Sjöfraktprisindex utveckling 1960–1975.

Källa: Norwegian Shipping News.
Statistiska centralbyrån: Statistiska meddelanden, serie T.

I den svenska betalningsbalansen redovisas transporttjänsterna dels i tjänstebalansen, dels under handelsbalansen inberäknat i varuimportens cif-värde.[1] Då alla varutransaktioner registreras vid landets gräns inberäknas i importen frakt- och försäkringskostnader i samband med transporter till svensk gräns eller hamn. I tjänstebalansen fördelas betalningar i samband med transporter på två poster. Valutaintäkter och utgifter till följd av transport till sjöss av personer och varor redovisas under det s. k. sjöfartsnettot. I sjöfartsnettot inräknas även andra kostnader i samband med sjöfrakter såsom bunkringskostnader, hamnavgifter m. m. Betalningar i samband med person- och godsbefordran till lands och i luften redovisas under övriga transporter. Häri ingår även mäklar- och speditionskostnader i samband med land- och flygtransporter samt kostnader för post- och teletjänster.

När man har en cif-värdering av importen krävs det att vissa motposter

[1] Cif står för "cost, insurance and freight". De totala fraktkostnaderna uppgick år 1973 till cirka 4,5 procent av det totala importvärdet. Försäkringskostnadernas andel var detta år 0,25 procent av importvärdet.

införs på transportbalansen för att redovisningen skall bli korrekt. Dessa korrigeringar skulle ej behövas om man hade en fob-redovisning av importen. I sjöfartsnettot har man såsom ett valutainflöde fört upp fraktbetalningar som sker från svenska exportörer och importörer till svenska rederier. Likartade transaktioner har även konstruerats för internationella svenska flyg- och järnvägstransporter. På grund av cif-redovisningen måste man därför som motpost införa inhemska betalningar mellan svenska företag, betalningar som inte påverkar valutareserven och som därmed inte har med betalningsbalansen att göra. Nedanstående exempel i tabell 3:20 för år 1973 ger en uppfattning om hur bilden av handelsbalansen och sjöfartsnettot ändras om man redovisar importen fob i stället för cif.[1] Som framgår "förbättras" handelsbalansen med 1 389 miljoner kronor vid en fob-redovisning samt "försämras" sjöfartsnettot med samma belopp. Vår nettoexport av transporttjänster är alltså inte så stor som sjöfartsnettot anger.[2]

Källan till betalningsbalansens uppgifter om sjöfrakter utgörs primärt av uppgifter lämnade av svenska rederier över intäkter och kostnader i utlandet vid utrikes sjöfart. I intäkterna ingår, som ovan nämnts, betalningar som erhållits från svenska företag. Intäktsbeloppet består av dels fraktintäkter, dels biljettintäkter och dels tidshyror (time-charter). Eftersom det ovan förda cif/fob-resonemanget endast avser fraktdelen av intäkterna måste passageraravgifter som betalats i Sverige dras bort. Rederiernas uppgifter om kostnader i utlandet gäller bl. a. hamnavgifter, tidshyror för chartrade utländska fartyg m. m. Till nettot av dessa poster, kallat inseglingsnettot, läggs ett belopp avseende utländska fartygs kostnader i Sverige (bunkring, hamnavgifter, lotsavgifter, fartygsreparationer m. m.). Resultatet blir då lika med sjöfartsnettot.

Av diagram 3:15 framgår att valutaintäkterna från sjöfarten, såsom dessa redovisas i den svenska betalningsbalansen, har överstigit valutautgifterna med omkring 3 miljarder kronor under de senaste åren på 1970-talet. Utgifterna har stigit snabbare än inkomsterna (8 procent respektive 7 procent) men trots detta har nettot vuxit till 3,8 miljarder år 1974. Sjöfarten är den dominerande posten på tjänstebalansens inkomst- och utgiftssida.

[1] Principerna behandlas i Den svenska betalningsbalansstatistiken, SOU 1971:31, kap. VI.

[2] Avvikelsen beror på att sjöfartsnettot inte korrigeras för utländska företags transportinkomster, vilka inberäknas i importens cif-värde och försämrar handelsbalansen men förbättrar sjöfartsnettot.

Tabell 3:20 Cif- respektive fob-balanser 1973

	Fob/cif	Fob/fob
Varor		
Exportvaror	53 153	53 153
Importvaror	46 336	44 947
Handelsbalansens saldo	6 817	8 206
Sjöfartstjänster		
Valutautgifter	2 978	4 367
Valutainkomster	5 967	5 967
Sjöfartsnetto	2 989	1 600

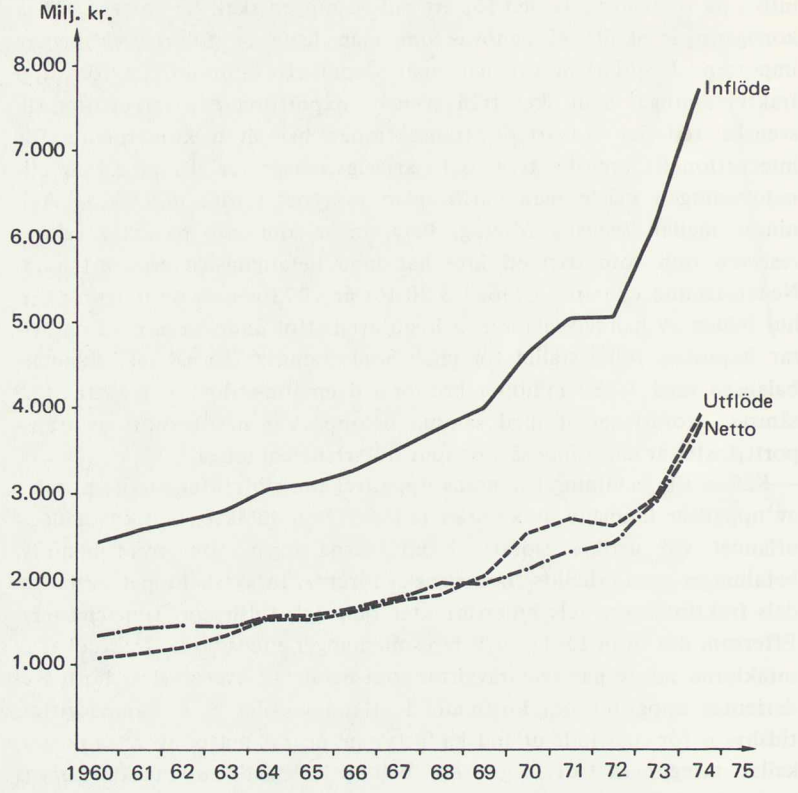

Diagram 3:15 Sjöfarten 1960–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

Av det svenska exportvärdet transporteras omkring 51 procent med båt, 18 procent med järnväg, 28 procent med motorfordon och cirka 3 procent med flyg. För importen är motsvarande fördelning: båt 47 procent, järnväg 17 procent, motorfordon 30 procent och flyg 5 procent. De procentuella fördelningarna avser andel av utrikeshandelns värde år 1972.[1] Vid årsskiftet 1973/1974 omfattade den svenska handelsflottan 657 enheter om tillsammans drygt 5,7 miljoner ton brutto, vilket motsvarar något mer än 2 procent av världshandelsflottans tonnage.[2] Sverige intar därmed ställningen som en av världens större sjöfartsnationer. Sjöfartens betydelse för den svenska ekonomin är också större än för de flesta andra länder, vilket vi tidigare påvisat.

Endast en begränsad del av handelsflottans verksamhet baseras på transporter till och från Sverige. År 1972 fraktades 27 procent av den svenska exporten på svenska kölar medan motsvarande siffra för importen var 14 procent. Av den sammanlagda utrikeshandeln transporteras cirka 20 procent på svensk köl. I gengäld är den svenska handelsflottan kraftigt beroende av möjligheterna att konkurrera om internationella frakter. Över 40 procent av handelsflottan sysselsätts således uteslutande i fart mellan utrikes hamnar och mer än 80 procent har sitt huvudsakliga

[1] Motsvarande fördelning för exportvolymen är: båt 49 %, tåg 44 %, motorfordon 7 %, flyg 0,02 %. Importvolymen: båt 91 %, tåg 4 %, motorfordon 5 %, flyg 0,04 %. Källa: Statistiska Meddelanden, serie T, 1973.

[2] Källa: Sjöfart år 1974. SCB.

engagemang i sådan fart.[1] Svenska fartyg är främst engagerade i linjesjöfarten mellan tredje länder.

Mot denna bakgrund har vi antagit att betalningar för varutransporter till sjöss dels beror på den svenska handelns volymmässiga utveckling, dels bestäms av den internationella handelns tillväxt, då svenska fartyg i stor utsträckning befraktar varor mellan tredje land. Personbefordran med båt, och då främst närfrakter med passagerarbåtar och lastfärjor, antas främst hänga samman med den internationella turismens omfattning. Dessa betalningar bör därför samvariera med den svenska resevalutaposten. Transportinkomsterna och -utgifterna påverkas även av fraktsatserna, vilka kan variera avsevärt mellan olika typer av transporter. Något sammanfattande index för fraktutvecklingen samt biljettprisutvecklingen existerar inte, varför vi i de följande estimationerna vägt ihop olika volymprisindex i enlighet med de andelar som olika fraktslag har i den svenska transportverksamheten. Följande bestämningsfaktorer har därvid testats på årsbasis för perioden 1960–1974:

$$\frac{VI_S}{P_{S,X}} = a_0 + b_0 \cdot \frac{X_{fob}}{P_X} + c_0 \cdot \frac{VI_R}{P_{SV}} + d_0 \cdot \frac{W}{P_W} \qquad (9)$$

$$\frac{VU_S}{P_{S,M}} = a_1 + b_1 \cdot \frac{M_{fob}}{P_M} + d_1 \cdot \frac{VU_R}{P_U} \qquad (10)$$

VI_S = valutaintäkter sjöfart, miljoner kronor

VU_S = valutautgifter sjöfart, miljoner kronor

$P_{S,X}$ = volymprisindex för exporten av sjöfartstjänster

$P_{S,M}$ = volymprisindex för importen av sjöfartstjänster

X_{fob} = exporten fob, miljoner kronor

M_{fob} = importen fob, miljoner kronor

P_X = exportprisindex för varor

P_M = importprisindex för varor

VI_R = valutainkomster resor, miljoner kronor

VU_R = valutautgifter resor, miljoner kronor

P_{SV} = konsumentprisnivån i Sverige

P_U = konsumentprisnivån i utlandet

W = världsexportens värde, miljoner kronor

P_W = prisindex på världsexporten

Valutaintäkterna från sjöfarten består huvudsakligen av fraktintäkter vid befraktning av svensk export samt varor mellan tredje land, utländska

[1] Källa: Sjöfart år 1974, SCB.

fartygs utgifter i svenska hamnar och utlänningars biljettbetalningar till svenska rederier. De reala valutaintäkterna antas i uttrycket (9) bestämmas dels av den svenska exportens årliga volymmässiga utveckling, dels av utländska resenärers reala valutautgifter i Sverige samt slutligen av världshandelns volymmässiga utveckling. Valutautgifterna å andra sidan, som består av utgifter för charter av utländska fartyg, svenska fartygs kostnader i utländska hamnar och svenska biljettutgifter till utländska rederier, antas bero på importens volymutveckling samt svenska resenärers reala valutautgifter i utlandet.

Sjöfartsutgifter och -inkomster har i ovanstående uttryck relaterats till valutautgifter respektive -inkomster från resor under antagandet att biljettbetalningarna för båtresor är proportionella mot svenska turisters utlägg i utlandet samt utländska turisters valutautgifter i Sverige. Vid skattning av uttrycken (9) och (10) för perioden 1960–1974 erhölls följande resultat:

$$\frac{VI_S}{P_{S,X}} = \underset{(314,5)}{13,401 + 0,1038} \cdot \frac{X_{fob}}{P_X} \qquad R^2 = 0,96 \quad DW = 1,52 \qquad (11)$$

$$\frac{VU_S}{P_{S,M}} = \underset{(236,2)}{0,611 + 0,0778} \cdot \frac{M_{fob}}{P_M} \qquad R^2 = 0,92 \quad DW = 1,42 \qquad (12)$$

I bestämningen av sjöfartsutgifter och -inkomster blev endast importen respektive exporten signifikant. Varken valutatransaktioner i samband med resor eller världshandelns utveckling hade någon signifikant inverkan. Det senare kan förklaras av att den svenska exporten samvarierar mycket väl med världshandeln. I uttrycken (11) och (12) prövades även en term som utvisar den svenska handelsflottans andel av världens handelsflotta. Denna infördes för att om möjligt avspegla den svenska sjöfartens ställning på den internationella marknaden. En fallande andel, t. ex. till följd av en ökande flaggdiskriminering, kan förväntas verka dämpande på valutaintäkterna samt ökande på valutautgifterna. Inte heller denna variabel hade något signifikant inflytande.

Då en stor del av den svenska handelsflottan fraktar varor mellan utrikeshamnar blir inseglingsnettot mycket beroende av de sjöfartspolitiska förhållanden som råder i de länder, vilkas utrikeshandel delvis transporteras på svenska kölar. Vår sjöfart är följaktligen känslig för protektionistiska ingripanden avsedda att hindra eller försvåra frakter mellan tredje land. Vid en framskrivning av de estimerade sambanden måste man vara uppmärksam på att dessa bygger på ett oförändrat konkurrensläge. Det beräknas att idag ungefär 10 procent av den sjöburna världhandelns volym transporteras i skydd av diverse preferensarrangemang. Tendenserna på det sjöfartspolitiska området tyder på att detta procenttal om några år kan komma att vara åtskilligt högre.[1] Flera faktorer bidrar till denna utveckling. Många länder satsar på eget tonnage antingen av betalningsbalansskäl eller för att markera ett nationellt oberoende. Av samma skäl som ett land vill ha ett nationellt flygbolag,

[1] Aktuellt i Handelspolitiken 5, 1974.

kan det vilja ha handelsfartyg under egen flagg. Konkurrensbegränsningar i form av flaggdiskriminering där frakter förbehålls det egna landets fartyg bidrar även till denna utveckling. Den kanske allvarligaste händelsen på detta område från svensk synpunkt är den konvention om linjesjöfarten, som antagits inom FN. Denna regel föreskriver bl. a. att 80 procent av den reguljära linjetrafiken skall delas lika mellan import- och exportlandet och blott 20 procent skall lämnas fritt för tredje lands sjöfart. Det kan ta upp till 3–4 år innan konventionen verkar med full kraft. Under tiden finns det risk för en accelererad protektionism bl. a. från tyska, franska och japanska redares sida för att med stöd av konventionen reglera linjesjöfarten. Krav kan t. ex. resas att denna regel även skall tillämpas för bulk- och tanktransporter. Då cirka 25 procent av världens tanktonnage f. n. är upplagt på grund av lågkonjunkturen och den minskade efterfrågan på olja är risken stor att oljeproducerande och -konsumerande länder kommer att kräva att oljetransporter sker på egna kölar. Tendenser till sådana protektionistiska åtgärder kan t. ex. märkas i den amerikanska sjöfartspolitiken.

Denna utveckling kan på sikt leda till samma typ av bilateralisering på sjöfartsområdet som råder för lufttrafiken. Vilka effekterna av denna möjliga utveckling blir på det svenska sjöfartsnettot är svårt att på förhand fastställa. En möjlig effekt kan bli att sjöfartsnettot lämnas opåverkat i det fall såväl valutautgifter som valutainkomster minskar lika mycket då svenska fartyg som gått mellan tredje land flyttas över och i stället fraktar egna varor, som utländska fartyg tidigare befordrat. Det sker då en importsubstitution, dvs tjänsterna produceras inom landet i stället för att importeras. En annan möjlighet är emellertid att den svenska flottan är alltför stor och att importsubstitutionen samt den del av frakter mellan tredje land, som fortfarande finns kvar, inte räcker till för att sysselsätta den svenska handelsflottan, utan överskottskapacitet uppstår. Sjöfartsnettot kommer i detta senare fall att försämras.

En grov uppfattning om vilka av de stora sjöfartsnationerna som skulle få över- respektive underskottstonnage, under förutsättning att marknadsuppdelningen inom sjöfarten skulle utsträckas till att täcka samtliga transporter till sjöss, kan fås av följande räkneexempel (se tabell 3:21).

Länderna i tabellen är uppräknade enligt storleksordningen på deras linjetonnage. Finland har tillagts, trots sin litenhet på sjöfartsområdet, för att samtliga nordiska länder skall inkluderas. Vidare har antagits att samma andel av utrikeshandeln transporteras till sjöss för alla uppräknade länder.[1] Räkneexemplet visar vilka av sjöfartsnationerna som erhåller över- respektive underskottstonnage.

Storbritannien och USA som tillsammans med Norden röstade emot konventionen om linjesjöfarten framträder i tabellen som stora överskottsländer såväl i absoluta termer som i förhållande till den egna flottans storlek. Finland tillhör underskottsländerna och skulle vinna på förslaget. Sverige däremot skulle kunna bibehålla handelsflottan genom att omfördela sin verksamhet från trafik mellan tredje land till bilaterala trafikflöden och från linjetrafik till andra former av transporter. Detta förutsätter att den svenska handelsflottans sammansättning passar in i

[1] För att beräkna hur överskottskapaciteten skulle fördelas i *linjetonnaget* skulle vi dessutom behöva veta hur stor andel av sjötransporterna som sker genom reguljär trafik. Då det inte varit möjligt att få dessa uppgifter belagda, kan man ej bedöma hur just linjetonnagekoden skulle slå bland sjöfartsnationerna.

Tabell 3:21 Kalkyl över verkningarna på enskilda sjöfartsnationer av en marknadsuppdelning av sjöfarten

	Andel av världens linjetonnage 1972 (%)	Andel av världens handelstonnage 1972 (%) (1)	Andel av världshandeln 1972 (%) (2)	"Överskottstonnage" (1)–(2)
Japan	9,2	13,0	6,9	6,1
Storbritannien	9,1	10,7	5,9	4,8
Sovjetunionen	8,9	6,3	3,7	2,6
Liberia	5,0	9,5	0,1	9,4
Västtyskland	4,9	3,2	11,2	–8,0
Panama	4,4	1,5	0	1,5
Norge	3,2	8,8	0,8	8,0
Frankrike	2,1	2,8	6,3	–3,5
Danmark	1,9	1,5	1,1	0,4
Indien	1,8	1,0	0,6	0,4
Sverige	1,7	2,1	2,1	0
Kina	1,6	1,0	0	1,0
Brasilien	1,4	0,7	1,0	–0,3
Polen	1,4	0,3	1,2	–0,9
Singapore	1,4	0,3	0,5	–0,2
Spanien	1,4	1,6	0,9	0,7
Jugoslavien	1,4	0,6	0,5	0,1
Finland	0	0,6	0,7	–0,1

Källor: UN Statistical Yearbook, 1972, NY 1973, Tab. 151 A.
Yearbook of International Trade Statistics 1972–73, UN, NY 1974, Tab. A.
Malinowski, W. R. "New Ground in International Shipping", Intereconomies, August 1974.

mönstret. Bland industriländerna som röstade för förslaget fanns Tyskland och Frankrike, som framstår som stora underskottsländer. Japan däremot förefaller inte att vinna på en marknadsuppdelning av hela handelstonnaget, vilket dock inte utesluter att en uppdelning av linjetrafiken, där Japan inte är lika överrepresenterat och för vars utrikeshandel linjetrafik kanske är viktigare än genomsnittligt, kan framstå som fördelaktig.

De framtida verkningarna av en ökad flaggdiskriminering kommer troligtvis först att märkas mot slutet av planeringsperioden eller efter år 1980. Vi har därför i den följande prognosen underlåtit att försöka kalkylera med de möjliga effekterna på sjöfartsnettot. Detta skapar givetvis en stor grad av osäkerhet i bedömningen av den framtida utvecklingen.

Som framgår av uttrycken (11) och (12) samvarierar de reala betalningarna för transporter tämligen väl med handelns volymutveckling. Om dessa båda uttryck skall utnyttjas för prognosändamål måste både exporten och importen samt den framtida prisutvecklingen prognostiseras. Bedömningar för dessa variabler anges i tabell 3:22. Substitueras dessa värden i uttrycken (11) och (12) erhålles den prognos på sjöfartsnettot i löpande priser för perioden 1975–1980 som anges i tabell 3:23.

Det bör påpekas att de kalkyler som använts i huvudbetänkandet och som grundas på sektoravsnitten samt expertbedömningar ger en betydligt

Tabell 3:22 Volymtillväxt för export och import av varor samt förändringar i sjöfartsprisindex 1975–1980

	$\frac{X_{fob}}{P_X}$	Volym-tillväxt %	$\frac{M_{fob}}{P_M}$	Volym-tillväxt	$P_{S,X}$	Till-växt %	$P_{S,M}$	Till-växt %
1975	328	–10,0	341	–1,0	149	0	158	0
1976	353	7,8	360	5,7	156	5	166	5
1977	381	7,8	380	5,7	164	5	174	5
1978	410	7,8	402	5,7	172	5	183	5
1979	442	7,8	425	5,7	181	5	192	5
1980	477	7,8	449	5,7	190	5	202	5

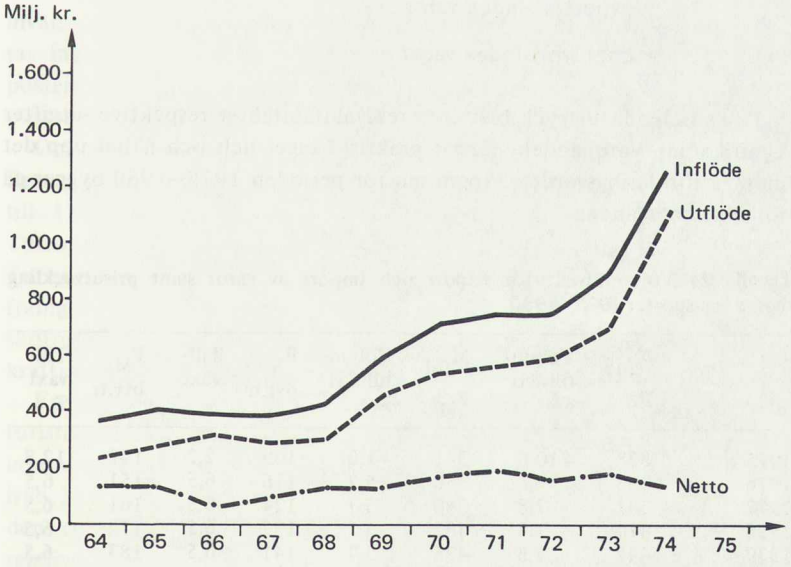
Tabell 3:23 Sjöfartsnettot 1975–1980
Miljoner kronor

	Valutaintäkter	Valutautgifter	Nettoinflöde
1975	7 070	4 287	2 783
1976	7 806	4 749	3 057
1977	8 684	5 248	3 436
1978	9 625	5 832	3 793
1979	10 730	6 463	4 267
1980	11 953	7 177	4 776

ogynnsammare bild av sjöfartsnettot 1980. I ovanstående bedömningar av sjöfartsnettot utnyttjas huvudbetänkandets kalkyler för export- och importutvecklingen samt antas att bytesförhållandet för sjöfartstjänster förblir oförändrat.

Övriga transporter

Under övriga transporter ingår person- och godsbefordran till lands och i luften, post- och teletjänster samt vissa övriga kostnader i samband med

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:16 Övriga transporter 1964–1974.

transporter. Biljettavgifter är den största delposten under övriga transporter, därnäst kommer valutabetalningar för varufrakter med motorfordon och per flyg. Under åren 1964–1974 växte valutautflödet under denna post med 14,8 procent och valutainflödet med 9,6 procent (se diagram 3:16).

Då betalningar i samband med övriga transporter tycks samvariera med turismens och varuhandelns omfattning, testades i vilken utsträckning valutautgifter för övriga transporter beror av resevalutautgifter samt av betalningen för import. På motsvarande sätt undersöktes valutaintäkternas samvariation med exportutvecklingen samt turistintäkterna. Följande resultat erhölls vid estimation i reala termer:

$$\frac{VI_{övr.tr.}}{P_{X,övr.tr.}} = -0{,}7502 + \underset{(714{,}2)}{0{,}0231} \cdot \frac{X_{fob}}{P_X} \qquad R^2 = 0{,}99 \quad DW = 1{,}62 \qquad (13)$$

$$\frac{VU_{övr.tr.}}{P_{M,övr.tr}} = -2{,}3272 + \underset{(452)}{0{,}0264} \cdot \frac{M_{fob}}{P_M} \qquad R^2 = 0{,}98 \quad DW = 1{,}83 \qquad (14)$$

$VI_{övr.tr.}$ = valutaintäkter övriga transporter, miljoner kronor

$VU_{övr.tr.}$ = valutautgifter övriga transporter, miljoner kronor

$P_{M,övr.tr.}$ = importprisindex övriga transporter

$P_{X,övr.tr.}$ = exportprisindex övriga transporter

X_{fob} = exporten fob i löpande priser, miljoner kronor

M_{fob} = importen fob i löpande priser, miljoner kronor

P_X = exportprisindex varor

P_M = importprisindex varor

I ovanstående uttryck blev inte resevalutaintäkter respektive -utgifter signifikanta. Varuhandeln fångar praktiskt taget helt och hållet upp det möjliga förklaringsvärdet. Prognosen för perioden 1975–1980 bygger på följande antaganden:

Tabell 3:24 Volymtillväxt för export och import av varor samt prisutveckling övriga transporter 1975–1980

	$\frac{X_{fob}}{P_X}$	Volym-tillväxt %	$\frac{M_{fob}}{P_M}$	Volym-tillväxt %	P_X övr.tr.	Till-växt %	P_M övr.tr.	Till-växt %
1975	328	–10,0	341	–1,0	109	2,2	142	12,8
1976	353	7,8	360	5,7	116	6,5	151	6,5
1977	381	7,8	380	5,7	124	6,5	161	6,5
1978	410	7,8	402	5,7	132	6,5	172	6,5
1979	442	7,8	425	5,7	141	6,5	183	6,5
1980	477	7,8	449	5,7	150	6,5	195	6,5

Substitueras dessa värden i uttrycken (13) och (14) erhålles följande utveckling för valutabetalningarna i samband med övriga transporter.

Tabell 3:25 Prognostiserade valutautgifter och -inkomster för övriga transporter 1975–1980
Miljoner kronor

	Valutautgifter	Valutainkomster	Netto
1975	744	948	–204
1976	859	1 084	–225
1977	998	1 241	–243
1978	1 151	1 425	–274
1979	1 334	1 627	–293
1980	1 540	1 858	–318

C. Resevaluta

Resenettot omfattar till största delen svenska turistutgifter i utlandet och utlänningars turistutgifter i Sverige. Statistiken baseras på information om bankernas köp och försäljning av resevaluta. Detta medför att resevalutastatistiken även innefattar valutainkomster och valutautgifter till följd av gästarbetares utförsel av kontanter och resecheckar samt betalningar i samband med gränshandel och affärsresor. I statistiken ingår även uppgifter över bankernas återköp respektive försäljning av utländska sedlar i förhållande till utländska banker. Allmänhetens köp och försäljning av utländska sedlar har sålunda inte enbart ett samband med turism, utan är även ett resultat av tjänste- och affärsresor, studier i främmande land, remitteringar etc.

Nu torde emellertid transaktioner i samband med resekostnader utgöra den största posten. Därnäst i storleksordning kommer gränshandel samt invandrares överföringar av valuta till hemlandet. För närvarande existerar inte någon statistik över olika transaktioners andel av resevalutaposten, varför det är omöjligt att ge en mer exakt uppfattning om postens sammansättning.[1]

Om man studerar de totala turistinkomsterna inom OECD-länderna finner man att dessa har stigit från ungefär 27 miljarder kronor år 1960 till 123 miljarder år 1974, dvs. nästan femdubblats under dessa år. Turismen har således ökat betydligt snabbare än världsexporten av varor. Turistinkomsterna spelar en mycket stor roll för vissa OECD-länder. Som framgår av tabell 3:26 har medelhavsländerna de största turistöverskotten. USA och Västtyskland har trots sina stora turistinkomster de kraftigaste underskotten på turistbalansen.

En fortsatt snabb internationell tillväxt i turismen kan väntas, då turistandets totala storlek i stor utsträckning ökar med ländernas stigande inkomstnivåer. Turismens geografiska fördelning förändras emellertid från år till år till följd av ändrade relativpriser mellan länderna. Genom den dollardevalvering som skett under senare år har det t. ex. blivit relativt dyrare för amerikaner att turista i Europa och relativt billigare för européer att turista i Nordamerika. Detta har lett till en ökad europeisk

1 Svenskars utgifter för resor med utländska transportmedel och utlänningars utnyttjande av svenska transporter inräknas under transportbalansen som främst består av varu- och passagerarfrakter. Resevaluta blir något av en uppsamlingspost då den även innehåller olagliga kapitalöverföringar.

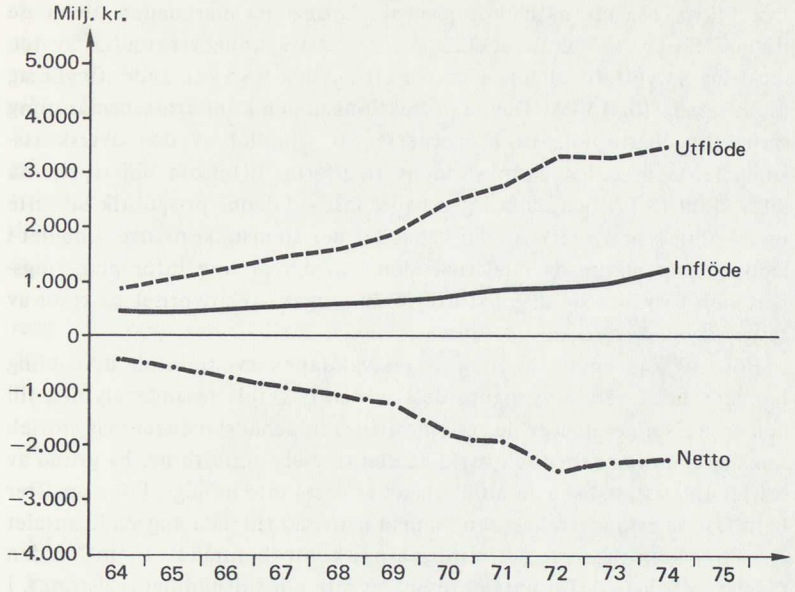
Tabell 3:26 Enskilda OECD-länders inkomster och utgifter av turism 1960 och 1974
Miljoner kronor

	1960			1974		
	Inkomster	Utgifter	Netto	Inkomster	Utgifter	Netto
Australien	155	455	−300	954[a]	1 992[a]	−1 038[a]
Belgien-Luxemburg	569	714	−145	3 222	5 267	−2 045
Canada	2 240	3 342	−1 102	7 722	9 014	−1 292
Danmark	554	383	171	2 852	2 330	522
Finland	88	202	−114	1 395	1 007	388
Frankrike	3 410	1 594	1 816	10 913[a]	9 589[a]	1 324
Grekland	264	98	166	1 943	579	1 364
Irland	574	217	357	1 025	758	267
Island	5	16	−11	–	–	–
Italien	3 322	486	1 836	11 893	3 961	7 932
Japan	207	212	− 5	1 043	6 051	−5 008
Nederländerna	683	657	26	4 603	5 993	−1 390
Norge	264	285	−21	1 212	2 126	−914
Portugal	135	67	68	2 299	1 145	1 154
Schweiz	1 889	766	1 123	7 990	4 202	3 788
Spanien	1 537	259	1 278	14 353	1 840	12 513
Storbritannien	2 447	2 696	−249	8 556	7 214	1 342
Sverige	347	455	−108	1 257	3 502	−2 245
Turkiet	31	41	−10	891	704	187
USA	4 755	9 055	−4 300	17 967	26 616	−8 649
Västtyskland	2 059	3 265	−1 206	10 351	31 348	−20 997
Österrike	1 200	316	884	10 200	4 897	5 303
Totalt	26 734	25 580	1 154	122 638	130 137	−7 494

[a]1973.
Källa: OECD-material.

turistström mot Nordamerika och en minskning av det amerikanska turistflödet till Europa. På längre sikt tenderar emellertid olikheter i prisstegringstakt mellan länder att korrigeras av växelkursförändringar, vilket i sin tur påverkar valutaflödenas storlek och riktning.

Det svenska resenettot uppvisar det största underskottet på tjänstebalansen. Nettoutflödet var år 1974 drygt 2,2 miljarder kronor. Under perioden 1964–1974 har valutainflödet vuxit med 8,9 procent samt valutautflödet med 16,5 procent. Om man studerar diagram 3:17 finner man att underskottet i resenettot ökat under hela perioden t. o. m. år 1972. Därefter har nettoutflödets storlek minskat något. Perioden med den snabba tillväxten av nettoutflödet förklaras av det kraftigt växande valutautflödet till följd av de sjunkande relativpriserna på transporter samt de relativt fallande kostnaderna för uppehälle i utlandet. Samtidigt med denna utveckling steg inkomsterna i Sverige, och i kombination med en hög inkomstelasticitet för utlandsresor ledde detta till ett växande reseunderskott. Dessutom var gränshandeln i kraftig tillväxt under dessa år, vilket bl. a. kan observeras i statistiken över den ökande färjetrafiken. Även invandrarnas valutautförsel torde ha ökat då beståndet av utländsk arbetskraft i Sverige växte med drygt 86 000 personer (64 procent) under åren 1964–1972.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:17 Resevaluta 1964–1974.

Under år 1972 och åren därefter har emellertid nettoutflödets storlek stabiliserats. Flera faktorer kan förklara detta förhållande. Om man först ser på valutautflödets utveckling efter 1972 tycks uppbromsningen av dess tillväxttakt dels bero på relativt dyrare transportkostnader för resor till utlandet, dels på relativt högre levnadsomkostnader i utlandet. I och med införandet av "jumbojets" m. m. tycks de största kostnadsbesparingarna vid transporter vara inhämtade. Dessutom har transporterna fördyrats relativt priserna på andra varor till följd av oljeprishöjningen.[1] Därmed har de relativa resekostnaderna mellan närliggande och avlägsna resmål förändrats. Även vad gäller uppehållskostnaderna har relationen mellan Sverige och omvärlden förskjutits. Under de senaste åren har prisstegringstakten varit påtagligt kraftigare i de viktigaste svenska turistländerna än här hemma. Gränshandeln har även minskat till följd av förskjutningen i de relativa priserna mellan Sverige och våra grannländer.[2] Även detta är ett resultat av att transporterna blivit dyrare samt att prisskillnaderna för vissa konsumtionsvaror minskat gentemot de regionala områden som berörs. I vissa fall har gränshandeln t. o. m. ändrat riktning.[3] Även invandrarnas valutautförsel torde ha minskat till följd av den minskade nettoinvandringen under senare år.

Vad gäller turistintäkterna så har dessa under de senaste åren visat en snabbare tillväxt än genomsnittligt under 1960- och 1970-talen till följd av att de relativa kostnaderna för utlandsresor har förändrats något till Sveriges förmån i och med omvärldens högre inflationstakt. Den relativt snabba inkomsttillväxten i utlandet har även fört med sig ett ökat resande och ett därav resulterande valutainflöde. Även gränshandeln har som påtalats i vissa fall lett till ett valutainflöde.

Vad gäller bedömningen för framtiden tycks det inte vara så att några

[1] Priset på jetbränsle har fyrdubblats till följd av oljekrisen. Bränslekostnaderna upptar nu mer än en fjärdedel av de totala driftkostnaderna vid flygtransporter. Före oljeprishöjningen var denna andel 12 procent.

[2] Under år 1974 minskade antalet färjepassagerare till och från Finland och Danmark med 12 procent respektive 1 procent.

[3] Prisdifferenser har utjämnats t. ex. genom Danmarks inträde i EG. Gränshandeln mellan Sverige och Norge har även ändrat riktning för vissa varor.

nya billiga resealternativ kommer att införas på marknaden under de närmaste åren. Denna utveckling är i stor utsträckning ett resultat av den reglering i flygtrafiken som görs för att skydda SAS och andra flygbolag inom ramen för IATA. Denna protektionism och konkurrensbegränsning gentemot charterbolagen accentueras för tillfället av den överskottskapacitet som råder inom världens flygflotta. Eftersom biljettpriserna sätts inom IATA och då bolagen håller fast vid denna prispolitik blir inte priset utan snarare service och kapacitet det främsta konkurrensmedlet i kampen om marknadsandelarna. Man kan därför inte inför planeringsperioden förvänta sig några större förändringar i relativpriset på resor av olika slag.

För att göra en bedömning av resevalutapostens framtida utveckling bör man helst göra en prognos dels av den framtida resandevolymen till och från Sverige, dels av de genomsnittliga uppehållskostnadernas storlek samt av gränshandelns och övrig valutautförsels omfattning. På grund av brister i det statistiska dataunderlaget är detta inte möjligt. För uppgifter beträffande resandefrekvensen är man hänvisad till data angående antalet resenärer som passerat det nordiska passkontrollområdet. Inom Norden råder passfrihet, varför antalet resenärer inte blir fullständigt registrerat. I persontrafiken mellan Sverige och utlandet torde den internordiska trafiken inta en dominerande ställning. För att få en information om vart de svenska turisterna reser och varifrån de utländska kommer måste man gå till resevalutastatistiken då man inte har direkta uppgifter om resenärernas destinationer eller hemländer. Diagram 3:18 visar Sveriges utgifter och inkomster av turism fördelade på de viktigaste länderna enligt valutastatistiken år 1974.

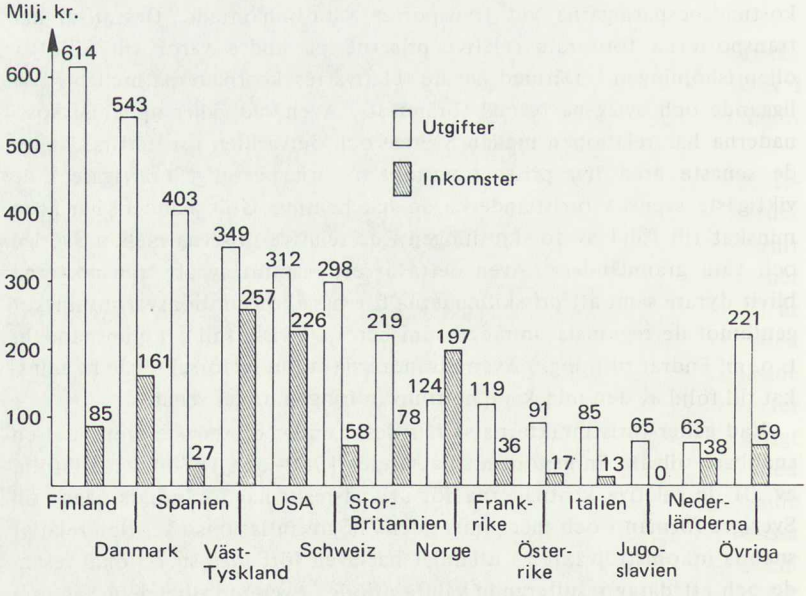

Diagram 3:18 Sveriges utgifter och inkomster av turism enligt valutastatistiken år 1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

Denna fördelning är emellertid något missvisande då vissa valutor såsom dollar, pund och D-mark används av resande vid resor i flera länder varför ut- och inflöde av dessa valutor ej behöver avspegla resande till eller från motsvarande områden. Av denna anledning är det svårt att finna förklaringsfaktorerna till antalet resenärer samt de totala reseutgifterna per resenär. I det följande avsnittet har vi valt att studera de totala valutaströmmarnas bestämningsfaktorer i stället för att dela upp dessa på antalet resenärer, valutatransaktioner per resenär eller typ av valutatransaktion.[1]

I syfte att undersöka drivkrafterna bakom det totala valutautflödet resp. valutainflödet till följd av resor har vi testat följande modell på årsdata för perioden 1960–1974.

$$\frac{VU_R}{P_u} = a_0 \left(\frac{Y_{d,SV}}{P_{SV}}\right)^{b_0} \cdot \left(\frac{P_u}{P_{SV}}\right)^{c_0} \cdot I^{d_0} \qquad (15)$$

$$\frac{VI_R}{P_{SV}} = a_1 \left(\frac{Y_{d,u}}{P^*_u}\right)^{b_1} \cdot \left(\frac{P_{SV}}{P^*_u}\right)^{c_1} \qquad (16)$$

VU = valutautgifter för resor (miljoner kronor)

VI = valutainkomster från resor (miljoner kronor)

P_{SV} = svenska konsumentprisnivån (basår 1960)

$Y_{d,SV}$ = disponibla inkomsten i Sverige (miljoner kronor)

P_u = vägt medeltal av konsumentprisnivån i de länder som svenskar reser till enligt valutastatistiken (baseras på valutastatistiken år 1971)

$Y_{d,u}$ = den vägda disponibla inkomsten för utländska turister i Sverige (miljoner kronor). Då det var svårt att erhålla uppgifter om den disponibla inkomstens storlek utnyttjades i stället den privata konsumtionens storlek i de olika länderna som skattning på inkomstvariablen. Som vikter i den totala konsumtionsvariabeln har utnyttjats 1971 års valutainkomster fördelade på länder (C_u = vägd konsumtionsnivå, miljoner kronor)

P^*_u = vägt medeltal av konsumentprisnivån i ursprungslandet för utländska turister i Sverige

I = det årliga antalet arbetsanmälda invandrare i Sverige.

Samtliga de variabler som uttryckts i utländsk valuta har korrigerats för växelkursförändringar under perioden 1964–1974.

De reala reseutgifterna antas vara beroende av den reala disponibla inkomsten i Sverige samt av konsumentprisnivån i utlandet relativt konsumentprisnivån i Sverige.[2] Den utländska prisvariablen utgör en vägning av konsumentprisnivån i länder, vilka är de viktigaste svenska

[1] I resevalutaposten inkluderas som tidigare påtalats bl. a. turism, affärsresor, gränshandel samt invandrares kapitalöverföringar.

[2] Eftersom det föreligger stora problem att erhålla ett relevant turistprisindex, som är sammansatt av rese- och uppehållskostnader, utnyttjas i stället konsumentprisindex.

resmålen enligt valutastatistiken. Uttrycket (15) är så formulerat att exponenten till pris- och inkomstvariabeln uttrycker pris- respektive inkomstelasticiteten. Valutautgifterna i samband med gränshandeln torde även påverkas av relativpriset samt inkomstnivån. Någon speciell vägning av den utländska prisvariabeln på basis av gränshandelns fördelning mellan våra grannländer har inte gjorts i detta sammanhang. I det ovanstående uttrycket för resevalutautgifter prövas även i vilken omfattning antalet arbetsanmälda utländska arbetare i Sverige bidrar till valutautflödet. Det är känt att vissa grupper av invandrare vid besök i hemlandet för med sig valuta. Ju större antalet invandrare är, desto större torde denna valutautgiftspost bli.

I uttrycket för de reala valutaintäkternas bestämning antas dessa på motsvarande sätt bero av den vägda realinkomstnivån i de länder varifrån de utländska turisterna kommer samt av relationen mellan prisnivån i Sverige och den vägda prisnivån i ursprungsländerna. Vrids prisrelationen till vår nackdel, dvs stiger kvoten, kommer de utländska turisterna att välja andra resmål än Sverige, vilket minskar valutaintäkterna. Då det visat sig svårt att finna uppgifter om den disponibla inkomstens storlek i de utländska turisternas hemländer, har vi i stället utnyttjat den privata konsumtionens storlek som inkomstvariabel. Valutakursförändringar har under senare tid orsakat kraftiga förändringar i relativpriser samt relativinkomster. Pris- och inkomstvariabler har därför vid specificering av sambandet för såväl valutautgifter som valutainkomster korrigerats för historiska paritetsförändringar.

Vid estimation av uttrycken (15) och (16) erhölls följande resultat för perioden 1960–1974.[1]

$$\frac{VU_R}{P_u} = 10^{-8,320} \cdot \left(\frac{Y_{d,SV}}{P_{SV}}\right)^{2,294} \cdot \left(\frac{P_u}{P_{SV}}\right)^{-3,197} \cdot I^{0,532} \qquad R^2 = 0,99 \quad DW = 2,11 \qquad (17)$$

(22,5) (38,4) (4,71)

$$\frac{VI_R}{P_{SV}} = 10^{-2,378} \cdot \left(\frac{C_u}{P_u^*}\right)^{0,966} \qquad R^2 = 0,95 \quad DW = 2,49 \qquad (18)$$

(271,7)

I uttrycket för de reala valutautgifterna blev samtliga koefficienter klart signifikanta. Resultatet utvisar att de reala valutautgifterna är positivt beroende av den reala inkomstens storlek samt negativt beroende av relationen mellan priserna på varor och tjänster i utlandet samt hemma. Ett ökat bestånd av utländsk arbetskraft i Sverige ökar även de reala valutautgifternas storlek till följd av en växande utförsel av resevaluta. Elasticiteten för de svenska resevalutautgifterna med avseende på realinkomsten och relativprisnivån är 2,3 respektive –3,2. De reala valutautgifterna är såväl pris- som inkomstelastiska, dvs. för varje procents sänkning av relativpriset samt ökning av realinkomstnivån växer de reala

[1] Signifikansgräns på 1-procentsnivån: $F > 4,7$.

valutautgifterna med 2,3 respektive 3,2 procent.

I uttrycket för valutainkomsterna blev endast den utländska realinkomstvariabeln signifikant. Relativpriset tycks inte ha någon signifikant inverkan på reseinkomsterna. Nu har emellertid prisvariabeln och inkomstvariabeln vägts med valutastatistikens uppgifter över resande till Sverige. Denna statistik är missvisande då valutafördelningen inte helt överensstämmer med statistiken över resenärernas hemländer. Denna felkälla kan ha påverkat prisvariabeln så att denna inte blivit signifikant. Det kan emellertid också vara så att prisrelationerna har obetydlig inverkan på utlänningarnas beslut att resa till Sverige.

Vid en jämförelse mellan uttrycken (17) och (18) framgår det att de reala utgifternas inkomstelasticitet är större för svenskars reseutgifter i utlandet än för utlänningars reseutgifter i Sverige. Elasticiteten är 2,3 respektive 0,97. Vid en likartad inkomsttillväxt i både Sverige och utlandet kommer därmed nettoutflödet av resevaluta stadigt att växa. På längre sikt torde denna faktor vara avgörande för resenettots utveckling då en olikartad prisutveckling i Sverige gentemot utlandet förr eller senare måste korrigeras av växelkursförändringar eller genom inkomstanpassning. Ett litet land som Sverige kan inte på längre sikt ha en prisstegringstakt som i någon större utsträckning avviker från utlandets. På kortare sikt kan dock förändringen av prisnivåerna avvika och orsaka ett ändrat relativpris.[1]

För att prognostisera valutaintäkter och -utgifter antas följande pris- och inkomstutveckling för perioden 1975–1980.

Tabell 3:27 Pris- och inkomstutveckling 1975–1980

	P_u	P^*_u	Tillväxt %	P_{SV}	Tillväxt %
1975	146	144	13	142	10
1976	155	153	8	151	6
1977	164	162	8	160	6
1978	174	172	8	169	6
1979	185	182	8	179	6
1980	196	193	8	190	6

	$\frac{Y_{d,SV}}{P_{SV}}$	Tillväxt %	$\frac{C_u}{P^*_u}$	Tillväxt %
1975	1 154	3	2 820	2
1976	1 177	2	2 905	3
1977	1 201	2	2 992	3
1978	1 225	2	3 081	3
1979	1 245	2	3 174	3
1980	1 274	2	3 269	3

Inflationstakten antas under perioden vara 6 procent i Sverige respektive 8 procent i utlandet. Detta innebär att bytesförhållandet för turisttjänster antas försämras med 2 procent per år. Den reala tillväxttakten i disponibla inkomsten antas i Sverige vara 2 procent per

[1] Under perioden 1970–1974 har t. ex. prisvariablen förändrats på följande sätt:

	$\frac{P_u}{P_{SV}}$	Procentuell förändring
1970	1,01	–1
1971	1,00	–1
1972	0,98	–2
1973	1,04	+6,1
1974	1,07	+2,9

år. I utlandet antas den reala konsumtionen stiga med 3 procent per år. Förändringen i beståndet av utländsk arbetskraft är för hela perioden satt lika med noll. Substitueras dessa värden i uttrycken (17) och (18) kan de nominella valutautgifterna samt -intäkterna för åren 1975–1980 beräknas enligt följande:

Tabell 3:28 Resenettot 1975–1980
Miljoner kronor

	Valutautflöde resor	Valutainflöde resor	Nettoutflöde
1975	1 142	3 758	–2 616
1976	1 279	4 170	–2 891
1977	1 401	4 450	–3 049
1978	1 529	4 776	–3 247
1979	1 661	5 098	–3 437
1980	1 810	5 300	–3 490

3.1.3 *Tranfereringsbalansen*

I det följande görs en genomgång av transfereringsbalansen. I denna inberäknas enligt LU:s definition följande poster[1]: löner, licenser, royalties och patent, u-landsbistånd, övriga transfereringar samt räntor och utdelningar.

Löner

Valutautflödet under denna post är ett resultat av lönebetalningar till utsänd och lokalt anställd personal i utlandet. På motsvarande sätt uppkommer ett valutainflöde vid betalning av personal stationerad i

Tabell 3:29 Lönebetalningar till och från utlandet åren 1964–1974
Miljoner kronor

	Valutainflöde	Valutautflöde	Nettoinflöde
1964	20,7	38,0	–17,3
1965	11,5	40,1	–28,6
1966	15,4	31,5	–16,1
1967	15,1	51,3	–36,2
1968	18,9	58,7	–39,8
1969	23,9	53,3	–29,4
1970	29,4	65,1	–35,7
1971[a]	55,9	67,0	–11,1
1972	57,1	63,4	– 6,3
1973	68,6	96,6	–28,0
1974	92,7	67,6	25,1

[a] Fr. o. m. 1971 ingår även löner till i Sverige stationerad personal direkt engagerad i utlandsprojekt (t. ex. delar av SIDA).

Källa: Sveriges Riksbank.

[1] LU:s definition på tjänster och transfereringar följer nationalräkenskapernas uppdelning och skiljer sig därmed från riksbankens redovisning. Vi har i ett tidigare avsnitt om teknikhandeln behandlat licenser, royalties och patent.

De skillnader i fråga om förutsättningar och resultat gentemot LU:s huvudbetänkande som påpekades ovan i samband med beräkningarna av tjänstebalansen gäller även för transfereringsposterna.

Sverige. Lönebetalningarna är närbesläktade med de transaktioner, som redovisas under provisioner samt administrationskostnader. Gränsdragningen mellan dessa poster är inte fullt klar. Därtill kommer att de delar av det svenska u-landsbiståndet, som inte medför några kostnader i utlandet, t. ex. löner till svensk biståndspersonal som tjänstgör i Sverige och ersättningar till utländska stipendiater i Sverige, redovisas som en valutainkomst under posten löner. Samma belopp bokförs samtidigt som en valutautgift under posten u-landsbistånd.

I tabell 3:29 redovisas lönebetalningarnas utveckling under perioden 1964–1974. Som framgår var utflödet år 1974 68 miljoner kronor samt inflödet 93 miljoner kronor. Detta år är det första under perioden som inflödet varit större än utflödet.

Vad gäller den framtida utvecklingen så torde denna främst vara beroende av det offentliga u-landsbiståndets tillväxt. En trendframskrivning leder till följande betalningsutveckling för åren 1975–1980:

Tabell 3:30 Lönebetalningar 1975–1980
Miljoner kronor

	Valutainflöde	Valutautflöde	Nettoinflöde
1975	108	72	36
1976	125	76	49
1977	145	80	65
1978	169	85	84
1979	196	92	104
1980	228	96	132

U-landsbiståndet

För denna post har antagits att anslagen till u-hjälp kommer att utgöra 1 procent av BNP i löpande priser fram till år 1980. Det har vidare antagits att nyttjandegraden kommer att stiga från cirka 80 procent år 1975 till cirka 100 procent av anslagen år 1980. Därigenom skulle följande utveckling erhållas för perioden 1975–1980[1]:

Tabell 3:31 U-landsbiståndet 1975–1980
Miljoner kronor

	Nettoutflöde
1975	2 155
1976	2 570
1977	2 901
1978	3 268
1979	3 673
1980	4 124

[1] Beräkningen bygger på LU:s prognos för BNP-utvecklingen (se LU:s huvudbetänkande, kap. 4).

Remitteringar samt emigrationsvaluta

I gruppen övriga transfereringar redovisas bl. a. försäkringspremier och försäkringsutfall, privata organisationers u-hjälp, gästarbetares kända valutautförsel samt offentliga transfereringar för andra ändamål än u-hjälp. Den till storlek och ökningstakt viktigaste posten är försäkringspremier och försäkringsutfall. Därnäst i betydelse kommer gästarbetares kända valutautförsel. Denna senare post, som i stort endast ger upphov till ett valutautflöde, består av två typer av överföringar: dels förekommer s. k. emigrationsvaluta, som är ett resultat av utlänningars definitiva utflyttning ur landet, dels redovisas invandrarnas remittering av valuta till hemlandet. Primärmaterialet till betalningsbalansens uppgifter för dessa båda poster hämtas ur riksbankens statistik över inköp och försäljning av valutor, som skall avges inom ramen för den svenska valutaregleringen. Invandrarnas kända valutaöverföringar till hemlandet har under senare år utvecklats på ett sätt som framgår av tabell 3:32.

Gästarbetares remitteringar ger upphov till det största nettoutflödet. År 1974 uppgick detta till drygt 100 miljoner kronor. Det är väl känt att denna siffra innebär en kraftig underskattning av de belopp som invandrarna sänder eller tar med sig hem. Flera faktorer bidrar till att för små belopp i förhållande till verkliga redovisas i valutaanmälningarna till riksbanken under rubriken gästarbetares överföringar. För det första gäller vid överföring av lön till eget konto i utlandet att 5 000 kronor per år kan överföras fritt till utomnordiska länder. Motsvarande gräns är satt till 10 000 kronor per år inom Norden. Överför en invandrare däremot en del av sin lön till hemmavarande släktingar är detta enligt valutaregleringen att betrakta som en transferering. För sådana betalningar gäller en prövningsfri gräns på 1 000 kronor per år. Om en invandrare själv besöker sitt hemland och tar med sig pengar gäller den vanliga maximigränsen för

Tabell 3:32 Invandrarnas överföring av valuta 1965–1974
Miljoner kronor

	Gästarbetares remitteringar[a]		Emigrationsvaluta[b]	
	Inflöde	Utflöde	Inflöde	Utflöde
1965			–	7,7
1966			0,3	12,2
1967			0,3	9,9
1968			0,3	12,1
1969			0,7	33,2
1970	–	60,8	1,3	65,8
1971	–	66,7	0,3	51,9
1972	–	90,9	0,6	55,3
1973	–	99,5	0,4	68,6
1974	–	104,2	0,5	48,9

[a] Tillförlitliga uppgifter om gästarbetarnas remitteringar föreligger ej före år 1970.
[b] Som emigrationsvaluta bokföres invandrares överföring av valuta vid utflyttning inom ett år.
Källa: Sveriges Riksbank.

uttag av resevaluta som är 6 000 kronor. En avsevärd del av invandrarnas överföringar av medel till deras hemländer torde falla under gränsen för anmälningsskyldighet, varför de inte registreras som remitteringar. Dessa överföringar förs då till viss del upp som ett nettoutflöde under resevaluta. Det är inte möjligt att kvantitativt redovisa hur stora belopp som invandrare i Sverige egentligen överför till utlandet.[1]

Vid en internationell jämförelse framgår det att de årliga remitteringarnas storlek per invandrare ligger förhållandevis lågt i Sverige. Detta kan till viss del dels bero på de påtalade brister som råder i statistiken, dels vara en följd av den annorlunda typ av invandring som vi har i Sverige. Det förefaller vara så att en större del av invandrarna i Sverige har med sig hela familjen, varvid hela konsumtionsenheten överflyttas inom landets gränser. Omfattningen av remitteringarnas storlek i ett antal länder framgår av tabell 3:33.

Av tabellen framgår ökningen av remitteringsflöden under 1960- och 1970-talen. Under samma period har även, som visas i tabell 3:34, den utländska arbetskraftens andel av den totala arbetsstyrkan vuxit kraftigt. Den utländska arbetskraftens andel är störst i Schweiz, Frankrike och Västtyskland. Den svenska andelen utgör ca 6 procent. Vid en kombination av tabellerna 3:33 och 3:34 kan remitteringarnas storlek per invandrare beräknas.

Som framgår av tabell 3:35 är remitteringarnas storlek per invandrare förhållandevis låg i Sverige.

[1] I Västtyskland håller statistiken över de årliga remitteringarnas storlek en hög kvalitet. År 1968 uppgick det årliga valutautflödet per invandrare i genomsnitt till 2 000 D-mark. Om man antar att en invandrare i Sverige skickar hem lika mycket pengar som en invandrare i Västtyskland skulle detta ha motsvarat ett valutautflöde på 600 miljoner kronor. *Källa:* SOU 1971:31.

Tabell 3:33 Den utländska arbetskraftens remitteringar i vissa OECD-länder 1960, 1972 och 1974
Miljoner kronor

	1960	1972	1974
Länder med nettoinflöde			
Belgien-Luxemburg	207	533	–
Canada	–440	1 253	2 375
Finland	– 5	124	–
Grekland	–	2 753	2 874
Irland	186	333	356
Italien	1 899	5 725	2 406
Nederländerna	36	348	–
Portugal	254	3 906	3 231
Spanien	285	2 848	3 832
Turkiet	–	3 525	–
Länder med nettoutflöde			
Frankrike	–771	–5 187	–4 571
Norge	– 26	–33	–
Schweiz	–1 087	–4 049	–2 602
Sverige	–	–91	–104
Västtyskland	–512	–11 231	–
Österike	–	–10	–26

Anm. För vissa länder och år saknas uppgifter.
Källa: OECD-material.

Tabell 3:34 Utländsk arbetskraft i vissa länder i Västeuropa
1 000-tal, avrundade uppskattningar

	Total arbetskraftsstyrka 1971 (milj)	Utländsk arbetskraft			
		Början av 1960-talet	Andel av tot arbkraftsstyrka i %	Början av 1970-talet	Andel av tot arbkraftsstyrka i %
Belgien	3 785	140	4	220	6
Danmark	1 015[a]	10	–	40	4
Frankrike	20 590	970	5	2 000	10
Italien	18 895	–	–	40	0,2
Nederländerna	4 575	55	1	190	4
Norge	1 495	25	2	30	2
Schweiz	3 000[a]	720	–	900	30
Storbritannien	24 330	1 120	5	1 415[b]	6
Sverige	3 860	120	3	220	6
Västtyskland	26 675	655	2	2 315	9
Österrike	2 405	7	0,3	200	8

[a] 1972.
[b] 1966.

Källor: Labour statistics, ILO 1972; Some growing employment problems in Europe, ILO, January 1974, sid. 130 samt C. J. Bouveng och A. Söderman, Världsmarknaden SNS, 1974, sid. 110.

Tabell 3:35 Remitteringarnas storlek per invandrare i ett antal länder med import av arbetskraft 1960 och 1972
Kronor

	1960	1972
Frankrike	795	2 594
Norge	1 040	1 100
Schweiz	1 510	4 499
Sverige	–	414
Västtyskland	782	4 851
Österrike	–	50

Källa: OECD-material.

Det svenska valutautflödet under posten emigrationsvaluta torde samvariera med den totala utvandringens storlek. På motsvarande sätt borde storleken av gästarbetarnas remitteringar vara beroende av det totala beståndet av utländsk arbetskraft i Sverige samt av den disponibla inkomstens storlek. Vid testning av dessa hypoteser på det fåtal observationer som finns tillgängliga för åren 1967–1974 erhålls följande resultat:

$$VU_E = -22{,}26 + 0{,}00212\ E \qquad R^2 = 0{,}66 \quad (19)$$
$$(18.10) \qquad DW = 1{,}71$$

$$VU_{Re} = -23{,}86 + 0{,}00093 \cdot Y_{d.sv} \qquad R^2 = 0{,}74 \quad (20)$$
$$(12.21) \qquad DW = 1{,}84$$

VU_E = valutautgifter emigrationsvaluta, miljoner kronor
VU_{Re} = valutautgifter remitteringar, miljoner kronor
E = emigrationens årliga storlek, antal personer
$Y_{d.sv.}$ = disponibla inkomster i Sverige

Emigrationsvalutautflödet visar sig vara signifikant beroende av emigrationens storlek. Remitteringarna påverkas emellertid inte märkbart av beståndet av arbetsanmälda utlänningar i Sverige, utan endast av den disponibla inkomsten.

Om vi antar att den årliga emigrationens storlek stabiliseras på den genomsnittliga nivån under de två senaste åren samt antar att den nominella inkomsttillväxten blir 8 procent per år 1976–1980[1] erhålles följande utveckling för utflödet av gästarbetares remitteringar samt av emigrationsvaluta under samma period.

Tabell 3:36 Utflöde av remitteringar samt emigrationsvaluta 1975–1980
Miljoner kronor

	Gästarbetares remitteringar (utflöde)	Emigrationsvaluta (utflöde)
1975	128	53
1976	140	56
1977	153	59
1978	167	61
1979	183	65
1980	199	68

Försäkringar

Posten försäkringar innehåller såväl försäkringspremier som försäkringsutfall. Som framgår av diagram 3:19 har försäkringsbetalningarna gett upphov till ett nettoutflöde under så gott som hela 1960- och 1970-talen. År 1974 var underskottet drygt 120 miljoner kronor. Såväl utflödet som inflödet uppvisar kraftiga variationer av engångskaraktär. Detta torde främst vara ett resultat av betalningar för skadeutfall. Premiebetalningarna uppvisar nämligen en stigande trend under samma period. Vid en trendanpassning av alla betalningar till och från Sverige i samband med försäkringar erhålles följande samband:

$$VI_F = 108{,}4 \cdot 1{,}167^t \qquad R^2 = 0{,}88 \quad (20)$$

$$VU_F = 145{,}5 \cdot 1{,}156^t \qquad R^2 = 0{,}96 \quad (21)$$

VI_F = valutainkomster, försäkringar (miljoner kronor)
VU_F = valutautgifter, försäkringar (miljoner kronor)
t = tiden, år

[1] Den förväntade inflationstakten är 6 procent.

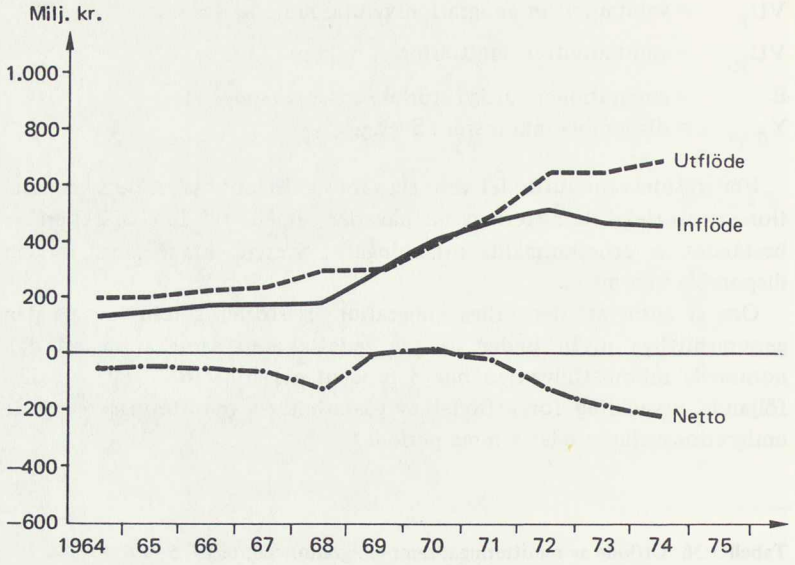

Diagram 3:19 Försäkringar 1964–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

Såväl valutainkomster som valutautgifter har under perioden 1964–1974 ökat med drygt 15 procent, med utgifterna liggande på en något högre nivå. Vid en framskrivning av trenden till år 1980 erhålles följande utveckling:

Tabell 3:37 Försäkringar, 1975–1980
Miljoner kronor

	Valutainkomster	Valutautgifter	Nettoflöde
1975	540	791	–251
1976	628	914	–286
1977	733	1 057	–324
1978	855	1 221	–366
1979	998	1 412	–414
1980	1 164	1 632	–468

Försäkringsposten har ett svagt samband med konjunkturutvecklingen i Sverige resp utlandet, vilket gör att vi i detta fall får förlita oss på en trendframskrivning.

Räntor och utdelningar

Denna kapitalavkastningspost omfattar räntor på lån och värdepapper, avkastning på valutareserven, utdelningar på aktier samt vinster från dotterbolag. Räntor och utdelningar är den del av tjänstehandeln inom OECD-länderna som visar den snabbaste tillväxttakten. År 1974 var inkomsterna cirka 272 miljarder kronor samt utgifterna omkring 219

miljarder kronor. Denna post överstiger numera betalningar för transporter inom OECD-området som tidigare dominerat tjänste- och transfereringsbalansen. Storleken och den snabba tillväxten återspeglar omfattningen och tillväxten av olika länders kapital i utlandet dels i form av direktinvesteringar, dels i form av utlåning och portföljinvesteringar. Tabell 3:38 utvisar olika länders inkomster och utgifter för räntor och utdelningar år 1960 och 1974.

De största inkomsterna år 1974 erhåller USA, Storbritannien, Västtyskland, Japan och Nederländerna. USA, Storbritannien och Schweiz har de största överskotten. De största underskotten uppvisar Canada och Australien.

Räntor och utdelningar är på såväl utgifts- som inkomstsidan en stor post i den svenska betalningsbalansen. År 1974 omsluter denna knappt 1,5 miljarder kronor. Utgifterna för räntor och utdelningar har femdubblats under den senaste tioårsperioden. Detta till följd av utländska företags växande verksamhet i Sverige och ökande betalningar på utländska lån. På inkomstsidan har remitteringar från svenska dotterbolag i utlandet och ränteintäkter från utländska låntagare vuxit långsammare än utgiftssidan. Detta beror dels på att svenska direktinvesteringar i utlandet vuxit snabbare och överstigit utländska direktinvesteringar i Sverige samt att vinsterna i de svenska företagen i utlandet alltmer återinvesteras och inte remitteras till Sverige. År 1970 uppskattades att cirka en tredjedel av svenska företags vinster i utlandet togs hem.[1]

Om vi studerar nettot av avkastningen på kapital i diagram 3:20 framgår att denna post under 1960-talet visat ett överskott. Detta överskott har emellertid blivit allt mindre för att efter år 1969 övergå i

[1] Källa C-J. Bouveng och A. Söderman, Världsmarknaden, SNS 1974, sid. 209.

Tabell 3:38 Enskilda OECD-länders inkomster och utgifter av räntor och utdelningar 1960 och 1974 omräknat till miljoner kronor

Land	1960			1974		
	Inkomster	Utgifter	Netto	Inkomster	Utgifter	Netto
Australien	331	1 697	−1 366	2 694[a]	6 523[a]	−3 829[a]
Canada	911	3 498	−2 587	3 694	10 463	−6 769
Danmark	119	98	− 21	994	2 143	−1 149
Finland	47	78	− 31	539	1 729	−1 190
Italien	435	590	− 155	11 831	15 329	−3 498
Japan	414	585	− 171	15 810	17 971	−2 161
Nederländerna	1 656	1 107	549	14 709	12 940	1 769
Norge	114	310	− 196	1 542	2 928	−1 386
Schweiz	1 097	285	812	10 022	1 167	8 855
Storbritannien	9 691	6 343	3 348	31 642	18 644	12 998
Sverige	244	92	152	1 327	1 335	− 8
USA	17 328	5 500	11 828	116 083	71 055	45 028
Västtyskland	1 159	2 090	− 931	22 093	22 391	− 298

[a] 1973.

Källa: OECD

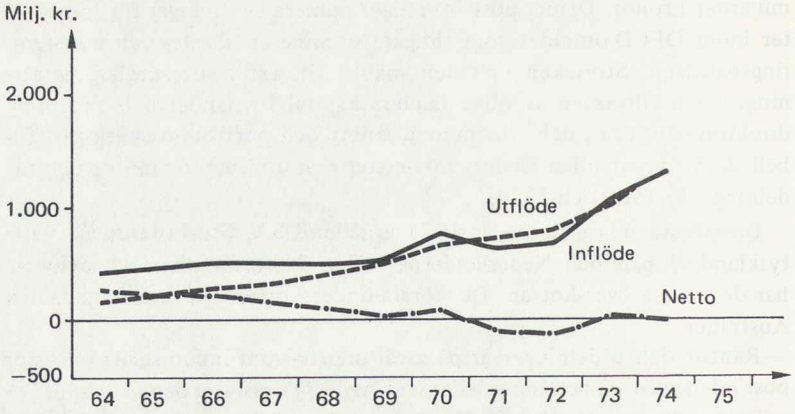

Diagram 3:20 Räntor och utdelningar 1964–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

ett underskott, som ökat under 1970-talets första år. Det senaste året har dock valutautgifter och valutainkomster till följd av räntor och utdelningar varit ungefär lika stora. Under perioden 1960–1974 har valutaintäkterna växt med 10,4 procent per år och valutautgifterna med 22,7 procent.

Betalningar för räntor och utdelningar är ett resultat av de fordringar och skulder som existerar gentemot utlandet. För att få en bild av landets totala finansiella ställning mot utlandet måste vi studera företagssektorns, banksektorns, statens samt hushållens utestående fordringar och skulder av såväl kort- som långsiktig karaktär.[1] Huvuddelen av dessa skulder och fordringar ligger, som framgår av tabell 3:39, i företagssektorn och banksektorn. Hushållssektorns utlandsportfölj i form av aktier, obligationer och direkta lån är inte känd. Den är troligtvis inte särdeles stor då valutaregleringen försvårar hushållens transaktioner med utlandet. Stat och kommun har även under många år haft en begränsad omfattning på sina utländska skulder och fordringar. Under år 1975 har emellertid ett antal kommuner gått ut och lånat upp pengar på den internationella kapitalmarknaden. I tabell 3:39 visas den svenska utlandsportföljen uppdelad på sektorer vid slutet av år 1974. Denna uppställning ger i det närmaste en fullständig bild av Sveriges tillgångar och skulder gentemot utlandet. Un-

[1] Analysen utvecklas närmare i S. Grassman, Sveriges finansiella status, Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalstidskrift 1972:4.

Tabell 3:39 Sektorsfördelad utlandsportfölj 31.12 1974
Miljoner kronor

	Bolagssektor	Banker	Riksbanken	Totalt
Tillgångar	23.480	12.692	–	
Skulder	24.463	7.298	–	
Nettofordran mot utlandet	−983	+5.394	+7.721	+12.132

Källa: Statistiska centralbyrån och Sveriges Riksbank.

dantagna i denna uppställning är hushållssektorn samt den statliga och kommunala sektorn. Dessa båda är än så länge av begränsad betydelse i detta sammanhang.

Bolagssektorns totala fordringar mot landet uppgick vid slutet av år 1974 till drygt 23 miljarder under det att skulderna var drygt 24 miljarder kronor. Denna sektor hade sålunda i slutet av år 1974 en nettoskuld till utlandet vilken bör ge upphov till ett nettoutflöde av räntor och utdelningar. Bolagens nettoställning gentemot utlandet förändras från år till år främst till följd av förändringar i export- och importutvecklingen och de därmed sammanhängande handelskrediterna men även på grund av förväntningar om en ändrad växelkurs eller ränteutveckling.

Bankernas fordringar och skulder gav år 1974 upphov till en nettofordran mot utlandet på drygt 5 miljarder. På grund av valutaregleringen undergår denna nettoställning normalt inte några stora systematiska förskjutningar från år till år. Vad slutligen gäller riksbankens utlandsportfölj uppgick denna vid slutet av år 1974 till drygt 7 miljarder kronor. De bakomliggande bruttona för riksbankens valutaposition är ej offentliga. Summan av den monetära sektorns, dvs. affärsbankernas och riksbankens nettofordran mot utlandet utgör valutareserven (inkl. tidsposition). Som framgår av tabellen uppgick denna i slutet av år 1974 till drygt 13 miljarder. För att få en helhetsbild av förändringarna i landets totala skulder och fordringar gentemot utlandet summerar vi ihop respektive sektors skulder och fordringar i slutet av varje år under perioden 1966–1974. Endast för dessa år finns fullständig statistik tillgänglig. För riksbankens del kan endast nettofordran gentemot utlandet inkluderas.

I diagram 3:21 åskådliggörs utvecklingen för bolags- och banksektorns skulder och fordringar gentemot utlandet. I samma diagram återfinns även nettoutvecklingen för räntor och utdelningar. Som framgår erhålles ett nettoutflöde i stort sett samtidigt som utlandsportföljen uppvisar en nettoskuld gentemot utlandet. På motsvarande sätt uppkommer ett nettoinflöde de år utlandsportföljen uppvisar ett nettotillgodohavande på utlandet. Vissa tidsförskjutningar kan göra sig gällande i detta samband.

Följande skattningar på årsbasis för perioden 1966–1974 ger även belägg för den samvariation som råder mellan bruttoställningen gentemot utlandet och flödet av räntor och utdelningar.

$$VI_{r,u} = 11{,}2 + 0.0282 \cdot F \qquad R^2 = 0{,}90 \quad DW = 1{,}72 \qquad (22)$$

$$VU_{r,u} = 103{,}2 + 0.0424 \cdot S \qquad R^2 = 0.99 \quad DW = 1{,}62 \qquad (23)$$

$VI_{r,u}$ = årliga valutainflödet av räntor och utdelningar i miljoner kronor

$VU_{r,u}$ = årliga valutautflödet av räntor och utdelningar i miljoner kronor

F = totala utestående fordringar i miljoner kronor i slutet av varje år. F utgörs av summan av bolagssektorns, bankernas och

riksbankens fordran gentemot utlandet. (I riksbankens fall upptas nettofordran.)

S = totala utestående skulder gentemot utlandet mätta i miljoner kronor i slutet av varje år. S består av bolagssektorns samt banksektorns skulder gentemot utlandet

Valutaintäkter och valutautgifter för räntor och utdelningar samvarierar väl med utestående fordringar respektive skulder. Den marginella avkastningen på fordringarna är omkring 3 procent. Skuldräntan tycks vara något större eller cirka 4 procent. Att avkastningsmåtten förefaller

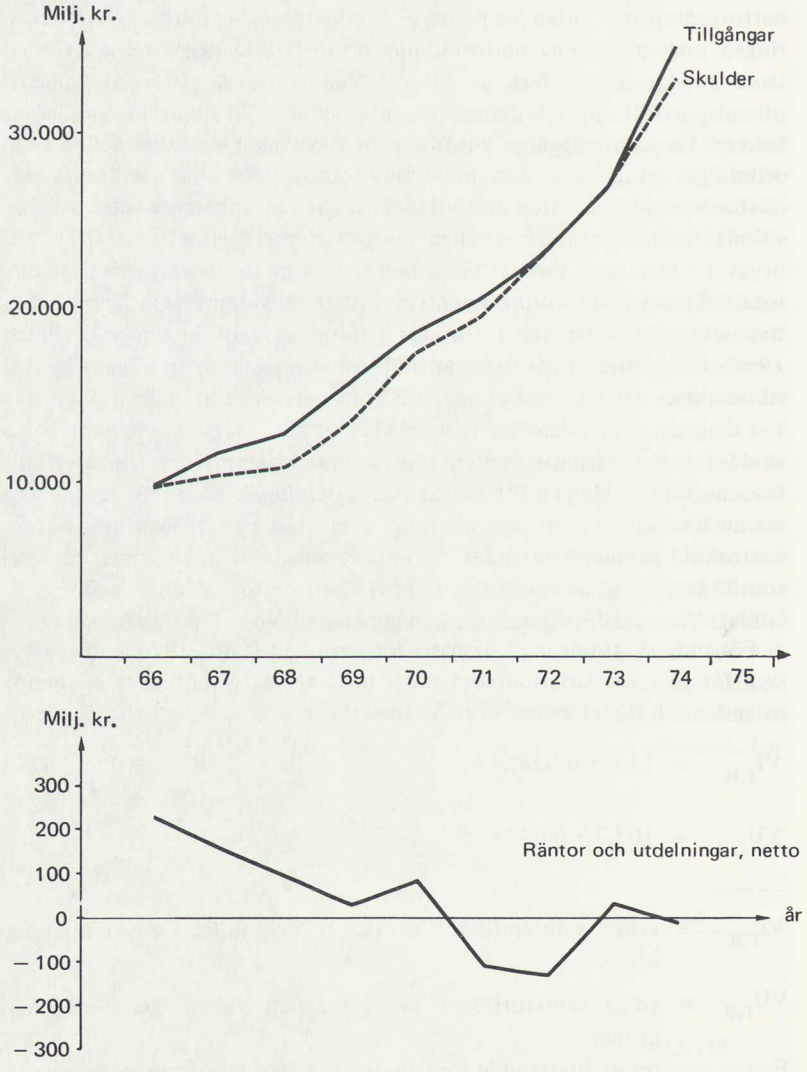

Diagram 3:21 Företags- och banksektorns utländska skulder och tillgångar samt räntor och utdelningar netto 1966–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

väl låga beror på att delar av avkastningen på tillgångar i utlandet inte tas hem och därmed inte noteras som ett valutainflöde.[1] Dessutom är inte samtliga skulder och fordringar räntebärande (t. ex. delar av handelskrediterna och valutareserven).

Om man studerar bolagssektorns fördelning av totala tillgångar och skulder gentemot utlandet år 1974, framgår att över 60 procent av dessa är finansiella lån av mer kortsiktig natur. Den dominerande delen av näringslivets skulder och fordringar utgörs av krediter i samband med handeln. Även bankernas utlandsportfölj är nära förbunden med utrikeshandeln.

Vad händer med Sveriges totala utlandsportfölj under planeringsperioden 1975–1980 och hur påverkar detta betalningar för räntor och utdelningar under samma period? Resultatet av de löpande transaktionerna i form av varor, tjänster och transfereringar leder alltid till en lika stor förändring i nettot av de totala utländska skulderna och fordringarna, dvs. i landets yttre förmögenhet. Vid en given yttre nettoförmögenhet kan även mer kortsiktiga förskjutningar uppkomma mellan olika sektorer till följd av förväntningar om ändrade pariteter och räntedifferenser. Utlandsportföljens sammansättning och fördelning på sektorer påverkas även av möjligheterna till substitution mellan kort- och långsiktig upplåning. Underlättas t. ex. den långsiktiga upplåningen sker en motsvarande neddragning av den kortsiktiga skuldsättningen. Valutapolitiken under år 1975 är ett exempel på detta, då en omfördelning av de totala skulderna har skett från kortsiktiga kommersiella skulder till mer långsiktig finansiell upplåning. Såväl bolagssektorn som den offent-

[1] En stor del av dotterbolagens vinster i utlandet återinvesteras och förs ej hem. Vid en riktig redovisning skall dessa tas upp som ett ränteinflöde samt ett lika stort kapitalutflöde under direktinvesteringar.

Tabell 3:40 Bytesbalansen 1976–1980
Miljoner kronor

	1976	1977	1978	1979	1980
Export varor[a]	86.614	96.266	106.994	118.917	132.169
Import varor[a]	84.960	92.659	101.056	110.214	120.201
Handelsbalans	1.654	3.607	5.938	8.703	11.968
Sjöfartsnetto	3.057	3.436	3.793	4.267	4.776
Resevaluta, netto	−2.891	−3.049	−3.247	−3.437	−3.490
Övriga tjänster, netto[b]	−2.244	−2.503	−2.779	−3.127	−3.489
Korrigeringspost	800	800	800	800	800
Transfereringar[c] (exkl. räntor)	−3.341	−3.744	−4.087	−4.680	−5.298
Tjänste- och transfereringsbalans (exkl. räntor)	−4.619	−5.060	−5.520	−6.177	−6.621
Bytesbalans (exkl. räntor) = upplåningsbehov	−2.965	−1.453	418	2.526	5.348

[a] Export och import av varor antas under perioden 1976–1980 tillväxa enligt alt II i LU:s kalkyl. I beräkningarna används ett "normalårskorrigerat" utgångsläge för år 1975. Övriga poster i bytesbalansen bygger på ovan redovisade kalkyler.
[b] I "övriga tjänster" ingår i administrationskostnader provisioner, entreprenader samt övriga transporter.
[c] Transfereringsbalansen (exkl. räntor) innehåller: löner, licenser, royalties och patent, u-landsbistånd samt övriga transfereringar (dvs. remitteringar, emigrationsvaluta, försäkringar samt privata organisationers u-hjälp).

liga sektorn har ökat den långsiktiga upplåningen.

Det är mot denna bakgrund omöjligt att säga hur de bakomliggande bruttostorheterna i utlandsportföljen kan komma att förändras under planeringsperioden. Det är emellertid möjligt att studera nettoförmögenhetens utveckling utifrån en bedömning av hur de löpande transaktionerna förändras under planeringsperioden.

Om vi antar att valutareserven bibehålles på den nivå den hade vid slutet av år 1975 (dvs. omkring 17 miljarder kronor, inkl. tidsposition) kommer de årliga bytesbalansunderskotten att föra med sig krav på en långsiktig kapitalimport av samma storleksordning. Sammanställes de tidigare redovisade beräkningarna för tjänster och transfereringar (exkl. räntor) samt tillägges den av LU beräknade utvecklingen för handelsbalansen så kan det totala årliga upplåningskravet för åren 1976–1980 uppskattas.[1] Tabellen 3:40 ovan visar dessa kalkyler.

Vid beräkning av utvecklingen av posten räntor och utdelningar har vi endast tagit hänsyn till räntekostnaden i samband med finansiering av bytesbalansunderskotten och bortsett från utdelningarnas utveckling främst på grund av brister i statistiken. Detta kan medföra att det totala nettoutflödet överskattas då utdelningsdelen i framtiden kan bli positiv till följd av att svenska direktinvesteringar i utlandet allt mer överstiger utländska direktinvesteringar i Sverige.

För att beräkna räntekostnaderna har vi utgått från år 1974 då räntenettot var ungefär lika med noll. Den totala utestående nettofordran på utlandet var, enligt tabell 3:29, 12,1 miljarder kronor. Varje minskning av denna nettofordran på utlandet, dvs. ökad upplåning till följd av underskott i de löpande transaktionerna kommer att orsaka ett ränteutflöde. Den upplåning som skett sedan år 1974 samt den upplåning som beräknas ske under planeringsperioden har erhållits genom att kumulera bytesbalansunderskotten (exkl. räntor) under dessa år. Det har därefter antagits att den effektiva räntekostnaden kommer att uppgå till 9 procent under perioden.[2] Följande beräkningar kan då göras:

[1] LU:s beräkning av handelsbalansen utveckling redovisas i SOU 1975:89, kap. 6.

[2] Vi har här inte tagit hänsyn till att en förskjutning i utlandsportföljens sammansättning, från billig kortfristig till dyrare långfristig upplåning, kan höja räntekostnaderna på den existerande utlandsskulden ultimo 1975.

Tabell 3:41 Räntor, netto, 1975–1980
Miljoner kronor

	Upplåningsbehov (bytesbalansunderskottet exkl. räntor)[a]	Ackumulerad upplåning (inkl. räntor)[b]	Ränta på upplåningen[c]	Nettofordran mot utlandet[d]
1974	4.200	4.200	0	12.132
1975	6.400	11.266	666	5.066
1976	2.965	15.378	1.147	954
1977	1.453	18.280	1.449	−1.948
1978	−418	19.488	1.626	−3.156
1979	−2.526	18.602	1.640	−2.270
1980	−5.348	14.688	1.434	1.644

[a] Negativa tal innebär överskott.
[b] Summan av bytesbalansunderskottet samt föregående års ackumulerade skuld plus ränta.
[c] Räntan beräknas genom att ta 9 procent av föregående års ackumulerade upplåning inkl. räntor plus 4,5 procent av årets underskott i bytesbalansen.
[d] Nettofordran på utlandet uträknas som föregående års nettofordran på utlandet minus årets bytesbalansunderskott inkl. räntor.

Som framgår av ovanstående tabell stiger det kalkylerade ränteutflödet till drygt 1,6 miljarder kronor år 1979 för att därefter minska då bytesbalansen kalkyleras svänga om från ett underskott till ett överskott som används för att amortera på skulden. Beräkningarna är schablonmässiga och därför osäkra. Vid antagande om en oförändrad valutareserv måste även ränteutgifterna finansieras genom upplåning för att valutareserven skall lämnas opåverkad.

En summering av ovanstående beräkningar för tjänste- och transfereringsunderskotten ger följande resultat för åren 1975–1980.

Tabell 3:42 Tjänste- och transfereringsnettot 1975–1980
Miljoner kronor

	1975[a]	1976	1977	1978	1979	1980
Tjänstenetto	−1.250	−1.278	−1.316	−1.433	−1.497	−1.323
Transfereringsnetto	−3.100	−4.448	−5.193	−5.713	−6.320	−6.732

[a] Enligt Konjunkturläget, hösten 1975.

Ovanstående beräkningar ger vid handen att tjänstenettot ökar från cirka 1 250 miljoner kronor år 1975 till drygt 1 300 miljoner kronor 1980. Transfereringsnettot växer från 3 100 miljoner kronor år 1975 till cirka 6.700 miljoner kronor år 1980.

3.2 Arbetsmarknaden

De växande arbetskraftsrörelserna över gränserna är ett tecken på en ökad internationalisering. I Västeuropa finns i dag cirka 8 miljoner gästarbetare. Dessa motsvarar ungefär 7 procent av den totala arbetsstyrkan i mottagarländerna och omkring 10 procent av arbetsstyrkan i ursprungsländerna.[1] De internationella arbetskraftsrörelserna påverkar den internationella arbetsfördelningen genom att ändra produktionsförutsättningar och konkurrensförhållanden. Arbetskraftsrörelserna påverkas av och påverkar själva bl. a. lönenivåer, prisutveckling och levnadsstandard i både ursprungs- och mottagarländer. De medför även kunskapsöverföring mellan länder genom att hög- och lågutbildad arbetskraft omfördelas. Integrationen av arbetsmarknaden ökar de enskilda staternas beroende av varandra genom att förändringar i lönenivåer, arbetsmarknadsvillkor och sociala förhållanden i olika länder kan leda till ett ut- eller inflöde av arbetskraft.

Historiskt har Sverige varit ett utvandrarland. Under de tre första årtiondena av 1900-talet innebar den utrikes omflyttningen för Sveriges del en betydande nettoutvandring som i runt tal uppgick till 300 000. Under åren 1930–1971 har emellertid en relativt kraftig nettoinvandring skett. Denna uppgick under dessa år totalt till drygt 500 000. Mot slutet av perioden inträffade ett kraftigt omslag från mycket höga nettoinvandringstal 1969–1970 till en nettoutvandring under åren 1972–1973. Ett invandringsöverskott på 9 000 personer noterades för år 1974. Att vi fick

[1] Källa: C. J. Bouveng och A. Söderman, Världsmarknaden, SNS 1974, sid. 106.

Tabell 3:43 Utländska medborgare och arbetsanmälda utlänningar i Sverige åren 1950, 1960, 1970 och 1974

År	Utländska medborgare	Arbetsanmälda utlänningar	Arbetsanmälda utlänningar som procent av förvärvsarbetande befolkning
1950	123 720	96 626	3,12
1960	190 621	106 092	3,28
1970	411 280	209 289	5,84
1974	401 158	247 196	6,07

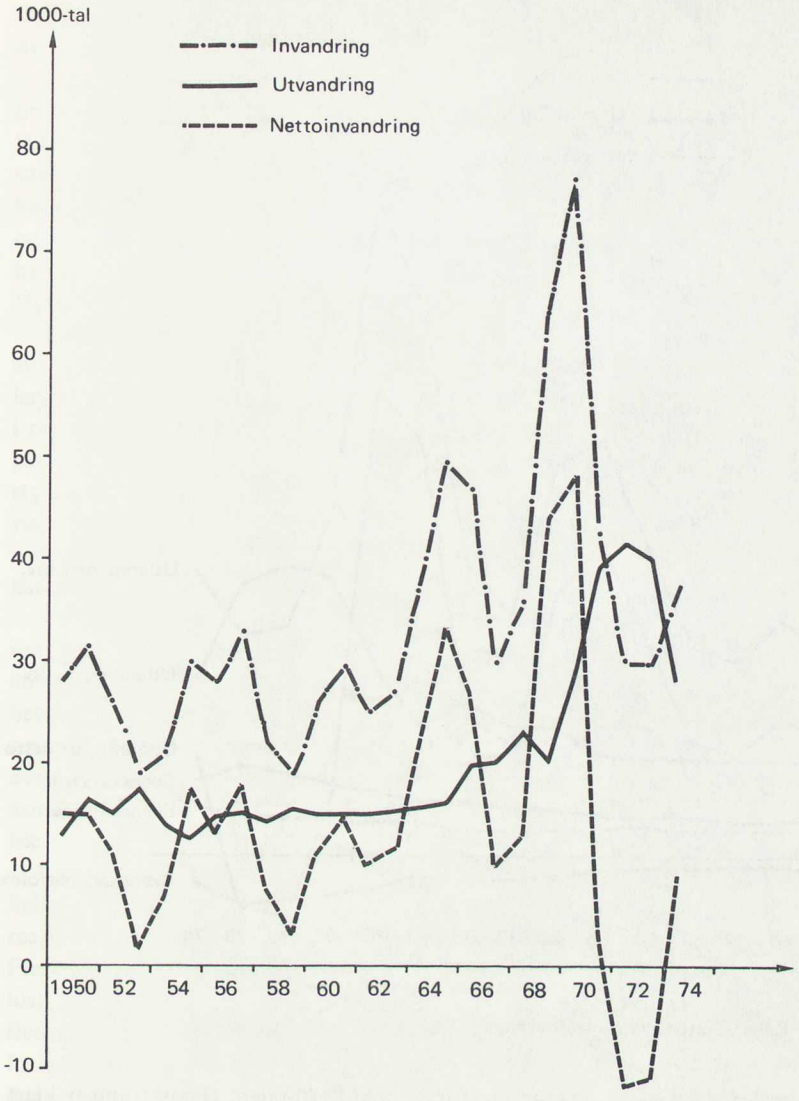
Källor: Statistisk årsbok.
Historisk statistik, del 1.
Statistiska meddelanden, AM 1971:23.
Invandrarverket.

en ovanligt stor nettoutvandring 1972–1973 berodde på att konjunkturnedgången i Sverige under denna period var djupare än i omvärlden. Högkonjunkturåret 1974 blev på grund av oljekrisen något speciellt.

Beståndet av utländska medborgare i Sverige nästan fyrdubblades från 1950 till 1974, vilket framgår av tabell 3:43.

De 400 000 utländska medborgare bosatta i Sverige 1974 underskattar i själva verket internationaliseringen av den svenska arbetsmarknaden. Många invandrade har erhållit svenskt medborgarskap. Under perioden 1950–1974 beviljades svenskt medborgarskap till 232 000 invandrare. I Sverige fanns 1974 över 200 000 svenska medborgare födda i utlandet. Det svenska samhället har internationaliserats genom invandring, försvenskning av invandrare och en internationalisering av svenskar. Under 1960- och 1970-talen fördubblades antalet arbetsanmälda utlänningar och dessa svarade 1974 för drygt 6 procent av den totala sysselsättningen i Sverige. Denna siffra är mycket hög för Sverige sett över tiden. Dock har andra industriländer betydligt högre andel utländsk arbetskraft på sina arbetsmarknader. Sålunda utgjorde drygt 9 procent av antalet sysselsatta i Västtyskland 1970 gästarbetare, och i Schweiz var siffran hela 30 procent. Det bör emellertid påpekas att Schweiz icke bara reglerar invandringen utan även utvandringen av utländsk arbetskraft. Arbetstillstånd beviljas för relativt korta perioder varför man kan reglera utvandringen genom att inte förnya arbetstillstånden när de löper ut. Härigenom har de schweiziska arbetsmarknadsmyndigheterna kunnat använda den utländska arbetskraften som en "stötdämpare" för konjunktursvängningar och förhindrat att arbetslöshet drabbat schweiziska medborgare.[1] De svenska arbetsmarknadsmyndigheterna har inte bedrivit en liknande invandringspolitik. När arbetstillstånd en gång beviljats utländska arbetare i Sverige har dessa därefter behandlats som svenska medborgare på den svenska arbetsmarknaden. I diagram 3:22 kan vi observera att bruttoinvandringen legat på en betydligt högre genomsnittlig nivå under 1960-talet än under 1950-talet. Dessutom har konjunktursvängningarna blivit mycket kraftigare under 1960-talets sista hälft och under 1970-talets början. Dessa kraftiga svängningar i bruttoinvandringen under konjunkturtopparna 1965 och 1970 antyder att den utländska arbetskraften blivit alltmer känslig för förändringar i förhållandena på den svenska arbetsmarknaden. Med andra ord torde den svenska arbetsmark-

[1] Enligt den officiella statistiken (OECD) har Schweiz ingen arbetslöshet.

Källa: Statistiska centralbyrån.

Diagram 3:22 In- och utvandring, brutto samt netto, åren 1950–1974.

naden i större utsträckning än tidigare ha integrerats med utlandets arbetsmarknader.

Bruttoutvandringen har däremot varit relativt okänslig för konjunktursvängningarna. Den har legat på en konstant nivå fram till 1965 varefter den stigit under lågkonjunkturåren 1966–1968 och 1971–1972. Under de två senaste lågkonjunkturerna har invandrade arbetare i allt större utsträckning lämnat landet under trycket av marknadskrafterna. Efter år 1965 har sålunda under lågkonjunkturår bruttoinvandringen fallit kraftigt och bruttoutvandringen tenderat att stiga markant. Följaktligen har under åren 1972 och 1973 låg bruttoinvandring i förening med hög bruttoutvandring resulterat i en nettoutvandring av cirka 10 000 personer vartdera året. I diagram 3:23 särredovisas in- och utvandring för svenskar

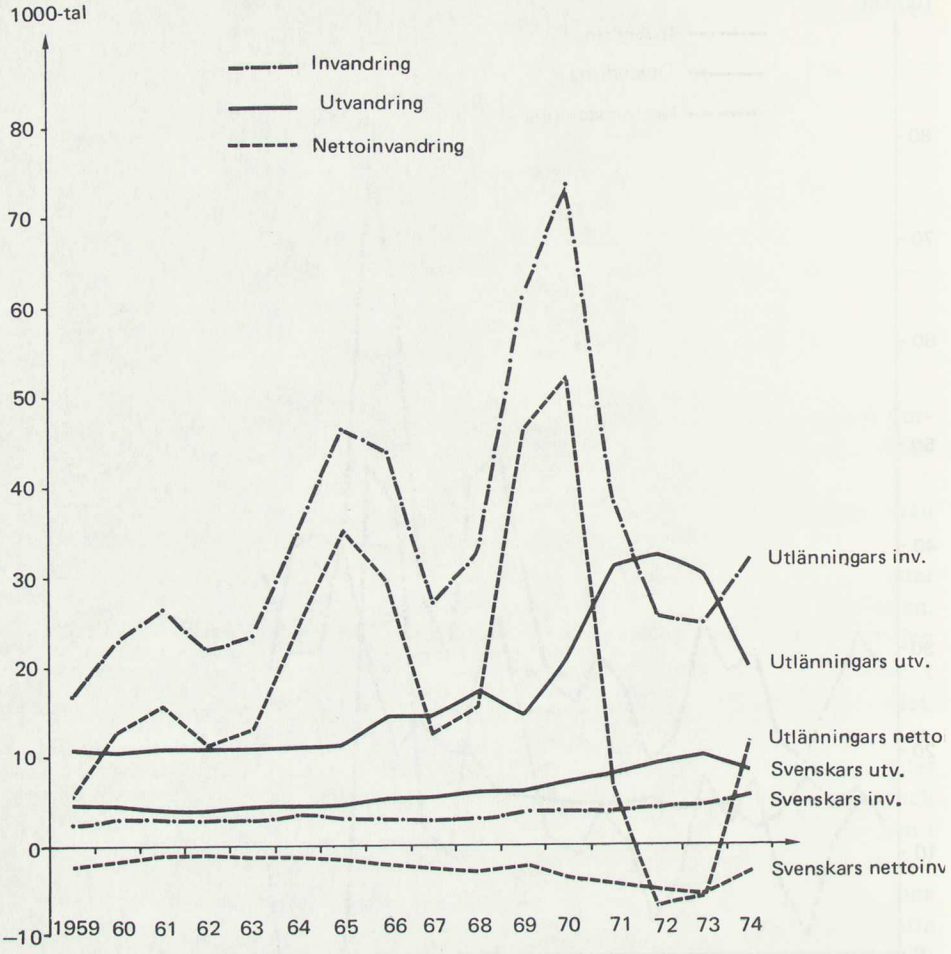

Diagram 3:23 In- och utvandring samt nettoinvandring av svenskar och utlänningar 1959–1974.

Källa: Statistiska centralbyrån.

och för icke-svenskar under 1960- och 1970-talen. Härav framgår klart att den utländska arbetskraften fått bära alla konjunktursvängningar i den svenska in- och utvandringen. In- och utvandring av svenskar uppvisar en påtaglig stabilitet under denna period. För att finna orsakerna till detta borde man ha information om de in- och utvandrande svenskarnas fördelning med avseende på ålder och yrke, vilket emellertid saknas. Det är dock troligt att frånvaron av konjunktursvängningar i svenska medborgares utrikes omflyttning huvudsakligen återspeglar att dessa till övervägande del är yrkesutövare som fattar flyttningsbeslut på grund av långsiktiga förändringar i inkomster och arbetsförhållanden och inte på grund av kortsiktiga variationer i sysselsättningsläget. Under resten av 1970-talet är det emellertid möjligt att svenska medborgares in- och utvandring kommer att växa i omfattning samt uppvisa större konjunkturmässigt betingade svängningar. Detta kan bli en följd av stigande inkomster i övriga

Europa relativt till Sverige samt av en fortgående internationalisering av den svenska industrisektorn.

För immigrationen till Sverige har Finland varit det dominerande ursprungslandet. Därefter kommer i storleksordning övriga nordiska länder samt Jugoslavien och Grekland. Av de 230 000 arbetsanmälda utlänningarna 1973 arbetade 180 000 i tillverknings-, transport- och kommunikations- samt servicearbete och endast 30 000 i vetenskapligt och administrativt arbete och kontorsarbete. Den utländska arbetskraften har i Sverige en inriktning som avviker från den totala arbetsstyrkans. Mindre utbildningskrävande sysselsättningar dominerar.

Som antyddes tidigare kan arbetskraftsrörelserna till viss del förklaras av differenser i de relativa faktorproportionerna mellan arbete och kapital i ursprungs- och mottagarländerna. Om varor eller kapital hindras i rörlighet uppstår tendenser till ökad arbetskraftsrörlighet. Olika tillgång på arbetskraft märks främst i reallönedifferenser mellan länder. De styrande faktorerna bakom arbetskraftsrörelsernas storlek och riktning visar sig vid empirisk testning i stor utsträckning vara tillgången på arbete i mottagarlandet relativt ursprungslandet samt skillnader i reallön mellan länderna.[1]

Om man studerar migrationen mellan Sverige och Finland framgår att det främst är konjunkturutvecklingen i Sverige som är styrande snarare än de finska konjunkturvariationerna. I diagram 3:24 relateras arbetslösheten i Sverige och Finland till in- respektive utvandringen. Under den senaste högkonjunkturen år 1974 uppstod inte samma invandringsvåg till Sverige som tidigare. En faktor som bidragit till detta är den hårdare kontrollen över arbetskraftsrörelserna samt mindre aktiv rekryteringspolitik.

I ett internationellt perspektiv tycks arbetskraftens internationella rörlighet ha bromsats upp till viss del under 1970-talets början. Minskade reallönedifferenser samt ändrad migrationspolitik har bidragit till detta. Flera av utvandrarländerna har uppmärksammat att utvandringen inte löst arbetslöshetsproblemen utan snarare skapat brist på arbetskraft då flertalet utvandrare haft en för avsändarlandet god yrkesutbildning. Den förändrade synen på utvandringen har medfört att vissa emigrationsländer vidtagit åtgärder för att bromsa denna samt för att stimulera de utomlands arbetande att återvända till hemlandet. Även i vissa av invandrarländerna i Europa har en alltmer restriktiv invandrarpolitik börjat föras.

Dämpningen av flyttningsströmmarna har troligen fört med sig en ökad rörlighet hos kapitalet och då främst i form av direktinvesteringar. Arbetskraften rör sig inte i samma utsträckning som under 1960-talet till sysselsättningen, utan sysselsättningen skapas t. ex. genom direktinvesteringar i de länder där arbetskraften befinner sig. Beståndet av svenskt kapital i utlandet kan uppskattas genom den avkastning i form av räntor och utdelningar som utgör ett inflöde på betalningsbalansen. Denna posts omslutning var år 1974 cirka 1,3 miljarder kronor. Ett belopp av minst samma storleksordning återinvesteras dessutom årligen av svenska företag i utlandet. Som kontrast till detta kan man ställa den "avkastning" i form

[1] Se E. Wadensjö: Immigration och samhällsekonomi, Studentlitteratur, Lund 1973 samt referenser däri.

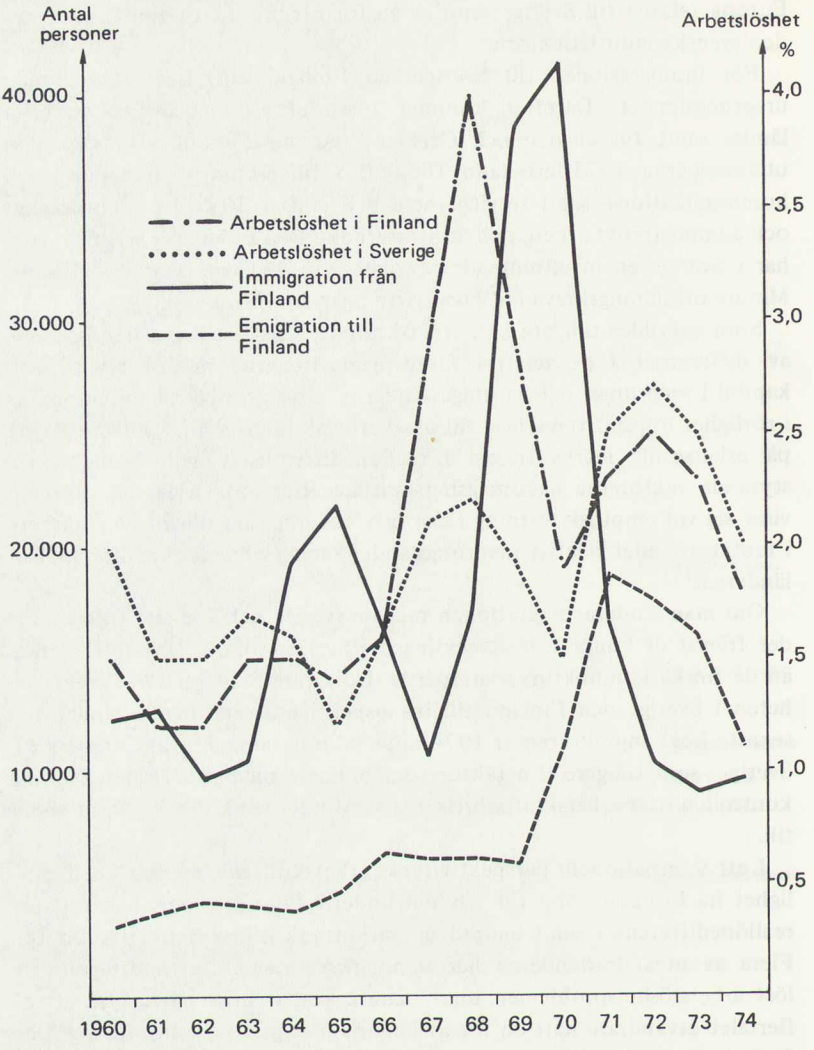

Diagram 3:24 Immigrationen från Finland till Sverige, emigration från Sverige till Finland samt den procentuella arbetslösheten i de båda länderna, 1960–1974.

Källa: OECD, Main Economic Indicators.
Statistisk årsbok.
Allmän månadsstatistik.

av löner som betalas till de 250 000 invandrare som sysselsätts i vårt land. Om medellönen per år är 30 000 kronor uppgår denna post till 7,5 miljarder kronor årligen. Arbetskraften ger upphov till större valutatransaktioner än kapitalet, trots de hinder mot arbetskraftsförflyttningar som språkliga och sociala faktorer utgör.

Arbetskraftens höga rörlighet ger emellertid inte i samma utsträckning som kapitalrörelserna upphov till betalningsbalansproblem. Som följd härav har inte migrationsrörelser reglerats i samma utsträckning som internationella kapitalrörelser. Invandrare remitterar visserligen en del

kapital till hemlandet. Oftast invandrar emellertid hela familjer till Sverige, varför såväl produktion som konsumtion sker inom landet. Remitteringarna blir som följd härav troligen av mindre omfattning. Kapitalrörelser, å andra sidan, kan skapa betydande betalningsbalansproblem både när den ursprungliga kapitalrörelsen sker och då avkastningen på kapitalet skall transfereras till ursprungslandet. Konsekvenserna av detta har därför blivit att man på olika vägar försökt styra de internationella kapitalrörelserna i allt större utsträckning (bl. a. med valutareglering).

Om man ser på hur kapitalstockar av utländskt ursprung har utvecklats över tiden finner man att andelen av långsiktiga portföljinvesteringar har fallit medan kortsiktiga kapitalrörelser och direktinvesteringar ökat. Av tradition har direktinvesteringarna varit tämligen fria från regleringar medan de långa kapitalrörelserna i övrigt kringgärdats av kontroller. De kortsiktiga kapitalflödena, som främst utgörs av handelskrediter har dock varit betydligt svårare att påverka med direkta regleringar, och dessa har vuxit avsevärt i volym.

Sammanfattningsvis har man med olika åtgärder försökt begränsa kapitalets internationella rörlighet, varvid migrationens drivkrafter blivit starkare. Dessa krafter har tillåtits leda till en ökad internationell migration, så länge arbetskraftsrörelserna haft ekonomiska nettofördelar för immigrationsländer. Sannolikt är de ekonomiska drivkrafterna bakom arbetskraftens internationella rörlighet starka nog att skapa en fortsatt nettoinvandring till Sverige, vilken såsom tidigare kommer att variera med konjunktursvängningarna. Flyttningsströmmarna kan emellertid komma att avvika från tidigare mönster vad avser såväl deras storlek som deras riktning. Mot bakgrund av den förändrade inställning till arbetskraftens internationella rörlighet som synes ha inträffat under 1970-talets början kan nettoinvandringen komma att bli lägre under den förestående 5-årsperioden. Finlands roll som det största ursprungslandet synes tillfälligt ha övertagits av Danmark på grund av den danska recessionen. Som mottagarland av svensk arbetskraft tycks Norge växa i betydelse bl. a. i samband med dess industriexpansion vid övergången till en oljeekonomi.

3.3 Kapitalmarknaden

Under 1900-talet har de internationella kapitalrörelserna ändrat karaktär. Före första världskriget gjordes främst portföljinvesteringar, dvs investeringarna utfördes av privatpersoner och företag, vilka inte eftersträvade direkt kontroll över kapitalets utnyttjande. Sedan denna period har dessa investeringars andel sjunkit från nio tiondelar till en fjärdedel under 1970-talet. Huvuddelen av de internationella investeringar som nu sker på lång sikt är direktinvesteringar där företag behåller kontrollen över kapitalets användning i utlandet. Direktinvesteringarnas andel av de långa kapitalrörelserna utgör i dag tre fjärdedelar.

I detta avsnitt skall vi studera kapitalets internationella rörlighet. Man

har ett allmänt intryck av att de nationella kapitalmarknaderna har blivit alltmer integrerade med omvärlden. Den snabba tillväxten av eurodollarmarknaden brukar anföras som ett tecken på denna internationaliseringsprocess. Även handelskrediternas tillväxt och ökade rörlighet parallellt med tillväxten av utrikeshandeln är en ytterligare indikator på internationaliseringsprocessen. Även de mer långsiktiga direktinvesteringarna har som framgått ovan ökat i omfattning.

Låt oss se något på hur posterna på den svenska kapitalbalansen har utvecklats under perioden 1960–1974. I kapitalbalansen redovisas förändringar i vårt lands skulder och fordringar gentemot utlandet, varvid även valutareserven räknas som en fordran på utlandet. Förändringen i de utländska fordringarna och skulderna är ett resultat dels av årets reala utlandstransaktioner, dvs. över- eller underskott i de löpande transaktionerna, dels av de omflyttningar av fordringar och skulder som sker mellan banksektorn och övriga sektorer. Dessa förändringar ger upphov till olika slag av kapitalrörelser, t. ex. förändringar i företagssektorns eller banksektorns utlandsställning.

I diagram 3:25 återges kapitaltransaktionernas (exklusive banksektorns) utveckling under perioden 1962–1974. Som framgår har dessa

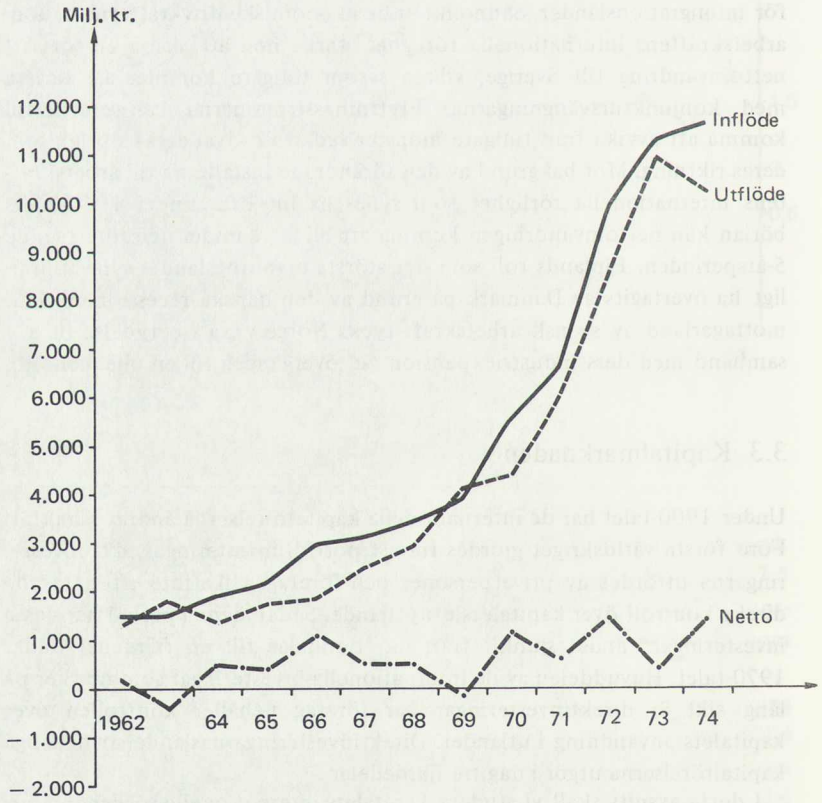

Diagram 3:25 Kapitalbalansens utveckling 1962–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

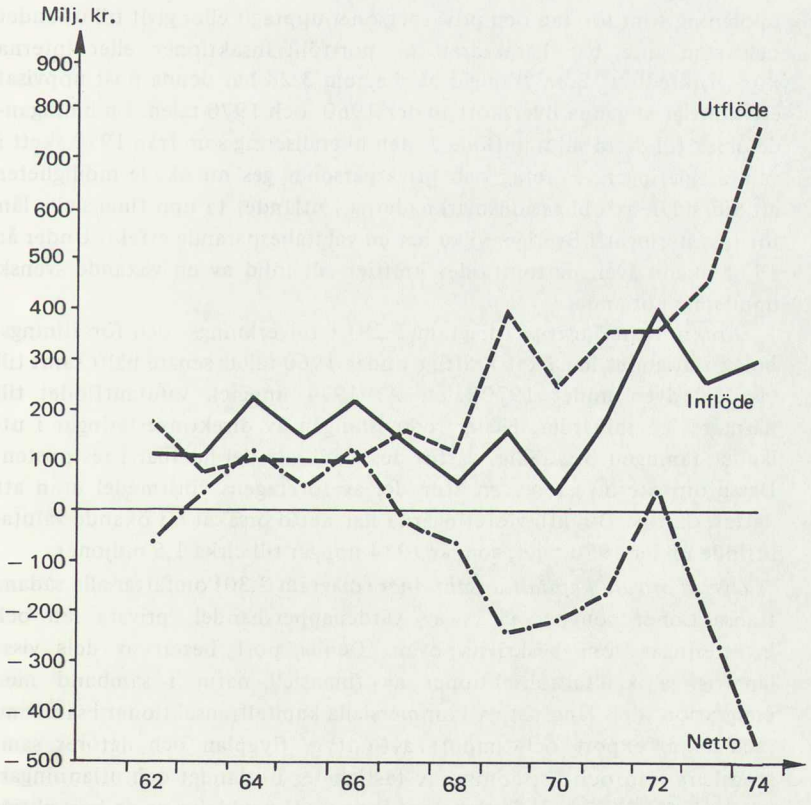
praktiskt taget under hela perioden medfört ett nettoinflöde. Tillsammans med förändringen i bankernas utlandsställning visar dessa kapitalrörelser förändringar i nettoställningen gentemot utlandet och utgör därmed spegelbilden av bytesbalansens utveckling under samma period. Utöver dessa förändringar tillkommer, som framgått, olika förskjutningar mellan fordringars och skulders sektortillhörighet och sammansättning i anslutning till internationella räntedifferenser, förväntningar och växelkursförändringar, ändrade finansieringsmönster m. m.

Traditionellt indelas posterna på kapitalbalansen såsom de redovisas av riksbanken[1] dels efter fordringarnas och skuldernas långfristighet, dels efter typen av kreditinstrument. En grov uppdelning görs på långsiktiga och kortsiktiga kapitaltransaktioner. Man särskiljer även skulder och fordringar mot utlandet som har formella respektive ej formella fordringsbevis. De betydelsefulla handelskrediterna tillhör den senare gruppen.

Låt oss först se hur de olika typerna av kapitaltransaktioner har utvecklats under den senaste 15-årsperioden för att därefter närmare studera deras bestämningsfaktorer.

De *statliga kapitaltransaktionerna* (diagram 3:26) är av mer långfristig

[1] Se Sveriges Riksbank Förvaltningsberättelse, 1975, samt betalningsbalansutredningen SOU 1971:31.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:26 Statliga kapitaltransaktioner 1962–1974.

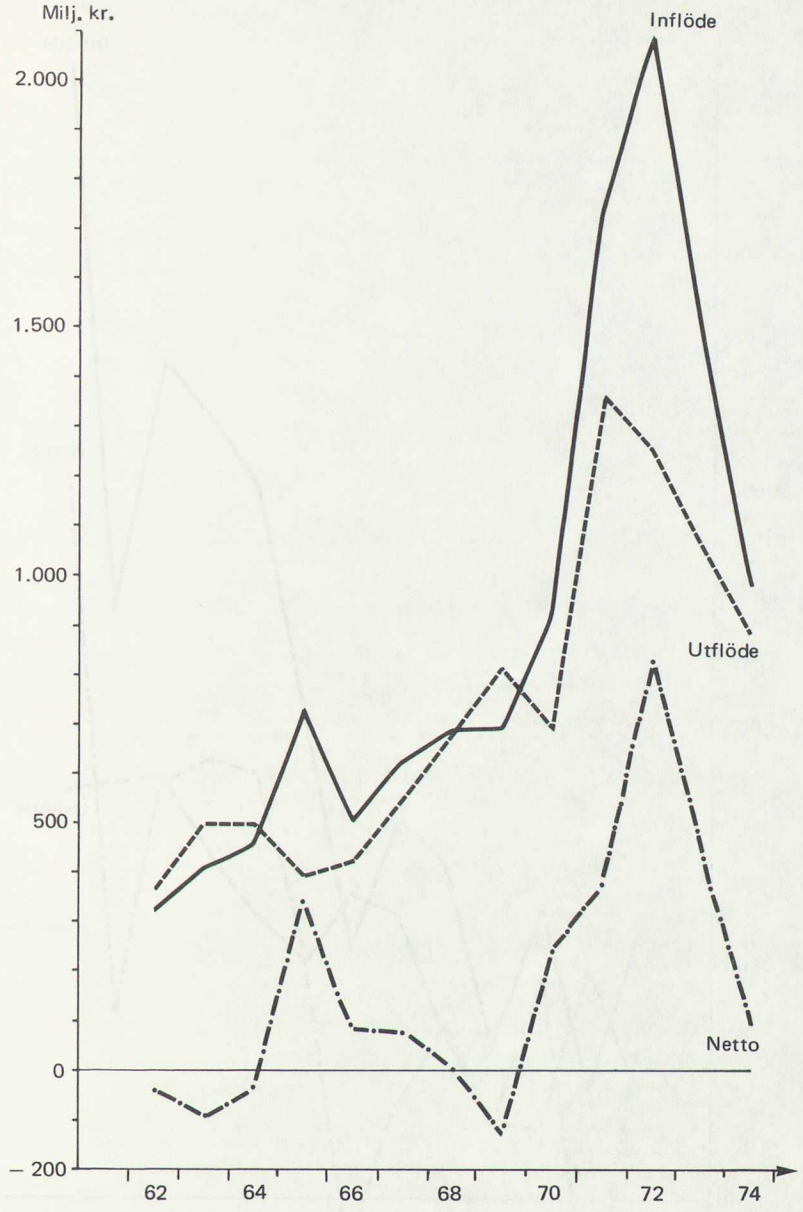
art. Dessa innehåller främst förändringar i Sveriges ställning gentemot världsbanken och FN samt förändringar i statens nettoupplåning i utlandet. Denna post har under 1960-talet uppvisat överskott på cirka 100 miljoner kronor årligen främst till följd av att Sovjet amorterat av en tidigare kredit från 1940-talet. Under 1970-talet har de statliga kapitaltransaktionerna visat ett växande valutautflöde som delvis kan hänföras till en höjning av Sveriges kapitalandel i Världsbanken. För de närmaste åren är det troligt att detta nettoutflöde minskar till följd av en ökad statlig upplåning.

Värdepappershandeln (diagram 3:27) omfattar export och import av svenska eller utländska aktier och obligationer och avser endast transaktioner av portföljkaraktär i motsats till direktinvesteringarna. Denna post, som dominerar kapitalbalansen, har hittills under 1970-talet visat överskott. Under 1972 nådde nettoinflödet sin höjdpunkt och var då drygt 800 miljoner kronor. Denna ökande kapitalimport har stimulerats genom en lättnad i valutaregleringen, varvid ett växande antal nyemissioner av aktier och obligationer har kunnat ske i utlandet. För finansiering av inhemska investeringsprojekt tillåts nu obligationsemissioner i utlandet om detta anses vara av värde från betalningsbalanssynpunkt. Ett växande nettoinflöde kan under de närmaste åren förväntas på denna post.

Övriga privata långfristiga lån (diagram 3:28) utgör annan finansiell upplåning som företag och privatpersoner upptagit eller givit till utlandet och som inte har karaktären av portföljtransaktioner eller interna koncernkrediter. Som framgår av diagram 3:28 har denna post uppvisat ett kraftigt stigande överskott under 1960- och 1970-talen. En bidragande orsak till detta valutainflöde är den liberalisering som från 1972 skett i valutaregleringen. Företag och privatpersoner ges nu ökade möjligheter att vid sidan av obligationsmarknaderna i utlandet ta upp finansiella lån för investeringar i Sverige, vilka har en valutabesparande effekt. Under år 1974 ökade även nettoinflödet kraftigt till följd av en växande svensk upplåning i utlandet.

Direktinvesteringarna (diagram 3:29) i tillverknings- och försäljningsbolag i utlandet har ökat kraftigt under 1960-talets senare hälft samt till viss del även under 1970-talet. År 1974 uppgick valutautflödet till närmare 2,5 miljarder. Nu är redovisningen av direktinvesteringar i utlandet tämligen bristfällig, varför dessa till viss del hamnar i restposten. Dessutom återinvesteras en stor del av företagens vinstmedel utan att detta bokförs. Direktinvesteringarna har netto orsakat ett ökande valutautflöde under 1970-talet, som år 1974 uppgår till cirka 1,5 miljoner.

Övriga privata kapitaltransaktioner (diagram 3:30) omfattar alla sådana transaktioner som ej täcks av värdepappershandel, privata lån och investeringar som beskrivits ovan. Denna post består av dels vissa långfristiga kapitaltransaktioner av finansiell natur i samband med emigration, dels långfristiga kommersiella kapitaltransaktioner i samband med bl. a. export och import av fartyg, flygplan och datorer samt svenskars köp och försäljning av fastigheter i utlandet och utlänningars köp och försäljning av fastigheter i Sverige. Huvuddelen av de kortsiktiga privata kapitalrörelserna under denna post utgörs av de normala leveran-

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:27 Värdepappershandel 1962–1974.

törskrediterna vid export och import som regleras via bank. I många fall saknas tillfredsställande information om huvudparten av handelskrediterna, vilka regleras direkt mellan köpare och säljare. Dessa transaktioner registreras då i restposten. Denna post beräknas indirekt såsom en residual. Registrerade löpande transaktioner och kända kapitaltransaktioner resulterar varje år i ett saldo som skall motsvaras av

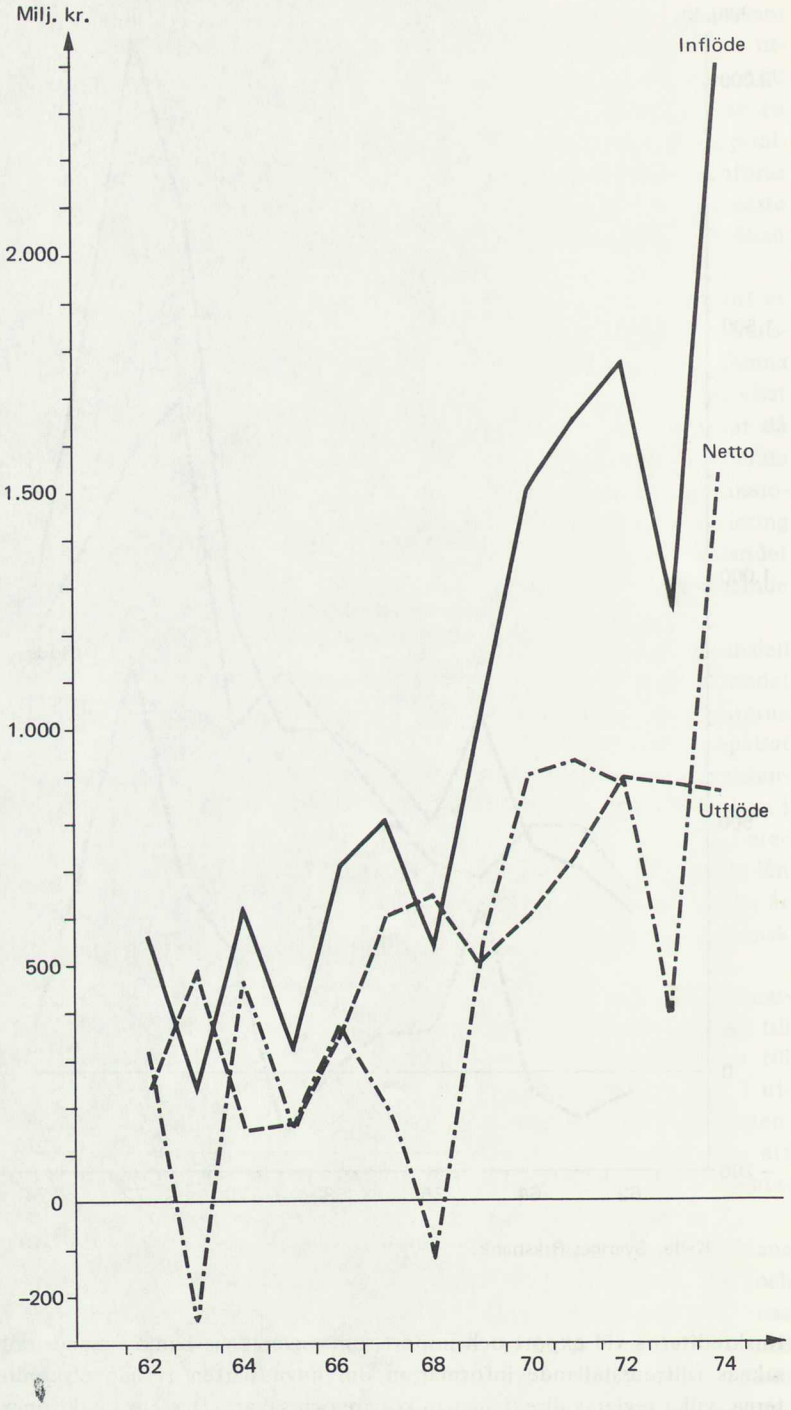
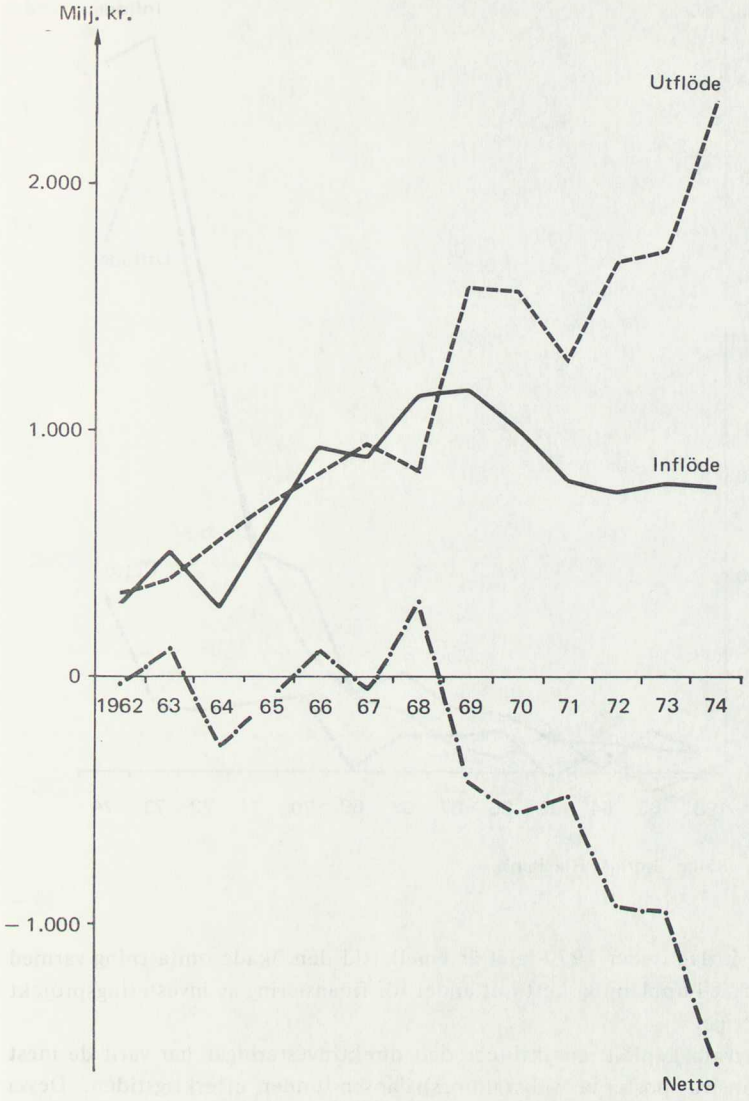

Diagram 3:28 Övriga privata långfristiga lån 1962–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.
SOU 1971:31.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:29 Direktinvesteringar 1962–1974.

valutareservens faktiska förändring. Nu blir inte dessa båda lika, utan en residual uppstår, som är restposten. Har valutareserven utvecklats bättre än vad som förklaras av tillgänglig betalningsbalansstatistik, blir restposten positiv, i motsatt fall blir den negativ. Som framgår av diagram 3:31 har restposten svängt kraftigt mellan positiva och negativa värden under perioden 1960–1974.[1]

Sammanfattningsvis kan sägas att den svenska upplåningen i utlandet, som redovisats ovan, till största delen har använts för finansiering av direkta investeringar i utlandet och för utestående exportfordringar.[2] Ett

[1] Under perioder med åtstramad inhemsk kreditmarknad tenderar restposten att bli positiv.

[2] Upplåning i utlandet för svenska direktinvesteringar i utlandet redovisas på kapitalbalansen som ett valutainflöde under "Övriga privata långfristiga lån" samt som ett valutautflöde under "Direktinvesteringar".

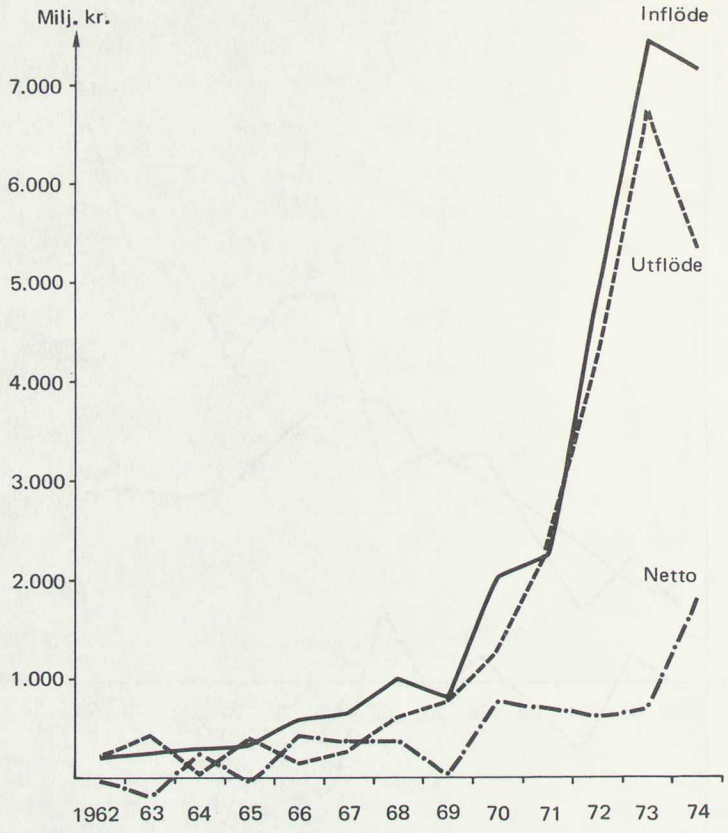
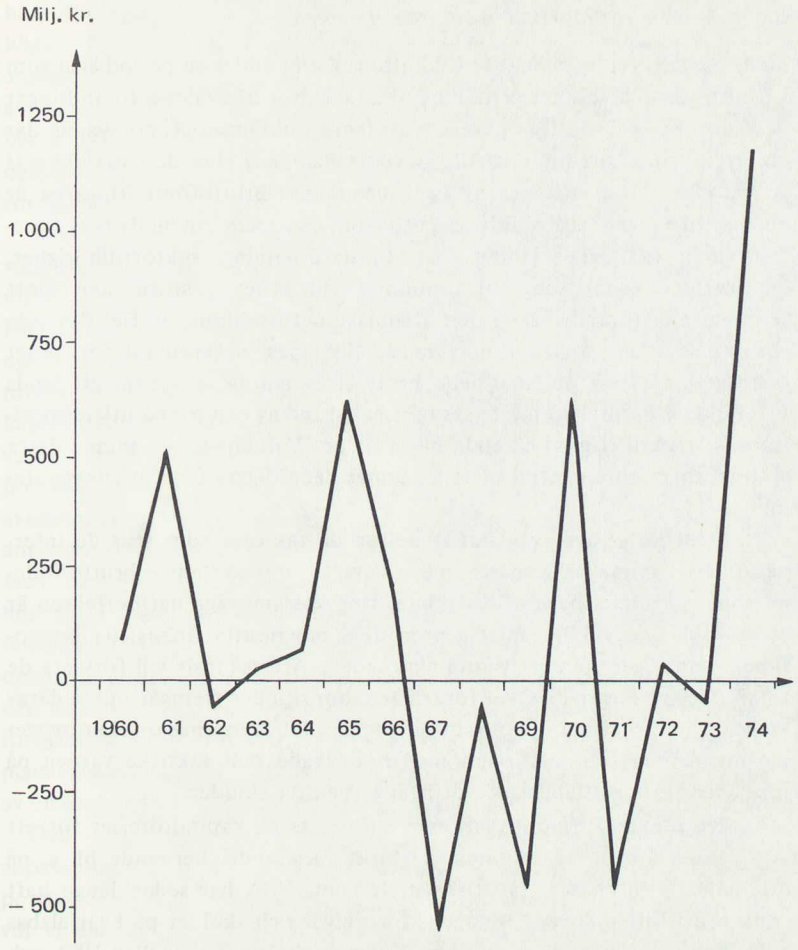

Diagram 3:30 Övriga privata kapitaltransaktioner 1962–1974.

Källa: Sveriges Riksbank.

nytt inslag under 1970-talet är emellertid den ökade omfattning varmed finansiell upplåning skett i utlandet för finansiering av investeringsprojekt i Sverige.

Privata kapitaltransaktioner och direktinvesteringar har varit de mest expansiva posterna i betalningsbalansen under efterkrigstiden. Dessa poster visar sig även undergå betydande förändringar från ett år till ett annat. För att kunna förstå de lång- och kortsiktiga utvecklingstendenserna och de senaste årens förändringar på kapitalbalansen måste kapitalrörelserna på ett systematiskt sätt relateras till sina möjliga bestämningsfaktorer såväl inom som utanför landet. Skillnader i räntenivå och kreditmarknadsläge spelar t. ex. en stor roll. När det gäller korta kapitalrörelser såsom handelskrediter påverkas dessa bl. a. av förväntningar om ändrade växelkurser och räntor. I det följande avsnittet avser vi att studera de korta kapitalrörelsernas drivkraft något närmare för att belysa internationaliseringen av den svenska kreditmarknaden.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 3:31 Restposten 1960–1974.

3.3.1 *De korta kapitalrörelsernas bestämningsfaktorer*

Kvantitativa studier av de korta kapitalrörelserna i den svenska betalningsbalansen har varit få och resultaten mångtydiga. Anledningen härtill är dels en otillfredsställande databas, dels stora tekniska problem vid specifikation och tillämpning av de grundläggande beteendeantagandena rörande de internationella kapitalrörelserna. I det följande diskuteras båda dessa svårigheter, i synnerhet behandlingen av valutaspekulationen som fullständigt dominerat övriga bestämningsfaktorer vid upprepade tillfällen och därmed försvårat försöken att ekonometriskt belysa de korta kapitalrörelserna. Mot bakgrund härav redovisas några regressioner, där nya metoder prövats för att fånga den betydelsefulla valutaspekulationen.

Brutto- och nettoflöden; den statistiska basen

Med kapitalrörelser menas de förändringar som under en period äger rum i fordringar och skulder gentemot utlandet. Nettot av dessa förändringar är av intresse i det att de påverkar ett lands valutareserv (i ett system där en given valutakurs upprätthålls av centralbanken) eller dess växelkurs (i frånvaro av interventioner av centralbanken). Bruttoförändringarna är emellertid av långt större intresse, eftersom dessa kan innehålla betydelsefulla drag vad gäller länder- och valutafördelning, sektortillhörighet, långfristighet etc., som inte kommer till synes i siffor som blott representerar förändringar i den utländska nettoställningen. Det flytande växelkurssystem, som för närvarande tillämpas, accentuerar för övrigt behovet att känna de finansiella bruttoströmmarna, eftersom ett lands yttre likviditet numera måste ses mot bakgrund av den totala utlandspositionens struktur i nyss nämnda hänseenden. Valutareserven intar i detta system en mindre central plats än under det tidigare fasta paritetssystemet.

När det gäller att kvantitativt belysa de faktorer som styr de internationella kapitalrörelserna är det – oavsett valutasystem – bruttoflödena som vi i första hand vill förklara. Den kassamässiga nettoeffekten är ett ganska godtyckligt snitt genom de sammansatta finansiella bruttoflöden som äger rum på valutamarknaden. Att vi idealt vill förklara de totala förändringarna i såväl fordringar som skulder framgår också därav att vår grundläggande hypotes angående kapitalrörelsernas orsaker bygger på antaganden om relationen mellan önskade och faktiska värden på företagens totala utländska fordringar respektive skulder.

Under senare år har ekvationer estimerats av kapitalrörelser för ett stort antal länder.[1] Resultaten är starkt varierande, beroende bl. a. på skillnader i själva det statistiska materialet. USA har sedan länge haft goda bruttosiffror över företagens fordringar och skulder på kvartalsbas och i viss mån även på månadsbas. Korta kapitalrörelser mellan USA och omvärlden har i några studier[2] kunnat förklaras väl genom ekvationer, där förändringar i ränta, totalt portföljvärde, handelsbalans och växelkursförväntningar är förklaringsvariablerna. I Sverige finns sedan 1971 goda kvartalsdata, men antalet observationer är ännu för litet för att estimera några ekvationer. De försök som gjorts[3] har byggt på nettosiffror och resultaten har inte givit någon klar bild av bestämningsfaktorerna för kapitalrörelserna mellan Sverige och utlandet. De regressioner som prövas i det följande bygger alltjämt på kvartalsvisa siffror (sedan 1967), vilka innehåller starka "nettningar". Detta är sannolikt en anledning till att resultaten är svårtolkade; en annan komplikation är svårigheten att fånga den viktiga valutaspekulationen.

Ekvationer och estimeringar

Kapitalrörelserna har traditionellt antagits vara en funktion av skillnaden i räntenivå mellan olika länder: företagen skulle då söka maximera avkastningen genom att placera likvida medel där räntenivån – med

[1] En ganska fullständig översikt finns i Z Hodjera, International short-term capital movements: A survey of theory and empirical analysis. IMF Staff Papers, Nov 1973.

[2] Branson, W H och Hill, R D "Capital Movements in the OECD-Area: An Econometric Analysis". OECD 1971.
Kouri, P J K och Porter, M G "International Capital Flows and Portfolio Equilibrium", Journal of Political Economy, May/June 1974.

[3] Grassman, S Exchange Reserves and the Financial Structure of Foreign Trade, London 1973. Estimeringar på årsdata finns i Lybeck, J A Disequilibrium Model of the Swedish Financial Sector, Stockholm 1975. Kap. 9.

hänsyn tagen till valutarisk i anslutning till utländska placeringar – var högst. Nu vilar detta synsätt på helt ospecificerade förutsättningar angående den *takt* med vilken företagen skulle anpassa sin portfölj i anslutning till en given räntestruktur. Eftersom kapitalrörelsernas storlek beror just av den takt med vilken företagen anpassar sina placeringar, ger denna teori föga vägledning vid försök att kvantitativt förklara kapitalrörelserna.

Den nya protföljanpassningsteori som utvecklats under 60-talet är visserligen också behäftad med stora tekniska problem, men vilar åtminstone på enkla och plausibla antaganden om företagens beteenden.[1] Huvudtanken är här att företaget i varje ögonblick strävar att hålla en optimal sammansättning av sin portfölj med hänsyn till rådande räntenivåer och valutarisker. Med detta grundläggande beteendeantagande blir kapitalrörelserna i första hand en funktion av *förändringar* i räntenivå, valutarisk etc. Företaget antas alltså i början av en period ha anpassat portföljen på ett rationellt sätt till rådande förhållanden vad avser avkastning och risk. När så en ändring i dessa förhållanden äger rum, anpassar företaget hela portföljen så att dess sammansättning blir optimal med hänsyn till de nya ränte- och riskförhållandena. Kapitalrörelserna blir med detta synsätt inte ett jämnt flöde i anslutning till en viss ränteskillnad mellan olika länder, utan engångsanpassningar av den optimala portföljsammansättningen vid givna ändringar i ränta eller risk. I den mån portföljens totala storlek ändras över tiden uppstår dessutom ett fortgående flöde i anslutning till den optimala fördelningen mellan placeringar i skilda länder och valutaslag, men den huvudsakliga effekten av en ändring i ränta eller valutarisk är alltså av engångskaraktär.

Den relativa betydelsen av dessa två effekter – effekten av en anpassning av portföljens sammansättning och effekten av den totala portföljens tillväxt – för kapitalrörelser som observeras under viss period, vill vi utröna på empirisk väg. De ekonometriska försök som prövats av den nya portföljanpassningsteorin tyder på att huvuddelen av de observerade kapitalrörelserna består av stockanpassningar i anslutning till förändringar i ränta och valutarisk, under det att de fortlöpande flödeseffekterna är av begränsad betydelse.[2]

I ekvationsform kan de samband som ligger till grund för portföljanpassningsteorin specificeras på följande sätt:

$$F = f(r_{utl}, r_{inh}, \sigma, W_{inh}, X) \quad (24)$$

$$S = f(r_{utl}, r_{inh}, \sigma, W_{utl}, M) \quad (25)$$

där F = stock av svenska fordringar på utlandet

S = stock av svenska skulder till utlandet

r_{utl} = räntenivå i utlandet

r_{inh} = räntenivå i Sverige

σ = riskmått (förväntningar om ändrad växelkurs)

W_{inh} = värdet av alla fordringar i Sverige

[1] Se W. H. Branson, Monetary Policy and the New View of International Capital Movements. Brooking Papers on Economic Activity, No. 2.

[2] De ekonomisk-politiska konsekvenserna av portföljanpassningsteorin är betydande. Eftersom en räntehöjning endast ger ett valutainflöde av engångskaraktär, kan ett bytesbalansunderskott ej "finansieras" genom ett högre ränteläge än i utlandet. Ett bestående underskott i bytesbalansen förutsätter enligt detta synsätt ständigt *ökad* inhemsk räntenivå.

W_{utl} = värdet av alla fordringar i övriga (relevanta) länder

X = svensk export

M = svensk import

Export och import finns med för att fånga den del av kapitalrörelserna som på grund av transaktionsanknutna handelskrediter är ett resultat av ändrade nivåer för export och import.

Estimeringarna av svenska kapitalrörelser måste bygga på långt enklare samband. Tillfredsställande mått på W_{inh} och W_{utl} saknas, och tidigare berörda statistikproblem innebär att ekvationerna för fordrings- respektive skuldsidan måste slås ihop till en ekvation för nettokapitalrörelserna. Det svåraste problemet består dock i svårigheten att handskas med σ, dvs. växelkursförväntningarna och valutaspekulationen (se följande avsnitt). Ekvationen för nettokapitalrörelserna (NK) – *förändringen* i utestående fordringar och skulder – blir med dessa förenklingar:

$$\Delta NK = a_o - a_1 L_{inh} - a_2 \Delta r_{utl} - a_3 \Delta(X-M) \qquad (26)$$

I denna ekvation har den inhemska räntan ersatts med ett mått på likviditetsläget, L_{inh} (Net Domestic Assets). Anledningen härtill är dels den nära korrelation som föreligger mellan olika länders räntenivåer, dels det faktum att den svenska räntan p. g. a. utlåningstak och andra regleringar inte kan sägas ha utgjort en jämviktsränta.

Regression av denna ekvation på data för svenska totala kapitalrörelser på kvartalsbas under åren 1967–1972 gav ytterst svaga resultat, med R^2-värden under 0,5. Ett skäl till ekvationens låga förklaringsvärde är utan tvivel att valutaspekulationen fullständigt dominerat övriga bestämningsfaktorer under upprepade tillfällen av den studerade perioden. Detta resultat – och liknande försök där spekulationen ej beaktats – illustrerar spekulationens avgörande betydelse.

Försök att inkorporera valutaspekulation[1]

Valutaspekulation definieras här lämpligen utan direkt korrespondens med det värdeladdade innehåll som uttrycket har i vardagsspråket. Vi är helt enkelt intresserade av att belysa de omfattande *valutarörelser som specifikt beror på allmänhetens växelkursförväntningar.* Det ligger i sakens natur att sådana förväntningar påverkas av många skilda faktorer och att de ganska plötsligt kan förstärkas, försvagas eller svänga i anslutning till förändringar av betydelse för valutamarknaden. Teoretiskt manifesteras svårigheten att fånga valutaspekulationen dels i valet av förklaringsfaktorer, dels i det faktum att det spekulativa beteendet inte synes stå i något enkelt och stabilt samband med den valda förklaringsfaktorns utveckling. Ett par exempel kan illustrera detta förhållande.

Under ett system med fasta växelkurser är det rimligt att anta att den officiella reservutvecklingen i skilda länder uppfattas som en indikator på sannolikheten för växelkursändringar för respektive valutor. Ett vanligt antagande härvidlag har varit att ett mycket starkt valutautflöde från ett visst land av allmänheten skulle uppfattas som ett tecken på ökad

[1] De regressioner som relateras i detta avsnitt har utförts i samarbete med fil. dr Lars Nyberg.

sannolikhet för devalvering av respektive valuta. Problemet här är närmast att förväntningarna i hög grad beror just på *styrkan* av reservändringarna: först när utflödet når en viss styrka uppfattas risken för devalvering så starkt att företagens beteende påverkas.

Analogt påverkas allmänhetens förväntningar i ett system med rörliga växelkurser på olika sätt vid kursändringar av olika styrka. Antag att den närmast föregående perioden karaktäriserats av en försvagning av viss valuta – hur påverkas allmänhetens förväntningar härav? Om försvagningen varit begränsad, är det möjligt att kursrörelsen uppfattas som en tillfällig avvikelse, varvid en återgång förväntas av allmänheten (regressiva förväntningar). Vid större kursrörelser är det möjligt att förändringen uppfattas som ett moment i en mer omfattande kursrörelse, varvid allmänheten uppfattar risken för fortsatt depreciering av valutan i fråga som överhängande (extrapolativa förväntningar). Ytterligare en typ av förväntningsbildning är en situation där företagens och bankernas grundläggande attityd är "adaptiv", dvs man räknar med att den kursnivå som uppstått vid föregående periods förändring kommer att bestå under följande period.

Som framgår av våra exempel är såväl valet av förklaringsfaktorer som tecknet på deras effekt långt ifrån klara. De grundläggande förväntningshypoteser som här relaterats har på olika sätt byggts in i ekvation (26) ovan, men inte givit signifikanta resultat. Försök har därför gjorts att i stället sätta in "dummies" i ekvationen för de kvartal som kännetecknats av särskilt stark valutaspekulation. Spekulativa kvartal har identifierats med hjälp av publicerade kommentarer från tidpunkten i fråga – främst riksbankens och BIS-bankens årsredogörelser.[1]

Estimering av ekvation (26) där dummies lagts in för de kvartal som kännetecknats av stark valutaspekulation, gav följande resultat:

$$\Delta NK = -76{,}16 - 54.44\,\Delta L_{inh} - 59{,}62\,\Delta r_{utl} + 759.0\,D1 + 518.2\,D2 +$$
$$\text{t-värde: } (-1{,}47)\quad (-0.86)\qquad (-1{,}17)\qquad (5{,}65)\qquad (3{,}14)$$

$$+ 547.3\,D3 \qquad R^2 = 0{,}82 \qquad DW = 2{,}36 \qquad (27)$$
$$(2{,}24)$$

Värdena har här förbättrats avsevärt jämfört med den tidigare regressionen utan spekulativa dummies.

Förändringar i likviditetsläget i Sverige samt ränteändringar i utlandet framkommer i våra regressioner som signifikanta bestämningsfaktorer för de privata kapitalrörelserna i den svenska betalningsbalansen 1967–1973. Även förändringarna i handelsbalansens saldo är signifikanta, men den kvantitativa effekten härav är mycket begränsad. Ekvationens förklarings-

[1] Valet av dummies har gjorts enligt följande: D1 sattes till 1, –1 resp 1 för kvartalen 67:3, 67:4 och 68:1 för att fånga de stora in- och utflödena i samband med punddevalveringen i november 1967. D2 sattes till 1 för 70:1 och 70:2, då spekulation mot dollarn förekom. D3 sattes –1 för 71:4, då kronan var utsatt för press. 3-månaders eurodollarränta har använts som mått på utländsk räntenivå (Montly Reports of Deutsche Bundesbank) och som mått på likviditetsläget i Sverige har använts "Net Domestic Assets" enligt International Financial Statistics. De beroende variablerna består av kvartalsdata från Sveriges Riksbank.

värde ökas väsentligt, när hänsyn tagits till att 6 av de 24 observationerna karaktäriserats av starka förväntningar om växelkursförändringar. Effekten av valutaspekulationen har endast kunnat belysas med hjälp av dummies – på grund av den komplicerade förväntningsbildning som ligger bakom spekulationen har försöken att direkt inkorporera spekulationens förklaringsfaktorer i ekvationerna ej givit några resultat.

Estimeringarna ger visst stöd för den s. k. portföljanpassningsteorin i så måtto att *förändringar* i likviditets- och räntelägena i Sverige och utomlands förklarar en stor del av kapitalrörelserna 1967–1972. Spekulativa kapitalflöden dominerar emellertid i vissa skeden fullständigt de kapitalflöden som ränteförhållanden och handelskrediter annars skulle föranleda.

Den monetära synen på kapitalrörelser

Den nya portföljanpassningsteorin koncentrerar intresset till fordringsmarknaden (inhemsk och utländsk), medan penning- och varumarknaden lämnas utanför analysen. Under 1960-talet har emellertid ytterligare en annan form av analys av betalningsbalansen vuxit fram. Denna har kommit att kallas "den monetära synen på betalningsbalansen".[1] Vi skall i det följande även beskriva denna ansats och redovisa några empiriska resultat av regressioner utförda på grundval av monetärt specificerade kapitalrörelseekvationer. Portföljanpassningsteorin är i och för sig väl förenlig med den monetära synen på betalningsbalansen. Skillnaden ligger däri att den senare koncentrerar intresset till penningmarknaden. I korthet innebär den att ett över- eller underskott på bytes- och kapitalbalansen primärt är ett resultat av obalans mellan utbud och efterfrågan på pengar i ekonomin. I den monetära analysen fäster man sålunda uppmärksamhet vid hela betalningsbalansen, eftersom utfallet av denna – dvs. valutareservens förändring – direkt påverkar och påverkas av penningmängden. Man skiljer därför ej på om anpassningen sker på bytes- eller på kapitalbalansen.

I ett litet land med en fast växelkurs och en utifrån given ränta kommer ett utbudsöverskott på pengar att skapa ett efterfrågeöverskott på varor och värdepapper. Detta för med sig en ökad varuimport samt ett växande kapitalutflöde, vilket leder till en minskad valutareserv och en motsvarande minskning av utbudet av pengar. Först när penningmarknaden kommit i jämvikt upphör valutareservens minskning.

På motsvarande sätt leder en i förhållande till efterfrågan krympt penningmängd till att valutareserven ökar då efterfrågan på utländska fordringar samt utländska varor minskar. Både kapital- och bytesbalans förbättras alltså, och därmed ökar den inhemska penningmängden.

Dessa samband kan beskrivas på följande sätt. Vid jämvikt på penningmarknaden är efterfrågan lika med utbudet av pengar, dvs.

$$M^D(Y_{inh}, r_{inh}) = M^S$$

där

M^D = efterfrågan på pengar

[1] P. J. K. Kouri och M. G. Porter, op. cit.

M^S = D + R

D = inhemskt genererad del av penningutbudet

R = valutareserven

Y_{inh} = inhemsk nationalinkomst

r_{inh} = inhemsk ränta

Efterfrågan på pengar antas vara beroende av den inhemska inkomst- och räntenivån. Utbudet av pengar utgörs av summan av den inhemskt genererade delen av penningutbudet och valutareserven.[1] Vid differentiering av ovanstående uttryck erhålles att

$$a_1 \, dY_{inh} + a_2 \, dr_{inh} = dR + dD$$

Förändringen i valutareserven är lika med summan av nettoinflödet på bytesbalansen (X–M) och på kapitalbalansen (KAB). Insättes dessa samband i föregående uttryck samt flyttas uttrycket för kapitalbalansen över i vänstra ledet, erhålles att

$$KAB = a_1 \cdot dY_{inh} + a_2 \cdot dr_{inh} - dD - (X-M).$$

Detta uttryck utvisar att inhemsk penningpolitik (dD) samt under- eller överskott på bytesbalansen helt "motverkas av" kapitalflöden. För att testa om detta är fallet estimerades följande uttryck på kvartalsdata under perioden 1966–1974.

$$KAB = a_1 \cdot dY_{inh} + a_2 \cdot dr_{inh} - a_3 \cdot dD - a_4 \cdot (X-M)$$

Följande resultat erhölls:

$$KAB = \underset{(34,8)}{405} \, dY_{inh} - \underset{(31,8)}{0,46} \, dD - \underset{(37,7)}{0,57} \, (X-M) \qquad R^2 = 0,70 \qquad D.W = 2,18$$

Samtliga variabler förutom räntan har ett signifikant inflytande på nettokapitalinflödet.[2] Koefficienten framför D och (X–M) som ungefär är lika med minus en halv befinns vara signifikant skilda från såväl noll som ett, dvs endast cirka hälften av en inhemsk genererad ökning av penningmängden eller ett ökat överskott på bytesbalansen motverkas av ett kapitalutflöde.[3] På motsvarande vis kommer en åtstramning av den inhemska penningmängden eller ett bytesbalansunderskott till hälften att motverkas av ett kapitalinflöde.

Inkomstkoefficienten utvisar att en ökning av nationalinkomsten med en miljard leder till ett kapitalinflöde på 405 miljoner kronor. Denna effekt skulle således i hög grad motverka den belastning på valutareserven som en inkomstexpansion ger via ökade bytesbalansunderskott.

3.4 Teknologi och företagande

Den snabba internationaliseringen av teknologin och företagandet kan som tidigare påtalats identifieras såväl på tjänstebalansen, t. ex. i form av den ökande handeln i tekniskt kunnande, dvs köp och försäljning av

[1] För en diskussion av detta samband se kap. 4.9.

[2] Samma resultat erhöll Kouri och Porter för ett antal länder. Op. cit.

[3] Penningpolitiken har viss handlingsfrihet då koefficienten framför D är absolut mindre än ett.

licenser, royalties och patent, som på kapitalbalansen genom direktinvesteringarnas expansion. Även posten räntor och utdelningar utgör i viss okänd omfattning ersättning för teknologi.

Multinationella företag kan uppstå då ett land förlorar komparativa fördelar i produktion av en vara men bibehåller det unika kunnande som ingår i varan utan att kunna exploatera det på annat sätt än genom etablering i utlandet. Betydelsen av utlandet som produktionsort för svenskägda företag och av Sverige som produktionsort för utlandsägd industri har belysts i ett antal undersökningar.[1] Vi skall här inte återge de resultat som framkommer i dessa undersökningar utan i stället kortfattat belysa frågan huruvida de internationella koncernernas existens och tillväxt ökat varu- och kapitalrörelsernas känslighet för avvikelser i den ekonomiska utvecklingen i Sverige och från utlandet. Om detta är fallet försvåras, under nuvarande växelkurssystem, uppgiften att föra en effektiv ekonomisk politik. Vid balansrubbningar i Sverige eller omvärlden blir effekten snabbare kännbar för vårt land, och större krav ställs på den ekonomiska politiken för att balansera eller motverka störningarnas negativa verkningar.

Expansionen av multinationella företag medför förändringar i direktinvesteringarnas storlek och riktning. Direktinvesteringarna är inte tillräckligt stora för Sveriges del så att de utsätter kapitalbalansen för påtagliga störningar. Inte heller de räntor och utdelningar som härrör från internationella koncerner kan få någon dramatisk effekt trots att denna post vuxit kraftigt under senare år och på utgiftssidan närmat sig två miljarder. Det är emellertid troligt att de multinationella företagen ökar de korta kapitalrörelsernas volym och gör dessa mer känsliga för förändringar i den ekonomiska omgivningen. De korta kapitalrörelserna är, som framgått tidigare, till stor del ett resultat av förändringar i de internationella betalningsvillkoren för utrikeshandeln. Tillsammans svarar varubetalningarna för omkring tre fjärdedelar av betalningsbalansens totala transaktionsvärde.

Stockarna av utländska varufordringar och varuskulder är i varje ögonblick mycket stora. I slutet av år 1974 uppgick de kommersiella fordringarna mot utlandet till sammanlagt 23 miljarder och motsvarande skulder till omkring 24 miljarder. Dessa stockar består främst av kortfristiga varukrediter, vilkas exakta löptid i stor utsträckning inte är fixerade. Små betalningsförskjutningar kan därmed ge upphov till kraftiga kapitalrörelser. Betydelsen av sådana betalningsförskjutningar kan belysas av följande räkneexempel. Antag att export- och importvärdena båda uppgår till 72 miljarder kronor (som år 1974) samt att såväl export som import betalas i genomsnitt en månad efter leverans. Om nu kredittiderna på exportsidan förlängs och på importsidan förkortas med i genomsnitt 14 dagar så skulle detta under ett visst år medföra en ökad belastning på valutaställningen motsvarande en halv månads import och en halv månads export. Detta slår hårt på valutareserven som minskar med 6 miljarder då exportsektorns fordringar på utlandet ökar med 3 miljarder och importsektorns skulder faller med samma belopp. Vid förväntningar om växelkursförändringar eller ändrade räntenivåer uppstår betalningsförskjutningar av

[1] N. Lundgren, Internationella koncerner, SOU 1975:50.
H-F. Samuelsson, Utlandsföretag i Sverige. Utvecklingen 1965–70, Ekonomisk Revy, nr 1, 1973.
B. Swedenborg, Den svenska industrins investeringar i utlandet, IUI, Uppsala 1973.

denna typ. Förloppet påverkas emellertid av ett stort antal ytterligare faktorer bland vilka företagens informationsgrad och förväntningar är av avgörande betydelse. De multinationella företagen har troligtvis bättre information och är mer lämpade för dylika transaktioner än inhemska företag, varför deras existens kan bidraga till större och mer svårbemästrade svängningar i de korta kapitalrörelserna. Flera faktorer talar för detta. För det första finns gränser för hur länge fristående företag kan uppskjuta betalningarna. I fallet med transaktioner inom en koncern kan dessa anpassas, fördröjas eller förskotteras helt efter vad som är mest lönsamt för koncernen som helhet. Denna företeelse får större betydelse allteftersom den internationella handeln i ökad utsträckning sker mellan företag i hemlandet och dotterbolag utomlands. De korta kapitalrörelsernas fluktuationer kommer därmed att öka till både volym och känslighet. Ett andra skäl till varför internationella koncerner kan göra kapitalrörelserna mer känsliga för förväntningar om växelkurs- och ränteförändringar är att dessa företag har en bättre information om den internationella kapitalmarknaden genom sitt dagliga arbete. Kostnaden för ytterligare information är även lägre än för inhemska företag. De internationella koncernernas storlek ger dem även möjlighet till större riskspridning, varför de kan utnyttja möjligheter till växelkursvinster eller räntearbitrage utan samma risker för förluster. De har även möjligheter att neutralisera nationella valutaregleringar av korta kapitalrörelser genom olika typer av internprissättning.

Sammanfattningsvis innebär detta att internationella företag bidrar till internationaliseringen av kapitalmarknaden, och effekterna av företagens expansion torde vara att kapitalrörelserna blir större och mer känsliga för ränte- och växelkursförändringar.[1] Kraven på ökade valutareserver växer även vid relativt fasta växelkurser till följd av dessa företags expansion. Större rörlighet i växelkurserna kan emellertid eliminera vissa av dessa problem.[2]

Likartade slutsatser om de multinationella företagens inverkan på kapitalrörelsernas känslighet torde även kunna dras för handelsströmmarna. Drygt en fjärdedel av den svenska utrikeshandeln i varor utgörs år 1973 av internationella koncerntransationer. Denna handel kan tänkas bli mer påverkad än handeln mellan fristående företag av förändringar i relativa kostnader och priser, då de internationella koncernerna har större möjligheter att flytta aktiviteter och handel från ett land till ett annat. Av denna anledning torde rörligheten hos varubetalningsströmmarna öka som en följd av internationell koncernbildning.

3.5 Internationaliseringens drivkrafter och konsekvenser

3.5.1 *Drivkrafter*

I de föregående avsnitten har vi belyst den svenska ekonomins internationella inriktning genom att studera det internationella utbytet på marknaden för varor, tjänster och produktionsfaktorer. Vi har därvid

[1] Uppkomsten och expansionen av eurodollarmarknaden har i princip skapat likartade problem.

[2] Se N. Lundgren op. cit. kap 12.

kunnat konstatera att den svenska ekonomin liksom flertalet små industriländer är speciellt beroende av transaktionerna med utlandet. Om man studerar en längre tidsperiod framgår det även att internationaliseringsprocessen framskrider i snabb takt. Ett flertal transaktioner i det internationella utbytet växer snabbare än motsvarande aktiviteter inom landet. En fullständigt genomförd internationalisering skulle innebära att varor, tjänster, kapital och arbetskraft kunde röra sig lika fritt mellan Sverige och utlandet som inom vårt land. Man skulle då erhålla en fullständig integrerad världsekonomi. I detta avsnitt skall vi dels belysa vilka de drivkrafter är som påskyndar internationaliseringsprocessen, dels studera vad som hindrar en fullständigt genomförd internationalisering.

Drivkrafterna bakom internationaliseringsprocessen kan delas upp i *autonoma* respektive *inducerade* drivkrafter.[1] De autonoma drivkrafterna förklarar varför de privatekonomiska motiven för internationella transaktioner och faktorrörelser ökar över tiden. Övervinnandet av olika typer av naturliga hinder såsom geografiskt avstånd, skillnader i smak och utvecklingsnivå mellan länder är exempel på autonoma drivkrafter. Politiska beslut som fattas för att minska eller eliminera institutionella hinder såsom tullar och andra handelsbegränsningar illustrerar inducerade drivkrafter.

Den ekonomiska politiken under efterkrigstiden har i de industrialiserade ekonomierna baserats på uppfattningen att en ökad internationell arbetsfördelning mellan länderna höjer produktiviteten och ökar välståndet i alla länder. Detta innebär att varje land exporterar de varor och tjänster i vars produktion de har komparativa fördelar och importerar de varor och tjänster som andra kan framställa billigare. Produktionsförutsättningarna för det enskilda landet förklarar även varför produktionsfaktorer som kapital och arbetskraft flyttar från länder där deras produktivitet eller avkastning är relativt låg till länder där avkastningen är relativt högre. Vid olika produktionsförutsättningar i länder kan varu- och faktorrörlighet förbättra den internationella arbetsfördelningen och möjliggöra för det enskilda landet att effektivare utnyttja sina resurser.[2]

En annan autonom drivkraft utgörs av stordriftsfördelarnas roll i marknadsekonomin. Kostnaderna per producerad enhet faller ofta när produktionsskalan ökar. Stordriftsfördelar förekommer i själva produktionsprocessen men även i forskning och utveckling, marknadsföring, företagsledning eller finansiering. När stordriftsfördelarna ligger i produktionsskalan kan hemmamarknaden bli för liten och utnyttjas helt enbart genom export. I de andra fallen sprider företagen produktionen geografiskt för att hålla nere transportkostnaderna och koncentrerar till huvudkontoret de funktioner som präglas av stordriftsfördelar.

En tredje autonom drivkraft är att internationella transaktioner och befolkningsrörelser förbättrar informationen hos företag och hushåll. Den snabba tekniska och sociala utvecklingen är svår att följa om företaget saknar internationella kontakter. Detta skapar ett allmänt intresse i näringslivet att vara representerat på utländska marknader. Den förbättrade informationsspridningen höjer effektiviteten genom att ny teknisk och organisatorisk kunskap blir snabbare tillgänglig.[3]

[1] Denna indelning svarar mot den som görs i A. Landquist och N. Lundgren, Integration i Västeuropa, AWE/Gebers 1974, kap. 5.

[2] Detta behandlas mer utförligt i denna bilagas kap. 2.2.1.

[3] Se R. N. Cooper, The economics of interdependence, Mc Graw Hill 1968, kap. 3.

Den tekniska och sociala utvecklingen tenderar att öka de privat- och samhällsekonomiska fördelarna av internationella transaktioner och befolkningsrörelser. Geografiskt varierande befolknings- och kapitaltillväxt leder i många fall till en ojämnare fördelning av resurstillgångarna.[1] De privatekonomiska fördelarna av vissa internationella transaktioner ökar då genom att priserna på dessa olika produktionsfaktorer förändras. Ett ökat utbud av en faktor sänker dess pris och gör det relativt billigare att producera varor som kräver relativt mycket av denna faktor. Dessa varor kan då exporteras till andra länder. Det är även så att det över tiden uppstått en ökad skevhet i den geografiska lokaliseringen av konsumtion och produktion av råmaterial samt upptäckt av nya råvarufyndigheter. Detta gäller främst för mineraler och olja. Den snabba tillväxten i vissa råvarufattiga länder såsom Japan och Västeuropa har t. ex. lett till en växande handel i råmaterial.[2]

Man kan allmänt säga att de komparativa fördelarna i produktionen inom olika länder har förskjutits till följd av förändringar i tillgången på produktionsfaktorer. Detta tar sig bland annat uttryck i ett växande export- och importberoende i olika produktionssektorer inom ekonomin.

Den tekniska utvecklingen skapar även ökande stordriftsfördelar, i själva produktionsprocesserna såväl som i ledning, forskning, utveckling och marknadsföring inom företag. Detta tvingar små länder att specialisera sig på allt färre produkter och aktiviteter och därmed engagera sig mer i utrikeshandel, i syfte att utnyttja stordriften. Stordriftsfördelarna gör sig ej enbart gällande inom varuproduktionen utan även i tjänsteproduktionen.

Ett exempel på detta utgör framtagandet av avancerad teknologisk kunskap som spelar en allt större roll i produktionen. Vissa högt industrialiserade länder utvecklar komparativa fördelar i produktionen av teknisk utveckling och industriella innovationer genom utnyttjande av "mänskligt kapital" samt stordriftsfördelar. Det är emellertid inte säkert att dessa länder har komparativa fördelar i den löpande produktionen av de varor och tjänster som använder det teknologiska kunnandet som insatsvara. En naturlig följd blir då att ett växande internationellt utbyte i teknologi kommer till stånd bl. a. i form av handel i licenser, royalties och patent.

Till detta kommer att efterfrågan på differentierade produkter ökar med stigande inkomster. Med produktdifferentiering menas att en produkt produceras i olika varianter avsedda att möta samma grundläggande behov och med varje variant avpassad för något särskilt ändamål. Med en ökande inkomstnivå stiger inkomstelasticiteten för produktdifferentiering då olika individer med den bättre standarden har större möjligheter att tillfredsställa sin speciella smak.[3] Den växande efterfrågan på produktdifferentiering gäller såväl konsumtionsvaror som investeringsvaror. Företagen differentierar även produktutbudet och använder reklam för att framhäva skillnader mellan sin produkt och konkurrenternas i syfte att minska konkurrenstrycket. Företagen får en alltmer komplicerad teknisk utrustning där varje komponent skall vara anpassad till sin funktion. Produktdifferentieringen gör det nödvändigt att begränsa produktionen

[1] Se Å. Landquist och N. Lundgren, op. cit., sid. 91

[2] Se A. Lindbeck, The national state in the internationalized world economy, Institute for International Economic Studies, Seminar paper No 26, 1973, sid. 17.

[3] Se T. S. Barker, The variety hypothesis as an explanation of international trade, Institute for International Economic Studies, Seminar paper No. 41, 1974.

till vissa produktkvaliteter och sälja dessa över större geografiska områden för att kunna utnyttja stordriftsfördelarna. Kombinationen av ökande stordriftsfördelar samt växande efterfrågan på produktdifferentiering är en viktig förklaring till den växande handeln i produkter från tillverkningsindustrin och då främst till den alltmer omfattande "intrasektoriella" handeln.[1] Denna utveckling påskyndas även till följd av att efterfrågemönstret blir alltmer likartat mellan länder när inkomstklyftorna minskar i den industrialiserade världen.

Då efterfrågan på konsumtionsvaror blir alltmer differentierad uppstår även en liknande process med en ökande efterfrågan på differentierade investeringsvaror. I kombination med stordriftsfördelar leder detta till en ökad handel i intermediära insatsvaror såsom maskiner m. m.

Sammanfattningsvis utgör ett mer differentierat efterfrågemönster inom landet samt en ökad likhet i efterfrågemönstret mellan länder tillsammans med stordriftsfördelar autonoma drivkrafter bakom en växande internationell handel i framför allt produkter från tillverkningsindustrin.

De autonoma faktorer som beskrivits ovan, dvs olikheter i resursutrustning, stordriftsfördelar och värdet av förbättrad information om den internationella marknaden, har alla drivit på internationaliseringen av de industrialiserade marknadsekonomierna, medan den förstnämnda har haft sin viktigaste roll i sammanknytningen av dessa länder med underutvecklade länder och centralplanerade länder.[2]

Ytterligare en bidragande faktor till den snabba internationaliseringsprocessen är att den tekniska utvecklingen minskat de relativa kostnaderna för transporter och kommunikationer. Dessa avståndsberoende hinder för en internationell varu- och faktorrörlighet utgörs inte enbart av transportkostnader för varor utan även av kostnader för persontransporter och informationsöverföring. Studera man olika utrikestransaktioner finner man att de avståndsberoende kostnaderna kan vara betydande i förhållande till produktionskostnaderna. Under efterkrigstiden har de fysiska transportkostnaderna minskat kraftigt i förhållande till produktionskostnaderna, vilket framgår av tabell 3:44 där fraktkostnaderna för den svenska importen beräknats som andel av importvärdet.[3]

[1] Se H. G. Grubel och P. J. Lloyd,, Intra Industry trade, Mac Millan, 1975.

[2] Å. Landquist och N. Lundgren, op. cit., sid. 92.

[3] En jämförelse av transportkostnaderna vid olika tidpunkter försvåras när varusammansättningen och transportavståndet förändras över tiden.

Tabell 3:44 Fraktkostnaderna för den svenska importen som andel av det svenska importvärdet
Årliga genomsnitt, löpande priser

	Procentuell andel
1950–1959	5,8
1960–1969	4,8
1970–1974	3,9

Källa: SCB Statistiska tabeller, 1974:51.

Dels har fraktsatserna minskat i förhållande till importpriserna, dels har sammansättningen av handeln förändrats från råvaror med lågt värde till förädlade verkstadsprodukter med högt värde per enhet vikt och/eller bulk. Ny teknik samt stordriftsfördelar inom transportområdet har bidragit till de relativt fallande transportkostnaderna.

Kommer de ovan beskrivna drivkrafterna att fortsätta att främja ökad internationalisering? Troligtvis kommer tillväxten av vissa produktionsfaktorer att leda till att faktorproportionerna blir alltmer likartade, vilket minskar drivkrafterna till utrikeshandel. Exempelvis blir tillgången på olika typer av utbildad arbetskraft efter hand alltmer likartad mellan länderna. Samma tendens föreligger även för kapitalbildningen, bl. a. till följd av snabbare tekniskspridning. Å andra sidan förblir tillgången på råvaror såsom mineraler, olja m. m. ojämnt fördelade i världen. Trots förekomsten av syntetiska substitut kommer det fortfarande att kvarstå betydande drivkrafter till handel grundade på skilda faktorproportioner så länge som produktionen och konsumtionen inte är belägna inom samma nationalstats gränser.

Förflyttningen av produktionsfaktorer, som är en annan sida av internationaliseringsprocessen, utgör en ersättning för utrikeshandel. Genom faktorrörlighet minskas olikheter i faktorersättning mellan länder, varvid grunderna för utrikeshandel försvagas och handeln minskar. En viss tendens till minskad internationalisering i varuutbytet erhålls även med stigande inkomst då efterfrågan överflyttas på tjänster som av tekniska skäl inte går i utrikeshandel i samma utsträckning. De offentliga tjänsterna är av denna karaktär. Det är känt att inkomstelasticiteten för dylika tjänster är hög. Detta gäller emellertid även för de tjänster som går i internationell handel, t. ex. turism-, bank- och konsulttjänster.

Sammanfattningsvis är de autonoma drivkrafterna bakom internationaliseringsprocessen ett resultat av den tekniska utvecklingen eller mer allmänt av den ökande kunskapsvolymen. Denna förklarar i stor utsträckning varför de privatekonomiska motiven för internationella transaktioner och befolkningsrörelser ökar och varför kostnaderna för sådana minskar. Troligtvis är de autonoma drivkrafterna bakom internationaliseringsprocessen betydligt viktigare än de inducerade.

Efterkrigstiden har utmärkts av att många hinder för varors och produktionsfaktorers rörlighet avskaffats. Detta har fört med sig ett snabbväxande internationellt handelsutbyte samt en ökad integration av de utvecklade marknadsekonomierna. Ett av skälen till varför denna liberaliseringsprocess varit politiskt möjlig att genomföra har troligen att göra med att internationaliseringsprocessen till stor del skett genom specialisering inom industrier snarare än mellan industrier.

Detta har inneburit att internationaliseringen framskridit utan en alltför smärtsam strukturomvandling där t. ex. hela industrier fått läggas ner. I stället har resursomfördelningar skett inom samma bransch så att vissa delar expanderat medan andra minskat utan alltför stora förflyttningar av arbetskraften mellan sektorer. Protektionismen har däremot bibehållits på de områden där internationaliseringsprocessen skulle ha

tvingat fram en snabb intersektoriell strukturomvandling som t. ex. inom jordbruket.

En grundläggande fråga är om handelsliberaliseringen för många stater nått så långt att ytterligare steg mot frihandel och oreglerade faktorrörelser hotar vad allt flera nationalstater uppfattar som väsentliga icke-ekonomiska intressen. Mycket tyder på att många mindre nationalstater nu anser sig ha nått detta läge. Under 1970-talets början har politiken kännetecknats av öka bilateralism i handeln, protektionism i handelspolitiken samt strävan efter ökad självförsörjning främst på råvaruområdet. Det är möjligt att efterkrigstidens politiska liberaliseringsprocess endast tillfälligt har bromsats upp till följd av de svårbemästrade störningar som under 1970-talets början drabbat marknadsekonomierna.

Sammanfattningsvis tycks situationen kunna karakteriseras av att de inducerade drivkrafterna bakom internationaliseringsprocessen har dämpats samtidigt som de autonoma krafterna fortfarande verkar och möjligen tilltar i styrka till följd av den ökade protektionismen. Inför planeringsperioden har vi därför att förvänta en fortsatt snabb tillväxt i det internationella utbytet av varor, tjänster och produktionsfaktorer även om takten kan bli något lägre än den som genomsnittligt rått under 1960- och 1970-talen.

3.5.2 *Konsekvenser för den mer långsiktiga ekonomiska politiken*

Underskottet på den svenska handelsbalansen består vid den rådande växelkursen av två delar: en del som sammanhänger med relationen mellan kapacitetsutnyttjandet i Sverige och kapacitetsutnyttjandet hos våra viktigare handelspartner, en annan del som bestäms av kostnads- och prisutvecklingen i Sverige relativt våra handelspartner.

Graden av kapacitetsutnyttjande i Sverige och i utlandet påverkar handelsbalansen genom följande mekanismer.[1] När den totala efterfrågan ökar och tar i anspråk allt mer av den befintliga produktionskapaciteten erhålls dels en importökning, eftersom en del av inkomsttillväxten vänds mot utlandet, dels en långsammare exportutveckling, eftersom de utländska köparna av svenska exportvaror får konkurrera med svenska köpare om de exporterbara produkterna. När ekonomin närmar sig kapacitetstaket kan inte exportföretagen obegränsat öka försäljningen till utlandet och dra till sig ytterligare arbetskraft. På motsvarande sätt får de importkonkurrerande företagen det svårt att möta den inhemska efterfrågan. Vare sig den ökade konkurrensen om den svenska produktionskapaciteten yttrar sig i fysiska leveranssvårigheter eller indirekt via en snabbare kostnadsökning, så får vi räkna med en långsammare exporttillväxt och samtidigt en snabbt ökande import i högkonjunkturlägen. Handelsbalansen brukar som följd härav visa en negativ utveckling under högkonjunkturår. På motsvarande sätt leder ett lågt kapacitetsutnyttjande i ekono-

[1] Se S. Grassman, Sveriges betalningsbalans vid mitten av 1970-talet. Riksdagens finansutskott, 1974 sid. 20.

min till en förbättring av handelsbalansen via samma mekanism.[1] En långsam inhemsk inkomstökning medför en svag ökning av efterfrågan på importvaror samtidigt som exportnäringen inte möter någon brist på produktionskapacitet. Denna kan då utan större konkurrens från övriga sektorer i ekonomin dra åt sig produktionsfaktorer och därigenom öka produktionen samt exporten till utlandet om efterfrågan finns. Även i detta fall överförs resurser till den expanderande exportindustrin både genom den totala efterfrågans starka inriktning just på denna sektor och genom det faktum att svensk exportindustri kostnadsmässigt får en gynnsam ställning. Lönestegringstakten blir lägre när kapacitetsutnyttjandet i ekonomin inte är så högt. Detta kan illustreras i diagram 3:32 där BNP_p-kurvan anger utvecklingen av den svenska ekonomins produktkapacitet, dvs BNP vid fullt kapacitetsutnyttjande. Kurvan har dragits som en tillväxtkurva genom högkonjunkturtopparna, dvs. år då vi i stort sett haft full kapacitetsutnyttjande i landet.[2] I stort sett har produktionskapaciteten ökat med omkring 3,5 procent per år. Bakom denna tillväxt ligger kvantitetsmässiga faktorer som tidigare investeringar, ökade insatser av arbetskraft samt kvalitetsmässiga faktorer såsom förbättrad teknologi och organisation samt ökad kompetens hos arbetskraften. Ju mer dessa faktorer ökar, desto större blir tillväxten och desto brantare stiger BNP_p-kurvan. Den faktiska BNP-tillväxten beskrivs av BNP_F-kurvan, som bestäms av hur den totala efterfrågan på varor och tjänster utvecklas i den svenska ekonomin. Graden av resursutnyttjande anges av avvikelsen mellan faktisk och potentiell BNP i diagram 3:32. Den ekonomiska politiken kan på längre sikt påverka den potentiella produktionstillväxten bl. a. genom att stimulera investeringarna. På kort sikt är dess huvuduppgift att påverka den faktiska produktionstillväxten så att denna så väl som möjligt ansluter till den potentiella. Utvecklingen av faktisk och potentiell BNP är sålunda beroende av varandra på längre sikt, men på något års sikt är endast faktisk BNP påverkbar.

Varje gång faktisk BNP stiger långsammare än den potentiella tenderar arbetsmarknadsläget att försämras. Lönekostnadshöjningarna dämpas främst till följd av en långsammare löneglidning. Arbetsmarknadsläget och lönekostnadsökningarna följer ganska väl variationerna i avvikelse mellan faktisk och potentiell BNP. Detta illustreras i diagrammet 3:32 av kurvan (V-U), som anger antalet vakanser minus arbetslösa, ett mått

[1] Både export och import ökar i högkonjunkturen, men importen ökar mer än exporten. Man kan även dela upp exportens och importens värdeförändringar på en del som beror på volymförändringar samt en annan del som beror på prisförändringar. Under högkonjunkturår har importvolymen i allmänhet ökat mer än exportvolymen samt exportpriserna haft en tendens att stiga mer än importpriserna. Under avmattningsår har i de flesta fallen exportvolymen ökat mer än importvolymen. Sjunkande export- och importpriser har i denna konjunkturfas varit lika vanliga som stigande priser. Oftast har emellertid nettoresultatet av export- och importprisförändringarna varit en negativ utveckling av bytesförhållandet i lågkonjunktur, samt en positiv förändring under högkonjunktur. *Källa:* B. Lindström, Utlandstransaktionerna och konjunkturen – svenska erfarenheter under Bretton Woods-perioden, EFI, 1972.

[2] Källa: A. Lindbeck, Sysselsättningen, Ekonomisk Debatt, 1, 1975.

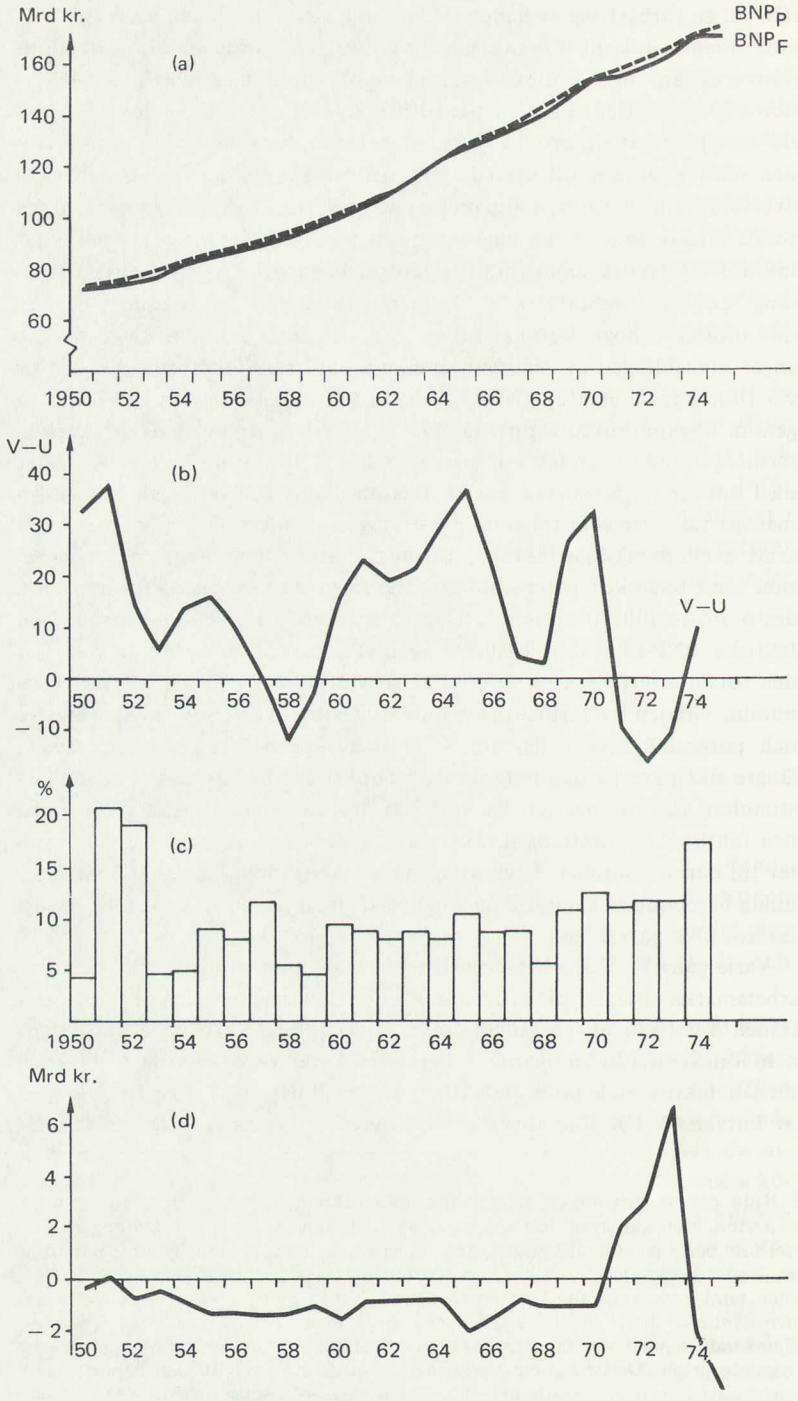
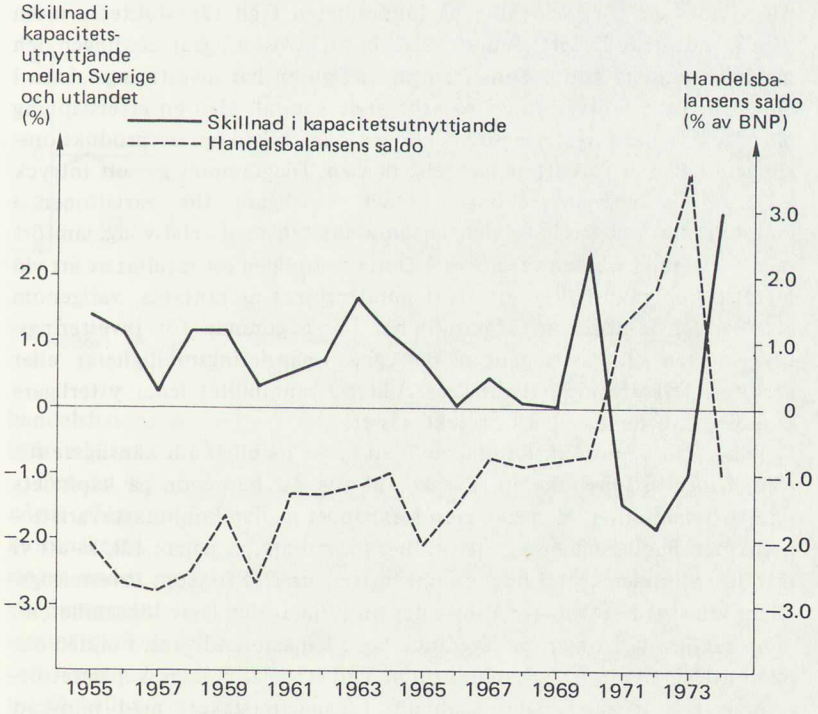

Diagram 3:32 (a) Faktisk och potentiell BNP, (b) Lediga platser (V) minus antalet arbetslösa (U), (c) Årlig lönekostnadsstegring, (d) Handelsbalansens saldo.

Källor: A. Lindbeck, "Sysselsättningen", Ekonomisk Debatt, 1, 1975. AMS, SAF samt Sveriges Riksbank.

på efterfrågeöverskottet på arbetskraft, samt av den genomsnittliga lönekostnadsökningen under året. Som framgår av diagrammet 3:32 har arbetsmarknadsläget försämrats när den totala efterfrågan på varor och tjänster inte hållit jämna steg med kapacitetstillväxten. Under samma år har även lönestegringstakten tenderat att vara något lägre. Kompletteras denna bild med handelsbalansens utveckling kan vi först och främst kartlägga sambandet mellan denna och kapacitetsutnyttjandet i ekonomin. Kapacitetsutnyttjandet mäts som förhållandet mellan den faktiska och den potentiella produktionen. Av diagrammet 3:32 framgår att under perioder då vi haft högt kapacitetsutnyttjande, dvs. faktisk och potentiell produktion har varit ungefär lika, så har vi fått ökade underskott i handelsbalansen (t. ex. åren 1960, 1965 och 1970). Lönekostnadsökningen har även under dessa år varit relativt hög, vilket vid given växelkurs försämrat den internationella konkurrenskraften och ytterligare förvärrat betalningssituationen gentemot utlandet. Perioder med lågt kapacitetsutnyttjande, som under 1970-talets början, har däremot lett till överskott i handelsbalansen.

Denna förenklade beskrivning belyser sambandet mellan å ena sidan det inhemska kapacitetsutnyttjandet och lönekostnadsutvecklingen samt å andra sidan utvecklingen i utbytet av varor med utlandet. Sambandet visar hur ett underskott på handelsbalansen uppstår när ekonomin

Källa: OECD Economic Outlook July 1972, July 1975, Sveriges Riksbank samt S. Grassman, Sveriges betalningsbalans vid mitten av 1970-talet, Riksdagens Finansutskott 1974, sid. 21.

Diagram 3:33 Sveriges handelsbalanssaldo och skillnaden i kapacitetsutnyttjande mellan Sverige och fem viktiga OECD-länder, halvårsdata 1957–1974.

använder mer resurser än vad som totalt produceras. Om däremot den tillgängliga produktionskapaciteten inte utnyttjas fullt så uppstår på motsvarande sätt ett överskott vid en jämviktsväxelkurs.[1]

Vi kan emellertid inte enbart se till sambandet mellan det inhemska kapacitetsutnyttjandet och handelsbalansens utveckling. Situationer uppstår då vi trots outnyttjad kapacitet har ett underskott i handelsbalansen, emedan omvärlden inte efterfrågar våra varor till följd av en allmänt låg utländsk efterfrågan. För att komplettera bilden på denna punkt studeras i diagram 3:33 sambandet mellan Sveriges handelsbalanssaldo och skillnaden i kapacitetsutnyttjande mellan Sverige och fem viktiga OECD-länder.[2] Figuren visar att den svenska handelsbalansen försämras (med viss tidseftersläpning) efter det att Sveriges kapacitetsutnyttjande varit högt i förhållande till omvärldens (t. ex. år 1959, 1963 och 1969) och förbättras på motsvarande sätt när vi har ett relativt lågt kapacitetsutnyttjande (t. ex. år 1971 och 1972).

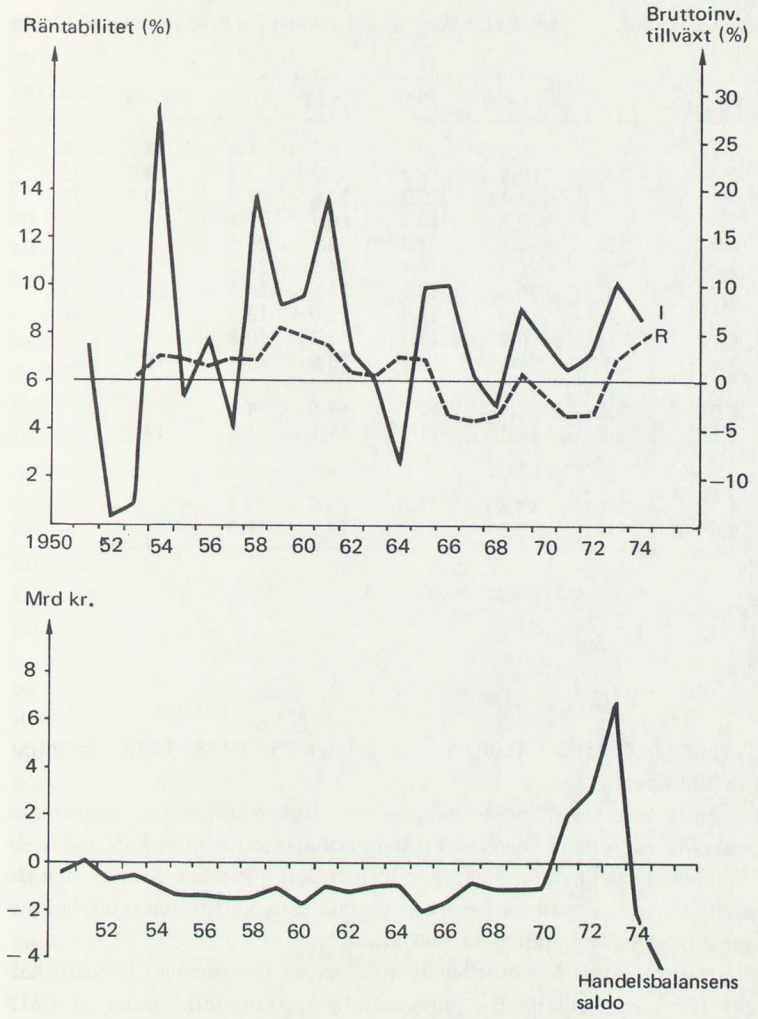
Avgörande för ett lands export- och importutveckling på längre sikt är tillväxten av produktionskapaciteten inom den konkurrensutsatta sektorn. Denna är i sin tur bl. a. beroende av lönsamheten i landets industri, vilken i sin tur är beroende av produktionskostnaderna inom landet och deras förhållande till världsmarknadspriserna. Investeringsviljan inom landet påverkas sålunda av lönsamheten, som bestäms av den internationella konkurrenskraften. Dessa samband visas i diagram 3:34 där vi som en grov skattning på lönsamheten tagit räntabiliteten inom svensk industri och satt denna i relation till investeringsutvecklingen och handelsbalansens saldo. Som framgår av figuren har investeringstakten i industrin följt räntabiliteten på arbetande kapital. Med en eftersläpning på något år har investeringsutvecklingen ökat tillväxten av produktionskapaciteten och förbättrat handelsbalansen. Diagrammet ger ett intryck av att investeringsutvecklingen blivit känsligare för variationer i räntabiliteten under 1960-talet då räntabiliteten varit relativ låg, jämfört med 1950-talet då den var högre.[3] Detta är troligen ett resultat av att vid mycket hög räntabilitet ett stort antal projekt är räntabla, varigenom även andra faktorer än räntabiliteten blir avgörande för investeringsutvecklingen, t. ex. tillgången på egna finansieringsmöjligheter eller krediter, leveranstider, flaskhalsar. Vid låg räntabilitet leder ytterligare sänkningar av denna till att projekt slås ut.

Tillväxten av produktionskapaciteten tycks ha blivit allt känsligare för förändringar i lönsamheten, kanske till viss del beroende på kapitalets internationalisering. Men har även sambandet mellan konjunkturvariationerna och handelsbalansens utveckling förändrats på senare tid, så att vi fått större underskott i högkonjunkturtopparna? Eftersom investeringsviljan minskat något under 1960-talet till följd av den lägre lönsamheten i industrin har vi haft en motsvarande lägre kapacitetstillväxt. Följden har blivit att vi gått in i högkonjunkturen med ett relativt lägre kapacitetsutrymme och därmed slagit snabbare i kapacitetstaket, med minskad export och ökad importtillväxt som följd. Kostnadsstegringarna har då även blivit högre till följd av resursbegränsningarna. Enligt detta resonemang har vi, vid en given växelkurs, fått tendenser till ökade underskott i

[1] Härmed menas att växelkursen ger balans i utrikesbetalningarna vid fullt kapacitetsutnyttjande.

[2] De fem länderna är: Storbritannien, Västtyskland, Danmark, Norge och Finland.

[3] Källa: A. Lindbeck, Sysselsättningen. Ekonomisk Debatt, nr 1, 1975.

Källor: A. Lindbeck op. cit. samt Sveriges Riksbank.

Diagram 3:34 Bruttoinvestering (I) i tillverkningsindustri (årlig procentuell förändring), räntabilitet (R) beräknad som avkastning på realkapital efter avskrivningar men före skatt samt handelsbalansens saldo.

handelsbalansen under 1960-talet. Denna utveckling kan tänkas brytas då lönsamheten inom industrin har ökat något under åren 1973–1974.

Det är svårt att ur den svenska handelsbalansens utveckling utlösa några påtagliga långsiktiga förändringar i den svenska ekonomins konkurrenskraft. Denna kan inte sägas ha genomgått några påtagliga förändringar under 1960- och 1970-talen. Om man studerar Sveriges andel av världsexporten så har denna fluktuerat något kring 2,35 procent under samma period. Även när hänsyn tas till den relativa utvecklingen av priser och löner i Sverige i förhållande till våra viktigaste handelspartner samt till förhållandet mellan den svenska kronan och övriga valutors värde så framträder bilden av en på lång sikt stabil konkurrenskraft. I tabell 3:45 kan man inte, under åren 1960–1975, utläsa någon för Sveriges speciellt oförmånlig utveckling av den genomsnittliga ökningen i arbetskostnaden

Tabell 3:45 Den årliga procentuella ökningen av "arbetskraftskostnaden" i dollar per producerad enhet inom industrin[a]

	1960–74	1960–65	1965–70	1970	1971	1972	1973	1974	1975[b]
USA	2.2	–0,7	4,0	6,5	0	–0,1	1,0	8.5	8
Canada	2.9	–2,9	3,5	9,6	4.3	5.0	3,4	14.2	13
Japan	6.2	4,2	1,8	5,4	15.2	22.8	17.9	20.3	15
Belgien	5,1[c]	3,5	1,4	9,8	13.8	16.9	21.6	–	–
Danmark	4,9[c]	4,0	0,9	5,5	7.7	9.8	24.8	–	–
Frankrike	4.4	3,8	1,0	1,3	6.8	14.3	22.2	6.5	15
Västtyskland	7.1	3,7	4,1	20,9	13.8	14.6	27.6	14.5	7
Italien	5,5[c]	6,2	3,8	14,3	15.1	12.0	13.2	–	26
Nederländerna	6.6	6,7	3,0	6,2	11.7	13.2	20.8	–	–
Sverige	4.8	2,6	2,3	4,6	9.1	12.9	13.1	15.7	22
Schweiz	5,2[c]	6,2	0,5	2,7	12.7	14.5	24.4	–	–
Storbritannien	3,2	2,1	–0,4	14,1	11.2	11,1	3.8	14.3	26
EG:									
– Ursprungliga	5,5[c]	4,3	2,9	12,6	11.8	13.6	20.8	–	–
– Utvidgade	4,8[c]	3,6	2,0	12,8	11.9	14.6	19.0	–	–

[a] Inkl. sociala avgifter m. m.
[b] Prognos vid oförändrad dollarkurs.
[c] 1960–1973.

Källa: Arbetsdepartementet i USA.

per producerad enhet. Troligen har avtalet för 1975–1976 försämrat denna bild något.

De senaste årens oljeprishöjningar samt lågkonjunkturen i omvärlden eliminerade snabbt de överskott i handelsbalansen som vi haft sedan år 1973. Men dessa prishöjningar har i stort sett påverkat Sverige och de länder det handlar med på i princip samma sätt, varför den relativa konkurrenskraften inte behöver ha förändrats.

Oljeprishöjningen har emellertid medfört en försämring i bytesförhållandet för varor. Denna har huvudsakligen återvunnits under år 1975 främst till följd av prishöjningar på de råvaror Sverige exporterar. Varaktigheten i prisstegringarna på svenska råvaror kan dock inte ses som garanterad på samma sätt som för oljeprodukterna.

Även om det föreligger svårigheter att i utgångsläget bedöma bytesbalansunderskottets strukturella respektive konjunkturella beståndsdelar kvarstår den trendmässiga försämringen av tjänste- och transfereringsbalanserna i framtiden.[1] Dessa ställer krav på ett handelsbalansöverskott om jämvikt skall nås vid en oförändrad växelkurs. För att eliminera denna obalans måste exportsektorn och den importkonkurrerande sektorn öka sin produktion. En strukturomvandling av ekonomin måste åstadkommas, varvid produktionsfaktorer som friställts i den skyddade sektorn överflyttas till exportsektorn och till den importkonkurrerande sektorn. Detta förutsätter att svenska produkters konkurrenskraft ökar både på världsmarknaden och på hemmamarknaden genom att den svenska pris- och kostnadsnivån förbättras relativt omvärlden. Genom att förbättra den konkurrensutsatta sektorns lönsamhet och därmed stimulera till

1 Vissa bedömare menar att Sverige åren 1974 och 1975 inte haft något strukturellt underskott i bytesbalansen, dvs. att kronan inte är övervärderad utan snarare något undervärderad. Underskottet förklaras i stället av det låga kapacitetsutnyttjandet i omvärlden. För en diskussion av dessa frågor se S. Grassman, "Hur mycket bör vi låna i utlandet?", Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalsskrift, 2, 1976.

ökade investeringar kan produktionskapaciteten ökas och handelsbalansen förbättras. Till följd av vår ekonomis internationalisering bestäms den lönsamhet som krävs för ökade industriinvesteringar av likartade investeringars lönsamhet utomlands. Flertalet av de stora svenska exportföretagen har anläggningar utomlands och kan mycket snabbt skifta produktionen mellan olika länder. Den ökade internationella rörligheten för kapitalet försvårar möjligheterna att förbättra externbalansen utan att man vidtar åtgärder som förbättrar vinstutsikterna för den konkurrensutsatta delen av svensk industri.

För att åstadkomma denna utveckling är främst två handlingsalternativ möjliga vid bibehållande av full sysselsättning. För det första kan kronan devalveras till ett läge som ger jämvikt i bytesbalansen vid en önskad aktivitetsnivå. Om vi devalverar ökar inflationstakten i Sverige, vilket får återverkningar på löne- och förväntningsbildningen. Riskerna är då stora att man får en utveckling av finsk typ med accelererande inflation som erfarenhetsmässigt är svår att stoppa. Den andra möjligheten innebär att kostnadsnivån pressas ner vid oförändrad växelkurs, dvs. främst en neddragning av de nominella lönekostnadsökningarna. En sådan utveckling kan åstadkommas genom en sänkning av arbetsgivaravgiften eller via inkomstpolitiska uppgörelser som syftar till att bromsa kostnadsutvecklingen.

Externbalans under planeringsperioden ställer krav på den ekonomiska politikens utformning. Ett finansiellt utrymme måste skapas för en strukturomvandling som bl. a. innebär en ökad kapitalbildning i den konkurrensutsatta sektorn.[1] Vidare måste den inhemska pris- och kostnadsutvecklingen dämpas i förhållande till det faktiska utfallet 1975 och den förväntade utvecklingen 1976. Den restriktiva ekonomiska politik som förts i utlandet under de två senaste åren har i flertalet viktiga länder lett till en markant dämpning av pris- och kostnadsstegringarna. Genom Sveriges deltagande i den västeuropeiska "valutaormen", vars utveckling i huvudsak styrs av D-markens ställning, så blir vi främst beroende av den Västtyska inflations- och kostnadsutvecklingen. Om vi skall bli kvar i detta valutasamarbete vid oförändrad växelkurs måste vi åstadkomma en kostnads- och prisutveckling som inte skiljer sig från den Västtyska. För vår egen ekonomi tvingas vi därför under en tid framöver kämpa mot de inflationsimpulser som via kompensationskrav och förväntningsbildningar fördröjer en dämpning av pris- och kostnadsstegringarna. Den nödvändiga övergången till lägre kostnadsstegringar försvåras också i nuläget av en mycket låg tillväxt i produktiviteten.

Sammanfattningsvis innebär Sveriges beroende i utbytet av varor och tjänster att vi till följd av vår externa obalans i utgångsläget, under den följande 5-årsperioden måste inrikta oss på en strukturell omvandling varvid den konkurrensutsatta sektorns varuproduktion måste expandera relativt till tjänste- och offentlig produktion. Denna strukturomvandling blir nödvändig för den långsiktiga externa balansen då vi i framtiden inte kan räkna med att erhålla överskott på tjänstebalansen som kompenserar handelsbalansens underskott. Tvärtom måste överskott på handelsbalansen finansiera ett förväntat underskott på tjänstebalansen. Därtill kommer att ett utrymme måste skapas för en förutsedd kraftig försämring av transfereringsnettot under planeringsperioden.

[1] För diskussion av detta problem se O. Lindgren och E. Lundberg. Hur kan sparandebristen bemästras? Skandinaviska Enskilda Bankens kvartalsskrift, 3, 1975.

4 Den internationella inflationens genomslag på den svenska prisstegringstakten

4.1 Inledning

Den svenska prisstegringstakten påverkas av den ekonomiska utvecklingen i andra länder via olika kanaler. Dessa internationella prisspridningsprocesser utgör därför en viktig del av inflationsförloppet. Vi skall i detta kapitel studera kanaler som överför inflation från utlandet till Sverige. Vi skall även försöka besvara frågan hur mycket av den svenska inflationstakten som förklaras av utländska impulser samt studera hur inflationsspridningsprocessen verkar under olika växelkurssystem.

Det är främst genom tre kanaler som inflation överförs mellan länder under ett system med fasta växelkurser. Den första och mest uppenbara kanalen är *efterfrågemekanismen i utrikeshandeln.* När efterfrågan på ett lands varor och tjänster ökar i utlandet höjer detta den totala efterfrågan i ursprungslandet och vid resursbegränsningar pressas då deras priser upp. Den andra kanalen genom vilken inflationen sprider sig mellan länder är den *monetära mekanismen.* Denna verkar genom att ett inflöde av internationellt kapital ökar landets penningmängd och därmed inflationen. Genom den tredje kanalen sprids *priserna på varor i internationell handel.* Den internationella konkurrensen medför att den inhemska prisnivån på varor som går i internationell handel följer utlandets prisnivå. Även priserna på inhemska varor som inte går i utrikeshandel påverkas genom substitution på efterfrågesidan samt genom konkurrens på den inhemska arbetsmarknaden. Man kan i detta fall säga att internationella prishöjningar får direkta effekter på den inhemska pris- och lönebildningen.

Det är viktigt att hålla i minnet att dessa spridningskanaler inte förklarar vad som orsakar prisstegringarna, utan beskriver hur inflationen överförs mellan länder. Varje analys av olika spridningsmekanismer måste specificera vilket växelkurssystem som råder. Verkningarna blir helt olika under olika växelkurssystem.

Detta kapitel har följande disposition. Det inleds med att vi studerar de olika kanalerna för prisspridning mellan länder. Intresset koncentreras därefter på den prisspridning som orsakas av prisförändringar på varor i internationell handel. Både på kort och på lång sikt visar sig dessa direkta prisspridningseffekter vara av stor betydelse för den svenska inflationstakten. För att kunna analysera de internationella prisstörningarnas inver-

kan på kort sikt konstrueras och testas i följande avsnitt en dynamisk pris-lönebildningsmodell för Sverige. Denna modell utsätts för störningar via förändringar i den internationella prisstegringstakten. Därmed studeras i vilken omfattning världsmarknadsinflationen påverkar den inhemska prisstegringstakten på kort sikt. I ett följande avsnitt studeras, utifrån den s. k. EFO-modellen[1], hur den långsiktiga "huvudkursen" för priser och löner i Sverige bestäms av omvärldens inflationstakt. Vid en jämförelse mellan den kort- och den långsiktiga modellen visar sig dessa båda passa väl ihop. Kortsiktsmodellen förklarar hur pris- och löneutvecklingen svänger kring den långsiktiga huvudkursen. Inneboende krafter i ekonomin samt en medveten ekonomisk politik kan sägas styra den kortsiktiga utvecklingen så att denna på längre sikt, dvs. över en 5–10-årsperiod överensstämmer med den långsiktiga utveckling som EFO-modellen förutspår. I kapitlets följande del studeras den monetära prisspridningsmekanismen. Genom förändringar i valutareserven påverkas den svenska penningmängden, vilket i sin tur kan inverka på den inhemska prisstegringstakten.

Kapitlets avslutande del innehåller först en mer aggregerad studie av prisbildningen på världsmarknaden. Eftersom Sverige, i egenskap av ett litet land med stor utrikeshandel, i stor utsträckning tvingas acceptera de rådande priserna på varor i internationell handel, är det av intresse att undersöka förklaringsfaktorerna till denna prisbildning. Avslutningsvis undersöks även hur prisspridningen fungerar under ett rörligare växelkurssystem. Kapitlet sammanfattas slutligen i en bedömning av inflationsutvecklingen inför resten av 1970-talet.

4.2 Inflationens spridningskanaler

Ovan har skilts mellan tre olika kanaler genom vilka den internationella inflationen överförs från ett land till ett annat.[2]

A. Efterfrågemekanismen.
B. Monetära mekanismen.
C. Prisspridning via utrikeshandeln.

(A) *Efterfrågemekanismen,* som inte skall behandlas mer utförligt i detta kapitel, innebär helt enkelt att en ökad utländsk efterfrågan på hemlandets varor och tjänster höjer den totala efterfrågan, varvid priserna pressas uppåt. Bytesbalansens multiplikatorverkan på nationalinkomsten kan sålunda sägas vara ett mått på hur starkt den utländska efterfrågan påverkar den inhemska aktiviteten och prisnivån vid ett visst resursutnyttjande i ekonomin. Nu har givetvis olika poster på bytesbalansen olika multiplikatoreffekt, varför det är omöjligt att uttala sig om hur stark denna spridningsmekanism är utan att precisera efterfrågeförändringens sammansättning med avseende på varor och tjänster. En utländsk efterfrågeökning blir även mer inflationsdrivande om efterfrågan vänder sig mot sektorer med speciella resursbegränsningar snarare än mot sektorer med överskottskapacitet.

[1] G. Edgren, K-O. Faxén och C-E. Odhner, Lönebildning och samhällsekonomi, Stockholm 1971.

[2] För en genomgång av olika spridningskanaler se J.C. Pattison, The international transmission of inflation i M. Parkin och G. Zis, Inflation in the world economy, Manchester 1975.

(B) Den *monetära mekanismen,* liksom efterfrågemekanismen, påverkar den totala efterfrågan via betalningsbalansen. I detta fall studeras emellertid även kapitalbalansen. Ett valutainflöde ökar den inhemska penningmängden, varvid räntenivån pressas ner och den totala efterfrågan stimuleras, om inte myndigheterna neutraliserar penningmängdökningen. Den monetära expansion som då uppstår leder förr eller senare till en högre prisnivå, om den reala tillväxten i ekonomin understiger penningmängdens ökningstakt.

Den monetära mekanismen kan förklara 1970-talets högre inflationstakt på följande sätt. De stora amerikanska betalningsunderskotten under 1970-talet ledde till en kraftig ökning av penningmängden i OECD-länderna, som dessa inte "steriliserade". Denna ökning av penningmängden har sedan på olika vägar orsakat en expansion av den totala efterfrågan, vilket bidragit till att driva fram de snabba prisstegringar vi haft under senare år. Länderna kunde även under denna period tillåta sig att föra en mer expansiv ekonomisk politik utan att behöva riskera underskott i betalningsbalansen och valutautflöde. Den monetära mekanismen betonar de effekter som utlandsgenererade förändringar av penningmängden har på den inhemska aktivitetsnivån och på inflationstakten.

(C) *Prisspridning via varor i internationell handel* orsakas dels av prishöjningar på varor som är utsatta för utländsk konkurrens, dels av prishöjningar på importvaror. En viss del av konsumtionen består av importerade varor, varför en importprisuppgång slår igenom direkt på konsumentprisindex. En importprisuppgång leder vidare till att den importkonkurrerande hemmamarknadsindustrin kan höja de inhemska konsumentpriserna, eftersom många företag avsätter sin produktion på både export- och hemmamarknaden. Om inte det inhemska priset för en sådan vara följer exportpriset, kommer en förskjutning från hemmamarknads- till exportproduktion att äga rum. Detta leder till efterfrågeöverskott på hemmamarknaden, varvid priserna förr eller senare pressas upp. Vid en given total efterfrågan bestäms de internationella prisstegringarnas inverkan på prisbildningen av substituerbarheten mellan inhemska och utländska varor samt av den konkurrensutsatta sektorns andel av den inhemska produktionen. Vidare existerar en stor grupp varor och tjänster som vid ändrade relativpriser blir lönsamma att föra i utrikeshandel. Substituerbarheten är sålunda inte något givet utan kan förändras.

Den direkta effekten på den svenska prisnivån av en utländsk prisstegring beror alltså på vår ekonomis öppenhet samt på substituerbarheten mellan utländska och svenska varor. Om t. ex. världsmarknadspriserna stiger med 20 procent per år och vår utlandsberoende sektor upptar 30 procent av den totala produktionen kommer den inhemska prisnivån att drivas upp med 6 procent. Detta utgör endast den direkta effekten då prisstegringen sprider sig till andra delar av ekonomin, bl. a. genom lönebildningen. Om löntagarna inte accepterar sänkningen av reallönen till följd av prisstegringen, utan erhåller en kompenserande lönehöjning, utlöser detta ytterligare inhemska prishöjningar. En pris-lönespiral kan då komma igång, om en expansiv ekonomisk politik ökar den totala efterfrågan och penningmängden för att förhindra ökad arbetslöshet.

Denna uppdelning av utifrån kommande störningar på ekonomin i en efterfrågeeffekt (A), en monetär effekt (B) samt en direkt priseffekt (C), förenklar de verkliga sambanden. Ofta är det svårt att skilja mellan dessa då de i många fall verkar samtidigt. Man kan t. ex. inte alltid särskilja den direkta prisspridningseffekten från efterfrågeeffekten. Detta gäller speciellt för en liten och öppen ekonomi av Sveriges typ, som i stor utsträckning tvingas acceptera världsmarknadspriserna för export- och importvaror. Vid en höjning av exportprisnivån, som bestäms på världsmarknaden, ökar i regel vårt exportutbud, vilket höjer den totala inkomstnivån i landet. Priseffekten utlöser i detta fall en kvantitetseffekt. På motsvarande sätt kommer en importprishöjning att minska importefterfrågan och därmed ge upphov till en kvantitetseffekt. En fullständig redovisning av hur såväl pris- som efterfrågeeffekten inverkar på vår ekonomiska aktivitet, och då speciellt på prisstegringstakten, skulle kräva en total modell för den svenska ekonomin. En sådan modell presenteras inte i detta kapitel. Vi har i stället valt att mer partiellt belysa den internationella prisspridningens effekter samt den monetära meknismen. Prisspridningen via varor i internationell handel har under de senaste åren varit av avgörande betydelse för den svenska inflationstakten. De verkningar som efterfrågeförändringar i utrikeshandeln får på den inhemska inflationstakten kan motverkas med ekonomisk politik. Det är emellertid betydligt svårare att hindra internationella prisspridningseffekter vid oförändrad växelkurs. Därför studeras speciellt de verkningar som en prisspridning via varor i utrikeshandeln har på den inhemska inflationstakten. Vid en fast växelkurs uppstår det även betydande svårigheter att förhindra de monetära spridningseffekter som uppkommer till följd av förändringar i valutareserven. Den monetära mekanismen belyses därför i ett särskilt avsnitt.

För att beskriva det komplicerade samspelet mellan de tre mekanismerna (efterfråge-, pris- och monetär-) vid en yttre störning studeras inledningsvis, mer översiktligt, vad som händer när importprisnivån stiger. [1]

Om den ekonomiska politiken inte ändras till följd av importprishöjningen kommer den initiella effekten bli att prishöjningen slår igenom på priserna i olika varuled i proportion till varornas importinnehåll. Priser på importkonkurrerande varor höjs då konsumtionsmönstret ändras till fördel för de inhemskt producerade varor och tjänster som blivit relativt billigare. De verkningar denna omsvängning i efterfrågan får på inflationstakten beror på graden av substituerbarhet mellan inhemska och utländska varor, resursutnyttjandet i den inhemska ekonomin samt om priserna sänks på de varor för vilka efterfrågan minskar. När prishöjningarna slagit igenom i olika varuled reduceras de reala disponibla inkomsterna och därmed minskas den totala efterfrågan. Denna minskade reala efterfrågan verkar i sin tur dämpande på produktion och sysselsättning och kan som följd av detta begränsa inflationstakten. När reallönerna försämras uppstår emellertid krav på höjda löner. Lönehöjningar som hålls tillbaka något av den ökade arbetslösheten kan i sin tur leda till en löneprisspiral och därmed förvärra inflationstakten.

Den nominella nationalinkomsten ökar initiellt till följd av prishöj-

[1] För en empirisk beräkning av export- och importprisers effekter på den amerikanska inflationstakten, se J.L. Pierce och J.J. Erzler, The effects of external inflationary shocks, Brookings Papers on Economic Activity, 1974, vol. 1, eller P. Clark, International Sources of Domestic Inflation, Board of Governers of the Federal Reserve system, Nov. 1974.

ningarna, vilket ökar efterfrågan på likvida tillgångar, och då speciellt pengar för transaktionsändamål. Vid ett givet penningutbud tenderar detta att pressa upp räntorna och verka depressivt på den totala efterfrågan.

Importprishöjningen påverkar även utrikeshandeln då bytesförhållandet försämras. Konkret innebär denna försämring att landet för en given mängd exportvaror kan köpa en mindre mängd importvaror. Följderna av en försämring av bytesförhållandet kan jämföras med en produktivitetsminskning inom industrin, eller ses som en sänkning av realinkomsten med en efterfrågedämpning som följd. Importprishöjningen kan, beroende på importefterfrågans elasticitet, leda till ett underskott i betalningsbalansen, som får konsekvenser för likviditeten i den svenska ekonomin. Genom underskottet flyter pengar ut ur landet; valutareserven tappas av och penningmängden minskar. Vid oförändrad efterfrågan på pengar pressas därvid räntorna upp något, vilket ytterligare begränsar den totala efterfrågan.

De olika mekanismerna kommer, vid oförändrad ekonomisk politik, att leda till en ökad arbetslöshet och minskad produktionstillväxt. Får detta fortgå under en längre tid kommer olika krafter att verka för att prisstegringstakten dämpas. Om regeringen inte accepterar den ökade arbetslösheten läggs den ekonomiska politiken om i expansiv riktning och den totala efterfrågan stimuleras bl. a. genom ökningar av penningmängden. Pris- och lönestegringstakten kommer därmed att drivas på ytterligare och en allmänt högre inflationstakt kommer att uppnås.

På motsvarande sätt kommer en exportprishöjning, som uppkommer i utlandet, att sprida sig inom ekonomin genom en komplicerad samverkan av de olika mekanismer vi tidigare beskrivit. När exportpriserna stiger ökar även den totala exportvolymen och stimulerar därmed produktion och inkomstbildning i exportsektorn, vilket verkar expansivt på andra sektorer i ekonomin. Som följd härav ökar det totala inhemska efterfrågan. Exportprishöjningen medför även att priserna på exportkonkurrerande varor höjs, vilket ökar prisstegringstakten. De totala prishöjningarna får sedan konsekvenser för lönebildningen, då arbetstagarna kräver kompensation för prisstegringarna. Handelsbalansen förbättras till följd av de ökade exportintäkterna och medför ett penninginflöde från utlandet. Om inte de ekonomisk-politiska myndigheterna lyckas sterilisera detta ökade valutainflöde kommer penningmängden att öka snabbare än annars vore fallet, vilket leder till ytterligare efterfrågeökningar och därmed nya prishöjningar.

När vi i de följande avsnitten studerar den internationella inflationens verkningar på den svenska prisstegringstakten är det viktigt att precisera hur de ekonomisk-politiska myndigheterna reagerar när en utländsk störning drabbar oss. Varje sådant antagande får en avgörande betydelse för analysresultaten. Syftet med ovanstående exempel har varit att visa hur komplicerade de mekanismer är som verkar när en ekonomi utsätts för yttre störningar.

I följande avsnitt har vi valt att först studera prisspridningen via varor i internationell handel dels på kort sikt med hjälp av en pris-lönebildningsmodell, dels på längre sikt inom ramen för den s. k. EFO-modellen. I ett

senare avsnitt undersöks även vilka verkningar den monetära mekanismen har på den svenska inflationstakten.

Avslutningsvis bör det påpekas att det även förekommer andra direkta effekter utöver de tre vi hittills diskuterat, genom vilka den internationella inflationen påverkar vår prisnivå. Om företagens och hushållens inflationsförväntningar baseras på prisutvecklingen i omvärlden och förväntningarna påverkar pris- och lönebildningen innebär detta att enbart förväntningarna kan driva fram en ökad inhemsk prisstegringstakt. Förväntningarnas faktiska inverkan på den inhemska inflationstakten undersöks i den följande pris-lönebildningsmodellen. En annan spridningsmekanism som vi däremot inte studerar i detta kapitel är arbetskraftens internationella rörlighet. Denna kan under vissa omständigheter fungera pådrivande på inflationstakten vid en nettoutvandring och inflationsdämpande vid en nettoinvandring.

4.3 Hur mäts den internationella inflationen?

Som framgick av föregående avsnitt existerar det ett flertal vägar varigenom utländska prisimpulser påverkar förändringstakten i den svenska konsumentprisnivån ($\dot{p}_C$).[1] Låt oss till att börja med utreda vad vi menar med internationell inflation innan vi studerar prisspridningsmekanismerna närmare. Man kan först ställa sig frågan vilka utländska priser som påverkar vår prisnivå och inflationstakt. De internationella prisstegringarna verkar på den svenska konsumentprisnivån uppenbarligen genom importen (M). En stor del av konsumtionen (25 procent) består av importerade varor. När importpriserna ($\dot{p}_m$) stiger slår dessa igenom på konsumentprisindex ($\dot{p}_C$), eftersom en viss övervältring sker på konsumenterna. En importprisuppgång leder även till att den importkonkurrerande hemmamarknadsindustrin (MK) kan höja sina priser i motsvarande mån, utan att konkurrensläget försämras. Även en exportprisuppgång ($\dot{p}_x$) höjer de inhemska konsumentpriserna, då många företag avsätter sin produktion både på export (X) och på en exportkonkurrerande hemmamarknad (XK). I konsumtionen (C) ingår slutliga varor och tjänster från följande sektorer.

(1) $C = M + MK + XK + S$

M = importerade konsumtionsvaror
C = konsumtion
MK = konsumtionsvaror från den importkonkurrerande sektorn
XK = konsumtionsvaror från den exportkonkurrerande sektorn
S = konsumtionsvaror från den från utländsk konkurrens skyddade sektorn.

Förändringar i importpriserna ($\dot{p}_m$) kan mätas direkt. Däri ingår då, förutom prishöjningar på importerade färdigvaror, aven hojningar av importpriserna för insatsvaror i den inhemska produktionen. Även prisutvecklingen på varor från den skyddade industrin ($\dot{p}_S$) kan mätas om man följer

[1] En "prick" ovanför en variabel betecknar i den följande framställningen den procentuella förändringen, dvs.

$$\dot{p}_C = \frac{\Delta p}{p} \cdot 100.$$

EFO-modellens indelning av den svenska ekonomin i två sektioner: en sektor som är utsatt för internationell konkurrens, K-sektorn, och en sektor som är skyddad för utländsk konkurrens, S-sektorn.[1]

Prisutvecklingen inom export- och importkonkurrerande industri kan inte observeras direkt i befintlig statistik, varför det ej är möjligt att bryta ner konsumtionen i de delar som ingår i uttrycket (1). Om det varit möjligt att få tillgång till prisutvecklingen för export- och importkonkurrerande varugrupper skulle vi mer direkt kunna studera den internationella prisutvecklingens inverkan på den svenska prisnivån. Nu tvingas vi i stället gå en mindre omväg. Prisutvecklingen inom K-sektorn ($\dot{p}_K$) kan beräknas enligt EFO-modellens indelning. I K-sektorn ingår, som tidigare påpekats, följande delar

$$K = X + XK + MK$$

Om nu exportprisindex ($\dot{p}_X$) förändras på samma sätt som importprisindex ($\dot{p}_M$) kan konsumentprisindex ökningstakt beräknas som en funktion av prisutvecklingen inom respektive K-sektorn och S-sektorn. Detta blir resultatet då följande substitution kan göras i uttrycket (1)

$$C = M + XK + MK + S = X + XK + MK + S = K + S$$

och

$$\dot{p}_C = f(\dot{p}_K; \dot{p}_S)$$

Villkoret att export- och importprisindex skall ha utvecklats likartat över tiden, stämmer även tämligen bra för Sverige, vilket framgår av diagram 4:1.

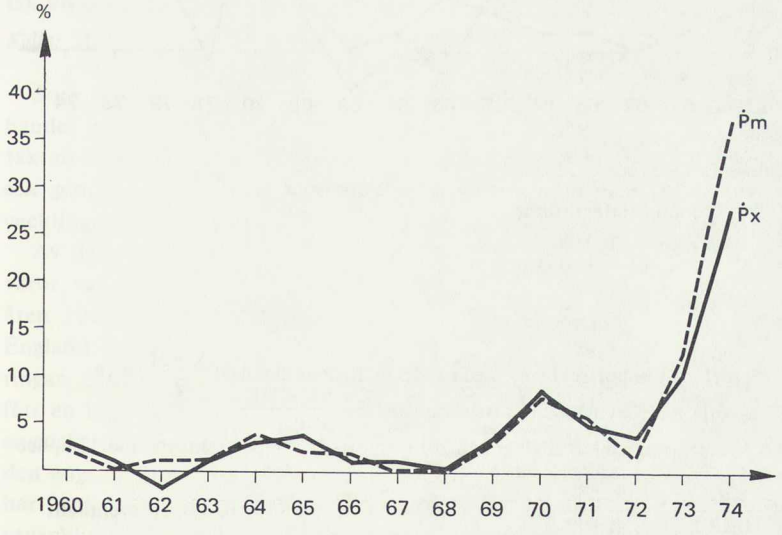
Det finns sålunda flera olika indikatorer på den internationella prisökningstakten. Prisutvecklingen inom K-sektorn ($\dot{p}_K$) torde vara det mest

[1] Den exakta indelningen i sektorer är naturligtvis svår att göra. Enligt EFO-modellen består den svenska S-sektorn av:

1. Skyddad varuproduktion.
2. Samhälleliga eller samhällsreglerade tjänster.
3. Privata tjänster.
4. Den offentliga sektorn.

I K-sektorn ingår:

1. Konkurrensutsatt råvaruproduktion.
2. Halvfabrikatproduktion.
3. Importkonkurrerande produktion.
4. Färdigvaruindustri.

Källa: Konjunkturläget.

Diagram 4:1 Sveriges export- och importprisindex 1960–1974, årlig procentuell förändring.

fullständiga måttet. Ökningstakten i exportprisindex ($\dot{p}_X$) och importprisindex ($\dot{p}_m$) kommer var för sig och tillsammans, vägda med respektive sektors andel av BNP, att underskatta de internationella prisstegringarnas genomslag. Orsaken till detta är att K-sektorns relativa storlek överstiger export- och importsektorns vägda andel av BNP.[1]

Slutligen är det även möjligt att utnyttja ett prisindex på världsexporten ($\dot{p}_W$) som en skattning på världsinflationen. Som framgår av nedanstående diagram 4:2 följer prisutvecklingen i K-sektorn ($\dot{p}_K$) världsmarknadsprisindex ($\dot{p}_W$) ganska väl, varför dessa båda, för våra ändamål, kan sägas vara goda mått på den internationella inflationen. Hur stor inverkan de internationella prisstegringarna, mätt på något att ovan beskrivna sätt, har på konsumentprisindex ökningstakt, bestäms av den konkurrensut-

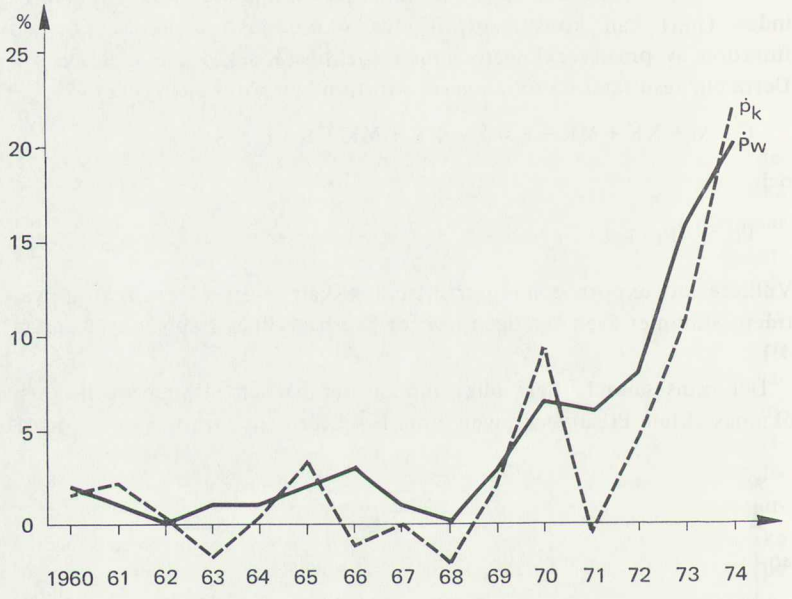

Diagram 4:2 Världsmarknadsprisindex tillväxt samt prisutvecklingen på varor från K-sektorn 1960–1974.

Källor: EFO-rapporten. LO.
UN Yearbook of International Trade Statistics.
Konjunkturinstitutet.

[1] Export- och importsektorns vägda andel av BNP är lika med $\frac{X + M}{2}/BNP$.
K-sektorns andel av BNP kan uttryckas som $\frac{X + XK + MK}{BNP}$.
Att K-sektorns andel av BNP är större än export- och importsektorns andel implicerar att
$\frac{X + XK + MK}{BNP} > \frac{X + M}{2BNP}$ och att $(X-M) + 2\,(XK + MK) > 0$, dvs. ett eventuellt importöverskott måste vara mindre än den dubbla export- och importkonkurrerande sektorns storlek.

satta sektorns storlek. Ju större del av vår ekonomi som producerar under utländsk konkurrens och ju mer substituerbara inhemska och utländska varor är, desto större genomslag får de internationella prisstegringarna på den inhemska prisnivån (vid fast växelkurs). Om K-sektorns varor är helt substituerbara och utgör en fjärdedel av produktionen och sysselsättningen kommer en 10-procentig prishöjning på varor i utrikeshandel ($\dot{p}_K$) att leda till ett initiellt genomslag på den svenska prisstegringstakten av storleken 2,5 procent. Genom olika kanaler kan sedan denna initiella prisstegringsimpuls sprida sig genom den inhemska ekonomin och ge upphov till ytterligare prishöjningar.

Man har i många sammanhang betonat den betydelse prisstegringarna på varor i utrikeshandeln har haft för att förklara den acceleration i prisstegringstakten som de flesta OECD-länder samtidigt drabbats av sedan åren 1969–1970. Prisstegringstakten har nära nog fördubblats i jämförelse med 1960-talets årsgenomsnitt. Om vi studerar OECD:s uppgifter över den genomsnittliga prisökningstakten för varor i internationell handel samt uppgifter på den vägda BNP-deflatorn erhålles följande tabell.

Tabell 4:1 Procentuella prisökningar inom utrikeshandeln samt i den vägda BNP-deflatorn för OECD-länderna

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Prisökningstakt på varor i internationell handel inom OECD	1,1	1,6	0,2	1,1	3,2	4,0	2,9	1,3	10,0	35,3
BNP-deflatorns ökningstakt inom OECD	4,4	4,2	3,3	3,3	4,7	6,3	6,6	6,6	9,6	10,5

Anm. Prisökningstakten på varor i internationell handel räknas fram genom att väga OECD-ländernas export- och importprisindex (inhemsk valuta) med ländernas andel av den totala exporten respektive importen inom OECD. BNP-deflatorn erhålles som ett vägt medeltal av ländernas BNP-deflatorer (inhemsk valuta). Vikterna utgöras av ländernas BNP relativt den totala BNP inom OECD.

Källa: Main Economic Indicators, OECD.

Som framgår av tabell 4:1 ökade prisstegringstakten på varor i utrikeshandel inom OECD år 1969. Från och med samma år steg även ökningstakten i OECD:s BNP-deflator. Den internationella prisspridningsprocessen genom utrikeshandeln avspeglar sig även i export- och importprisutvecklingen för några länder upptagna i tabell 4:2.

Av denna tabell framgår att prisstegringstakten på import- och exportvaror var relativt låg under de första åren men accelererade omkring åren 1969–1970. För vissa länder gäller dock inte detta. Så har t. ex. England redan vid devalveringen år 1967 erhållit kraftiga importprisstegringar. Övriga länder, som t. ex. Sverige, har till följd av denna devalvering fått en lägre exportpristillväxt då man tvingats konkurrera med de lägre engelska exportpriserna. Även vår importpristillväxt bör ha dämpats då den engelska devalveringen innebar en uppskrivning av kronan. Tyskland har fram till år 1969 fungerat som en broms på export- och importprisutvecklingen i andra länder. År 1969 revalverades emellertid DM, vilket för övriga länder bidrog till att höja prisstegringstakten på varor i internatio-

Tabell 4:2 Procentuell förändring i export- och importprisindex för några länder inom OECD, mätt i inhemsk valuta

		1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
USA	$\dot{p}_m$	+0,9	+ 1,2	+3,5	+6,6	+5,2	+7,4	+18,8	+27,7
	$\dot{p}_x$	+1,6	+ 1,3	+3,8	+5,3	+3,3	+2,8	+16,7	+48,4
Västtyskland	$\dot{p}_m$	−1,2	− 2,3	−2,3	−2,0	−1,1	−1,9	+ 4,9	+25,3
	$\dot{p}_x$	−0,9	− 1,5	+1,8	+1,8	+1,6	+0,9	+ 1,6	+15,1
Storbritannien	$\dot{p}_m$	+0,1	+11,2	+4,1	+4,7	+4,6	+3,9	+28,4	+45,2
	$\dot{p}_x$	+1,4	+ 8,0	+3,4	+6,9	+5,6	+5,2	+12,5	+26,2
Sverige	$\dot{p}_m$	0	0	+2,7	+7,8	+5,6	+1,5	+12,8	+37,1
	$\dot{p}_x$	+0,9	0	+3,6	+8,6	+4,8	+3,8	+10,2	+14,5

Källa: Main Economic Indicators, OECD.

nell handel men nedbringade den västtyska inflationen. Som framgår av tabellen sjönk $\dot{p}_m$ i Tyskland under åren 1970–72 medan $\dot{p}_x$, trots revalveringen, fortsatte att stiga i ungefär samma takt till följd av det mycket höga kapacitetsutnyttjande som rådde i Tyskland under samma period.

Växelkursförändringarna 1971–1972, då länder som USA och England devalverade och andra länder genomförde effektiva revalveringar fick till resultat att prishöjningstakten på varor i internationell handel sjönk dessa år. BNP-deflatorns ökningstakt höll sig under samma period på en oförändrad nivå (se tabell 4:1). Åren 1973 och 1974 steg export- och importprisindex kraftigt för de flesta länder. Detta återspeglas även i en 10- respektive 35-procentig prisökning på varor i internationell handel inom OECD. En av orsakerna till dessa kraftiga prishöjningar var prisstegringen på olja samt på andra råvaror och livsmedel. Inte ens länder med effektiva revalveringar kunde i detta läge undvika export- och importprisstegringar.

4.4 Prisbildningen

Syftet med detta avsnitt är att försöka bestämma de faktorer som förklarar prisbildningen på den inhemska konsumtionsvarumarknaden. Vi vill i detta sammanhang främst undersöka vilket inflytande den internationella prisutvecklingen har på vår prisnivå.

Inledningsvis diskuteras den uppdelning på olika bidrag till höjningar i konsumentprisnivån som görs i nationalbudgetarbetet. I detta sammanhang studeras speciellt hur stor del av inflationen som kan tillskrivas de internationella prisstegringarna. Då denna metod enbart syftar till att förklara importerade konsumtionsvarors direkta prisgenomslag kommer vi i ett följande avsnitt, med hjälp av olika prisekvationer, att beräkna såväl de vertikala som de horisontella spridningseffekter internationella prishöjningar ger upphov till.[1] I detta sammanhang indelas ekonomin i en utlandskonkurrerande sektor samt en för utländsk konkurrens skyddad sektor, och prisekvationer bestäms för var och en av dessa sektorer. Orsaken till denna uppdelning är helt enkelt att prisbildningens förklaringsfakto-

[1] Med vertikal prisspridning menas de prishöjningar som sprider sig framåt eller bakåt i på varanda följande förädlingsled. Vid horisontell prisspridning fortplantar sig prishöjningarna till olika branscher inom samma förädlingsled. För en diskussion av dessa begrepp, se B. Metelius, Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin, SOU 1955:13.

rer tycks vara olika för respektive K-sektorn och S-sektorn. I ett senare avsnitt skall de framtagna prisekvationerna användas tillsammans med en modell för lönebildningen, i syfte att studera den internationella inflationens genomslag på den svenska prisnivån.

I nationalbudgeten används en metod där man i efterhand försöker skilja ut olika komponenters betydelse för förändringarna i konsumentprisindex. För åren 1960–1969 samt perioden 1970–1974 ger denna uppdelning följande resultat:

Tabell 4:3 Procentuella förändringar i konsumentprisindex uppdelat på komponenter, uträknat som ett årsgenomsnitt för var och en av perioderna 1960–1969, 1970–1974 samt år 1975

	1960–1969	1970–1974	1975[a]
Förändring av indirekta skatter	1,1	1,1	1,9
internationellt bestämda priser	0,2	2,7	1,4
jordbrukspriser	0,3	0,3	0,6
bostadspriser	0,6	1,1	0,8
offentliga taxor	0,2	0,4	0,4
Trendavvikelse för vissa färskvaror	0	0,1	0,3
Restfaktor	1,5	2,0	4,4
Förändring i konsumentprisindex	3,9	7,5	9,8

[a] Prognos.

Källa: Konjunkturinstitutet och SCB.

Vi skall här koncentrera vårt intresse till det internationella prisgenomslaget och restfaktorn, som har störst betydelse för konsumentprisuppgången. De internationellt bestämda prishöjningarna antas slå igenom omedelbart på konsumentprisindex. Man antar att förändringar i de sammanlagda importpriserna för konsumtionsråvaror, varaktiga och icke varaktiga konsumtionsvaror samt bränslen påverkar konsumentprisindex med vikten 1/4, vilket motsvarar dessa varors andel av konsumtionen. Som framgår av tabellen har höjningen av de internationellt bestämda priserna kunnat förklara 0,2 respektive 2,7 procentenheters höjning av konsumentprisnivån under de båda perioderna. Nu underskattar dessa beräkningar, i vissa fall, de internationella prisimpulsernas verkningar. För det första fångar analysen bara in den del av det internationella prisinflytandet som härrör från fördyringen av importerade färdigvaror och importråvaror. Importerade investeringsvarors prisgenomslag kommer inte med. För det andra beaktar inte dessa beräkningar den "horisontella prisspridning" som äger rum inom landet vid en internationell prisuppgång. Dessa spridningseffekter erhålles såväl vid importpris- som exportprishöjningar. Vid en importprisuppgång kan importkonkurrerande företag höja sina priser. Vid en exportprisuppgång kan på motsvarande sätt exportföretagen ta ut högre priser för den del av produktionen som avsätts på hemmamarknaden. En stor del av de "horisontella" prisspridningseffekterna torde i stället fångas upp i restfaktorn. Denna beräknas som en residual mellan den faktiska konsumentprisuppgången och den

konsumentprisuppgång som förklaras av övriga faktorer. Restfaktorn avspeglar även de prisökningar som sker inom den skyddade sektorn till följd av kostnadshöjningar, vilka i många fall utlöses genom prishöjningar i utrikeshandeln. Under perioden 1960–1969 svarade restfaktorn för 1,5 procentenheter av konsumentprisindex höjning på i genomsnitt 3,9 procent. Åren 1970–1974 steg restfaktorns bidrag till 2,0 procentenheter av en total genomsnittlig konsumentprisuppgång på 7,5 procent, dvs. restfaktorn bidrog med knappt en tredjedel. Lägger man till bidraget från de internationellt bestämda priserna, som svarade för drygt en tredjedel av konsumentprisuppgången under samma period, har man förklarat två tredjedelar av den svenska inflationen. Om man jämför de båda tidsperioderna i tabellen 4:3 finner man att höjningen i inflationstakten kan förklaras av förändringen av de internationellt bestämda priserna och av restfaktorns höjning, vilka båda i stor utsträckning styrs av den internationella inflationen. I inflationsprognosen för år 1975, som anges i tabellen 4:3, beräknas de internationella priserna bidra med cirka 1,4 procent medan restfaktorn förklarar cirka 4,4 procent av konsumentprisstegringen. Restfaktorns genomslag kalkyleras detta år bli större i förhållande till tidigare år då lönekostnaderna tagit över de internationella prisernas roll som drivkraft i inflationsprocessen.[1]

Den ovan redovisade uppdelningen på olika komponenter, som bidragit till konsumentprisuppgången har inte till syfte att förklara de direkta orsakssambanden mellan prisutvecklingen och dess bestämningsfaktorer. De "tidsförskjutningar" mellan prisutvecklingen och förklaringsfaktorerna som ofta gör sig gällande beaktas därför ej heller i detta sammanhang. Då analysen även bygger på att olika prisimpulser endast har direkta verkningar, kommer inte de indirekta verkningarna och eventuella interdependenser att förklaras explicit. Följden blir att de internationella prisimpulsernas bidrag underskattas. Analysen fångar ej heller in hur de internationella prisimpulserna påverkar löne- och prisbildningen i den skyddade sektorn, vilket får betydande spridningseffekter. Den internationella prisutvecklingens roll blir även större om man också tar hänsyn till verkningarna på prisstegringsförväntningarna. Såväl interdependensproblemen som förväntningarnas inverkan behandlas i följande avsnitt.

[1] Vid prognoser på restfaktorn uträknas denna som

$R = (\dot{w}-2) \cdot 2/3 \cdot 0{,}35$

R = restfaktorn; $\dot{w}$ = procentuella lönekostnadsstegringen per timme för industriarbetare

Restfaktorn antas bli helt kostnadsbestämd och beror av den procentuella höjningen av arbetskostnaden per enhet ($\dot{w}-2$), där produktivitetstillväxten antas vara 2 procent. Denna term multipliceras med 2/3, vilket antas motsvara lönekostnadernas andel av bruttoförädlingsvärdet. Dessa multipliceras sedan med den skyddade sektorns vikt i konsumentprisindex som är 0,35.

4.4.1 *Prisekvationer*[1]

Vid en mer ingående studie av prisbildningens bestämningsfaktorer kan man främst tänka sig två alternativa ansatser:[2] den ena betonar efterfrågeläget på varumarknaden som den viktigaste förklaringsfaktorn för prisbildningen medan den andra ansatsen lägger tyngdpunkten på utbudssidan, dvs. företagens kostnadsförhållanden.

De, som betonar efterfrågetrycket på varumarknaden som den viktigaste bestämningsfaktorn för prisbildningen, tänker sig helt enkelt att priset på en vara kommer att stiga så snart det råder ett efterfrågeöverskott och sjunka, då det föreligger ett utbudsöverskott. Nu påverkas emellertid prisförändringstakten av den marknadsstruktur, som råder på delmarknaderna. Ju högre grad av konkurrens, desto mer lättrörliga torde priserna vara vid jämviktsbrist på marknaden. På marknader med ofullständig konkurrens leder efterfrågeförändringar snarare till utbuds- än prisförändringar. Ett sätt att fånga in efterfrågeeffekternas inverkan på prisstegringstakten på makronivå är att anta att ekonomins maximala varuproduktion kan representeras av den potentiella BNP, som skrivs fram genom att interpolera dess trend (y*). Vid givet potentiellt varuutbud (y*), antas den faktiska reala produktionen (y) bli bestämd av den totala efterfrågan. Efterfrågeöverskottet kan då skattas av uttrycket $\frac{y-y^*}{y}$. Prisstegringstakten antas sedan vara en linjär funktion av det procentuella efterfrågeöverskottet[3], dvs.

$$\dot{p} = a + b\left(\frac{y-y^*}{y}\right) \qquad b > 0$$

I det andra fallet, när priserna bestäms från utbuds- eller kostnadssidan gäller detta, som ovan påpekats, främst för marknader med mer ofullständig konkurrens. Låt oss anta att företaget eller branschen är vinstmaximerande. Då gäller att[4]

[1] Estimationerna i detta avsnitt har utförts i samarbete med civ.ekon. L. Calmfors vid Institutet för Internationell Ekonomi. Se Swedish inflation and international price influences, Institute for International Economic Studies, Seminar Paper No. 45, 1975.

[2] O. Eckstein (ed), The econometrics of price determination, Board of Governors of the Federal Reserve System, Washington 1972.

[3] $\dot{p} = \frac{\Delta p}{p} \cdot 100$, dvs. den procentuella förändringen i priset mellan två på varandra följande perioder.

[4] Företaget antas maximera vinsten

$\pi = p_c(Q_c) \cdot Q_c - TC$ där π = vinsten
$p_c(Q_c)$ = efterfrågesambandet
Q_c = produktionsvolymen
TC = totalkostnaden

Vinstmaximering ger att

$\frac{dp_c}{dQ_c} \cdot Q_c + p_c \cdot 1 = MC$. Brytes p_c ut ur vänstra ledet erhålles att

$p_c\left(\frac{dp_c}{dQ_c} \cdot \frac{Q_c}{p_c} + 1\right) = MC$. Då elasticiteten är lika med

$e = -\frac{dQ}{dp_c} \cdot \frac{p_c}{Q}$ erhålles att $p_c = \frac{e}{e-1} \cdot MC$.

$$(1) \quad p_C = \frac{e}{e-1} \cdot MC$$

e = efterfrågans priselasticitet
p_C = konsumentprisnivån
MC = marginella produktionskostnaden

Antag att totalkostnaden är en linjär funktion av lönekostnaden samt av kostnaden för insatsvaror.

$$TC = W^* \cdot Q + p_m \cdot Q$$

TC = totalkostnad
Q = produktionsvolymen
W^* = lönekostnad per produktionsenhet
p_m = priset för insatsvaror, råvaror m. m. per produktionsenhet

I en öppen ekonomi som den svenska är insatsvarorna till stor del importerade eller importkonkurrerande, varför vi kan approximera priset på insatsvaror med importprisindex (p_m). Om vi även omformar lönekostnaden per produktionsenhet (W^*) till lönekostnad per arbetstimme med hjälp av följande samband

$$W^* = \frac{W \cdot E \cdot H}{Q} = \frac{W}{q}$$

kan vi skriva totalkostnaden som

$$(2) \quad TC = \frac{W}{q} \cdot Q + p_m \cdot \left(\frac{M}{Q}\right) \cdot Q$$

W = lönekostnad per arbetstimme
E = antalet sysselsatta
H = antalet arbetstimmar per sysselsatt
$q = \frac{Q}{E \cdot H}$ produktion per arbetsimme dvs. arbetsproduktiviteten
$\frac{M}{Q}$ = importinsats per produktionsenhet (antas konstant)
p_m = importpris i kronor

Från detta uttryck erhålles marginalkostnaden genom att derivera totalkostnaden med avseende på produktionsvolymen.

$$MC = \frac{W}{q} + p_m \cdot \frac{M}{Q}$$

Kombineras uttrycken (1) och (2) erhålles konsumentprisnivån som en funktion av lönekostnad, arbetsproduktivitet, importprisnivå samt efterfrågeelasticitet

$$(3) \quad p_C = \frac{e}{e-1} \left[\frac{W}{q} + p_m \cdot \frac{M}{Q}\right]$$

Om vi antar oförändrad efterfrågeelasticitet samt konstant importinnehåll i varje produktionsenhet kan vi härleda den procentuella prisförändringen[1]

$$(4)\quad \dot{p}_C = a + b \cdot \dot{W} - c \cdot \dot{q} + d \cdot \dot{p}_m$$

Uttrycket (4) visar att prisförändringar bestäms genom ett pålägg på produktionskostnaden per enhet.[2] Koefficienterna b, c samt d svarar mot lönekostnadernas respektive importvärdets andel av det slutliga priset. Vidare skall c vara negativ samt b och d positiva. Utifrån modellen förväntar man sig vid testning att $-c = b$, dvs. att en lika stor procentuell höjning av produktiviteten som sänkning av lönekostnaden får samma verkan på den procentuella prisförändringstakten. I flertalet undersökningar har man funnit att konstanten framför produktivitetsvariabeln har ett mindre absolut värde än koefficienten framför lönekostnaden.[3] Det finns flera tänkbara skäl till detta förhållande. För det första är i många fall dataunderlaget för beräkning av produktiviteten bräckligt. För det andra kan produktivitetsutvecklingen i många fall vara ojämn över tiden varför man har svårt att fånga in dess förklaringsvärde när man gör regression på förändringen i arbetsproduktiviteten. Det sista och kanske troligaste skälet är att företagarna helt enkelt inte förändrar priset vid kortsiktiga variationer i produktivitetsutvecklingen utan snarare reagerar på trendmässiga förändringar i produktiviteten. Resultatet blir i stället att bruttovinstandelen anpassar sig på kort sikt. För att bruttovinstandelen skall vara konstant, krävs att priserna ökar i samma takt som differensen mellan lönekostnads- och produktivitetstillväxt förändras.

De internationella prisstegringarna slår igenom på hemmaprisnivån via importprisindex förändring ($\dot{p}_m$), dels till följd av att priserna på importerade insats- och konsumtionsvaror stiger, dels genom att den import-

[1] Uttrycket (3) differentieras under antagande att $\frac{e}{e-1}$ och $\frac{M}{Q}$ är konstanta. Övriga variabler antas förändras över tiden. Vi erhåller då att:

$$\frac{dp}{p} = \frac{q \cdot dw - w \cdot dq}{\frac{q2}{p}} + \frac{dp_m \cdot \frac{M}{Q}}{p}$$

$$\frac{dp}{p} = \frac{dw}{p \cdot q} - \frac{w \cdot dq}{q^2 \cdot p} + \frac{dp_m \cdot M}{p \cdot Q}.$$ Förlänges den första termen i högra ledet med 2 och den tredje med p_m erhålles

$$\frac{dp}{p} = \frac{w}{p \cdot q} \cdot \frac{dw}{w} - \frac{w}{p \cdot q} \cdot \frac{dq}{q} + \frac{M}{p \cdot Q} \cdot \frac{p_m}{p_m} \cdot \frac{dp_m}{p_m}$$

Sätt $\dot{p} = \frac{dp}{p}$; $\dot{w} = \frac{dw}{w}$; $\dot{q} = \frac{dq}{dp}$; $\dot{p}_m = \frac{dp_m}{p_m}$

varvid uttrycket (4) erhålles när en konstant term lagts till. Konstanten medtages för att om möjligt fånga in verkningar av icke medtagna kostnader (t. ex. kapitalkostnader).

[2] M. Goldstein, The effect of exchange rate changes on wages and prices in the United Kingdom. An empirical study, IMF Staff Papers, Nov. 1974.

[3] Vinstmaximering är sålunda helt förenlig med en prissättningsregel ("tumregel") som utgår från ett visst pålägg på produktionskostnaden om pålägget görs beroende av priselasticitetens storlek.

konkurrerande hemmamarknadsindustrin höjer sina priser i motsvarande mån. Båda dessa effekter torde fångas upp i konstanten d. Förändringen i $\dot{p}_m$ kan givetvis även orsakas av förändringar i den svenska växelkursen. För Sverige, som är ett litet land på världsmarknaden, torde utbudet av importvaror vara helt elastiskt varför vi tvingas acceptera rådande världsmarknadspriser. En växelkursförändring slår då helt igenom på $\dot{p}_m$.

Detta sätt att mäta de internationella prisstegringarnas genomslag på den svenska prisnivån är givetvis inte uttömmande, vilket vi kommer att diskutera mer utförligt senare. Som exempel kan nämnas att en höjning av exportpriserna även kommer påverka konsumentpriserna uppåt, då många företag säljer på både export- och hemmamarknaden. Om inte det inhemska priset följer exportpriset kommer en förskjutning från hemmaproduktion till exportproduktion att äga rum, vilket leder till ett efterfrågeöverskott på hemmamarknaden, varigenom utrymme skapas för prishöjningar.

Osäkerhet om framtida varu- och faktorpriser samt om produktivitetsutvecklingen gör att företagarnas förväntningar även påverkar den faktiska prisstegringstakten. Ju högre t. ex. prisstegringsförväntningarna är, desto snabbare blir också den faktiska prisstegringstakten. Om företagarna förväntar sig att priserna på insatsvaror och arbetskraft kommer att stiga under planeringsperioden medför detta ofta att företagarna i förväg höjer priserna för att gardera sig mot framtida kostnadshöjningar.[1] Detta gäller speciellt om prisbesluten fattas med långa tidsmellanrum på grund av att prisförändringar i sig själva är kostsamma.[2] Förväntningar om lönehöjningar inverkar även på prisstegringstakten då företagarna utgår ifrån att efterfrågan växer och priserna kan höjas, speciellt om detta även drabbar andra företag så att konkurrensläget ej förändras. Ett företag kan även höja sin prisnivå i takt med den allmänna förväntade inflationstakten utan att den relativa prisnivån förändras.

Det gäller då först att undersöka hur företagarnas pris- och lönestegringsförväntningar bildas samt att i ett nästa steg fastställa förväntningarnas påverkan på den faktiska prisökningstakten. Olika metoder kan utnyttjas i detta sammanhang.[3] I en vanligt förkommande ansats antas att prisstegringsförväntningarna bildas på basis av den tidigare faktiska prisutvecklingen, dvs. företagarna antas förvänta sig att den framtida ökningstakten i priset, på den vara de säljer, kan relateras till hur prisutvecklingen tidigare har varit. För att bestämma denna relation använder man vanligtvis en "error learning" mekanism i vilken förväntningarna antas anpassa sig med en viss proportion av det senaste förväntningsfelet. Detta fel utgörs av differensen mellan faktisk och förväntad inflation i den tidigare perioden.

Sambandet kan formuleras på följande sätt:

$$(5)\quad \dot{p}^e_{c,t} = \dot{p}^e_{c,t-1} + \lambda\,(\dot{p}_{c,t-1} - \dot{p}^e_{c,t-1})$$

Den förväntade inflationstakten i period t($\dot{p}^e_{c,t}$) är lika med den förväntade prisstegringstakten perioden före ($\dot{p}^e_{c,t-1}$) plus en konstant andel (λ) av förväntningsfelet i samma period ($\dot{p}_{c,t-1} - \dot{p}^e_{c,t-1}$). Om felet är positivt

[1] I den förväntade lönekostnadsutvecklingen tas då även hänsyn till den förväntade tillväxten i arbetsproduktiviteten då man ser till den förväntade lönekostnadsökningen per produktionsenhet.

[2] Det kan vara kostsamt med alltför täta prisvariationer bl. a. på grund av anpassnings- och informationskostnader.

[3] För en översiktlig diskussion av förväntningarnas inverkan på inflationen se D. Laidler och M. Parkin, Inflation: A Survey. Economic Journal, no. 1, 1976.

läggs det till och om det är negativt subtraheras det ifrån den förväntade inflationstakten perioden före. Hur stor andel som läggs till eller dras ifrån bestäms av konstanten λ. Denna konstant fastställs i sin tur genom estimation på den faktiska prisutvecklingen. I det fall förväntningarna är riktiga, dvs. $\dot{p}^{e}_{c,t-1} = \dot{p}_{c,t-1}$ blir den andra termen i högra ledet noll och man förväntar sig samma inflationstakt i perioden t som i perioden t-1. Med hjälp av några räkneoperationer kan uttrycket (5) skrivas om under följande form

$$\dot{p}^{e}_{c,t} = \lambda \cdot \dot{p}_{c,t-1} + \lambda(1-\lambda)\,\dot{p}_{c,t-2} + \lambda(1-\lambda)^2 \cdot \dot{p}_{c,t-3} + \ldots$$
$$+ \lambda(1-\lambda)^i\,\dot{p}_{c,t-i-1}$$

där

$$\sum_{i=1}^{i=n} \lambda(1-\lambda)^i = 1 \qquad 1 \geqslant \lambda \geqslant 0$$

Prisstegringsförväntningarna är sålunda ett vägt medeltal av tidigare faktiska prisstegringar. Ökningar i konsumentprisindex som ligger närmare i tiden kommer alltid att betyda mer för förväntningarna än prisstegringar i mer avlägsna perioder. I det fall då λ är lika med ett, förväntar man sig en inflationstakt i perioden t som är lika med den faktiska inflationstakten perioden före, dvs. $\dot{p}^{e}_{c,t} = \dot{p}_{c,t-1}$. Vid experiment med olika värden på λ i de pris- och löneekvationer som kommer att redovisas senare, fann vi att den bästa anpassningen i de flesta fall erhölls när λ vara nära ett.[1] Detta innebär att förväntningar skapas på ett sådant sätt att inflationstakten året före tillmäts det största informationsvärdet när det gäller att bilda sig en uppfattning om möjlig inflationstakt innevarande år.

En annan indirekt metod att skatta inflationsförväntningarna kan vara att studera relationen mellan priserna på reala och finansiella tillgångar. Ju högre inflation som förväntas, desto större differens bör råda mellan avkastningen på obligationer och den direkta avkastningen på aktier. Detta samband bör gälla då värdestegringen på aktier på längre sikt ger kompensation för inflationen, medan motsvarande kompensation inte erhålles på obligationer. Som framgår av olika undersökningar har spridningen mellan avkastningen på obligationer och direktavkastningen på aktier ökat stadigt under 1970-talet.[2] Detta är sålunda en indikator på ökade inflationsförväntningar.

En tredje metod kan vara direkta observationer av företagarnas prisförväntningar. I Sverige har vi endast Konjunkturinstitutets kvalitativa uppgifter om företagarnas prisförväntningar.[3] Dessa är uttryckta i nettotal, dvs. man får information om differensen mellan det procentuella antalet företag som väntar en prishöjning och det procentuella antalet som förväntar en prissänkning. Man har då problemet att översätta dessa kvalitativa uppgifter till kvantitativa data.[4] Snarare än att använda denna information väljer vi att indirekt härleda prisstegringsförväntningarna med hjälp av den adaptiva mekanismen, vilket vi för övrigt är hänvisade till

[1] Olika regressioner utfördes när λ genomlöpte värden mellan noll och ett.

[2] Se L. Calmfors och E. Lundberg, Inflation och arbetslöshet, SNS 1974, sid. 204.

[3] Konjunkturbarometern ger information och prisförväntningar på varor sålda på hemmamarknaden respektive exportmarknaden.

[4] Det existerar metoder för denna transformation. Se J. Carlsson och M. Parkin, Inflation expectations, Economica, maj 1975.

vad gäller konsumenternas förväntningar då motsvarande information saknas för konsumentgruppen.

I den prisekvation som estimerats har vi prövat med att kombinera både efterfråge- och kostnadsvariabler samt prisförväntningar i form av en "error-learning" mekanism. Förväntningsvariabeln har införts vid sidan av övriga kostnads- och efterfrågevariabler, då denna kan tänkas ha en självständig inverkan på prisstegringstakten vid givet kostnadsläge och efterfrågenivå. Det uttryck som testats har därmed fått följande utseende:

$$\dot{p}_{c,t} - \dot{t}_{I,t} = a + b\,(\frac{y-y^*}{y^*})_t + c \cdot \dot{p}_{m,t} + d(\dot{w}-\dot{q})_t + e \cdot \dot{p}^e_{c,t}$$

där

$$\dot{p}^e_{c,t} = \dot{p}_{c,t-1} + \lambda\,(\dot{p}_{c,t-1} - \dot{p}^e_{c,t-1}) \quad 0 \leqslant \lambda \leqslant 1$$

$\dot{p}_{c,t}$ = procentuella förändringen i konsumentprisindex i period t

$\dot{t}_{I,t}$ = procentuella förändringen i den indirekta skatten i period t

$(\frac{y-y^*}{y^*})_t$ = differensen mellan faktisk och potentiell BNP dividerad med potentiell BNP i period t

$\dot{p}_{m,t}$ = procentuella förändringen i importprisindex i period t (mäts i inhemsk valuta)

$(\dot{w}-\dot{q})_t$ = differensen mellan procentuell lönekostnadsökning och procentuell produktivitetstillväxt i period t (dvs. förändring i lönekostnad per producerad enhet).

$\dot{p}^e_{c,t}$ = förväntad prisstegringstakt i procent beräknad enligt ovan angiven formel.

Detta uttryck skattades på årsdata för perioden 1956–1973. Försök gjordes med olika tidseftersläpningar på de oberoende variablerna samt för olika värden på λ i förväntningstermen. Den bästa estimationen gav följande resultat.[1]

$$(6)\quad \dot{p}_{c,t} - \dot{t}_{I,t} = \underset{}{1{,}81} + \underset{(1,57)}{0{,}29}\,(\frac{y-y^*}{y^*})_t + \underset{(12,19)}{0{,}32}\,\dot{p}_{m,t} + \underset{(4,00)}{0{,}26}\,(\dot{w}-\dot{q})_t - \underset{(2,16)}{0{,}19} \cdot \dot{p}^e_{c,t}$$

$\dot{p}^e_{c,t} = \dot{p}_{c,t-1}$ dvs $\lambda = 1$ $\qquad R^2 = 0{,}69$ $\qquad DW = 2{,}11$

[1] Inom parentes anges F-värden med följande kritiska gränser:

Nivå	*F-värde*
1 %	9,07
5 %	4,67
10 %	3,13

[2] Om ẇ och q̇ separeras i uttrycket (6) blir förklaringsvärdet lägre. Koefficienterna framför w och q är +0,33 respektive −0,21.

Konsumentprisindex ökningstakt (minus indirekta skatteförändringar) bestäms sålunda av förändringar i importprisindex, som blir klart signifikant, samt av differensen mellan ökningen i lönekostnads- och produktivitetstillväxt. Efterfrågeöverskottet och förväntningstermen, som för övrigt får felaktigt tecken, har inget signifikant inflytande.[2] Detta behöver inte innebära att efterfrågesidan är av mindre betydelse för prisstegringstakten. En ökad efterfrågan kan istället leda till produktionsökningar vilka påverkar prisnivån indirekt vid en höjd efterfrågan på arbetskraft och därmed följande lönekostnadsökningar. Efterfrågan på-

verkar sålunda prisnivån via mekanismerna på arbetsmarknaden. I uttrycket (6) framgår att en enprocentig höjning av importprisindex tillväxttakt höjer konsumentprisindex ökningstakt med 0,32 procent. Detta genomslag överstiger importsektorns andel av konsumtionen, som enligt beräkningen i nationalbudgeten utgör cirka 25 procent. Att importprisernas genomslag på konsumentprisnivån i detta fall blir större beror på att prishöjningar inom såväl importsektorn som den importkonkurrerande sektorn fångas upp i koefficienten, som anger den importerade inflationens inverkan.[1] Importprisernas genomslag beror då på den konkurrensutsatta sektorns storlek samt även på de effektiva växelkursförändringar som skett. I tabell 4.4 har vi räknat fram den procentuella andel utav den totala inflationstakten som den direkta effekten av importprisökningarna kan förklara för ett antal länder under åren 1967–1974.

Tabell 4.4 Importprishöjningarnas procentuella andel av inflationstakten i ett antal länder under perioden 1967–1974
Ett positivt (negativt) procenttal anger det prishöjande (sänkande) bidrag importpriserna haft. Priserna mäts i inhemsk valuta

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Sverige	0	0	+18	+45	+41	+ 8	+61	+113
Västtyskland	−17	−31	+17	−11	− 4	− 7	+14	+100
Storbritannien	+ 1	+52	+17	+16	+11	+12	+67	+ 84
USA	+ 2	+ 2	+ 4	+ 6	+ 7	+13	+17	+ 39

Anm. För Sverige har importprishöjningarnas andel av inflationstakten räknats fram som $\frac{0{,}32 \cdot \dot{p}_m}{\dot{p}_c - t_I} \cdot 100$. För övriga länder har motsvarande storhet skattats med att väga importprisindex höjning med importsektorns andel av BNP i respektive land samt relatera detta till den faktiska höjningen i konsumentprisindex.

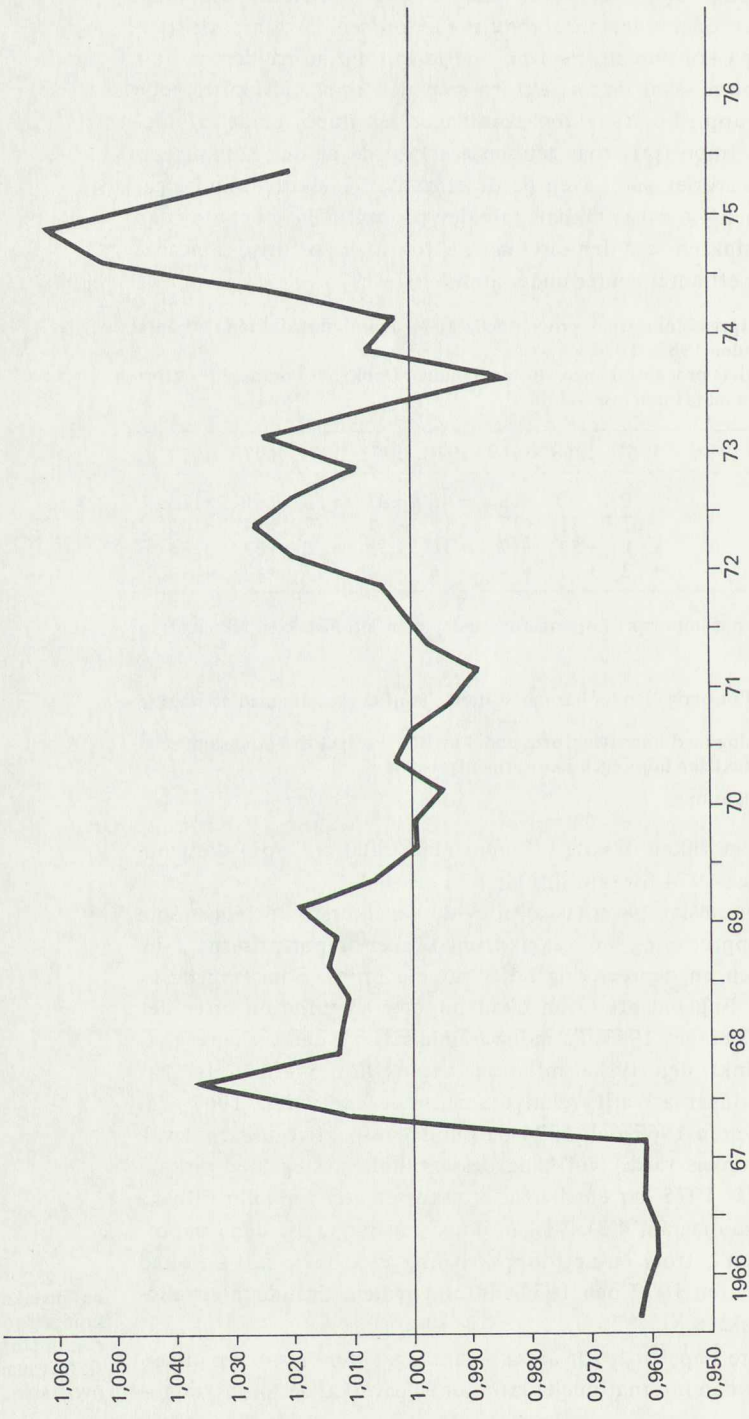
Källa: OECD-publikationer.

Det är påtagligt vilken ökning i "importerad inflation" som skett under åren 1973 och 1974 för samtliga länder i tabell 4.4.

Graden av genomslag påverkas även av de växelkursförändringar som vidtagits. En appreciering av växelkursen sänker importpriserna i inhemsk valuta och en depreciering höjer samma priser. Som framgår av tabell 4:4 kom England att få en ökad importerad inflation efter det att pundet devalverades 1967. På motsvarande sätt har den tyska revalveringen 1969 sänkt den tyska inflationstakten. För Sveriges del har växelkursförändringarna varit relativt små under perioden 1967–74. Undantag utgör åren 1967 och 1974 då pundet respektivt dollarn devalverats varvid kronans värde, vid båda dessa tillfällen, steg med cirka 7 procent. Under år 1975 har emellertid kronkursen återigen fallit tillbaka några procent (se diagram 4:3). Vi kan dock konstatera att den "importerade inflationen", trots en nettouppskrivning av kronan, fått en ökad betydelse under åren 1973 och 1974 till följd av den stigande internationella inflationstakten.

Som vi tidigare påpekat utgör dessa beräkningar i genomsnitt en underskattning av hur den internationella inflationen påverkar den svenska pris-

[1] Det är också troligt att även exportprishöjningarnas inverkan till viss del kommer med då export- och importprisindex rört sig förvånansvärt parallellt över tiden.

Källor: International financial statistics.
OECD: Statistics of foreign trade.
R. Rhomberg: Indices of Effective Excange Rates.

Diagram 4:3 Svenska kronans växelkurs vägd med exportandelar. (Priset på Sv.kr. i utländsk valuta.) Index 1970 = 1 000.

nivån. Kalkylerna fångar troligtvis inte in hela den "horisontella" prisspridning som importprishöjningarna ger upphov till. En mer fullständig analys av den internationella inflationens genomslag kräver även att man beaktar det ömsesidiga beroendet mellan pris- och lönebildningen. Innan vi sätter in inflationsimpulserna i ett sådant större samhällsekonomiskt perspektiv skall vi studera prisbildningen i två skilda sektorer av den svenska ekonomin.

Vi delar in ekonomin i två sektorer: en sektor som är utsatt för internationell konkurrens, K-sektorn, samt en sektor som är skyddad för utländsk konkurrens, S-sektorn, K-sektorn svarar i Sverige för cirka en tredjedel av produktionen och S-sektorn för ca två tredjedelar. Skälet till denna indelning är att prisbildningen troligtvis har olika förklaringsfaktorer inom respektive sektor. Hypotesen för företag inom K-sektorn är att dessa tvingas acceptera rådande världsmarknadspriser vid en given växelkurs. I S-sektorn antas däremot företagen kunna föra en mer självständig prispolitik, som främst styrs av kostnadsutvecklingen snarare än av efterfrågeläget för denna sektors produkter. För att testa dessa hypoteser antar vi att prisstegringstakten inom K-sektorn, $\dot{p}_K$, samt inom S-sektorn, $\dot{p}_S$ är beroende av följande variabler:[1]

(I) Efterfrågeöverskottet i ekonomin, $\frac{y-y^*}{y^*}$, där y^* är trendvärdet för BNP mätt i konstanta priser och y betecknar verklig BNP mätt i fasta priser.[2]

(II) Procentuella ökningen i världsmarknadspriserna, $\dot{p}_w$.[3]

(III) Procentuella förändringen i lönekostnad per produktionsenhet inom respektive sektor, $\dot{w}-\dot{q}$.[4]

(IV) Förväntade prisstegringstakten, $\dot{p}^e_t$, för respektive sektor där $\dot{p}^e_t = \dot{p}^e_{t-1} + \lambda(\dot{p}^e_{t-1} - \dot{p}_{t-1})$.

Följande resultat erhölls vid regression på dessa variabler för perioden 1955–74.

K-sektorn:

$$(7)\quad \dot{p}_{k,t} = -0{,}48 + 0{,}15\,(\frac{y-y^*}{y^*})_t + 0{,}89\,\dot{p}_{w,t} + 0{,}21\,(\dot{w}_k-\dot{q}_k)_t - 0{,}36\,\dot{p}^e_{k,t}$$

$$\qquad\qquad (0{,}29) \qquad (18{,}53) \qquad (1{,}85) \qquad (1{,}86)$$

där $\dot{p}^e_{k,t} = \dot{p}_{k,t-1}$ dvs $\lambda = 1$ $\quad R^2 = 0{,}73$ $\quad DW = 2{,}13$

[1] $\dot{p}_K$ och $\dot{p}_S$ skattades med hjälp av sektorns förädlingsvärde, som är lika med sektorns försäljningsvärde minus dess kostnader för råvaror och halvfabrikat. Källa: Nationalbokföringen, SCB, samt LO.

[2] Källa: Nationalbokföringen. Dataunderlaget gjorde det inte möjligt att skatta efterfrågeöverskottet inom respektive sektor.

[3] $\dot{p}_w$ skattas med förändringen i FNs exportprisindex för industrivaror. Källa: UN Yearbook of International Trade Statistics.

[4] Uppgifter om lönekostnadsutvecklingen har hämtats från SAF-statistik samt från Nationalbokföringen.

S-sektorn:

$$(8)\quad \dot{p}_{s,t} = 0{,}65 + 0{,}06\,(\frac{y-y^*}{y^*})_t + 0{,}19\,\dot{p}_{w,t} + 0{,}39\,(\dot{w}_s-\dot{q}_s)_t + 0{,}41\,\dot{p}^e_{s,t}$$

$$(0{,}12) \qquad (2{,}94) \qquad (7{,}10) \qquad (5{,}34)$$

där $\dot{p}^e_{s,t} = \dot{p}_{s,t-1}$ dvs $\lambda = 1$ $\quad R^2 = 0{,}77$ $\quad DW = 2{,}08$

I prisekvationen för den konkurrensutsatta sektorn är det endast världsmarknadsprisindex som blir signifikant.[1] Prisökningstakten inom K-sektorn tycks sålunda vara exogent given av prisutvecklingen på världsmarknaden. Av uttrycket (7) framgår att en 1-procentig ökning i prisstegringstakten på världsmarknaden slår igenom till cirka 90 procent på prisnivån i den konkurrensutsatta sektorn.

Resultatet för S-sektorn tycks bekräfta hypotesen att kostnadsutvecklingen har ett avgörande inflytande på prisbildningen. Även förväntningarna om den framtida prisutvecklingen får en signifikant betydelse för prisstegringstakten i S-sektorn. Som framgår av uttrycket (8) blir varken världsmarknadsprisindex eller efterfrågevariabeln signifikant på 10-procentnivån. Om man i uttrycken (7) och (8) tar bort de icke-signifikanta variablerna och genomför en ny estimation erhålles följande resultat:

$$(9)\quad \dot{p}_{k,t} = -0{,}45 + 0{,}78\,\dot{p}_{w,t} \qquad R^2 = 0{,}64 \quad DW = 2{,}32$$

$$(10)\quad \dot{p}_{s,t} = 0{,}23 + 0{,}53\,(\dot{w}_s-\dot{q}_s)_t + 0{,}41\,\dot{p}^e_{s,t} \qquad R^2 = 0{,}72 \quad DW = 2{,}00$$

där $\dot{p}^e_{s,t} = \dot{p}_{s,t-1}$

Som framgår av uttrycket (9) har värdet på koefficienten framför $\dot{p}_{w,t}$ fallit till 0,78. Frågan är då om prisförändringstakten i K-sektorn verkligen bestäms av prisutvecklingen på världsmarknaden. För att besvara denna fråga testade vi hypotesen att koefficienten framför världsmarknadspristermen är lika med 1. Resultatet blev att denna hypotes inte kan förkastas på 5 procents signifikantsnivå. Vi kan sålunda inte avvisa påståendet att prisstegringstakten i K-sektorn helt bestäms av prisökningstakten på världsmarknaden.[2]

Prisbildningen i S-sektorn bestäms av lönekostnadsförändringen per produktionsenhet samt av den förväntade prisstegringstakten, där förväntningarna bildas på basis av de faktiska prishöjningarna perioden innan. Om företagarna förutser prisstegringstakten på S-sektorns produkter korrekt är[3]

[1] Inom parentes anges F-värden. Kritiska gränser är

Nivå	*F-värde*
1 %	9,33
5 %	4,75
10 %	3,17

[2] Konstanten i uttrycket (9) visade sig ej heller vara signifikant skild från noll på 5-procentsnivån.

[3] I en långsiktig jämvikt kan prisstegringarna vara helt anticiperade.

$$\dot{p}^{e}_{s,t} = \dot{p}_{s,t}$$

Vid substitution av denna likhet i uttrycket (10) erhålles följande resultat:

$$(11) \quad \dot{p}_{s,t} = 0{,}39 + 0{,}90\,(\dot{w}_s - \dot{q}_s)_t$$

dvs. när prisförväntningarna är riktiga bestäms prisförändringstakten i S-sektorn helt av förändringen i lönekostnaden per producerad enhet, som i stort sett helt vältras över på priset. Påläggsprissättning är således en god approximation i S-sektorn, för vilken då följande samband gäller

$$\dot{p}_{s,t} = (\dot{w}_s - \dot{q}_s)_t$$

För att kunna beräkna hur förändringarna i världsmarknadspriserna ($\dot{p}_w$) slår igenom på konsumentprisindexförändring ($\dot{p}_c$) måste vi koppla ihop $\dot{p}_k$ med $\dot{p}_c$. Detta görs i uttrycket (12) där vi estimerar vilket genomslag $\dot{p}_k$, $\dot{p}_s$ samt $\dot{t}_I$ har på $\dot{p}_c$.

$$(12) \quad \dot{p}_{c,t} = \underset{}{0{,}73} + \underset{(9{,}87)}{0{,}33}\,\dot{p}_{k,t} + \underset{(9{,}72)}{0{,}52} \cdot \dot{p}_{s,t} + \underset{(9{,}54)}{0{,}44} \cdot \dot{t}_{I,t} \qquad (1955\text{–}74)$$
$$R^2 = 0{,}74$$
$$DW = 1{,}91$$

Som framgår av uttrycket ovan summerar ej vikterna framför termerna, som uttrycker prisnivåns förändringstakt i K-sektorn respektive S-sektorn, till ett utan deras summa är lika med 0,85.[1] Flera faktorer bidrar till detta resultat. För det första ingår endast slutliga varor och tjänster i konsumtionen, medan $\dot{p}_k$ och $\dot{p}_s$ även registrerar prisförändringar på investeringsvaror. För det andra kommer prishöjningar på vissa råvaror och bränslen att påverka $\dot{p}_c$ men lämna $\dot{p}_s$ och $\dot{p}_k$ oförändrade eller i vissa fall sänka $\dot{p}_k$ vars pris bestäms på världsmarknaden. Priserna i K-sektorn och S-sektorn är skattade utifrån respektive sektors förädlingsvärde så en höjning av priserna på insatsvaror kommer då att sänka förädlingsvärdet i de sektorer där kostnadshöjningarna inte kan vältras över på priserna. Ett tredje skäl till att vikternas summa kan avvika från ett är att i p_k ingår p_x och inte p_m, som emellertid räknas in i p_c. Om då exportprisindex och importprisindex utvecklas olika kommer detta att påverka vikterna. Under senaste året har importprisindex stigit några procent mer än exportprisindex till följd av oljeprishöjningarna. Resultatet av dessa faktorer blir att man underskattar det internationella prisinflytandet på grund av den förhållandevis låga vikt som prisförändringstakten i den konkurrensutsatta sektorn har. Om vi även kombinerar uttrycken (12) och (9) beräknas världsmarknadspriserna genomslag på ökningstakten i konsumentprisnivån till 26 procent, dvs.

[1] Om uttrycket (12) skattas med BNP-deflatorn ($\dot{p}_{BNP}$) som beroende variabel erhålles sambandet

$$\dot{p}_{BNP,t} = 0{,}21\,\dot{p}_{k,t} + 0{,}77\,\dot{p}_{s,t}$$

Vikterna summerar i detta fall till 0,98. Vi har, trots detta goda resultat, valt att behålla $p_{c,t}$ som beroende variabel då detta prisindex är mer intressant ur välfärdssynpunkt.

$$\Delta \dot{p}_{c,t} = 0{,}26 \cdot \Delta \dot{p}_{w,t}$$

Ökar världsmarknadsprisernas tillväxttakt med 1 procent blir den direkta effekten att inflationstakten i Sverige höjs med 0,26 procent. Detta är en grov underskattning av det internationella prisinflytandet. Bristerna i analysen beror till viss del på de påtalade svagheter som behäftar prisekvationerna men kanske främst på att modellen är partiell. Vi har t. ex. inte beaktat de internationella prisernas indirekta genomslag på den svenska prisnivån via lönebildningen. Samspelet mellan prisbildningen och lönebildningen studeras i den s. k. EFO-modellen, som utformats för att förklara de långsiktigt verkande inflationskrafterna i Sverige vid fasta växelkurser. Låt oss först diskutera denna modell, speciellt med avseende på hur man beräknar den internationella inflationens genomslag, för att därefter bygga vidare på de resultat EFO-modellen ger och simulera inflationsförloppet i en mer preciserad pris- och lönebildningsmodell för Sverige.

4.5 EFO-modellen

De inflationsdrivande faktorer som betonas i EFO-modellen är dels de internationella prisstegringarna och dels de strukturellt betingade skillnaderna i produktivitetsökningstakt mellan skyddad och konkurrensutsatt sektor. Man antar att priserna på varor i den konkurrensutsatta sektorn ($\dot{p}_k$) bestäms på världsmarknaden för ett litet land som Sverige. Detta stämmer även ganska väl överens med det resultat vi erhöll från uttrycket (9) där koefficienten framför termen $\dot{p}_w$ inte signifikant skilde sig från ett. I EFO-modellen antar man priserna på varor i den icke-konkurrensutsatta sektorn vara bestämda av ett pålägg på arbetskostnaden. Detta antagande stämmer även väl överens med det resultat vi erhöll från uttrycket (11), där prisstegringstakten i S-sektorn befinns vara en funktion av lönekostnaden per producerad enhet samt av den förväntade prisstegringstakten.

Lönehöjningen i den konkurrensutsatta sektorn antas i EFO-modellen bli bestämd av prisökningarna samt av produktivitetsutvecklingen i samma sektor.

$$\dot{w}_k = \dot{p}_k + \dot{q}_k$$

dvs. löneökningen tas ut så att bruttovinstandelen förblir oförändrad.[1]

[1] Löneandelen är konstant om

$$\frac{w_k \cdot L_k}{p_k \cdot Q_k} = h \text{ där } h = \text{konstant. Då produktiviteten i K-sektorn är lika med}$$

$q_k = \frac{Q_k}{L_k}$ gäller att $w_k = h \cdot p_k \cdot q_k$.

Differentieras detta uttryck erhålles att löneandelen (och vinstandelen) är konstant när följande relation råder mellan förändringen i lön, pris och produktivitet

$$\dot{w}_k = \dot{p}_k + \dot{q}_k$$

Konkurrensen på arbetsmarknaden och den solidariska lönepolitiken antas medföra att lönerna i K-sektorn och S-sektorn stiger i samma takt, dvs. $\dot{w}_K = \dot{w}_S$.

Då prisstegringstakten i S-sektorn bestäms av ökningen i arbetskostnad per producerad enhet gäller att

$$\dot{p}_S = \dot{w}_S - \dot{q}_S = \dot{p}_K + \dot{q}_K - \dot{q}_S$$

Prisökningstakten i S-sektorn är sålunda lika med summan av prisstegringstakten i K-sektorn och differensen i produktivitetstillväxt mellan sektorerna. Den totala prisstegringstakten i ekonomin ($\dot{p}_C$) erhålles genom att väga ihop $\dot{p}_K$ och $\dot{p}_S$ med vikter som anger sektorprisernas genomslag på den totala prisnivån.

$$(13) \qquad \dot{p}_C = V_K \cdot \dot{p}_K + V_S \cdot \dot{p}_S = V_K \cdot \dot{p}_K + V_S \, [\dot{p}_K + \dot{q}_K - \dot{q}_S]$$

Vikterna, V_K och V_S, kan tolkas som elasticiteter, vilka mäter hur många procent prisstegring i konsumentprisnivån som erhålles till följd av en 1-procentig ökning av prisnivån i konkurrensutsatt respektive skyddad sektor. Om summan av vikterna är lika med ett, såsom antas i EFO-modellen, kommer en ökning av $\dot{p}_K$ att helt slå igenom och orsaka en lika stor förändring i $\dot{p}_C$ då

$$\Delta\dot{p}_C = (V_K + V_S) \cdot \Delta\dot{p}_K$$

Nu finns det flera skäl till att vikternas summa är mindre än ett. Vår tidigare skattning av uttrycket (12) gav som resultat att $V_K = 0{,}33$ och $V_S = 0{,}52$. Substitueras dessa vikter i uttrycket (13) erhålles följande resultat:

$$\Delta\dot{p}_C = 0{,}85 \cdot \Delta\dot{p}_K$$

Av en 1-procentig prisstegring i K-sektorn kommer 85 procent att slå igenom på konsumentprisindex ökningstakt. Om vi, som i tidigare avsnitt, vill relatera $\dot{p}_C$ till $\dot{p}_W$ kan vi utnyttja uttrycket (9) och erhålla

$$\Delta\dot{p}_C = 0{,}66 \cdot \Delta\dot{p}_W$$

dvs. drygt hälften av en ökning i världsmarknadsprisernas inflationstakt slår igenom och höjer vår inhemska inflationstakt. Att verkan blir markant högre i detta fall i jämförelse med kalkylen för importprisernas genomslag beror på att höjningen i $\dot{p}_W$, enligt antagandena i EFO-modellen, även påverkar lönebildningen och därmed prisstegringen i S-sektorn.[1]

En av svagheterna med EFO-modellen är att den utifrån observerade pris-, löne- och produktivitetsdata för en längre tidsperiod sluter sig till hur pris- och lönebildningen sker. Med en sådan ansats har man svårt att utröna orsakssammanhangen. Ett mer fullständigt tillvägagångssätt innebär att man utifrån vissa beteendeantaganden specificerar en modell som

[1] Utan koppling till lönebildningen erhålles att

$$\Delta\dot{p}_C = 0{,}33 \cdot 0{,}78 \cdot \Delta\dot{p}_W = 0{,}26 \cdot \Delta\dot{p}_W$$

Med EFO-mekanismen gäller att

$$\Delta\dot{p}_C = 0{,}33 \cdot 0{,}78 \cdot \Delta\dot{p}_W + 0{,}52 \cdot 0{,}78 \cdot \Delta\dot{p}_W = 0{,}66 \cdot \Delta\dot{p}_W$$

söker klargöra sambanden mellan pris- och lönebildningen. Denna modell testas sedan så att man kan fastlägga dess förklaringsvärde på verkligheten. En sådan ansats gör det även möjligt att mer explicit förklara orsakssambanden. I nästa avsnitt prövas denna metod och syftet är att kartlägga hur de internationella prisstegringarna inverkar på den svenska prisutvecklingen. Innan vi tar oss an denna uppgift kan det vara av värde att använda EFO-modellen och se hur pass väl denna trots allt kunnat förklara prisutvecklingen under senare år.

Med hjälp av EFO-modellen kan vi räkna fram den betydelse som kan tillskrivas de internationella prisstegringarna under perioden 1960–1969 samt åren 1970–1974.

Under 1960-talet var, som framgår av tabell 4.5 den internationella prisstegringstakten 0,5 procent per år. Produktivitetsökningstakten var 8,4 procent. Detta gav ett utrymme för lönekostnadsökningar i K-sektorn på 8,9 procent per år. Enligt EFO-modellen borde också de faktiska lönekostnadsökningarna i såväl K- som S-sektor överensstämma med detta värde. Som framgår av tabellen blev dessa något större eller 9,3 procent i både K-sektorn och i S-sektorn. Produktivitetsökningen i S-sektorn var 3,8 procent per år. För att bibehålla oförändrad bruttovinstandel i

Tabell 4.5 EFO-modellen tillämpad på perioderna 1960–1969 samt 1970–1974

	1960–1969	1970–1974
Prisökningstakt i K-sektorn ($\dot{p}_K$)	0,5	9,1
Produktivitetsökningstakt i K-sektorn ($\dot{q}_K$)	8,4	6,6
Beräknad ökningstakt för lönekostnaderna ($\dot{w}_K = \dot{p}_K + \dot{q}_K = \dot{w}_S$)	8,9	15,7
Faktisk ökningstakt för lönekostnaderna i K-sektorn	9,3	12,2
Faktisk ökningstakt för lönekostnaderna i S-sektorn	9,3	11,0
Produktivitetsökningstakt i S-sektorn ($\dot{q}_S$)	3,8	3,1
Beräknad prisökningstakt i S-sektorn ($\dot{p}_S = \dot{w}_S - \dot{q}_S = \dot{p}_K + \dot{q}_K - \dot{q}_S$)	5,1	12,6
Faktisk prisökningstakt i S-sektorn	5,1	6,0
Beräknad ökningstakt för konsumentprisindex ($\dot{p}_C = 1/3 \cdot \dot{p}_K + 2/3 \cdot \dot{p}_S$)	3,6	11,4
Faktisk ökningstakt för konsumentprisindex	3,9	7,5

denna sektor krävdes prishöjningar på 5,1 procent per år när lönekostnaderna steg med 8,9 procent per år. Om man räknar med att prisstegringarna i K-sektorn slår igenom med en vikt av 1/3 i konsumentprisindex och att motsvarande vikt i S-sektorn är 2/3, kan den genomsnittliga årliga ökningstakten i konsumentprisindex beräknas till 3,6 procent. Avvikelsen mellan faktisk och beräknad prisökningstakt blir i detta fall bara 0,3 procentenheter. Kalkylerar vi på samma konsumentprisindexökningstakt under 1970-talets fyra första år finner vi att denna blir 11,4 procent per år. Den faktiska ökningstakten är här 7,5 procent per år, varför det i detta fall sker en överskattning av konsumentprisstegringen med 3,9 procentenheter.

Om vi jämför de båda tidsperioderna finner vi att den internationella prisökningstakten på konkurrensutsatta varor ökat avsevärt, från 0,5 procent per år till 9,1 procent per år. Denna höjning av den internationella prisstegringstakten tycks mer än väl kunna förklara höjningen av den svenska inflationstakten.

4.6 Lönebildningen

Prisbildningsantagandena i EFO-modellen visade sig stämma ganska väl med de resultat vi erhöll i avsnittet om prisbildningen. Vad gäller lönekostnaderna antas dessa i EFO-modellen på lite längre sikt bli bestämda av summan av pris- och produktivitetsökningarna inom respektive sektor. Varken arbetsmarknadsläget eller prisstegringsförväntningarna antas i detta sammanhang ha någon betydelse för lönebildningen. Det är möjligt att så är fallet på lite längre sikt, t. ex. över en konjunkturcykel, då fluktuationer i arbetsmarknadsläget tar ut varandra och då förväntningarna kan ha anpassat sig till de verkliga förhållandena. För en mer kortsiktig analys är emellertid EFO-modellens antaganden om lönebildningen otillfredsställande. I detta avsnitt skall vi därför bygga upp och testa en modell som avser att förklara den svenska lönebildningens bestämningsfaktorer. Syftet är att här främst betona hur utländska prisförändringar påverkar lönebildningen.

Vanligtvis brukar man förklara löneglidningen och den avtalsmässiga lönehöjningen var för sig, då dessa båda har olika förklaringsfaktorer. Löneglidningen reagerar snabbare på arbetsmarknadsläget medan den avtalsmässiga lönehöjningen, som berör en längre tidsperiod, snarare påverkas av det arbetsmarknadsläge som råder vid avtalstillfället. När man studerar sambandet mellan dessa båda lönehöjningar och arbetsmarknadsläget mätt med arbetslösheten, har man erhållit den s. k. Phillipskurvan som uppvisar ett negativt samband, vilket framgår av diagram 4:4.

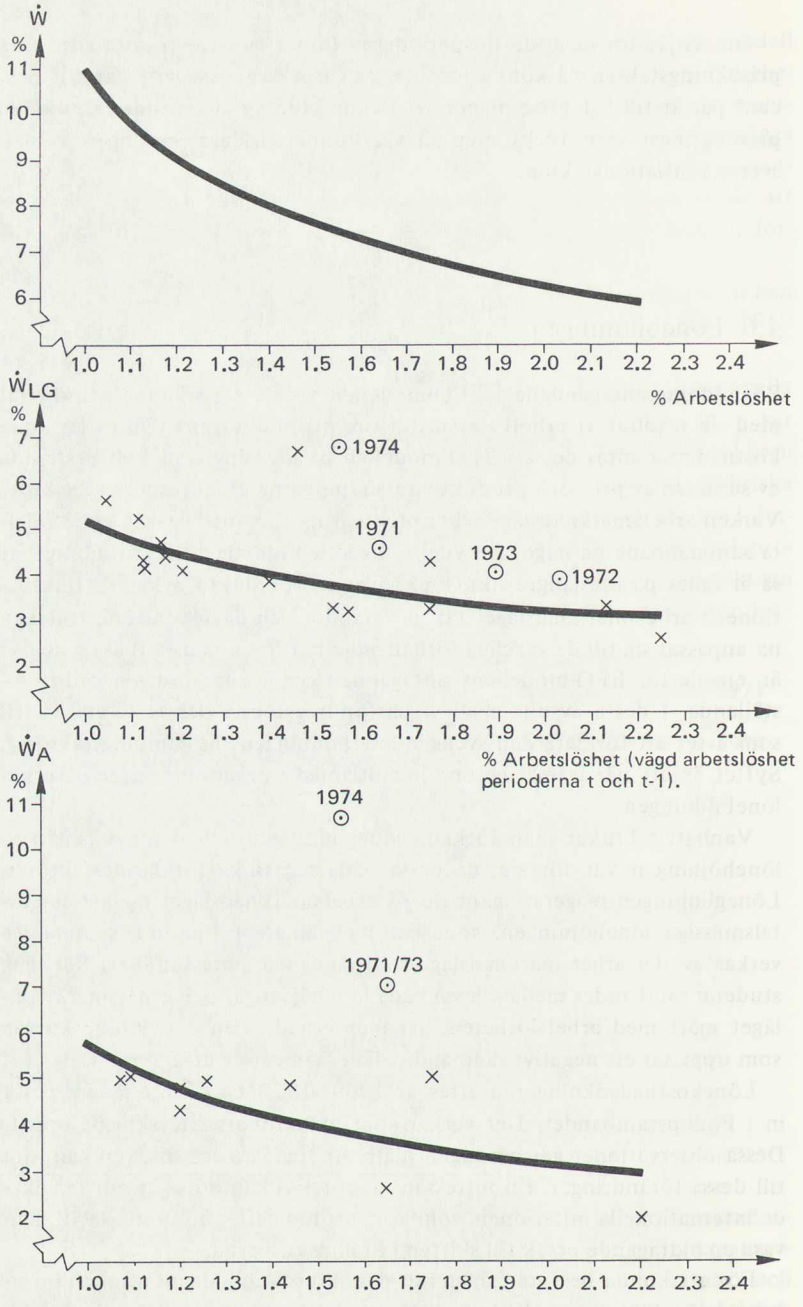
Lönekostnadsökningarna efter år 1969–1970 tycks inte längre passa in i Phillipssambandet. Det verkar som om kurvorna förskjutits uppåt. Dessa observationer ger oss ingen hjälp att förklara vad orsaken kan vara till dessa förändringar. En intressant hypotes vi kan pröva är om den ökade internationella inflationen, som kom att råda efter år 1969–1970, kan vara en bidragande orsak till skiften i Phillipskurvorna.

För att kunna besvara frågan hur den internationella inflationen inverkar på lönebildningen skall vi arbeta med följande modell, i vilken vi till att börja med inte gör någon åtskillnad mellan löneglidning och avtalsenlig lönehöjning.[1]

Antag att hushållens arbetsutbud (S) är en funktion av den förväntade disponibla reallönen:

$$S = S\left[\frac{w\,(1-t_D)}{p_C\,(1+t_I)}\right]$$

[1] En liknande modell diskuteras i M. Parkin, M. Summer och R. Ward "Wage Behavior in an Open Economy: Excess Demand Generalised Expectations and Incomes Policies in the United Kingdom", University of Manchester 1974.

⊙ = faktiska observationer ej inkluderade i estimationsperioden

$\dot{W}$ = årlig lönekostnadsökning i procent (Summan av löneglidning samt avtalsenlig lönehöjning under året)

$\dot{W}_{LG}$ = löneglidning i procent

$\dot{W}_A$ = avtalsenlig lönehöjning i procent

Källa: Jacobsson—Lindbeck samt Konjunkturinstitutet.

Diagram 4:4 Phillipskurvor för Sverige, industriarbetare. Estimationsperiod 1955—1970.

S = arbetsutbudet i timmar
w = nominella lönen i kronor exklusive sociala avgifter (ATP, arbetsgivaravgift, yrkesskadeförsäkring, sjukförsäkring)
p_C = konsumentprisnivån exklusive indirekta skatter
t_D = genomsnittlig direkt inkomstskatt i procent
t_I = genomsnittlig indirekt skattesats i procent

Det har uppmärksammats i empirin att vissa individer har penningillusion, dvs. att individen bestämmer arbetsutbudet på basis av den nominella löneinkomsten snarare än utifrån den reala lönen. Vi har här antagit att det inte råder någon penningillusion.[1] Individen antas även se till den reala disponibla inkomsten snarare än till realinkomsten före skatt. Detta innebär att individen söker utverka kompensation för såväl prisstegringar som inkomstskattehöjningar.

Företagens efterfrågan på arbetskraft härleds ur företagets vinstmaximering och beror av relationen mellan den lönekostnad man tvingas betala och det pris man erhåller för varan. Antag att vi delar upp ekonomin i en sektor som är utsatt för utländsk konkurrens samt en sektor som är skyddad från utlandskonkurrens. Vi kan då även särskilja efterfrågan på arbetskraft i den konkurrensutsatta sektorn där prisnivån är p_K samt i den skyddade sektorn där prisnivån är p_S och skriva dessa båda efterfrågefunktioner under följande form.

$$D_K\left[\frac{w(1+t_L)}{p_k}\right] \quad \text{samt} \quad D_S\left[\frac{w(1+t_L)}{p_s}\right]$$

t_L = löneskatten i procent (ATP, arbetsgivaravgift, yrkesskadeförsäkring, sjukförsäkring)
p_k = prisnivån på varor i den konkurrensutsatta sektorn
p_S = prisnivån på varor från den skyddade sektorn

Vi följer här EFO-modellens indelning och inbegriper exportsektorn, export- samt importkonkurrerande sektorer i den konkurrensutsatta delen av ekonomin.

Lönenivån, w, antas inom båda sektorerna bli bestämd dels genom en förhandlingsprocess mellan arbetsgivare och arbetstagare, dels genom marknadskrafternas inverkan så att förväntade efterfråge- eller utbudsöverskott elimineras. Ett totalt efterfrågeöverskott på arbetskraft kan skrivas som

$$(14) \quad X = D_K\left[\frac{w(1+t_L)}{p_k}\right] + D_S\left[\frac{w(1+t_L)}{p_s}\right] - S\left[\frac{w(1-t_D)}{p_c(1+t_I)}\right]$$

[1] Vid penningillusion kan arbetsutbudet specificeras som

$$S = S\left[\frac{w(1-t_D)}{p_c^{\alpha}}\right]$$

där α anger graden av penningillusion. När α går från noll till ett genomlöper individen intervallet från fullständig till ingen penningillusion.

En förändring i efterfrågeöverskottet erhålles genom att differentiera uttrycket (14)[1]

$$(15)\quad \Delta X = -\alpha_1 (\dot{w} + \dot{T}_L - \dot{p}_k) - \alpha_2 (\dot{w} + \dot{T}_L - \dot{p}_s) - \\ - \beta [\dot{w} + \dot{T}_D - \dot{p}_c - \dot{T}_I]$$

Vid givna förväntningar från hushåll och företag gällande priser och skatter bestäms utbud respektive efterfrågan på arbetskraft. Säg att det vid den rådande nominella lönenivån (w) uppstår ett efterfrågeöverskott på arbetskraft (X_o). Företagarna antas då höja lönenivån (w) så att det faktiska efterfrågeöverskottet, som erhålles vid rådande förväntningar, elimineras, dvs.[2]

$$(16)\quad \Delta X = -X_o$$

Kombineras uttrycken (15) och (16) erhålles den nominella lönehöjningen som en funktion av rådande läge på arbetsmarknaden samt förväntade pris- och skatteförändringar.

$$(17)\quad \dot{w} = \frac{1}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta} \cdot X_o + \frac{\alpha_1}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta} \cdot \dot{p}_k^e + \frac{\alpha_2}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta} \cdot \dot{p}_s^e + \\ + \frac{\beta}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta} \cdot (\dot{p}_c^e + \dot{T}_I^e) - \frac{\alpha_1 + \alpha_2}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta} \cdot \dot{T}_L^e - \frac{\beta}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta} \cdot \dot{T}_D^e ;$$

Den procentuella löneförändringen ($\dot{w}$) kan sägas bestå av två delar: en del beror av eliminerandet av det rådande efterfrågeöverskottet (X_o) och en annan del beror av hushållens och företagens förväntningar om pris- och skatteförändringar under perioden dvs.

$$(\dot{p}_k^e, \dot{p}_s^e, \dot{p}_c^e, \dot{T}_I^e, \dot{T}_L^e, \dot{T}_D^e).$$

[1] Uttrycket (14) differentieras med avseende på tiden. Vid diskreta förändringar erhålles att:

$$\Delta X = D'_K \left[\frac{w(1+t_L)}{p_k}\right] \cdot [\dot{w} + \dot{T}_L - \dot{p}_k] + D'_S \left[\frac{w(1+t_L)}{p_s}\right] \cdot [\dot{w} + \dot{T}_L - \dot{p}_s] - \\ - S' \left[\frac{w(1-t_D)}{p_c(1+t_I)}\right] \cdot [\dot{w} + \dot{T}_D - \dot{p}_c - \dot{T}_I]$$

dvs $\Delta X = -\alpha_1 (\dot{w} + \dot{T}_L - \dot{p}_k) - \alpha_2 (\dot{w} + \dot{T}_L - \dot{p}_s) - \beta [\dot{w} + \dot{T}_D - \dot{p}_c - \dot{T}_I]$

där $\alpha_1 = -D'_K \left[\frac{w(1+t_L)}{p_k}\right] > 0$

$\alpha_2 = -D'_S \left[\frac{w(1+t_L)}{p_s}\right] > 0$

$\beta = S' \left[\frac{w(1-t_D)}{p_c(1+t_I)}\right] > 0$

$\dot{w} = \frac{\Delta w}{w}, \dot{p}_i = \frac{\Delta p_i}{p_i}$ $i = S, K$

$\dot{T}_j = \frac{\Delta(1 \pm t_j)}{(1 \pm t_j)}$ $j = I, D, L$

[2] Arbetsmarknaden behöver ej antas vara atomistisk, dock fungerar företagarna så att förväntat efterfrågeöverskott elimineras.

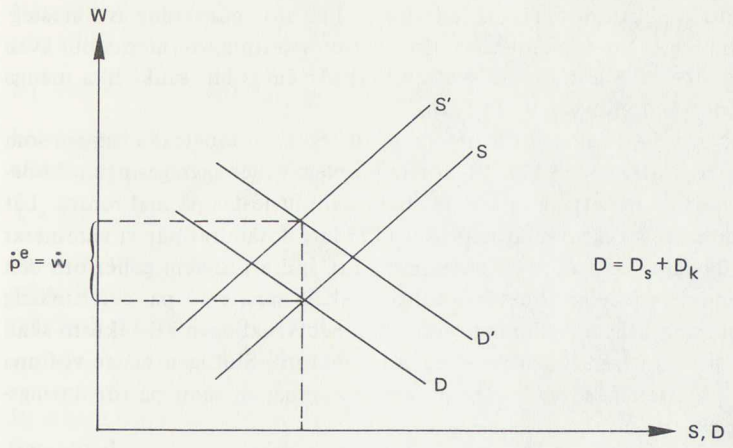

Diagram 4:5 Inflationsförväntningarnas inverkan på lönebildningen.

Orsaken till att företagen tar hänsyn till framtida förväntade efterfrågeöverskott beror på att det är kostsamt att anpassa löner och priser under perioden. Man gör därför en engångsanpassning före perioden på basis av rådande förväntningar. Om förväntningarna i efterhand visar sig vara felaktiga kommer efterfrågan och utbud av arbetskraft att skilja sig åt vid den rådande lönen.

Låt oss först titta på prisförväntningstermerna när vi håller övriga faktorer oförändrade. Om prisförväntningarna från hushållens sida ($\dot{p}^e_c$) samt prisförväntningarna från företagens sida ($\dot{p}^e_k$, $\dot{p}^e_s$) är identiska kommer summan av koefficienten framför prisförväntningstermerna att bli plus ett.[1] Som framgår av diagram 4:5 övervältras då hela den förväntade prishöjningen ($\dot{p}^c$) på den nominella lönen ($\dot{w}$). Prisförväntningselasticiteten är ett då varje procentenhets höjning av prisstegringsförväntningarna leder till en ökning av lönestegringstakten med en procentenhet, vid ett givet arbetsmarknadsläge och vid givna förväntningar om förändring av skattesatserna.

Skiftet uppåt av D-kurvan i diagram 4:5 beror på att företagen vid given sysselsättning är villiga att gå med på lönehöjningen $\dot{w}$, då denna enligt deras förväntningar helt kan övervältras på priserna. På samma sätt kan skiftet uppåt i S-kurvan förklaras med att hushållen är villiga att utbjuda samma mängd arbetskraft om den förväntade prishöjningen ($\dot{p}^e$) kompenseras av lika stor lönehöjning ($\dot{w}$). Om prisförväntningarna är olika på båda sidor av arbetsmarknaden kommer genomslaget på löneförändringarna att bli mindre än ett. Hur stort genomslaget blir beror på koefficienterna framför respektive prisförväntningsterm, som i sin tur bestäms av lutningen på utbuds- och efterfrågekurvan. På samma sätt kommer en förväntan om en lika stor höjning av löneskatten ($\dot{T}^e_L$) som sänkning av

[1] Vi har i modellen antagit att penningillusion ej råder. (17) blir då lika med

$$\dot{w} = \frac{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta}{\alpha_1 + \alpha_2 + \beta}\,\dot{p}^e \text{ då } \dot{p}^e = \dot{p}^e_k = \dot{p}^e_s = \dot{p}^e_c ;$$

den direkta skatten ($\dot{T}_D^e$) att leda till en lika stor minskning av lönestegringstakten.[1] Koefficienten framför skatteförväntningstermerna blir även minus ett om den indirekta skatten ($\dot{T}_I$) förväntas blir sänkt lika många procent som löneskatten ($\dot{T}_L$) höjs.

Vår uppgift blir nu att estimera det uttryck för löneförändringen som vi härlett i uttrycket (17). Ett första problem gäller aggregeringen. Löneuttrycket är härlett på mikronivå och skall nu testas på makronivå. Låt oss anta att strukturen i uttrycket (17) inte förändras när vi summerar över de olika sektorerna i ekonomin. Ett andra problem gäller om den beroende variabeln, löneförändringen, skall separeras på avtalsmässig lönehöjning och löneglidning samt om löneutvecklingen i K-sektorn skall studeras skild från löneutvecklingen i S-sektorn. Slutligen måste vi finna mått på efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden samt på förväntningstermerna.

Såsom vi har beskrivit lönebildningen inryms verkningarna av både marknadskrafterna och arbetsmarknadens organisationer i vår "teori". De förklaringsfaktorer vi specificerat bör sålunda finnas med om löneförändringen delas upp i en avtalsmässig samt en marknadsbestämd del. Ett skäl till en sådan uppdelning kan vara att olika tidseftersläpningar gör sig gällande hos de oberoende variablerna. Löneglidning sker varje år, medan den avtalsmässiga lönehöjningen fastställs för tidsperioder som varierar med en längd av mellan ett och fem år.

4.6.1 *Arbetsmarknadsläget*

Vi har i uttrycket (17) ovan erhållit löneökningen som en linjär funktion av efterfrågeöverskottet på arbetskraft. Ett väsentligt problem vid skattning av denna funktion är att finna ett bra mått på efterfrågeöverskottet på arbetskraft. I många undersökningar av lönebildningen används arbetslösheten som en "proxy" på arbetsmarknadsläget. Ett nödvändigt villkor för att detta mått skall fungera är att den totala arbetslöshetens fördelning mellan olika delmarknader i ekonomin blir oförändrad. Vi vet att den svenska arbetsmarknaden uppvisar betydande heterogenitet. Vissa regioner har t. ex. brist på arbetskraft samtidigt som andra har arbetslöshet. Dessa situationer förändras också snabbt över tiden. Detta gör att arbetslöshetsprocenten blir ett ofullkomligt mått på arbetsmarknadsläget.[2] I stället är differensen mellan antalet vakanser (V) och antalet arbetslösa (U) att föredra. Detta mått kan motiveras på följande sätt. Arbetsutbudet (S_L) definieras som summan av antalet sysselsatta (N) och antalet arbetslösa personer (U) dvs.

$$S_L = N + U$$

[1] Från uttrycket (17) erhålles att

$$\dot{w} = -\frac{(\alpha_1 + \alpha_2 + \beta)}{(\alpha_1 + \alpha_2 + \beta)} \cdot \dot{T}^e \quad \text{där} \quad \dot{T}^e = \dot{T}_L^e = \dot{T}_D^e$$

[2] Dessa problem behandlas i L. Jacobsson och A. Lindbeck, On the transmission mechanism of wage change, Swedish Journal of Economics, sept. 1971.

När efterfrågan på arbetskraft (D_L) avviker från antalet sysselsatta, utgörs skillnaden av antalet vakanser (V) dvs.

$$D_L = N + V$$

Efterfrågeöverskottet på arbetskraft, X, definieras som skillnaden mellan efterfrågan och utbud på arbetskraft dvs.

$$X = D_L - S_L$$

Genom att utnyttja ovanstående uttryck kan efterfrågeöverskottet på arbetskraft (X) omformuleras och bli lika med differensen mellan antalet vakanser och antalet arbetslösa dvs.

$$X = V - U$$

Ju större arbetskraftsefterfrågan är i förhållande till arbetsutbudet, desto fler blir de lediga platserna och desto färre blir antalet arbetslösa. Detta skall enligt våra antaganden leda till större lönehöjningar. Skillnaden mellan antalet vakanta platser och antalet arbetslösa avspeglar det totala efterfrågetrycket på arbetsmarknaden bättre än enbart arbetslöshetsmåttet. Differensen mellan antalet vakanta platser och antalet arbetslösa tar bl. a. hänsyn till de strukturella förändringar som sker på arbetsmarknaden. Om det totala efterfrågeöverskottet (X) är konstant, men arbetslösheten (U) ändå ökar till följd av att den totala arbetskraftsefterfrågan (D_L) blir ojämnare fördelad mellan delarbetsmarknaderna, kommer också antalet lediga platser att öka (V). Differensen mellan V och U utgör därför ett mer direkt mått på efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden.

4.6.2 *Pris- och skatteförväntningar*

I Sverige existerar inga direkta kvantitativa mätningar av hushållens eller företagens prisstegringsförväntningar. Man hänvisas då till att indirekt härleda dessa på samma sätt som vi gjorde i avsnittet om prisbildningen. Där utgick vi ifrån att prisstegringsförväntningarna bestäms på basis av de tidigare faktiska förändringarna i prisökningstakten dvs.

$$\dot{p}^e_t = \lambda \cdot \dot{p}_{t-1} + \lambda(1-\lambda)\,\dot{p}_{t-2} + \lambda(1-\lambda)^2\,\dot{p}_{t-3} + \ldots + \lambda(1-\lambda)^i\,\dot{p}_{t-i-1}$$

där $\sum_{i=1}^{n} \lambda(1-\lambda)^i = 1$ och $1 \geqslant \lambda \geqslant 0$

För att uppskatta hushållens prisförväntningar ($\dot{p}^e_c$) användes den årliga förändringen i konsumentprisindex. När det gäller företagarnas prisstegringsförväntningar i skyddad och konkurrensutsatt sektor ($\dot{p}^e_k$, $\dot{p}^e_s$) uppstår mätproblem. I dessa sektorer har vi inte tillgång till prisnoteringar i vanlig mening, utan hänvisas i stället till att använda förändringen i respektive sektors förädlingsvärde som en skattning på prisstegringstakten.[1] Nu torde förädlingsvärde och försäljningspriser utvecklas parallellt på lite längre sikt, varför denna approximation inte behöver utgöra något större problem.

[1] Priset på förädlingsvärdet erhålles som differensen mellan varans försäljningspris och priserna på råvaror och halvfabrikat som åtgår för att tillverka varan.

Detta sätt att skatta prisstegringsförväntningarna, som en vägning av prishöjningar under tidigare år, har givetvis sina brister. Det är för det första inte säkert att förväntningstermen uteslutande svarat mot konsumenters och företagares förväntningar om den framtida prisutvecklingen. Förväntningstermen kan, såsom den mäts, även vara ett uttryck för kompensationskrav för tidigare icke förväntade prisförändringar eller vinstökningar. För det andra kan inte förväntningstermen såsom den mäts fånga in situationer med tvära kast i prisstegringstakten. Sådana vändpunkter kan t. ex. uppstå vid växelkursförändringar. Nu har emellertid inte Sverige utsatts för några påtagliga effektiva växelkursförändringar under den period vi studerar, varför dessa problem inte behöver innebära några större begränsningar för vår analys.

Förändringar i skattesystemet meddelas i de allra flesta fall en god tid innan förändringen skall träda i kraft. Även skattehöjningar till följd av t. ex. inkomsthöjningar, vid ett givet skattesystem, kan förutses då skatteskalorna är kända. Av dessa skäl har vi i de följande estimationerna satt de förväntade skattesatsförändringarna ($\dot{T}^e_I$, $\dot{T}^e_L$, $\dot{T}^e_D$) lika med de verkliga förändringarna.

4.6.3 *Estimationer* [1]

Argumenten i den tidigare beskrivna lönebildningsmodellen syftar till att förklara såväl löneglidning som avtalsenlig lönehöjning. Modellen ger oss emellertid inga förklaringar till med vilken tidseftersläpning efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden påverkar lönestegringstakten. I detta fall har vi endast möjligheten att pröva med olika "lags". Då löneglidningen sker kontinuerligt medan den avtalsmässiga löneökningen sker vid diskreta tidpunkter har vi till att börja med valt att separera dessa båda och estimera var för sig.

Den beroende variabeln $\dot{w}$ i uttrycket (17) står för årlig ökning i lönekostnad för arbetare inom industrin (exklusive sociala avgifter, t_L). Löneökningen delas upp i en avtalsmässig del ($\dot{w}_A$) samt en löneglidningsdel ($\dot{w}_{LG}$). Som arbetsmarknadsvariabel används det av AMS kvartalsvis redovisade antalet vakanser (V) minus antalet arbetslösa (U), ihopvägda till årsgenomsnitt. Som skattning på prisförväntningstermerna experimenterade vi med olika förväntningsbilder som alla byggde på att den förväntade prisstegringstakten utgör ett vägt medeltal av tidigare prisökningar. Förväntade skatteförändringar sattes å andra sidan lika med de faktiska förändringarna.

Om vi börjar med löneglidningen för industriarbetare så testades uttrycket (17) på årsbasis under perioden 1955–1974. Estimationerna gav följande resultat:

(18) $\dot{w}_{LG,t} = 3{,}5 + 0{,}04\,(V-U)_t + 0{,}23\,\dot{p}^e_{k,t}$ $R^2 = 0{,}79$

(32,33) (16,94) DW = 1,38

där $\dot{p}^e_{k,t} = \dot{p}_{k,t}$

[1] Estimationerna i detta avsnitt har utarbetats i samarbete med civ.ekon. Lars Calmfors vid Institutet för internationell ekonomi.

Den enda förväntningsterm som blev signifikant var företagarnas prisstegringsförväntningar inom K-sektorn.[1] Regressionskoefficientens högsta värde erhölls när den förväntade prisstegringstakten i K-sektorn sattes lika med den faktiska prisökningen i samma period, vilktet påvisar ett mycket snabbt hänsynstagande från företagarnas sida till den internationella prisutvecklingen. Skälet till detta torde vara att i en liten öppen ekonomi som den svenska kommer den rådande prisökningstakten i K-sektorn att spela störst roll för prisstegringsförväntningarna då arbetsgivare och arbetstagare accepterar att K-sektorn är löneledande samt att den internationella inflationen i stor utsträckning bestämmer den svenska inflationstakten. Varken konsumenternas eller övriga företagares pris- eller skatteförväntningar hade något signifikant inflytande på löneglidningen.[2] Det vägda arbetslöshetsmåttet blev, som framgår ovan, klart signifikant.[3] Som helhet tycks löneglidningen kunna förklaras ganska väl av situationen på arbetsmarknaden samt av prisstegringsförväntningarna.

Om vi därefter går över och studerar sambandet mellan de avtalsmässiga löneökningarna och förklaringsvariablerna i uttrycket (17) ställs vi inför nya problem. För det första har vi ett mindre antal observationer på de avtalsmässiga lönehöjningarna för industriarbetare än på löneglidningen.[4] Detta gör att relationen mellan antalet observationer och antalet förklaringsvariabler blir låg. Trots detta prövades förklaringsvärdet hos uttrycket (17). För det andra tycks det som om de avtalsmässiga lönehöjningarna samt löneglidningen styrs av olika mekanismer. Detta är också vad man kan förvänta sig då avtalsförhandlingarna har mer eller mindre karaktären av en politisk förhandlingsprocess medan löneglidningen snarare kan ses som resultatet av fritt verkande marknadskrafter. Samtidigt förekommer det å andra sidan ett samband mellan löneglidning och avtalsmässiga lönehöjningar, vilket talar för att arbetsmarknadsläget samt prisstegringsförväntningar bör kunna förklara en del av den avtalsbestämda lönehöjningen. Är t. ex. löneglidningen låg i förhållande till arbetsmarknadsläget påverkar detta de avtalsmässiga löneökningarna och vice versa.

Vid testning av modellen, uttryckt i ekvationen (17), erhölls följande resultat för perioden 1955–1974.

$$(19) \quad \dot{w}_{A,t} = \underset{}{3{,}89} + \underset{(9{,}71)}{0{,}07\,(V-U)_t} + \underset{(30{,}5)}{0{,}63\,D \cdot \dot{p}^{e}_{c,t}} \qquad R^2 = 0{,}86 \quad DW = 1{,}59$$

där $\dot{p}^{e}_{c,t} = \dot{p}_{c,t-1}$

Konsumenternas inflationsförväntningar blev signifikanta när dessa översteg 7 procent.[5] Då förväntade sig konsumenterna att prisstegringarna skulle bli lika med den inflationstakt man hade perioden före. Det är tydligt att 7 procent visade sig vara ett tröskelvärde för inflationstakten, vid vilket prisstegringsförväntningarna började göra sig gällande. Man kan tolka det så att konsumenterna inte skaffar sig information om eller beaktar de förväntade prisökningarna vid en lägre inflationstakt. Sökkostnaderna överstiger måhända de vinster man kan erhålla genom att i sitt handlande ta hänsyn till en lägre förväntad inflationstakt. När prisstegringsförväntningarna överstiger 7 procent är det rationellt att ta hänsyn till dessa förväntningar.

[1] Kritiska F-värden är:

Nivå	*F-värde*
1	12,25
5	5,59

[2] Någon kompensationsmekanism för skattehöjningar tycks sålunda inte förekomma via löneglidningen.

[3] Följande viktsystem har använts för skillnaden mellan de lediga platserna och arbetslösheten under år t

	kvartal 2	4
år t–1	0,125	0,375
t	0,375	0,125

[4] Avtalsmässiga lönehöjningar beslutades för åren 1956, 57/58, 59, 60/61, 62/63, 64/65, 66/68, 69/70, 71/73, 74, dvs. totalt tio observationer.

[5] D står för en dummy variabel med
D = 1 när $\dot{p}^{e} > 7$ procent
och
D = 0 när $\dot{p}^{e} \leqslant 7$ procent
Signifikansgränserna för koefficienterna i uttrycket (19) är:

Nivå	*F-värde*
5 %	5,59
10 %	3,59

ringarna överstiger det kritiska värdet kan det däremot bli värdefullt att skaffa sig mer information om den förväntade inflationen och i större utsträckning ta hänsyn till denna. Av resultatet i uttrycket (19) framgår det att en förväntan om en procents snabbare konsumentprisstegring ökar den avtalsbestämda lönestegringstakten med 0,63 procent, dvs. förväntningselasticiteten är 0,63 vid ett givet arbetsmarknadsläge. Vidare framgår det att efterfrågetrycket på arbetsmarknaden, mätt som differensen mellan antalet vakanser och antalet arbetslösa, har ett signifikant inflytande på den avtalsbestämda lönehöjningen.[1] Inga andra av de förklaringsvariabler som testades i uttrycket (17) blev signifikanta.

Man kan emellertid kritisera tillvägagångssättet att i efterhand välja ett lämpligt tröskelvärde som bäst kan förklara prisstegringsförväntningarna i stället för att pröva med olika förväntningsbilder. Troligen är det så att prisstegringsförväntningarna på både utbuds- och efterfrågesidan slår igenom på löneökningarna med olika tyngd beroende på hur stor inflationstakten är. Viktsystemet i förväntningstermen bör vara så konstruerat att vikterna växer ju snabbare prisstegringstakten blir och desto större betydelse bör då även förväntningstermen få. I stället för att experimentera med variabla prisförväntningselasticiteter prövade vi med en ny lönebildningsekvation innehållande en annan förväntningsterm.

Det är möjligt att det inte är förväntningar om framtida prisökningar som påverkar den avtalsenliga lönehöjningen utan snarare förväntningar om den framtida vinstutvecklingen, speciellt i K-sektorn. Om lönerna stiger i samma takt som pris- och produktivitetsutvecklingen i K-sektorn, kommer löneandelen att vara oförändrad. Av detta skäl kan $\dot{p}_K + \dot{q}_K$, vägt över ett antal perioder, sägas vara en skattning av den förväntade vinstutvecklingen. Denna variabel testades tillsammans med vårt tidigare mått på arbetsmarknadsläget i följande samband:

$$\dot{w}_{A,t} = \underset{(1,14)}{0,7} + \underset{(7,14)}{0,04\,(V-U)_t} + 0,59 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \frac{1}{5}(\dot{p}_{K,i} + \dot{q}_{K,i}) \qquad R^2 = 0,64 \quad DW = 1,15$$

Vinstförväntningstermen, som skattas med den genomsnittliga summan av pris- och produktivitetstillväxten under de senaste fem åren, blir som framgår av uttrycket ovan signifikant på 5-procentsnivån.[2] Differensen mellan antalet vakanser och arbetslösa är emellertid ej längre signifikant. Om uttrycket estimeras utan denna variabel erhålles följande resultat:

$$(20) \quad \dot{w}_{A,t} = \underset{(11,13)}{0,4} + 0,67 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \frac{1}{5}(\dot{p}_{K,i} + \dot{q}_{K,i}) \qquad R^2 = 0,58 \quad DW = 1,40$$

Detta resultat har stor likhet med den förklaring till lönebildningen inom K-sektorn som framförs i EFO-modellen. I denna antas summan av prisökningarna i K-sektorn, som är exogent givna av prisutvecklingen på världsmarknaden och produktivitetsökningarna inom K-sektorn bestämma utrymmet för lönekostnadsökningarna inom såväl S-sektorn som K-

[1] Differensen mellan antalet lediga platser och antalet arbetslösa för en given avtalsperiod har erhållits genom att ta medeltalet av arbetslösheten under 4 kv. innan avtalet börjar gälla och 2 kv. det år avtalet börjar gälla.

[2] F-värden:

Nivå	*F-värde*
5 %	5,59
10 %	3,59

sektorn. Om detta stämmer över en längre tidsperiod bör även den avtalsbestämda lönehöjningen, som är en del av den totala löneökningen, kunna förklaras av pris- och produktivitetstillväxten i K-sektorn.[1]

Som framgår av vår diskussion är de avtalsmässiga lönehöjningarna svårare att få att passa in i den grundläggande modell vi utnyttjat för vårt resonemang. Knappast något av de båda alternativen till förklaring av den avtalsmässiga lönehöjningen är helt tillfredsställande. Man kanske ej heller skall förvänta sig några mer stabila samband då avtalsförhandlingarna i stor utsträckning är en politisk förhandlingsprocess, med ett begränsat antal människor som fattar beslut, varvid marknadskrafternas inverkan kan bli olika från gång till gång. Vi har dock lyckats påvisa att arbetsmarknadsläget och prisstegringsförväntningarna har en signifikant inverkan på löneförändringstakten.

I nästa avsnitt skall vi använda de framtagna pris- och löneekvationerna för att i ett simultant system över pris- och lönebildningen studera den internationella inflationstaktens genomslag på den svenska prisnivån.

4.7 En modell med samtidig pris- och lönebildning

I de föregående avsnitten har några olika förklaringsmodeller använts för att belysa den internationella prisökningstaktens inverkan på inflationen i Sverige. De olika modellerna har härvidlag givit olika resultat. En gemensam egenskap hos dessa modeller har emellertid varit att de inte på ett tillfredsställande sätt tagit hänsyn till simultaniteten i den svenska pris- och lönebildningen. Vi skall därför i detta avsnitt utnyttja de pris- och löneekvationer som tagits fram i föregående avsnitt och i ett system studera hur exogena förändringar i den internationella inflationstakten påverkar den endogent bestämda inhemska inflationstakten.

Även detta sätt att analysera den internationella inflationens genomslag är givetvis partiellt. Om Sverige t. ex. har en lägre kostnadsstegringstakt än våra handelspartner kommer detta, vid ett mer eller mindre fast växelkurssystem, att leda till olika inflationsdrivande krafter i Sverige.

[1] Vid testning av hypotesen att löneökningen inom K-sektorn ($\dot{w}_k$) påverkas av vinstutvecklingen i K-sektorn, arbetsmarknadsläget samt inflationsförväntningarna framgår av nedanstående resultat att denna bekräftas tämligen väl.

$$\dot{w}_{k,t} = \underset{}{6{,}25} + \underset{(12{,}47)}{0{,}08}\,(V-U)_t - \underset{(5{,}95)}{0{,}31}\,\dot{p}_{k,t-1} + \underset{(4{,}55)}{0{,}18}\,(\dot{p}_{k,t} + \dot{q}_{k,t}) \qquad R^2 = 0{,}70,\ DW = 1{,}98$$

($\dot{w}_k$ har ej gått att dela upp i löneglidning samt avtalsenlig lönehöjning).

I motsats till EFO-modellen synes dessa resultat påvisa att arbetsmarknadsläget samt prisförväntningar har en inverkan på lönestegringstakten samt att vinstvariabeln bidrar mindre till lönestegringarna än var EFO-modellen gör gällande.

Hypotesen att K-sektorn fungerar som löneledare visade sig även stämma

$$\dot{w}_{s,t} = 0{,}22 + 0{,}92\,\dot{w}_{k,t} \qquad R^2 = 0{,}63,\ DW = 2{,}18$$

För en närmare diskussion av dessa samband se L. Calmfors, Skandinaviska Enskilda Bankens kvartalsskrift 4/1975.

För det första förstärks vår bytesbalans, till följd av ett förbättrat konkurrensläge, vilket ökar den inhemska efterfrågan och därmed inflationstakten. Dessa effekter skulle i vår modell ge sig tillkänna i en ökad överskottsefterfrågan på arbetskraft. För det andra kommer bytesbalansförbättringen att orsaka ett kapitalinflöde som ökar det inhemska penningutbudet och pressar därmed upp prisnivån. Dessa kapitalinflöden skulle förstärkas ytterligare om det skapades förväntningar om en uppskrivning av kronan. Verkningarna på inflationstakten blir då helt beroende av myndigheternas möjligheter att "sterilisera" kapitalinflödena. Den tredje effekten, vilken vi studerar, går via prishöjningarna på varor i internationell handel. Dessa internationella prishöjningar påverkar den inhemska löne- och prisbildningen på vägar som vi avser förklara med hjälp av nedanstående samband.

System I

$$\dot{p}_K = -0{,}45 + 0{,}78\,\dot{p}_W \qquad (9)$$

$$\dot{p}_S = 0{,}23 + 0{,}53\,(\dot{w}_S - \dot{q}_S) + 0{,}41\,\dot{p}_S \qquad (10)$$

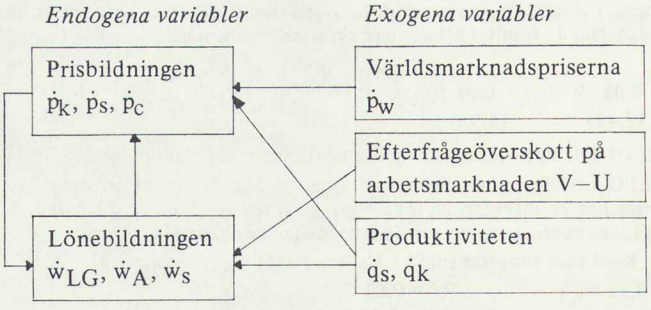
$$\dot{p}_C = 0{,}73 + 0{,}33\,\dot{p}_K + 0{,}52\,\dot{p}_S + 0{,}44\,\dot{t}_I \qquad (12)$$

$$\dot{w}_{LG} = 3{,}5 + 0{,}04\,(V-U) + 0{,}23\,\dot{p}_K \qquad (18)$$

$$\dot{w}_A = 0{,}40 + 0{,}67\,(\dot{p}_K + \dot{q}_K) \qquad (20)$$

De tidigare estimerade prisekvationerna (9), (10) och (12) samt löneekvationerna (18) och (20) har härvid utnyttjats för att bygga upp systemet. Detta system studeras i ett tillstånd av "steady state", dvs. när alla exogena variabler är konstanta och när de förväntade prisstegringarna kan förutses korrekt och därför blir lika med de faktiska prisstegringarna.[1]

I följande figur beskrivs vilka variabler som är exogena respektive endogena i system I. Med hjälp av pilar anges hur de olika variablerna påverkar varandra.

I en mer fullständig modell skall givetvis efterfrågeläget på arbetsmarknaden och produktivitetstillväxten bestämmas i samspel med övriga eko-

[1] I "steady state" växer var och en av de endogena variablerna $\dot{p}_K$, $\dot{p}_S$, $\dot{p}_C$, $\dot{w}_{LG}$, $\dot{w}_A$ samt $\dot{w}_S$ i oförändrad takt från år till år.

nomiska variabler. För detta ändamål krävs en total modell som bland annat specificerar en produktionsfunktion samt utbudsfunktioner för arbetskraft och kapital. Modellen skulle även behöva kompletteras med en monetär sektor för att mer fullständigt kunna fastställa den internationella inflationens genomslag på den svenska prisnivån.

Om vi till att börja med begränsar resonemanget till vår enkla modell och löser ut dess reducerande form, dvs. konsumentprisnivåns ökningstakt som en funktion av de exogna variablerna, erhålles[1]

$$\dot{p}_C = 2{,}34 + 0{,}44\,\dot{t}_I + 0{,}57\,\dot{p}_W + 0{,}02\,(V-U) + 0{,}30\,\dot{q}_K - 0{,}47\,\dot{q}_S \quad (21)$$

Av uttrycket (21) framgår att att konsumentprisindex ökningstakt höjs till följd av: ökade indirekta skatter, snabbare tillväxt av världsmarknadspriserna, ökad produktivitetstillväxt i K-sektorn samt vid en ökad differens mellan antalet vakanser och arbetslösa, men minskar till följd av en ökad produktivitetstillväxt i S-sektorn.

Om vi sätter in de genomsnittliga värdena på de exogena variablerna för åren 1960–1969, men bibehåller arbetsmarknadsvariabeln, erhålles följande samband

$$\dot{p}_C = 4{,}40 + 0{,}02\,(V-U) \qquad (1960-1969) \quad (22)$$

Om motsvarande substitution görs för åren 1970–1974 erhåller vi följande relation mellan prisstegringstakt och efterfrågeöverskott på arbetskraft.[2]

$$\dot{p}_C = 9{,}76 + 0{,}02\,(V-U) \qquad (1970-1974) \quad (23)$$

Som framgår av diagram 4:6 har sambandet parallellt förskjutits uppåt med 5,36 procentenheter mellan de båda perioderna. Detta skift har helt orsakats av en stegring i den internationella inflationstakten.[3]

Under åren 1970–1974 var den genomsnittliga inflationstakten i Sverige 7,5 procent, medan den för perioden 1960–1969 uppgick till 3,9 procent. Denna höjning i inhemsk prisstegringstakt kan sålunda helt tillskrivas de

[1] Vi utnyttjar även den estimerade relationen att $\dot{w}_S = 0{,}95\,(\dot{w}_A + \dot{w}_{LG})$.

[2] Uttrycken (22) och (23) kan ses som långsiktiga "Phillips-kurvor". De genomsnittliga värden som satts in i uttrycket (21) anges i följande tabell:

	1960–1969	1970–1974
$\dot{p}_W$	+ 1,4	+11,1
$\dot{q}_S$	+ 3,8	+ 3,1
V–U	+15,9	+ 1,2
$\dot{t}_I$	+ 1,2	+ 1,3
$\dot{q}_K$	+ 8,4	+ 6,6

Samtliga variabler är uttryckta i procentenheter förutom (V–U) som beräknas i tusental personer.

[3] Utav kurvans förskjutning med 5,36 % har följande variabler bidragit med nedan angivet antal procentenheter:

	procentenheter
$\Delta\dot{p}_W$	+ 5,53
$\Delta\dot{t}_I$	+ 0,04
$\Delta\dot{q}_S$	+ 0,33
$\Delta\dot{q}_K$	−0,54
Summa	5,36

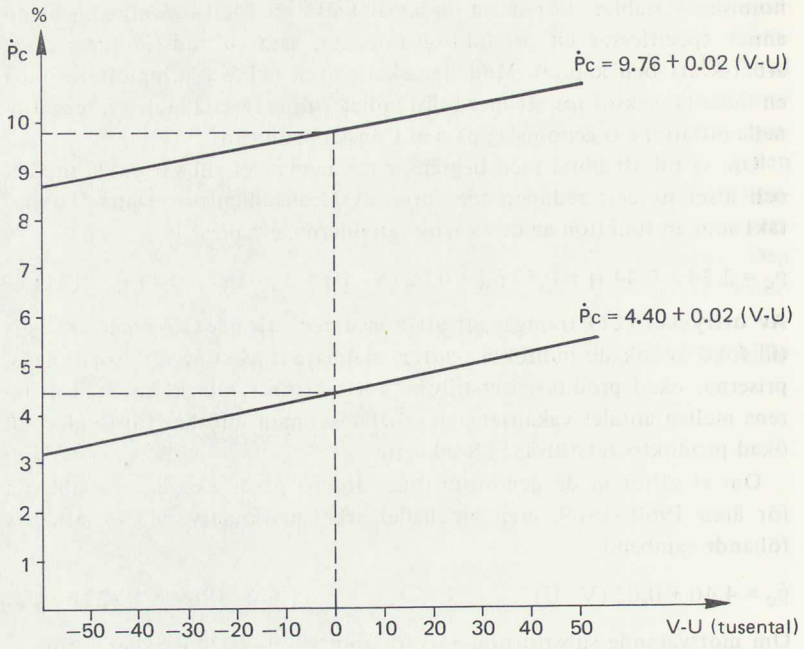

Diagram 4:6 Phillipssamband 1960–1969 samt 1970–1974.

höjda världsmarknadspriserna. Av uttrycket (21) framgår att varje procentenhets höjning av den internationella inflationen driver upp den svenska prisstegringstakten med 0,57 procentenheter, när övriga faktorer är oförändrade, dvs.

$$\Delta \dot{p}_c = 0{,}57 \cdot \Delta \dot{p}_w.$$

Detta värde är lägre än EFO-modellens beräkning av den internationella inflationens genomslagselasticitet. I EFO-modellen är denna lika med ett, dvs. de internationella prisstegringarna slår helt igenom på den inhemska prisnivån.[1]

I vår behandling av lönebildningen diskuterades två olika uttryck för den avtalsbestämda lönehöjningen.[2] I systemet I ovan har vi utnyttjat det

[1] Detta resultat erhålles från följande samband (se avsnitt 4.5)

$\dot{p}_k = \dot{p}_w$
$\dot{w}_k = \dot{p}_k + \dot{q}_k$
$\dot{w}_k = \dot{w}_s$
$\dot{p}_s = \dot{w}_s - \dot{q}_s = \dot{p}_w + \dot{q}_k - \dot{q}_s$
$\dot{p}_c = \dot{t}_I + V_k \cdot \dot{p}_k + V_s \dot{p}_s$
Om vi såsom i EFO-modellen antar $V_k = 1/3$ och $V_s = 2/3$ erhålles
$\dot{p}_c = \dot{t}_I + \dot{p}_w + 2/3\,[\dot{q}_k - \dot{q}_s]$
$\Delta \dot{p}_c = 1 \cdot \Delta \dot{p}_w$

[2] $\dot{w}_A = 0{,}40 + 0{,}67\,(\dot{p}_s + \dot{q}_s)$ (20)

$\dot{w}_A = 3{,}9 + 0{,}07\,(V-U) + 0{,}62 \cdot D \cdot \dot{p}^e$ (19)

där $D = 0$ om $\dot{p}^e < 7$ procent.
$D = 1$ om $\dot{p}^e \geqslant 7$ procent.

samband där den avtalsmässiga lönehöjningen bestäms av summan av pris- och produktivitetsutvecklingen i K-sektorn. I det följande systemet II ingår den andra löneekvationen där den avtalsbestämda lönehöjningen är en funktion av arbetsmarknadsläget och den förväntade prisstegringstakten på konsumtionsvaror. Då denna endast har en inverkan när prisförväntningarna överstiger 7 procent erhåller vi två lösningar på systemets reducerade form, dvs. vardera en lösning då prisförväntningarna överstiger respektive understiger 7 procentenheter.

System II

$$\dot{p}_K = -0{,}45 + 0{,}78\,\dot{p}_W \qquad (9)$$

$$\dot{p}_S = 0{,}23 + 0{,}53\,(\dot{w}_S - \dot{q}_S) + 0{,}41\,\dot{p}_S \qquad (10)$$

$$\dot{p}_C = 0{,}73 + 0{,}33\,\dot{p}_K + 0{,}52\,\dot{p}_S + 0{,}44\,\dot{t}_I \qquad (11)$$

$$\dot{w}_{LG} = 3{,}5 + 0{,}04\,(V-U) + 0{,}23\,\dot{p}_K \qquad (18)$$

$$\dot{w}_A = 3{,}9 + 0{,}07\,(V-U) + 0{,}62 \cdot D \cdot \dot{p}_C^e \qquad (19)$$

Den reducerade formen är lika med

$$\dot{p}_C = 4{,}03 + 0{,}44\,\dot{t}_I + 0{,}34 \cdot \dot{p}_W + 0{,}05\,(V-U) - 0{,}47\,\dot{q}_S$$
$$\text{då } D = 0 \text{ och } \dot{p}^e < 7\,\% \qquad (25)$$

$$\dot{p}_C = 5{,}60 + 0{,}61\,\dot{t}_I + 0{,}47\,\dot{p}_W + 0{,}07\,(V-U) - 0{,}65\,\dot{q}_S$$
$$\text{då } D = 1 \text{ och } \dot{p}^e \geqslant 7\,\%$$

I ovanstående uttryck anges den långsiktiga ökningstakt i konsumentprisindex som uppstår vid givna värden på de exogena variablerna. Resultatet påvisar ett lägre genomslag av den internationella prisökningstakten än vad EFO-modellen implicerar. Att världsmarknadspriserna elasticitet med avseende på prisnivån även blir högre i systemet I än i II torde bero på att produktivitetstillväxten i K-sektorn inte har något inflytande på konsumentprisnivåns ökningstakt i det senare fallet. Detta förhållande samt antagandet om ett kritiskt tröskelvärde för prisstegringsförväntningarna gör att systemet I torde ha större tillförlitlighet än systemet II. Orsaken till att EFO-modellen å andra sidan ger annorlunda resultat vad avser den internationella inflationens genomslag härrör främst från en skillnad i hur lönebildningen förklaras. I EFO-modellen antar man att den totala löneökningen bestäms av summan av pris- och produktivitetsutveckling i K-sektorn. I vår modell påverkar även arbetsmarknadssituationen lönebildningen via löneglidningen (system I och II) samt via den avtalsbestämda lönehöjningen (system II). I prisbildningen har vi, till skillnad från EFO-modellen, också funnit att prisstegringsförväntningarna har ett signifikant inflytande på prisstegringstakten i S-sektorn.

Substitueras de genomsnittliga värdena på de exogena variablerna för åren 1960–1969 samt 1970–1974 i system I och II samt i EFO-modellen erhålles information om olika faktorers bidrag till ökningen i den inhemska inflationstakten. I tabell 4:6 återges dessa beräkningar.

Tabell 4:6 Olika faktorers bidrag till den ökade inflationstakten under 1960- och 1970-talet
Procent

	Konstant	$\dot{t}_I$	$\dot{p}_W$	(V−U)	$\dot{q}_K$	$\dot{q}_S$	$\dot{p}_C$ (estimerat)	$\dot{p}_C$ (verkligt)
System I								
Uttrycket (21)								
1970–74	2,34	0,57	6,33	0,02	1,98	−1,46	9,78	7,5
1960–69	2,34	0,53	0,32	2,52	2,52	−1,79	4,72	3,9
Differens	0	0,04	5,53	−0,30	−0,54	0,33	5,06	3,6
System II								
Uttrycket (25)								
1970–74	5,60	0,79	5,22	0,08	0	−0,02	9,67	7,5
1960–69	4,03	0,53	0,48	0,80	0	−1,79	4,05	3,9
Differens	1,57	0,26	4,74	−0,72	0	−0,23	5,62	3,6
EFO-modellen								
Uttrycket (24)								
1970–74	0	1,3	9,1	0	4,4	−2,1	12,7	7,5
1960–69	0	1,2	0,5	0	5,6	−2,6	4,7	3,9
Differens	0	0,1	8,6	0	−1,2	0,5	8,0	3,6

De tre modellerna påvisar klart att den stegrade prisökningstakten i Sverige under 1970-talet kan förklaras av den ökade internationella inflationstakten. EFO-modellen prognostiserar den faktiska inflationstakten sämre än de båda andra modellerna.[1] Detta beror främst på att den faktiska löneutvecklingen i S-sektorn har understigit K-sektorns löneökningstakt samt till viss del på att prisstegringstakten på varor från K-sektorn något understigit världsmarknadspriserna tillväxttakt.

Dessa beräkningar gäller den långsiktiga inflationstakt som erhålles när systemen anpassat sig till en eventuell jämvikt.[2] Detta kan till viss del förklara de avvikelser mellan faktisk och estimerad inflationstakt som erhålles i tabell 4:6 när ett genomsnitt beräknas för ett fåtal år. Systemen hinner aldrig anpassa sig till jämvikt innan en ny störning inträffar. Det kan emellertid förefalla konstigt att studera ett långsiktigt jämviktsläge för inflationstakten som aldrig nås, dels på grund av kontinuerliga störningar, dels till följd av att systemet är instabilt. Denna senare punkt är mer allvarlig ty om den dynamiska strukturen är instabil i systemen I och II missbedömer vi i våra beräkningar helt den internationella inflationens långsiktiga genomslag. För att kontrollera dels att en långsiktig jämvikt nås, dels hur lång tid det tar innan inflationstakten når sitt eventuella jämviktsläge har vi genom simulering av systemet I studerat prisstegringstaktens utveckling från period till period, vid givna värden på de exogena variablerna. Vi har då gått till väga på följande sätt. Ur system I har vi löst ut prisstegringstakten som en funktion av de exogena variablerna

[1] Jämför i tabell 4:7 estimerat $\dot{p}_C$ med faktiskt $\dot{p}_C$.

[2] EFO-modellen är uppbyggd såsom en långsiktsmodell, utan angivande av några kortsiktiga dynamiska anpassningsmekanismer. Jämför med modellen, såsom den beskrivs i avsnittet 4.5. Denna saknar helt tidsindicering och får tolkas som en "steady state"-lösning.

samt av de tidseftersläpande endogena variablerna. Följande samband har då erhållits:

System I

$$\dot{p}_{k,t} = -0{,}45 + 0{,}78\,\dot{p}_{w,t} \qquad (9)$$

$$\dot{p}_{s,t} = 0{,}23 + 0{,}53\,(\dot{w}_{s,t} - \dot{q}_{s,t}) + 0{,}41\,\dot{p}_{s,t-1} \qquad (10)$$

$$\dot{p}_{c,t} = 0{,}74 + 0{,}33\,\dot{p}_{k,t} + 0{,}52\,\dot{p}_{s,t} + 0{,}44\,t_{I,t} \qquad (12)$$

$$\dot{w}_{LG,t} = 3{,}5 + 0{,}04\,(V-U)_t + 0{,}23\,\dot{p}_{k,t} \qquad (18)$$

$$\dot{w}_{A,t} = 0{,}4 + 0{,}67 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \frac{1}{5}\,(\dot{p}_{k,i} + \dot{q}_{k,i}) \qquad (20)$$

och

$$\dot{p}_{c,t} = 1{,}61 + 0{,}44\,t_{I,t} + 0{,}31\,\dot{p}_{w,t} + 0{,}21\,\dot{p}_{s,t-1} - 0{,}28\,\dot{q}_{s,t} + \\ + 0{,}01\,(V-U)_t + 0{,}18 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \frac{1}{5}\,\dot{q}_{k,i} + 0{,}14 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \frac{1}{5}\,\dot{p}_{w,i} \qquad (26)$$

Om vi betraktar år 1974 som ett "normalår", vad avser arbetsmarknadsläget och produktivitetsutvecklingen, och därmed låser de exogena variablerna (t_I, $\dot{q}_s$, V-U, $\dot{q}_k$) på 1974 års nivå men låter världsmarknadsprisernas ökningstakt anta olika värden för perioden 1975–1980 kan vi genom simulering beräkna den inhemska inflationstakt som erhålles under perioden, vid olika antaganden om världsinflationen.

Som framgår av systemets reducerade form kommer vi att nå ett jämviktsläge.[1] Det är sålunda av intresse att undersöka på vilken långsiktig nivå den inhemska inflationstakten hamnar vid olika värden på världsinflationen samt hur många år det tar innan jämviktsläget nås. Vi har för detta ändamål valt att studera verkningarna av följande fyra olika ökningstakter i världsinflationen:

(a) $\dot{p}_{w,t} = 20\ \%$
(b) $\dot{p}_{w,t} = 10\ \%$
(c) $\dot{p}_{w,t} = 5\ \%$
(d) $\dot{p}_{w,t} = 0\ \%$

I det första fallet antar vi att $\dot{p}_w$, under hela perioden, kommer att ligga kvar på samma nivå som gällde för världsmarknadsprisindex ökningstakt år 1974, dvs. cirka 20 procent. I det andra fallet antas prisstegringstakten minska till 10 procent år 1975 och förbli på denna nivå under 70-talets återstående del. I det tredje experimentet antar vi att $\dot{p}_w$ blir 5 procent,

[1] Uttrycket (26) kan ses som en första ordningens linjär differensekvation av typ $\dot{p}_{c,t} = a \cdot \dot{p}_{c,t-1} + b$. Den allmänna lösningen till denna differensekvation är

$p_{c,t} = a^t \cdot [p_{c,o} - \frac{b}{1-a}] + \frac{b}{1-a}$. Skrivs (26) under denna form erhålles att

$\dot{p}_{c,t} = 0{,}41\,\dot{p}_{c,t-1} + b$

Då $a < 1$ är jämviktslösningen stabil och vi når ett "steady state".

Tabell 4:7 Beräknade värden för $\dot{p}_{c,t}$ 1974–1983

	$\dot{p}_{w,t} = 20\ \%$	$\dot{p}_{w,t} = 10\ \%$	$\dot{p}_{w,t} = 5\ \%$	$\dot{p}_{w,t} = 0\ \%$
1974	10,5	10,5	10,5	10,5
1975	11,9	8,8	7,3	5,7
1976	12,8	9,2	7,4	5,4
1977	13,6	9,6	7,6	5,2
1978	14,2	9,7	7,4	4,5
1979	14,4	9,4	7,0	3,7
1980	14,6	9,2	6,4	3,4
1981	14,7	9,0	6,2	3,4
1982	14,7	9,0	6,2	3,3
1983	14,7	9,0	6,2	3,3

vilket varit ett genomsnitt för 1960-talet samt för 1970-talets tre första år. I det sista fallet studeras vilken inhemsk inflationstakt som erhålles om det inte råder någon världsinflation under planeringsperioden (1975–1980).

Dessa fyra fall substitueras i tur och ordning i uttrycket (26) tillsammans med 1974 års värden på de exogena variablerna, varvid följande utveckling kan beräknas för den inhemska inflationstakten.[1]

Som framgår av tabellen 4:7 samt i diagrammet 4:7 nås det långsiktiga jämviktsläget i de olika fallen först i början av 1980-talet. Till följd av tidseftersläpningar i pris- och lönebildningen har de internationella störningarnas verkningar inte ebbat ut förrän efter cirka 7 år. Inflationstakten förändras emellertid ej påtagligt efter år 1980 enligt dessa räkneexempel. Givet utgångsvärdena år 1974 finner vi att den långsiktiga tillväxten i konsumentprisindex uppgår till cirka 15 procent om världsmarknadspriserna ökar med 20 procent årligen fram till år 1983 samt till 9 procent, om världsmarknadspriserna stiger med 10 procent per år under planeringsperioden. Om $\dot{p}_W = 5$ procent medför detta att $\dot{p}_C = 6$ procent samt att $\dot{p}_K = 3{,}5$ procent och $\dot{p}_S = 7$ procent, i långsiktig jämvikt.[2] Prisstegringstakten i skyddad och konkurrensutsatt sektor kommer alltså att skilja sig åt med cirka 3,5 procent. Detta innebär att prisrelationen mellan dessa båda sektorers varor, $\frac{p_S}{p_K}$, kontinuerligt kommer att stiga. Normalt förväntar man sig då att efterfrågan på S-sektorns produkter skall minska samt att efterfrågan på K-sektorns varor skall öka. I Sverige har emellertid S-sektorns andel av den totala produktionen vuxit under de senaste tjugo åren trots att S-sektorns varor blivit relativt dyrare. För att detta skall stämma måste inkomstelasticiteten vara relativt större samt priselasticiteten relativt lägre för S-sektorns produkter än för K-sektorns varor. Så tycks även vara fallet då S-sektorn främst producerar tjänster (statliga och privata).[3]

I ovanstående beräkningar har de exogena variablerna (V-U, $\dot{q}_S$, $\dot{q}_K$) hållits konstanta på 1974 års nivå. Syftet med detta har varit att låsa de internt genererade inflationsimpulserna. Man kan i ett vidare sammanhang tolka dessa resultat som giltiga för en situation där man bedriver en

[1] De exogena variablernas värde är för år 1974 följande:

$\dot{t}_I =$ 1,1 %
$\dot{q}_S =$ 3,6 %
V–U = 9,9 (mätt i tusental)
$\dot{q}_K =$ 6,4 %

[2] I kapital 1 och 2 bedömdes knappt 5 procent vara den mest sannolika prisstegringstakten för varor i internationell handel under planeringsperioden 1975–1980. Den inhemska inflationstakten blir som följd härav cirka 6 procent per år.

[3] Se W. Branson och J. Myhrman, "Inflation in open economies: Supply-determined versus demand-determined momodels", European Economic Review, no. 1, 1976.

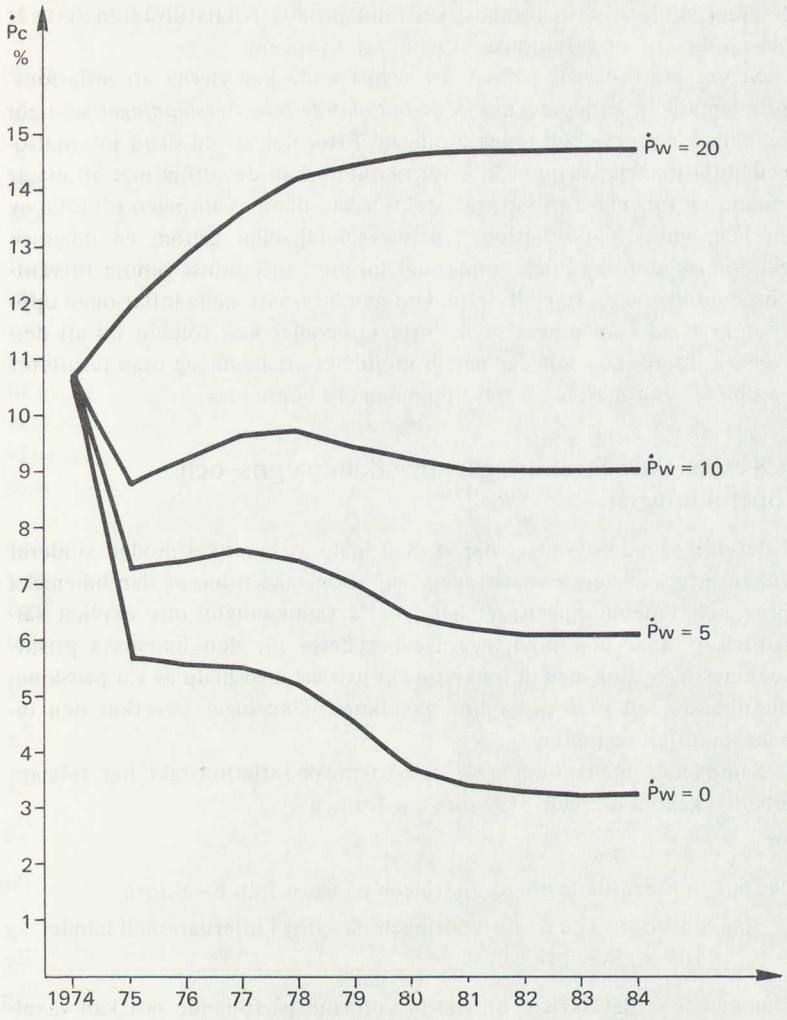

Diagram 4:7 Beräknade värden för den inhemska inflationstakten vid olika antaganden om prisutvecklingen i världshandeln.

finans- och penningpolitik som leder till att de externa och interna störningarnas verkningar på sysselsättning och produktivitetstillväxt elimineras så att dessa variabler förblir oförändrade under det studerade tidsintervallet. Om inte den ekonomiska politiken är följsam och penningmängden exempelvis inte höjs under en inflationsperiod skulle detta leda till en effektiv minskning av den totala efterfrågan samt därmed till minskad produktion och ökad arbetslöshet, vilket i sin tur skulle pressa ner prisstegringstakten. En ökad tillväxttakt i penningutbudet är därmed en nödvändig förutsättning för att "finansiera" den höjda prisstegringstakten. I annat fall skulle inte de exogena variablerna förbli oförändrade.

Man kan givetvis kritisera valet av år 1974 som utgångsläge för våra beräkningar. Den eventuella "inflationsbias" detta utgångsår har för våra kalkyler framträder i fallet när $\dot{p}_W = 0$. På basis av beräkningarna i system

I finner vi att arbetsmarknadsläget samt produktivitetstillväxten detta år ger upphov till en inflationstakt på drygt 3 procent.

Sammanfattningsvis påvisar de ovanstående kalkylerna att inflationsproblematiken kännetecknas av de *betydande tidseftersläpningar* som gör sig gällande i pris- och lönebildningen. Efter det att en ökad internationell inflationstakt släppts in i vår ekonomi kan det dröja mer än ett år innan den inhemska prisstegringstakten kan dämpas antingen till följd av en långsammare internationell prisutveckling eller genom en inhemsk ekonomisk politik. Fördröjningsmekanismer, inte minst genom förväntningsbildningen, bidrar till detta. Om den internationella inflationen uppvisar kraftiga svängningar med korta intervaller kan följden bli att den svenska inflationen inte får någon möjlighet att hejda sig utan resultatet kan bli att den snarare pressas upp på en allt högre nivå.

4.8 Växelkursförändringars inverkan på pris- och lönebildningen

I det föregående avsnittet har vi med hjälp av en enkel modell studerat vilken inverkan den internationella inflationstakten har på den inhemska pris- och lönebildningen. Vi har i detta sammanhang inte explicit särredovisat växelkursförändringarnas betydelse för den inhemska prisutvecklingen. Syftet med detta avsnitt är just att med hjälp av vår pris-lönebildningsmodell undersöka hur växelkursförändringar påverkar den inhemska inflationstakten.

Sambandet mellan inhemsk och utländsk inflationstakt har tidigare erhållits genom uttrycket (9) som har formen

$$\dot{p}_k = a + b \cdot \dot{p}_w$$

där $\dot{p}_k$ = procentuella prisförändringen på varor från K-sektorn

$\dot{p}_w$ = procentuella prisförändringen på varor i internationell handel mätt i inhemsk valuta

Om man i stället skriver om detta samband på följande sätt kan växelkursförändringarnas inverkan på $\dot{p}_k$ studeras[1]

$$\dot{p}_k = a + b\,(\dot{p}_w^{utl} + \dot{v}) = a + b \cdot \dot{p}_w^{utl} + b \cdot \dot{v}$$

där $\dot{p}_w^{utl}$ = procentuella prisutvecklingen på varor i internationell handel mätt i utländsk valuta (dollar)

$\dot{v}$ = procentuella växelkursförändringen, där v = kronor/utländsk valuta

Som framgår av ovanstående uttryck blir koefficienten framför $\dot{p}_w^{utl}$ och $\dot{v}$ densamma, dvs. en prishöjning på varor i internationell handel (mätt i utl. valuta) antas ha samma effekt på prisstegringstakten inom den konkurrensutsatta sektorn som en devalvering av kronan (höjning av $\dot{v}$). Detta gäller om Sverige är pristagare på världsmarknaden, dvs. b=1. En växelkursförändring eller en världsmarknadsprisförändring får då ett fullständigt genomslag på prisutvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn.

[1] Detta gäller då $p_w = v \cdot p_w^{utl}$ och $\dot{p}_w = \dot{v} + \dot{p}_w^{utl}$.

Flera faktorer kan bidra till att b blir mindre än ett. Detta är lättast att studera om vi delar upp den konkurrensutsatta sektorn i dess beståndsdelar. Som tidigare visats består K-sektorn av följande delsektorer:

$K = X + XK + MK$

X = exportsektor
XK = exportkonkurrerande sektor
MK = importkonkurrerande sektor

Prisutvecklingen på exportvaror påverkar ej konsumentprisindex på annat sätt än via dess inverkan på prisutvecklingen inom den exportkonkurrerande sektorn. Däremot har prisutvecklingen på importvaror samt importkonkurrerande varor ett direkt inflytande på konsumentprisnivåns ökningstakt. Låt oss därför först undersöka växelkursförändringens inverkan på priserna på export- och importvaror innan vi kopplar ihop växelkursen med prisutvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn som helhet samt med pris- och lönebildningen.

För detta ändamål tänker vi oss att en aggregering kan ske så att vi endast behöver ta hänsyn till handeln med en exportvara samt en importvara. Vi antar att planerat utbud av respektive efterfrågan på varan är funktioner av priset i inhemsk valuta varför exportvarumarknaden kan till att börja med beskrivas på följande sätt:

$$X^D = X^D(p_x^{utl})$$
$$X^S = X^S(p_x^{sv})$$
$$X^D = X^S$$
$$p_x^{sv} = v \cdot p_x^{utl}$$

där

X^D = efterfrågad kvantitet av svensk export i utlandet
X^S = utbjuden kvantitet av svensk export i utlandet
p_x^{sv} = priset på svenska exportvaror i kronor
p_x^{utl} = priset på svenska exportvaror i utländsk valuta
v = växelkursen uttryckt i kronor/utländsk valuta

Det första uttrycket ovan visar att efterfrågan i utlandet på svensk export beror på varans pris i utländsk valuta. Exportutbudet, som beskrivs av det andra uttrycket, är däremot en funktion av priset i kronor.[1] Det tredje uttrycket anger jämviktsvillkoret samt det fjärde att exportvarans pris i kronor är lika med varans pris i utländsk valuta gånger växelkursen.

På motsvarande sätt kan marknaden för importvaror beskrivas:

$$M^D = M^D(p_m^{sv})$$
$$M^S = M^S(p_m^{utl})$$
$$M^S = M^D$$
$$p_m^{sv} = v \cdot p_m^{utl}$$

[1] I en mer fullständig modell bestäms utbuds- och efterfrågefunktionerna av relativa priser samt av inkomstnivån. I förenklande syfte finns dessa faktorers inverkan ej med. På sid. 309 diskuteras dessa komplikationer mer ingående.

där

M^D = den i Sverige efterfrågade kvantiteten av importvaror
M^S = den i Sverige utbjudna kvantiteten av importvaror
p_m^{sv} = priset på svenska importvaror uttryckt i kronor
p_m^{utl} = priset på svenska importvaror uttryckt i utländsk valuta
v = växelkursen uttryckt i kronor/utländsk valuta

Utlandets utbud av varor som importeras i Sverige är en funktion av priset i utländsk valuta medan den svenska importefterfrågan är en funktion av priset i inhemsk valuta. Jämvikten på export- och importmarknaden åskådliggörs i diagram 4:8.

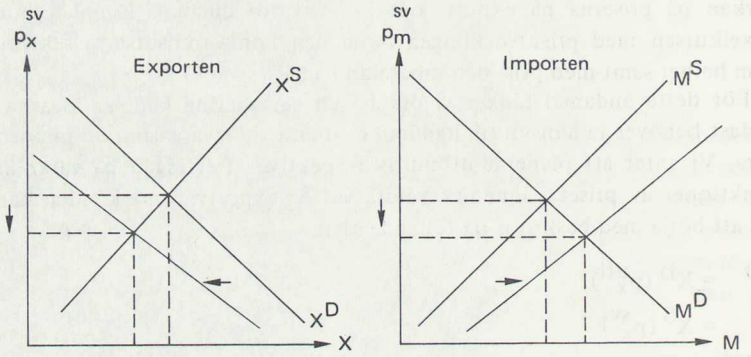

Diagram 4:8 En revalverings verkan på p_x^{sv} samt p_m^{sv}.

Om t. ex. kronan revalveras faller v och X^D skiftar nedåt med lika många procent som växelkursen förändras, varvid exportintäkterna mätt i svenska kronor faller. Importutbudet skiftar utåt till följd av revalveringen och importutgifterna kan antingen öka eller minska beroende på importefterfrågans elasticitet. Som framgår av figuren ovan kommer en sänkning av växelkursen, dvs. en revalvering, att sänka både exportvarupriset, p_x^{sv}, samt importvarupriset, p_m^{sv}, båda mätta i kronor. Hur stor effekt revalveringen får på bytesförhållandet bestäms av utbuds- och efterfrågekurvornas priskänslighet.

Allmänt sett kan växelkursförändringens inverkan på export- och importvarupriserna beräknas med hjälp av följande uttryck[1]

$$\dot{p}_X^{sv} = \frac{d_X}{d_X - s_X} \cdot \dot{v}$$

samt

$$\dot{p}_m^{sv} = \frac{-s_m}{d_m - s_m} \cdot \dot{v}$$

där $\dot{p}_X^{sv}$ = procentuella förändringen i det svenska exportvarupriset

$\dot{p}_m^{sv}$ = procentuella förändringen i det svenska importvarupriset

$\dot{v}$ = procentuella förändringen i växelkursen (v = kronor/utländsk valuta)

s_m, s_X, d_m, d_X = utbudselasticiteter (s) och efterfrågeelasticiteter (d) för export (x) och import (m)

En revalveringseffekt på import- och exportprisernas förändring beror sålunda på elasticiteternas storlek. Det hävdas ofta att ett litet land som Sverige i stor utsträckning är pristagare på export- och importmarknaden, dvs. att vi möter en perfekt elastisk efterfrågan för våra exportvaror ($d_X = \infty$) samt att utbudet av importvaror är i det närmaste perfekt elastiskt ($s_m = \infty$). I det fall efterfrågan på den svenska exporten och det utländska utbudet av svenska importvaror är perfekt elastiskt kommer en

[1] För att beräkna dessa uttryck antas att utbuds- och efterfrågekurvorna har en konstant elastisk form

$$\begin{cases} X^D = d_X^o \cdot (p_X^{utl})^{d_X} \\ X^S = s_X^o \ (p_X^{sv})^{s_X} \end{cases}$$

$$\begin{cases} M^D = d_m^o \ (p_m^{sv})^{d_m} \\ M^S = s_m^o \ (p_m^{utl})^{s_m} \end{cases}$$

Efter logaritmering kan ovanstående samband uttryckas i loglinjär form. Koefficienterna framför pristermerna kan då tolkas som elasticiteter.

$$\log X^D = d_X^o + d_X \cdot \log p_X^{utl}$$

$$\log X^S = s_X^o + s_X \cdot \log p_X^{sv}$$

$$\log p_X^{sv} = \log v + \log p_X^{utl}$$

samt

$$\log M^D = d_m^o + d_m \cdot \log p_m^{sv}$$

$$\log M^S = s_m^o + s_m \cdot \log p_m^{utl}$$

$$\log p_m^{sv} = \log v + \log p_m^{utl}$$

Formlerna i huvudtexten, som anger växelkursförändringars effekter på export- och importvarupriserna, erhålles genom att derivera de logaritmerade uttrycken med avseende på tiden.

växelkursförändring att få ett fullständigt genomslag på export- och importvarupriserna, uttryckta i svenska kronor.[1]

$\dot{p}_x^{sv} = \dot{v}$ och $\dot{p}_m^{sv} = \dot{v}$

En växelkursförändring har i detta fall ingen effekt på vårt bytesförhållande $\frac{\dot{p}_x^{sv}}{\dot{p}_m^{sv}}$ Nu torde emellertid Sveriges andel av världsmarknadsexporten och importen för vissa varor vara så stor att man troligtvis möter en hög men ej perfekt elastisk efterfrågekurva för export samt en positivt lutande utbudskurva för import. Följande uppskattning av de fyra elasticiteterna i utrikeshandeln har här gjorts mer som ett räkneexempel.[2]

$s_m = 10$ $\quad s_x = 5$

$d_m = -2$ $\quad d_x = -1$

Substitueras dessa värden i de tidigare uttrycken för export- och importprisernas förändring finner vi att en 1-procentig växelkursförändring slår igenom med 0,16 procent på exportprisindex samt med 0,83 procent på importprisindex. Om då den svenska växelkursen revalveras med 10 procent och denna förändring slår igenom på priserna (dvs. kurvorna skiftar 10 procent) sänks import- och exportprisindex med 8,3 respektive 1,6 procent. Exportpriserna, mätta i kronor, faller med 1,6 procent men stiger i utländsk valuta med 8,3 procent. På motsvarande sätt faller importpriserna i kronor med 8,3 procent men stiger i utlandet med 1,6 procent.[3]

Empirin visar även att tillväxttakten på import- och exportprisindex faller efter det att ett land revalverat. Hur mycket prisernas ökningstakt avtar beror på elasticitetsförhållandena i utrikeshandeln. Erfarenheter från Tysklands och Japans revalveringar under år 1971 ger belägg för ett ofullständigt prisgenomslag.[4]

Det bör betonas att en svensk växelkursförändring påverkar priserna på varor i utrikeshandeln med lika många procent som växelkursförändringens storlek endast om Sverige kan betraktas som ett litet land i för-

[1] Detta inses om de föregående uttrycken skrivs om under formen

$$\dot{p}_x^{sv} = \frac{1}{1 - \frac{s_x}{d_x}} \cdot \dot{v} \text{ samt } \dot{p}_m^{sv} = \frac{-1}{\frac{d_m}{s_m} - 1} \cdot \dot{v}$$

Substitueras $s_m = +\infty$ och $d_x = -\infty$ erhålles att

$\dot{p}_x^{sv} = +\dot{v}$ samt att $\dot{p}_m^{sv} = +\dot{v}$

[2] För en diskussion av olika varugruppers elasticiteter, se L. Werin "Kan Sverige devalvera", Ekonomisk Debatt, 2, 1973.

Detta gäller då:

[3] $\dot{p}_{m,x}^{sv} = \dot{p}_{m,x}^{utl} + \dot{v}$

[4] Se W.B. Branson, "The Trade Effects of the 1971 Currency Realignments", Brookings Papers on Economic Activity, 1972:1.

hållande till världsmarknaden, dvs. om s_m och d_x är perfekt elastiska. I annat fall blir koefficienten framför växelkursförändringstermen mindre än ett. I det tidigare resonemanget har vi hela tiden utgått ifrån att det råder perfekt konkurrens på export- och importmarknaden och att följande relation gäller

$$\dot{p}^{sv}_{x,m} = \dot{p}^{utl}_{x,m} + \dot{v}$$

dvs. att en växelkursförändring påverkar export- eller importpriserna så att summan av dessa prisförändringar i utländsk och svensk valuta är lika med växelkursförändringens storlek. Vi fann att så snart det utländska importutbudet samt den utländska exportefterfrågan inte var perfekt elastisk kom prisförändringen i kronor att vara mindre än växelkursförändringen. Hur mycket mindre bestäms, som tidigare visats, av elasticiteterna på export- och importvarumarknaden.

Om det råder ofullständig konkurrens på export- eller importvarumarknaden kommer inte varupriserna i de båda valutorna att förändras enligt den tidigare gällande relationen, dvs.

$$\dot{p}^{sv}_{x,m} \neq \dot{p}^{utl}_{x,m} + \dot{v}$$

Flera faktorer kan bidra till att en växelkursförändring inte får fullständigt genomslag i motsvarande prisförändring på varor i internationell handel:[1]

a) Handeln sker mellan oligopolister, som av konkurrensskäl inte förändrar priserna.
b) Internationella prisöverenskommelser eller karteller kan förhindra prisvariationer.
c) Prisförändringar är kostsamma att genomföra för företagen, varför priserna inte förändras så ofta. Anpassningar till följd av växelkursförändringar blir därför bristfälliga.
d) Prisförändringar kommer inte till stånd på kort sikt om exportkontrakt är skrivna i utländsk valuta och importkontrakt i inhemsk valuta.

Det är sålunda viktigt att undersöka om sambandet mellan växelkursförändringar och förändringar i utländska och inhemska priser verkligen bryts. Sambandet bygger på att om prisrelationen mellan en vara mätt i utländsk och inhemsk valuta avviker från växelkursen kommer varuarbitrage att återställa prisrelationen. Bristande information, konkurrensbegränsningar och handelshinder är några av de faktorer, vilka kan förhindra detta.

Ibland hävdas att exportörer inte bibehåller oförändrade priser i inhemsk valuta vid en växelkursförändring utan i stället anpassar vinstmarginalerna som en konsekvens av den ändrade växelkursen. De tidigare diskuterade skiften i efterfråge- och utbudskurvorna kommer då inte till stånd och varken priser eller handelsvolymer påverkas. Vid en revalvering av den svenska kronan kommer i så fall inte de svenska exportörerna att höja priserna i utländsk valuta för att kompensera sig för den försämrade

[1] Se S. Magee, Prices, income and foreign trade. A survey. Conference on Research in International Trade and Finance, Princeton, 30–31 mars 1973.

växelkursen. Resultatet blir att vinstmarginalerna minskar. Utländska exportörer kommer å sin sida ej heller att sänka priserna i kronor och som följd härav stiger deras vinstmarginaler. Frågan är om ett sådant beteende kan bestå för en längre tid. Det är tänkbart att de minskade vinsterna i den svenska industrin hämmar produktionstillväxten, vilket förr eller senare leder till att priserna pressas upp. Även exportörer i det devalverande landet som erhåller ökade vinster kan via hot om nyetableringar tvingas att sänka priserna. Om inte priserna ändras till följd av en växelkursförändring är det troligt att anpassningen sker genom strukturella förändringar. Avgörande är då främst hur lång tid det tar innan en växelkursförändring slår igenom och förändrar priserna på varor i utrikeshandeln.

I en kanadensisk undersökning har man testat i vilken utsträckning en växelkursförändring får ett genomslag på priserna i utländsk valuta, dvs. man har undersökt i vilken utsträckning sambandet mellan pris- och växelkursförändringar håller.[1] Dunn testade prisrelationen på handeln mellan USA och Canada under den period då dessa båda länder hade en rörlig växelkurs (1950–1962). Han valde ut sex varugrupper och testade prisrelationen på var och en av dessa genom att utföra följande regression:

$$\dot{p}^{USA} - \dot{p}^{Canada} = a \cdot \dot{v}$$

$$\text{där } v = \frac{\text{USA-dollar}}{\text{Canada-dollar}}$$

Om koefficienten framför växelkursförändringstermen (a) blir lika med plus ett håller prisrelationen, och perfekt konkurrens kan sägas råda på varumarknaderna. Dunn fann emellertid att inte för någon av de sex undersökta marknaderna gällde prisrelationen exakt. Endast i ett fall, nämligen för koppar, stämde prisrelationen approximativt. Detta kan förklaras av kopparmarknadens homogenitet. Kopparpriset i ett land kan inte skilja sig från priset i ett annat land utan att arbitrage kommer till stånd som eliminerar prisdifferenserna. Man kan även förvänta sig att ju mer differentierade inhemska och utländska varor är desto mindre torde växelkursförändringar slå igenom på priserna. Dunn drog slutsatsen att köpares och säljares önskan om prisstabilitet i den egna valutan bidrog till de ofullständiga prisförändringar som observerades. Vanligen prisdiskriminerar även företagen genom att ta ut olika priser på hemmamarknaden och på exportmarknaden. Företagen har då en tendens att behålla en viss prisrelation även om växelkursen förändras. Ett problem med Dunns undersökning är att den gäller för en period med små växelkursförändringar. Om det finns ett tröskelvärde som växelkursförändringen måste överstiga innan företagarna ändrar sina priser kan Dunns resultat vara missvisande. Troligtvis är det så att kraftigare växelkursförändringar i större utsträckning leder till prisvariationer.

Ett annat skäl till att en växelkursförändring inte får ett förväntat genomslag på export- och importpriserna på kort sikt har att göra med den valuta i vilken handelskontraktet är skrivet. Under kontraktsperioden påverkas givetvis import- och exportpriserna olika beroende på om kontraktet är denominerat i kronor eller i någon utländsk valuta. Om kon-

[1] R. Dunn, "Flexible Exchange Rates and Oligopoly Pricing: A Study of Canadian Markets", Journal of Political Economy, Jan./Feb. 1970.

traktet är skrivet i kronor och kronan revalveras leder detta till att exportpriserna blir oförändrade i kronor men stiger i utländsk valuta lika mycket som revalveringen. Om kontraktet å andra sidan är skrivet i utländsk valuta faller exportpriserna i kronor med revalveringens storlek men blir oförändrade i utländsk valuta. På motsvarande sätt kommer importpriserna i kronor att falla med revalveringens storlek om priset är fastlagt i utländsk valuta men förbli oförändrade i kronor om kontraktet är denominerat i kronor. Exportören önskar därför erhålla betalning i den valuta som kan tänkas bli revalverad under kontraktsperioden, medan importören föredrar att betala med valutor vilka förväntas bli devalverade. Den valuta i vilken ett kontrakt till slut görs upp bestäms av konkurrensläget på marknaden. Den marknadspart som har den starkaste förhandlingspositionen kommer att välja att sluta avtal i den valuta som förväntas stiga i värde och ge en kapitalvinst till följd av en förväntad växelkursförändring (alternativt den valuta som minimerar den möjliga kapitalförlusten). Länder har oftast en högre grad av specialisering i exporten än i importen, varför de kan förväntas ha störst förhandlingsstyrka på exportmarknaden. För Sveriges del har man funnit följande sammansättning av valutakontrakt på export- och importsidan.[1] År 1968 var 66 procent av den svenska exporten denominerad i kronor medan 34 procent av handelskontrakten slöts i utländsk valuta. På importsidan var 74 procent av importen denominerad i utländsk valuta och 26 procent i svensk valuta. Det råder en symmetri då ungefär två tredjedelar av kontrakten är denominerade i säljarens valuta och en fjärdedel i köparens valuta. En revalvering kommer därför att omedelbart sänka det svenska export- och importprisindexet i proportion till den andel av handeln som kontrakterats i utländsk valuta.

Genom att t. ex. revalvera kronan, dvs. sänka priset på utländsk valuta, kommer priset i kronor på utländska varor att falla. På motsvarande sätt kommer priset på svenska varor i utländsk valuta att stiga då den utländska valutan devalveras vid en uppskrivning av kronan. I vilken utsträckning priserna förändras beror för det första på om export- och importmarknaden bäst kan approximeras med en konkurrensmarknad eller med en marknad för ofullständig konkurrens. Om fullständig konkurrens råder bestäms revalveringens prisgenomslag av elasticiteterna i utrikeshandeln. Om å andra sidan ofullständig konkurrens råder bryts relationen mellan växelkurs och priser. Det blir då omöjligt att generellt uttala sig om växelkursförändringens genomslag på export- och importpriserna. Det är dock troligt att ett obefintligt eller begränsat prisgenomslag, till följd av en växelkursförändring, inte kan bestå under en längre tidsperiod. Exportörernas vinstmarginaler fungerar därvid som buffert och en alltför stor avvikelse från den genomsnittliga vinstnivån kommer troligen att sätta igång anpassningsmekanismer som påverkar priserna.

För stora delar av exporten och importen som utgörs av standardiserade varor, vilka köps och säljs på välorganiserade marknader kommer arbitrage att medföra att priserna på dessa varor i utländsk och svensk valuta inte skiljer sig med mer än vad växelkurs och transportkostnader m. m. tillåter. I detta fall är den perfekta marknaden en god approximation och

[1] S. Grassman, Exchange Reserves and the Financial Structure of Foreign Trade, Saxon House, 1973.

växelkursens effekt på varupriserna kan beräknas utifrån kunskapen om växelkursförändringens storlek och varornas elasticitet i utrikeshandeln. Å andra sidan är ett flertal svenska export- och importvaror mycket differentierade, vilket gör att företagarna har större handlingsfrihet att föra en självständig prispolitik, och växelkursförändringens prisgenomslag kan därför ej beräknas utifrån kunskap om utbuds- och efterfrågeelasticiteter.

I syfte att beräkna växelkursens inverkan på prisutvecklingen i K-sektorn skall följande samband estimeras:

$$\dot{p}_K = a + b \cdot \dot{p}_W^{utl} + c \cdot \dot{v}$$

Vi har därvid inte antagit att koefficienten framför $\dot{p}_W$ och $\dot{v}$ är lika stor (beroende på imperfekt konkurrens). Vi vet att den konkurrensutsatta sektorn består av följande delsektorer:

$$K = X + XK + MK$$

Den beroende variablen, $\dot{p}_K$, i ovanstående uttryck utgör en hopvägning av prisutvecklingen inom de tre sektorerna.[1] En växelkursförändring påverkar $\dot{p}_X$ och $\dot{p}_m$ (om inte fullständig prisstelhet råder), vilket i sin tur påverkar $\dot{p}_{XK}$ och $\dot{p}_{mK}$. Exportprisutvecklingen har ingen effekt på konsumentprisnivåns förändringstakt ($\dot{p}_C$), förutom att $\dot{p}_{XK}$ påverkas av $\dot{p}_X$. Däremot inverkar $\dot{p}_m$ direkt på konsumentprisindex samt styr indirekt $\dot{p}_{mK}$. Om $\dot{p}_X$ utvecklas på samma sätt som $\dot{p}_m$ vid en växelkursförändring kan sambandet mellan $\dot{p}_K$ och $\dot{v}$ utnyttjas i pris-lönebildningsmodellen.

Vid estimation av ovanstående samband på årsbasis blev inte växelkursförändringen $\dot{v}$ signifikant. Detta resultat förklaras av att årsgenomsnitten för den svenska växelkursen legat praktiskt taget konstant under perioden 1960–1973.[2] Logiskt sett bör man emellertid, mot bakgrund av uttrycket (9), erhålla resultatet

$$(9') \quad \dot{p}_K = -0{,}45 + 0{,}78\,\dot{p}_W + 0{,}78\,\dot{v}$$

dvs. om Sverige till 78 procent är pristagare på världsmarknaden så bör en växelkursförändring ha samma effekt på prisutvecklingen i den konkurrensutsatta sektorn som en prisförändring på världsmarknaden. I så fall minskar tillväxttakten i $\dot{p}_K$ med 78 procent av revalveringens storlek.

Nu har emellertid denna växelkursförändring även en effekt på lönebildningen, vilket inses om vi substituerar uttrycket (9') i system I och löser systemets reducerade form för långsiktig jämvikt ("steady state")

[1] Respektive sektors andel av den konkurrensutsatta sektorn kan år 1972 uppskattas till

$$\frac{X}{K} = 80\ \% \qquad \frac{XK}{K} = 10\ \% \qquad \frac{MK}{K} = 10\ \%$$

Källa: Nationalbokföringen samt EFO-rapporten.

[2] Sambandet bör i stället estimeras på kvartalsbasis. Problemet uppstår då att modellen i övrigt är estimerad på årsdata.

$$(21') \quad \dot{p}_C = 2{,}34 + 0{,}57\,\dot{p}_W^{utl} + 0{,}57\,\dot{v} + 0{,}02\,(V\text{-}U) + 0{,}30\,\dot{q}_K - 0{,}47\,\dot{q}_S + 0{,}44\,\dot{t}_I$$

Av uttrycket (21') framgår att en revalvering av den svenska växelkursen med 10 procent (dvs. $\dot{v}$ sänks med 10 procent) sänker den svenska prisstegringstakten (p_C) med 5,7 procent, övriga faktorer oförändrade. För att få denna effekt måste växelkursen kontinuerligt skrivas upp. Om vi helt skall avskärma oss från den internationella inflationen skall växelkursen revalveras lika många procent som världsmarknadspriserna stiger, då blir, enligt uttrycket (9'), $\dot{p}_K = 0$. Dessa beräkningar gäller den långsiktiga inflationstakten när systemet anpassat sig till en jämvikt. Som tidigare visats tar det upp till sex år innan detta långsiktiga jämviktsläge nås. Den dynamiska anpassningen till ett nytt jämviktsläge för den inhemska inflationstakten, efter en växelkursförändring, kan bestämmas efter följande modifiering av uttrycket (26).

$$(26') \quad \dot{p}_{c,t} = 1{,}61 + 0{,}31\,\dot{p}_{w,t}^{utl} + 0{,}31\,\dot{v} + 0{,}21\,\dot{p}_{s,t-1} - 0{,}28\,\dot{q}_{s,t} + 0{,}01\,(V-U)_t + 0{,}18 \sum_{i=t}^{i=t} \frac{1}{5}\,\dot{q}_{k,i} + 0{,}14 \sum_{i=t}^{i=t} \frac{1}{5}\,(\dot{p}_{w,i} + \dot{v}) + 0{,}44\,\dot{t}_{I,t}$$

Om vi låser de exogena variablerna ($\dot{t}_I$, $\dot{q}_S$, V-U, $\dot{q}_K$) på 1974 års nivå men låter växelkursen revalveras lika mycket som världsmarknadspriserna stiger kommer vi år 1981 att nå "steady state"-lösningen med $\dot{p}_C = 3{,}3$ procent (se tabellen på sid. 298). Första året sänks enligt dessa beräkningar inflationstakten cirka 5 procent trots att växelkursen skrivs upp med 20 procent för att eliminera prishöjningen på varor i internationell handel, som år 1974 var cirka 20 procent. År 1975 faller sålunda den inhemska inflationstakten med ett avsevärt lägre procenttal än motsvarande procenttal varmed den internationella prisstegringen i kronor dämpas.

Såsom en inflationsbekämpande åtgärd har det i den svenska debatten föreslagits att kronan skulle revalveras i tider av kraftig internationell inflation.[1] Revalveringen skulle följas av ett löfte från löntagarorganisationerna att dämpa de nominella lönekraven i samma omfattning som den inhemska inflationstakten minskar till följd av revalveringen. Utrikes-

[1] Se t. ex. E. Lundberg, N. Lundgren, L. Matthiessen och G. Ohlin, Kris eller konjunkturuppgång, SNS, 1974.

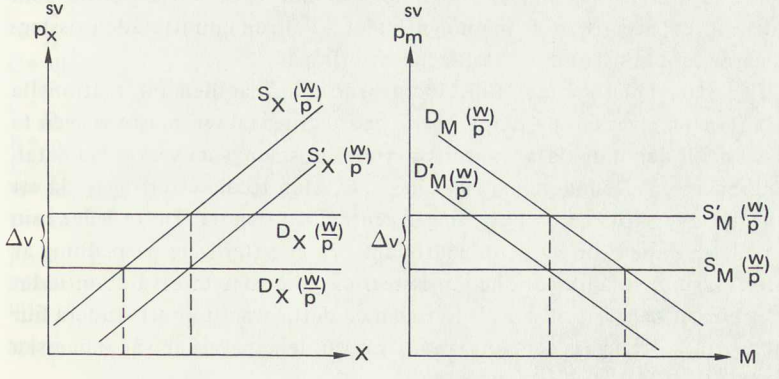

Diagram 4:9 En revalverings effekt på utrikeshandeln.

balansen skulle därmed inte påverkas. Principerna bakom detta resonemang illustreras i diagram 4:9 där Sverige antas vara pristagare i utrikeshandeln.

Vid en revalvering skiftar D_X ner och S_M upp lika mycket som revalveringen (Δv). Exporten minskar och importen ökar. Om i nästa steg lönerna faller lika mycket som priserna sänks på varor i internationell handel (Δv), skiftar D_M till D'_M och S_X till S'_X, varvid export och import förblir oförändrade.

Vår pris- och lönebildningsmodell visar emellertid att en revalvering inte *automatiskt* kommer att leda till detta resultat. Genom att summera uttrycken (18) och (20) erhålles ett samband som visar att lönerna inte minskar i tillväxttakt lika många procent som prisstegringen avtar, varför reala storheter måste påverkas.

$$\dot{w}_A + \dot{w}_{LG} = 3{,}9 + 0{,}04\,(V\text{-}U) + 0{,}9\,\dot{p}_k + 0{,}67\,\dot{q}_k$$

och

$$\Delta(\dot{w}_A + \dot{w}_{LG}) = 0{,}9 \cdot \Delta\dot{p}_k$$

I långsiktig jämvikt faller den totala lönestegringstakten med 90 procent av den lägre prisstegringstakt på varor i internationell handel som i sin tur följer av revalveringen. Detta innebär, enligt dessa beräkningar, att nominallönen anpassar sig relativt mycket till en växelkursförändring. Vid en devalvering blir då resultatet det motsatta dvs. att det främst är prisstegringstakten som höjs snarare än betalningsbalansen som förbättras.[1]

Pris- och lönebildningsmodellen utvisar sålunda att växelkurspolitik är relativt effektiv vid en appreciering i syfte att begränsa den inhemska prisstegringstakten. Denna politik är emellertid relativt ineffektiv när det gäller att förbättra bytesbalansen genom en devalvering. En dylik åtgärd leder i stället till en ökad inflationstakt.

4.9 Prisspridning genom den monetära mekanismen

I de föregående avsnitten har vi studerat utländska prisimpulsers inverkan på den svenska prisstegringstakten vid en given total efterfrågan. I våra räkneexempel konstanthöll vi arbetsmarknadsläget på 1974 års nivå. Detta förutsätter emellertid en kompenserande ekonomisk politik som leder till en expansion av penningutbudet, så att de importerade prisstegringarna inte minskar den totala reala efterfrågan.

För att erhålla en mer fullständig bedömning av den internationella inflationens inverkan på den svenska prisstegringstakten måste vi även ta hänsyn till den monetära transmissionsmekanismen, som verkar via betalningsbalansen. Denna mekanism ökar t. ex. den totala efterfrågan då ett land får överskott i sina betalningar gentemot utlandet. Detta leder i sin tur till en expansion av penningutbudet och en ytterligare påspädning av efterfrågan och därmed ökad prisstegringstakt, om inte valutainflödet från början kan "steriliseras". Syftet med detta avsnitt är att studera hur monetära störningar, som orsakats i omvärlden, påverkar vår inhemska

[1] Reallönens reaktion på en växelkursförändring bestämmer växelkurspolitikens verkningar på bytesbalansen resp. på inflationstakten. För en diskussion av dessa problem se A. Lindbeck, Stabilization Policy in open economies with endogenous politicians. American Economic Review May 1976.

prisstegringstakt. För detta ändamål har den följande analysen delats upp i två delar. En första del studerar hur valutain- eller utlöden påverkar den inhemska penningmängden (-utbudet), definierad som summan av sedelomlopp och bankinlåning. I en andra del knyter vi ihop förändringar i penningmängden med förändringar i den totala efterfrågan och därmed resulterande förändringar i prisnivån.

Om vi börjar med det första problemet, dvs. att undersöka hur externbalansen påverkar det inhemska penningutbudet, visar det sig att det inte går att dela upp penningutbudet i en internt och en externt genererad komponent. Man tvingas i stället att studera den monetära basen som utgörs av summan av utelöpande sedlar och affärsbankernas tillgodohavanden i riksbanken.[1] Förändringar i den monetära basen uppkommer antingen till följd av en förändring i betalningarna gentemot utlandet (externa störningar) eller till följd av förändringar i den inhemska kreditgivningen (inhemska störningar). Som namnet antyder är den monetära basen en bas för banksystemets verksamhet och är därmed bestämmande för utbudet av pengar. Av diagram 4:10 framgår även att det råder en proportionalitet mellan utbudet av pengar och den monetära basen.[2] Till

[1] Riksbankens balansräkning har följande sammansättning:

Tillgångar	*Skulder*
1. Guld och utländsk valuta	4. Utelöpande sedlar
2. Svenska skattkammarväxlar och obligationer	5. Innestående på checkräkning för
3. Lån mot obligationer till affärsbankerna	a) statliga myndigheter
	b) bankaktiebolag

Den monetära basen är summan av posterna 4+5b ovan, dvs. den privata sektorns avista fordringar på riksbanken. Riksbanken kan påverka den monetära basens storlek genom förändringar i 1 (guld och utländsk valuta) eller genom förändringar i 2, 3, 5a (inhemsk kreditgivning). Riksbanken påverkar posten 2 direkt genom marknadsoperationer samt posten 3 indirekt genom diskontopolitik. Staten kan påverka 5a. Posten 1 utgör valutareserven med undantag för affärsbankernas utländska valutainnehav. Denna post ändras till följd av förändringar i betalningsbalansen. Riksbanken kan motverka eller förstärka dess effekter på den monetära basen genom köp och försäljning av statspapper.
Källa: J. Myhrman, Kreditmarknad och penningspolitik, SNS 1974.

[2] Under vissa antaganden kan penningutbudet bestämmas som produkten av den monetära basen och kreditmultiplikatorn. Låt oss använda följande beteckningar för att visa detta:

R = kassareserver i banksystemet
D = bankernas inlåning
$r = \frac{R}{D}$ = bankernas reservkvot (antas konstant)
C = allmänhetens sedelinnehav (utelöpande sedelmängd)
$c = \frac{C}{D}$ = allmänhetens sedelkvot (antas konstant)
B = monetära basen
L = bankernas utlåning
M = penningutbudet
Den monetära basen är lika med $B = R+C = r \cdot D + c \cdot D = (r+c)\ D$ och $D = \frac{1}{r+c} \cdot B$ (1)

Penningutbudet är lika med summan av allmänhetens sedelinnehav och bankernas inlåning, dvs. $M = C+D = C \cdot D + D = D\ (1+c)$. Kombineras detta resultat med uttrycket (1) erhålles att:

$M = \frac{1+c}{r+c} \cdot B$

forts. nästa sida

Tabell 4:8 Den monetära basens tillväxt 1960–1969 och 1970–1974 uppdelad på externa respektive interna faktorer
Procentuella årsgenomsnitt

	1960–1969	1970–1974
Monetära basens tillväxt	6,0	13,1
Förändring i valutareserven	3,9	23,6
Valutareservens förändring vägd med dess andel av den monetära basen	1,9	8,8
Förändring i den inhemska delen av monetära basen	9,7	7,0
Förändringen i den inhemska delen vägd med dess andel av den monetära basen	4,1	4,3

följd av denna samvariation mellan den monetära basen och penningutbudet kan vi studera hur externa respektive interna faktorer förändrat penningutbudet via den monetära basen. Detta åskådliggörs i tabell 4:8.

Som framgår av tabell 4:8 var den inhemska delen (+4,1 procent) mest bidragande till den monetära basens tillväxt under perioden 1960–1969, dvs. interna faktorer hade störst inflytande. Däremot ökade valutareserven kraftigt (+23,6) under åren 1970–1974 och bidrog med 8,8 procent av den monetära basens tillväxt på 13,1 procent. Den inhemska komponenten gav under samma period upphov till 4,3 procent av den monetära basens tillväxt. Sammanfattningsvis har sålunda externa faktorer bidragit till en snabbare genomsnittlig tillväxt i den monetära basen och därmed penningutbudet under perioden 1970–1974 än vad interna faktorer gjorde under åren 1960–1969. Från diagram 4:10 framgår det även att den monetära basen och penningmängden varierat kontracykliskt och därmed ökat i tillväxttakt under lågkonjunkturer samt minskat under perioder med överhettning.

Vi har hittills diskuterat sambandet mellan externa störningar på den monetära basen och penningutbudet. Nästa steg i vårt resonemang gäller sambandet mellan förändringar i penningutbudet och den totala efterfrågan samt därmed prisnivån. Kvantitetsteorin hjälper oss att bestämma detta samband. Denna säger i sin enklaste form att:

$$M \cdot V = p \cdot Y$$

där M = penningutbudet
V = pengarnas omloppshastighet
p = prisnivån
Y = nationalinkomsten i fasta priser (realinkomsten)

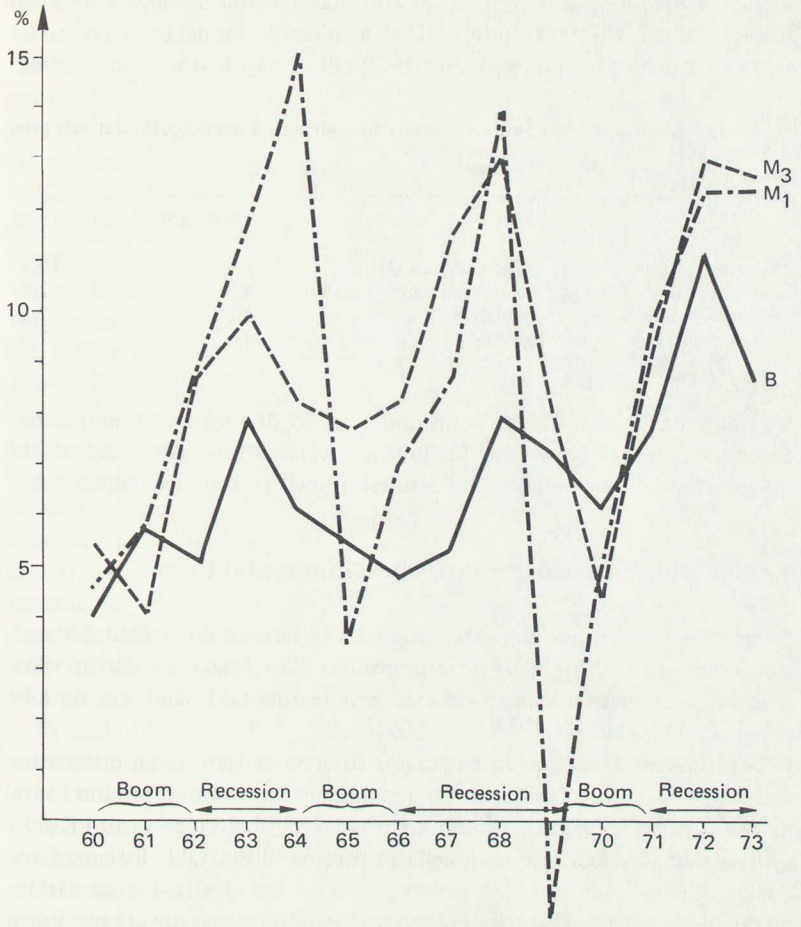
Översätts detta uttryck i termer av procentuella förändringar erhålles att:

$$\dot{M} + \dot{V} = \dot{p} + \dot{Y}$$

Om omloppshastigheten antas vara konstant, dvs. $\dot{V} = 0$, erhålles följande samband:

$$\dot{p} = \dot{M} - \dot{Y}$$

Förutsatt att c och r är konstanta blir utbudet av pengar bestämt av den monetära basen, B, samt av multiplikatorn $\frac{1+c}{r+c}$ som normalt är större än ett.

B = monetära basen

M_1 = penningutbudet definierat som summan av utelöpande sedelmängd och affärsbankernas inlåning på ej tidsbundna räkningar

M_3 = penningutbudet definierat som summan av utelöpande sedelmängd och affärsbankernas tids- och ej tidsbundna räkningar samt inlåning i sparbanker och postbanken.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 4:10 Årliga förändringar i den monetära basen (B) samt i penningmängden (M).

Prisstegringstakten är lika med differensen mellan förändringen i penningmängden och den reala tillväxten i nationalinkomsten. Testas detta samband på perioderna 1960–1969 och 1970–1974 erhålles resultat som visas i tabell 4:9.

Kvantitetsteorin prognostiserar den faktiska prisstegringstakten ganska väl. I tabellen 4:9 framgår att den höjda inflationstakten åren 1970–1974 dels beror på en sänkt realtillväxt, dels är ett resultat av en ökad tillväxt av penningmängden, orsakad av ett externt valutainflöde. Utöver de

direkta effekter på den svenska inflationstakten som utländska prisstegringar bidragit till tycks inte externt genererade monetära effekter ha spätt på prisstegringstakten under 1970-talet i någon större omfattning.

Tabell 4:9 Sambandet mellan procentuella förändringar i penningutbudet och prisstegringstakt
Årliga genomsnitt

	1960–1969	1970–1974
Procentuell förändring i penningmängden (M_3)	8,5	10,3
Procentuell förändring i den reala nationalinkomsten	4,3	2,5
Beräknad procentuell prisförändring	4,2	7,8
Faktisk procentuell prisförändring	3,9	7,5

Man kan måhända tolka dessa resultat som att ökningen i penningmängden under åren 1970–74 var för liten att kunna "finansiera" det ökade utländska prisinflytandet, varvid resultatet blivit en lägre real tillväxttakt.

4.10 Världsmarknadsprisernas bestämningsfaktorer

Sedan 1969–1970 har den internationella inflationstakten fördubblats i jämförelse med 1960-talets årsgenomsnitt. Man frågar sig därför vilka faktorer som orsakat denna växande prisstegringstakt samt om de kan tänkas bestå på längre sikt.

Den tidigare diskussionen har utgått ifrån en exogent given internationell inflationstakt. Kopplingen till den inhemska prisbildningen har i våra modeller primärt erhållits genom att prisstegringstakten på varor i K-sektorn bestäms av den internationella prisnivåns tillväxttakt. I denna länk mellan inhemsk och utländsk prisstegringstakt har vi särredovisat världsmarknadsprisernas respektive växelkursförändringarnas inverkan. Fortfarande kvarstår emellertid problemet att förklara vilka de faktorer är som bestämmer $\dot{p}_W$.

Inflationens förklaringsfaktorer och spridningsmekanismer beror i avgörande grad på hur det internationella betalningssystemet är utformat. I detta avsnitt diskuteras problemet under ett system med fasta växelkurser. Avsnittet 4:11 behandlar förhållandena vid ett rörligare växelkurssystem.

För att kunna förklara den internationella prisstegringstakten måste man studera ett flertal länder samtidigt. Pris- och kostnadsutvecklingen i de olika länderna skapar tillsammans den internationella prisutveckling som bl. a. sprider sig via priserna på varor i internationell handel och påverkar de olika ländernas inhemska inflationstakt.

I detta sammanhang kan främst tre olika modeller, eller synsätt, användas.

(1) Enligt den första modellen antas länderna kunna bedriva en mer självständig prispolitik. Utrikeshandeln består av så pass differentierade produkter att den internationella konkurrensen tillåter att länderna för en mer självständig prispolitik. I så fall bestämmer efterfråge- och kost-

nadsutvecklingen i varje enskilt land hur stora prisstegringarna i K-sektorn blir. När prisutvecklingen på export- och importkonkurrerande varor i alltför stor utsträckning avviker från det internationella prisgenomsnittet uppstår betalningsbalansproblem och olika anpassningsmekanismer sätts igång. Detta synsätt är, såsom senare skall visas, applicerbart på större länder, vilka dominerar utrikeshandeln.

(2) I den andra modellen antas en mer homogen internationell marknad för olika länders K-sektorprodukter. De internationella prisförändringarna bestäms då av efterfrågeöverskottet på den internationella marknaden. Detta efterfrågeöverskott (alt. utbudsöverskott) erhålles som summan av efterfrågeöverskotten på K-sektorns produkter i de olika länderna. Vilken inverkan ett enskilt lands efterfrågeöverskott får på den internationella prisstegringstakten bestäms av landets andel av världshandeln.

(3) Den tredje modellen, som betonar den monetära mekanismen, är mycket närbesläktad med den andra förklaringsmodellen. Denna betraktar den internationella marknaden som mer eller mindre homogen, där länderna i ringa utsträckning kan föra en självständig prispolitik som avviker från omvärldens. I den monetära modellen framhålles att ett eventuellt efterfrågeöverskott på världsmarknaden måste ha skapats av en ökad penningmängd, nationellt eller internationellt, och att denna expansion är den primära orsaken till prisstegringarna. Effekterna på den internationella inflationstakten beror även på landets relativa storlek i förhållande till omvärlden.

Vi skall i fortsättningen av detta avsnitt diskutera var och en av dessa modeller. Det förtjänar att påpekas, redan på detta stadium, att modellerna inte utesluter varandra utan snarare betonar olika mekanismer, vilka torde verka samtidigt. För stora länder med liten K-sektor passar troligen den första mekanismen bäst medan den andra modellen torde ge bäst förklaringsvärde för små länder med stor K-sektor. Den monetära mekanismen kan sägas vara en nödvändig förutsättning för att man i båda fallen skall erhålla en ökad internationell prisstegringstakt.

(1) I den första modellen antas att länderna kan driva en mer självständig prispolitik, och att därmed den internationella prisutvecklingen påverkas av ländernas interna ekonomiska utveckling. Denna hypotes har testats för olika länder inom OECD.[1] Man prövade då hur olika länders exportpriser samvarierar dels med världsmarknadspriserna dels med de inhemska priserna. Resultatet framgår av tabell 4:10.

I var och en av prisekvationerna skattas ett lands exportprisindex dels som en funktion av ett vägt index av andra länders exportpriser och dels av den inhemska prisnivån mätt antingen med BNP-deflatorn eller med partiprisindex för industrivaror. För att avgöra om antingen externa eller interna faktorer betyder mest för exportprisnivån jämförs vikten framför världsmarknadsprisindex med vikten framför den inhemska prisvariabeln, förutsatt att vikterna är signifikanta. Av tabellen framgår det att:

(a) I USA dominerar det inhemska prisinflytandet över världsmarknadspriserna.

(b) I England och Västtyskland är det inhemska prisinflytandet något mindre, men dominerar fortfarande över världsmarknadspriserna.

[1] OECD, Economic Outlook, July 1973.

(c) I Frankrike, Canada och Japan väger inhemska priser och världsmarknadspriser lika tungt.

(d) I mindre länder som Sverige, Norge, Österrike och Nederländerna är världsmarknadspriserna av störst betydelse.

Slutsatsen blir att den inhemska pris- och kostnadsutvecklingen har störst betydelse för exportpriserna i länder med relativt stor andel av världshandeln. För små länder med stor inhemsk utrikeshandelssektor men liten andel av världshandeln tycks exportpriserna i stor utsträckning bestämmas på världsmarknaden. Resultatet av detta blir att vi i Sverige

Tabell 4:10 Vissa länders exportprisekvationer 1955–1970

Country	Dependent Variables Export Goods	Domestic Prices	Competitors Export Prices	Exchange Rate Changes	Other Variables	Constant	R^2
United States	Manufactures	1.13WP (18.9)	0.22WPX (2.8)		0.15WBC (1.5)	−47.9 (5.5)	.99
Japan	Manufactures	0.74WP (2.7)	1.15WPX (3.3)		0.25WBC (2.0) −1.47 T (7.8)	−81.1 (4.6)	.92
Canada	Manufactures	0.77WP (7.6)	0.63WPX (5.0)	−0.35XI (4.1)		−5.6 (0.7)	.95
Austria	Manufactures	0.21PGNP (0.6)	1.07WPX (5.5)		−0.43WBC (1.4) 0.03SM (2.8)	0.8 (0.5)	.72
Germany	Total	0.57PGNP (10.1)	0.12WPX (2.6)		−0.72T (6.5)	46.1 (8.7)	.93
France	Total	0.40WP (3.8)	0.48WPX (4.1)	−0.15XI (2.7)		28.1 (4.6)	.91
Netherlands	Manufactures	0.17PGNP (2.1)	0.55WPX (3.1)	0.69EX (4.0)	−0.08S (1.8)	−1.4 (1.3)	.94
Norway	Manufactures	0.19PGNP (1.7)	0.76WPX (3.9)		−0.12S (3.5)	0.75 (1.4)	.93
Sweden	Manufactures	0.18PGNP (1.6)	0.98WPX (3.2)			−0.7 (0.8)	.93
United Kingdom	Total	0.60WP (12.4)	0.28WPX (3.4)	−0.01XI (1.8)		22.8 (6.6)	.97

WP: Wholesale Price Index of Manufactures
PGNP: GNP Price Deflator
WPX: Weighted Export Unit Value of Manufactures of Competitors
EX: Spot Rate of Exchange
XI: Exchange Rate Index: The index drops for a revaluation and increases for a devaluation.
S: Weighted Imports Volume (weighted by the importance of markets in exports)
SM: Cyclical Growth of Markets
WBC: Weighted Business Cycle Variable of Foreign Markets
T: Time Trend

All terms in U.S. Dollars and transformed into logarithms. For all indices, 1963 = 100.
Källa: OECD Economic Outlook, July 1973.

torde erhålla mycken information om den framtida exportprisutvecklingen genom att studera den interna ekonomiska utvecklingen hos våra största handelspartners, Västtyskland, Storbritannien och Norge.

(2) I den andra modellen tillämpas samma angreppssätt som utnyttjats i tidigare avsnitt för att förklara den svenska pris- och lönebildningen, fast i detta fall på flera länder samtidigt. Man testar sålunda för OECD-länderna som grupp om den totala prisstegringstakten inom detta länderblock kan förklaras av det totala efterfrågeöverskottet på varor samt av inflationsförväntningar.[1] På motsvarande sätt undersöks lönekostnadsstegringarnas beroende av arbetsmarknadsläget samt av förväntningar om framtida prisstegringar. Pris- och löneutvecklingen inom gruppen av OECD-länderna antas sålunda kunna förklaras av följande aggregerade samband:

$$\dot{p} = a + b\left(\frac{Y-Y^*}{Y^*}\right) + c \cdot \dot{p}^e$$

$$\dot{w} = d + e \cdot U + f \cdot \dot{p}^e$$

Den genomsnittliga prisstegringstakten antas bero av det totala efterfrågeöverskottet på varumarknaden, som mäts av den faktiska bruttonationalproduktens avvikelse från den potentiella, samt av prisstegringsförväntningarna. Lönestegringstakten antas bli bestämd av efterfrågeöverskottet på arbetskraft, som skattas med arbetslösheten, samt av prisstegringsförväntningarna.

Dessa samband testades på kvartalsbasis för perioden 1955–1971 med följande resultat:[2]

$$\dot{p}_t = -0{,}1 + 0{,}184\left(\frac{Y-Y^*}{Y^*}\right)_{t-1} + \dot{p}^e_t \qquad R^2 = 0{,}51 \quad DW = 2{,}19 \qquad (27)$$

$$\dot{w}_t = -1{,}424 + 15{,}524 \cdot \frac{1}{U_{t-4}} + \dot{p}^e_t \qquad R^2 = 0{,}40 \quad DW = 1{,}43 \qquad (28)$$

där $\dot{p}^e_t = \dot{p}^e_{t-1} + 0{,}3\,[\dot{p}^e_{t-1} - \dot{p}^e_{t-1}]$

[2] Testningarna har utförts i M. Duck, M. Parkin, D. Rose och G. Zis "The Determination of the Rate of Change of Wages and Prices in a Fixed Exchange Rate World Economy, 1956–1971", mimeo, University of Manchester 1974. Tio länder ingår i skattningarna. Dessa är: USA, England, Frankrike, Tyskland, Italien, Belgien, Nederländerna, Sverige, Canada och Japan. Variablerna har konstruerats på följande sätt:

Lönekostnadsindex ($\dot{w}_t$)

$$w_t = \sum_{i=1}^{i=10} w_{it} \cdot \frac{X_{it}}{X_t}$$

w_t = lönekostnadsindex inom OECD-gruppen i kvartal t
X_{it} = antalet personer sysselsatta inom verkstadsindustrin i det i:te landet under kvartal t

$$X_t = \sum_{i=1}^{10} X_{it}$$

w_{it} = det it:te landets lönekostnadsindex under kvartal t

$$\dot{w}_t = \ln\left[\frac{w_t}{w_{t-1}}\right] \cdot 100$$

forts. nästa sida

[1] Vid fasta växelkurser och full konvertibilitet kan OECD-blocket approximativt ses som ett land med en valuta. Analysen kan inte förutsättningslöst tillämpas för perioden efter år 1971 då växelkurssystemet blivit mer flexibelt.

Vid estimation av ovanstående samband blev samtliga variabler signifikanta. Ländernas vägda prisstegringstakt bestäms av efterfrågeöverskottet i föregående kvartal samt av prisstegringsförväntningarna som helt slår igenom på den faktiska prisstegringstakten.

Den vägda lönekostnadsökningen för samma grupp av länder visar sig bero på den inverterade arbetslöshetsprocenten fyra kvartal tidigare samt på den förväntade prisstegringstakten som även här höjer den faktiska löneökningstakten med lika många procentenheter som prisstegringsförväntningarna ökar. När koefficienten framför förväntningstermerna är lika med ett i pris- och löneekvationen, och förväntningarna anpassat sig till den faktiska prisstegringstakten, innebär det att de långsiktiga sambanden blir helt vertikala. Med hjälp av löneekvationen kan vi exemplifiera detta. Uttrycket (28) utvisar den kortsiktiga konflikten mellan lönestegringstakt och arbetslöshet. På lång sikt kommer de förväntade prisstegringarna att anpassa sig till de faktiska prisstegringarna varför uttrycket (28) kan skrivas under följande form:

$$\dot{w} - \dot{p} = -1{,}424 + 15{,}524 \cdot \frac{1}{U}$$

Då differensen mellan lönestegringstakt och prisstegringstakt är lika med produktivitetstillväxten ($\dot{q}$) erhålles den långsiktiga arbetslösheten från följande samband

---

Prisvariabeln ($\dot{p}_t$)

$$p_t = \sum_{i=1}^{i=10} p_{it} \cdot \frac{Y_{it}}{Y_t}$$

p_t = konsumentprisindex för länderna under kvartal t
p_{it} = det i:te landets konsumentprisindex under kvartal t
Y_{it} = det i:te landets BNP i 1963 års priser under kvartal t, översatt till dollar enligt gällande växelkurs år 1963

$$Y_t = \sum_{i=1}^{10} Y_{it}$$

$$\dot{p}_t = \ln \frac{p_t}{p_{t-1}} \cdot 100$$

Arbetslöshetsvariabeln (U_t)

$$U_t = \frac{\sum_{i=1}^{10} U_{it}^* \cdot 100}{N_t}$$

U_t = totala arbetslösheten i procent, kvartal t
U_{it}^* = antalet arbetslösa i det i:te landet under kvartal t (översatt till USA:s def. på arbetslöshet).
N_t = det totala arbetsutbudet (labour force) i länderna, kvartal t.

Efterfrågeöverskottet ($\frac{Y-Y^*}{Y^*}$).

$$Y = \sum_{i=1}^{10} \left[\frac{Y_{it}}{\sum_{i=1}^{10} Y_{it}} \cdot I_{it} \right] \text{där}$$

Y_{it} = land i:s BNP under kvartal t
I_{it} = det i:te landets index för industriproduktionen under kvartal t
Y^* = potentiella produktionen (beräknat utifrån en trendframskrivning)

$$U = \frac{15{,}524}{\dot{q} + 1{,}424}$$

Vid en genomsnittlig produktivitetstillväxt på 4 procent blir den långsiktiga arbetslösheten lika med 2,9 procent. På lång sikt får då sambandet mellan lönestegringstakt och arbetslöshet ett utseende som beskrivs i diagram 4:11.

Detta resultat påvisar att så snart den vägda arbetslösheten inom OECD-länderna understiger 2,9 procent – den "naturliga arbetslösheten" – kommer vi att få en ständigt ökande prisstegringstakt. På motsvarande sätt erhålles ett allt snabbare prisfall, om arbetslösheten överstiger 2,9 procent. Om arbetslösheten förblir vid 2,9 procent blir lönestegringstakten lika med produktivitetstillväxten, vilket möjliggör prisstabilitet. Som framgår av diagram 4:12 låg den vägda arbetslösheten i OECD-länderna under den nivå som är förenlig med prisstabilitet från år 1963 till år 1970. Under denna period accelererade även prisstegringstakten för OECD som helhet från ett genomsnitt på cirka 2 procent upp till nära 6 procent per år.

Den internationella inflationstakten kan sålunda förklaras tämligen väl av det aggregerade efterfrågeöverskottet på varor och arbetskraft samt av prisstegringsförväntningarna. Genom att studera den vägda arbetslöshetsnivån i OECD-länderna kan information erhållas om hur den internationella prisutvecklingen kan tänkas utvecklas.

Flera invändningar kan emellertid resas mot det resonemang som förts ovan. För det första har vår uppgift egentligen varit att klargöra vilka faktorer det är som bestämmer de internationella prisimpuler som drabbar Sverige. Det har då främst gällt att förklara den internationella prisut-

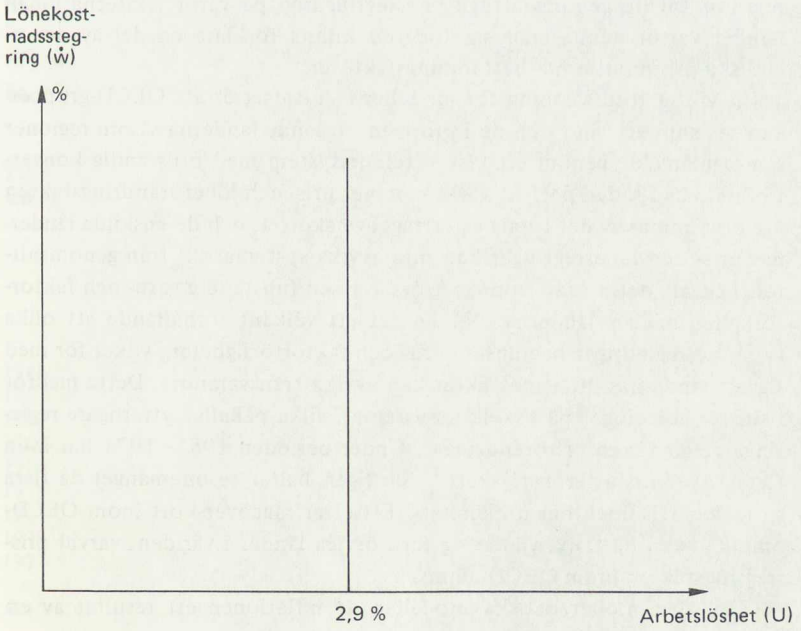

Diagram 4:11 Den långsiktiga Phillipskurvan inom OECD-länderna.

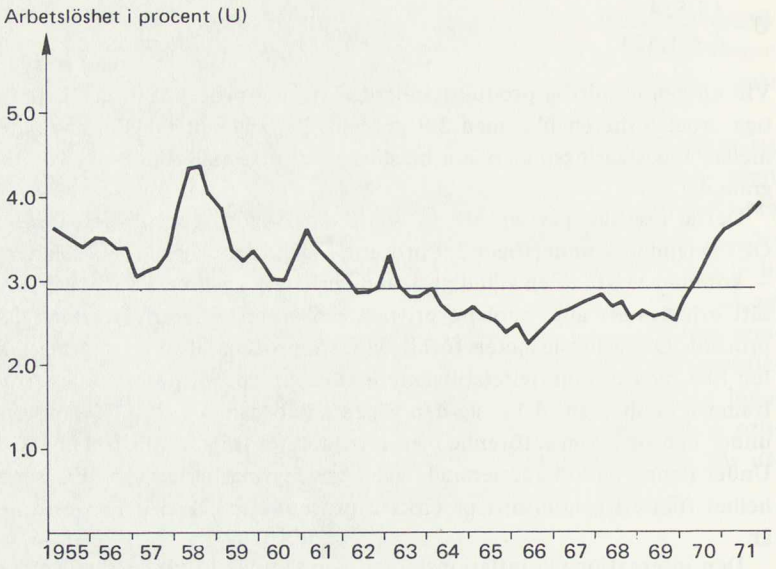

Diagram 4:12 Arbetslöshetens utveckling inom OECD-länderna 1955–1971.

Källa: M. Duch, M. Parkin, D. Rose och G. Zis, op. cit.

vecklingen på K-sektorns produkter. Nu finns det emellertid ingen möjlighet att bryta ut och enbart studera en internationell marknad för produkter från olika länders K-sektorer och fastlägga sambandet mellan prisförändringar och efterfrågeöverskott på denna marknad. I stället har vi undersökt vilka de faktorer är som bestämmer den allmänna pris- och lönestegringstakten inom hela OECD-området, när det råder fasta växelkurser mellan länderna. Nu torde konsumentprisindex utvecklas i en viss relation till de genomsnittliga prisstegringarna på varor i internationell handel varför denna analysmetod bör kunna förklara en del av de utländska prisimpulsernas bestämningsfaktorer.

En viktig förutsättning för modellens slutsatser är att OECD-gruppen kan ses som ett land och de i gruppen ingående länderna såsom regioner sammanlänkade genom ett fast växelkurssystem med fullständig konvertibilitet. I en sådan perfekt värld kommer pris- och löneförändringstakten att bestämmas av det totala efterfrågeöverskottet, och de enskilda ländernas pris- och lönestegringar kan inte avvika systematiskt från genomsnittet. För att detta skall uppnås krävs även en fullständig varu- och faktorrörlighet mellan länderna. Nu är det ett välkänt förhållande att olika typer av regleringar begränsar varu- och faktorrörligheten, vilket för med sig att ländernas inflationstakter kan avvika från varandra. Detta medför i sin tur störningar på växelkurssystemet, vilka påkallar ytterligare regleringar eller växelkursförändringar. Under perioden 1955–1971 har även flera växelkursjusteringar skett.[1] Slutligen haltar resonemanget då flera stora handelsblock har utelämnats. Ett efterfrågeöverskott inom OECD-området kan då t. ex. vända sig mot övriga länder i världen, varvid prisstegringstakten inom OECD dämpas.

(3) I den monetaristiska modellen är inflationen ett resultat av en

[1] Tyskland revalverade 1961 och 1969. Frankrike devalverade 1958 och 1969, vilket även England gjorde 1967. Holland revalverade 1961. Canada hade en flytande växelkurs under stora delar av undersökningsperioden.

alltför stark monetär expansion. När ett enskilt land ökar sitt penningutbud snabbare än omvärlden leder detta till ett underskott i betalningsbalansen och en relativt högre prisstegringstakt. Detta skapar i sin tur en monetär expansion i omvärlden som påtvingas en ökad inflationstakt om man inte kan neutralisera kapitalinflödet. Hur starka dessa krafter är beror på underskottets storlek. Om det är ett litet land som skapar ett kapitalinflöde till omvärlden blir effekten på den totala efterfrågan mycket liten och verkningarna på prisnivån försumbara. Om det däremot är ett stort land, som t. ex. USA, vilket spär på omvärldens penningutbud kommer verkningarna att bli betydande. Med hjälp av denna monetära mekanism kan den höjda världsinflationstakten sedan 1960-talets slut förklaras. I USA drevs inflationstakten upp under slutet av 1960-talet till följd av en expansiv finans- och penningpolitik. Detta ledde i sin tur till kraftiga betalningsbalansunderskott gentemot omvärlden. Då USA väger tungt i världsekonomin fick detta betydande konsekvenser för den internationella prisutvecklingen.

En monetär expansion är en nödvändig men ej tillräcklig förutsättning för att ett inflationsförlopp skall kunna bli bestående. I sin enklaste form bygger den monetära modellen på sambandet mellan världsinflationen och USAs betalningsbalansunderskott, som vid mer eller mindre fasta växelkurser orsakar ökningar i den monetära basen och penningutbudet i överskottsländerna. I tabell 4:11 relateras prisökningstakten i OECD-länderna till underskotten i USAs betalningsbalans.

Som framgår av tabellen 4:11 samvarierar inflationstakten inom OECD tämligen väl med underskotten i USA:s betalningsbalans. Undantagen utgör åren 1968 och 1969 då USA har ett mindre betalningsbalansöverskott. Om man istället ser på bytesbalansen uppvisar denna ett underskott vilket tyder på att USA hade ett överskott på kapitalbalansen dessa båda år. Att prisstegringstakten inom OECD-området ökade åren 1968–1969, trots ett nettokapitalutflöde, sammanhänger troligen med de tidseftersläpningar som gör sig gällande i sambandet mellan penningmängdstörändringar och inflationstakt. I vissa länder kan valutainflödena "steri-

Tabell 4:11 Inflationstakten inom OECD samt USAs underskott i betalningsbalansen 1965–1973

	Inflationstakten inom OECD (BNP-deflatorns proc. förändr.)	Underskotten i USA:s betalningsbalans (i milj. dollar)	Underskotten i USA:s bytesbalans (i milj. dollar)
1965	3,4	– 854	– 1.310
1966	3,3	– 108	– 2.408
1967	3,2	– 2.972	– 3.714
1968	3,5	+ 1.508	– 2.197
1969	4,8	+ 2.827	– 4.964
1970	5,9	–10.949	– 3.587
1971	5,7	–30.694	–21.635
1972	5,8	–11.187	–13.726
1973	7,6	– 5.574	– 4.957

Källa: OECD.

liseras" varvid verkningarna på prisnivån dämpas. Om man studerar penningutbudets genomsnittliga tillväxt i OECD-länderna, exklusive USA, finner man att detta inte expanderade förrän år 1971. Mellan år 1965 och 1970 var den årliga tillväxten 12,5 procent i genomsnitt för att år 1971 stiga till 17,5 procent per år.

Nu kan givetvis penningmängden inom ett land förändras vid oförändrad betalningsbalanssituation. Ett exempel på detta är expansionen på Eurodollarmarknaden. Tabell 4:12 ger en uppfattning om denna marknads expansion sedan år 1965. Denna likviditetsökning, som orsakas av Eurodollarmarknadens kreditexpansion har givetvis bidragit till inflationens tillväxt inom OECD-området.

Om man mer explicit testar den monetära förklaringen till inflationstakten inom OECD erhålles följande samband:[1]

$$\dot{p} = \sum_i w_i \cdot r_i \cdot \dot{R}_i + \sum w_i (1-r_i) \cdot \dot{D}_i - \sum_i w_i \cdot e_i \dot{Y}_i \qquad (29)$$

där

$\dot{p}$ = skattade inflationstakten inom OECD
w_i = land i:s andel av OECD:s totala penningmängd
r_i = förhållandet mellan land i:s valutareserv och penningmängd
$\dot{R}_i$ = externt genererade delen av den monetära basens tillväxt i land i (dvs. valutareservens förändring)
$\dot{D}_i$ = inhemskt genererade delen av den monetära basens tillväxt i land i
e_i = penningefterfrågans inkomstelasticitet
$\dot{Y}$ = realinkomstens tillväxt i land i

Prisökningstakten antas sålunda bero på internt och externt genererade penningmängdsförändringar samt på realinkomstens tillväxt. Om vi substituerar de verkliga värdena för de sju största OECD-länderna, i detta uttrycks högra led, erhålles en uppskattning av den vägda prisstegringstakten för dessa länder.[2] I tabell 4:13 jämförs den skattade verkliga prisstegringstakten för perioden 1961–1972.

[1] I sin enkla form säger kvantitetsteorin att $\dot{p} = \dot{M}-\dot{Y}$. Prisökningstakten bestäms på längre sikt av differensen mellan penningmängdens ökningstakt ($\dot{M}$) och tillväxten i realinkomsten ($\dot{Y}$). I det följande uttrycket har M delats upp på en inhemskt respektive en externt genererad del. (Kreditmultiplikatorn antas vara lika med ett.) För en testning av uttrycket (29) se J.C. Pattison. International inflationary linkages and the recent experience in individual countries, Ontario Economic Council, 1974.

[2] Följande länder är medtagna: USA, Japan, Canada, Frankrike, Västtyskland, Italien och Storbritannien. Som vikter vid beräkning av BNP-deflatorns procentuella förändring används respektive lands BNP.

Tabell 4:12 Eurodollarmarknadens expansion 1965–1973

År	Storlek (mätt i miljarder dollar)	Tillväxt (i procent)
1965	12	33
1966	15	25
1967	18	20
1968	27	50
1969	44	63
1970	57	30
1971	70	23
1972	92	31
1973	130	41

Anm. I tabellen anges storleken i dollar, beräknad utifrån 1968 års växelkurs.
Källa: OECD

Tabell 4:13 Prisstegringstakten inom OECD 1961–1972

År	Verklig prisstegringstakt	Uppskattad prisstegringstakt ($\dot{p}$)
1961	2,4	4,6
1962	2,5	7,7
1963	2,6	8,0
1964	2,6	6,3
1965	3,1	9,5
1966	3,0	5,7
1967	3,0	9,7
1968	3,4	9,5
1969	4,9	5,6
1970	5,9	8,6
1971	5,4	17,7
1972	4,5	12,9

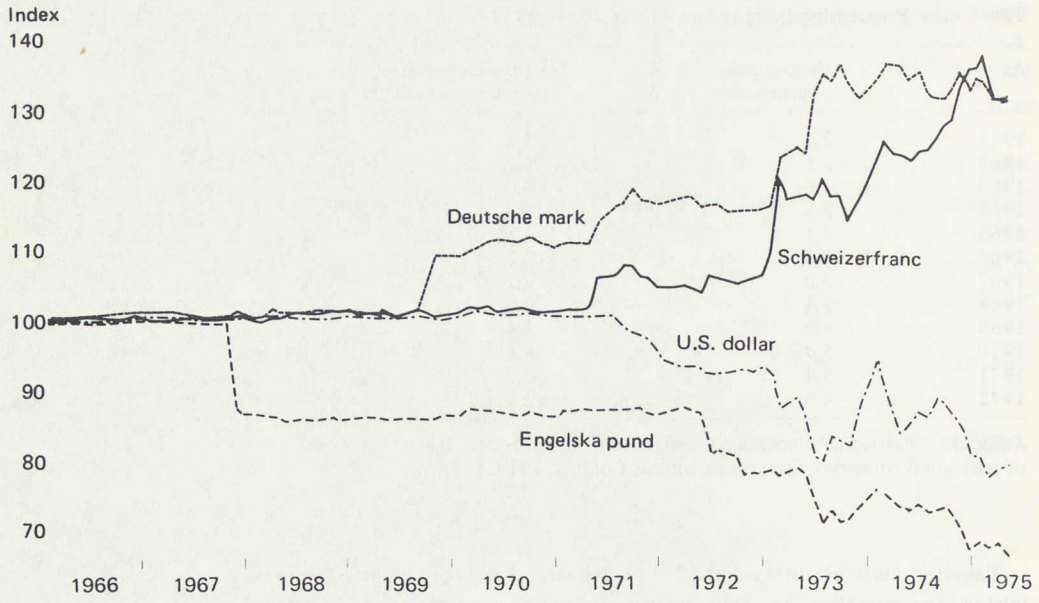
Källa: J.C. Pattison, International inflationary linkages and the recent experiences of individual countries, Ontario Economic Council, 1974.

Tabellen visar att uttrycket (29) överskattar den faktiska prisstegringstakten för samtliga år. Den uppskattade inflationsserien tycks dock ganska väl kunna förutsäga förändringsriktningen i de faktiska prisstegringarna. Slutsatsen måste bli att den enkla monetaristiska modell vi studerat inte kan förklara världsinflationens bestämningsfaktorer på ett övertygande sätt.

4.11 Det flytande växelkurssystemets inverkan på utrikeshandeln[1]

Det internationella valutasystemet har genomgått en nästan fullständig omvandling under början av 1970-talet. Det system med fastlagda, av centralbankerna garanterade valutapariteter som tillämpats under större delen av efterkrigstiden utsattes redan under 1960-talets sista år för stora påfrestningar genom att de officiella växelkurserna mellan stora industrinationer som England, Västtyskland och Frankrike inte tillräckligt snabbt kunde anpassas till realistiska nivåer i anslutning till resp. länders interna ekonomiska utveckling. I och med att även USA-dollarn, som utgjort hörnstenen i det fasta Bretton Woods-systemet, både rent tekniskt såsom reserv- och interventionsvaluta och såsom den största industrinationens valuta, kom att få ett orealistiskt värde i relation till övriga valutor och till guld, bröt systemet definitivt samman. Efter två devalveringar av dollarn övergavs det fasta växelkurssystemet i mars 1973. Centralbankerna upphörde att stödja rådande pariteter, och växelkurserna har därefter fått röra sig mer eller mindre fritt – som ett resultat av dels marknadskrafternas spel, dels av de omfattande interventioner som flertalet centralbanker genomfört under olika perioder. Även om det fasta systemet formellt övergavs först 1973 kan övergången till ett rörligare system sägas ha ägt rum successivt under åren 1971–1973. Av diagram 4:13

[1] Detta avsnitt har författats av fil. dr Sven Grassman.

Källa: SHB, arbitrageavd.

Diagram 4:13 Index för viktigare valutakurser mot kronan 1966–1975. Januari 1966 = 100.

framgår att växelkurserna från och med 1971 gått starkt isär.

Det nya systemet har inte kännetecknats av fullständigt fritt flytande växelkurser. Vissa länder har intervenerat systematiskt för att hålla en fast relation åtminstone visavi några länder (Sverige och fyra andra länder har hållit en fast relation till Västtyskland); andra har valt att föra en aktiv valutapolitik i deprecierande eller apprecierande riktning (England, Schweiz); en del länder har i huvudsak låtit sin växelkurs flyta helt fritt (USA). Det valutasystem som tillämpats sedan 1971 är alltså ett blandat system, där emellertid inslaget av flytande kurser varit dominerande. Detta gäller både världshandeln totalt och Sveriges utrikeshandel, som till cirka 2/3 ägt rum med länder vilkas valuta ej haft en fast relation till kronan.

Självfallet har en så genomgripande omvandling av det internationella valutasystemet väckt frågan om hur utrikeshandel och real inkomstutveckling i skilda länder kan komma att påverkas. I det följande diskuteras några principiella samband mellan växelkurssystem och utrikeshandel mot bakgrund av de första årens erfarenheter av ett rörligt kurssystem. Under lång tid har det varit en ganska utbredd uppfattning hos företagare och ekonomer att det fasta växelkurssystemet gynnat – och kanske rentav varit en förutsättning för – världshandelns relativt snabba tillväxt under efterkrigstiden. Tanken har då varit att de fasta växelkurserna eliminerat ett moment av osäkerhet vid utlandstransaktioner, och att

ökad rörlighet hos valutakurserna i motsvarande mån skulle innebära ökad risk och därmed verka hämmande på världshandeln. Men valutasystemet påverkar även andra viktiga förutsättningar för utrikeshandeln. För att belysa denna fråga kan problemet lämpligen spjälkas upp i följande komponenter:

Vilka är utrikeshandelns främsta bestämningsfaktorer? I vad mån påverkas dessa av valutasystemet? Vad betyder valet av valutasystem för växelkursernas rörlighet? Hur påverkas företagen av olika typer av valutarisk?

På ett djupare plan ligger den mer fundamentala frågan om utrikeshandelns optimala storlek samt i vad mån olika grader av valutarisk är ägnade att föra en ekonomi närmare eller längre från ett sådant välfärdsekonomiskt optimum.[1]

Utrikeshandel är inget självändamål, och maximal tillväxt hos utrikeshandeln är troligen inte önskvärd från rimliga välfärdsteoretiska antaganden (även om internationell integration ofta sägs ha ett egenvärde utifrån rent politiska värderingar). Här begränsas analysen till den mer konkreta frågan om vilken effekt det ändrade valutasystemet faktiskt haft, och kan antas få, på svensk utrikeshandel.

Detta avsnitt disponeras på följande sätt. Först redogörs på ett principiellt plan för växelkursens funktion som länk mellan ekonomier med skilda penningsystem. Därefter behandlas växelkursernas kortsiktiga variabilitet och långsiktiga utveckling. Mot denna bakgrund analyseras företagens beteende när de ställs inför valutarisker: hur de på kort sikt handskas med ökad kursvariabilitet samt hur mer långsiktiga beslut om avvägningar mellan utlandstransaktioner och inhemska transaktioner påverkas av växelkursernas utveckling under olika valutasystem. Slutligen analyseras betalningsbalansrestriktionens innebörd under skilda valutasystem samt några implikationer härav för utformningen av konjunktur- och handelspolitik i enskilda länder.

Analysens praktiska slutsats beträffande framtidsutsikterna för världshandeln – samt svensk export och import i synnerhet – är att det nya valutasystemet som sådant inte kommer att påverka de reala handelsflödena på något avgörande sätt. Efter en övergångsperiod är det t. o. m. möjligt att ett fortsatt system med flexibla växelkurser – om det inte utsätts för än större externa störningar än de som redan inträffat under systemets första år – kommer att leda till snabbare tillväxt i världshandeln än under Bretton Woods-epoken. Anledningen härtill är att en smidigare betalningsbalansanpassning i enskilda länder kan leda till en mer expansiv ekonomisk politik och inkomstutveckling samtidigt som risken för betalningsbalansmässigt motiverade handelshinder minskar.

Växelkurserna och de enskilda ekonomierna

De nationella ekonomierna arbetar var och en med sitt eget penningsystem. Priser och löner likaväl som fordringar och skulder är alla uttryckta i den nationella myntenheten, som normalt också är det enda lagliga betal-

[1] S. Grassman, Det nya valutasystemet, Ekonomisk Debatt nr 6, årgång 3.

ningsmedlet. Men nationsgränsens ekonomiska innebörd inskränker sig inte blott till det faktum att alla relativpriser, och därmed bytes- och förmögenhetsförhållanden, inom ekonomin fastställs och regleras i landets egen penningenhet. Myndigheterna i varje land har dessutom i stor utsträckning kontroll över penningmängd, skatter och offentliga utgifter, vilka i sin tur påverkar total prisnivå och inflationstakt i respektive land. Så långt är egentligen de nationella ekonomierna förbluffande enhetliga och avgränsade från omvärlden; vid sidan av lagstiftnings- och beskattningsmakten samt förekomsten av nationella språk är kanske det gemensamma penningsystemet ett av nationalstatens mest betydelsefulla särdrag.

Lägg nu till denna bild det faktum att de nationella ekonomierna köper och säljer en stor del av sina varor och tjänster från och till andra länder. Eftersom företagarna i skilda länder normalt i sista hand är intresserade av köpkraft i det egna landets valuta, fordras något slags omvandling mellan myntslagen. Relativpriser måste med andra ord etableras mellan vart och ett av ländernas pengar för att företag som arbetar i olika myntsystem ska kunna handla med varandra. Detta sker på valutamarknaden där förhållandet mellan värdet mellan vart och ett av ländernas valutor bestäms. För Sveriges del får vi således en växelkurs för varje land vi handlar med. Dollarkursen på den svenska valutamarknaden är då helt enkelt det antal kronor som på marknaden motsvarar en dollar.

Kursbildningen på valutamarknaden kan nu ske på olika sätt. Framförallt är det de nationella centralbankernas politik som direkt och indirekt blir bestämmande för växelkursernas utveckling, men även den allmänna produktivitetsutvecklingen och inflationstakten i skilda länder påverkar på ett avgörande sätt utbud och efterfrågan på utländsk valuta i varje enskilt land. På kort sikt är även allmänhetens, företagens och bankernas dispositioner med finansiella tillgångar och skulder av allra största betydelse för kursutvecklingen för skilda valutor.

Guldmyntfoten är en speciell form för det internationella valutasystemet som prövats under långa perioder. Genom att centralbankerna i skilda länder i detta system förbundit sig att hålla en fast relation mellan sin egen valuta och guld bands ländernas ekonomier ihop enligt stränga mekaniska regler. Eftersom guldet var den gemensamma värdemätaren för samtliga länder upprättades härigenom en fast relation mellan de individuella valutorna. Centralbankerna köpte och sålde guld så att guldpriset blev konstant i det egna landet. Indirekt ledde detta till att de enskilda ekonomierna via den förda penningpolitiken kom att få en någorlunda likartad ekonomisk utveckling. Genom att centralbankerna förbundit sig att hålla ett fast guldpris, styrdes landets penningmängd i stor utsträckning av utfallet av utlandstransaktionerna. Mycket av den nationella autonomin var därmed borta, även om de enskilda länderna alltjämt begagnade nominellt skilda pengar.

Det *fasta växelkurssystem* som tillämpas 1944–1971 hade drag som starkt påminde om guldmyntfoten. Här bands dock inte de nationella penningvärdena direkt till guldet, utan till USA-dollarn. Även detta system innebar att centralbankerna via särskilda interventionsregler förband

sig att använda penningpolitiken så att överenskomna dollarkurser kunde bibehållas. Mekanismen påminner om guldmyntfoten i det att den via fasta växelkursrelationer tvingar fram en avsevärd uniformitet i de nationella ekonomiernas utveckling.

I ett system med *flytande växelkurser* har centralbanken i resp. land möjlighet att låta landets valutakurser röra sig helt fritt, eller att styra dem i den riktning som den finner lämpligt. Även om penningpolitikens inriktning här i långt högre grad kan bestämmas nationellt, så påverkar utvecklingen i andra länder i hög grad den inhemska utvecklingen – bl. a. genom att utländska prisändringar påverkar den inhemska prisnivån samt att avvikelser mellan räntelägena i utland och hemland ger upphov till kapitalrörelser.

Oavsett vilket valutasystem som tillämpas binds således ekonomierna ihop så snart omfattande utrikeshandel och faktorrörelser äger rum. Formen för detta utlandsberoende varierar dock med typen av valutasystem, och ett flytande växelkurssystem innebär generellt sett en ökad nationell autonomi jämfört med de olika slagen av fasta växelkurssystem.

Låt oss nu vända på resonemanget och fråga huruvida de nationella ekonomiernas benägenhet att handla med varandra påverkas av vilket valutasystem som tillämpas. I vad mån kommer övergången till ett flytande växelkurssystem i början av 1970-talet att påverka världshandelns utveckling? Hur kommer svensk export och import att påverkas av de nya flytande växelkurserna?

Valutarisk: kursernas trend och variabilitet

Schematiskt kan sägas att s. k. köpkraftsparitet etableras på lång sikt i länder med tillräckligt stor utlandssektor via en av följande mekanismer. I ett flexibelt valutasystem inställer sig växelkurserna kontinuerligt på en nivå som gör att respektive prisindex i olika länder är i nivå med varandra, uttryckt i samma valutaslag. I ett fast system med "adjustable pegs" (som tillåter kursändringar vid fundamental jämviktsbrist) inställs på lång sikt växelkursen på en nivå som ger ungefär samma prisnivå för varor som går i utrikeshandel i alla länder.[1] På lång sikt ändras således växelkurserna *oavsett vilket valutasystem som tillämpas* i anslutning till grundläggande skillnader mellan inflationstakt, produktivitet och konkurrenskraft i skilda länder. I denna bemärkelse finns alltid ett extra moment av osäkerhet vid transaktioner mellan länder i jämförelse med interna ekonomiska transaktioner.

Investeringsbeslut och långsiktiga avvägningar mellan produktion för export resp. för hemmamarknaden torde främst baseras på företagens förväntningar om trendmässiga nivåförskjutningar mellan valutorna, snarare än fluktuationerna kring dessa nivåer. På lång sikt är det därför inte sannolikt att det ena eller andra systemet skulle ha någon större inverkan på företagens villighet att köpa och sälja sina produkter på utlands- respektive hemmamarknaden.[2]

I princip borde valet av valutasystem kunna vara av betydelse för utrikeshandelns utveckling i det att kursändringarnas form och variabili-

[1] I ett helt fast system skulle likheten hos prisutvecklingen i skilda länder tvingas fram vid oförändrad växelkurs genom att inkomst- och kostnadsutveckling blir ungefär densamma i alla länder.

[2] P.B. Clark, Uncertainty, exchange risk and the level of international trade, Western Economic Journal, Sept. 1973.

tet blir olika under de skilda systemen. Om de sker efter politiska beslut eller genom en marknadsmässig anpassning, om de sker kontinuerligt eller via stegvisa paritetsändringar, är emellertid framför allt av betydelse för företagens mer *kortsiktiga beteende.* Sannolikt är inte den ökade kortsiktiga valutarisk, som är förknippad med ett flytande kurssystem, något större hinder för genomförandet av utlandstransaktionerna. Anledningen härtill är att *alla* de priser och löner som företagen står inför är förenade med osäkerhet. Betydelsen av osäkerhet i prishänseende är därför troligen underordnad bland utrikeshandelns bestämningsfaktorer. Härtill kommer det faktum att företagen har stora möjligheter att med olika metoder undvika eller begränsa valutariskerna.

Frågan om växelkursernas kortsiktiga variabilitet har varit föremål för omfattande debatt inom teorin för rörliga växelkurser. Ett intressant drag i de första åren med flytande växelkurser är att den s. k. stabiliserande spekulationen tycks ha varit otillräcklig för att ge en jämn och lugn anpassning av valutakursernas nivå. Svängningarna har varit betydande (se diagram 4:13), och man frågar sig om valutasystemet har en inneboende instabilitet eller om oljekrisen och den kraftiga inflationen 1973–1974 utgjort tillfälliga, yttre störningar som inte kunnat absorberas utan dessa stora kursfluktuationer. Övergångsproblem samt förekomsten av speciella

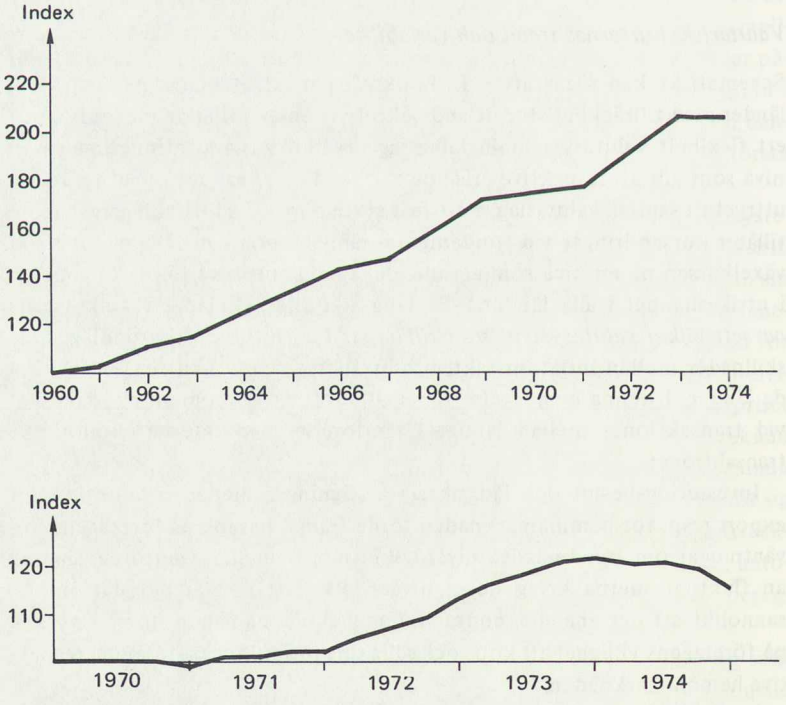

Diagram 4:14 Industriproduktionens utveckling inom OECD; basår 1960 respektive 1970, 1 kv.

Källor: Main Economic Indicators.
OECD Historical Statistics, 1955–1966.

påfrestningar, vilka i själva verket var så starka att de ledde till det tidigare systemets sammanbrott, förklarar troligen en stor del av kursfluktuationerna 1973–1975, men den kvantitativa betydelsen av dessa olika faktorer kan ej avgöras för den begränsade tidsperiod det här är fråga om.

Bland utrikeshandelns bestämningsfaktorer är det möjligt att särskilja en pris- och en inkomsteffekt. Relativt sett ledde det flytande systemet – åtminstone 1973–1974 – till ökad osäkerhet i utlandstransaktioner. Men priserna är bara en faktor, och på kort sikt en underordnad faktor i detta sammanhang. Den huvudsakliga bestämningsfaktorn för utrikeshandeln är *inkomst- eller efterfrågeutvecklingen* hos de handlande länderna. I det fasta kurssystemet var enskilda länders betalningsbalansrestriktion mer påtaglig via skarpa förändringar i valutareserven vid rådande växelkurs. Realekonomiskt köptes därför växelkursstabiliteten genom en rigorös inkomstanpassning och långsammare tillväxt. England under 1950- och 1960-talen och Sverige 1971–1972 är goda exempel på hur valutaavtappning ledde till restriktiv ekonomisk politik, långsammare tillväxt och därmed krympande import. Svenska exportörers försäljning till England var t. ex. långsam fram till 1972, då England lät pundet flyta och kunde låta ekonomin expandera snabbare än tidigare. Därefter ökade Sveriges export till England långt snabbare än tidigare – trots att osäkerheten om relationen krona-pund blivit större än tidigare.

Den ökade kursvariabiliteten sedan 1970-talets början har inte haft någon skönjbar inverkan på utrikeshandelns volym. Både för enskilda länder och för världshandeln som helhet har handelsvolymen nära följt den reala produktions- och inkomstutvecklingen. Under det flytande växelkurssystemets första år ökade världshandeln snabbare än tidigare under efterkrigstiden, reflekterande den snabba inkomst- och efterfrågeexpansionen inom hela den industrialiserade världen. 1974 karaktäriserades av den djupaste konjunkturavmattningen på flera decennier, varvid produktionsutveckling och internationell handel krympte mycket snabbt (diagram 4:14 och 4:15).

Sambandet mellan allmän aktivitetsnivå och import illustreras speciellt tydligt av svensk utrikeshandel i början av 1970-talet: importen har följt den inhemska produktionstillväxten mycket nära, medan exporten på samma sätt följt produktionsutvecklingen – nära nog kvartal för kvartal – hos våra viktigare avnämarländer. Svårigheterna att statistiskt urskilja eventuella effekter av den ökade kursvariabiliteten på utrikeshandelns utveckling är än så länge oöverstigliga. En principiellt möjlig väg är att studera eventuella skillnader mellan handel till fasta resp. fixa kurser för de länder som tillämpat ett blandat valutasystem, dvs. de s. k. ormmedlemmarna. Om vi antar att inkomstutvecklingen i avnämarlandet är handelns huvudsakliga bestämningsfaktor, så bör det ha ett visst intresse att dela upp *importutvecklingen* för ett visst land på två grupper som ägt rum med olika grad av valutarisk. Landets exportutveckling påverkas ju av inkomstutvecklingen i vart och ett av avnämarländerna, varvid effekten av skilda kursförhållanden för resp. land blir svåra att urskilja. I importfallet är emellertid den viktigaste bestämningsfaktorn densamma för handel med samtliga länder: inkomstutvecklingen i det egna landet. I tabell

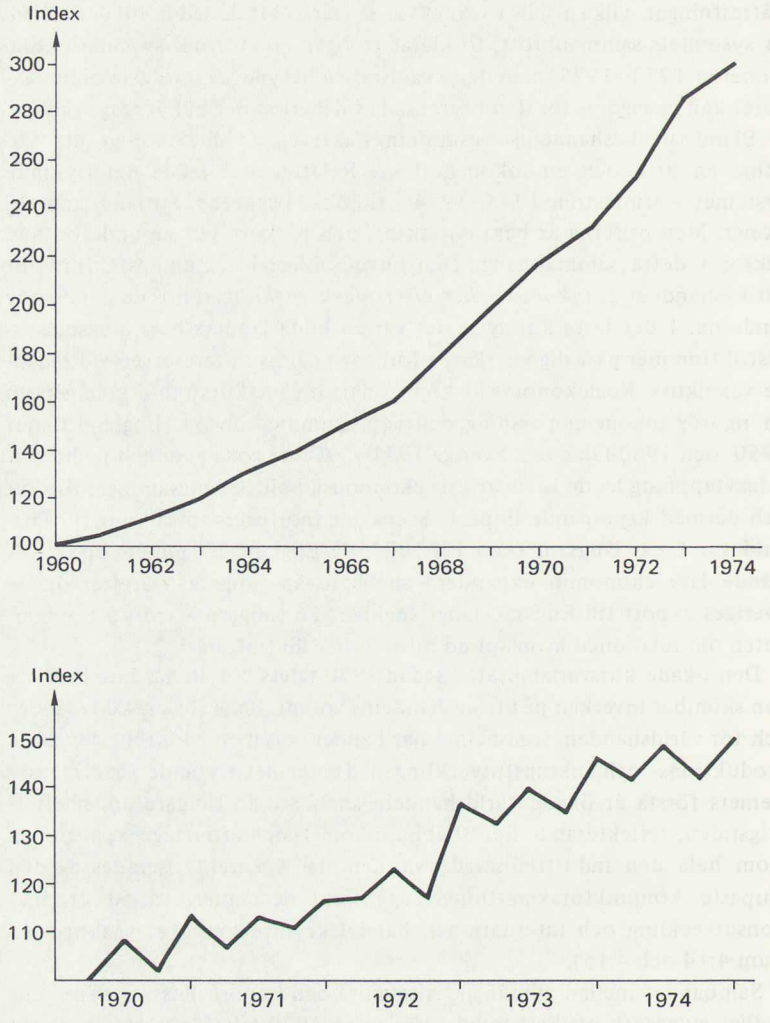

Diagram 4:15 Världshandelns utveckling (export) fasta priser; basår 1960 respektive 1970, 1 kv.

Källa: Monthly Bulletin of Statistics, 1973:10, 1974:4.

4:14 och diagram 4:16 har en uppdelning av detta slag gjorts för såväl export som import för de länder som haft ett blandat kurssystem under åren 1973 och 1974.

Importutvecklingen har varit något snabbare till fasta än till rörliga kurser, men för den korta period det här är fråga om är det svårt att säga om skillnaden kan hänföras till skillnader i valutarisk. Mönstret är emellertid det som borde förväntas på teoretiska grunder: en ökad kostnad i

form av ökad kursvariabilitet har förelegat för en del av handeln, och denna del har utvecklats något långsammare. Det bör emellertid understrykas att den snabba importutvecklingen till fasta kurser *inte* innebär att fasta kurser är gynnsammare för handeln än flexibla kurser. Än mindre ger diagrammets uppdelning någon vägledning för hur importen skulle ha utvecklats, om ett fast eller flexibelt valutasystem tillämpats under perioden. I och med att ett rörligare kurssystem tillämpats under perioden har betalningsbalansanpassningen underlättats något för samtliga länder, även för ormmedlemmarna. Uppdelningen i diagram 4:16 kan möjligen kasta något ljus över den partiella valutariskeffekten, som alltid är negativ i fallet med flexibla kurser.[1] För att empiriskt belysa totaleffekterna av den ökade kursflexibiliteten i form av såväl ökad risk som gynnsammare inkomstutveckling, måste den totala importutvecklingen under nuvarande blandade system jämföras med en situation där hänsyn tagits till den allmänna inkomstutveckling som ett fast växelkurssystem skulle ha genererat. En sådan jämförelse kan ej åstadkommas.

Vår sammanställning av data i tabell 4:14 och diagram 4:16 belyser således endast, i bästa fall, den mindre betydelsefulla riskeffekten på mikroplanet. Den ger däremot ingen vägledning om de totala effekterna på handeln av en övergång från ett fast till ett rörligt valutasystem.

[1] Den ökade risken vid flexibla växelkurer är dessutom något överskattad vid en sådan jämförelse. När en *del* av kurserna läggs fast ökar nämligen anpassningsbördan och kursrörelserna för de valutor som är flexibla, jämfört med ett system där alla kurser är rörliga.

Tabell 4:14 Ormmedlemmarnas handel med OECD. Total ökning mellan 1 kv. 1973 och 4 kv. 1974

	Export					
	Till fix-länder			Till flex-länder		
	73:1	74:4	Ökning %	73:1	74:4	Ökning %
Belgien-Luxemburg	700,09	756.51	13,5	679,38	745,84	9,8
Danmark	153,28	205,66	34,2	191,83	218,62	14,0
Västtyskland	1 124,57	1 524,30	35,5	2 426,10	3 010,72	24,1
Nederländerna	876,05	910,59	3,9	616,24	715,66	16,1
Norge	122,07	152,70	25,1	137,10	156,44	14,1
Sverige	141	160	13,5	178	176	−1,1

	Import					
	Till fix-länder			Till flex-länder		
	73:1	74:4	Ökning %	73:1	74:4	Ökning %
Belgien-Luxemburg	681,15	668,41	− 1,9	645,49	682,38	5,7
Danmark	243,18	233,54	− 4,0	195,84	175,30	−10,5
Västtyskland	1 130,23	1 308,32	15,8	1 928,13	2 082,32	8,0
Nederländerna	771,28	808,84	4,9	583,22	570,62	− 2,2
Norge	179,01	233,29	30,3	180,09	220,13	22,2
Sverige	127	162	27,6	121	136	12,4

Källa: OECD, Overall Trade by Countries.
OECD, Statistics of Foreign Trade.

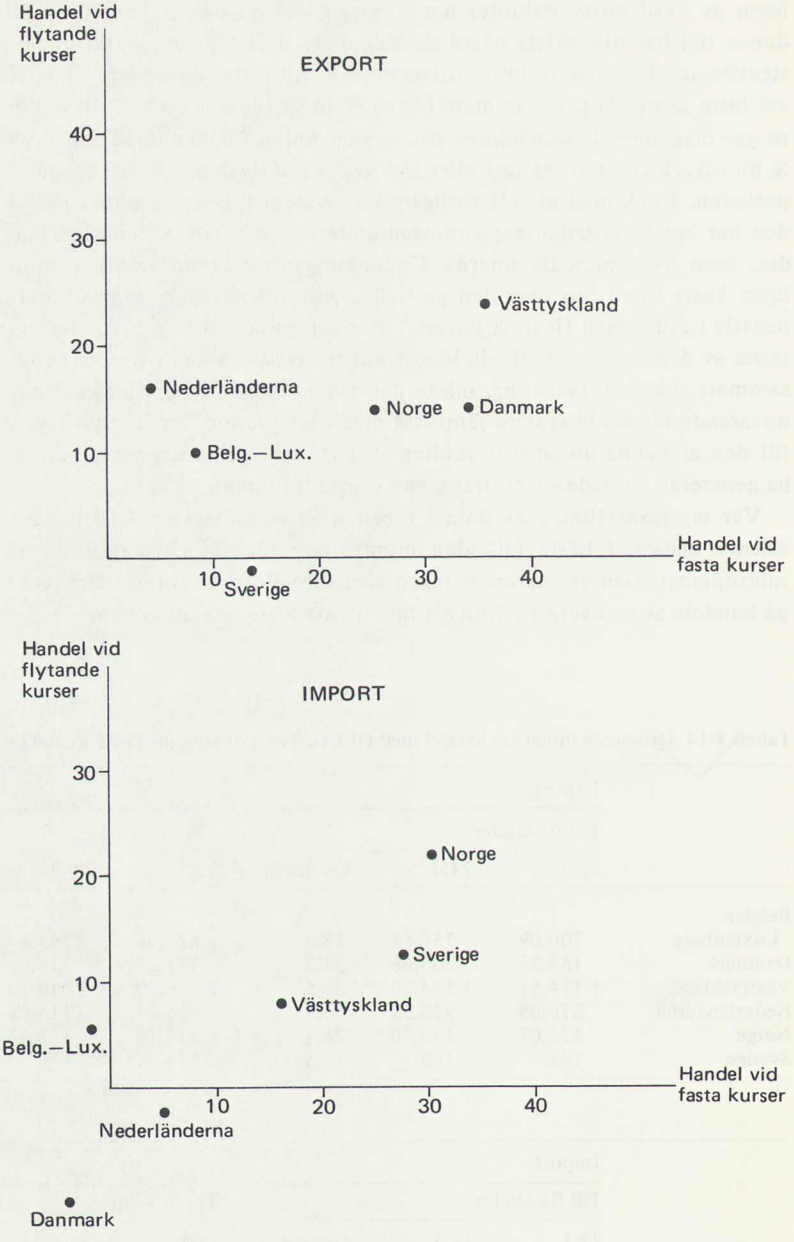

Diagram 4:16 Handelns utveckling i fem OECD-länder med uppdelning på transaktioner mellan länder som inbördes har fasta respektive flytande växelkurser, 1 kv. 1973 till 4 kv. 1974, procentuell förändring.

Källa: OECD Statistics of Foreign Trade.

Sammanfattningsvis kan sägas att svenska exportörer och importörer de senaste åren stått inför ett system med flytande växelkurser. Den ökade valutarisk som därigenom förelegat tycks inte totalt sett ha påverkat export- och importutvecklingen. Den ökade risken i prishänseenden bör rimligen i och för sig ha en hämmande effekt på handelsvolymen, vilket också styrks av våra data från de sex länder som 1973–1974 parallellt bedrev handel till både fasta och rörliga kurser. Men denna effekt måste vägas mot övriga bestämningsfaktorer för handeln, vilka indirekt påverkas av valutasystemets utformning. Om hänsyn tas till både pris- och inkomsteffekterna är det klart att osäkerheten i ett flytande system inte behöver leda till minskad handel.

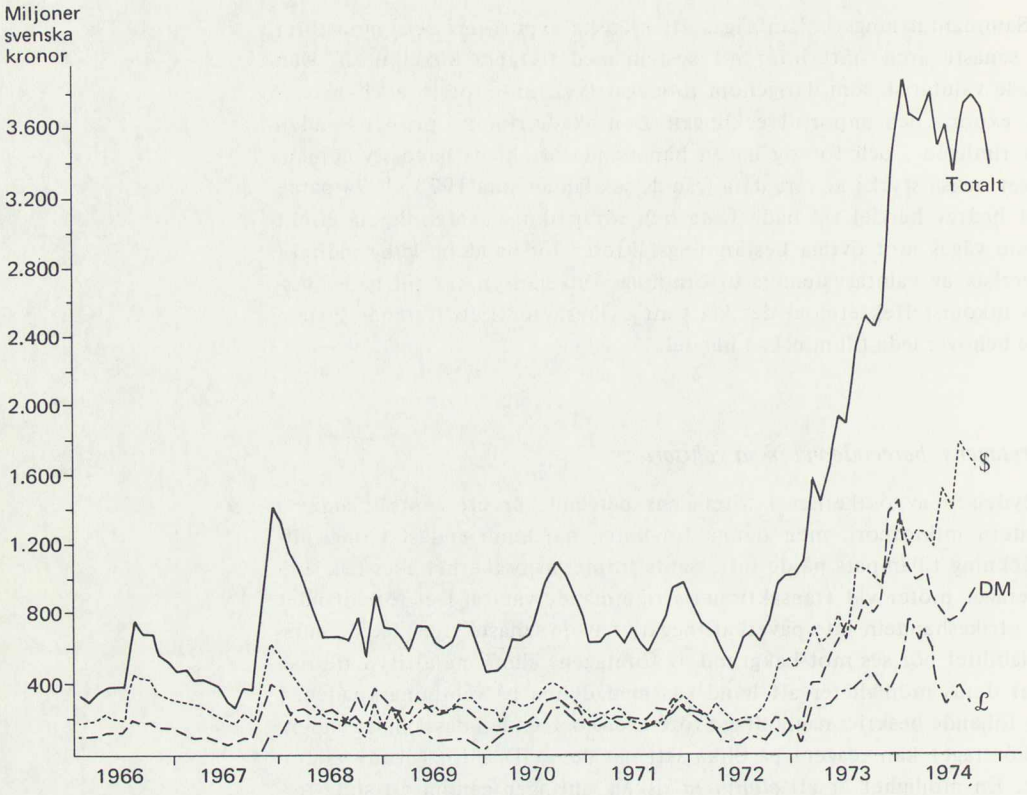
Företagens beteende vid ökad valutarisk

Betydelsen av osäkerhet i företagens beteende är ett centralt ämne i modern mikroteori, men denna forskning har ännu endast i ringa utsträckning tillämpats på de intressanta former av osäkerhet eller risk som företaget möter vid transaktioner i främmande valuta. Det förhållandet att utrikeshandeln inte påverkats negativt av de senaste årens ökade kursvariabilitet bör ses mot bakgrund av företagens allmänna attityd till risk samt deras möjligheter att handskas med denna på valutamarknaden. I det följande beskrivs några drag i företagens beteende i dessa hänseenden.

Företaget kan reagera på olika sätt när det ställs inför (ökad) valutarisk. En möjlighet är att *eliminera* risken, antingen genom att sluta terminskontrakt eller genom att anpassa valutapositionerna på avistamarknaden. En annan möjlighet är att företaget självt *tar den ökade risken,* dvs. medvetet kalkylerar med att göra antingen en extra förlust eller vinst i relation till vad transaktionen skulle ha inneburit vid en given valutakurs. I samtliga fall är det troligt att ett företag med riskaversion uppfattar den ökade valutarisken som en kostnad. I den mån denna ökade kostnad enligt företagets bedömning är tillräckligt hög är det i princip tänkbart att transaktioner, som skulle genomföras vid mindre valutarisk, inte kommer till stånd. Detta har helt säkert skett i enstaka fall och företag, men den totala volymen av utlandstransaktioner har som tidigare redovisats inte minskat vid övergången till ett flytande växelkurssystem.

Expansion av terminsmarknaden. En förklaring till att den ökade kursvariabiliteten inte menligt påverkat utrikeshandeln står att finna i terminsmarknadens utveckling. Som framgår av diagram 4:17 och 4:18 har terminssäkringen ökat dramatiskt på såväl export- som importsidan sedan det fasta kurssystemet övergavs i början av 1973. Efter att ha legat på en relativt stabil nivå sedan 1966 nästan tredubblades terminsmarknaden under 1973 och början av 1974.

I viss utsträckning kunde företagen således eliminera sina ökade valutarisker genom att gå in i terminsmarknaden. I princip innebar denna utveckling helt enkelt att banksystemet gift ihop exportkontrakt med importkontrakt, varigenom exportörers och importörers risker balanserats mot varandra. Härigenom har de ökade kostnader som företag förknippat

Källa: Sveriges Riksbank.

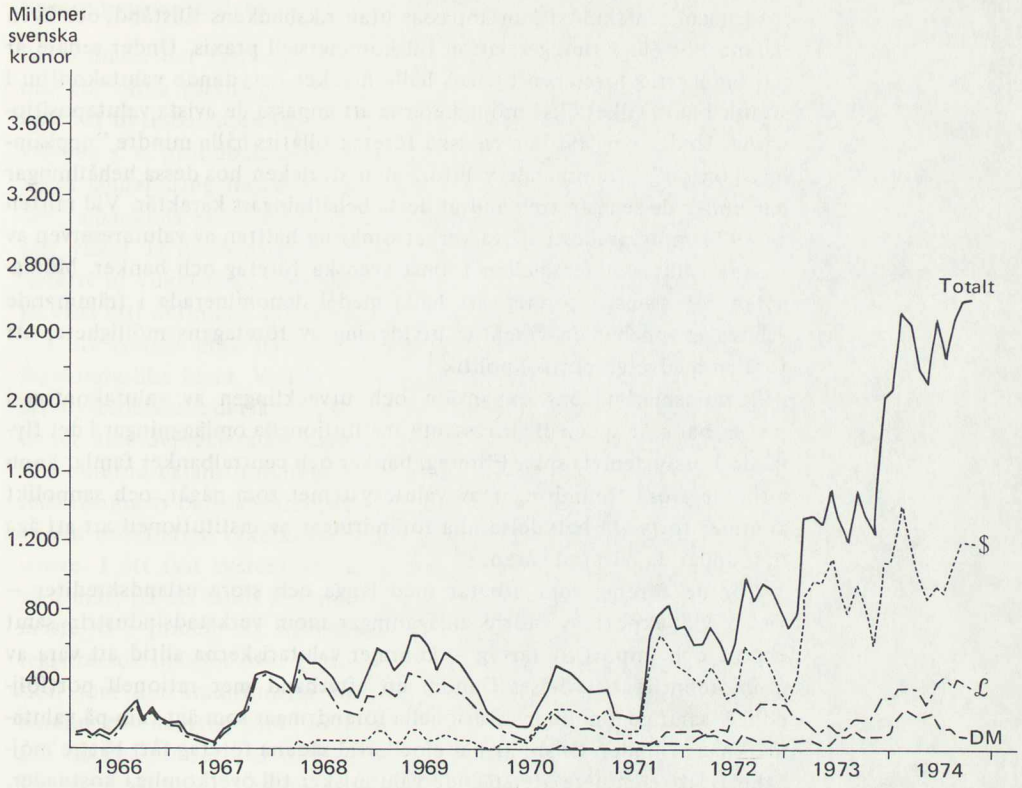
Diagram 4:17 Volym och valutasammansättning av svenska bankers terminskontrakt 1966–1974 vid slutet av månaden. Skulder.

med ökad valutarisk reducerats väsentligt – för företaget är den synliga kostnaden den terminspremie (dvs. skillnaden mellan termins- och avistakurs) som betalats för terminskontrakten. I den mån risker på detta sätt kan "poolas" bort, representerar valutarisken överhuvud ingen verklig kostnad för samhället. Skillnaden mellan köp- och säljkurs på terminsmarknaden krymper, och terminspremien kommer i huvudsak att återspegla bankernas administrationskostnader för denna försäkringsverksamhet.[1]

Riskgardering via anpassning av avistapositioner. För företag med utlandstransaktioner som är spridda över många länder (och flera valutaslag) kan valutariskerna reduceras genom att innehav av svaga och starka valutor delvis balanserar varandra. Flertalet stora exportföretag är samtidigt stora importörer, varigenom löpande fordringar i utländsk valuta delvis kommer att motsvaras av löpande skulder i utländsk valuta.[2] Det

[1] Resonemanget gäller endast en del av utbud och efterfrågan på terminsmarknaden; kurserna påverkas även av andra faktorer.

[2] En stor del av svensk export och import faktureras för övrigt i svenska kronor. I princip kan ökad kronfakturering användas för att undvika valutarisker. Detta innebär dock enbart att risken förs över på motparten. Kontraktsvaluta kan ej ändras utan båda parters samtycke.

Källa: Sveriges Riksbank.

Diagram 4:18 Volym och valutasammansättning av svenska bankers terminskontrakt 1966–1974 vid slutet av månaden. Fordringar.

utpräglade multinationella företaget kan genom en systematisk portföljpolitik i stor utsträckning eliminera sina öppna valutapositioner (eller medvetet välja öppna positioner som det uppfattar som gynnsamma) genom att anpassa fördelningen av sina fordringar och skulder i skilda valutaslag.

I flertalet företag fanns endast en mycket primitiv valutaplanering under 1950- och 1960-talen, och vissa företag gjorde betydande förluster medan andra gjorde motsvarande vinster i anslutning till de stora kursrörelser, som ägt rum i början av 1970-talet. F. n. är företagens valutaavdelningar under snabb uppbyggnad, och bankerna har samtidigt förbättrat sin service på valutaområdet. Alltjämt är dock den analys som sker inom svenska företags och bankers valutaavdelningar mycket begränsad i jämförelse med motsvarande verksamheter i Västtyskland och USA.

Företagens möjligheter att anpassa sina avista valutapositioner begränsas i någon mån av den svenska valutaregleringen: endast kommersiella

fordringar och skulder kan anpassas utan riksbankens tillstånd, och även sådana bör stå i rimlig relation till kommersiell praxis. Under senare år har emellertid företagen tillåtits hålla mycket betydande valutakonton i svensk bank, vilket ökat möjligheterna att anpassa de avista valutapositionerna. Under lång tid har svenska företag tillåtits hålla mindre "uppsamlingskonton" i främmande valutor, men storleken hos dessa behållningar har under de senaste åren ändrat dessa behållningars karaktär. Vid mitten av 1974 motsvarades i själva verket omkring hälften av valutareserven av sådana valutaskulder mellan främst svenska företag och banker. Möjligheten för svenska företag att hålla medel denominerade i främmande valutaslag innebär en väsentlig utvidgning av företagens möjligheter att föra en medveten portföljpolitik.[1]

Terminsmarknadens expansion och utvecklingen av valutakonton i svensk bank är speciellt intressanta institutionella omläggningar i det flytande kurssystemets spår. Företag, banker och centralbanker famlar ännu inför de stora förändringar av valutasystemet som pågår, och sannolikt kommer fortsatta betydelsefulla förändringar av institutionell art att äga rum under de närmaste åren.

För de företag som arbetar med långa och stora utlandskrediter – såsom vid export av större anläggningar inom verkstadsindustrin samt export och import av fartyg – kommer valutariskerna alltid att vara av utomordentlig betydelse. Genom en efterhand mer rationell portföljpolitik samt genom de institutionella förändringar som ägt rum på valutamarknaden under senare år har emellertid sådana företag fått bättre möjligheter att eliminera återstående valutarisker till överkomliga kostnader.

Ekonomisk politik med flytande växelkurser

Konjunkturpolitikens främsta dilemma är att uppnå ett antal angelägna men svårförenliga mål samtidigt. Vid sidan av de interna balansmålen rörande sysselsättning, prisstabilitet, tillväxt och inkomstfördelning intar för en liten och öppen ekonomi som den svenska kravet på balans i utlandstransaktionerna en ytterst central plats. Det externa balansmålets innebörd är emellertid direkt beroende av vilket slags valutasystem som tillämpas. Utlandsberoendet finns i en eller annan form så snart en ekonomi har omfattande utlandstransaktioner, men *betalningsbalansrestriktionens karaktär* är olika under fasta respektive flytande växelkurser. I båda fallen måste utlandsbalansen vara en avgörande utgångspunkt, men konsekvenserna för den förda politiken blir i de två systemen ganska olika. Vi ska därför först söka definiera betalningsbalansrestriktionen såsom den framstår i ett flytande system – samt för nuvarande blandade system som tillämpas i Sverige. Detta svåra problem är av stort självständigt intresse, men analysen begränsas här endast till de aspekter som har direkt betydelse för utrikeshandelns utveckling. Betalningsbalansrestriktionens ändrade karaktär påverkar världshandeln främst genom två mekanismer. Det flytande kurssystemet kan (a) medge en jämnare expansiv konjunkturpolitik samt (b) minska riskerna för handelshinder motiverade av betalningsbalansskäl.

[1] Denna möjlighet att anpassa företagens avistapositioner via valutakonto i svensk bank begränsades i juni 1974 genom valutastyrelsens beslut att ränta ej skulle utgå på medel som insatts på valutakonto efter denna tidpunkt. Se Riksbankens årsbok, 1974, sid. 99.

Extern balans vid flytande valutakurser

Även under det fasta växelkurssystemet var betalningsbalansmålet föremål för olika tolkningar. En del länder och institutioner fäste särskild vikt vid bytesbalansen (dvs. utfallet av varu- och tjänstebalansen), andra vid den s. k. grundbalansen (bytesbalans plus långa kapitaltransaktioner). Vissa länder drog linjen vid utfallet av samtliga transaktioner exklusive centralbankens egna interventioner ("official settlements concept"). Oavsett vilket av dessa balansbegrepp som valdes, fanns likväl ett givet perspektiv ur vilket resp. begrepp kunde studeras: de hänförde sig alla till ett på visst sätt definierat efterfrågeöverskott *vid en given växelkurs.*

I ett system med flytande växelkurser är motsvarande balansbegrepp ingalunda lika klara. Vad är t. ex. innebörden av att England 1974 hade ett bytesbalansunderskott på nära fyra miljarder pund, när pundkursen under året deprecierades med cirka 10 procent? Vill vi få ett grepp om den externa balansrubbningens storlek, bör vi i detta fall komplettera en redovisning av balansbegreppet med data över kursutvecklingen.

Vid oförändrad växelkurs skulle bytesbalansunderskottet ha varit långt större. I ett fast system är det meningsfullt att redovisa bytesbalansen som mått på ett lands löpande utlandstransaktioner. I nuvarande system måste vi i princip ha information om *både* kursutvecklingen och det registrerade utfallet över perioden i fråga för att erhålla samma information som det traditionella bytesbalansbegreppet vid fasta växelkurser. Samma resonemang gäller även övriga balansbegrepp – från grundbalansen till valutareservens förändring – i ett system med flytande kurser. Reservutvecklingen har stort analytiskt intresse i en situation med givna växelkurser, medan samma data är skäligen ointressanta i ett flytande system – om vi inte samtidigt känner till hur valutakursen samt övriga sektorers utlandsposition utvecklats under perioden.

I ett system med flytande kurser är det externa balansmålet alltså i hög grad en fråga om växelkursernas utveckling. Det fasta systemets betalningsbalansrestriktion bestod i kvantitativt avläsbara underskott i utlandsbetalningarna, som ställde konkreta krav på landets likviditetssituation. I ett fullständigt fritt flytande system har denna volymmässiga likviditetsanpassning ersatts av en prisanpassning, varigenom variationer i växelkurserna utjämnar volymmässig ojämvikt i utlandsbetalningarna. I ett blandat system av den typ som flertalet länder tillämpar i dag måste det statistiska måttet på utlandstransaktionernas utfall vara en kombination av kursutveckling och saldo av de totala eller särskilt utvalda transaktioner man är intresserad av. Den ekonomiska innebörden av utlandsberoendet har samtidigt förskjutits från krav på det kassamässiga utfallet av utlandstransaktionerna till en ökad tonvikt på växelkursernas utveckling och deras effekt på den inhemska prisnivån.

Stabiliseringspolitiken i enskilda länder

Betalningsbalansrestriktionens ändrade karaktär antas vanligen kunna påverka utformningen av stabiliseringspolitiken. Eftersom yttre ojämvikt i ett flytande system delvis elimineras genom ändrade växelkurser är det möjligt att betalningsbalansunderskott inte behöver leda till en lika kontraktiv politik som i ett fast system. Om inkomstutvecklingen generellt blir gynnsammare, eller åtminstone jämnare över konjunkturcyklerna, så skulle det flytande systemet innebära en snabbare tillväxt av världshandeln.

Huruvida det fasta kurssystemet har en grundläggande kontraktiv "bias" jämfört med ett flytande system kan inte avgöras a priori. Att det flytande systemet medger en större jämnhet i enskilda länders inkomstanpassning är dock klart, och redan detta faktum bör ha en gynnsam effekt på inkomst- och handelsutveckling. Detta förhållande accentueras av att korta spekulativa kapitalrörelser bör spela en mindre störande roll i enskilda länders reservutveckling vid ökad rörlighet i växelkurserna.

Risken för handelshinder

Även om GATT-stadgan starkt begränsar medlemsländernas möjligheter att införa tullar, importkvoter och andra handelshinder, så är dylika handelshinder en realitet och ett ständigt hot mot ett fritt varuflöde över gränserna. Skälen för dylika hinder kan vara av många slag, men generella betalningsbalansskäl synes vara den viktigaste orsaken till att enskilda länder inför handelshinder. Detta framgår redan av det faktum att handelshindren – oavsett form och oavsett officiell motivering – nästan undantagslöst så att säga har "rätt tecken" i betalningsbalanshänseende, dvs. de ökar valutaintäkter resp. minskar valutautgifter.[1] Risken för dylika handelshinder minskar radikalt i ett system, där växelkursändringar helt eller delvis eliminerar över- och underskott i enskilda länders betalningsbalans.

Den minskade risken för handelshinder vid flytande växelkurser illustreras i viss mån av de handelspolitiska erfarenheterna under de senaste åren. Trots att enskilda länders betalningsbalanspåfrestningar var extrema på grund av oljekrisen och den snabba inflationen, tillgreps ovanligt få nya handelshinder.[2] Spänningarna löstes istället genom de ganska avsevärda kursrörelser som skedde mellan valutorna. I den mån växelkursanpassningen minskar behovet av konstlade handelshinder finns alltså här en ytterligare effekt genom vilken det flytande växelkurssystemet kan tänkas leda till snabbare tillväxt i världshandeln.

Slutsats

Valutasystemets utformning har både direkta och indirekta effekter på utrikeshandelns utveckling. Den ökade kortsiktiga kursvariabiliteten hos

[1] Ett undantag är planerna på att införa exportlicens på svensk träexport för att göra den inhemska priskontrollen effektiv 1972–1973. Ett sådant handelshinder skulle uppenbarligen ha försvagat den svenska betalningsbalansen.

[2] IMF beskriver liberaliseringen av såväl löpande som kapitalmässiga betalningar påfallande positivt i sin 26th Annual Report Exchange Restrictions, Washington 1975, sid. 3–5.

det flytande system som tillämpats sedan början av sjuttitalet bör i och för sig ha ett negativt inflytande på företagens vilja att genomföra export- och importtransaktioner, eftersom de ökade valutariskerna troligen uppfattas som en extra kostnad av företagen. Vi har emellertid visat dels att denna kostnad av flertalet företag uppfattas som begränsad, eftersom även inhemska priser och löner är starkt variabla, dels att återstående kostnad i stor utsträckning kan elimineras genom de nya risksäkringsmetoder som en utvidgad terminsmarknad samt avista portföljanpassning erbjuder. Företagens beslut beträffande fördelningen av produktion för utlandsmarknader respektive den inhemska marknaden är vidare i huvudsak baserat på långsiktiga prisöverväganden och trendmässiga nivåändringar hos växelkurserna. Eftersom växelkurserna på längre sikt avspeglar skilda länders grundläggande produktivitets- och inflationsutveckling *oavsett valutasystem*, bör det nya valutasystemet inte ha några direkta effekter på utrikeshandeln via de ökade valutariskerna.

Indirekt kan valet av valutasystem dock ha betydande effekter på världshandelns volym, eftersom ekonomisk politik och allmän efterfrågeutveckling är starkt beroende av valutasystemets utformning. Vi har visat att utlandsberoendet i viss mån ändrar karaktär i ett flytande system samt att detta kan påverka den ekonomiska politikens utformning. I den mån ett flytande system har en expansiv tendens vad gäller den ekonomiska politiken i de enskilda länderna, så borde detta leda till en snabbare ökning i världshandeln jämfört med ett system med fasta växelkurser. A priori är det inte möjligt att avgöra betydelsen av denna hypotetiska mekanism. En faktor som däremot entydigt bör vara gynnsam för handelns utveckling är de minskade riskerna för handelshinder under ett system med rörliga växelkurser.

Sammanfattningsvis kan sägas att de eventuella expansiva effekterna via inkomstbildningen och minskade handelshinder bör väga långt tyngre än de mycket begränsade kontraktiva effekter som de ökade valutariskerna i och för sig kan ge upphov till. Det begränsade empiriska material som föreligger av de första åren med flytande växelkurser styrker också hypotesen att de flytande växelkurserna inte verkat hämmande på världshandeln.

4.12 Sammanfattning samt utblick inför slutet av 1970-talet

I syfte att bättre belysa drivkrafterna bakom den svenska inflationen har vi, i tidigare avsnitt, valt att studera såväl varumarknaden, arbetsmarknaden som penningmarknaden. Dessa marknader är inbördes beroende, vilket gör att koncentration på enbart en marknad ger en alltför skev bild av inflationens drivkrafter. Huvudvikten har i ett tidigare avsnitt lagts vid en analys av samspelet mellan arbetsmarknaden och varumarknaden. Vi har emellertid även studerat penningmarknaden och visat att en ökning av penningmängden är en nödvändig förutsättning för en fortskridande inflation.

Syftet med detta sammanfattande avsnitt är främst att knyta ihop resultaten från vår mer kortsiktiga pris-lönebildningsmodell med EFO-modellens mer långsiktiga förklaringar. Vidare avser vi att något närmare studera prisutvecklingen under åren 1974–1975. Avsnittet avslutas bl. a. med en diskussion av de verkningar ett rörligare växelkurssystem kan tänkas ha på den internationella inflationen. Slutligen sammanfattas det hela i en utblick inför perioden 1975–1980.

EFO-modellen anger den långsiktiga "huvudkursen" för löner och priser i Sverige. De grundläggande mekanismerna i denna modell är, som vi tidigare visat, att den inhemska prisökningstakten i K-sektorn är exogent given av världsmarknaden vid en fast växelkurs. Summan av pris- och produktivitetsutvecklingen inom K-sektorn anger utrymmet för lönekostnadsökningar, dvs. de löneökningar som kan tas ut vid bibehållen vinstandel.[1] Lönehöjningarna i S-sektorn blir av samma storlek som i K-sektorn till följd av den solidariska lönepolitiken och konkurrensen om arbetskraft mellan sektorerna. Priserna i S-sektorn är kostnadsbestämda så att vinstandelen bibehålles. Prisökningstakten blir därför lika med differensen mellan löne- och produktivitetsökningstakt i denna sektor. Då produktivitetsökningstakten i S-sektorn är lägre än i K-sektorn stiger priserna i den förra sektorn betydligt snabbare än i den senare. En hopvägning av prisutvecklingen i K- och S-sektorn anger den inhemska prisutvecklingen.

Att dessa beteendeantaganden stämmer ganska väl på längre sikt har vi tidigare visat. På kort sikt (från år till år) har emellertid "löneutrymmet" över- eller underskridits. Om så sker utlöses emellertid krafter som automatiskt förr eller senare återför lönestegringstakten i jämnhöjd med summan av pris- och produktivitetsutvecklingen. Åtminstone tre mekanismer har denna effekt: för det första bestäms, som vi påvisat, den avtalsmässiga lönehöjningen av vinstutvecklingen i K-sektorn. Om vinstnivån t. ex. varit onormalt hög höjs lönekraven, vilket tenderar att minska vinstnivån.[2] För det anda kommer marknadskrafterna att verka i samma riktning då löneglidningen blir större vid onormalt stora vinster i K-sektorn genom en ökad efterfrågan på arbetskraft.[3] För det tredje syftar den ekonomiska politiken till att hålla vinstnivån i K-sektorn på en rimlig nivå. Om t. ex. lönehöjningarna varit så höga att vinstandelen i K-sektorn minskat kraftigt, vilket äventyrar sysselsättningen och betalningsbalansen, stramas den ekonomiska politiken åt för att bringa ner lönestegringstakten. K-sektorns vinstandel påverkas av den internationella vinstutvecklingen i motsvarande sektor hos konkurrentländerna. Ett litet land tvingas hålla sig till en internationellt bestämd avkastning på realkapital för att stimulera investeringar och produktion i K-sektorn så att konkurrenskraften bibehålles och bytesbalansen inte försämras.

Starka krafter i ekonomin verkar sålunda för att hålla vinstandelen i K-sektorn konstant på längre sikt. Såväl marknadskrafterna som den ekonomiska politiken tenderar att på längre sikt stabilisera vinstandelen för att undvika alltför stora förändringar i inkomstfördelningen, i arbetslösheten samt i bytesbalansen.

Den ekonomiska politiken blir härigenom endogen och syftar till att

[1] Med vinstandelen menas vinstens andel av faktorinkomsten, där faktorinkomsten = löner + bruttovinster

[2] Ekvation (20) angav att $\dot{w}_A = 0{,}40 + 0{,}67(\dot{p}_K + \dot{q}_K)$

[3] Löneglidningen var enligt ekvation (18) beroende av arbetsmarknadsläget $\dot{w}_{LG} = 3{,}5 + 0{,}04\,(V-U) + 0{,}23\,\dot{p}_K$.

hålla den totala efterfrågan på en sådan nivå att lönestegringstakten, vid fast växelkurs, hålls inom ramen för summan av pris- och produktivitetstillväxten. Från år till år kan emellertid lönestegringstakten avvika från denna huvudkurs, vilket förklaras av vår kortsiktsmodell. Ur denna kan vi lösa sambandet mellan totala löneökningar och arbetsmarknadsläget.[1] Sambandet mellan vår mer kortsiktiga modell och den långsiktiga EFO-modellen kan åskådliggöras i diagram 4:19.

Under perioden 1960–1969 var det faktiska löneutrymmet i genomsnitt cirka 9 procent (se tabell 4:5). Det kortsiktiga sambandet erhålles genom att sätta in den genomsnittliga pris- och produktivitetsutvecklingen för samma period i uttrycket för den totala löneökningen:

$$\dot{w} = 9{,}98 + 0{,}04\ (V\text{-}U)$$

Under perioden 1960–1969 var den i genomsnittliga löneökningstakten högre än summan av pris- och produktivitetsökningstakten, dvs. 9 procent. Speciellt under 1960-talets senare år låg arbetsmarknaden på den kortsiktliga Phillipskurvan till höger om dess skärning med det långsiktiga utrymmet. Bruttovinstandelen i K-sektorn föll. Efterfrågan på arbetskraft tenderade att minska i K-sektorn. Då S-sektorn (offentliga sektorn) expanderade kraftigt under samma period påverkades inte sysselsättningsläget. Det internationella konkurrensläget försämrades emellertid konti-

[1] Den totala lönehöjningen $\dot{w}$ är lika med summan av löneglidning och avtalsenlig lönehöjning, dvs. summan av ekvationerna (18) och (20).
$\dot{w} = \dot{w}_A + \dot{w}_{LG} = 3{,}9 + 0{,}04\ (V\text{-}U) + 0{,}09\ \dot{p}_k + 0{,}67\ \dot{q}_k$

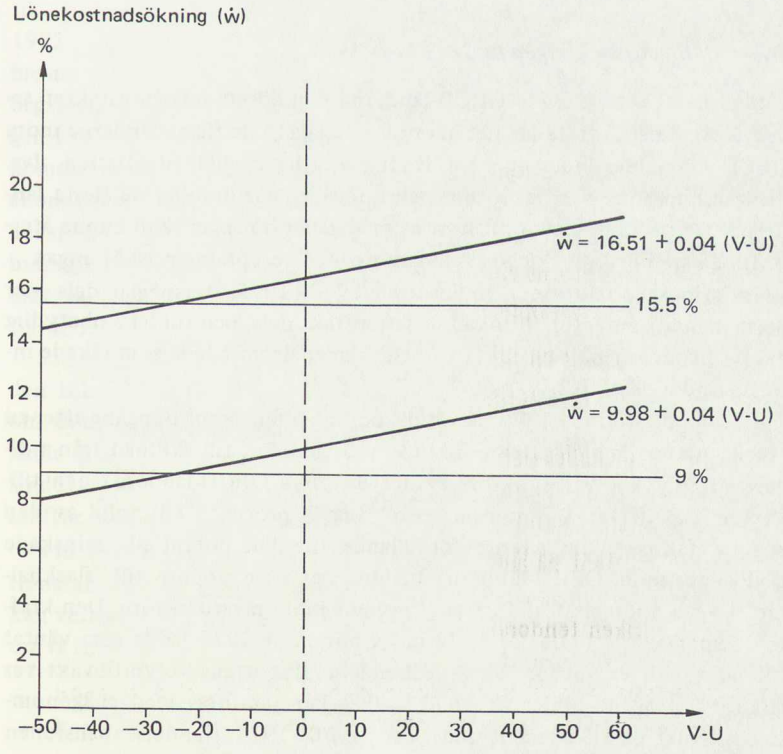

Diagram 4:19 Lönebildningens bestämningsfaktorer på kort och lång sikt.

nuerligt och en akut betalningsbalanskris utbröt år 1969. Ingen devalvering vidtogs vid denna tidpunkt utan i stället skärptes den ekonomiska politiken. Under denna period motverkade den ekonomiska politiken de krafter som annars automatiskt dämpar lönestegringstakten genom ökande arbetslöshet och fallande vinstnivå.

Under perioden 1970–1974 ökade löneutrymmet till i genomsnitt cirka 15,5 procent, till följd av den ökade internationella inflationen.[1] Såväl det kortsiktiga som det långsiktiga sambandet skiftade då upp som figuren utvisar. Det kortsiktiga sambandet kan beskrivas av relationen

$$\dot{w} = 16{,}51 + 0{,}04\,(V\text{-}U)$$

Under denna period fördes en stram ekonomisk politik för att återställa externbalansen. Vi befann oss då till vänster om den kortsiktiga Phillipskurvans skärning med det långsiktiga utrymmet och kom därmed att ligga under huvudkursen, från att under den tidigare perioden ha legat över denna. Under denna period har därför vinstandelen stigit i K-sektorn och betalningsbalansen har som följd härav även förbättrats.

På motsvarande sätt som lönestegringens "huvudkurs" bestäms kan prisstegringens "huvudkurs" beräknas som summan av de internationella prisstegringarna och skillnaden i produktivitetsökningstakt mellan K- och S-sektorn. Dessa båda faktorer skapar sålunda den långsiktiga ramen för såväl pris- som löneutvecklingen.[2]

Pris- och löneutvecklingen under 1974–1975

Under år 1974 uppvisade OECD-länderna den högsta inflationstakten sedan Koreakrisen, trots att det ekonomiska läget i de flesta länderna inom OECD kännetecknades av låg tillväxt och arbetslöshet. Stagflation, dvs. en kombination av arbetslöshet och inflation, har drabbat de flesta länderna. De problem dessa nu brottas med gäller hur man skall kunna återgå till en stabil tillväxt och sysselsättning med acceptabla prishöjningar.

Inflationsaccelerationen under åren 1973–1975 återspeglar dels mer permanenta tendenser till ökad inflationstakt dels, och till icke obetydlig del de händelser på olje-, råvaru- och livsmedelsområdena som råkade inträffa under dessa år.

Förloppet startade 1972 då världskonjunkturen var på uppgång efter en svacka under år 1971. Konjunkturuppgången var, till skillnad från tidigare år, mycket väl synkroniserad i de olika OECD-länderna och tillväxten i BNP var i genomsnitt omkring 7 procent. Till följd av den snabba faktiska tillväxten i förhållande till den potentiella minskade BNP-gapet inom OECD-länderna snabbt. Detta gav upphov till "flaskhalsar" i vissa strategiska industrier, speciellt inom råvarusektorn. Den kraftiga expansionen under år 1972 och i början av 1973 ledde som väntat till en snabb expansion av världshandeln. Exportens volymtillväxt var cirka 12 procent under år 1973, vilket kan jämföras med en genomsnittstillväxt på 8,5 procent under åren 1970–1974. Handelsexpansionen

[1] Se tabell 4:5.

[2] Se J. Herin, "Inflationens framtid", Ekonominsk debatt nr 3, 1975.

kunde emellertid ej hindra kapacitetspressen till följd av den samtidiga ökningen av den inhemska efterfrågan i de olika länderna. I många fall spädde t. o. m. exportefterfrågan på kapacitetsbegränsningarna ytterligare.

Råvarupriserna steg kraftigt under åren 1972 och 1973. Flera faktorer bidrog till denna utveckling. För det första var redan i utgångsläget lagerhållningen i producent- och förbrukarländerna osedvanligt låg.[1] För det andra hade inte kapaciteten i råvaruproduktionen byggts ut under de föregående åren, främst till följd av en relativt låg förväntad avkastning på investeringar i råvaruutvinning. Bland annat bidrog politisk oro i vissa råvaruproducerande u-länder till detta. Varken lagerhållning eller ledig produktionskapacitet kunde därmed mätta den efterfrågan som samtidigt uppstod i Nordamerika, Europa och Japan. Under tidigare konjunkturuppgångar hade den underliggande kapacitetsbristen inom råvarusektorn varit mindre då ekonomierna inte lika samtidigt arbetat under högt kapacitetsutnyttjande som under åren 1972–1973.

För livsmedel hade även utbudsbegränsningar en kraftig inverkan på prisstegringstakten. Under år 1972 medförde en global missväxt att världsproduktionen av vete föll samtidigt som efterfrågan ökade, dels till följd av inkomst- och befolkningstillväxten, dels som följd av att Sovjetunionen uppträdde som en stor uppköpare på världsmarknaden. Kombinationen av utbudsbegränsningar och en stigande efterfrågan ledde till att livsmedelspriserna fördubblades mellan åren 1972 och 1974.

Till följd av kapacitetsbegränsningar och en restriktiv ekonomisk politik vände konjunkturen nedåt i de större OECD-länderna i mitten av år 1973. Samtidigt inträffade oljekrisen, vilken utgjorde en ytterligare broms på den faktiska tillväxten, dels till följd av de inledande utbudsbegränsningarna, dels som resultat av den minskning av effektiva efterfrågan i OECD-länderna, som det fyrdubblade oljepriset ledde till. Det uppkomna efterfrågebortfallet, som sålunda inte motverkades av en expansiv ekonomisk politik, uppskattades till cirka 2 procent av ländernas BNP. I de större industriländerna beräknas ökningen av livsmedelspriserna ha bidragit med inemot hälften av stegringen i konsumentprisindex ökningstakt mellan åren 1973 och 1974 och oljeprishöjningen med cirka en fjärdedel.[2]

Sedan livsmedels- och råvarupriserna fallit under år 1975, har i stället den inhemska kostnadsutvecklingen blivit den främsta drivkraften bakom den pågående inflationen. Trots ett mycket stort BNP-gap och fallande priser för vissa varugrupper, beräknas BNP-deflatorn inom OECD-länderna stiga med cirka 10 procent under år 1975 främst till följd av de krafter som med viss tidseftersläpning verkar via lönebildningen.

Vid sidan av dessa mer speciella drivkrafter bakom den ökade inflationstakten finns det nya inslag i bilden som under resten av 1970-talet kan verka mot en trendmässigt högre prisstegringstakt i Sverige. De faktorer vi främst syftar på är

– höga internationella prisstegringar. Den internationella inflationen kan komma att ligga på en högre långsiktig nivå än vad vi varit vana

[1] Källa: OECD, 10th special session, Industrial Raw Materials 1975.

[2] Källa: Federal Reserve Bulletin, October 1974.

vid från tidigare år. Det friare valutasystemet kan försämra "inflationsdisciplinen" i ett flertal länder, och därmed driva fram en högre internationell prisstegringstakt.

kraftiga pris- och lönestegringsförväntningar. Genom den snabba accelerationen av pris- och lönestegringstakten under senare år har förväntningarna hos löntagare och företagare om en fortsatt hög inflationstakt fått djupt rotfäste och en betydande inverkan på beteendet. Det tar lång tid att bryta inbyggda pris- och lönestegringsförväntningar. Som följd därav kan deras verkningar göra sig gällande flera år framåt i tiden. Denna faktor är troligtvis en viktig förklaring till att prisstegringstakten i de flesta länder inte avtagit i samma utsträckning som vid tidigare konjunkturnedgångar.

försämrad produktivitetstillväxt. Då den skyddade sektorn, som har en lägre produktivitetstillväxt, förutspås växa i relation till den konkurrensutsatta sektorn med högre produktivitetstillväxt, kommer den totala produktivitetsökningen i landet att minska. Vid en given lönekostnadsstegring medför detta en högre inflationstakt.

Låt oss granska dessa tre faktorer, vilka var för sig kan komma att förskjuta de långsiktiga utsikterna för vår inhemska inflationstakt.

Höga internationella prisstegringar

Som framgår av diagram 4:20 steg prisstegringstakten inom OECD, mätt med BNP-deflatorn, från 3,5 procent per år i genomsnitt under 1960-talet till drygt 8 procent under 1970-talets första hälft. Bakom den trendmässigt ökande inflationstakten döljer sig ett återkommande konjunkturmönster. Detta typiska mönster belyses av samvariationen mellan prisutvecklingen och kapacitetsutnyttjandet inom OECD-området beskrivet i diagrammet. Såväl BNP-deflatorn som exportpriserna för industriella färdigvaror stiger under högkonjunkturerna, dvs. år med lågt BNP-gap. Med viss tidsfördröjning i förhållande till konjunkturtopparna når inflationstakten sin höjdpunkt. I detta läge är färdigvarornas inflationstakt praktiskt taget lika med den inhemska prisstegringstakten inom OECD mätt med BNP-deflatorn. Annars överstiger BNP-deflatorns tillväxttakt prisstegringarna på färdigvaror då prisspridningen från varor i internationell handel går via lönebildningen och prisutvecklingen inom tjänstesektorn. Denna prisspridningsprocess kan pågå mer än ett år efter det att en internationell prisimpuls initierats.

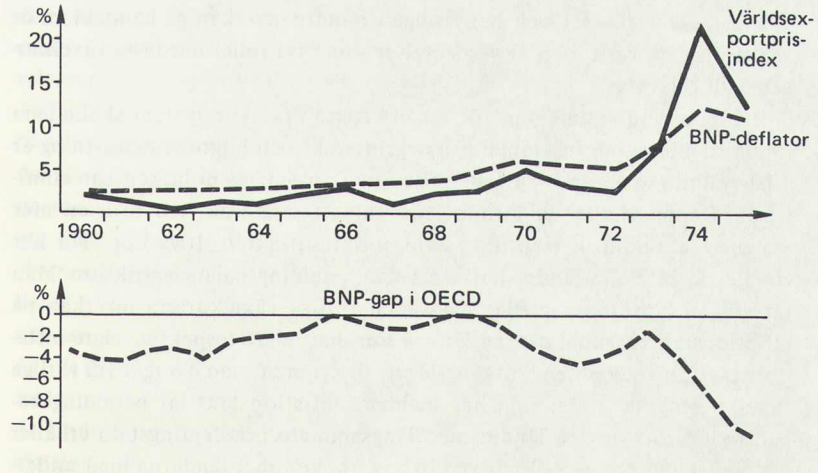
Prisutvecklingen under högkonjunkturåren 1972–1973 avvek från det mönster som tidigare gjort sig gällande främst till följd av oljekrisen och prishöjningarna på råvaror. Priserna på färdigvaruexporten steg år 1973 med 7 procent, dvs. i ungefär samma takt som den inhemska BNP-deflatorn inom OECD-området. Med det växande BNP-gapet kunde man förvänta en lägre prisstegringstakt på världsexporten under åren 1974–1975. Emellertid ökade världsexportpriset under år 1974 med 22 procent, främst till följd av de rubbningar från utbudssidan som kännetecknat

världsekonomin under närmast föregående år. Ökningstakten för världsexportpriset kom därvid att överstiga den inhemska BNP-deflatorns ökningstakt för första gången under 1960- och 1970-talen.

Vid sidan av de speciella faktorer som gjort sig gällande under perioden 1972–1975 kvarstår att förklara de tendenser till en permanent ökande inflationstakt som framkommer i diagram 4:20. Varje konjunktursvacka tycks under 1960- och 1970-talen starta från en allt högre inflationsnivå. Detta nya prismönster torde för det första främst sammanhänga med det allt högre kapacitetsutnyttjandet inom OECD-länderna under 1960-talet och 1970-talets tre första år.[1] Detta ökade kapacitetsutnyttjande hänger i sin tur samman med den kraftiga omfördelning av resurser till den offentliga sektorn som genomförts inom flertalet OECD-länder. En allt starkare strävan att uppnå full sysselsättning har tvingat regeringarna att driva en kostnadsackommoderande finans- och penningpolitik, dvs. en politik som medfört en omfördelning av resurser till den offentliga sektorn utan att i motsvarande grad efterfrågan dämpats i den privata sektorn, varvid prisstegringar blivit följden. Det var framför allt USA och Västtyskland som svarade för det allt högre kapacitetsutnyttjandet under 1960-talet.

Speciellt viktig är den amerikanska utgiftsexpansionen i samband med Vietnamkriget och de sociala reformer som president Johnson påbörjade genom sitt "Great Society"-program. Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet bidrog dessa till ökade underskott i den amerikanska betalningsbalansen och därmed till en likviditetsökning i omvärlden. Bl. a. härigenom spreds inflationen till andra delar av världen. En andra förklaring till de permanenta inflationstendenserna kan vara att löntagare och företagare allt snabbare anpassat sina löne- och priskrav till alltmer stigande inflationsförväntningar. Strävanden att få kompensation för inträffad

[1] Se A. Lindbeck, "Konjunkturer, politik och utlandsberoende", Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalsskrift, 2, 1975.

Källa: OECD publikationer, olika årgångar.

Diagram 4:20 Världsexportprisindex på färdigvaror, BNP-deflator samt BNP-gapet i OECD-länderna 1960–1975. (Priserna mäts som årliga procentuella ökningar, inhemsk valuta.)

eller förväntad inflation har förstärkts. Förklaringen kan vara att graden av "penninglöneillustion"[1] har minskat med de allt högre inflationstakterna. Så t. ex. förs nu löneförhandlingarna i allt högre grad i termer av real lönestegring efter skatt.

En tredje faktor som kan ha bidragit till den trendmässiga ökningen i inflationstakten är övergången till ett friare växelkurssystem under åren 1971–1973. Växelkurserna mellan samtliga större valutor bestäms numera av utbud och efterfrågan på en marknad där centralbankerna då och då ingriper för att hålla växelkursvariationerna inom vissa gränser. Det valutasamarbete som syftade till ett valutablock inom EG som skulle "flyta tillsammans" mot andra valutor med fasta växelkurser inom blocket har i praktiken blivit en D-markzon med Västtyskland, Benelux och de skandinaviska länderna som medlemmar. För Sverige innebär detta arrangemang, "valutaormen", att den svenska kronan i dag huvudsakligen följer D-marken och att dess kurs gentemot dollarn och andra utomstående valutor främst bestäms av D-markens position på valutamarknaden. Detta innebär att omkring 40 procent av den svenska utrikeshandeln äger rum med länder, vilkas valutor är låsta i relation till kronan. Om vi utgår från att detta växelkurssystem blir bestående under resten av 1970-talet kan man ställa frågan om det friare växelkurssystemet i sig självt verkar mer inflationistiskt. Empiriskt underlag saknas än så länge för att kunna testa denna hypotes. Införandet av det nya växelkurssystemet kom att sammanfalla med den kraftiga konjunkturuppgången 1972–1973 och de speciella förhållanden med råvarubrist och oljeprishöjningar, som då drabbade världsekonomin, varför det är svårt att särskilja växelkurssystemets från konjunktursituationens bidrag till den ökade internationella inflationstakten. Farhågorna att ett rörligare växelkurssystem skulle öka de kommersiella handelsriskerna och därmed verka menligt på handelns volymmässiga utveckling har inte besannats. Under de senaste åren har världshandeln expanderat mycket snabbt (2–3 gånger BNP-ökningstakten) och man kan inte utesluta att det friare växelkurssystemet bidragit till detta. Växelkursriskernas effekter på handelsvolymen existerar även vid fasta valutakurser och har troligen mindre inverkan på handeln än de regleringar av varu- och kapitalrörelser som ofta följer när fasta växelkurser skall försvaras.

Ett av huvudargumenten för att ett friare växelkurssystem skulle leda till en snabbare internationell prisstegringstakt och högre sysselsättning är att betalningsbalansrestriktionen för den ekonomiska politiken kan elimineras. Denna skulle då kunna leda till att länderna kan föra en mer expansiv ekonomisk politik, varvid inflationstakten drivs upp. Nu har emellertid inte alla länder haft en sådan betalningsbalansrestriktion. Man får vid en jämförelse mellan fasta och rörliga växelkursers inverkan på inflationstakten skilja mellan länder som har högre respektive lägre inflationstakt än omvärlden i utgångsläget, dvs. innan man övergår till rörliga växelkurser. De länder som har snabbare inflationstakt får betalningsbalansunderskott medan länder med långsammare prisstegringstakt erhåller ett överskott. När växelkurserna släpps fria kommer länderna med underskott att devalvera och länderna med överskott att revalvera. Överskotts-

[1] Med "penninglöneillusion" menas att en bestämd reallön anses vara mer värd ju högre den nominella lönen är.

länderna får då en lägre intern inflationstakt men ger därmed omvärlden en högre prisstegringstakt; omvänt gäller för de devalverande länderna. Vad nettoeffekten blir är svårt att uttala sig om. Det beror dels på i vilken valuta vi mäter världsinflationen och dels på ländernas relativa vikt i världshandeln.

Vid övergången till det friare valutasystemet år 1971 hade USA betydande underskott i sin externa balans, varvid själva införandet av systemet kan ha accelererat inflationstakten. Men detta behöver inte innebära att detta systems existens i fortsättningen kommer att verka inflationistiskt. Man kan tvärtom peka på en faktor som i dagens växelkurssystem kan verka dämpande på inflationstakten. Tidigare hade USA möjligheten att ha mycket stora betalningsbalansunderskott, eftersom omvärlden var beredd att hålla stora dollartillgodohavanden. Med en flytande växelkurs har tendenser till ökande amerikanska betalningsbalansunderskott automatiskt sänkt dollarns värde. (Så skedde t. ex. i början av år 1974 i samband med oljekrisen, då dollarn sjönk 15 procent.) I samband med alltför stora kursfall på dollarn har USA visat en stark motvilja mot att låta dollarn falla i värde alltför mycket. Detta kan för framtiden komma att utgöra en viktig restriktion på den amerikanska inflationstakten.

Huruvida ett system med rörligare växelkurser permanent verkar mer inflationistiskt än ett fastare bestäms i stor utsträckning av den ekonomiska politik som förs under respektive system. Det är därför svårt att säga vilket system som är mest inflationistiskt. Det tycks emellertid som om "inflationsdisciplinen" i ett flertal länder luckrats upp, varvid inflationstakten i världsekonomin kommit att bli högre när man inte har en betalningsbalansrestriktion på samma sätt som tidigare. En kombination av ändrade preferenser mellan inflation och arbetslöshet samt av ökade möjligheter att föra en expansiv politik, som länderna fått via det fria växelkurssystemet, kan ha bidragit till den ökade prisstegringstakten.

I och med oljekrisen har det internationella betalningssystemet utsatts för en kraftig påfrestning som kan komma att ha konsekvenser för resten av 1970-talet. De fyrdubblade oljepriserna har medfört en kraftig försämring av de oljeimporterande ländernas bytesförhållande och en motsvarande förbättring för de oljeexporterande länderna. Vid bibehållna prisrelationer mellan olja och industrivaror kommer det säkerligen att ta hela 1970-talet i anspråk att kunna betala den fördyrade oljeimporten med ökad export. Skälet till detta är främst att oljeländerna endast till en del kan förbruka sina ökade oljeinkomster på import från industriländerna men även att det tar tid att omdisponera resurser till exportsektorn så att denna genom ökad produktion kan betala den fördyrade importen. Även om oljeländernas överskott kan komma att reduceras till följd av deras ökade förmåga att absorbera import, av relativt sjunkande oljepriser och av de oljeimporterande ländernas strävan att minska sitt oljeberoende, så måste en betydande kapitalexport från de oljeproducerande länderna komma till stånd för att industriländerna som helhet skall kunna täcka de underskott i bytesbalansen som oljeprishöjningarna orsakat. En förutsättning för detta återflöde via kapitalbalansen till industriländerna är då att de internationella kapitalmarknaderna fungerar effektivt. Hitintills

har denna "recycling" inte fungerat tillfredsställande. Det råder stora olikheter i betalningsbalansunderskotten för olika industriländer. De länder som har de största underskotten tycks ha svårast att få krediter. Därtill kommer problemet att de krediter som ges är alltför kortfristiga. Placeringarna har till övervägande del gjorts på eurodollarmarknaden. Underskottsländernas lånebehov kräver emellertid stabilare och mer långfristig upplåning.

Sammanfattningsvis gör den ojämna fördelningen mellan länder och den kortfristiga karaktären av återflödet att den internationella kredit- och kapitalmarknaden utsätts för starka påfrestningar. För framtiden torde man ha anledning att vänta sig omfattande kapitalrörelser som betingas av de stora valutaunderskotten, och därmed borde följa ökade fluktuationer i växelkurserna och prisstegringstakten. På sikt kan de oljeimporterande länderna betala "oljeräkningen" endast genom att öka export- och importkonkurrerande produktion eller genom att minska den totala efterfrågan.

Under åren 1974 och 1975 har produktionsbortfall samt en rekordhög arbetslöshet i främst USA och Västtyskland, som svarar för över hälften av OECD områdets produktion, lett till en uppbromsning av inflationstakten. Ett fortsatt underutnyttjande av produktionskapaciteten inom de större OECD-länderna och en prioritering av bytesbalans- och prisstabilitetsmålen kan emellertid komma att innebära att det nya prismönstret med höga internationella prisstegringar motverkas under planeringsperioden och att industriländerna under 1970-talets slut återgår till inflationstakter som mer liknar 1960-talets genomsnitt.

Kraftiga pris- och lönestegringsförväntningar

Under 1950- och 1960-talen följdes varje konjunkturnedgång av ökad arbetslöshet samt av en sänkning av pris- och lönestegringstakten. På grund av dessa återkommande konjunkturavmattningar kunde den genomsnittliga prisstegringstakten hållas nere på en relativt låg nivå på längre sikt. Från slutet av 1960-talet har inte pris- och lönestegringstakten avtagit i samma utsträckning som under tidigare lågkonjunkturer. En starkt bidragande faktor till detta fenomen är de förväntningar om en fortsatt inflationsprocess som spritt sig bland företagare och löntagare. Företagarna har troligtvis börjat tro mer på en i framtiden högre inflationstakt. De är, åtminstone i den skyddade sektorn, mer säkra än tidigare på att kunna kompensera sig för löne- och andra kostnadshöjningar genom prishöjningar. Bland löntagarna har förväntningar om fortsatta prisstegringar fört med sig kompensationskrav, som förstärkts genom de progressiva skatterna. Möjligheterna att driva igenom sådana kompensationskrav ökar om arbetsgivarna i sin tur tror att de kan kompensera sig genom prishöjningar.

Förväntningarna tycks inte ha haft så starkt inflytande under tidigare år då prisstegringstakten var lägre. I slutet av 1960-talet passerades ett tröskelvärde. De tidigare förväntningarna baserades på 15 års erfaren-

heter av en prisstegringstakt på omkring 4 procent. När den internationella inflationen började stiga justerades förväntningarna upp. Det är tänkbart att företagare och löntagare vid en lägre inflationstakt inte fann det lönsamt att skaffa sig mer exakt information om storleken av de förväntade prisstegringarna. Under sådana förhållanden kom de ej heller att påverka handlandet. Nu när inflationstakten passerat ett kritiskt värde blir det däremot nödvändigt att skaffa sig förbättrad information och söka bilda sig korrekta förväntningar om framtida pris- och lönebildningar.

Som vi tidigare visat i vår estimerade pris-lönebildningsmodell tycks prisstegringsförväntningarna bestämmas utifrån den faktiska inflationstakten under föregående år. Företagare och löntagare väger ihop de årliga inflationstakterna i det förflutna för att bilda sig en uppfattning om framtiden. Av denna anledning tar det lång tid att bryta förväntningarna vid en konjunkturnedgång, då prisstegringstakten annars har en tendens att falla till följd av minskad total efterfrågan.[1]

En period med accelererad inflationstakt är speciellt allvarlig i kombination med förväntningar då dessa efter ett antal perioder anpassar sig till den faktiska inflationstakten och bidrar till att den högre prisstegringstakten kan förverkligas, även om andra ekonomiska krafter, såsom ekonomisk politik, verkar i motsatt riktning. När sedan prishöjningarna sprider sig genom olika varuled uppstår krav på höjda löner, vilket i sin tur övervältras på priserna och högre förväntningar om fortsatta prisstegringar. Med denna kumulativa pris-lönestegringsprocess tar det sedan lång tid att med generell ekonomisk politik dämpa inflationstakten. En snabb anpassning till en lägre inflationstakt på ett eller två år kan inte ske utan vådliga konsekvenser för sysselsättningen.

Om den tidigare inflationsutvecklingen på detta sätt via förväntningsmekanismen får eftersläpningseffekter som påverkar den framtida inflationstakten mer eller mindre oberoende av den då förda ekonomiska politiken, föreligger en betydande risk att den inhemska inflationen bibehålles på en hög nivå trots att den internationella inflationstakten avtar. Frågan är vilka möjligheter som finns att bryta det påvisade mönstret. Vid estimation av vår pris-lönebildningsmodell har förväntningarnas inverkan på pris- och lönebildningen fått empiriskt stöd. Vi skall i detta avsnitts avslutande del använda modellen för ett försök till bedömning av inflationstakten för perioden 1975–1980 varvid de tidigare funna sambanden mellan förväntningar och prisstegring lagts in.

Försämrad produktivitetstillväxt

Under tillväxtprocessen ändras olika sektorers andel av produktionen (BNP), dels till följd av marknadskrafterna, dels som följd av en medveten ekonomisk politik. Om vi delar in den svenska ekonomin i tre delar, industrisektorn, den privata tjänstesektorn och den offentliga sektorn, så är den förstnämnda i stort sett identisk med K-sektorn och de båda senare med S-sektorn. Industrins andel av den totala produktionsvolymen har under efterkrigstiden varit i stort sett konstant, något under 30

[1] Pris- och lönestopp motiveras ofta utifrån föresatsen att eliminera dessa förväntningar om en fortsatt hög pris- och lönestegringstakt.

procent, medan dess andel av sysselsättningen sjunkit från 33 procent år 1950 till 27 procent år 1973. Den privata tjänstesektorns andel av produktion och sysselsättning har däremot stigit under samma period. Produktionen har ökat från 24 procent till 26 procent; sysselsättningen har stigit något mer, från 15 till 18 procent. Den offentliga sektorns andel av BNP har under efterkrigstiden ungefär fördubblat sin produktion och sysselsättning från 10 procent till 20 procent.[1] Om dessa trender fortsätter, dvs. att den privata tjänstesektorn och den offentliga sektorn expanderar, kan det få inflationsdrivande effekter för framtiden av två skäl. En expansion av den offentliga sektorn kan i sig själv verka inflationistisk, då denna sektors tillväxt antingen finansieras genom budgetunderskott och en därmed följande ökning av penningmängden eller genom skattehöjningar. Båda dessa finansieringsformer kan ge upphov till inflationsimpulser: den förstnämnda från efterfrågesidan och den senare från kostnadssidan. Dessutom kommer en fortsatt tillväxt av den skyddade sektorn, dvs. tjänste- och offentlig sektor, att få konsekvenser för vår ekonomis totala produktivitetstillväxt.

Den skyddade sektorn har en lägre produktivitetstillväxt än den konkurrensutsatta. Under det senaste årtiondet har produktivitetsdifferensen varit cirka 4 procent. Om den skyddade sektorn växer relativt den konkurrensutsatta sänks den totala tillväxten i produktiviteten och höjer enligt EFO-modellen inflationstakten.[2] Det är även möjligt att den genomsnittliga produktivitetstillväxten inom respektive sektor kommer att dämpas under resten av 1970-talet, då man i ökad utsträckning börjat uppmärksamma den produktivitetsstimulerande strukturomvandlingens avigsidor. 1960-talets höga produktivitetstillväxt köptes till priset av stora välfärdsförluster till följd av den snabba strukturomvandlingen. Ett tecken på den ökade uppmärksamheten på strukturomvandlingens avigsidor är att man i ökad grad stimulerar sysselsättningen på platsen, inom företaget eller regionen där problemen uppstått i stället för att som tidigare försöka uppnå geografiska omflyttningar av individer och företag. En annan grupp av faktorer av betydelse för den fortsatta produktivitetsstegringen rör den lagstiftning på arbetsmiljöns område som genomförts under senare år. Det gäller t. ex. lagen om anställningsskydd som innebär en förlängning av hittills gällande uppsägningstider. Det är möjligt att dessa faktorer kan komma att dämpa den framtida produktivitetstillväxten. Det är emellertid mycket svårt att säga hur detta påverkar produktivitetsdifferensen mellan olika sektorer och därmed inflationstakten. De förväntningar om en något sänkt produktivitetstillväxt, som vi här givit uttryck för, har påverkat vårt följande försök till prognos av inflationstakten för perioden 1975–1980.

[1] Se A. Lindbeck, "Sysselsättningen", Ekonomisk Debatt, nr 1, 1975.

[2] Enligt EFO-modellen bestäms inflationstakten av uttrycket $\dot{p}_C = v_K \cdot \dot{p}_K + v_S (\dot{p}_K + \dot{q}_K - \dot{q}_S)$ Vid givna värden på $\dot{p}_K$, $\dot{q}_K$ och $\dot{q}_S$ kommer $\dot{p}_C$ att öka när v_S stiger och v_K faller.

Försök till prognos på inflationstakten på perioden 1975–1980

Det råder stor osäkerhet om framtiden och svårigheterna att göra några tillförlitliga prognoser på inflationstakten är betydande. Trots dessa problem har vi utnyttjat tillgänglig kunskap och försökt att med hjälp av den

tidigare presenterade pris-lönebildningsmodellen simulera ett för perioden 1975–1980 möjligt inflationsförlopp.[1]

Modellens reducerade form är lika med:

$$(26)\quad \dot{p}_{c,t} = 1{,}61 + 0{,}44\,\dot{t}_{I,t} + 0{,}31\,\dot{p}_{w,t} + 0{,}21\,\dot{p}_{s,t-1} - 0{,}28\,\dot{q}_{s,t} + \\ + 0{,}01\,(V-U) + 0{,}18 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \dot{q}_{k,i} + 0{,}14 \sum_{i=t-5}^{i=t-1} \dot{p}_{w,i}$$

De exogena variablerna i uttrycket (26), $\dot{p}_w$, $\dot{q}_s$, $\dot{q}_k$, V-U, $\dot{t}_I$, har prognostiserats utifrån den historiska utvecklingen. Mot bakgrund av vårt tidigare resonemang i detta avsnitt har den trendmässiga utvecklingen korrigerats för den internationella prisstegringstakten samt för produktivitetstillväxten.

Om vi utgår från ett normalt svenskt konjunkturförlopp, som sträcker sig över 4–5 år, kan framtiden tänkas gestalta sig på följande sätt. År 1974 får betraktas som ett högkonjunkturår med ett i genomsnitt högt kapacitetsutnyttjande i den svenska ekonomin. Produktivitetstillväxten var cirka 6 procent i den konkurrensutsatta sektorn samt 3 procent i den skyddade. Differensen mellan antalet vakanser och arbetslösa har legat på ungefär +10 000. Den internationella konjunkturen är under år 1975 på ett klart nedåtgående. Arbetslösheten stiger för närvarande i Västeuropa och USA. Till följd av den vikande internationella efterfrågan faller troligtvis världsmarknadsprisernas tillväxttakt till omkring 10 procent. År 1975 kommer även för Sveriges del att bli ett recessionsår med lägre produktivitetstillväxt. Den verkliga lågkonjunkturen drabbar oss inte förrän år 1976 då vi prognostiserat att antalet arbetslösa kommer att överstiga antalet vakanser med 20 000. År 1977 inträder en återhämtning med höjt kapacitetsutnyttjande och ökad produktivitetstillväxt. Arbetslösheten minskar och den internationella prisstegringstakten höjs. Året därefter nås högkonjunkturen med ett högt kapacitetsutnyttjande i ekonomin. Slutligen kommer en avmattning och lågkonjunktur att prägla de två sista åren av planeringsperioden.

Dessa bedömningar är givetvis mycket osäkra och betydande avvikelser kan uppstå. Två egenskaper har genomgående påverkat våra skattningar av de exogena variablerna. För det första har den internationella inflationens långsiktiga trend höjts för perioden 1975–1980. Dess genomsnitt antar vi under resten av 1970-talet komma att ligga på knappt 5 procent per år till skillnad mot 1960-talets genomsnitt på cirka 2 procent. För det andra har vi justerat ner trenden för produktivitetsutvecklingen någon procent i förhållande till föregående tioårsperiod. Sammanställes dessa antaganden erhålles följande prognoser för de exogena variablerna.

Den genomsnittliga prisutvecklingen inom S-sektorn ligger på drygt 10 procent och varierar, trots konjunkturrörelserna, förvånansvärt litet. En bidragande faktor till detta förhållande torde vara prisstegringsförväntningarna. Prisstegringarna i K-sektorn håller sig kring ett genomsnitt på cirka 3 procent per år.

[1] Modellen är identisk med den som beskrivs på sid. 297.

Tabell 4:15 Procentuella förändringar i exogena variabler (V-U mäts i tusental)

	(Å) 68	(H) 69	(H) 70	(R) 71	(L) 72	(Å) 73	(H) 74	(R) 75	(L) 76	(Å) 77	(H) 78	(R) 79	(L) 80
$\dot{p}_W$	0	2,8	6,4	6,0	8,1	15,7	19,9	10	3	5	8	5	3
$\dot{q}_S$	3,6	2,4	1,6	2,9	4,3	2,1	3,6	0,5	2,0	2,0	2,0	1,5	2,0
$\dot{q}_K$	14,2	7,0	5,7	3,3	9,9	8,4	6,4	2,0	5,0	8,0	7,0	3,0	5,0
V-U	– 4,7	15,8	34,4	3,2	–29	–29,8	9,9	0	–20	–10	10	0	–20
$\dot{t}_I$	0,5	0,1	1,5	3,2	– 0,1	0,9	1,1	1	1	1	1	1	1
								prognos					

(Å) = återhämtning (H) = högkonjunktur
(R) = recession (L) = lågkonjunktur

Om vi matar in dessa värden på de exogena variablerna i vår modells reducerade form, dvs. i uttrycket (26), erhålles följande bedömningar om inflationstakten under perioden 1975–1980[1]

	(H) 74	(R) 75	(L) 76	(Å) 77	(H) 78	(R) 79	(L) 80	Genomsnitt 75–80
$\dot{p}_C$	10,6	9,6	7,3	7,9	8,8	7,8	6,2	7,6

Planeringsperiodens genomsnittliga konsumentprisstegring kommer enligt dessa beräkningar att bli drygt 7,5 procent per år.

Även prisutvecklingen inom K- och S-sektorn kan räknas fram för samma period.

	(H) 74	(R) 75	(L) 76	(Å) 77	(H) 78	(R) 79	(L) 80	Genomsnitt (75–80)
$\dot{p}_K$	14,5	7,4	1,9	3,5	5,8	3,5	1,9	3,3
$\dot{p}_S$	8,6	11,3	10,5	10,5	11,0	10,4	8,4	10,2

Den genomsnittliga prisutvecklingen inom S-sektorn ligger på drygt 10 procent och varierar, trots konjunkturrörelserna, förvånansvärt lite. En bidragande faktor till detta förhållande torde vara prisstegringsförväntningarna. Prisstegringarna i K-sektorn håller sig kring ett genomsnitt på cirka 3 procent per år.

[1] I LU:s huvudbetänkande antas det relativt låga kapacitetsutnyttjandet inom OECD-länderna under de närmaste åren komma att leda till en lägre prisstegringstakt i utrikeshandeln än vad som ovan kalkylerats med. $\dot{p}_W$ sätts i huvudbetänkandet till i genomsnitt 3 procent per år 1975–1980. Om de cykliska variationerna under planeringsperioden antas få följande utseende

	(H) 74	(R) 75	(L) 76	(Å) 77	(H) 78	(R) 79	(L) 80	Genomsnitt 75–80
$\dot{p}_W$	19,9	10	2	3	5	3	2	3

och dessa värden substitueras i modellen, allt annat oförändrat, erhålles följande resultat för inflationstakten 1975–1980

	(H) 74	(R) 75	(L) 76	(Å) 77	(H) 78	(R) 79	(L) 80	Genomsnitt 75–80
$\dot{p}_C$	10,6	9,6	7,0	7,2	7,8	6,9	5,5	6,8

Statens offentliga utredningar 1976

Kronologisk förteckning

1. Arbetsmiljölag. A.
2. Bakgrund till förslag om arbetsmiljölag. A.
3. Rapport i psykosociala frågor. A.
4. Internationella konventioner inom arbetarskyddet. A.
5. Säkerhetspolitik och totalförsvar. Fö.
6. Deltidsanställdas villkor. Ju.
7. Deltidsarbete 1974. Ju.
8. Regionala trafikplaner – länsvisa sammanfattningar. K.
9. Sexuella övergrepp. Ju.
10. Skolans ekonomi. U.
11. Bostadsbeskattning II. Fi.
12. Företagens uppgiftslämnande. Fi.
13. Byggnadsindex för husbyggnader och anläggningar. Fi.
14. Kårobligatorium? U.
15. Utbildning i förvaltning inom försvaret. Del 3. Fö.
16. Folkhögskolan. U.
17. Skador i arbetet. A.
18. Lokala trafikföreskrifter m. m. K.
19. Den militära underrättelsetjänsten. Fö.
20. Kultur åt alla. S.
21. Trafikbuller. Del 3. Buller från fritidsbåtar. K.
22. Sveriges export 1975–1980. Bilaga 2 till 1975 års långtidsutredning. Fi.
23. Produktansvar I. Ersättning för läkemedelsskada. Ju.
24. Internationellt patentsamarbete II. H.
25. Internationellt patentsamarbete II. Bilagor. H.
26. Bostadsverket. Samordning-decentralisering. B.
27. Den internationella bakgrunden. Bilaga 1 till 1975 års långtidsutredning. Fi.

Statens offentliga utredningar 1976

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor. 1. Deltidsanställdas villkor. [6] 2. Deltidsarbete 1974. [7]
Sexuella övergrepp. [9]
Produktansvar I. Ersättning för läkemedelsskada. [23]

Försvarsdepartementet

Säkerhetspolitik och totalförsvar. [5]
Utbildning i förvaltning inom försvaret. Del 3. [15]
Den militära underrättelsetjänsten. [19]

Socialdepartementet

Kultur åt alla. [20]

Kommunikationsdepartementet

Regionala trafikplaner – länsvisa sammanfattningar. [8]
Lokala trafikföreskrifter. [18]
Trafikbuller. Del 3. Buller från fritidsbåtar. [21]

Finansdepartementet

Bostadsbeskattning II. [11]
Företagens uppgiftslämnande. [12]
Byggnadsindex för husbyggnader och anläggningar. [13]
1975 års långtidsutredning. 1. Sveriges export 1975–1980. Bilaga 2 till 1975 års långtidsutredning. [22] 2. Den internationella bakgrunden. Bilaga 1 till 1975 års långtidsutredning. [27]

Utbildningsdepartementet

Skolans ekonomi. [10]
Kårobligatorium? [14]
Folkhögskolan. [16]

Handelsdepartementet

Patentpolicykommittén. 1. Internationellt patentsamarbete II. [24]
2. Internationellt patentsamarbete II. Bilagor. [25]

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsmiljöutredningen. 1. Arbetsmiljölag. [1] 2. Bakgrund till förslag om arbetsmiljölag. [2] 3. Rapport i psykosociala frågor. [3]
4. Internationella konventioner inom arbetarskyddet. [4]
Skador i arbetet. [17]

Bostadsdepartementet

Bostadsverket. Samordning-decentralisering. [26]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen

Nordisk utredningsserie (NU) 1976

Kronologisk förteckning

1. Nordiske naturgasudredninger.
2. Maktstrukturer och styrelseformer inom teatern.
3. Adult Education.
4. Nordisk samarbeide om energisparing i byggsektore .
5. Norden och fackpressen.
6. ILO og kvinnor i arbeidslivet
7. Aikuiskasvatus Pohjoismaissa.

KUNGL. BIBL.
17 MAJ 19..
STOCKHOLM

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-02759-3
ISSN 0375-250X